

WALTER NIGG

**A szerzetesek
titkai**

WALTER NIGG
A SZERZETESÉK TITKAI

WALTER NIGG

A SZERZETESÉK TITKAI

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST, 1984

AZ EREDETI MŰ CÍME
WALTER NIGG:
VOM GEHEIMNIS DER MÖNCHE.
© WALTER NIGG, CH 8114 DÄNIKON (SCHWEIZ)

Fordította:

BEÖTHY GYÖRGY

*Minden jog fenntartva,
beleértve a bárminemű eljárással való
sokszorosítás jogát is.*

TARTALOM

<i>Hej barát, te most elmégy egy kicsit</i>	11
Nézd, titkot mondok nektek — Új találkozás a szerzetességgel — Azok, akik úgy énekelnek vagy csókolnak, többet tudnak mint a nagy tudósok.	
A buddhizmus sugárzó szerzetese — Az egyház másik oldala — A keleti egyház nézete: nincs magasabb hivatás a szerzetesi hivatásnál — A szerzetesrendek a katolicizmus kútforrásai — Nyílt seb a protestantizmus testén — Kierkegaard mint protestáns szerzetes.	
Nietzsche figyelmeztetése — Akiknek nincs hivatásuk és ennek végzetes következményei — Az igazi szerzetesség értelme — Az útmutató szerzetes — Mit szól hozzá Léon Bloy?	
A szerzetesség küldetése a jelenben — Korunk látomásai — A nagy rendalapítók öröksége — Eljött-e már az óra az új felelet megadására? — Napjaink Aljósája.	
<i>Szent Antal és a remeteség</i>	31
A gazdag ifjú visszatérése — Megszabadul javaitól — A lélek feszítőereje — Párbaj a sötét hatalmakkal — Kivonulás a sivatagba — Az izzás imája — A lélek vidámsága — Egész Egyiptom karizmatikus orvosa — Elég nekem Atyám téged látni is — Az első remete lelki pedagógiája — Atanáz-féle életrajza örök szimbólummá tette — „Éljetek jól, Antal itthagyt benneteket, átmegy máshová” — Ismeretlen sír felirata.	
A remeteség menekülés a társadalomból — Az első remeték életmódja — Minél tágasabb a földi lakás, annál szűkösebb az égi — Az individualizmus veszélye —	

A sivatagi kereszténység szelleme — A könnyek adománya — Versenyezni a természettel — Az angyal — A közepszerűség a kereszténység ellensége — Orthopraxis és orthodoxia. —

Szent Pachomius, a kolostoralapító 69

Krokodilokon utazni — „Nem kis dolog szerzetesként élni” — A látomások a túlvilág ablakai — Az őskolostor megépítése — Angyali regula — A cönobitizmus a látnoki kereszténység szelleméből született — Testvérek közös élete egy regula szerint — Az első kolostor rendeltetése a lelkek üdve — Vallásos engedelmesség — „Nagyot hibáztál, mert nyereséget akartál” — Bátyjának ellenállása, a püspök gyanakvása — A nagy sas maradandó jelentősége.

Nagy szent Vazul és a keleti szerzetesség 93

Bonyolult ember — „Még nem láttál püspököt” — A könnyező metropolita — Kolostori körút, utazás a lélekbe — Kis kolostor a zúgó vízesésnél — A magány dicsérete — A nyugalom az első lépés a megszentelődés útján — Harc új közösség érdekében — Lelki gondozás — „Valld meg nekem a bűnödöt, és én majd hordozom” — Vallásos kultúra a kolostorban. — Simeon, az új teológus, a szerzetességről — Világtól megvált szerzetesi köztársaság Athosz hegyén — Az orosz „sztarecs”-ség a nép megszentelése — A bűnlajstrom — Árny a kolostor fölött — Az „atyák mondásai” isteni kinyilatkoztatás — Nem lehetsz szerzetes, ha nem leszel egészen olyan, mint az égő tűz — Hogy fogtok csodálkozni, ha azt mondom...

Szent Ágoston és a klerikusok közös élete 129

Az Istentől üzött ember — Kutyaharapás — Vallási Odüsszeia — Értelemfölötti távolbahatás — Az ágostoni misztika — A „Vallomások” a keresztény nyelv példája — És új élet kezdődik — Lenni több mint gondolkozni — A kis házikolostor Thagastében — A kerti kolostor Hippóban — „Isten megalázza magát, de az ember föl-

fuvalkodik” — A püspöki kolostor — Az ebédlőasztalba belevéssett szállóige — Ágoston regulája — A szeretet a szerzetesség indítéka — Pascal Ágostonról — „Az a kívánságunk, hogy apostolok módján éljünk” — A keresztény kommunizmus — A vallási egzisztencializmus — Ágoston halálos ágyán — Haszontalan szolga.

A kikelt vetés — Az ágostonos kanonokság — Az ágostonos remetek — Luther mint ágostonos — Isten örök szombat napjának kilátása.

Szent Benedek és regulája 167

Hagiológiai történelemszemlélet — A tüskékben — „Én többé nem lehetek a ti apátotok” — Monte Cassino alapítása — „Csak dolgozzatok tovább, oda se neki” — Benedek könnyei — Az egész világ egyetlen napsugárban — Skolasztika lefözi fivérét — Építő ember.

A regula mint lelki törvény — Lelki atyaság — Állandó hely és állhatatosság, gyökerek — Az engedelmesség hősi fegyvere — Szerzetesi lelkület — Közös dicsérő ima — A rend vallási kategória — Nemes neveltetés — A dolgokhoz való viszonyról.

Változások a bencés szerzetességben — A clunyi reform — A világtörténelem megoldásának reménye — Bencés apácák — Benedek visszatérése.

Szent Brunó és a karthauziak 201

A halott fölemelkedik a koporsóban — Fölmászás az alpesi sivatagba — Antal redivivus — „70 000 csomó mélységű víz alattunk” — Az első karthauziak élete — „Közel az utolsó ítélet, számolom az órákat” — Tragikus óra Brunó életében — A második karthauzi kolostor.

Remeteség és kolostori közösség új szintézise — Lényeges-e? — Élje elrejtőzve!

Történelem nélküli történelem — Karthauzi likőr a bárban — Különös eset Rómában — Nincs reformáció, mert nincs deformáció — Nem másokat reformálni, hanem magunkat — Az idő problémájának karthauzi megoldása — Látogatás egy mai karthauzi kolostorban — „Minden szerencsétlenség abból származik, hogy az

ember nem tud megmaradni a szobájában” — Angyali
őrség éjszaka — Élet Istenben — Apológia helyett hason-
lat.

Szent Bernát és a ciszterciek 233

Napba néző sas — Nagy dolgok, még nagyobb remények,
de mind csalóka — „Az erdőben többet találsz majd, mint
a könyvekben” — „Sohasem leszek többé szomorú” —
Fejjel lefelé, kézenállva — A lélek nyelve — Jön-megy a
vőlegény — Hármass csók — Az új Jézus-bensőségesség
— Érzelmi vihar — Lelki politika — Abaelard, az ellenfél
— „Izzani többet jelent, mint tudni” — A próféta csoda-
tevő — A szolgálat egyháza — Egy kis csomó szalmán —
Édességének borával ittassá tette a világot.

Ciszterciek — Visszatérés a regulához — Dolgozz csak,
lusta ember — Új társadalmi rend csírája — Laikus test-
vérek intézménye — Ciszterci templomok építészeti stílusa
— Charta caritatis.

„Leereszkedés négy lábra” — Joachim a Fiore jövődöleése
— Port-Royal-i apácák — de Rancé trappista kolostort
alapít — Egy darabka kenyeret se könnyek nélkül.

Szent Ferenc és a kis testvérek 279

Szent Ferenc hegedül — A Poverello öntudata — Az első
testvérek oktalansága — Evangéliumi elvek szerinti élet —
Az új szerzetesség — A keresztény forradalom — Alázat,
és rangkülönbségek megszüntetése — Egyszerűség, a tudom-
ányosság elhárítása — III. Ince és Ferenc — Júdás
csókja — Az őszregulától a harmadik reguláig — Az utolsó
tiltakozás — A Getszemáni kertben — Öröm és halál.

Túl nagy örökség — A spirituálisok és a joachitizmus —
Égi költészet — Bonaventura és a ferences tudás —
A kapucinusok — A harmadrend — A Poverello inspirál.

Szent Domonkos és a prédikátor rend 321

Megszabadulni mindentől, ami érdekes — A gyöngesség
órája — Az ellenségtől is lehet tanulni — Csöndben érlelő-
dik a nagy terv — Az út az ige — A tanulás is istentisztelet
— A domonkos szegénység értelme — A tárgyilagos ember.

A csodálatos illat — A Logosz által megvilágosított értelem — „Mind amit írtam, most csak pelyvának tűnik számomra” — Domonkos misztika — Eckhart mester perselynek prédikál — Seuse, az elhagyott ember — Női kolostorok — Fra Angelico és a szerzetesek titka — Az inkvizíció, Krisztus lelkének elárulása — Savonarola tragédiája — Magdeburgi szent Mechthild jövődölése a domonkosokról.

Szent Teréz és a Kármel 363

„Természetünk szokása igen elkészerítő” — A lélek nehézkes törvénye — Angyal nyilatól eltalált ember — A kerubi misztika — Tettek, csak tettek — „Nagy dolgokat fogsz látni” — „Ne félj ettől a hidegtől, mert én vagyok a meleg” — „A jelenvalók elhanyagolásából nagy hátrányok származnak a lélekre” — Fölzúdulás az apácák között — Teréz beismerő szavai halálos ágyán — A hármaskör — A szeráfi apáca.

Kármel hegyétől a spanyolországi reformig — Keresztes szent János árnyékában — Terjeszkedés látomás alapján — Lőrinc testvér beszél — Hosszú fekete fátyol mögött. A Kármel szférája — Elmélkedés a csupasz keresztről — Egyedül az Egyetlennel — A hallgatás örök Igéje — Semmi és minden — Ima, Isten jelenléte — Hívásom a szeretet — Kisugárzó szemlélődés.

Szent Ignác és a Jézus-társaság 409

Fölnézni a csillagos égre — Szokatlan lelki megfigyelés — Tördöfések megtérés után — Zarándok lopótökökkel — Manresa jelentősége — Megvilágosítás az út szélén — A lelkigyakorlatok születésének órája — Az út misztikája — Ignác börtönben — A montmartre-i földalatti kápolnában — „Jézus kis zászlóalja” — Mindenkinek mindene — Halál elhagyatottan — Az örök arcvonások — Istent megtalálni minden dologban.

Az egyháztörténelem fonséges emlékműve — A rendstatutumai — A monasztikus szerzetesség vége — Nagyobb rendi tudat — Engedelmességről lehessen megismerni fiait — A vallási okosság rendje.

Xavéri szent Ferenc Kína kapui előtt hal meg — Szocialista kísérlet Paraguayban — Az első szeretet kihűlése — Pascal zárótüzében — Üldöztetve és megvetve az egész világon — „TérjeteK vissza, okos és ügyes atyák”.

Feljegyzetek 463

”HEJ BARÁT, TE MOST ELMÉGY EGY KICSIT...”

*A régi tanítás nehezebb, mint az új
(Héber közmondás)*

1

Rainer Maria Rilke lírája könyvében, amelynek első része a szerzetesi életről szól, van egy sajátos vers, mely teljesen keleties atmoszférát lehel. Olyan szerzetesekről van benne szó, akik valaha „mélyen beleásták magukat a földbe”, és így egyúttal visszatértek anyjuk ölébe. Földalatti életük olyan volt, mint ha „ezer éve tartana”, mert „nem különböztették meg többé az éjszakát a napvilágtól”. Zarándokok mentek le a kievi barlangkolostorokba „beásottakhoz”, és tisztelettel szemlélték a szenteket, akiknek teste nem pusztul el a földben.¹ Orosz hangulat leng ezekben a szinte melankolikusan csengő sorokban, a fiatal költő inkább esztétikai mint vallásos beállítottsága ellenére. Maga a vers mintha szimbolizálná a jelenkori szerzetesség sorsát, a kép egy másik értelmet is hordoz azonfelül, mint amit Rilke ezzel ki akart fejezni.

A francia forradalom és a német szekularizáció eszméinek győzelme óta nyugaton az emberek nem tekintenek többé megértéssel a szerzetesi életre. Egyoldalú hasznossági szempontok szerint nem lehet a kolostorok világát saját életszemléletükbe beilleszteni. A szerzetesi élet félreértés áldozata lett, ami a szerzetesek mind kedvezőtlenebb megítélésében mutatkozik meg. Önmagában véve nem új az a vád a kolostorokkal szemben, hogy nem képviselnek természetes életformát. Jovinianustól Rotterdami Erasmusig nyomon követhető elutasításuk. A felvilágosodás idején ez az ellenszenv valóságos vihart kavart fel, és számos kolostor megszüntetését vonta maga után. Mi más maradt tehát a szerzeteseknek, mint hogy a földbe ássák magukat, ott aludjanak, és megóvják titkukat profán pillantások elől. Mint azok a kievi barátok, akikről Rilke borongós versében énekel. Az újabb idők alakulása során a szerzetesség mindinkább katakombákba húzódik vissza, szimbolikus értelemben átalussza a

telet ott a föld mélyén. Kívülállók nem értik ennek a csodálatos viselkedésnek a háttérét, és a kolostori élet megmerevedéséről beszélnek. A szerzetesség története eszerint most már az ún. „hideg tárgylagosság” megítélése alá esik, és nem vesz részt többé a világtörténelmi problémák megoldásában.²

De azért mégsem ásták magukat a szerzetesek örökre a föld alá. Túlságosan mélyen gyökerezik az emberi természetben a kolostori élet utáni vágy, hogysem azt teljesen ki lehetne irtani és elenyészhetne. Mindig újra jelentkezik, és nem is lesz soha olyan idő, hogy ne lenne kolostor. Már a XIX. században kezdett a legkülönbözőbb helyeken ismét megerősödni a kolostorok iránti igény, mintha ébredne téli álmából. Ugyanúgy, mint ahogy szent Pál a halottak föltámadásáról szóló fejtegetései végén így kiált a korintusiakhoz: „nézzétek, én most titkot mondok nektek”, manapság is belső szűkségét érzi az ember ezzel a témával kapcsolatban, hogy ugyanilyen nyomatékkal, bár halkán mondja: nézzétek, a szerzetesség most azért húzóódott vissza a föld mélyébe, hogy onnan egykor még föltámadjon! Valóban, a földbe való beásás mélyebb értelme az, hogy a közvetlenül előttünk álló újabb feltámadás idejére felkészüljön. A külső eseményekre beállított szem előtt rejtve marad ez a felszín mögött lejátszódó folyamat, amely pedig szellemi szemszögből szemlélve napjaink fontos eseményei közé tartozik.

Ez a láthatatlan-látható folyamat új találkozást kíván a szerzetességgel. Egy pillanatra vissza kell emlékezni Franz Overbeck szavára, aki a szerzetességet olyan dolognak nevezte, „amelynek méltatásához a katolikus teológia a megértés tisztaságát már rég elvesztette, a protestáns pedig soha sem volt igazságos.”³ De ahelyett, hogy a profán egyháztörténész támadó szellemű megállapítása rögtön lefegyverezne bennünket, jobb volna azt inkább figyelmeztetésnek felfogni, amin jó lenne hosszasan elgondolkozni. Nyilvánvaló, hogy nem olyan könnyű dolog a szerzetesség lényegét megragadni, mint ahogy azt az átlagember elképzei. Hegymagasságig tornyosuló előítéleteken kell túllépni, amelyek már csaknem áthághatatlan falat vonnak a szerzetesség köré. Először is ki kell ragadni a témát a felekezeti viták légköréből, amelyben az ember már szinte nem is képes valódi körvonalait látni a jelenségeket. A gyűlölködésre hajlamos felekezeti állásfoglalás — amit nem kell összetéveszteni valamely

valláshoz való tartozással, amelybe Isten az embert beleállította — a totalitarizmus korában sokat veszített jelentőségéből, eltekintve attól, hogy a nagy rendalapítások még az osztatlan kereszténység csodálatos perspektívájában történtek. A minden vitán fölüllálló kereszténység, amely tudja, hogy elkötelezett arra, hogy minden felekezetnek szolgáljon, már ökumenikus okoknál fogva fogja áttörni a beszűkült pártoskodás frontját. A szerzetesség elé is egészen új nyitottsággal léphet, szeretetteljes nyitottsággal találkozhat, amely egyáltalán nem azonos a kritikátlansággal, a keresztény szellemiség eme hatalmas alakulatával.

A vallásos tisztelet magától értetődően tud élni azzal az eszközzel, amelyet a tudomány rendelkezésére bocsát a szerzetesség lényegének megragadására. A történeti-kritikai módszer mérhetetlen munkát végzett az anyag összegyűjtésével. A következő fejtegetések szerzője őszinte köszönettel tartozik azért a sok aprólékos tanulmányért, amelyek önzetlenül tisztázták a kolostori mozgalom egyes részletkérdéseit. Ugyanakkor azonban a tudományos objektivitás gyakran oly távolra viszi az embert a tárgytól, hogy hűvösségével épp a lényeget nem veszi észre. A tudós kutatásoknál a módszer szükségszerűen előtérben marad, márpedig ez nem tehető meg végső mércének. Most itt többre vállalkozunk, mint amit pusztán a tudományos kép fölvázolása nyújtani képes, mert az nem elégséges ahhoz, hogy újra találkozzunk a szerzetességgel. Az akadémikus lényeglátást ki kell egészíteni egy magasabb, közvetlen jártassági szemponttal, amely már a racionalizmus idején mágikusan testet öltött egy költőben, Novalisban. Ez az isteni követ előfutár, mint Keresztelő szent János, túllépett „a tiszta ész csúcsívein”, és egy magasabb valóságból pillantott bele az értelem világába. Egyik legvarázsosabb versében olyan jövőről beszél, amelyben majd „azok, akik úgy énekelnek vagy csókolnak, többet tudnak, mint a nagy tudósok.”⁴ Az az ember, aki „mesékből és versekből megismeri az igazi világtörténelmet”, újra megszerezheti Novalis mélyreható látását, mindinkább eljuthat odáig. Ennek az új látásmódnak az elérésére céloz Romano Guardini is, amikor arról beszél, hogy különbség van a modern értelemben vett kutatás és a beható látás között, amely nála akkor jelentkezett, amikor Engadinban meglátta a fényt. „Talán megadatott nekem az, hogy egyszer pontosabban is kifejtsem, amit ott megtanultam. Hiszen még most is, amikor beszélek erről a

nagyon tiszta világosságról, ott áll előttem az Allgäus lágy októberi fénye vagy annak a fénynek a csillámló bája, amely a velencei tartomány dombjairól Tizián képein elárad. Mindenesetre ott megértettem valamit Platónból, ami nincs meg egy könyvben sem — csak a saját könyveiben, de azokból is csak akkor tudja az ember kiolvasni, ha már egyszer maga is meglátta ezt a világosságot, és az már belülről átjárta a szívét. Éspedig az járta át, ami egyúttal a lélek legbensőbb mélysége. Megért valamit Plótinoszról is és szent Ágostonból, mert az mindannyiukban ott él, bár mindegyikükben a maga saját módján. És amikor láttam, hogy ez a fény hogy veszi körül a fákat, ágakat, a levelek széleit, alakjukat és hogy mit csinál a hegyekből késő délután, amikor minden átváltozik, akkor megsejtettem, hogy milyen rokonságban kell lennie a megvilágosításról szóló tanítással.”⁵ Ezek a beismerő szavak pontosan úgy hangzanak, mint ahogy azt Novalis versben jelentette, vagyis hogy ennél a tudományfölötti szemléletnél nem pusztán érzelmi föllelkesülésről van szó. Az intuitív felfogás a megvilágosult Logosz segítségével látszik rámutatni, és ezzel egyúttal alkalmat ad a szerzetesség értelmébe való új behatolás arra, hogy a tudományos szigor élő vallásossággá alakuljon át, és ez a szerzetesi élet téli álmából való titokzatos feltámadása. Itt nem lehet számos út kereszteződésétől és meglepetésektől eltekinteni, amik egy ponton megkövetelik a dolgok radikális újra átgondolását, hogy ezzel határozottan meg lehessen szabadulni a kátyúba jutott nézetektől. Készségünk, hogy nyílt lélekkel nézzünk szembe egy jelenséggel, hogy azt belső lényegében fogadjuk el, és ne hárítsuk el magunktól eleve ellenséges beállítottságú érveléshez folyamodva, végül is megörvendeztet bennünket, látva, hogy mennyire igaza van Nietzsche-nek. „A múlt lényegében talán még mindig felfedezetlen. Még sok erőt igényel.”⁶

2

Ahhoz, hogy a szerzetességet újra körül lehessen járni, sokféle szempontra van szükség. A modern embert segíti a történelmi látásmód, mert számára a történelmi tájékozódás már magától értetődő igényné vált. Ilyen bevezetőre van tehát szükség. Ebből persze

rögtön látszik, hogy hosszú hagyományokra kell visszapillantnunk, a szerzetesség nem tiszavirág-életű jelenség. Sőt a szerzetesség történelmének szertefutó szálaról a világon csakis történeti vázlat képes némi elképzelést nyújtani.

A szerzetesség a legkülönbözőbb vallásokban megtalálható. Nem kell attól félnünk, hogy a vallástörténeti eredeztetés tévutakra vezet a gondolatot. Éppenséggel olyan szabad távlatba állítja az új talákozást a szerzetességgel, amelybe mind mélyebben bele kell hatolni. A vallástörténeti fenomenológia szerint a monaszticizmus mélységesen összefügg az ember vallási alkatával. Elgondolkoztató példa a vallási érzés tekintetében olyannyira elmélyült India rengeteg kolostorával. Az indiai szerzetesség jellegzetesen erőteljes szellemi karakterét Gautama Buddha révén nyerte, akiről nyugati ember még nem tudott méltó módon beszélni. Ez a legyűrhetetlen ember mindig azzal az állandó formulával kezdi tömör szavait: „ti szerzetesek, a szent igazság ez...”, vagyis kizárólag szerzetesi szabályok szerint élő emberekhez fordul. Buddha igazi tanítványából mindig lenyűgözően sugárzik a szerzetes, aki mint szabaddá vált és a belső tengernyi csönddel betelt ember lépdél keresztül a világon. „Szerető lélekkel tartósan sugároz majd egy irányba, majd másikba, harmadikba, negyedikbe, fölfelé éppúgy, mint lefelé. Önmagát mindenütt mindenben újra felismerve sugározza át az egész világot a szeretet érzelmével, amely széles, mély, határtalan, megtisztult a haragtól és gyűlölelettől.” Minden emberi kötelektől föloldott szerzeteseket küldött ki Buddha sok nép gyógyulására és örömére, könnyörületből a világ iránt és áldásul az embereknek, annak a tanításnak a hirdetésére, amely minden tekintetben jobbá téve őket a szentség tiszta átváltozásában mutatkozik meg. Tény és való, hogy Buddha sugárzó szerzetese tiszta a föld porától, pontosan úgy, mint a hold-sugár, tútesz a csillagok ragyogásán. Szívének felszabadításából származó szeretetével a legtöbb ember alacsony cselekedetein túlragyog. Már a szerzetesi élet buddhista megjelenési formája is arra készíti a gondolkozó embert, hogy teljesen elhamarkodott, át nem gondolt ítéletét a szerzetességről alapvető revíziónak vesse alá, és sok megrögződést föloldjon magában.

A szerzetesség mindenekelőtt a kereszténység törvényszerű kifejeződése. Azt a tételt kell szembeszegezni a nagyrészt meddő vitával a szerzetesség eredetéről, hogy a keresztény egyházban megvannak

a szerzetesség elvei, amelyekből a szerzetesi élet sarjad, és nem csupán pogány befolyásról van szó. Jézus küldetése a végső beteljesüléskor elfordulást hozott magával a világi élettől és ez már szent Pálnál határozott formát öltött. A keresztény szerzetesség az Újszövetségből nőtt ki, amelyben számos támpontot talál. Ezek mind ebbe az irányba mutatnak, és minden további nélkül hozzá lehetett kötni ezekhez a szerzetesi életformát. Már az első remetek is a bibliára hivatkoztak indokolásképpen. A felekezeten kívüli beállítottságú történetfilozófus, Oswald Spengler szerint „a keresztény szerzetesség nem Pachomiusszal kezdődött, aki az első kolostort építette, hanem a jeruzsálemi ősközösséggel.”⁸ Történetileg tekintve a monasztikus életforma egyenes vonalban fejlődött ki az ókeresztény aszkéták életformájából, amikor az a veszély fenyegetett, hogy a világkereszténység keretei között nem lehet már komoly vallási életet élni. Az ókereszténység legszebb virága a szerzetesség és az egyházatyák. Lehetetlenség az ókeresztény egyházat minden következő keresztény nemzedéknek úgy értékelnie, hogy lássa alapvető jelentőségét, de ugyanakkor elutasítsa a hozzá tartozó szerzetességet, mint eltévelyedést. Az egyházi és politikai események nem szellemi előjelű fordulata már a IV. századtól kezdődően arra vezetett, hogy a szerzetesek „egyetemlegesen az egyház másik oldalát” képezzék, akik „asz-kézisükkel egyensúlyban tartották a mérleget.”⁹ Ez a mondat a szerzetesség legmélyebb értelmére utal. A kereszténység tiszta vallásossága legtisztábban benne nyilvánul meg. Az egyháznak erre a másik oldalára kell irányítani a tekintetet, bár gyakran keresztülnéznek rajta. A szerzetességet Krisztus Misztikus Testének elválaszthatatlan részeként kell felfogni, ami minden gesztusában fel is ismerhető.

A keleti kereszténység számára a szerzetesség meghatározó jelentőségű volt, és onnan is indult ki. A keleti kereszténységet az őt messze-menően hordozó szerzetesség ismerete nélkül egyáltalán nem lehet megérteni. „Ha alapjaiban akarja valaki megragadni a kereszténység szellemét, meg kell ismerni a szerzetességet” — mondotta Kirevsz-kij, és ezzel utat mutat a keleti kereszténység mélyebb megértése számára.¹⁰ Ez nem különvélemény, Konstantin Leontyev ugyanezt a tanácsot adja, és ez igaz is.¹¹ Csak egy pillantást kell vetni az „orosz szentek legendáinak” világára, ami legújabbban Ernst Benz kiadásában hozzáférhető. Ez igen szemléletesen mutatja, milyen sok tekintetben áthatotta a keleti kereszténységet a szerzetesség. A keleti

kereszténység iránti érdeklődés, ami az utóbbi évtizedekben erősen megnövekedett, csak akkor nem tekintendő divatáramlatnak az orosz lélek megismerésére, ha kiterjed az orosz kolostorokra is. Számunkra idegenszerű burokból csodálatraméltó jámborságot hordoz, és ezért mondhatta Rilke a régi Oroszországról, hogy olyan ország, amely Istennel határos. A vallásos oroszokat áthatotta a szerzetesség fontosságának tudata a nemzeti élet szempontjából. Hogy milyen mélységesen összefügg a keleti keresztény hitvilág a szerzetesi élettel, azt bizonyítja Nyikoláj Gogol, a vallásilag megrendült író, akinek metafizikai tárgyú regénye, a „Holt lelkek” ismert a világirodalomban, és élete végén maga is küzdeni kezdett a szentség eszményéért. „Nincs magasabb rendű hivatás a szerzetességnél. Adja Isten, hogy egyszer számunkra is az legyen megírva, hogy a lapos szerzetesi sapkát feltehessük, ami után annyira vágyik a lelkem. Már maga a pusztá gondolat is nagy öröm számomra. Csak a saját erőnkéből, anélkül, hogy Isten erre elhívott volna, ilyet nem tudunk végbevinni.”¹² Még a keleti kereszténység ellenfele, Lev Tolsztoj is megtapasztalta az orosz kolostor jótékonyosságát, amikor utolsó menekülése alkalmával az éj sötétjében egy kolostor ajtaján zörgetett, és arra a kérdésre, hogy kiközösítése ellenére eltölthet-e ott egy éjszakát, azt a kolostori feleletet kapta, hogy „mindenkit befogadunk”. A kapus tömör szavai leplezetlenül mutatják az igazi keresztény szellemet, amely a keleti kolostorokban egészen napjainkig élt. A keleti kereszténység lényegében szerzetesi kereszténység. Ezt a megállapítást Igor Szmolics „Orosz szerzetesség” című könyve nyomán egyáltalán nem lehet elvitatni.

A szerzetesség leggazdagabb kibontakozása a nyugati kereszténységben tapasztalható. A népvándorlások özönében és azt követőleg a kolostorok mentették meg nagyrészből az ókeresztény irodalmat és az egyházatyák műveit — sőt a klasszikus kultúrát is. A szerzetesség a középkorban érte el a csúcspontot, ez a korszak teljesen a szerzetesség befolyása alatt állt. Az akkori vallási képződmények szinte mind teljes egészükben a szerzetességhez csatlakoznak, és ami nagyot a kereszténység a középkorban alkotott, többnyire szerzetesek alkotása. Az egyház szellemi fegyvertárát főleg szerzetesek hozták létre. A szerzetesség volt a középkori kereszténység legerősebb támasza. Bár csaknem minden szerzetesrend még a hitszakadás előtt keletkezett, utána már kizárólag csak a katolicizmustól

kaphatott kellő gondoskodást. Mai szemmel nézve emiatt szinte azonos a katolikus egyház és a szerzetesség. Mindenesetre szorosan összefügg a kettő, és kölcsönösen ismételten megtermékenyítették egymást. A katolikus egyház kiapadhatatlan erőforrása a szerzetesség, ebből a kútfőből csörgedeznek patakok, és nélkülük bizony erős aszály uralkodnék a kereszténységben. A szerzetesség képezi a szellemi tartalékot, nagyrészt belőle származnak azok a nagy szentek, akik a kereszténységet jellegzetesen képviselik, és egyúttal szeretetreméltóvá teszik. A katolicizmust tényleg nem lehet szerzetesség nélkül elképzelni. Érthető, hogy aki a katolikus egyházat halálra akarja sebezni, mindig az erőforrásokat, a kolostorokat támadja. Az egyház elsősorban nem politikai akcióiból, hanem szerzetesrendjeinek vallási tőkéből él. Ott vannak a hitélet kimeríthetetlen forrásai. Igaz, hogy a katolikus egyházon belül nem egyenes vonalban halad előre a szerzetesség. Meredek emelkedések után mély zuhanások következnek, de utána mindig újra emelkedés jön. A katolicizmus mindig alkotott új szerzetesrendeket, és belső életerejének ez legjobb tanúja. Ez a termékenység egyáltalán nem szűnt meg a Jézus-társaság alapítása óta, amivel lezárjuk bemutatásunkat. A következőkben tárgyalt rendalapítók csak a legnagyobbak, de távolról sem soroljuk fel valamennyit. Hely hiányában sajnós le kell mondanunk arról, hogy még másféle szerzetességet is bemutassunk. A tridenti zsinat után kapott egyébként a szerzetesség szervezete szorosabb kereteket, mert az egyház teljes mértékben ellenőrzése alá vonta a rengeteg kolostort. Ez pedig sokkal mélyrehatóbb változást vont maga után a szerzetesi életben, mint azt általában hinnénk.

Keveset gondolnak arra az emberek, hogy a protestantizmus is szerzetesi cellában született. Luther 19 éven át szerzetes volt, és a kolostor nemhogy akadályozta volna őt, hanem éppenséggel előkészítette és szolgálta munkásságát és társadalmi hatását. Luther vallási fejlődése során természetesen súlyos ellentétbe került a kolostorok világával, csak élete legvégén tudta újra megbecsülni a megújult kolostorokat, „mint a békesség fellegvárait a gonosz világban.”¹³ Ez a késő belátás azonban már nem tudta megakadályozni, hogy a protestantizmusra át ne örökítse szerzetesellenességét, amitől a protestantizmus mind a mai napig sem tudott megszabadulni, hanem éppenséggel megrögzött komplexusává lett. Luther tragikus fordulatát általában túlságosan egyoldalúan szem-

lélik, és nagyon kevés súllyal esik latba, hogy lelke mélyén „szerzetes maradt, bár nem tartozott többé a szerzetességhez”.¹⁴ Még Melanchton polémiájában is a szerzetesség ellen, az Ágostai Hitvallás Apológiájában, megvan az a pozitív alaphang, hogy mégiscsak elismer néhány kolostort, amelyek „tudnak Krisztus szent evangéliumáról”¹⁵, és kifejezetten különbséget tesz „Bernát, Ferenc és más” rendalapítók valamint az akkori romlott szerzetesség között.¹⁶

A régi protestantizmus ezekben a kérdésekben aligha volt illetékes, mert a harc hevében a kolostori javadalmak utolsó morzsái is nemes hölgyek számára kellettek. Hogy hogyan gondolkozik a mai protestantizmus erről, az látható Adolf Harnack a „Kereszténység lényege” című könyvében. „A reformáció a szerzetességet megszüntette és meg kellett szüntetnie. Joggal nyilvánította elbizakodottságnak, hogy valaki magát egész életre szóló fogadalommal aszkézisre kötelezze, joggal tekintett minden világi hivatást egyenlőnek a szerzetességgel, ha azt tudatosan Isten színe előtt követik, sőt még magasabb rendűnek annál. De bekövetkezett valami, amit Luther nem látott előre és nem is kívánt elérni. A szerzetesség még abban a formában is teljesen elenyészett, mint amilyen formában evangélikus szemmel elképzelhető és szükséges. De minden közösségnek szüksége van olyanokra, akik kizárólag a közösség céljainak szentelik életüket. Így az egyháznak is szüksége van önkéntesekre, akik minden más hivatást feláldoznak, lemondanak a világról, és teljesen felebarátaik szolgálatára szentelik magukat. Nem azért, mert ez a hivatás magasabb rendű, hanem mert szükséges és mert az élő egyházban ennek a hajtóerőnek meg kell nyilvánulnia. Ezt azonban az evangélikus egyházakban gátolta az a határozottság, amelyet a katolicizmussal szemben el kellett foglalniuk. Nagy ára lett tehát, és ebből nem von le semmit az, hogy mennyi lapos, szintelen jámborság jött létre otthon a családokban!”,¹⁷ Harnack szavai ugyan nem göngyölik föl az evangélikus szerzetesség problémáját, de mégiscsak figyelemreméltó megértést mutatnak egy olyan tudós részéről a tárgy iránt, aki liberális nézeteivel nem vádolható elfogultsággal a szerzetesség intézményével szemben. Más összefüggésben is megismételte azt a kijelentését, hogy a protestantizmusnak szüksége van olyan közösségekre, amelyeknek szeleme még ma is az igazi szerzetességéhez hasonlítható. Ez ellen nem szólhat senki semmit, aki behatóbban foglalkozik a kérdéssel.

A protestantizmus szegényebb lett a szerzetesség kiírtásával, amit a maguk módján az újrakeresztelők is korrigálni akartak, és ezért vethette szemükre Bullinger a szerzeteskedést. Sokszor próbáltak evangélikus keresztények monasztikus életformát bevezetni, és ezek a kísérletek nem pusztán romantikus divatból fakadtak. A csendes Gerhardt Tersteegen evangélikus szerzetesi közösséget rendezett be Otterbeck nevű birtokán, és olyan statutumokat adott neki, amelyek a protestáns szerzetesség tiszteletreméltó dokumentumai. A mühlheimi Bandweber után Hollandiában Labadie próbált hasonló vállalkozást létrehozni. Albrecht Ritschlnék föltűnt a benső rokonság szerzetesség és pietisztikus életbeállítottság között, ami a diakonisszák életszabályaiban talált kifejeződést.

Protestáns területen egészen váratlan visszhangok tapasztalhatók a szerzetességgel szemben. Így mindenekelőtt Sören Kierkegaard „Tudománytalan utóirat” című főművében többször beszél a középkori kolostori mozgalomról.¹⁸ Nevezetesen az az ember, aki a kereszténységet először értette meg újra úgy, mint egzisztencia-közlést, magát a szerzetességhöz tartozónak tekintette. „Írói hatásom szempontja” című bemutatkozásában megjegyzi Kierkegaard, hogy „Vagy-vagy” című csztétikai-etikai művének megírásakor „már vallásilag kolostorban élt — ezt fejezi ki diszkrétén a Victor Eremita név.”¹⁹ Mint kolostorban élő ember lép elénk Kierkegaard, ami olyan lényeglátás, mint amit már Martin Thust is hangsúlyozott a dán vallásfilozófusról szóló monográfiájában. „Ebben az értelemben Kierkegaard protestáns szerzetes, aki egyedülálló módon volt képes összekötni a régi kolostori élet legmélyét a világi élet reformatori igazolásával.”²⁰ Ha végigvisszük a koppenhágai szerzetes gondolatát, az nemcsak felfrissítené a mai monoton Kierkegaard-felfogást, hanem az új szerzetességnek is olyan elfátyolozott arculatát leplezné le, amely a jelen pillanatban sokkal inkább csak megsejthető, mint megvalósítható. Mindenesetre Kierkegaard képezi az egyik legjobb előiskolát a szerzetesség mélyebb megértéséhez, minthogy aszkéta alapon vívta nagy jelentőségű harcait a dán államegyházzal szemben.

A modern kísérletezést protestáns részről a szerzetességgel nyilván nem szabad túlértékelni, ez mégis bizonyos hiányérzet megnyilvánulása, amelyre megoldást keresnek. Az evangélikus egyházban

soha nem jutott teljesen nyugvópontra a kérdés, sőt olyan sebről van szó, amelyet nyitva is kell tartani. Kezelése ma aktuálisabb, mint bármikor, mert nyilvánvalóvá vált, hogy a pusztán közösségi tudatra korlátozott kereszténység túlságosan szűk megalapozás. Pillanatnyilag abban áll a katasztrófa, hogy a közösség, mint Bernanos egyik regényalakja mondja, „holt közösséggé” degradálódik. A keresztény életnek feltétlenül több lehorgonyzási lehetőségre van szüksége, mint az egyházi közösség, s ilyen a keresztény testvériség is.

3

A szerzetesség hatásának történeti áttekintése a kereszténység három ágazatában kiegészítésre szorul. A vallási látásmód a szerzetesség értelmét keresi elvi síkon. Jó mérlegére teszi a szerzetességet, az értékítélet és az örökkévalóság szempontjából akarja tisztázni jelentőségét. Ez a második körülpillantás Georg von Frundsberg zsoldosvezér híres mondásából indulhat ki. „Hej, barát, te most elmegy egy kicsit. Úgy kell helytállnod, ahogy még sem én, sem más tiszt a mi komoly seregünkben. Ha igazad van és biztos vagy a dolgodban, akkor csak menj Isten hírével, és csak legyél nyugodt, az Isten nem fog elhagyni.”²¹ Ezek az anekdotikus nevezetességgű helyzetben elhangzott szavak fontos és minden szerzetes számára érvényes útbaigazítást tartalmaznak. Sohasem gondolt arra senki, hogy lekicsinylés rejlik benne, inkább kedves biztatás. A szerzetes útja sosem volt könnyű, sem magától értetődő. Ez az út mindig világos magaslatok és sötét szakadékok sziklaélein vezet, ami bátorságot igényel.

A szerzetesség vallási értékelése nem indulhat ki abból, hogy magát a szerzetességet kiszínezzük, szépítjük. Montalembert terjedelmes művének, „A nyugati szerzetesség”-nek hibája a vak lelkesedés, ami valószínűleg saját tapasztalatlanságának számlájára írandó. Az érett szerzetes másképpen beszél mint a francia romantikus, bár nem kevesebb szeretet tölti el a kolostori élet iránt. A csöpgő

kenetességgel szemben, amely mindent ami nem látszik, leplez és angyalinak igyekszik föltüntetni, joggal hivatkozhatik bárki Nietzsche szavaira. „Ha azt akarjátok, hogy a legjobb dolgokat és viszonyokat megbecsüljék és hogy azok érvényesüljenek, akkor csak rajta, beszéljetek róla úgy, mint eddig!”²² Idegenül ható, de igaz mondas, amely kíméletlenül rámutat a XIX. század főleg erkölcsi, nem annyira vallási beállítottságú, halálos unalomba fulladó hagiográfiájának elhibázottságára. A mai keresztény nem veheti eléggé komolyan a „Vidám tudomány” szerzőjének mementó számba menő intelmét. Súlyos felelősséget ró rá, amely alól pontosan a szerzetességgel való új találkozás esetében nem vonhatja ki magát. Nem a szerzetesség dicsőítőjének színtelen, sokszor egyenesen tiszteltlen hangján kell tovább beszélni, hanem új ábécére van szükség. Az alacsonyabb rendű pszichológiai leleplezéssel az elmélyülés nem tud mit kezdeni. De magában rejtí azt, hogy alapjában az olyan apológiától, amely mint Jóh barátai, „csalással védi meg az Istent” (Jóh 13,7) és ezért gyakran oly riasztóan vét az igazság ellen. Nem azonosítható minden további nélkül Novalis említett újabb álláspontjával, amely az ismereteket előbbre vivő analízis helyére ismét az örök értékek szerető szemléletét helyezi. Aki az új ábécét akarja megtalálni, annak beszélnie kell arról is, ami nem teljeseíedik be. Ezzel egyáltalán nem sértjük meg a kellő tiszteletet. A szerzetesség szégyenét nem szabad eltussolni, nélküle nem részesülne Isten dicsőségében. Ez a legmagasabb rendű törekvés a kolostori valóságot kívánja feltárni, ami áthidalja az eszme és gyakorlat nem kellő figyelembevételét és az összetartozó dolgok megengedhetetlen elszakítását. Élő célkitűzés az a mélyebb valóság, amely a hősieí teljesítményeket és a fájdalmas lemondást mind jól látja, és olyan isteni hatásra keletkező mozgalomnak fogja fel a szerzetességet, amely a legsúlyosabb csapásokat kiállva éppen ezzel bizonyította be keresztény életerejét. A sűrű árnyékon mindig újra és újra áttör a győzelmes világosság, amikor szerzetességről van szó. Csak a vallási realizmus által hordozott értékelés képes eljutni egészen a szerzetesi valóságig, amely minden alacsonyságában is jobban tele van Istennel, mint az átmeszelt helyreigazítások.

A szerzetes útja a rendkívülieég. A baj az, hogy sok közönséges ember járt rajta, akik nem voltak rá elég éretteí, és ezért szükségszerűen elbuktak. Ebben a vonatkozásban nem mellőzhető Franz Xaver

Bronner ismert önéletrajza, „Egy szerzetesi élet érzékeny korban”. Fiatalon, akarata ellenére rábeszéltek a szerzetességre, és aztán a kolostorban tovább ábrándozott zavaros szerelmeiről. Mivel úgy érezte, életét csalással rabolták el tőle, gyűlöletből borzasztó jelene-
teket mesél el a szerzetesi elvadulásról.²³ Nincs stílustalanabb valami ennél a vallástalan kolostori emlékiratnál, a szerzetesség nagy kérdései a szerző előtt életében soha, még egy pillanatra sem derengtek föl. Nem csak a rokokó korban léptek sokan hivatás nélkül kolostorba, ez állandóan ismétlődik a mi korunkban is. Ez táplálja azt a komikus elképzelést kívülállók részéről, hogy önmagukat tartják fogva emberek, akik zavaros elmével kolostorok falai mögött besavanyodnak, és mint munkaerők is elvesznek a társadalom számára. Ezek a hivatás nélküliek jobban tennék, ha Monica Baldwin példájára „átugornának a falakon”, hogy elhibázott életüket legalább még korrigálhassák. Igazi hivatások nem fogják követni a példájukat, erről bárki bizonyos lehet.

Ezek az alkalmatlan emberek teremtenek visszataszító helyzetet. Meghazudtolják Istent a tonzúrájukkal, amint nursiai Benedek fejezi ki magát a regulájában. Ilyenek minden évszázadban akadnak, és ezek készítették François Mauriac-ot haragos szavak leírására „a nagy szerzetesrendek sznobizmusá”-ról. „Ugyancsak elbámulnának egyes szerzetesek egyes apátságokban, ha valaki előttük rámutatna, hogy lelki állapotuk nem sokban különbözik egy zsokéklub tagjainak beállítottságától.”²⁴ Az ilyen előforduló tragikus események azért nyomasztóak, mert egyes emberek sorsán túlmenően általános romlást okoznak, ami szükségszerűen adódik az ilyen tévútakra terelődött fejlődésben. A kolostori nevelés hanyatlásából származó süllyedés a szerzetességben időnként kihatott az egész kereszténységre a történelem folyamán, és ennek a romboló hatásnak katasztrofális eredményét csak a legsötétebb színekkel lehet ecsetelni. A szerzetesség ilyen negatív hatása szükségszerűen összefügg azzal a súlyos föladattal, amellyel nehéz útján a szerzetes állandóan találkozik.

A szerzetesség árnyoldala, amelyet ellenségei ujjongva emlegetnek, természetesen nem árul el semmit a szerzetesség mélyebb értelméről. Akik ilyen irányzathoz csatlakoznak, nem is gondolnak arra, hogy ezzel milyen rossz bizonyítványt állítanak ki magukról. A szer-

zetességnek van a veszélyek mellett egy másik vonása is, a bensőség, ami teljesen megváltoztatja a mérlegelés eredményét, ha kelően latba vetjük. Ezzel egyáltalán nem jár együtt a szerzetesség olyan túlértékelése, hogy ez lenne a legmagasabb rendű keresztény életforma. Az ilyen túlzástól maguk a szerzetesek intenek. Az orosz remete, Feofán leveleiben állnak ezek a szavak: „Jobb nem azon gondolkodni, hogy megadatott-e a kolostor valakinek vagy nem, mert nem ezen múlik. Ha az embernek szívében van a kolostor, akkor mindegy, hogy a kolostor épülete megvan-e vagy nincs. A kolostor a szívben Isten és a lélek.”²⁵ Ez kitűnő megítélés, nem kell szerzetesebbnek lenni a szerzetesnél a monasztikus élet értékelésében. Sőt érdemes arra gondolni, hogy az olyan modern költők, mint Hugo von Hoffmannsthal és Gerhard Hauptmann annak a vágnak adtak kifejezést, hogy szerzetesi öltözetben temessék el őket. Ezt a végakaratot nem lehet másképp értelmezni, mint úgy, hogy még halálukkal is elismerésüket róják le a szerzetességre.

A monasztikus téma vallásos felfogása fenntartás nélkül elismeri a szerzetesség nagyságát. Tényleg oly nagy a jelentősége, hogy még sajnálatos hanyatló korszakait is ellensúlyozza. Azoknak a szerzeteseknek a tette, akik betöltötték hivatásukat, árnyékba borít minden kudarcot. Mindenki számára nyilvánvalóak azoknak a szerzeteseknek kulturális teljesítményei korábbi évszázadokból, akik maradandó értékeket alkottak. De még a szerzetesek kultúrmunkájára történő egyoldalú hivatkozás is elmegy a monasztikus élet mélyebb értelme mellett.

A szerzetességet saját feltételei alapján kell megítélni és ezek kizárólag vallási jellegűek. Csak a szerzetesség abszolút keresztény felfogása felel meg lényegi meghatározásának. Minden más szempont elhibázza a döntő mozzanatot. Minden külső szolgálatnál lényegesebb a tisztán örökkévalókra beállított istenszeretet, amely a kolostorban, mint a rózsabokor, kivirágzik. A szerzetes vallásos ember, akinél középpontban áll az égő gond a lelkekért. Mindent feláldoz lángoló kereszténységének, amely égő csipkebokor módjára fog tüzet lelkében. Fegyelmezett ember annak a szabálynak az akaratára szerint, amelyet igyekszik betartani. Tudatosan aláveti magát egy keresztény normának, amely egész életét átalakítja és világossá teszi. Ennek fenntartás nélküli elismerése kölcsönöz rendezett

megjelenést számára, és ezért idegen tőle minden külső és belső szétszórtság. Ebben a belső szilárdságban áll az a nagyság, amelynek isteni eredetű ragyogása az egész monasztikus életre kiterjed.

Ez a normatív beállítottság megszabadítja a szerzetest minden nyugtalanságtól és tanácstalanságtól, ami az embereket általában egyébként jellemezni szokta. Ismeri életcélját, és tudja az utat, amelyen járnia kell, kolostorba lépésével pedig rászánta magát, hogy következetesen végigjárja. A legélesebb ellentétben a modern tájékozatlansággal, a szerzetes maga is útmutató, aki nemcsak másoknak prédikálja, hogy milyen úton járjanak, hanem maga is azon halad. Aligha lehet nagyobb dolgot elmondani emberi egzisztenciáról, és itt közeledünk minden szerzetesség örök titkához. A szellemi (magaslat), amelyen állva képes megválaszolni iránymutatón a zűrzavaros élet minden kérdését, és átgondolt vallásosság elveit képes képviselni, mély vonzóerő és ez az egyik főoka a szerzetesség állandó hatásának.

Sötét jelenünk számára semmi sem hiányzik annyira, mint ezek a belső vezetésre alkalmas személyiségek, akikből gyógyító hatás sugárzik. A szerzetesi út biztonságának kedvéért érdemes és maradandó jelentőségű tett komolyan foglalkozni a szerzetesi élet megalapítóival, ami még a világban folyó életet is megvilágítja. Hasztalan az az ellenvetés, hogy „hiszen ez a pálya nem is alkalmas mindenkinek”. Valóban nem, viszont egyáltalán melyik pályáról lehet ezt állítani? Semmire sem képes mindenki, mindig alkati kérdésekről van szó. Ugyanakkor a szerzetesi útmutatás titka, hogy csöndben világítson, és ez képes teljesen átjárni az élet sötéttségét. Kevés mozgalomnál válnak annyira kivehetővé azok a roppant erők, amelyeket az evangélium képes felszabadítani az emberben. Ez éppen a szerzetesség esete, amelynek köréből az emberiség legnagyobb fiai támadtak. Újra meg kell tanulnunk a szerzeteseket Léon Bloy szemével látni. „Ezek az imádság emberei, egyszerű lelkek, akik minden zúgolódás nélkül hagyták magukat elnyomni, akiket ostoba elbizakodottságunk lenéz. Ezek hordozták szívükben és agyukban a szent Jeruzsálemet. Ahogy tudták, átvitték elragadtatásukat a templomok köveire, a kápolnák sugárzó üvegablakaira, a hórások könyvek pergamenjére. Teljes erőnkkel arra kell törekednünk — ha csak egy kis lelki nagyság is van bennünk — hogy újra eljussunk ehhez a világító forráshoz.”²⁶

Ennek a francia kereszténynek a szavai elvezetnek bennünket ahhoz az aktuális szemponthoz, ahol már levontuk a történeti és vallásos látásmód következtetéseit. Ez a jelenre vonatkozik, és a szerzetesség mai küldetésének kérdéséből indul ki. Nem megszállott szenvedéllyel védelmezett tételről van szó, hanem levont következtetésről, amit azonban itt előrehozunk. Következő fejtegetéseink az egész dolgozat eredményei, tulajdonképpen utószóba valók, de kivételesen az előszó helyére kerülnek.

Ha valaki szemébe néz a XX. századnak, amely nem akarja levonni két világháború következtetéseit, az nem tudja elkerülni azt, hogy ne a rombolás korszakáról beszéljen. Egyik katasztrófából a másikba ütközik, és nem talál kiutat a halálos örvényből. Karikatúrája a géppisztolyos ember, aki végtelen rommezők fölött bandukol. „Az ember áll a géppisztoly szolgálatában és nem fordítva. Nem is géppisztolyos emberről, hanem inkább olyan géppisztolyról kellene beszélni, amelynek van ugyan embere, de azt ő mozgatja” — mondotta George Bernanos megrázó genfi beszédében a „szabadság nélküli világról”.²⁷

A megsemmisülés rémképe pedig úgy láttatja a dolgokat amint vannak. Az igazi keresztényt eldöntendő kérdések szorongatják. Mi lehet a válasza erre az ördögi apokalipszisre? Kinek van szüksége egyáltalán arra, hogy működése közben találkozzék ezzel az eltemetett vadállattal? Sőt, egyáltalán, ki van bensőleg hozzá-nőve napjaink robotjához, vagy fordítva, ki képes mint szellemi partnert a robotot megverni, leküzdeni. Ezek az óriási kérdések képezik a következő évszázadok keresztény történetének legmélyrehatóbb témáját. Az emberi kultúra fenyegető megsemmisülésének tényleges leküzdése csak a kereszténységtől származhat. Semmi esetre sem az evangélium megértése révén, amit elkezdett a romlási folyamat, hanem egy megújult kereszténységtől, amelynek követői újra teljesen fegyvertelenül mint bárányok mennek a farkasok

közé, akik a szeretet új parancsát, amelyről mindenki felismeri Krisztus tanítványait, egészen komolyan veszik. Kisded nyáj, amelynek élő reménysége újra az Isten országa. Ezek a keresztény keresztények megkísérlik azt, hogy fájdalmasan tisztázzák magukban a nagy feladatot, amely a szerzetességre vár a dolgok jövő alakulása során a kereszténység részéről. Minden kísérlet a kompromisszumoktól mentes kereszténység megújítására, vissza fog nyúlni a rendalapítókra. A szerzetesrendek új élettel való megtöltése eredeti értelmük felkutatásával, ez lenne a lelki harc egyik leghatékonyabb teljesítménye a jelenben. Az elfogulatlanság, hogy visszafelé igazodunk, azaz a nagy rendalapítók ősképeinek belevésődése a lelkekbe, a nyugati kereszténység legnemesebb hagyományainak termékké válását jelenti. A nagy rendek alapítói testesítik meg a legeredetibb erővonalakat, amelyek időtlenül kitartanak legtisztább kifejeződésükben. Csak nekik adatott meg az első idők buzgóságától elfordult kolostorok eredeti felfrissítésének lehetősége. A rendalapítókban megvan az őserők felidézésének lehetősége. Olyan búzaszemhez hasonlíthatók, amely még évszázadok múlva is képes egészen váratlanul újra kicsírázni. Ezért alapvető szükséglet a szerzetesség modern küldetése szempontjából a rendalapítók szellemi visszatérése. Ha már első megjelenésük olyan hatású volt, hogy nem lehetett nem észrevenni, akkor milyen óriási következményei lehetnek második megjelenésüknek a világ létezése szempontjából! A nagy rendalapítók senki máshoz nem hasonlítható módon hordozták lelkükben a felelősséget a nagy egészért. A rendi hagyományban benne van ugyan jelentős mérvű szembefordulás is az idővel, de annak mégis az alapító alá rendeltnek kell lennie. Az évszázadok során kialakult szokásokon túl az eredetet kell teljes tisztaságában feltárni, mert ez képes egyedül újra mozgásba hozni egy szerzetesrendet. A monasztikus élet vallási újjászületésének vissza kell nyúlnia a lelki célkitűzésekre, ha, Walter Dirks szavaival élve, „a szerzetesek felelete” az idők kérdéseire új tavaszt akar hozni.

A régi szerzetesrendek reaktiválása mellett második fontos lehetőség az új szerzetesrendek alapításának tudatos szándéka. Első pillanatra fantasztikusnak tűnő vállalkozás, de abban a korban, amelyben a szerzetesség formája alapvetően megváltozik, ez mégsem lehet pusztán utópia. Éppenséggel ahhoz a döntő ponthoz közeledünk, amelynek kedvéért ez az egész könyv íródott. Megbocsátható, ha

a beszéd dadogóvá válik, és legszívesebben inkább megígészésre, föl-
idézésre vállalkoznék. A keresztény ember ugyan tudja, hogy az
Örökkévalónak ezer lehetősége van tervei végbevitelére, de az ember
azokat föl nem foghatja. Csupán belső szükségét érezzük annak,
hogy a mai időkben mindenekelőtt új rendalapításoktól lehessen
fordulatot várni. A gyógyulás új, átalakult szerzetességből indul ki!
Ha ezt a várakozást meg is lehet mosolyogni, semmi jelentősége
nincsen a hitetlen gúnyolódásnak. Az új rendalapítások elkerülhetet-
lenségének felismerésére elég a középkori szerzetesi lovagrendek
jelentőségét szemünk elé tárni. Milyen úr támadt a kereszténységben
amikor megszűnt ez a keresztirányú kapcsolat vallás és állam között!
Csak a nyugati világért érzett hiányos felelősség hatása alatt fog-
hatja föl valaki lényegtelennek ezt az egykori realitást. Az újkori
kereszténység sem fog sokáig kijönni a jelenben anélkül, hogy a
szerzetesség gondolatát föl ne újítaná.

Ennek a fontossága elől nem zárkozhat el többé teljesen, ha a prob-
lémát nem felekezeti szempontból tekinti, ami mindig megcsonkítja
az igazságot. A szorongatott kereszténységnek szüksége van az új
szerzetesrendekre, mert csak „a gúny által megbélyegzettek” új test-
vérisége képes, amint Albert Schweitzer mondja, helyes feleletet adni
a jelen szellemi szükségletére. Sőt, talán csak ez képes a világ jelen-
legi megosztottságában a kapitalista nyugat és marxista kelet között
azt a harmadik megoldást kialakítani, amely egyedül felelhet meg a
nyugati kereszténységnek. Az egyik legfőbb remény, amely zavaros
korunkat beragyogja, nem más, mint a kilátás erre a lehetőségre.

Az új rendalapítás nem lehetetlenség, amint modern szkepszissel
mondhatná bárki, hogy ti. ne lennének többé emberek ilyen önzetlen
lemondásra és polgári szemléleti szint fölötti életbeállítottságra.
Ezzel a kétséggel Krisztus szavait szegezheti szembe a hit. Istennél
semmi sem lehetetlen. Már jelentkeznek az első szórványos kísérle-
tek. Ennek egyes jelei közül csak a protestáns Taizét említsük meg
Cluny mellett, még ha ez a vállalkozás csupán a kezdet kezdetén tart
is. Hogy milyen felmérhetetlen igényeket szolgál, mutatják pár-
huzamos női megmozdulások Svájc nyugati részén és Németország-
ban. Utalni kell a katolikus munkáspapok bátor próbálkozására is,
akik egyszerű fogadalommal élnek lakatosok, mechanikusok stb.
kemény életét Párizs gyáraiban, hogy újra helyreállítsák az elvesztett

kapcsolatot az egyszerű emberekkel. Nem prédikálással és térítési kísérletekkel, hanem egyedül ottlétük révén és példájukkal. Itt és máshol is vannak csírái új rendalapításoknak és az ember felteheti a kérdést ezzel kapcsolatban, hogy nem kell-e új fogalmakat bevezetni. A mentés zavaros korunkban nyilván kisebb körökből tud majd kiindulni, ezeknek pedig mindenekelőtt bátorságra van szüksége, hogy kicsik maradjanak, különben eleve alkalmatlan elemek terhelnék őket. De az új testvéri közösségeket nem szabad összetéveszteni érdeklődők körével vagy zártkörű klubbal, ezek ugyanis nem járnak elkötelezettséggel. Az ilyen életközösségnek szerzetesi jellegűnek kell lennie, ami többek között elkötelezettséget jelentő fogadalommal jár, és a vallási áldozat eszméjén alapszik. Ezekben az új rendalapításokban kezdenek újra csörgedezni a misztika forrásai, ami pedig az egyik leglényegesebb feltétele a keresztény újjászületésnek. De ez csak az új kolostori épületben lehetséges, nem pedig szellemeskedő kávéházi beszélgetések során. A misztikus élet teremti igazi kapcsolatot Istennel, enélkül pedig nincs gyógyulás.

Ugyanakkor az új szerzetesség csak akkor tudja hathatósan átforgatni egész kortudatát, ha nem marad meg egyszerűen eddigi elképzelések falai között. Ahelyett, hogy csupán a múlt visszapillantó őrei lennének, határozottan a jövő felé kell fordulniuk. Az új rendalapítások újpályákra kényszerülnek, és nem maradhatnak utánzatok. A szerzetesség történetében mindig újra előfordulnak efféle merész lépések. Bármennyire az örökkévalóságban gyökereznek is, az új szerzetesrendeknek magukon kell viselniük a XX. század jellegét, ugyanúgy, amint az anachoretizmus a IV. századét viselte. Küldetésük tudata azt jelenti, hogy bár Isten végtelenül fontosabb az összes kolostornál, de kétségtelenül azok szolgálják Istent. Az új szerzetesnek többnek kell lennie, mint csupán egy szerzetesrend tagjának vagy képviselőjének, éppen szerzetességfölötti látókörével és beállítottságával képes bizonyítani a szerzetesi élet tarthatóságát.

Bármennyire nagy kívánság is azonban az új rendalapítás, az ilyesmi nem megy mesterségesen. Afféle bohóckodás nem lehet maradandó. Isteni dolgok nem kaphatók megrendelésre, hanem szervesen fejlődnek, csendben, észrevétlenül. Nem véletlen, hogy a korábbi rendalapítók szentek voltak, akiket Isten mindig különleges órában küldött a történelem során. A szentség atmoszférája éppen

olyan elválaszthatatlan ettől, éppen olyan feltétele, mint a vele egybekötött gondviselészerű történelmi küldetés. Az új szerzetesrendek keletkezéséért csak imádkozni lehet, a Lélek fuvallatától függ. Minden rendalapító Isten kiválasztott edénye volt.

Az alapítás a kegyelem műve. A valódi szerzetesrendek mindig a lélek alkotásai és ezért nem lehet ellenállni terjedésüknek. Viszont éppen ezért minden pillanatban lehetséges valahol új kezdeményezés. E nélkül a remény nélkül a keresztény ember vigasztalan pesszimizmusba süllyed, ezzel a hittel viszont a legsötétebb órában sincsenek kétségei. A várakozás új szerzetesrendek alapítására mindig a körül az egyetlen kérdés körül forog, hogy eljött-e az óra a kérdésekre adott új felelet számára? A szerzetesség új formája kialakulhat-e már? Pásztorom, elmúlik-e már az éjszaka?

Addig, amíg el nem jön az ideje a lélek sugallatára történő új rendalapításoknak, Dosztojevszkij Aljósájára lehet gondolni a Karamazov testvérekből. Aljósza külön, akit szentségtelen szentségében csak körültekintéssel lehet példaképül venni. Az író — aki annyit tett az orosz szerzetes megértése érdekében, és azt tekinti védőbástyának a nihilizmus ellen — nem engedi, hogy a kitűnően tanuló Aljósza a Sztarec Szószima kolostorban maradjon, hanem kifejezetten a világba küldi, amelynek oly sürgető szüksége van rá. Nem azért, hogy része legyen a Karamazovok közösségében, amely Mityát és Ivánt szerencsétlenségbe taszítja. Aljósza inkább úgy siet közéjük, mint kerub ember képében, hogy megvigye a szabadító jóhírt testvéreinek fájdalmas világába, sötét bonyodalmaiba. Aljósza bensőleg teljesen a Sztarec Szószima kolostorhoz tapad, noha külsőleg világi ruhát hord. Kettősségében a titkos kolostort testesíti meg a Karamazovok fekete homályba burkolt világában. Ebben a küldetésében ő az egyik első előhírnöke az átalakult szerzetességnek, aminek perspektíváit kíváncsian kutatjuk, és amely egyszer egészen bizonyosan ki fog lépni láthatatlanságából. Korunk Aljósája mint az új világ szerzetese fogja újra azt a keresztény ígért hirdetni, amely egyedül képes megmenteni napjaink világát a harmadik vízözönből...

SZENT ANTAL ÉS A PUSZTAI REMETESÉG

1

Látszólag mindennapos esemény zajlott le valamikor a III. században egy egyiptomi templomban, aminek azonban mégis rendkívüli következménye lett. Már gyakran megtörtént, hogy istentisztelet alkalmával fölolvasták a gazdag ifjúról szóló evangéliumi szakaszt, a hallgatóság pedig a szokás révén megerősítve érezte magát saját jámborságában. A Biblia szavai hosszú időn át, mint békés olvasmány ott szenderegnek a szent könyvekben, amíg csak egyszer hirtelen megmozdulnak a bennük levő erők, és lángba borítják a világot. Váratlanul egészen rendkívüli eseményt váltott ki az önmagában véve megszokott esemény, mert egy Antal nevű fiatalember ült ott a templomban. Figyelmesen hallgatta, és úgy tűnt neki, „mintha az ő kedvéért olvasták volna föl a Szentírásnak ezt a részét.”¹ Kizárólag ez a beállítottság volt az oka annak, hogy megdöbbentő eset lett a szokásból. Antal közvetlenül magára vonatkoztatta a felolvasott szavakat. Neki szóltak, nem a jámbor padszomszédoknak. Ebből a történetből csak a neki szóló szavakat hallotta. Te vagy az! Egy csapásra ő lett a megtért gazdag ifjú. Egyáltalán csakis olyan bibliai szó képes termékennyé lenni, amelyet az egyes ember magára vonatkoztat. Csíráképeességének nélkülözhetetlen feltétele az, hogy valaki saját magára vonatkoztassa. Az a benyomás, hogy „az ő kedvéért történt meg ennek a szentírási helynek a felolvasása”, messzemenő következményekkel járó történelmi pillanattá tette ezt az egyébként ártalmatlan istentiszteleti szokással kapcsolatos alkalmat.

Jézus felelete a gazdag ifjúnak így hangzik. „Ha tökéletes akarsz lenni, menj, add el, amid csak van, add a szegényeknek, és akkor kincsed lesz a mennyben. Azután jöjj és kövess engem.” (Mt. 19,21). Antalt először roppant belső nyugtalanság fogta el, ez volt a szellemi

ébredés kezdete. Lelki megrázkódtatást okozott neki az evangélium követelése, egészen a gyökerekig hatolt, és egész eddigi életét alapjában véve kérdéssé tette. Mintha csak tükörben látná magát, ezen az evangéliumi helyen, mintha ő lenne a második gazdag ifjú, akinek t.i. szintén sok vagyona volt. Halott sápadt lett annak halatára, hogy a tökéletességre való törekvés nélkül nem tudja elérni az örök életet. De ő nem kezdte „kelletlenül a fejét vakarni”, ügyefogyott tekintettel, mint az evangéliumi gazdag ifjú, csak, hogy tragikus tehetetlenségét leplezze, miután olyan teli szájjal mondta, hogy „mindezt megtettem”. Nem csupán megisméltódott most ugyanez a helyzet, hanem egy másik gazdag ifjú, Antal személyében, megtért. Izgalmában még az istentisztelet végét se tudta megvárni. Az olvasmány annyira érintette lelkiismeretét, hogy az ügy nem tűrt többé halasztást. Azonnal cselekedni kellett. Reszketve ment ki a templomból, mert nem volt képes úrrá lenni felindulásán, belső izgalmán. Lám, milyen óriási dolog! Csak egyetlen egyszer vették komolyan keresztény istentisztelet alkalmával kimagyarázás nélkül a gazdag ifjú történetét és ez az egyetlen egy eset elég volt ahhoz, hogy beláthatatlan történelmi következményekkel járó mozgalom kerekedjék belőle. Csak a megtért gazdag ifjú esete adott kellő záradékot ennek a félbemaradt evangéliumi történetnek. Szent Máté evangéliumában megoldatlan marad, mert a fiatalember elmegy. Antal viszont fölfogta, hogy ez az esemény folytatást kíván, meg kell ismételni, és az ő eljárása tényleg folytatja az Újszövetséget, ott, ahol abbamaradt, és ezáltal mintegy „belesűríti” az egyház történetébe, ha szabad ezt a merész szót használni az új felfogás kifejezésére.

Ez a vallásos megdöbbenés nem érte egészen váratlanul Antalt. Keresztény szülőktől született 250 körül a felső-egyiptomi Komában, és már kora gyermekségében érzékeny léleknek bizonyult. Zárkózott fiúcska volt, alig játszott más hasonló korú gyerekekkel, és tudatosan távol tartotta magát tőlük. Szülei halála után ő kezelte az öröklött vagyont, ő gazdálkodott. Ez a földbirtok tette őt gazdag ifjúvá, egyúttal pedig gondokkal terhelte az akkori keserves egyiptomi adózási rendszer kapcsán. Ilyen helyzetben vonzónak tűnt számára a hegyi beszéd felszólítása. „Ne gondolatok a holnappal.” Az ősegyház vagyonközössége jutott az eszébe, és hogy mekkora áldozatot hoztak az apostolok Isten országáért, ami az akkori keresz-

tényeknek már csak az ölébe hullott. Mindez közrejátszott annak a válságnak a létrejöttében, amely rászakadt a húszéves fiatalemberre a templomi olvasmány kapcsán. Ebben a pillanatban most minden sűrítve rázúdult, még inkább kiélezte a lelki megrázkódtatást, ami radikális megoldást kívánt.

Jézus a tökéletesség elérésének feltételeként a vagyon elidegenítést jelölte meg. „Add el, amid van, és oszd ki a szegényeknek” — ezek a szavak visszhangzottak Antal fülében. Nem volt képes azokat csak olyan „lelki” értelemben felfogni, mint a vizenyős bibliamagyarázatok, vagy csak úgy, mintha egy már rég megholt ember szájából valaha elhangzott intellem lenne. Az ilyen magyarázat csak kigúnyolja a szöveget, márpedig minden efféle eulenspiegeli játék távol állt Antaltól. Jézus szava teljes radikalizmusával kérlelhetetlen követelményként állt előtte félreérthetetlenül. Kezdte tehát vagyont kiárusítani szülőhelyén. Túladott fölösleges javain, amit érte kapott, azt a szegényeknek adta, csak egy kisebb összeget tett félre kiskorú hűgára való tekintettel. Javainak kiosztása alapvető jelentőségű volt. Az ember általában minden idegszálával rajta csüng azon, amije van, szinte emberfölötti önlegyőzést, önmagának fölülmulását jelenti ennek a fölálldozása. Saját vérző húsába kellett belevágni ahhoz, hogy Jézus radikalizmusának megfeleljen. Az örök élet az ember teljes odaadását igényli, amibe Jézus felfogása szerint a vagyon elhagyása is beletartozik. Nem jut el a tökéletességre az, aki megosztja magát Isten és a Mammon között. Ezért kell elesnie a vagyonnak, amihez az ember mégiscsak hozzánő és akadályozza a szabadság elnyerésében. Mindemellett csak rendkívüli embernek sikerül így elvágni kapcsolatait a polgári világgal. Míg az evangéliumi ifjú elszomorodva somfordált el onnan e miatt a szigorú követelmény miatt, Antal hősi lélek volt, és a történelem spirálgyűrűjében ő hajtotta végre a gazdag ifjú megtérését. Javaitól megszabadulva lerázta aranybilincseit, és rendkívüli útra lépett. Nemcsak politikai szabadság létezik és nemcsak nagyszerű szabad szellem, ami pedig szintén sokba kerül az embernek, hanem létezik a kevés figyelemre méltatott szabadság a lim-lomtól is, amit keresztény ember csak a legnehezebb küzdelem árán ér el. A megszabadulás a vagyon béklyójából meglepő és sokat ígérő kezdet lett Antal életében. Megszerezte vele azt a végtelen „kincset az égben”, amelyről Jézus beszélt, és ami a javak elidegenítését, mint negatívumot, pozitívumként kiegyeslíti.

Antalt ebből a találkozásából lehet megérteni Jézus szavaival, nem pedig az egyiptomi mezőgazdaság helyzetéből. Nyilván nem lehet jelentéktelen egyiptomi származása sem, még ha nem is jutott kapcsolatba Ehnaton kultúrájával, minthogy nem volt képzettsége, és csak a kopt nyelvet értette. Hérodotosz ideje óta a piramisok titokzatos országa már csak kíváncsi érdeklődést válthatott ki az emberekből. „Egyiptom építészeti csodáiban, kőóriásainak homloka mögött hatalmas gondolatok élnek, csak ki tudja őket kiolvasni? Ez az egyiptomi Szfinx rejtélye és nem más. Nem kisebb és nem nagyobb talány, mint bármely más teremtmény az ég alatt, de mivel ezek nem beszélnek, ezért felfoghatatlanok. Az lett a sorsuk, hogy nagy rébusznak maradjanak meg önmaguk és az utókor számára.”² Antal Órigenész és Atanáz mellett az egyik legnagyobb befolyású keresztény lett azok közül, akiket Egyiptom adott a kereszténységnek, de ez nem népi hovatarozandóságának köszönhető, még akkor sem, ha eldugott kopt néptörzsek a legkevésbé bizonyultak hozzáférhetőnek a kereszténység hellenizálása szempontjából. Inkább abból az elvszerűen elmélyült gondolkodásból magyarázható, amivel Jézus tökéletesség-követelését végiggondolta, és amivel végleg elűzte az „egyiptomi sötétséget”. Kizárólag a vallási tapasztalat tette őt azzá az emberré, aki képes volt teljesen új elemet belevinni a kereszténységbe, amivel öelötte ebben a formában nem találkozunk.

Miután Antal radikálisan túladott vagyonán, Jézus második követelésével találta magát szemben. „Jöjj és kövess engem.” Ő Jézus követését az aszkézissel azonosította. Ennek a belátása kézenfekvő volt a vagyon elosztásának követelménye után, de mégis Jézus szavainak egyéni értelmezése volt. Hogy valamiképp a követést is megvalósítsa, kiköltözött egy viskóba a falu szélén. Fokonként szakadt el az emberektől, hogy elkerülje a megütközést. Egy öregember példáját követte, aki aszkéta életet élt egyedül a közelében. Tőle tanulta meg új életformájának szükséges tudnivalóit, életfeltételeinek megteremtését.

Az emberi települések peremén kezdődött meg Antal számára az aszkézis iskolája, ami azután életének nagy feladatává nőtte ki magát. Mint fiatalembernek, fontos volt számára az a mód, amellyel megkezdhetette az önmegszentelést. Az aszkézist az első Timóteuslevél (4,16) alapján úgy fogta fel, hogy vigyázzon magára, és erősebb kontrollt gyakoroljon önmaga felett. Óvatosan kezdte el az aszké-

zist, amit azután egész élete során sem adott fel. Régebbi életrajza szerint „megfigyelte egyik embernél a barátságot, a másiknál a buzgóságot az imában, az egyiknél nyugalmat tapasztalt, a másiknál emberséget, valakinél látta a virrasztást, másnál a tudásszomjat, volt akinél megcsodálta a kitartást, volt akinél a böjtölést és a puszta földön való alvást.”³ Amit csak látott különböző gyakorlatok terén az embereknél, mind megpróbálta elsajátítani. Mind keményebb életfeltételeket rótt magára, és más emberré lett az aszketikus iskolázás révén. „Addig virrasztott, hogy gyakran akár az egész éjszakát is álom nélkül töltötte és nemcsak egyszer-kétszer, hanem gyakran ... Táplálékot napjában egyszer vett magához naplemente után, de időnként csak másodnaponként, sőt négynaponként evett, kenyéren és són élt, csak vizet ivott.”⁴ Kákafonadékon vagy a puszta földön hált, nem akart tudomást venni az eltelt időről, mert felfogása szerint „az aszkézis minden nap újra kezdődik”.⁵ Jézus követőjének nem szabad a múltba néznie úgy, hogy önmagán tetszelegve pihenjen, miután valamit elért. Mindig újra szembe kell nézni a nehéz kezdettel Illés próféta szavai szerint: „él az Úr, aki előtt ma állok” (I. Kir. 18,15). A próféta kármelhegyi szavaiban ez a „ma” fontos lett Antalnak; azt mondta egyszer, hogy „az aszkrétának a nagy Illés életútjában, mint tükörben kell szemlélnie kitartással a saját életét”.⁶

Aszkézis terén végzett munkájával Antal megnyitotta azt az óriási témát, ami a szerzetesség egész történetén végig nyomon követhető, és amelynek gyakorlata nála olyan mértéket öltött, hogy az ember csak csodálni tudja. A vak élnivágyással eltelt ember hajlamos félreismereni az aszkézist, és csak meddő önkínzást látni benne. Úgy van tőle, mintha fejbeverték volna, és nem tudja beleilleszteni saját élet-szemléletébe. Persze ha hosszasan utánagondolunk, az eszmét nem háríthatjuk el magunktól. Az aszkézis már ott van az evangélium bölcsőjében. Franz Overbeck látta meg a lényegét, amikor azt mondta, hogy „a kereszténység alapjellegét tekintve kétségkívül aszketikus, sőt igen aszketikus”.⁷ Nem lehet tőle elvitatni a világ megtagadását. Az aszkézis belülről szemlélve egészen más, mint ahogy azt az elhamarkodott felületes megítélés feltételezi. A szellemi értékek előbbrevalóságának mindennapos gyakorlata. Antal akkor tartotta „nagyinak a lélek feszítőerejét, ha a test kívánságai tehetetlenek”.⁸ Az aszkézis célja nem más, mint a lélek ilyen pompás crejének kifejtése. Ez a végső képessége az embernek,

rugalmasságát nem feszítheti meg soha sem kellőképpen. A lelki erők megnövelése új világot nyit meg az ember előtt, ami önkéntelenül elhomályosítja a külső valóságot. Ez azonban nem magától értetődő, hanem előfeltétele a lélek erőinek végső megfeszítése. A lelki valóság csak a test útjait keresztezve érhető el, és ennek a felismerése kölcsönöz Antal első állomásának rendkívüli fontosságot. Szellemi ember nem mondhat le az önmagával vívott szüntelen viaskodásról, ha nem akar észrevétlenül lecsúszni. Minden keresztényen meglátszik, hogy akarja-e ösztöneit szublimálni, és szellemi értékek érdekében megtermékenyíteni, vagy pedig egyszerűen átadja magát alacsonyabb rendű szükségleteinek, ami mindig a lélek halálával jár. Az igazi aszkézis nem tagadásból indul ki; drága kincset fedez fel vele az ember, amely közönséges alacsonyyságból magasabb régiókba emeli őt. Az emberiség történetében az aszkézis teremtő tényezővé vált a lélek feszítőerejének megnövelésével, hatalmas szellemi erőket szabadított föl. A szerzetességben előfordultak ugyan az asketagyakorlatok olyan túlhajtásai, amikor ellenségesen viselkedtek az Isten által teremtett emberi testtel szemben, és ezáltal meddővé tették az aszkézist. Az ilyen negatív aszkézis elfajulásnak bélyegezhető meg, de a mai embert éppen nem az a veszély fenyegeti, amelyre különben figyelmeztetnek is az igazi aszkézis képviselői. Antal mondta: „Egyesek bűjtöléssel elgyengítük testüket, de ezek Istentől távol vannak, mert nem tartanak mértéket.”⁹ A visszaélés szemben az a pozitív felfogás áll, amely az asketikus nevelést szükséges eszköznek, nem pedig célnak tekinti. Ebben a szenvedélyek megfékezése elkerülhetetlen átmeneti állapot. A hősi aszkézis az alacsonyabb rendű természetes dolgokkal szembeni küzdelemben a legmagasabb rendű vallási értékeket valósítja meg, amelyek mindazon túl sugároznak, amit az élvhajhászat nyújthat az embernek. Az asketikus küzdelem azoknál a szerzeteseknél mutatkozik meg fiatalos erővel, akik a szellemi erő növelésén túl figyelemreméltó felismerésekhez jutottak.

Antal sem ért célt küzdelem nélkül. Mivel ez a tökéletesség útja, nemsokára súlyos kísértései támadtak. Faluvégi putrijában föltámadtak emlékei földbirtokáról, föltámadt ragaszkodása kis húga iránt, és bizalmas emberi kapcsolatok után vágyott. Pénzvágy fogta el, mindenféle torkosság csiklandozta, és az élet ezer más öröme csábította. Arra gondolt, hogy milyen durva dolog az erények gyakor-

lása, és milyen nagy megerőltetést jelent. Nyomasztotta testének gyöngesége és az idő hosszúsága. Sőt, az érzékiség mohó vágya kerítette hatalmába, erotikus képzelgések árasztották el, és éjjel bájos leányalakokat látott magához közeledni. Atanáz szerint „gondolatok viharzó sokasága”¹⁰ nyugtalanította, forgószelel módjára akarta foszlányokra tépni jó elhatározását. Ki volt szolgáltatva a kísértő hatalmaknak, amelyek minden oldalról ostromolták, hogy belső egyensúlyát felborítsák. A szó legszorosabb értelmében lelki tájfun háborgatta. Vívódásaiban mintha hullámok csaptak volna össze fölötte, és azzal fenyegették, hogy elborítják. A lelkében tomboló elemi fölindulás őt tette a megkísértett ember prototípusává. Lehetetlenség róla beszélni mindent elárasztó kísértéseinek említése nélkül, amelyeket bátran leküzdött, és amelyek ellen erőit megketőztözve harcolt az aszkéta fegyvereivel, imával és böjttel. Megkísértése világtörténelmi fogalommal lett, az örökké vívódó szent Antal művészi alkotások témája Hieronymus Boschtól kezdve egészen Gustave Flaubertig, és csak Wilhelm Busch figurázta ki sajnálatosan, sőt még páduai szent Antallal is összetévesztette.

Mi a kísértés? Tudományosan alig lehet erre feleletet adni, mert a tudomány általában csak régi túlhaladott képzeteket lát benne. Sokkal tanulságosabbak Leopold Ziegler gondolatai erről a kérdésről. „Ki kísérti meg tulajdonképpen Antalt? Testének elnyomott, de teljesen soha el nem nyomható kívánságai? Vagy azok az érzékiséget lehelő női testek, amelyekbe vágyai öltöztek? Vagy egyáltalán nem is az ember lelkéből eredő és nem is abban létező hatalmak, hanem valamiképp hontalan, valamiképpen bolyongó hajtóerők önmagukban és öncélúan, amelyek a maguk részéről valamiféle megtestesülés után vágynak, és ezt esendő ember révén remélik elérni? . . . De tegyük fel, hogy meg tudnánk kérdezni magától Antaltól. Lehetséges, hogy az egész eseményt saját maga tulajdonítaná a kísértőnek. Bizonyosra vehető, hogy ő maga azt gyanítaná, hogy se belülről, se kívülről nem érte a kísértés, hanem alulról, Isten ellentététől, a pokolból.”¹¹ Ezek után a magyarázó szavak után elmondható, hogy a kísértés keresztény téma, amiről többször beszél az Újszövetség is. Nemcsak átmeneti fázis, hanem teljesen hozzátartozik az ember élethelyzetéhez. Az ember sorsa a kísértés és nem a védettség. Mindig kísértés állapotában van, amennyire ő maga jól érti és mindig újra menekülnie kell szíve legmélyéből. Ne vígy minket

a kísértésbe. Még inkább éri kísértés a vallásos embert. Arra a kérdésre, hogy egyáltalán miért kell lennie kísértéseknek, Antal ezt az elgondolkoztató feleletet adta. „Vedd el a kísértéseket, és senki sem fog megmenekülni.”¹² Érdekes ezeknél a szavaknál egy percre időzni, mert olyan tapasztalatok köréből származik, amely nem mindenki számára hozzáférhető. Eszerint a kísértést szenvedő ember példaképe maga meg is találta a kísértés örök értelmét, ez adja meg a keresztény embernek a bizonyítás lehetőségét. A kísértés az embert próbára teszi, mint ahogy az aranyat tűzben próbálják meg, ahol leég róla minden salak. A kísértés próbatétel és valóban, a kísértés nélküli élet szinte teljes belesüllyedés egy olyan állapotba, ahol minden mindegy, ahol megszűnik minden lelki harc.

Miután Antal tizenöt év alatt mesterré lett, tovább jutott egy lépéssel. Ennek a rendkívüli embernek az életét látható emelkedés tölti ki, ami mind bátrabb teljesítményekre teszi képessé. Bátor elhatározással elhagyta faluszéli viskóját, és még jobban elkülönült az emberektől, amennyiben egy sziklasíruregbe helyezte át a lakását, félmagasságban egy szakadékban. Életének ezen a második állomásán még nagyobb magány vette körül, kizárólag egy ismerősnek engedte meg, hogy nagyobb időközökben kenyeret vigyen neki.

Ebben a sziklaüregben volt része Antalnak a leghallatlanabb élményekben, amellyel ember egyáltalán találkozhat. Nincs visszatszóbb és nehezebben magyarázható dolog annál, mint amit a rettenthetetlen remete ezen az elhagyatott helyen kénytelen volt elszenvedni. Minden ösztönünk tiltakozik az ellen, hogy akár csak halljunk is felőle, és mégis Antal nem lenne Antal, ha a sziklasír élményeit felvilágosult alapon hallgatással mellőznénk. Mindaz, ami ott történt, lehetetlenné teszi, hogy remeteségét kedves idillnek képzeljük, amelyben „napfényes és boldog éveket” töltött volna el, mint ahogy épületes olvasmányokban felőle olvassuk.¹³ Az idill önmagában véve olyan cél, amit „lelkünk mélyén kívánunk elérni”, és ami Isten ajándéka, de Antalnak egyáltalán nem volt része ebben. Sőt nehéz dolog még csak megnevezni is azokat a sötét erőket, amelyek szorongatták, mert ez a sötét háttér eleve kizár minden hamis átszínezést, bearanyozást. Aki olyan erősen fel akar jutni a világosságba, mint Antal, amikor mindent leküzdött a tökéletesség utáni vágyában, annak belső szükségszerűséggel sátáni hatalmak is ellen-

állnak. Az ember nem tud uralkodni a rossz fölött anélkül, hogy fel ne vegye a harcot a démonokkal. Ez a korai kereszténység egyik legfontosabb felfedezése. A sötét hatalmak elleni harcban vált Antal belső élete drámaivá. A remete nem várta meg az ellenség támadását. Saját otthonában kereste föl azt. Ezért cserélte föl faluvégi lakását a sziklásírral, hogy magához ragadja a támadás kezdeményezését. A sírűreg teljesen sötét volt, és egyiptomi felfogás szerint ez a démonok tartózkodási helye. Egyedül ment be a sírűregbe, és amint nyomatékkel megjegyzi, még az ajtót is bezárta maga mögött, hogy ezzel is hangsúlyozza a normális élettől való eltávolodását. És alighogy bement, rögtön saját testén kezdte megtapasztalni az ördögi valóságot. A démonok elleni küzdelem messze túlmegegy saját kísértésein, amennyiben ez olyan dimenzióba emelte Antal életét, amelyet még hasonlatokkal sem lehet megközelíteni. Amikor ilyen kihívóan rárohant az ellenségre, előállt a sátán, kiállt a túlságosan bátor küzdőfél elé. Nem tudós vitára ültek össze a sátánnal egy padra, mint ha az ravasz csuhás lenne, úgy, ahogy a francia író elképzei. Ez még csak elméleti *dolog* lenne, aminek nincs nagy jelentősége. A bátor aszkéta formális „párbajba” keveredett az ördöggel, amint régi életrajza írja, életre-halálra.¹⁴ Fantasztikus küzdelmet vívott az „ősi ellenséggel”, aki igen kézzelfogható formát öltött ez alkalommal, és a remete ugyancsak szuszogott miatta. A párharcot csak visszatartott lélegzettel lehet figyelni, amely pedig olyan valóságfölötti esemény volt, amit az ember lehetetlennek tart. Egész démoni csapattal támadott rá a sátán Antalra „és oly hevesen ütött rá, hogy hang nélkül feküdt a földön kínjában. Antal később azt állította, hogy olyan nagy fájdalma voltak, hogy emberi kéz csapása aligha okozhatott volna ekkora kínt”.¹⁵ Szorongattatásában a remete zsoldárénekekben keresett menedéket, de a démonok erre minden tekintet nélkül csak még vadabb kiáltással rohantak rá, és elszánták rá magukat, hogy megsemmisítik. Fűlsiketítő pokoli lármát csaptak, ami túlharsogta a zsoldáréneket, és még a földet is megrendítette. Antal a legrosszabbnak nézett elébe, és a szellemek hatalmával vívott gigászi csatája azzal fenyegetett, hogy elveszti a küzdelmet. A legszörnyűbb párharc kellős közepén — a legrégebbi híradás szerint — a démonok a legfelfoghatatlanabb módon átváltoztak „vadállatok és kígyók alakjába és nemsokára oroszlánok, medvék, leopárdok, bikák, siklók, skorpiók és farkasok jelenése töltötte meg a helyet. Mindegyik szörnyeteg a maga különös módján

mozgott. Az oroszlán bömbölt, mintha rá akarna ugrani, a bika mintha fel akarná öklelni a szarvával, a kígyó gyűrűzött, de nem közeledett, a farkas neki akart rohanni, de mintha le lett volna kötözve. Mindezeknek a jelenéseknek a lármája borzalmat keltett, dühe pedig fenyegető volt. Antal felkorbácsolva, összeszurkálva heves testi fájdalmat érzett ugyan, de reszketés nélkül, éber lélekkel feküdt ott, nyögdecselt kínjában, de világos fejjel, kihívóan¹⁶ megmaradt harcias kiállása. Semmilyen testi bántalmazás, ördögi gyűlölet és kihívás sem tudta kihozni a sodrából. Állni ugyan képtelen volt, a démonok földre terítették, és közel volt ahhoz, hogy letiporják. Teljesen kimerülve csak sóhajtozni volt képes. De alighogy egy kissé újra magához tért, megemberelte magát, és odakiáltott a támadónak. „Itt vagyok én megint, én Antal, és nem félek az ütéstől!”¹⁷ Bár a démonok teljes erővel rárohantak, ő rendíthetetlenül kitartott abban a hitben, hogy Krisztus legyőzte a sátánt. Amikor a leírhatatlan démoni küzdelmek a tetőfokra hágtak, és ő még mindig kitartott keményen, félelem nélkül, Isten végül megkönyörült rajta, és megadta szolgájának az első kinyilatkoztatást, ami világos napfényként váltotta fel a sötét éjszakát. „Mert amint Antal föltekintett, nyitva látta a tetőt és fénysugár áradt le rá.”¹⁸ Az isenheimi oltáron ez a jelenet látható megörökítve. A festő páratlan realista hitelességre törekedve képes volt a metafizikai történetet művészi erővel metafizikailag megragadni, és így örök érvényű illusztrációt alkotott ehhez az egyszeri és utánozhatatlan eseményhez. A démonok láthatatlanná váltak, Antal pedig biztosítékát kapta annak, hogy Isten kezdettől fogva vele volt, és az ő segítségével csak azt várta, hogy meglássa, milyennek mutatkozik majd a végső veszedelemben.

Az ember először szóhoz sem tud jutni ilyen démoni harc hallatán. Ez már túl van azokon a kereteken, amelyeket az ember még meg szokott tapasztalni. Az emberi élet gondosan leplezett háttére vált láthatóvá egy percre, és egy pillantást vethetünk arra a küzdelemre, amelyet láthatatlan hatalmak folytatnak az emberi lelkekért. Egy pillanatra elillan a csalóka szivárvány, és feltárul előttünk Nagy Konstantin korának valódi arculata, amely ebben a hagyományban egészen az alapokig láthatóvá válik. Ezért nem szabad gyorsan átsiklani ezeken a démoni küzdelmeken, mintha Antal oktanul viselkedett volna, ami miatt szégyenkeznie kellene. Hozzáállásunkban az ördöggel vívott küzdelemhez az dől el, hogy tényleg meg-

értettük-e a remetét vagy sem. Mert ebben az élményben bontakozik ki Antonius lényének további mélysége, és az a valóság válik láthatóvá, amiről az ember már alig tud beszélni.

De ha csak egy percre adatik meg az olvasónak ez az átható pillantás, egész sereg gondolat tolul fel, amelyek ismét zavarossá teszik a villanásnyi tisztánlátást. Jobban tenné, ha visszafogná ítéletét egy olyan eseményről, amely ritka szemléletességgel mutatja, hogy az ember mire képes és mire nem, annak ellenére, hogy csak kivételes alkalom van az ilyen óvatos megfontolásra. Sokkal könnyebb vagy arról panaszkodni, hogy „túl nagy szerepe van az ördögnek”¹⁹ a régebbi leírásban, vagy pedig röviden csak babonának kezelni mindenféle démoni történetet modern ember módjára. Az izgatott fantázia termékének, bomlott idegek játékának tekinteni. A felvilágosodás óta, mióta nincs boszorkányhiedelem, a démoni történetek minden realitást nélkülöző képzelődésnek minősülnek. Ezzel a radikális tagadással azonban még egyáltalán nem mondtuk ki a végső szót az élet sötét oldaláról. Aki vitatja a démonok létezését, csak lehetetlenné teszi a maga számára a korai keresztény remeteség grandiózus világának megértését, amivel elveszíti gondolkodásának egyik lényeges dimenzióját, elmélyülését. A démoni valóság tagadása csak a racionalizmus korának egyik előítélete, amely nem akar tudomást venni a gonosz jelentkezéséről, bár az már riasztóan megmutatkozott a francia forradalom vérszomjasságában is. A XVIII. század varázslat nélküli világot teremtett az ember egészséges megértésével, az viszont akarata ellenére és mégis teljes következetességgel Isten nélküli világhoz vezetett. E téren vaksággal sújtott gondolkodásával a racionalizmus csak a démonok külső alakját zúzta szét kritikájával, de azok belső igazát nem.

Mindazok, akik még mindig csak az ördög farkát bámulják, engedhetik, hogy Denis de Rougement felnyissa szemüket „a sátán részvételének meglátására a mi kultúránkban”. Régebben profetikus költők és írók, mint Baudelaire és Strindberg, Dosztojevszkij és Bernanos zsenijük erejével képesek voltak behatolni ebbe a háttérvilágba, és egészen költőietlenül tudtak beszélni a sátán realitásáról, amely kizárja azt a szabadgondolkozó feltevést, hogy itt pusztán egy primitív gondolkodásmód maradványaival találkozánk. Az említett nevek félreérthetetlenül tanúsítják a sátáni hatalmak borzal-

mát, mindannyian saját életükben kellett megtapasztalják a sátán sötét beavatkozásait — én tudom, hogy a démonoktól nehéz megszabadulni. Vagy Nietzsche szavaival próbálja cáfolni az ember ezeknek a nagy művészeknek a hitelét — a költők túl sokat hazudnak? Ebben az esetben ez nem áll, sőt az evangéliumokban is van szó találkozásokról az ördöggel, és éppen ezek világítják meg a Messiás-titkot. Antal párbaja az ördöggel csak részletezi azt, amit démonok kiűzése kapcsán az evangélium csak jelez. Ezért csak akkor tekinthetünk rá helyesen, ha Jézus megkísértésére gondolunk. Az Újszövetség szerint az ördög mint ordító oroszlán jár körül és keresi, kit nyelhet el — és vajon nem nyelte-e el csaknem az egész modern emberiséget eltömegesedésével és eltechnizálódásával? Szent János Apokalipszisének kozmikus képei a sátánról aktualizált jelentést kaphatnak ezekre a fejleményekre való tekintettel. A gonosz jelen órájában az egyetlen vigasz az örömhírré gondolni, ami Jézus szaván alapszik. „Láttam a sátánt mint villámlást az égből lezuhanni.”

Mégsem könnyű erről a valóságfölötti dologról megfelelő szavakkal beszélni. A démonok olyan világba tartoznak, amiről nincsenek szemléletes foglmaink. A tiszteletreméltó Matthias Claudius találóan mondta: „Ha valamit tényleg megértenénk a láthatatlan világból, akkor még ahhoz, hogy érthetően és pontosan beszéljünk róla, külön nyelvre is szükség lenne. Közöséges nyelvünk a látható világban van otthon, és ha a láthatatlan világra alkalmazzuk, csupa hieroglifa lesz belőle, amit mindenki olyan analógia alapján értelmez, amilyent akar és tud, csak megfelelő fogalmakat keres.”²⁰ Tényleg nem lehet ésszel felfogni Antal küzdelmét a sátánnal. Csak a túl hosszú böjt következtében kerekedett fantáziának minősülne, pedig valójában új szimbolikus nyelvet igényel. Eddig csak Martin Schongauer és Matthias Grünewald tudta Antalnak az ördöggel vívott harcát lélekben — nem pedig lexikális ismeretek alapján — megragadni, és ezáltal beleláttak a lét mélységeibe. Antal történetében a démoni jelenségek számunkra nem sürgető jellegűek, hanem a meghatározhatatlanság félhomályában szemlélhetők. Kényszerűségből csak realista szimbolizmus szükségfogalmai léteznek, melyek képszerűen fejezik ki az érzékfölötti valóságot, pedig enélkül az emberi lét, az ember élete felfoghatatlan marad. Antal saját kijelentései bevezetnek egy új kísérletbe, hogy a démonok világát újra

belső ismerettel, nem pedig pusztán külsődleges akadémikus elfogulatlansággal ítéljük meg. Nála senki sem hivatottabb arra, hogy felvilágosítást adjon saját tapasztalatairól, amit ebben a háttérretegben saját testén észlelt, és ami több tekintetben toronymagasan áll a „haladó felvilágosultság” fölött. Mint kipróbált harcos, aki szemtől szembe vívott meg a sátáni hatalmakkal, olyan mélyre pillantott a démonok ködös képzeiteibe, hogy más nem képes őt ebben utánozni. Az „életrajz” tehát részletes démonológiát is tartalmaz, bár soha sem sülyed értelmi teória szintjére, hanem terapeutikus szándékok vezetik, és ezért sokkal nagyobb figyelmet érdemel. Ha elárulja is a IV. század világából kortársi elképzelések látható nyomait, mégis mindig erőteljesen keresztüsugárzik rajta az időtlen valóság. Csak olyan tiszta jelenség, mint Antal volt képes a gonosz világát képekben felidézni anélkül, hogy lelke kárát ne vallotta volna. Mindenekelőtt a démonok nagy számára figyelmeztet, amelyek a légűrben körülvesznek. Lényük „merész és szemtelen”.²¹ Ravaszok és képesek „minden lehetséges alakot felvenni és átváltozni”.²² Előtte gyakran láthatatlanul még zsoltárokat is énekeltek, és a Szentírás szavait használták. Néha „szerzetes alakját öltik, és azt a látszatot keltik, mintha jámborul beszélnének”.²³ Aki csak az épületes szavakra pillant és nem arra, hogy azok igazán szívből jönnek-e, áldozatul eshetik csalásuknak. A démonok áthatolhatnak a zárt kapun, és gyakran üres dicsekvésbe kezdenek. Csak az ima és az aszkézis hatékony ellenszer ellenük Antal szerint. Aki Istent féli, nem kell szorongnia ilyen jelenések előtt, mert amint Antal meglepően mondja, „semmik és gyorsan eltűnnek, ha hittel vértézi fel magát az ember”.²⁴ Antal ezekkel a jelentős szavakkal megnyitotta a végső távlatokat szinte szavakba sem foglalható sötét jelzései számára a sötét hatalmakról.

Ebből a bizonyosságból képes Antal levonni a következtetést. „Nem szabad rémképeket látni a gonosz szellemmel kapcsolatban, nem szabad aggodalmaskodni, hogy el vagyunk veszve. Inkább vigasztalódjunk és örüljünk a megváltásnak, gondoljunk magunkban arra, hogy az Úr, aki legyőzte és semmivé tette azokat, velünk van. Mindig arra gondoljunk, hogy ha velünk az Úr, az ellenség nem tud velünk csinálni semmit. Mert a gonosz szellemek mindig másfépp mutatkoznak meg attól függően, hogy milyen hangulatban találunk minket. Ha levertnek látnak, elbátortalanítanak rémké-

peikkel, és felnagyítják azt, amit magunkban gondolunk. De ha úgy jálálnak bennünket, hogy örvendezünk az Urban hogy a jövőendő tavakat szemléljük, és az Úr dolgaival foglalkozunk, arra gondolva, hogy minden az Úr kezében van, és hogy keresztény ember ellen nem tehet semmit egy gonosz lélek sem, akkor szégyenkezve elfordulnak attól a lélektől, amelyet ilyen gondolatokkal felvértezve, védve látnak.”²⁵

Ezeknek a fejtegetéseknek az örvendező hangja olyan fontos, hogy megkíván még röviden némi kommentárt. Antal szavaiban két ellentétes felfogás látszik egymást keresztezni. Az egyik nézet szerint a démonok láthatatlan ütések képesek osztani úgy, hogy az ember hangosan felkiált. Ugyancsak valóságos lények vannak tehát közöttük. Ismét máskor viszont Antal csak irreális képeknek tekinti őket, mert ahogy ő maga mondja, „semmik”, és az ember hangulatától függően más-másképp jelennek meg az embernek. Ezeket az ellentmondásokat nem szabad homályos ingadozásnak megítélni; a legmélyebb tényállásnak felelnek meg ezen a téren. A démonok Antal szerint részben valóságos, részben nem valóságos létezők. Valós irreálisoknak foghatók fel, mert a végső realitás egyedül Istené. Ez a metafizikai felismerés nyilvánvalóan megfelel magának az igazságnak, és a mai napig sem hatolt senki mélyebbre ebbe a valóságfölötti világba.

A győzelmesen kiállott démonharc a sziklaüregben olyan megrázó élmény volt, hogy azt már nem lehet jobban fokozni. Antal mégis képes volt még egy harmadik lépcsőfok elérésére, amikor kiment a pusztába. Ez képezte életének utolsó állomását. Kivonulása a sivatagba az akkori szemlélet szerint felfoghatatlan újdonság volt, fölrobbantotta a régebbi fogalmakat. Az ő kora egyáltalán nem találta a sivatagot főségesnek, főlemelőnek. Konstantin császár évszázadában az csak elképzelhetetlen borzalom volt. Ha mégis beszéltek titokzatosságról a sivatagban, a legfeljebb az emberi nyelven leírhatatlan rettenetet értették alatta. A víztelen táj színtelen síksága idegenszerű volt a hellenisztikus kor embere számára, csak kínos félelmet támasztott benne. Az a hangtalan természet, amely nem ismert határt és megtermékenyítetlen maradt. A csípős szél kiszáritotta az ember ajkát, sárga homokja mindenüvé behatolt, a barátságatlanság érzését keltette benne. A vigasztalan száraz pusztaság,

mint óceán veszi körül a paránnyá zsugorodó embert, amint belehatol. A végtelen pusztaság titkát sem lelki, sem testi értelemben nem lehetett kifürkészni, az csak halált lehelt, nem életörömet. Úgy félték tőle, mint a sátán tulajdonképpeni tanyájától, és aki oda kiment, az egyúttal hátat fordított az emberi kultúrának.

Az, hogy Antal felkereste a sivatagot, olyan volt, mint a vegytankönyv érthetetlen képletei, amiket tanácstalanul nézeget, aki nem ért hozzá. Antal vállalkozása az első percben örültségnek tűnt, és csak ha mélyebben megértjük őt, jövünk rá arra, hogy ez annak a jele az ő részéről, hogy állandóan Isten jelenlétében járt. Az emberi településeket maga mögött hagyva az örökkévalóság került a középpontba. A sivatag erős vallási szuggesztivitást sugároz, sőt nincs benne semmi, ami ettől a gondolattól elterelne, a legnagyobb koncentrátságot teszi lehetővé. Azzal, hogy kivonult a sivatagba, Antal azok közé a bibliai alakok közé jutott, akik számára a remeteség vallási jelentőségű volt. Illés, Keresztelő János, Pál Apostol. Ez a körülmény ettől kezdve nagy szerepet játszott a szerzetesség történetében. A régi egyház szinte minden problémát elővételezett, ami a későbbi egyháztörténelemben más formában megismétlődve felbukkant. Így a pusztai szellem is egészen az újkorig mindig újra fellángolt az egyházban. Nincs hősiesebb a pusztai kereszténységnél, amelyben a lelkesedés merészen az egekig csap. Kezdeményezője a bátor Antal, akinek lelki feszítőereje a maximumig fokozódott. Az ördöggel vívott párbajban már minden félelemérzetet leküzdött, és ezért volt ereje hozzá, hogy a pusztaságot tartós tartózkodási helyül válassza. A határtalanságtól való félelem vallási pusztaelménynek adott helyet, aminek az újdonsága minden összehasonlítást kizárt. Egyedülállóan sajátos kép, ahogy Antal egyes egyedül élt a végtelen sivatag közepén. Szinte elérhetetlen tartózkodási helye a lakatlan messzeségben Antalt már korán a csodát súroló egyéniséggé tette. Messzire elszakadt most a kicsinyes emberi törekvésektől, és olyan légkörben élt, amelyhez nem volt könnyű hozzáférközni. Mint a szokásos életformából kiragadott figyelemreméltó ember a „nagy” melléknevet kapta, ami egészen kivételes az egyháztörténelemben.

A magány nagy szeretete indította arra, hogy a félreeső sírűreget a még nagyobb messzeséggel, a sivataggal cserélje fel. A barátság-

talan sziklasír-barlang még mindig túl közel volt az emberekhez, teljesen egyedül akart élni, távol tőlük és mindentől. Legfőbb vágya volt a remeteség, és ezért ő volt az első ember, akit monachusnak neveztek, ami egyedül élő embert jelent, és ez lett azután a szerzetesek elnevezése. Egyedüllét iránti égő vágyában Antal fokenként távolodott el mind jobban a kulturális élettől, a falu széléről a szikla-üregbe, onnan pedig a sivatagba vonult ki. Nem találta „zsarnokinak” az egyedüllétet, amely akadályozza az érintkezést az emberekkel. Sohasem találta ezt mostoha sorsnak, amely őt eltiporná, lélekben megsebesítené. A magárahagyottság megfelelt legbensőbb lényének, sőt kellőképpen sohasem tudta átélni a végtelen egyedüllétet. Vágya mind mélyebben űzte befelé a sivatagba. Isteni hang mutatta neki az utat, ebben látta bizonyítékát, hogy Isten méltányolja ezt az életmódot. Egy hegy lábánál telepedett meg egy oázisban, ahol megművelt egy kisebb földdarabot, hogy kétéves munkájából éljen, és ne kelljen évente kétszer kenyeret beszereznie. Élményei vonzották a pusztá messzeségébe, amelyek legendásan díszítették és örök szépségűvé tették a sivatagot. Ha vadállatok kárt tettek a kertjében, így beszélt hozzájuk: „Miért csináltok nekem kárt? Én semmi rosszat nem tettem veletek. Isten nevében menjetek innen, és ne mutakozzatok többet ezen a helyen.”²⁶ Az állatok bámulatraméltó módon engedelmeskedtek feddő szavainak, azokban vallási erő lakozott, amely elől még ezek a teremtmények sem voltak képesek elzárkózni. Az, hogy tudott parancsolni az állatoknak, nem kevésbé mutatja, mint démoni küzdelmei, hogy Antal mennyire meghaladta a szokásos átlagmértéket, ami már nála egyenesen a felfoghatatlanba vészett.

Nem lehet őt pusztai remeteségébe követni anélkül, hogy az emberben föl ne merülne a kérdés, honnan vette az erőt ahhoz, hogy évtizedeken keresztül el tudja viselni ezeket a nélkülözéseket? Erre a kérdésre nem lehet más feleletet adni, mint, hogy az misztikus életéből áradt. Ő ugyan nem sokat beszél misztikájáról, nem hozta nyilvánosságra belső élményeit, hanem meg tudta tartani magának saját titkait. Pedig volt misztikája, kellett lennie, mert különben súlyos sivatagi tapasztalatai lelkileg formálisan földre sújtották volna, aminek negatív kimenetele lett volna. Sőt, kifejezett elragadtatásokról is beszámolnak vele kapcsolatban. Ő maga is tesz utalást saját misztikus életére, amikor egy bölcs érdeklődött nála, hogyan bírja

ki a magányt könyvek vigasza nélkül. Ilyen feleletet adott: „Az én könyvem a természet, és a parancs számomra az, hogy ki tudjam olvasni belőle azt, amit Isten beszél”.²⁷ Misztikája imádságos életében fejeződik ki leginkább. Életraja szerint „állandóan imádkozott, mert megtanulta, hogy az embernek magában csak szüntelenül imádkoznia kell”.²⁸ Az állandó imádság a kereszténység egyik nagy misztériuma. Ő, mint beavatott, gyakran egész éjeleken át imádkozott, és így kiáltott oda a felkelő napnak: „Ő nap, miért akadályozol engem, és miért kelsz már fel, hogy elvonjál engem az igaz világosság dicsőségének szemlélésétől?” Antal „epekedéseinek ilyen hatalmas kitöréseinél” kell meglesni, hogy érezhessük misztikájának szívverését.²⁹ Ebben jelentkezik az, hogy mennyire ismerte a lángoló imát, ami életét az elképzelhető legnagyobb istenközeltségbe vitte, amit az ember a város zajában nem tud felfogni. Megkérdezték egyszer tőle, hogy mi a legmagasabb rendű ima, és erre azt a mérhetetlen mély értelmű feleletet adta, hogy „nem tökéletes az ima, amíg az ember megérti önmagát vagy azt, amit imádkozik”.³⁰ Antalnak ez a Cassianus által áthagyományozott mondása misztikus mélységekbe hatol, óvatosan utánatapintva a keresztény ember számára végső felismerést közvetít. Ugyanúgy, mint a kísértésről tett nyilatkozata, ez is csak egészen kis töredéke az ima misztikájának, csak éppen hogy milyen! Bizony ha még több ilyen meglátást hagyományoztak volna ránk tőle, nem lenne olyan szegény a kereszténység. Ebben az egyetlen feleletében van valami megmérhetetlen és kimondhatatlan, hiszen egy mondatba foglalja össze az egész misztikát. Nagyobb súllyal esik latba, mint a leghosszabb kimerítő eszmefuttatás az imádságról. Kimondja az ősi igazságot, hogy a lángoló imádságban az ember magán kívül van, mert lelke egészen ott-hagyva őt, Istenhez tér. Antal minden emberi megértést felülmúló imádságot művelt, ahol felmondják a szavak a szolgálatot, és csak az eksztázis fogalmával lehet körülírni. Az ilyen imáról semmi mást — ami a lényegre jobban rávilágítana — nem lehet mondani mint azt, hogy az izzásnak olyan nagynak kell lennie, hogy az ember már nincs igazán saját tudatán, és bensőjében kitartóan Isten előtt ég. Antalnak megvolt a döntő belátása, hogy minden beszéd Isten-nel fölülmúlja a megértés szféráját. Nem irányul az értelem ellen, de túlmegy rajta, messze túl, és magával ragadja az embert teljesen irracionális tűzzel áradó módon valósággal a fölsőbb világba.

Az örökkévalósággal való ilyen misztikus összeköttetésének köszönheti Antal, hogy az egyedüllét nem járt nála olyan harapós embergyűlölettel, mint Schopenhauernél, aki többre tartotta a kutyát a másik embernél, és mindig morgolódott, ha egyáltalán mutatkozott. Antal régi életrajza szerint nem lett mogorva és elégedetlen, nem savanyodott be, nem volt sötét és borongós, ami mindig rossz ajánlólevél a kereszténységnek. Éppen ellenkezőleg, azt mondják róla, hogy „a lélek vidámsága arcára is rányomta az öröm bélyegét”.³¹ Ez a figyelemreméltó megjegyzés mutatja, hogy öröm és misztika milyen szorosan összefügg. Mélyen a sivatagban elásott remete derűs lénye tanúskodik az evangélium örömhírééről, amelyet megértett, mert különben ismeretlen lenne számára az öröm. Az Istenben való élet lényegében öröm Istenben.

Gyakran megesik az ember életében, hogy nem kapja meg azt, ami után legjobban vágyik. Csodálatos, hogy Antalnak nem adatott meg az, hogy maradéktalanul megvalósítsa azt a magányt, amire annyira törekedett. Eltűnése a pusztában kortársai számára annyira felfoghatatlan viselkedés volt, hogy gondolataikat mértéken felül foglalkoztatta. Már csak azért is, mert nem közönséges színjátéknak tekintették, amit nem akartak elmulasztani. Sok kíváncsi akarta látni a remetét cellájában, ami őt természetesen zavarta. De voltak tárgyi okok is, amik miatt az emberek őt felkeresték. Megérezték az isteni valóságot, ami a remetét körülvette, és amit hiába kerestek az élet üzelmébe belebonyolódott embereknel. Szokatlan istenközelségre van szükség és eltávolodásra a jelen világ felfordulásától, ha az ember természetfölötti, életfölötti felismerésekre akar eljutni. Mindez azonban megvolt Antalnál, aki az életrajz szerint bensőleg teljesen szilárd volt, és egyszersmind „be volt avatva a láthatatlan világ mély titkaiba”. Csodálatos és csakis misztikus magaslatról érthető meg, hogy az emberek világából a sivatagi magányba menekülő remete visszafelé sugárzott erőt, arrafelé, ahonnan menekült, és ez bizonyult az egyik leghatékonyabb segítségnek az emberi élet zavarai közepette. Antal először visszavonult a látogatók elől és végül állandó kapcsolata Istennel rávezette arra, hogy mint megvilágosodott lelkivezető rendelkezésükre álljon. Vallási szempontból egyik legfontosabb funkciója lett az, hogy körülvették a szenvedők és panaszkodók, — ami megsemmisíti azt az ellenséges beállítottságú érvelést, hogy a remetesség nem más, mint az önzés leplezése.

Az első remete szokásává lett, hogy önmagát másoknak odaajándékozta, és hamarosan végtelen bizalommal fordultak hozzá, mint szelíd és mégis komoly egyéniséghez. Életük megoldhatatlan nehézségeiben úgy beszéltek egymáshoz az emberek, hogy menj csak Antalhoz, „él még a nagy”, mondd el neki lelki bajaidat, hogy láthassa, és tégy úgy, ahogy mondja, mert Isten beszél hozzád őáltala”. Így írja le Palladius a pusztai atyák életében.³² Akkor volt a nagy remete iránti tisztelet, hogy szavait Isten szavának tekintették, amely nem tévedhet. Sajnos, kevés olyan mondása maradt ránk, amelyben lelki tanácsokat osztogat, ezáltal mély bölcsesség veszett el számunkra. Tekintélye gyakran olyan formát öltött, hogy szavakban alig lehet visszaadni, mint ahogy a három remete látogatásának becses anekdotája mutatja. „Kettő közülük lelki tanácsot kért tőle, a harmadik hallgatott. Antal kérdésére, hogy miért hallgat, azt mondta, elég nekem Atyám téged csak látni is.”³³ Meg se kellett szólalnia, már a pusztta megjelenése atmoszférát teremtett, amelyben ködként foszlottak szét az élet nehézségei. Bájos jelenet, ahogy a „nagyra” mindent rábízta, ahogy ő mindig tudta, hogy milyen tanácsot adjon, és sohasem találta magát szemben kiúttalan helyzettel. Főleg a lélek egészségét célzó beszédei jótékony hatásúak bensőleg. A látogatók mind nagyobb tömegekben áramlottak, és anélkül, hogy csak az újját is mozdította volna, neve mindinkább ismertté vált. „Tulajdonképpen olyan volt, mint az orvos, akit Isten adott Egyiptomnak. Hiszen ki ment hozzá szomorúan úgy, hogy ne örvendezve menjen haza? Ki jött hozzá halottait siratva, és ne felejtette volna el rögtön a fájdalmát? Ki jött hozzá haraggal anélkül, hogy újra barátságos ne lett volna?”³⁴ Ezekkel a szavakkal az életrajz igen találóan jellemzi Antal lelki tanácsadását. Az a ragyogó minősítés, hogy ő Egyiptom Istentől küldött orvosa, a legszebbet mondja el róla, amit emberről egyáltalán el lehet mondani. Egyiptom lelki orvosa, ez a karizmatikus funkció lett végül is a világtól menekülő remete osztályrésze! Az képesítette őt erre, hogy sohasem azt állította mások elé, amit ő maga képes volt elviselni. Nem vész el az a nemzedék, amelynek ilyen lelki orvosa van, akit semmi más nem helyettesíthet. A sivatagban egyedül élő remete minden idők egyik legnagyobb lelki *terapeutája* volt. Megtestesítette azt a vallási segélynyújtást, amit az emberek minden időben oly fájdalmasan igényelnek és keresnek. Még testi betegségekhez is kérték a segítségét, és lelki ereje még a betegségek fölött is megnyilvánult. Ő ugyan

nem parancsokkal gyógyított, hanem imádsággal és Krisztus segítségével hívásával. Egész sor csodát tulajdonítanak neki, ami világító fényben mutatja be természetfölötti erők töltését hordozó egyéniségét. Csak szentekről beszélnek ilyen megmagyarázhatatlan dolgokat. Lelki adottságaival — képes volt távolbhatásokra, képes volt felismerni a láthatatlan világ jelentkezését, képes volt démonokat kiűzni, és képes volt a jövőt megjövendőlni. Egyszer még sivatagi magányát is elhagyta, és váratlanul megjelent Alexandriában, hogy segítse Atanázst az ariánusok elleni küzdelmében. A fővárosban roppantul megbámulták az emberek, mintha más világból jött volna, mint amilyent még sose láttak. Ez arra készítette, hogy újra bevegje magát a sivatagba, mert „a halak partra vetve elpusztulnak, a szerzetes pedig erejét veszti a városban. Hadd menjek tehát vissza a hegyekbe, mint ahogy a hálnak is vízre van szüksége”.³⁵

Azoknak volt legtöbb nyereségük Antal lelki tanácsadásából, akik nem csak futó látogatásra jöttek, és nem mentek el rövid beszélgetés után. Sok keresztényre oly mély benyomást gyakorolt sivatagi élete, hogy tanítványaivá szegődtek. Amit addig csak homályos vágyukban sejtettek, az most ott állt előttük teljes valóságában. Antal nem hallgatta el előttük életformájának veszélyeit, hiszen ő annyira eltávolodott a közönséges emberi életmódtól. Mégis a közlében akartak maradni, és így „benépesült a sivatag emberekkel, akik mindent elhagytak, amijük csak volt, és beírták magukat az égben az élet könyvébe”.³⁶ Antal sok időt áldozott rájuk, és az képesítette őt erre a tanítói tevékenységre, hogy ő maga tapasztalta meg az aszkézis iskolájában a lélek feszítőerejét, és pontosan tudta, hogy tanulási idő nélkül senki sem kezdheti meg a magányos életet. Az életrajz megírója minden valószínűség szerint stilizálta Antal tanításait, de az alap gondolatok félreismerhetetlenül az ő szellemi tulajdonát képezik. Közölte tanítványaival tapasztalatait, és kifejtette azokat, aminek az volt a célja, hogy felkészítse őket a remete-életre — vagyis a lelki pedagógia már a szerzetesség megszületésével egyidejűleg adva volt. Legfőbb értelme, hogy úgy kell élni, „mint ha naponta várnánk a halált”.³⁷ Figyelmeztette őket, hogy ne tartásák nagyra saját teljesítményüket. „Nem akarunk ránézni a földre, és azt hinni, hogy nagy dolgokról mondtunk le, hiszen az egész föld kicsi az éghez képest.”³⁸ Időtlen igazságok rejlenek beszédeiben az ember küzdelméről önmagával. Ezek ma is ugyanolyan helytállók,

mint akkoriban voltak. Milyen bölcsesség van abban a szabályban, hogy „naponta számot kell adni magának az embernek mindenről, amit éjjel és nappal tett”.³⁹ Az önmegfigyelés vezette őt annak a felfedezésére, hogy az ember abban, amit tesz, gyakran rejtve marad. Ő azonban a lélek világával való foglalkozást tanította, ami megnyitja a keresztény ember számára a belső gazdagságot. „Mindenkinek meg kell figyelni a lélek tevékenységét és rezdüléseit, és úgy kell megjegyezni, mintha el akarnánk mondani egymásnak. Meg lehetünk róla győződve, hogy ha egyáltalán félünk attól, hogy ránk ismernek, fölhagyunk a bűnökkel, sőt még a rossz gondolatokkal is.”⁴⁰ Felhívta tanítványai figyelmét a „naponkénti újrakezdésre”, és hogy „nem szabad ellankadni, ha az ember elkezdte”. A szerzetesnek törekednie kell nap mint nap „előbbre jutni”. Csak így lehet eljutni „a lélek igazságára”. Ezeknek az egyszerű szavaknak az igazságát mindenesetre csak az az ember tapasztalja, aki magán kipróbálta. Antal arra is képes volt, hogy az őt fölkereső pogány filozófus érvelésén megfontoltan fölülkerekedjék. „Azoknak, akiknek megvan a hatékony hite, nincs szüksége szavakon épülő bizonyításra, sőt az fölösleges. Amit mi a hitből tudunk, azt ti megpróbáljátok szavakkal fölépíteni, de gyakran még azt sem tudjátok megmondani, hogy mit is gondolunk. A hitből fakadó tett tehát jobb és erősebb, mint a ti szofisztikus szillogizmusaitok.”⁴¹

Antal tanításának hatására rövidesen kezdett felvirágozni a remeteség. Egyik a másik után keletkezett, és Egyiptom pusztái tele lettek anachoréta cellákkal. „Úgy nézett ki, mint egy külön birodalom, amely istenfélelmen és igazságon alapult. Itt nem volt senki, aki jogtalanságot követett volna el vagy jogtalanságot szenvedett volna, és mit sem tudtak az adószedők üzelmeiről.”⁴² Ez az egykorú híradás a remeteség legmélyebb lényegét adja vissza. Külön világ teremtése. Külön birodalmat kialakítani, amint azt Karl Müller⁴³ kifejezte, ez a lényege az Antal által alapított remete életformának, amely az emberek szokásos mindennapi élete mellett egy második világot mutat be, ahol teljesen más törvények uralkodnak. Új birodalom fölállítása, ez az egyik legnagyszerűbb célkitűzés, amit ember egyáltalán követhet. A legmagasabb utáni törekvés, aminek leírhatatlan lelkesedést kell kiváltania minden keresztényből, aki nem akar pusztán a többivel egyenlő maradni. Az ilyen törekvés csak rendkívüli lélekből fakadhat, amely több akar lenni önmagánál.

Az a vágy, hogy új világot lásson meg, a művésszel hozza rokon-ságba, aki szintén ilyesfélét kíván. A szürke mindennapiságot nem egyszerűen megváltoztathatatlan adottságnak akarja elfogadni, hanem olyan magasabb rendű valóságot akar teremteni, amely győzedelmeskedik a közönséges világ felett, és amely egy új birodalom kezdete.

Másképp mindez lehetetlen volt, csak egyedül úgy, hogy a lelki orvos híres elterjedt messze túl Egyiptom határain is. Antalt világcsodának tekintették, és Rómába, Galliába, Hispániába is eljutott sivatagi életének híre. Beszéltek róla a császári udvarban és Konsztantin levelet írt a remetének. De Antal „nem értékelte különös-képpen a császári levelet, és nem is nagyon örült a leveleknek”,⁴⁴ ami mutatja, hogy mentes volt minden hiúságtól. Szerinte egyáltalán nem jelent semmit, ha a remetét világi ember dicséri, fel volt vértézve a megtiszteltetés édes mérge ellen. Aranyszájú Szent János homiliáiban őt „a legnagyobb embernek” nevezi „az apostolok után, akit Egyiptom szült, és akinek a neve ott él minden ajkon”.

Antal hírnevét leginkább az a nagyszabású életrajz szolgálta, amelyet Atanáz írt róla. Az orthodoxia sokat szenvedett előharcosa írta meg a Vita Antonii-t, ami nagy dokumentum, sokan olvasták, és az ember egyre jobban tudja értékelni. Eredetiségét egy ideig jogtalanul kétségbe vonták, de ma általánosan elismerik.⁴⁵ Felbecsülhetetlen előnye, hogy olyan szerző tollából származik, aki maga is személyesen ismerte őt. Atanáz írja, „sokszor láttam”, és így saját tapasztalataiból merített, részben pedig Antal tanítványainak híradásaira támaszkodott. Természetesen ez éppen úgy nem modern értelemben vett történetírás, mint ahogy az evangélium sem az, célja a lelkesítés, nem pusztán adatszolgáltatás. De túlzás azt mondani, hogy „elveszett benne a történelmi igazság”.⁴⁶ Alakja hatott a történelem folyamán, úgy, ahogy Atanáz ábrázolta. Az egyház- atya magasabb szintre emelte a történelmi valóságot, szimbólummá téve erővel ruházta fel. Akinek nincs érzéke ilyen történelemfeletti látáshoz, megvetően „népbutításról” fog beszélni, mint ahogy Vilmos császár idején magát a fennkölt tudomány kifejezte. Ezzel szemben fennhéjázás nélkül készségesen elismerhetjük Karl Holl-lal az életrajz maradandó értékét. „Az ókorban kevés olyan írásmű akad, amely a stílus szigorúságát és művészi lezártóságát tekintve

összehasonlítható lenne a Vita Antonii-val. Egyetlen nagy gondolatot visz végig; minden pontosan a helyén van, ott, ahol lennie kell, és nem zavarja fölösleges megjegyzés a kifejtet feszült kibontakozását.”⁴⁷ Valahányszor csak elolvassuk Atanáz írásművét Antalról, az életrajz mindig jobbnak tűnik, hősét szellemi elevenségében ábrázolja, és mindig új meg új bepillantást enged a valóságba.

Antal külsejéről nem lehet képet rajzolni. Élete végéig szőr alsóruhát és bőr felsőruhát hordott. Igénytelenségéhez mértén életének befejezése is megragadóan egyszerű volt. Az első remete halála rendkívüli, bár a halál mindenkit egyaránt elér. A búcsúzás jelene szinte ünnepélyes, hatása elől nem képes az ember könnyen kivonni magát. Két tanítványa volt nála, amikor visszaadta lelkét Teremtőjének, ezekkel a szavakkal ajkán: „Éljetek jól gyermekeim, mert Antal átmegy, és nincs többé veletek.” A haldokló utolsó szavaiban az örökkévalóság minden boldog bizonyossága ellenére van bizonyos komorság, ami hozzátartozik a halálhoz és Elizeussal lehetne felkiáltani: „Atyám, Atyám, Izrael szekere és kocsisa!” Mintha érezni lehetne a földet, ahogy mondja, „Antonius nincs már veletek”. Még rendelkezett a temetéséről, hogy lehetetlenné tegye holttestének utólagos kultuszát. Ráparancsolt a két tanítványra, hogy senki-nek se mondják meg, hova temették. Ők meg is tartották ígéretüket. Mint ahogy Mózes, az ószövetségi Isten népének törvényadója, ugyanúgy Antal is ismeretlen sírban pihen, Isten új népének alapítója.

Ha röviden össze akarjuk foglalni ennek a bonyolult történelmi alaknak a jelentőségét, Ludwig von Hertlinggel azt fogjuk tapasztalni, hogy a remeteéletet bizony nehéz „ésszerű kifejezéssel illetni, bár a valóságban maga volt a monumentális egyszerűség”.⁴⁸ Antal nagyon is megérdemelte ezt a méltatást, amely őt újra közel akarja hozni a modern kor tudatához. Ő mégiscsak a szerzetesség atyja, és ezt nem lehet tőle elvitatni. Szent Jeromos kísérlete, hogy ilyen jelentőségét csökkentse, amennyiben remete szent Pált időben szent Antal elé helyezi, csak rövid novellaszerű életrajzra futotta, mégpedig sajtáságosan mesés elemekkel, és nincs is akkora történelmi súlya. Ha súlypontok alapján állítjuk fel az elsőbbségi rangsort, Antal tekinthető a remetesség megalapítójának, mert ő volt az első olyan ember, aki elvszerűen választotta a maga számára a remete-

életet. Antallal egy egészen új keresztény életforma lép elénk, amelynek törekvése nem a kereszténység és a kultúra összekötése volt, úgy ahogy azt a kor gondolattalan könnyelműséggel máris készpénznek vette, hanem inkább elválasztotta egymástól a kettőt, és ezzel egészen más helyzetet teremtett. A kereszténység távolutartásával a kulturális élettől új pályát nyitott meg, aminek beláthatatlan következményei lettek, és ami az emberek figyelmét újra az egyetlen szükségesre irányította. Senki sem képes elmondani, hogy a szerzetesség mi mindent hozott létre a világon. Nos, ennek a kezdetén áll Antal, ő az egyik legjelentősebb ember azok közül, akiket Egyiptom adott a keresztény szellemiség történetének. A piramisok országa nem volt mindig sivár fellah föld, hanem egykor hatalmas keresztény személyiségeket támasztott, akik természetesen nem kevésbé kínos kérdéseket állítanak a mai ember elé, mint a Szfinxek, amelyek oly talányosan néznek a világba.

Ha valaki sírfeliratot tervezne szent Antal ismeretlen sírjára, és röviden össze akarná foglalni a démonharc és Egyiptom orvosának jelentőségét, akkor az afféle lehetne, mint amit Kierkegaard kívánt a maga számára. Ő az az egyedülálló. Ez a néhány szó fejezi ki legjobban annak az embernek a lényét, aki az imában ismerte a lángolást. A szerzetességet Antal egyedül alapította. Nem igényelt idegen segítséget, és teljesen egyedül végezte el azt, amit tett. A remeteség az egyik legtanulságosabb példa arra, hogy az ember egymagában mire képes. Az egyediség keresztény fogalom, bár az Isten előtti felelősség tudata nem azonosítható az önmagában tetszelgő individualizmussal, amely nem képes megszabadulni az „én” illúzióitól. Az Istenben megalapozott magányt újra át kell gondolni. A történelemben csaknem minden nagy dolog egyéni elhatározások következménye, és ma sem képes senki értékes teljesítmény felmutatására anélkül, hogy a maga útját ne próbálja meg tévelygés nélkül végigjárni. A remeteség erőssége mégis az egyediség gondolata volt. Senki sem tudott a másakra támaszkodni. Ki-ki maga állt vagy bukott. Teljesen egyedül vállalkozott rá, és mások segítségével nélkül kellett végigcsinálnia. Az a tudat, hogy az ember csak önmagára van utalva, olyan hősi erőket hozott felszínre, mint amilyenek Antalban megnyilvánultak. Akarati ember volt, akinek a történelemben ritkaságszámba menő szellemi energiái vannak. Így lehetett ő az az egyedülálló ember, aki Isten akaratából annak az eltespedő

kereszténységnek az ellenpólusaként fogható fel, amely eltömegesedésével éppen az ő évtizedeiben kezdte jellemezni az egyházat. Joggal nevezték már őt „tanúnak a Konstantin által teremtet világ hazugsága ellen”. Nagy Konstantin időszakának háttérében kell őt szemlélni, amelynek kétértelműségeit Jakob Burckhardt mutatta be, hogy helyesen felmérhesse annak roppant áldásait. A kereszténység eltömegesedése halálos betegség, amely a pusztulás szélére sodorja. Olyan veszély, amelyben Antal mutatja meg azt az utat, amelyen meg lehet menteni. A tömeg kereszténységben megszűnik Isten és a lélek kapcsolata, amelynek első feltétele az egyediség, önállóság. Nem utolsósorban az Antal által akkor megalapított életformának köszönhető, hogy a IV. század kereszténysége kibírta ezt a halálos veszedelmet. Anélkül, hogy sokat beszélt volna a vigasztalan „tömegemberről”, megtestesítette azt az egyediséget, amin mindig is annyi minden múlik. Éppen ezért korunkban is Antalra kell rámutatni, amikor mindent letipor a tömegember. Váratlanul újra aktuálissá válik. Ebben a szorongatott helyzetben sürgető Antal korunk elé állítása, hiszen csak ez a rendkívüli ember tud szellemileg felülemelkedni a tömegember mindent elnyelő Molochján. Igaz, az első szerzetes atya alakja megismerhetetlen, korunknak mégis új Antalra van szüksége.

Nem csupán hiú remény az, hogy az Antallal való új találkozás belső megerősődéssel járhat. Életelképzelése az evangélium egyetlen gyűjtő szavára alakult ki, nem hóbort az. Jézus szava a gazdag ifjúhoz Antal lelkének szólt, és ez ösztönözte őt arra, hogy az egyedül lét szokatlan útjára lépjen. Jézus követeléséből származott az indítás. Csak ez az összefüggés helyezi kellő megvilágításba Antal egész vállalkozását. A szerzetesség nem az evangéliummal ellenkező elképzelésből fakadt, ez csak a felekezeti vita mesterkelt tétele, amely történetileg nem tartható fenn. A döntő ösztönzés magából az evangéliumból származik. Elfogultság nélkül szemlélve a szerzetesség annak a fának az egyik ága, amely az evangéliumi mustármagból nőtt ki. Bizonyíték erre a szerzetességnak az a törekvése, hogy egészen komolyan vegye és vetesse az evangélium megvalósítását. Alig van olyan törekvés, amely odaadás és önfeláldozás tekintetében összehasonlítható lenne vele. Antal fontosnak tartotta, hogy angyal mutatta neki az utat a pusztába. Ezzel magára Istenre vezeti vissza a művét, amely tehát szintén sziklára épült, és tartósnak bizonyult.

Antal „gyermeknek is atyja lett egy mérhetetlenül nagy, nemzetségnek”, amint magát Karl Hase kifejezi. Remeteségével megtalálta azt az utat, amely megoldásnak bizonyult saját süllyedő korában. A szellem világában mindig jelentős, hogy az emberek tudnak-e járható utat, vagy arról panaszkodnak, hogy „nincs kiút...” Ezt a helyzetet Antal oldotta meg, és amikor Konstantin valláspolitikája következtében a kereszténység fenyegető elvizenyősödése kapcsán kétes helyzetbe került, olyan irányt mutatott, amilyen irányban meg lehet fékezni a bajt. A remeteség abban a tanácstalan időszakban világos célt tűzött ki, hogy hogyan lehetséges komoly keresztény élet a megváltozott helyzetben. Ez nem maradt egyedül Antal egyéni vállalkozása, mert az ő útja járhatónak bizonyult. Neki magának mindössze a saját élete alakulásával kellett törődnie, de vetése szárba szökkent, és ennek beláthatatlan hatása lett. Műve nem szállt sírba vele, hanem tanítványai lettek folytatói. A remeteség mozgalommá fejlődött, ami ugyan a kereszténység történetének egyik legkülönösebb jelensége lett.

Az az út, amelyet a remetemozgalom megtalált, a menekülés volt az emberi társadalomból. A remete ki akar lépni a közösségek kötelékéből, és ki akarja magát vonni az emberekkel való együttélésekből. Az a törekvése, hogy meneküljön a világi javak elől, legyen bár szó feleségéről vagy gyermekéről, pénzről vagy tudományról. Ezeknek nem szabad többé hatalmat gyakorolniuk személye fölött. Mindentől meg akar szabadulni, ami az embert akadályozhatja abban, hogy Istent komolyan szolgálja. A fenyegető romlásból való kimenekülés a remeteség nagy megoldása. Szabályszerű kívándorlás indult meg a városokból a sivatagba, a kultúra lármájából a természet csendjébe, és ez az áramlás elemi erővel folyt, öregek és fiatalok bátorodtak neki, és az egész csaknem egy teljes évszázadig tartott. A remetemozgalom menekülés-jellege azonban gondolkodásra késztet. Már maga a menekülés szó is rosszul hangzik. Aki menekül, az kitér a nehézségek elől, ahelyett, hogy helyt állna.

Ennek az ellenvetésnek meg is van a maga létjogosultsága, mert ha a remeteség csak menekülő mozgalom lenne, nem lenne nagyon példás. Menekülési célkitűzései viszont nemcsak negatív értelemben értékelhetők. Vannak olyan helyzetek, amelyekben a „menekülés az időből”, amint Hugo Ball mondta, az egyedül helyes út. Ha a romlottság egészen elharapózik, a keresztény csak radikális elfordulással válaszolhat. Szodoma pusztulásakor Lót azt az isteni parancsot kapta, hogy „mentsd meg lelkedet”. Anélkül, hogy körülnézett volna, hátat kellett fordítania a romlott városnak. Jézus is figyelmeztet, hogy „a hegyek közé kell menekülni” (Mt. 24, 16), hogy a végidők szorongattatását ki lehessen bírni. Mindennek megvan a maga ideje, a menekülésnek éppúgy, mint az ellenállásnak. A konstantini időkben a remeteség menekülése visszavonulás volt a külsőségektől a belső életbe. A vallási magatartás megmentése volt az a minden téren bekövetkező kiüresedéstől, visszafordulás az értéktelenségből a középpont felé. A remetemozgalomnak nem kell szégyenkeznie menekülése miatt, abban a helyzetben magatartása megfelelt a pillanat parancsának.

Nem kevésbé jelentős, hogy a remeteség laikus mozgalom volt. Nem antiklerikális beállítottságra kell gondolni, a remeteség még mentes volt ettől a rövidzárlat-szerű érzelmi reakciótól. A szerzetesség kapcsolata kezdetben feszült volt a klérussal, de soha nem állt vele elvi ellentétben. Csak olyan mozgalom volt, amely laikus körökből indult ki, és laikusok mozgalma is maradt. Maga az alapító, Antal is laikus volt, valamint csaknem minden követője. Ebben nemcsak az mutatkozik meg, hogy a laikusok a kereszténységben teremtettek valamit, hanem egyben az őskeresztény szellem új fellángolása is láthatóvá vált. Az őskereszténységben a laikusok óriási szerepet játszottak. Már magán Jézuson is csodálkoztak a zsidók. „Honnan ismeri ez az írásokat, hiszen nem is tanulta” (Ján. 7, 15). Keveset törődött már a teológiai képzettséggel a hegyi beszéd után, amint örvendő felkiáltása mutatja, hogy a kicsinyeknek nyilvánította ki Isten az igazságot, míg elrejtette azt a bölcsek elől. Ennek megfelelően képzetlen halászokat és vámosokat hívott meg kíséretébe Jézus, olyanokat, akikről az Apostolok Cselekedetei megjegyzi, hogy „tanulatlan emberek és laikusok voltak” (4, 13). A remetemozgalom ennek a vallásos laikus-küldetésnek a megismétlődése egy másik nemzedékben. De azért óvakodni kell attól, hogy a remetéket naiv

fellahoknak tekintsük. Ha nem is volt képzettségük, éles eszük volt. Voltak a remeték között bölcs emberek, akiknek meglátásai a vallásos érzés gyökereire mennek vissza, nem pedig a pusztára észre támaszkodtak.

A remetemozgalom sajátossága életmódjukban mutatkozik meg. Intenzív valóságot keresett. A remeteség egészen más volt, mintsem kedves romantika. Inkább az elviselhetőség határait akarta elérni minden téren.

Már a remeték lakása is rendkívüli volt. Nyoma sem volt kellemes celláknak, amelyben az ember meghitt otthont találhatott volna. Lyukat ástak a földbe, ami elég rideg volt, vagy pedig kis kunyhót építettek, olyan kicsit, hogy alig lehetett beleférni. Szándékosan olyanra csinálták, hogy se felállni ne lehessen benne, se kinyújtott lábbal feküdni. Mindig csak görnyedve ült benne a remete, arcával a térdjei között. Azzal hátrították el azt az indítványt, hogy nagyobbítsák meg, hogy „félek, hogy a földi lakás kibővítésével az égi majd szűkebb lesz.”⁴⁹ Mások ablaktalan házacskaiban zárkóztak el. Akepszimesz több mint hatvan évig élt így bezárva. Szűk kis lyukon nyújtotta ki a kezét, hogy az ételt elvegye. De még ez a nyílás sem volt egyenes: se őt ne láthassák meg a kíváncsiskodók, se ő ne lásson ki belülről. Egy másik remete száraz ciszternában lakott, egy harmadik pedig régi sírban. Kényelmetlen tartózkodási helyeik minden tekintetben ellentétei voltak a modern kor teljes komforttal berendezett lakásainak.

Megfelelt a siralmas elhelyezésnek a remeték hiányos táplálkozása is. Tudni sem akartak jóízű ételekről. Ehető növények, kenyér és só volt minden táplálékuk. Egyes remeték vízbe áztatott árpán, lencsén, babon vagy borsón éltek. Mások még a kenyeret is megvetették, helyette csak vízzel megnedvesített lisztet ettek. Sőt egy hónapra valót összekeverték, és az egész megerjedt, bűdösödött. Az aszkézis fokozásának külön módja volt a lemondás a tűz használatáról, így az ételek nyerségek maradtak. Természetesen csekélyke adag. Voltak olyan remeték, akik hetente egyszer vettek magukhoz táplálékot. Önkéntes lemondásképpen soha sem laktak jól, hogy mindig éhesek és szomjasak maradjanak. „Az igazi böjt az állandó éhség” — tartja egy remeteközmondás.

Szálnalmas volt a remeték ruházata is. Divatos luxusöltözet eleve kizárt. A remete még az évszaknak megfelelő öltözetet sem adta meg testének. Télen-nyáron ugyanabba burkolta be magát. Lábbeliről szó sem lehetett, még szandálról sem. Büntették, ha valakinek két öltözete volt. Testüket gyakran állatbőrökkel fedték, néha csak az orruknak és szájuknak hagytak egy kis lyukat. Egyes remetékről azt beszélték, hogy hideg időben árnyékot kerestek, a hőségben pedig napra mentek.

Egyéb szokásaik is igen kemények voltak. A legszigorúbb megtartóztatás magától értetődött. A nemi vágyat radikálisan elnyomták. A mezítelen nőben az ördögöt látta a remete. Voltak remeték, akik nem egyszer több mint 40 évig nem láttak nőt egyáltalán. Az alvást is olyan kis időre korlátozták, amennyire csak lehetett, mindössze néhány órára, hogy ezzel is sanyargassák testüket. Fél éjszakát is állva töltöttek. Egyes remeték lemondtak még a fekvés jótéteményéről is. A pusztai atyák szavait idézve, „számos létra vezet föl az égbe”, az aszkézis sokféle módját találták ki. Minden remetére vonatkozott a legszigorúbb elkülönülés. A remete maga akart maradni, hogy bensőleg szünet nélkül összeköttetésben maradjon Istenével. Ebben az egyedülletben abszolút hallgatás uralkodott. Még látogatók kíváncsi kérdéseit is elutasították, mint haszontalanságot. A tanítványok gyakran csak távolból követhették mesterüket, hogy ne legyen alkalmuk vele társalgásba bocsátkozni. Szalómansz remetéről azt beszélték, hogy sohasem beszélt emberrel. Felismerték, hogy milyen könnyen hibázik a nyelv, és ezért törvénné tették a teljes hallgatást. Idejüket kisebb foglalatossággal töltötték, mint amilyen a kosár- és gyékényfonás. Már korán szerzetesi kötelesség lett a munka, még ha mellékesnek tekintették is, alárendelve a főcélnek. Illetlen dolognak tartották, hogy a világban munkájukkal asszonyt és gyermekeket tartanak el az emberek, adóznak, vámot fizetnek, Istennek szentelik a zsenge termést, és leküzdi a szükségét kezük munkájával, míg ők a henyélésnek hódolnak. A munkamorál háttérbe szorult ezeknél a remeték-nél az aszkétagyakorlatokkal szemben. E téren fontosnak tartották, hogy mindig új lehetőségeket találjanak ki. Ezért egyes remeték például bevezették azt, hogy súlyokat raktak magukra. Az egyik elkezdte 120 fonttal, később még 50 font vasat rakott magára, majd élete végén állandóan 250 font vasat cipelt mindenüvé, hacsak a

hagyomány nem túloz. Egyes remeték éjjel-nappal ilyen vastömegeket vonszoltak magukkal, amik rá voltak kovácsolva a testükre, és így sohasem tehettk le azokat. Csípőjükre vasövet tettek, nyakukra pedig súlyos vaskarikát. Még női remeték is megterhelték magukat olyan vassúlyokkal, amiket erős férfiak is alig tudtak elvinni, és ezért helyváltoztatás közben egészen a földre hajtott törzzsel tudták csak vonszolni magukat.

Ezekben a súlyt cipelő vezeklő gyakorlatokban szembeötlő a negatív aszkézis, amit nem került el mindig a remetemozgalom. Nagyon könnyen párosult vele az egészségtelen rekordtörekvés, mert minden aszkéta még különösebb teljesítménnyel próbálta felülmúlni a másikat. A maximális teljesítmények terén formális versenyben voltak egymással. Fölmerült a különtség és lelki kalandvágy veszélye. Nyilván volt náluk hóbortosság és szellemi torzulás, olyan kinövések, amiket nem szabad elhallgatni. Palladius a *Historia Lausiaca*-ban szükségesnek tartja megjegyezni: „Nem élnek pontosan meghatározható módon, hanem mindenki úgy, ahogy akar és képes.”⁵⁰ Ezzel a mondatával ez a jelentős szemtanú rámutatott arra a veszélyre, amely súlyosan fenyegette az egész mozgalmat. Ki-ki elképzelései szerint saját akaratát hajtotta végre, ahogy neki magának a legjobbnak tűnt. Ezen a mértéktelenül eltúlzott individualizmuson majdnem az egész remetesség megbukott. Úgy nézett ki a dolog, mint az Ószövetségben a bírák idején, amikor „nem volt király Izraelben és mindenki azt tette, amit akart” (Bírák könyve 17, 6). Ez az önkényesség anarchiára vezetett, aminek a végzetes veszedelme minden szabadjára engedett individualizmusban benne rejlik. Az individualizmus csak rendezett világban nem pusztító erő. Zavaros tülekedés uralkodott a remetemozgalomban, amelyben oda lett a szellemi tisztánlátás. Nagyon sok olyan lehetőség volt, amely a tapogatódzókedvet csak zavarba hozta. A remetemozgalmat különködés fenyegette. Mindegyik valami mást akart csinálni mint a másik, ebből a törekvésből azután a legbizarrabb ötletek származtak. A burleszk esetek kapcsán fenyegető volt, hogy komikussá válik maga a remetesség. A szerzetesség, amelynek az volt a feladata, hogy az ókori kultúra hanyatlása idején a kereszténység legmélyebb gondolatait átmentse az összeomlás zűrzavarán, csaknem belepusztult a féktelen szubjektívizmusba. Ezt a veszedelmet legalább akkor kell látni, ha a remeteséget a maga valóságában,

nem pedig kozmetikázott elképzelés keretében akarja valaki maga elé állítani.

Ennek ellenére tartózkodóan kell megítélni még a gyakran különcödő szokásokat is a pusztai remeteségben. Ha valamiről beszélünk, mindig rögtön kész vagyunk az ítélettel, mégpedig annál inkább, minél kevésbé gondoltunk utána. Már maga az a tény is figyelmeztet bennünket az óvatosságra, hogy a pusztai atyák merészek voltak ugyan, de mi magunk mégiscsak kényelmes szobában szoktunk ülni. Önmagában véve már ez az egy körülmény is kérdésessé teszi a többnyire megfontolatlan ítélet jogosultságát. A remetemozgalom nem csekély követelményeket állít a szemlélő elfogulatlanságával szemben. Polgári szempontból, amelynek legfőbb ideálja a plüssfotel és a nyugdíj jogosultsággal járó állami elhelyezkedés, egyáltalán nem is értékelhető semmiféle hajtóerő a remeteségben. Ilyen szemlélet keretében az egyiptomi remeteség pusztán csodálatraméltó fakír teljesítmény, amelynek láttán az ember önkéntelenül is hátrál egy lépést. Hogy az ember egyáltalán méltányos lehessen ezekkel a torzonborz, nyomorúságos rongyokba bugyolált vadóc alakokkal szemben, legalább egyszer az életben meg kell próbálni kilépni saját szemléleti korlátaiból, és belegendolni magát egy idegen világba. Hogy tud enélkül szembenézni egy olyan oszlopszentséttel, mint szent Simon, akit „a földkerekség legnagyobb csodájának” neveztek az emberek, és aki az oszlop tetejéről kimondhatatlan hatást gyakorolt kortársaira, mert meghökkentő lénye tényleg alátámasztotta tanító szavait. Theodoretos megjegyezte szerzetességtörténetében: „Meg vagyok győződve arról, hogy nem isteni rendelkezés nélkül választotta ezt az álló életmódot, és ezért arra intem a kifogást keresőket, hogy fékezzék nyelvüket, ne engedjék szabadjára.”⁵¹

A remeteséggel kapcsolatban nem szabad megállni a külsőségeknél, mert az egyáltalán nem adja vissza a lényegét. Rufinus és Palladius régi műveiben túl egyoldalúan lép előtérbe a szerzetesség látható oldala. De ezen túl kell lépni, mert különben csak érdekességnek tűnhet az egész remeteség. Pedig egyáltalán nem az. Az ugyan igaz, hogy a remeteség külső életmódja nem csekély figyelmet érdemel. Ez is ugyanolyan fontos. De a külső életmód csak azt mutatja, hogy valami szokatlan dolog történt, ami egyáltalán nem mindennapos. A szállás, táplálkozás, ruházat mind jele

annak, hogy belül valami döntő esemény zajlott le. A külsőségeken keresztül a remetemozgalom belső képéig kell eljutni, ezeknek az embereknek a rejtett arculatára kell a fő súlyt helyezni.

A remeteség lényege intenzív lelki élet Isten közelében. A pusztai atyák a lángoló imát művelték, így ragadták magukhoz az ostromlók a mennyországot. Ebben a magatartásban van a remeteség lelke, az izzó vallásosság, a hatalmas vonzóerő. Jóformán leírhatatlan, milyen realitást jelentett ezeknek az embereknek Isten jelenléte, és ennek kapcsán végig kell gondolni, mit is jelent ez a gyakran visszataszító aszkézis. A remeték idejét az töltötte ki, hogy Istenhez kiáltottak, ami a mindenhatóval való, állandó érintkezéssé nőtte ki magát. Egyáltalán nem használtak sok beszédet ehhez, csak a kezüket tárták ki, és úgy mondták: „Uram, könyörülj rajtam, mert akarod és tudod.” Makarius akinek „minden foglalatossága a csendes ima volt”, egyszer azt meséli, hogy „miután minden jámbor gyakorlatot végigpróbáltam, amit csak megkívántam, az a vágy támadt a lelkemben, hogy öt napig semmi mást nem csináljak, értelmemet semmi másra, csak Istenre irányítsam. Elzártam cellám bejáratát, hogy senkivel ne kelljen szót váltanom. Így maradtam már második napja, és intettem lelkemet: ne szállj le az égből! Ott vannak veled az angyalok és arkangyalok, a hatalmasságok és kerubok, szeráfok, Isten, aki mindent teremtett. Hát ezért ne szállj csak le az égből. Miután két napot és két éjszakát kitartottam, az ördög annyira dühöngeni kezdett, hogy tűzláng képében mindent elégetett, ami csak volt a cellában. Még az a gyékény is tüzet fogott, amin álltam, és azt hittem, hogy én is ott égek. Végül harmadnap abbahagytam attól való félelmemben, hogy lelkemet nem tudom majd teljes összeszedettségben tartani, és le kellett szállnom a világ szemléletére, amire nem lehetek nagyon büszke.”⁵² Ennek a híradásnak az alapja minden bizonnyal nem mindennapi élmény volt, a misztika látható tűz képét öltötte. Ezekből a perzselő lángokból éltek Isten emberei, akiknek lelke valóban a felsőbb régiókba emelkedtek. A magasabb szférába tartozó erők az ő számukra érzékelhetően megnyilvánultak. Nem fáradtak bele Isten örök szépségének szemlélésébe, még ha annyira meg is sebezte őket az isteni szeretet. Így ez a misztikus imaélet gyakran elragadtatásokba ment át. „Lélekben messze távol voltam, és a látomástól elragadtatásba estem” — jelenti Izidor,⁵³ egy másik szerzetesről pedig Palladius beszéli el a Pusztai Atyák Életében, hogy állandó

elragadtatása következtében „többet volt Istennél, mint a világban”.⁵⁴ Ismét más remeteknek a könnyek adománya jutott osztályrészül. Minden szót könnyekkel kísérték, és arcuk állandóan nedves volt a könnytől. Theodoretus szerzetességi történetében úgy véli, hogy „a forró istenszeretet sajtolja ki ezeket a könnyeket, lángra gyújtja a lelket Isten szemlélésére, megsebesíti sugaraival, és arra sarkallja, hogy eltávozzék ebből a világból.”⁵⁵ Ezeknek a könnyeknek semmi közük sincs a lehangolt kedélyállapothoz. A könnyek adománya inkább az öröm jele. Rufinus így írhatja azt is a pusztai atyákról, hogy „állandóan rendkívüli derűben és lelkesedésben éltek, amit egyébként nem lehet embereknél a földön tapasztalni. . .” Apollonius gyakran intette őket, és így szólt: „Aki Istennél keresi a gyógyulást, és a mennyországban bizakodik, annak nem kell szomorúnak lennie.”⁵⁶ Figyelemreméltó az állandó víg kedély, mert az a legszorosabban összefügg a lángoló imával. Ennek a kapcsolatnak a kedvéért az elbizakodottság esetleges kísértéseket is le kellett győzniük. Emlékezetükben maradt, hogy a világon sok ember, aki Isten iránti szeretetből teljesíti állapotbeli kötelességét, Isten előtt magasabban áll, mint egyes szerzetesek. „A világon senkit sem szabad megvetni, se rablót, se szemfényvesztőt, se parasztot, se kereskedőt, se házas embert, mert léteznek ilyen társadalmi helyzetben Isten előtt kedves emberek, akik csöndben olyan tetteket visznek végbe, amik Isten kedve szerint valók. Ezért van az is, hogy nem annyira a külső társadalmi állás vagy ruha tetszik Istennek, mint inkább az őszinte jószívűség és az igaz cselekedetek.”⁵⁷ A remeték tudták, hogy ha a keresztény ember mindent megtett, amit csak tud, még mindig haszontalan szolga marad. Az alázatosságnak ez a tudata készítette arra Pambót, hogy halála óráján ilyen vallomást tegyen tanítványai előtt, ami különben mindnyájunkra érvényes: „Mióta én kijöttem ebbe a sivatagba, és itt felépítettem a cellámat, nem múlt el nap, hogy két kezemmel ne dolgoztam volna, és arra sem emlékszem, hogy bárkitől is egy darabka kenyeret elfogadtam volna. Egyetlen szavam sem vádol most ebben az órában, és mégis úgy megyek most Isten elé, hogy még hozzá se fogtam istenfélő életet élni.”⁵⁸ Természetesen a szemlélőnek ajkára tolul a kérdés: nem túlfeszített dolog-e a pusztai atyák ilyen rendkívüli életmódja? Nem megy-e ez egy kicsit túl messzire, nincs-e eltúlozva? Még a közmondás is azt tartja, hogy aki sokat markol, keveset fog. Ilyesféle kérdéseket özönével lehet még feltenni, és már

számtalanszor illették a remeteséget ilyen szemrehányásokkal. De az ilyen ellenvetések nem vonnak le semmit a sivatagi kereszténység nagyságából, ami Isten iránti lángolás volt a földön. Mint az alkonypír, égő vörösre festette az eget. Ilyen férfiak csak egyszer támadtak a kereszténység történetében! Olyan emberek voltak, akiket űzött, hajtott valami a rendkívüliségbe. Önmaguk felülmúlásának szenvedélye töltötte el őket, s ehhez képest semmi fáradság és megerőltetés nem volt túl nagy. Küzdöttek és harcoltak, hogy bejussanak a szűk kapun, semmi sem volt nekik túl drága ahhoz, hogy az eget ne annak árán ostromolják. A remetéknek volt egy tulajdonságuk, amivel nem lehetett versenyezni, ez pedig hősiességük volt. Nem szabad azt mint titanizmust hitelrontó beállításba meghamisítani. Ezek az emberek önmagukon akartak túltenni, az abszolút iránti vágy töltötte el őket, és az ember szeretne valami affélét mondani, hogy nem is voltak ezek hús-vér emberek, hanem minden emberi gyengeséggel szemben lélek és tűz voltak. Enélkül az égő lángolás nélkül a kereszténységben egyáltalán semmi tiszteletreméltót nem lehetett soha elérni. A sivatagi kereszténység a legteljesebb ellenpólusa a parfömös szalonkereszténységnek, amely puha kispapucsban jár, és az evangéliumot érdekes társalgás témájává alacsonyítja le — tea mellett. A kereszténység hősiessé formáját ritkán fogják megérteni, és csak olyan keresztények számára vonzó, mint Léon Bloy. Mindenesetre a Nagy Konstantin utáni időkben az igazi kereszténységet inkább a sivatagban kellett keresni, mint a császári palotában. És vajon ma nem szorul-e ki újra a sivatagba? Nem a pusztába kiáltó szava-e a kereszténység minden időben? Tényleg, az igazi kereszténység csak ritkán tudott másképpen létezni. Ahelyett, hogy fennakadnánk egyes képviselőinek eltévelyedésein, hiszen eltévelyedések vannak máshol is, célravezetőbb arra rámutatni, hogy a sivatagi kereszténységben az első keresztények lelki tavasza tért vissza. Enélkül az őskeresztény vonás nélkül egyáltalán nem is lehet megérteni azt a szinte ellenállhatatlan vonzóerőt, ami a remeteségből sugárzott a maga korának embereire. A többi kereszténnyel ellentétben a remetéknél nincs szakadék eszme és valóság között. A kettőt maradéktalanul fedésbe hozták. Egyenesen meghökkentő módon keltették életre eszméiket. Ők maguk voltak a remeteség eszméjének megtestesítői. Nem csak úgy mellékesen törődtek egy kicsit a kereszténységgel, hanem ez volt az egész életüket kitöltő valóság. „Az angyalok természetével”

akartak vetekedni, és azon fáradoztak, hogy az első keresztényeket utánozzák. „Nem úgy, hogy ércben vagy betűkkel rögzítsék gondolataikat, hanem az erényekre való törekvésük saját énjük alakításával történt, úgy, hogy élő képekké és szobrokká lettek.”⁵⁹ Csak saját lelkük üdvösségével törődve ezek az emberek a maximalizmus kereszténységét képviselték, és ezért termékeny mélységek nyíltak meg bennük. Annál már nem lehet messzebbre elmenni, mint amilyen messzire ők elmentek. Merték még a legvégsőt is, ami keresztény ember számára még egyáltalán tét lehet. Ez a hősiesség adja meg a sivatagi kereszténység halhatatlanságának ragyogását. Ha megkérdezték őket, hogy miért választották ezt az életmódot, nem a pokol szörnyűségitől való félelemre hivatkoztak. A remeték tudták, hogy a kereszténység szereteten, nem pedig félelmen alapszik. Rendkívüli életmódjuk fő indítéka az isteni szépség szeretete volt. „A szeretet táplálja, behálózza, öltözteti őket. Szárnyakat ad nekik, és megtanítja őket repülni, képessé teszi őket arra, hogy még az égnél is följebb hatoljanak, lehetővé teszi számukra, hogy lássák is amit szeretnek, ahogy csak képesek és a látás révén vággyal tölti el őket, megadja nekik a szeretet gyönyörűségét, és még hatalmasabbá teszi a lángolást.”⁶⁰ Mint hódító ittasság, úgy kerítette hatalmába a világról lemondó vezeklőket az isteni szeretet ereje, és nagyon is érezték annak szűró töviseit. Theodoretos szerzetességtörténetében mondja *Markionus*: „Többre becsüljük a bűnt az ételnél, azt is csak akkor vesszük magunkhoz, amikor az éjszaka leereszkedik, de azért tudjuk, hogy a szeretet értékesebb a bűntőlésnél, mert isteni parancs, a bűnt viszont csak saját akaratunktól függ.”⁶¹

A sivatagi kereszténység létrejötté az egyik leginkább megrázó esemény az egyház egész történetében. Ezek az emberek nem kiárusított kereszténységet képviselnek, nem olyan vallást, ami mindenkinek való, nem is üres szokásokon alapuló jámborságot. Ilyen zavaros és unalmas torzulásokhoz semmi közük. Sőt, a remeték nagyon is tudatában voltak annak, hogy kiléptek az általánosból. Nehéz felmérni azt, hogy ez mit is jelent. Ez vezette rá őket arra, hogy felismerjék a kereszténység legsúlyosabb ellenségét. Nem a bűnök a legveszedelmesebbek az evangélium számára. Azt mindenki tudja, hogy a kurtizánok és pénzhajhászok a pokol szájánál tántorognak, sőt el is viszi őket az ördög, ha belerögződnek az utolsó pillanatig, mint Don Juan. Az teljesen világos, hogy az ő életmódjuk

nem egyeztethető össze a tökéletességre való törekvéssel. Nem ez a veszedelem, hanem a középszerűség, amit nehéz leleplezni, és ez ellen küzdöttek elkeseredetten a pusztai atyák. Egy percre sem voltak hajlandók kiegyezni vele, mert a középszerűség nem kicsinyes ügy, hanem ártalmatlannak tűnő pusztulás. A középszerűség arra készteti az embert, hogy csak bizonyos fokig fogadja el a kereszténységet, és semmilyen körülmények között se bocsátkozzék bele döntő mértékben, legfőlegbb kenetteljes dísznek használja egyes alkalmakkor. Elkerülhetetlenül ez a következménye annak a beállítottságnak, amelyik se nem meleg, se nem hideg, és ezért mondotta róla Krisztus, hogy langyosságában kiveti a szájából. A pusztai atyák nem másoknál támadták az embert észrevétlenül lehúzó középszerűséget, hanem saját magukban! Ez a magatartás a döntő, mert ezáltal váltak példaképpé, szentekké, nem csupán kultúrát bíráló erkölcsprédikátorok lettek. Az az óriási a remeteségben, hogy elszánták magukat a kereszténység kispolgári felfogásának áttörésére, számos biztosíték elhagyására és arra, hogy belépjenek az ismeretlenbe, amire a biblia mindig újra felszólítja az embert. „A természet határainak átlépése”, ahogy ők kifejezték magukat, ez az ő bátor és szokatlan lépésük. Ha a kereszténység saját sorai-ban veszíti el érzékét a soha véget nem érő harc iránt a középszerűség ellen, akkor elposványosodik, és bizony nem lehet róla elmondani, hogy a föld sója. A pusztai atyák „kiragadták a hitet az értelem szférájából”⁶², és túlléptek azon. Az egészséges ember felfogó képességét meghaladó kereszténységet éltek. Ez teszi életmódjukat érthetlenné, amit soha nem lehet maradék nélkül fogalmakba önteni. Úgy tekintették magukat, mint akik meghaltak, szinte „túl-világi emberek”-nek lehet őket tekinteni, márpedig ez igen csodálatraméltó. Remete szent Pál azt kérdezte egy vándortól, akivel találkozott, hogy „születnek-e még mindig emberek a világon? Építenek-e még házakat, és vannak-e háborúk?” Ennyire eltávolodtak a remeték mindattól, ami egyébként az emberek gondolatait betölti. Másfél évezreddel megelőzték Nietzsche mondását: „veszélyesen élni”, és ezt a keresztény életre alkalmazták. Az ő harcukban a középszerűség ellen a vallásosság ismét lángoló arculatot kapott. A sivatagi szellem gyullasztotta lángra, ez a láng formálisan az egekig csapott. Az anachoréták a lélek atlétái voltak, akik az örökkévaló iránti állandó lelkesedésükkel a kereszténység elitjét képezték. Ritkán ütött meg a keresztény szellem ilyen magaslatot.

A remetekben élt az akarat a föltétlen iránt. A sivatagi kereszténységről csak tisztelettel lehet elismerni, hogy a középszerűségnek mint a kereszténység álcázott ellenségének leleplezése időtlenül érvényes útmutatás, manapság sem kevésbé sürgető, mint volt a IV. században. Ez a felismerés vezet el a sivatagi kereszténység elvi értékelésére. Nagy Konstantin korában a dogmatika roppantul felduzzadt, és olyan fontosságra emelkedett, hogy az érdekek középpontjába került. Kétségtől mentes, hogy a szentháromságtani és krisztológiai kérdések nem lebecsülendők, tisztázásuk elkerülhetetlenül szükséges volt. Egyébként is melyik gondolkodó keresztény ne érezte volna már a szellemi kielégülést, amit számára a spekulatív érdeklődés nyújt vallási téren. De bármilyen kézenfekvő is ez a teológiai szenvedély, nagy veszély rejlik benne. Csak egy parányi kis lépés, és máris hibás a váltó, amit kisiklás követ. A kereszténység nem pusztán értelmi foglalatosság. Ez a kellemes tévedés mindig újra felmerül a vallásos emberben, bár az evangéliumban félre nem magyarázhatóan olvasható: „Nem mindenki jut be a mennyeknek országába, aki mondja nekem: Uram, Uram, hanem csak az, aki Atyámnak akaratát cselekszi, aki a mennyekben van.” (Mt. 7, 21). Nagy Konstantin korában a teológusok messzemenően ki voltak téve annak a veszélynek, hogy a kereszténységet főleg elméleti ügynek fogják föl, az ember üdvösségét pedig egy dogmatikai formula elismerésétől tegyék függővé. Ennek a fatális félreértésnek voltak a remeték nagy ellentétei. Ők szerencsére nem tartoztak az intelligenciához, és közöttük vált közmondássá, hogy „akinek ép az esze, annak nincs szüksége tudományra”⁸³. Nyilván túlzás azt mondani, hogy „ortodoxia helyett ortopraxis” lett volna a jelszó. Hiszen nem voltak közömbösek az igaz tanítással szemben, nem tartottak mindent mindegynek, ezt mutatja részvételük az ariánusok elleni küzdelemben. Mégis ebben a mondatban hogy „ortopraxis ortodoxia helyett”, több van, mint egy szemernyi igazság. Küldetésüknek a helyes életmódot tekintették. Ezt a tömegkereszténység tűrhetetlenül elhanyagolta, és a lusta középszerű ember nagyon is szívesen elhanyagolta. Sokkal könnyebb helyesen tanítani, mint helyesen élni. A pusztai atyák magatartása alapján azonban a kereszténység főleg a helyes élet és nem filozófiai spekuláció tárgya. Minél egyoldalúbban fejezték ki néha az akkori egyházi emberek a kereszténység lényegét vallásfilozófiai fogalmakban, annál nagyobb szükség volt a szerzetességre. A teológusok

mellett, akik a legbonyolultabb formulákat fogalmazták meg, előlép a hallgató szerzetes, aki minden egyszerűsége ellenére is életmódjával juttatja kifejezésre hitét. A pusztai atyák nyíltan megmondották: Senkit sem aszerint fogunk megítélni, amit nem tud, és senkit sem azért fogunk megdicsérni, mert tanult valamit, és tudásra tett szert... „senki közülünk nem tartja magát ahhoz, amit nem ismer, de lélekben senki sem azért dicséretes, mert valamit megtanult és ismer, hanem mindenki aszerint várhatja saját ítéletét, hogy megőrizte-e a hitet, és a parancsokat hűen megtartotta-e?”⁶⁴ A remeték dolga kizárólag a megvalósítás volt. Mindig a cselekedetekre fektettek súlyt. Egy remete azt jelölte meg haldoklásakor legjobb útnak a tökéletességre, hogy soha senki ne tanítson olyant, amit maga előzőleg nem gyakorolt! Felfogásuk szerint elvesznek a keresztény gondolatok, ha nem ültetik át a gyakorlatba őket és ha csak parlagon hevernek koponyákban. Ezzel a valósággal szemben a remeteség elleni minden ellenvetés felszínes marad, és egyáltalán nem érinti a lényegét. Egyáltalán semmi, amit valamiképpen föl lehet hozni, nem szólhat az ellen, hogy a kereszténységet a gyakorlati életben kell komollyá tenni, amit viszont az anachoréták megtettek. Vitathatatlan érdeme a pusztai kereszténységnek, hogy az evangéliumot útmutatónak fogta föl egy új életre, amely messze maga mögött hagy minden polgári kényelmet. Arra a figyelmeztetésre pedig, hogy az evangélium megvalósítást követel, minden időben, minden évszázadban szükségük van a keresztényeknek, mert az a lélek és erő egyetlen cáfolhatatlan bizonyítéka.

A sivatagi kereszténységről szóló fejtegetéseket legalkalmasabb egy anekdotával lezárni remete szent Antal életéből. Így visszapillantunk arra, amiből kiindultunk. Mikor sok ember özönlött a remeteségbe, hogy ezt az életmódot kövessék, akkor egy alkalommal tanítványai megkérdezték a nagy remetétől, hogy vajon ez a szenvedély nem fog-e soha lelohadni. Erre eltorzultak szent Antal vonásai, sírni kezdett, és így válaszolt: „Á dehogynem, lesz majd idő, amikor a szerzetesek ahelyett, hogy a magányt keresnék, a legzajosabb városokban fogják felütni a tanyájukat, pompás épületeket emelnek, jó ételeket hajhásznak, és csak a ruhájuk fogja őket megkülönböztetni a világi emberektől. De egyesek mindig lesznek, akikben meglesz az alapítás eredeti szelleme.”⁶⁵

SZENT PACHOMIUS, A KOLOSTORALAPÍTÓ

1

Régi életrajza szerint Pachomius a folyón való átkelés alkalmával mindig a krokodilok szolgálatát vette igénybe, amelyek őt minden alkalommal a legnagyobb sebességgel vitték át a túlsó partra.¹ Krokodilokról mint közlekedési eszközökről nem hallottunk még eddig, és ilyen fantasztikus híradások hallatán még a leginkább jóhiszemű ember is csak lekicsinylően ingatja a fejét, ha azt mint komoly állítást akarják felhozni. Olyan, mintha túl sok vajat kentek volna a kenyérre. A felkeltett gyanakvást nem fogja eloszlatni a régi életrajz felszólítása, hogy „ezt a történetet nem szabad kétkedéssel fogadni.”

Bizony elrontotta a Pachomiusról szóló hagyomány hitelét ez a hihetetlen krokodil-történet. Összeegyeztethetetlennek találták a történeti híradások megbízhatóságával, és ezért hosszú ideig alig foglalkoztak Pachomiusszal. Ennek az lett a következménye, hogy a második nagy szerzetesatyja ismeretlen a mai keresztények körében. Szent Antalnak legalább a nevét emlegetik, Pachomiusról azonban még kevesek is éppen csak hogy hallottak, semmi közelebbi fogalmuk nincs róla. A múlt században csak egy történész próbálkozott azzal, hogy „a Pachomius alakját kiszínező vonásokat kellő mértékre csökkentse.”² Mi más kerekedhetett ki azután ebből a prokrusztészi munkából, mint egy ugyancsak nyomorúságos figura kopaszra nyírott fejével, ami bizony önmagában nem túlságosan vonzó.

E téren Pachomius krokodiljainak ugyanaz lett a funkciója, mint amit Isten a lázadó Jób szeme elé állított. Azokra a dolgokra hívta fel a régi életrajz olvasóinak a figyelmét, amik túl magasak és túl csodálatosak voltak számára. Pachomius több változatban áthagyományozott életrajza az ókeresztény legendavilág egyik olyan dokumentumának fogható fel, amelyben ritka mélységek rejlenek. Micsoda hatalmas személyiségről van itt szó, hogy ilyen meglepő

csodákat tulajdonítottak neki, mint például azt, hogy hogyan kelt át a folyón. Szinte a tüzes kocsin égbe ragadott Illésre emlékeztet. Nem kell rögtön megfájdulnia a fejünknek a legendák szokatlan formájú híradásainak hallatán, hanem legyen elég bátorságunk ahhoz, hogy legalább időtlen szimbólumainak a tartalmát elfogadjuk. Akkor formálisan le fog nyűgözni a korai szerzetesség világának grandiozitása, Pachomius pedig egyiptomi piramishoz hasonlítható benyomást tesz ebben a környezetben. Még a közlekedési eszközül szolgáló krokodilok is éppenséggel beletartoznak ebbe a mágikus világba, mert bennük mutatkozik meg az a felfogás, hogy az Istennel egyesült ember még az állatvilággal is újra paradicsomi viszonyba kerül. Pachomius igazi nagyságát csak a lángoló legenda képes visszaadni. Nem szabad világnézetileg elfogult tudományos pozitívizmussal szemlélni, mert annak az eszközei túlságosan erőtlennek bizonyulnak ahhoz, hogy egy ilyen háttérben álló személyiségnek a lényeges vonásait megláttassák. Fel kell tárni a korai szerzetesség legendákkal telített, színes világát, meg kell értenünk a szimbolikus gondolkodásmódot, ami sokkal jobban megfelel a legendának, mint az analízis. Ezt a szinte elsüllyedt világot csak úgy lehet megközelíteni, hogy újra életre keltjük. Pusztá fogalmak és ésszerű megítélés nem találja meg az utat a dolgok lényegéhez. Megkerülhetetlen feltevése ennek a módszernek a behelyezkedés, mert csak akkor tudjuk felébreszteni a múlt szellemét. Pachomius kritikátlan csodahajhászásnak minősített életrajzát még „átjárja a történetietlenség ködrétege”, amelyben Nietzsche szerint minden döntő esemény létrejön.³ Ahhoz, hogy ezt a nyelvet megértsük, egyes dolgokat ki kell belőle érezni, másokat meg kell sejteni, ismét másokat szinte szertefoszló nyomokból kell tapogatódzva rekonstruálni. A régi életrajz nem gondolta meg azt, hogy a hatalmas múltat triviális korszellemhez közelítette, és Pachomiusról életrajz címen tudatosan csak azt mesélte el, ami még mindig épületesebb, mint a pusztán csak régészeti beállítottság. Azt hangsúlyozza, hogy „azért írtuk meg ezt, hogy felbuzduljunk élettörténetének hallatán.”⁴ Nevelő tendenciája miatt a legenda szimbolikája „a közismertetet soha sem hallott módon” fejezi ki, és így menti meg a mumifikálódástól azt, ami lelkileg élő valami. Nincs más mód arra, hogy az Antonius után második helyen megnevezhető szerzetalapítót csak megközelítőleg is felfoghassuk. Fel kell támasztani lelkünkben az emésztő vágyat, hogy mi is Pachomiusok legyünk!

Pachomius pogány szülőktől született Esnah városa mellett 290 körül. Mint szegény fellah fia, nem részesült semmiféle iskolai képzésben. Fiatal korában csak a kopt nyelvet beszélte, de később megtanult görögül. Húszévesen bevonult katonának, és mint rekruta kivételesen nemcsak a dríllt és a nyers katonai hangot sajátította el. Keresztényekkel jutott kapcsolatba, amikor a harcra kész sereghez szállították. Ezek részvétet tanúsítottak a durván kezelt újonccal szemben. A pogány Pachomiusnak életében először volt alkalma arra, hogy közelről ismerjen meg igazi keresztényeket, és ezek segítőkész emberszeretete tartós benyomást gyakorolt rá. A felebaráti szeretet szavak nélküli megnyilvánulása bizonyult a legjobb eszköznek a kereszténységre való megnyeréshez. Ebben olyan erő rejlik, aminek nehéz ellenállni. Pachomiust a váratlan békekötés miatt hamarabb elbocsátották a katonai szolgálatból, de bensőjében továbbra is a keresztényekkel való találkozás hatása alatt állott. Élménye arra készítette, hogy csatlakozzék a keresztény közösséghez. Az a félreértés, hogy előzőleg pap volt egy pogány Szerapisz-szentélyben, tisztázódott.

Röviddel megtérése után megérintette Pachomiust az Egyiptomban épp akkortájt szélesebben kibontakozó remetemozgalom. Nem tudjuk, mi volt az az élménye, amely a világ előli menekülésre készítette, mivel Pachomius életrajzában sok mindenre csak utalnak, mintsem hogy leírnák. Palamon remete tanítványa akart lenni, hogy megtanulja tőle az aszkézis elkezdésének útját-módját, alapelveit. Ez az elhatározás azonban először keserű csalódást okozott neki, mert a remete nem fogadta tárt karokkal. Nem volt elkészülve rá, hogy az öreg ember azt mondja neki, hogy „te nem lehetsz szerzetes, mert nem kis dolog szerzetesként élni.”⁵ Ez a válasz mintha pofon ütötte volna, bár vonzó igazság van benne, és olyan felismerést fogalmaz meg, amit komolyan nem is lehet megcáfolni. Csak az ószövetségi Gedeon figyelmeztetéséhez fogható: „akinek nincs helyén az esze és aki csüggedt, az forduljon vissza.” Palamonnak nyilván rossz tapasztalatai voltak a fiatalokkal, akik belekezdték ugyan a remeteéletbe, de se a szükséges erejük nem volt meg hozzá, se a kellő kitartásuk. Egy kis fiatalos lelkesedés nyilvánvalóan nem elegendő ennek a súlyos hivatásnak a viseléséhez egy életen át. Palamon mint érett ember tudta, hogy a remetesség olyan elhatározás, ami minden erő latbavetését igényli. Az a kijelentése, hogy „a szer-

zetes tennivalójában nincsenek kicsiségek”, clevenre tapint, és a szerzetesség egész történetének mottójává lehetne fölírni. Ez az igaz beszéd a monaszticizmus ügyét mindjárt az elején kellő perspektívába állítja. Nem lehet sohasem elég komoly dolognak tekinteni a szerzetesi pályaválasztást. Ha a tennivalókat csekélységnek fogták fel, vége lett a hősiesség igényének, és az egész ellaposodott. Aki szerzetes lesz, rendkívüli úton jár, és föltétlenül meg kell őriznie a rendkívüliség jellegét. Palamon kijelentése mutatja, hogy mennyire nem találta magától értetődőnek a szerzetesi hivatást. Ahelyett, hogy az embereket simulékony ígéretekkel csalogatná, a tapasztalt remete inkább el akarta riasztani őket. Először gondolják meg a dolgot, és ne tegyék ki magukat az emberek megszólásának, mint az az ember, aki építkezésbe kezdett, és nem tudta befejezni. De Pachomius olyan ember volt, akit nem lehetett könnyen lebeszélteni. Kitartott szándéka mellett, és legyőzte az öreg ellenállását. Palamon magához vette, és bevezette az aszkézis iskolájába, amit el is kell sajátítani, hogy abból egészségének károsodása ne származzék. Pachomius élete első szakaszában lett remete. A két remete lehetőleg imának szentelte az időt, emellett kétkezi munkát is végeztek, keresetüket pedig a szegényeknek adták. Táplálkozásuk igen egyszerű volt, nem fogyasztottak olajos ételt, és lemondtak a tűz használatáról is. Szegényes étrendjüket gyakori böjtök szakították meg. Ezek az aszkétagyakorlatok Pachomiust hozzászoktatták a virrasztáshoz, teljesen meghalt számára a világ szépsége, és egészen áthaltotta az alázat. A több éves tanulási idő során bőséges alkalma nyílt arra, hogy önmagán próbálja ki azt az örök érvényű igazságot, hogy bizony nem csekélység, amit a remete csinál.

Hosszú évekig tartott a kemény élet, amíg Pachomius mestere nem lett az aszkézisnek. Ha saját kívánsága szerint tett volna, örökre megmarad remetének. A régi életrajz egy szót sem ejt arról, hogy legcsekélyebb kielégületlenséget is tapasztalt volna. A remetesség nyilván megfelelt belső szükségleteinek. Minden valószínűség szerint nem gondolkozott el ennek az életformának a hiányosságain. Úgy látszik, Pachomius esetében nem játszott szerepet az a bibliai mondás, hogy „haj annak, aki egyedül van! Ha elesik, nincs más ember, aki fölsegítse.” (Salamon bölcsessége 4, 10.) Minthogy soha nem hivatkozik rá, nem is csengett a fülében. Pachomius nagy életművét, amelyhez a remetesség csak előkészület volt, csaknem

saját akarata ellenére, szinte kényszerűségből hozta létre. Magától nem kereste a változtatást, az fölülről indult ki. A váratlan fordulat lelki élménnyel függ össze, ami viharként zúdult rá, és teljesen felforgatta a dolgok rendjét.

Amikor Pachomius egy magányos helyen, Tabennisziben időzött, hirtelen valami láthatatlan lény hangját hallotta. Az életrajz nem ecseteli, hogy milyen félelem vett erőt rajta, amikor az égi hang szólt hozzá, de kiérződik a lakonikus szövegezésen, hogy úgy hatott rá, mint a szúróláng. Pachomius imájában a földöntúli ragyogást szemlélte. Angyal szólt hozzá látomásban. „Pachomius, maradj itt, és alapíts kolostort, mert sokan fognak hozzád jönni, akik meg akarják találni az üdvösséget. Ezeket vezesd aszerint az előírás szerint, amit majd én adok neked.”⁶ A remete nem fogadta olyan hitetlenkedve az angyali üzenetet, mint a bibliai Zakariás, és nem is mert kérdezősködni a megbízatás okairól. Az életrajzban csak annyi áll, hogy hogyan engedelmeskedett az isteni parancsnak. Ha ez a száraz előadás nem is elégíti ki tudásvágyunkat, hiszen a vízió belső élmény lévén hozzáférhetetlen a kutatás számára, mégis ez volt Pachomius életének döntő órája, az angyali látomás. Ez az élmény felkavarta lelkét, és radikális változást hozott életmódját illetően. Ennél nagyobb megrázkódtatásban még soha nem volt része. Nem érdemes kételkedni a történet igazságában, Pachomius látnok volt. Oktalan gyanakvász részünkről, ha úgy akarjuk beállítani eksztatikus adottságait, mintha az csak a régi életrajz találmánya lenne. Ez éppen arra borít fátylat, ami az egészben a legnyilvánvalóbb. Sokszor fordultak elő víziók Pachomius életében. Már a megkeresztelkedése alkalmával is részesült látomásban. Azután később is gyakran esett révületbe, amikor mindig csodálatos dolgokat látott, és ebből származott bölcsessége. Mint minden látnok, ő is igen élesen látta a valóságos világot, de lelki szemével látta azt a másik realitást is, ami a külső mögött rejlik. Minden karizmatikus adottsága ellenére sem értékelte túl Pachomius ezeket a rendkívüli percekét. Amikor régebben neki mesélt látomást valaki, nem tulajdonított neki nagy jelentőséget, hanem ezt a bölcs véleményt nyilvánította: „A legszebb látomás a jámbor ember, és az a legszebb kinyilatkoztatás, ha te a láthatatlan Istent ebben a jámbor emberben meglátod.”⁷ Ez a találó mondás, amely Pachomius legvallásosabb nyilatkozatai közül való, és amelynek igazsága a legegyszerűbb keresztény szá-

mára is hozzáférhető, nem érv vízionárius alkata ellen, hanem éppen arról tanúskodik, hogy Pachomius már megértette a látomásokat. Csak nagy látnok képes ilyen emelkedetten beszélni látomásokról. Keresztes szent János is elmondhatta volna ugyanezt, ő szintén a vízionárius valóságban élt. Nos, bár Pachomius szerint a legjobb kinyilatkoztatás a láthatatlan Isten meglátása a látható emberben, Tabennisziben mégis elemi módon tört be a túlvilági a jelenvalóba. Az elragadtatásnak abban az órájában, amely minden érvelést eltüntetett, Pachomius parancsot kapott a kolostoralapításra. Égi beavatkozás árnyékolta be hatósugarával egész eddigi életét. Ez a kolostorlátomás magyaráz meg mindent. Aki világnézeti elfogultságból lehetetlennek látja és elutasítja, annak önkényes hipotézisekhez kell menekülnie, ezek pedig kétes értékűek. Pusztán történeti módszer oldaláról tekintve jobb a régi életrajz értelmezésénél maradni, mint külsődleges magyarázatokat keresni, mert azok teljesen levegőben lógnak. Azt kell feltételezni, hogy az életrajz a maga összehasonlíthatatlanul nagyobb időbeli közelsége kapcsán tájékozottabb, mint az olyan történész, akit annyi évszázad választ el magától az eseménytől.

Alig tért magához Pachomius félelmetes látomásából, rögtön elmesélte a kapott megbízatást tanítómesterének, Palamonnak, aki elismerte a látomás isteni jellegét. Ezután Pachomius „egy kis cellaszerű épület” építésével látott hozzá a munkához, „ami kolostorhoz hasonlított.”⁸ Ez csak egy kis jelentéktelen mondat, amelyet szerényebben már nem is lehetne megfogalmazni, és mégis milyen tartalmas! Nem kisebb dologról számol be, mint az első kolostor megépítéséről a keresztény világban. E mellett az egyedülálló esemény mellett nem lehet sietve elmenni, hanem meg kell állnunk egy kis eszmélkedésre. Az őskolostor úgy nő ki a földből, mint új életfa „Izisz pálmáinál”. Ez a csodálatos látvány azt az érzést kelti a szemlélőben, hogy tanúja az egész egyháztörténet egyik kulcsfontosságú eseményének. Látható formát ölt a lelkiség külső kerete. Mintha ebben az ünnepi pillanatban a tovasuhanó történelem is visszatartaná a lélegzetét. Akkor ugyan senki se vette észre, hogy az egész kereszténységben valami alapvetően új jött létre, amely óriási befolyással lesz majd a későbbi fejlődésre. Még az alapítás pontos idejét sem rögzítették, valamikor a IV. század húszas éveiben történhetett. És ennek ellenére tényleg óriási dolog lett, hogy abban

az órában tökéletes csendben épülni kezdett egy „cellaszerű épület, ahogy a kolostor szokott kinézni.” A kereszténység megkapta azt a szent helyet, amely minden emberi tökéletlenség ellenére megteremti a legkedvezőbb feltételeket az Isten közelében folyó élethez. A kolostor a keresztény szellem történetében kivételes helyet foglal el, amelyet csak az elfogultság nem akar elismerni. Mérhetetlen élet-áradat indult ki a kolostorból, és ebből csak nagyon gyenge visszfényt tudnak visszatükrözni fejtegetéseink ebben a könyvben. A szerzetesség roppant gazdag történetét csak tisztelettel lehet szemlélni, mint ami hozzátartozik a keresztény szellem hatalmas alkotásához. Enélkül nem lehet elképzelni a nyugati történelmet. A kolostoroknak pótolhatatlan szerepük volt a kereszténység átmenésében a népvándorlás viharain. Ebben a szinte észrevétlen pillanatban vette kezdetét Egyiptomban a kolostori élet, — alapítója az egykori rekruta. Ilyen alapítás tette az első kolostort olyan össz, amelynek eredeti őserőt magában hordozó folytatása soha sem fog eltűnni az emberiség történetéből. Akkor Tabennisziben nem épült valami pompás kolostor, mint amilyenek később gyakran épültek. Az életrajz hangsúlyozza, hogy kis épületecske volt, amivel nem lehetett feltűnést kelteni. A kolostorok világa csekély kezdetekből indult ki, de csak az bizonyul maradandónak a történelemben, ami alázatos szerénységgel kezdődik, nem pedig fellengzős nagyra-vágyással. Az őskolostor kis méretét nem szabad lebecsülni, mert az a döntő, hogy egyáltalán megkezdődött valami a vallásos úton. Az, aki az első lépést megtette, egyiptomi laikus volt, teljesen képzetlen, és csak látomásainak engedelmeskedett. Általa Egyiptom olyan ajándékot adott a kereszténységnek, amely mellé kevés hasonló állítható, és Pachomiusé a szemmel látható érdem, hogy megalkotta az őskolostort. Ezt a babért senki sem tépheti le a homlokáról. Ez a teljesítmény teszi őt a szerzetesség második megalapítójává, — neve aranybetűkkel van beírva a kolostorok történetének könyvébe. Manapság sem tud nyíltszívű ember kolostort megnézni anélkül, hogy érzések és gondolatok ne rohannák meg. Micsoda különös élet folyik ezekben az épületekben, milyen lelki harcot vívnak falai között, és milyen lelki győzelmek tanúi már ezek a falak, az egész kereszténység javára.

Pachomius attól a vágytól vezérelve, hogy a kolostor lakóinak valósi életét óvja a kíváncsiskodók szemei elől, fallal vette körül az

őskolostort. Ezek a fénylő fehér falak szimbólumaivá váltak a szerzetesi elzárkózásnak a világ elől, és egyúttal bizonyítják, hogy már a korai szerzetesség is külön világot kívánt magának teremteni.

Az őskolostor fölépítése elég lett volna ahhoz, hogy Pachomiusnak örök hírnevet szerezzen. Teljesítménye azonban nem merült ki ebben. Az életrajz szerint egy angyal átadott neki „egy táblát, amelyen ott állt feljegyezve az egész szabályzat azok számára, akiknek hozzá kellett jönniük.”⁹ Az angyal látomásban „olyan szabályzatot adott neki, amely a mintakép jelentőségével bír. Ezt az angyali látomást bizalmatlansággal fogadták, mert a régi életrajz nem mindegyik szövegváltozatában szerepel.”¹⁰ Méltányatlanság. Ez természetesen legendai, nem pedig történelmi hagyomány. Az első szerzetesi regula angyaltól való eredeztetése mégis hézag nélkül illeszkedik bele a régi életrajz Pachomiusról rajzolt képébe. Ha a kolostor építése angyali jelenés hatása alatt történt, akkor éppúgy lehetséges a regula földöntúli lény általi átadása is. Pachomius olyan ember volt, aki angyalokkal társalgott. Van valami megrázó ebben az ábrázolásban, amit nem lehet föloldani. Az angyali jelenések nem kevésbé tartoznak hozzá a kolostori szerzetességhez, mint a démonok, amelyek ugyanúgy garázdálkodtak a második szerzetesatyánál, mint már Antalnál is. Angyalok és démonok bizonyítják kapcsolatait az érzékfölötti világgal. Mint a kolostor fölépítése, ugyanúgy a regula is angyali, amennyiben ugyanúgy a rend érdekében száll síkra, és a káosz ellen küzd. Az „angyali regula” elnevezés a történelembe is belépett, földöntúli eredete miatt övezte olyan tekintély, hogy annál inkább alkalmazkodtak hozzá a szerzetesek. Pachomius teljesítményét nem kisebbíti az, hogy angyal adta át neki a regulát. Eltekintve attól, hogy ezeknél a dolgoknál nem emberi hírnévről van szó, az angyali regulát ő kapta és nem más. Hozzá tartozik ahhoz az újdonsághoz, ami az ő nevéhez fűződik és elsőrangú nagy cselekedet, amit az életrajz ezekkel a szavakkal kommentál: „Maga az atya, akit mindenben a kegyelem vezérelt, példakép volt mindenféle életmód számára, mérték és szabály. Egyikre ugyanis a kézimunka volt életének foglalatosságaként kiszabva, a másiknak ismét a közös testvériség irányítása, és pedig mindenkinek a neki átadott regula szerint.”¹¹

Palladius a *Historia Lausiaca*-ban áthagyományozza az érc táblára felírt angyali regulát, de olyan felirattal, amit hosszú ideig elvitat-

tak Pachomiustól. Ez a hiperkritika jogtalan. Előítélet nélküli szemlélettel mégis azt kell mondani, hogy a regula összhangban van Pachomius életrajzával. Mindkét dokumentum ugyanazt a képet adja a második szerzetesatyáról, egymással nem állnak semmi téren ellentmondásban. A Pachomius-féle regula az őskolostor megalkotójára vezethető vissza. „Pachomius regulája az ókeresztény irodalom legfontosabb emlékei közé tartozik” — írja Otto Zöckler — „pontosan lapidáris stílusa, gyors továbblépése egyik pontról a másikra, kazuisztikus részletek mellőzése indokolja, hogy eredetinek ismerjük el, amellyel szemben minden más szöveg későbbi kiegészítés jellegét viseli.”¹² Rendszertelensége is az eredetiség jele. Lehet, hogy vannak benne utólagos toldalékok, amiket később iktattak bele, de a magja bizonyosan Pachomius szellemi tulajdona. Azt is kifogásolták, hogy csak tilalmakat tartalmaz, de ez is régisége mellett szól.¹³ Így bizonyos fogalmat lehet alkotni a pachomiusi kolostorok életéről. A belépőt először a vendégházba vitték, mert idegeneket nem engedtek be minden további nélkül a kolostor belső területére. Először meg kellett tanulnia a vallási élet elengedhetetlen alapfogalmait, és csak akkor kapott egyszerű szerzetesi ruhát. Fogadalomról még nincs szó. Ezzel szemben Pachomius súlyt vetett arra, hogy minden kolostorlakót tanítsanak meg olvasni, hogy tevékeny részt vehessen a naponta kétszer tartott istentiszteleten. Amikor Pachomius látomásában szót emelt az imák csekély száma miatt, az angyal azt felelte, hogy „így állapítottam meg, hogy a gyöngék is kedvetlenség nélkül követhessék a szabályt. A tökéleteseknek nincs szükségük szabályra, mert celláikban egész életüket jámbor szemlélődésnek szentelik.”¹⁴ A szerzetesek együtt laknak a kolostorban, de mindenkinek külön cellája van, ahol éjjel fekvőszékben alszik. A regula lehetőleg számol a kolostorlakók minden szükségletével, amennyiben egyszerű ruházatról, mértékletes táplálkozásról és kellő pihenésről gondoskodik.

Természetesen vannak sokkal tökéletesebb regulák azóta, ezt feltétlenül elfogadjuk. De nem is erről van szó. Pachomiusnál találjuk meg a regula ősfarmáját, és itt egyedül ez a fontos. Mindenben mindig vissza kell nyúlni az ősi formákig, mert ezek a döntőek. Pachomius felismerte, hogy szilárd szabályzat nélkül nem lehet fenntartani kolostori közösséget. Szigorú fegyelmet tartott szerzetesei között, mert „Istennél és embernél a rend és fegyelem nagy

tiszteletben áll.”¹⁵ A kolostori élet nélkülözhetetlen feltételei a világos irányelvek. Ennek belátása az első kolostor alapítójánál látomásban történt. Ez a maradandó értelme az angyali regulának, amely egészen új utat nyitott meg a szerzetesség előtt. Mindaddig a korai szerzetesség csak a szerzetesatya egyéni irányítását ismerte, ami szóbelileg történt. Ezzel szemben a szerzetesi regula kötelező előírás, törvényhez hasonlítható.¹⁶ Óriási dolog az olyan regula, amit az ember önként vállal magára úgy, hogy az végleges kánon legyen számára. Ezzel Pachomius magasztos formába öntötte az Antal által alakítatlanul megteremtett szerzetességet. Az első kolostor megalapítója az őszregula révén a szerzetesség első törvényhozója.

Nem könnyű megfelelő szavakat találni ahhoz, hogy jól megfogalmazhassuk, mit is jelentett végső soron az őskolostor és az angyali regula. A látnoki kereszténység szelleméből eredt a szerzetesi élet. Az előírás által meghatározott közös életforma lett az az abszolút újdonság Pachomius részéről, amire őt eksztatikus isteni kegyelem vezette rá. Az újkori köztudatban a látomások általában csak zavar forrásai, és nyilvánvalóan ez a fő oka annak, hogy olyan ügyefogyottan áll az ember Pachomius előtt. Érthető ez a szorongás, mert a víziók valóban zavarbaejtő világot tárnak fel. Csak megütéssel veszünk tudomást annak első megnyilvánulásáról: kialszik az értelem természetes fénye. Először sötét lesz, és ebben a homályban nyugtalanító dolgok tűnnek elő. Ingataggá válik az ember talpa alatt a szilárd talaj, a valóságos világ irracionálissá lesz, titokzatosan életre kelnek holt tárgyak, és igen sajátos szimbólumok támadnak az érintett ember szeméi előtt, mint ahogy Szent János Apokalipszise leírja. Ez mind a látnoki kereszténységhez tartozik. Az iskolában tanultak nem elégségesek a látottak megmagyarázására, az intuíció pedig legfeljebb csak egy kicsit sejti, hogy mi is történik az eksztázisban. Aki nem tud kapcsolatba lépni a látnoki világgal, annak nincs joga hozzá, hogy tagadja annak valóságát. Becsületesen el kell ismernie, hogy olyan jelenséggel áll szemben, amelyet éppoly kevésbé lehet megközelíteni racionalista beállítottsággal, mint Pachomius legendás krokodiljait a folyón való átkelésnél. Ezek mint természetfölötti érzelmvilághoz tartoznak. Csak saját elégtelenségét állítja mércéül az, aki a látomásokat felfokozott képzelet káprázatainak vagy lelki zavarnak minősíti. Ilyen nézetekkel soha sem lehet felfogni az igazi Pachomiust, aki

határozottan kivonja magát az ilyen magyarázatok alól. A valóságban a víziók sajátságos segítő erők, amelyek lehetetlennek látszó dolgokat segítettek megoldani a vallás történetében. A látnoki kereszténység a szerzetesség végleges formáját is megalkotta. Mészze túl van a pusztán erkölcsi evangéliumfelfogáson, amely végül is csak az ésszerűt akarja elismerni. Ezzel szemben az eksztatikus ember reális kapcsolatban áll a felsőbb világgal, ami rendkívüli jelentőséget kölcsönöz megjelenésének. A szerzetesek a látnoki kereszténység szelleméből éltek, amely tartósan kedvező táptalaj maradt az eksztatikus élmények számára. Nem véletlen az, hogy a szerzetesség oly sok látnokot számlál soraiban. Ahelyett, hogy a látnoki kereszténységet szkepszissel szemlélnénk, jobb volna egyszer megkérdezni: mi lett volna a kereszténységből, ha nem termett volna nagy látnokok? Ezek nélkül el se lehet képzelni a kereszténység történetét. A látnokok a legjelentősebb karizmatikusok közül valók. Az igazi látomások, — amelyek isteni megvilágításon alapulnak, és amelyeket nem szabad összetéveszteni spiritizáló képzelgésekkel, — betekintést engednek a valóságfeletti világba. Világosságot teremtenek a lét zűrzavarában, lehetővé teszik a kitekintést. A víziók a legcsodálatosabb csemények közé tartoznak a keresztény szellem történetében, amelyek kapcsolatot hoznak létre a túlvilággal, és utat nyitnak a hívő ember számára az isteni kinyilatkoztatáshoz. Ennek a lehetőségnek az elvi tagadása nagyban hozzájárult a modern helyzet sötét kilátástalanságának kialakulásához. A világ magára hagyva nem képes többé fölülről eligazítást kapni. Víziókat nem tud magának adni az ember. Még csak kívánni sem szabad, mert a rendkívüli kegyelmek utáni vágy az alázat ellen vét. De meg kell hallgatni azokat, akik arra méltók lettek. Még ma is egy Ámosz vízióiból él az ember, és abból a látomásból, amelynek hatása alatt szent Pál apostol megkérdezte: „mit akarsz, hogy cselekedjem?” A víziók útmutatók, ha kimaradnak, akkor elapadnak az új belátások forrásai.

Ilyen szemlélettel a mai ember mindenesetre nem énekelheti Franz Schuberttel: ... „az ország, ahol az én nyelvemet beszélők, ahol az én halottaim feltámadnak ...” Sőt nagyon is idegenszerű az ő számára ez a látnoki kereszténység. Nem az ő világa, amelyben mozog és amelyben otthon érzi magát. Ez az idegenség már abból is fakad, hogy Pachomius kopt volt, éspedig IV. századi egyiptomi.

Mély szakadék választja el a XX. századi középeurópai embertől. Lehetetlenség ehhez a vizionárius kereszténységhez minden további nélkül hozzáidomulni. Fel kell ismerni a távolságot, és nem szabad hamis áthidalásokkal próbálkozni. Az idegenség legerősebben abban a féktelen gyűlöletben nyilvánul meg, amelyet Pachomius a nagy Órigenésszel szemben tanúsított. Vagy el kell vitatni netalán Pachomiustól az ellenszenvet tanúsító nyilatkozatokat, és a régi életrajz ismeretlen szerzőjének a számlájára kell írni? Ezt a kérdést nem lehet eldönteni. Arról olvasunk, hogy Pachomius Órigenész „dőre fecsegése” ellen foglalt állást, és egészen addig ment, hogy kijelentette: „Íme, Isten színe előtt tanúsítom, hogy aki Órigenészt olvassa és írásait terjeszti, a pokol fenekére jut.”¹⁷ Az életrajz szerint már akkor is ellenszenvet tanúsított, amikor olyanokkal találkozott, akik a nagy alexandriai tudós hívei voltak. Nem voltak ellenérvei Órigenész finom szellemisége és az egyház által elítélt külön tanaival szemben. Különösen sajnáljuk ezt az érzelmekből fakadó elutasítást, mert éppen a szerzetesség köszönhet sokat Órigenész mély értelmű imamisztikájának. Mindemellett hamis lenne ezt a szembefordulást korlátolt fanatizmusként röviden lerázni, inkább az egyházpolitikai viszonyokra kell gondolnunk. Ebben más felfogás fejeződik ki a kereszténységről. Mint felsőegyiptomi, Pachomius valószínűleg filozófiaellenes magatartást képviselt, amelyet bizalmatlanság töltött el a szellemesen szípkázó rendszerekkel szemben. Ebben az evangélium spekulatív felfogása elleni gyűlöletben még sokkal eredetibbnek tűnik a látnoki szerzetesi kereszténység. Amit finomságok tekintetében veszített az iskolázás elhárításával, őserő terén pótolta. A kopt jámborság mentes a görög hatástól, távol áll a hellenizmustól, és értelmileg csiszolatlan; még elemi erők rejlenek benne. Ezzel a kezdetlegességgel szemben a mai keresztény számos tekintetben értetlenül áll, ezért nem olyan egyszerű a második nagy szerzetesatyát megérteni. De Pachomiust meg kell hagyni a maga egyiptomi valóságában, amely már különbözik mitőlünk. Lényegesen nagyobbak hat a maga kopt látnoki lényében, mintha saját korízlésünkhöz igyekeznénk hozzáidomítani.

A látnoki kereszténység minden határozott idegensége ellenére Pachomius egyáltalán nem érthetetlen, és semmi esetre sem ellensége az embernek. Az a keresztény alap, amelyre minden szava és cselekedete épül, megteremti a megértés közös bázisát, ami nélkül

nem lehetett volna nyugaton átvenni a kolostoralapítást, pedig ez vezetett a nyugat beláthatatlan kibontakozásához.

Ahhoz, hogy ennek a vallásos embernek időtlen nagysága szemünkbe tűnjék, mindenekelőtt túl kell lépnünk számos előítéleten, amelyek elzárják az utat Pachomiushoz. Ezek abból a tévedésből fakadtak, hogy a korai szerzetességet mindig későbbi szempontok szerint akarjuk megítélni.

Pachomius ellen már fölhozták azt az ellenvetést, hogy amit ő a kolostorában létrehozott, csak külsődleges együttélés volt, ahol alacsony átlagok uralkodtak, és hogy a szabályzat hivatás nélküli többség tömegét tételezi föl.¹⁸ Az első szerzetesestestvérek kolostori együttélése nyilvánvalóan egyszerű keretek között folyt. Tényleg nem lehet elég primitívnek elképzelni. Más egyáltalán nem is lehetett. Minden híradásból az a benyomásunk, hogy igen nyomorúságos volt. „Ruházatuk annyira szegényes volt, hogy soha sem váltottak inget, csak ha már szóvá tették, hogy annyira piszkos, hogy ki kell mosni.”¹⁹ Egyszerűségük megfelelt a szerzetesek fellah eredetének. Ezt azonban igazságtalanság lenne szemükre vetni. Amikor Amélineau úgy véli, hogy az egyiptomi szerzetesek egy hajszállal se voltak jobbakként, mint pogány elődeik, és hogy náluk a keresztény vallás megállt a külsőségeknél, akkor durva hibát követ el. Egy mozgalom kezdetét nem szabad későbbi, fejlettebb formáihoz hozzámérni, hacsak nem akarja magát az ember becsapni. A pachomiusi valóság biztosan durva körülményeket fed, de alapgondolata mégis egyedülállóan távolba világít. Pachomius mindenfajta szerzetesség lényeges elveit elővételezte: a testvérek közös együttélését szabályzat alapján. Ezzel vetette meg a szerzetesi élet új alapjait, és ez már a jelenkor embere számára is felfogható. Minden tökéletlensége ellenére létrehozta a kolostori élet kezdetét. Könnyű azt utólag mondani, hogy közülünk akárki meg tudta volna tenni. Viszont végtelenül nehéz annak lenni, aki megcsinálta.

De az sem elég, ha Pachomiust csak mint a nagy szervezőt ünnepeljük. Nem szabad túl erősen hangsúlyozni a munkamorált kolostorában, ahol a szerzetesek sorban meneteltek munkahelyükre. Biztosan volt sok szabó, festő, tímár, varga stb. közöttük, akiket ő „nagy termelő közösséggé fogott össze”.²⁰ Csakhogy ő nem kolostori

kaszárnnyát hozott létre katonás természetével, ahol úgy kellett volna dolgozni, mint egy gyárban. Kétségtől nem mindennapi szervező tehetsége volt Pachomiusnak, ami a kolostor alapításában és vezetésében is megnyilvánult, de a szervezés kérdéseit nem szabad pusztán külsőségként értékelni. Az embereket nem lehet mechanikusan kezelni, nem lehetnek teljesen kiszolgáltatottak, nem kell feltétlenül lenyelniük mindent, pusztán rafinériával nem lehet őket orruknál fogva vezetni. Fontos funkciója van természetesen a munkabeosztásnak, és ha ez hibás, könnyen károkat szenved a közösség belső élete. Nem maradhat fenn kolostoralapítás jól működő szervezet nélkül. Szükség van olyan gyakorlati adottságú emberre, mint amilyen Pachomius volt. Szervezőképességével rendet teremtett a kaotikus szerzetességben. Ő vetette meg azt az alapot, amelyre felépülhetett a keresztény kolostori világ mindenkorai épülete. Ugyanakkor azonban Pachomius benső lényét nem lehet felfogni úgy, ha őt csak mint szervezőt zsenit méltatjuk. Hibás Pachomius eljárásának gazdasági indítékait hangsúlyozni. Ezt az embert nem lehet egy modern áruház ügyes osztályvezetőjéhez hasonlítani. Mi sem bizonyítja jobban, hogy mennyire távol állunk Pachomius látnoki kereszténységétől, ha őt mindenekelőtt egy kollektív gazdasági rend irányítójaként tekintjük. Az eksztatikus kolostoralapító hamis nézőpontba kerül, alakja végzetesen eltorzul. E téren alapos helyesbítésre szorul a róla alkotott kép, mert látnoki adottságaival egyáltalán nem egyeztethető össze, hogy másodrendű kérdések az első helyre kerüljenek, és a szervezeti problémákat másképp fogjuk föl, mint a cél érdekében szükséges eszközöket.

Pachomius mindenekelőtt kitűnő lelkivezető volt. Őskolostora az anyagi regulával „a lélek üdvösségét” célozta, amint azt az életrajz kifejezi.²¹ Már Heubi felismerte, hogy Pachomius tulajdonképpeni mozgatója tisztán vallási gondolat volt.²² A lelkivezetés állt előtérben, az a törekvés, amely egyedül őt tette valóban isteni kegyelem által vezérelt szerzetesatyává. Kiemelkedő keresztényi beállítottság vezette őt cselekedeteiben. Elsősorban ezek a belső tulajdonságok kölcsönözték neki azt az óriási súlyt, amelyet képvisel. Pachomius vallásos tartása formálisan is szembeötlik a régi életrajz olvasásánál, ha arra figyelünk, hogy hogyan vezette szerzeteseit. Eszerint Pachomius aszkétatanítványokat gyűjtött maga köré, és „kezde mindazokat befogadni, akik általa, lelki megtérésük következtében akartak

eljutni Istenhez. Alapos vizsgálat után adta rájuk a szerzetesi ruhát. Megtiltotta nekik, hogy a világ dolgaival foglalkozzanak, és lépésenként vezette őket tovább az aszkézisben. Mindenekelőtt intette őket, hogy mondjanak le az egész világról, hozzátartozóikról és az evangélium szerint önmagukról is, hogy így fölvegyék saját keresztjüket, és követni tudják az Údvözítőt.”²³ Az a megfogalmazás, hogy „akik általa akarnak Istenhez eljutni”, kellő világossággal elárulja Pachomius kizárólag keresztény célkitűzését. Kulturális célok nem lebegtek szemei előtt. Igaz, később a kolostorok a kultúrát is előbbre vitték. Jóakarató megítéléssel ezt általában a kolostorok javára írják. A kolostorok civilizáló hatását nem kell lekicsinyelni, bár ez a tevékenység gyakran eltávolította a szerzetességet sajátos rendeltetésétől. Eredetileg a kolostor kizárólag a lelkek üdve érdekében keletkezett. Nem aprólékos szervező, hanem karizmatikus adottságú lelki vezető építette az első kolostort. Pachomiust csak az a szándék vezérelte vállalkozásában, hogy tanítványait Istenhez vezesse, ezért érezte magát felelősnek. A szigorúan vallási célkitűzés nagyobb dolog minden kultúrhatásnál, és aki ezt a törekvést nem érti meg, az sohasem fogja maradéktalanul fölfogni a szerzetesség titkát.

Az életrajz megörökítette azok neveit, akik először jöttek Pachomiushoz, és kolostori tanítványaivá váltak. Ezek Pszerrtaizisz, Szurusz és Opszisz. Alakjaikat azonban nem mutatja be plasztikusan az életrajz. Mégis megérdemlik, hogy megemlítsük őket. A szerzetesség nemcsak hatalmas szellemiségű vezéregyéniségeiből él, szükség van névtelen katonákra is soraik között. Pachomius tanítványainak egy házba való összevonásával új fokozatot teremtett a korai szerzetesség történetében. Tanítványai már Antalnak is voltak. De ő nem élt együtt azokkal, törekvése pedig inkább az volt, hogy tőlük külön amennyire lehetséges, egyedül maradjon. Szinte véletlenül keletkeztek később a közelében laurák, több is, de ezek nem álltak egymással kapcsolatban. Pachomius viszont szisztematikusan foglalkozott tanítványok képzésével, és ezt meg is kellett tennie, ha azt akarta, hogy kolostoralapítása maradandó legyen. Döntő cselekedete abban állt, hogy a szétszórt szerzeteskunyhókat több cellát magába foglaló házba zárta össze, ezt nevezték aztán kolostornak. Nála is jól látható a nevelői célkitűzés, ami nélkül a szerzetesség nem képzelhető el. A monasztikus lelki pedagógiának olyan jelentősége van, amelyet újra fel kell fedezni. Pachomius

arra törekedett, hogy tanítványaival közös életet éljen, és olyan lelki tanácsot adott nekik, „hogy a szerzetesnek nincs hasznára sem az együttlét az atyákkal, sem az ima, ha magukban könnyelműek.”²⁴ A világi társaságot lehetőleg kerülte, de úgy, hogy minden keresztényt egyformán szeressen, és ezzel szép bizonyítványt állított ki jámborságáról.

A lelki üdvösség szorgalmazása kapcsán Pachomius megkívánta a kolostori rend szigorú betartását. „Mindenkit felszólított, hogy készségesen engedelmeskedjék, és intette őket, hogy soha ne legyen külön akaratuk, hogy ezzel Isten szolgálatára legyenek, ne pedig sajátjukéra.”²⁵ Így olvassuk az életrajzban. Aki saját akaratának akart kedvezni, az nem illett bele a pachomiusi kolostori közösségbe. A vallásos ihletésű engedelmesség, amely különbözik a katonai engedelmességtől, Pachomius számára a legfőbb törvény volt. A remeteség csak körvonalaiban ismerte, de a kolostori együttélés szempontjából a vallásos engedelmesség alapvető fontosságú, és épp ezért a szerzetesség történetében is óriási szerepet játszik. Ez Pachomiusnál kezdődött, ami ismét az egyiptomi teremtmény erő bizonyítéka. Éles pillantással ismerte föl az engedelmesség megtartásának elkerülhetetlen szükségét a monasztikus élet szempontjából. A szerzetesnek lehetőleg hang nélkül kell a kolostori rendbe beilleszkednie. „Ha étkezéshez hívnak, akkor ne maradj táplálék nélkül, hanem jöjj a többi testvérrel, és edd mértékkel a kenyeret, vegyél a főtt ételből is, amit eléd tesznek.”²⁶ Elhárít minden különködést, amely mindig mást akar, míg a jó szerzetes a feltűnés lehető legteljesebb kerülésével illeszkedik a kolostori rendbe. A modern tudatnak nehéz az engedelmesség áldozatát megérteni, kiváltképpen ilyen szigor esetén. A saját akaratról való teljes lemondás nagyságát, amelynek a szerzetesi életben mégis fontos funkciója van, alig fogják fel. Ennek az értetlenségnek egyik oka az, hogy a szerzetesi engedelmességet gyakran azonosítják a csúszómászó viselkedéssel, ami mint elfajulás, a kereszténységnek csak károkat okozott. Az akarat nélküli engedelmesség a felsőbbbséggel szemben néha csak gyávaság. Semmi köze a vallásos engedelmesség magasztos szellemi tartásához, amit Pachomius megkövetelt. Ugyanúgy eltévelyedés, ha az engedelmességet az emberi személyiség autonómiája ellenében akarják kijátszani. Az ember önelhatározási jogában van bizonyos erkölcsi momentum, amely azonban

könnyen önkényességgé fajul, amire az újabb idők elrettentő példakal szolgálnak. Pachomius számára az a szerzetesi engedelmesség volt fontos, amelyet önkéntesen teljesített mindenki, aki az ő révén akart Istenhez eljutni. A Biblia is ismeri az ember saját akarátának ilyen feláldozását. Ahhoz, hogy ennek a tartásnak a rejtett, mélyebb értelmét megragadjuk, szükség van arra, hogy szent Pállal „minden értelmet Krisztusnak tartozó hódolatra szorítsunk. (II. Kor. 10, 5).

Értékes anekdota beszéli el, hogy Pachomius rendkívül felindult, ha a szabadon vállalt engedelmességet megsértették. Az eset figyelmet érdemel, bár Pachomiust nem nyugodt higgadtság állapotában mutatja be. Hamis azonban az a törekvés, amely mindenképpen csak merev, sematikus modellt akar láttatni az életszentségről. Pachomius életútja ezáltal nem sejtett bájt kap. Egy alkalommal megszólított néhány frátert, akik azzal a kifogással, hogy a szerzetesek nem fognak úgysem sokat enni, otthagyták a konyhai szolgálatot, és helyette saját ötletükből inkább gyékényfonatot készítettek. Nem kezdett el velük vitatkozni, hanem csak azt kérdezte tőlük: „Hány gyékényfonatot csináltatok?” Miután így rajtakapta őket, azok zavarukban azt makogták, hogy „ötszázat”. Erre rájuk parancsolt: „Hozzátok ide.” Amikor azután ott látta maga előtt az engedetlenek munkáját, elvesztette a türelmét, és az egészet azonnal tűzre dobta fölindult haragjában, tekintet nélkül a gyékények értékére, és azt mondta: „Ahogyan ti azt a szabályt, ami testvéri szolgálatra kötelezett volna benneteket, semmibe vettétek, én is kíméletlenül elégettem a ti munkátokat, hogy megtanuljátok, nem szabad megvetni az atyák törvényt, melyek a lelkek üdvét szolgálják.”²⁷ Ezt a roppant kitörést, benső fölkavarodást nem szabad ártalmatlannak beállítani. Elemi erő nyilvánul meg abban a heves indulatban, amely Pachomiusnak azt parancsolta, hogy ötszáz gyékényt hamuvá égessen. Figyelmeztető jele ez annak, hogy nem szabad túl lágynak képzelnünk őt, mint fönséges törvényhozót. Azért öltötte magára ezt a kérlelhetetlenséget, mert az engedelmességet látta megsértve, ez pedig számára vallási jelentőségű volt. Nem ismert tréfát, ha erről volt szó. Ezért tudta a frivolságot úgy büntetni, mintha Mózes lett volna, és ez bizonyos emelkedettséget kölcsönöz alakjának.

A gyékényfonatok fölégetése nem az egyetlen bizonyítéka félelmetes szigorának. Amikor egy alkalommal az egyik testvér magasabb áron

adott el szandált, mint ahogy megegyeztek, Pachomius keményen összeszidta. „Nagyot hibáztál, mert többet akartál. Most fuss gyorsan, és add vissza azt a pénzt, amivel többet fizettek. Aztán gyere vissza, és bánd meg ezt a hibádat.”²⁸ Sőt Pachomius még a hivatalából is elmozdította azt, aki arra az ő felfogása szerint alkalmatlannak mutatkozott. Ez az epizód mindenestre igen fontos tanulsággal szolgál. Pachomius arra figyelt, hogy ne fertőzze meg a kolostor lakóit a nyereszkesedészenvedélye, mert mégsem változhatott kincsgyűjtőhellyé a kolostor. A kolostor fölöslegeit a szegények között kellett szétosztani. Ilyen felfogással egészen újszerű gazdasági érintkezés központja a kolostor az emberek között. A legcsekélyebb teret sem volt szabad engedni a Mammon szeretetének, amely mindig megmérgezi a légkört. Ebben a tekintetben is új társadalmi rend csírájának kellett lennie a kolostornak. Pachomius nem akarta, hogy „szeressék ha több van”. Ha később a kolostorok el is térnek majd ettől a józan keresztény elvtől — ami szégyenletesen gyakran meg is történt — mindig romlásukra vált ez a hamis felfogás.

Pachomius alkotása a maga idejében teljesen újszerű volt. A kereszténység saját körében még sohasem látott ilyen berendezkedést. Ami új, az első pillanatban gyakran reakciót vált ki, és elhárítják maguktól az emberek. Úgy érzik, hogy dédelgetett gondolataikat zavarja meg az újdonság. Nehéz a belső átállás. Az új iránti ellen-szenvet az első kolostor alapítója is megtapasztalta. Ellenállást kellett legyőznie. Nagyon tökéletlen volna a korai szerzetességről rajzolt kép, ha ezeket a küzdelmeket elhallgatnánk. Meg kell említenünk, hogy ne keletkezzék valamiféle cukros elképzelés a szerzetesség keletkezéséről, mintha minden igen épületes módon zajlott volna le. Az efféle álhitbuzgalom nem nagyon követi a valóságot. Még ha angyali hatalmak avatkoztak is bele az első kolostor megalapításába, ettől még nem ment simán minden. A látomások felderítik ugyan az élet homályát, de nem szüntetik meg a föld vonzóerejét. Minden visszavonultsága mellett is e világban maradt Pachomius, és neki is csak emberekkel volt dolga. Márpedig ott, ahol emberek találkoznak, véleménykülönbségek keletkeznek. Ezt nem lehet elkerülni, és végig kell küzdeni. Csak a világtól idegen felfogás csodálkozhat azon, hogy Pachomius életében is fájdalmas összeütközésekre került sor, heves szóváltásokkal és tetteleges pusztítással, rombolással. Mindezt nem azért tesszük szóvá, hogy meg-

állapíthassuk, hogy itt is adódtak emberi gyöngeségek, mint minde-
nütt. Az efféle olcsó triumfálás közönséges gondolkodásra vall.
Inkább azon igyekezzünk, hogy a szerzetességet a maga valóságában
lássuk, és szándékosan kerüljük a szépítgetéseket. Minden idealizálás
akarva-akaratlan bearanyozza az eseményeket, ami pedig a szerze-
tességnek többet árt, mint használ. A szerzetesi valóság minden
ólomsúlya ellenére is jobban töltekezett Istennel, mint bármiféle
rózsaszínű szépítgetés. A valóság mindig örök dolgokat tartalmaz,
a kedvező beállítás pedig jámbor hazugság. Csakis az olyan valóság
képes felragyogtatni az isteni fényt, amely teljes zűrzavarában is
idealizálás nélkül szemlélhető. Pachomius élete mutatja, hogy ő is
elkeseredett küzdelemben vívta ki a győzelmet, és hogy minden ellen-
állás magasabb célja kizárólag az, hogy az ember tisztességes küz-
delemben legyőzhesse. Az első ellenségeskedés az esznei parasztokon
kívül édestestvérétől, Jánostól indult ki. Először ő is részt vett a
kolostoralapításban, és együtt dolgozott Pachomiuszal. Mint vér-
rokon úgy vélte, hogy neki több joga van, mint más szerzetesnek.
Felhatalmazva érezte magát arra, hogy beleszóljon Pachomius
rendelkezéseibe. Amikor meg kellett nagyobbítani a kolostor-
épületet mind több tanítvány odaözönlése miatt, János nem tudott
ezzel megbarátkozni, és fellépett testvére ellen. Minden eszközzel
hátráltatni próbálta az új építkezést, és bosszúságában még le is
rombolta a felrakott falakat. Emiatt aztán heves vita kerekedett a két
testvér között. Abban a pillanatban nem nagyon látszott, hogy
mindketten Isten közelében akarnak élni. A felhevült kedélyek
összeütköztek az éles ellentét miatt. Mintha csak szélben felkavart
metsző homokfelhő borította volna el hirtelen a tájat az első kolostor
kibővítésének építkezésénél. Csúnya szavak kavarogtak a levegőben.
János még attól sem riadt vissza, hogy testvérét becsmérelje, sérte-
gessen. „Hagyd abba inkább ezt az ostoba szélhámosságot, és még
inkább meg is toldod!”²⁹ Pachomius nem akarta beadni a derekát,
még a béke kedvéért sem, bár utólag keserű könnyek között tett
szemrehányást önmagának, hogy haragtól ragadtatta el magát.
Minthogy kockáztatta egész küldetését, úgy vélte, neki van több
joga. Megtörte testvére ellenállását, és zavartalanul haladt tovább
a maga útján, legyőzve minden akadályt.

Nem csak saját testvérével támadt ellentéte keserítette meg, hanem
további nehézségekkel is találkozott. Rabló nomádok szorongatták

a kolostort. Még súlyosabb kellemetlenségek származtak Pachomius eksztázisaiból, abból az isteni adományból, amelyből maga az őskolostor alapítása és az anyagi regula is származott. Nem tudott mindenki megbarátkozni az ő látnoki kereszténységével, gyanakvással szemlélték, és emiatt a rendkívüliség miatt Pachomiusnak áskálódásokat kellett eltűrnie, amelyek ellene irányultak. Látomásai eretnokség gyanújába keverték abban a dogmatikus érdekeltségű korszakban. Bizony kedvezőtlen színben tűnik fel az őskolostor alapítója és az ősregula megalkotója. Az eretnokség színezete nem nagyon alkalmas egy szent dicsőítésére. Ez a kellemetlenség könnyen elsodorhatta volna egész életművét. Hogy közelebbről mi történt, nem tudjuk áttekinteni, az életrajz görög és kopt szövege eltér egymástól. Minden valószínűség szerint püspöke nem találhatta kíváncsatos újdonságnak az egész vállalkozást, és azért lehetett iránta bizalmatlan, mert természetfölötti parancson alapult. Beidézte Pachomiust Latopiliszbe a zsinatra, hogy számoljon be, mert eretnokséget gyanított beszédeinek látnoki tárgyában. A vád felüggesztését javasolta, miután Pachomius eszerint azt mondta volna, hogy „az égben járt, és az emberek szívében tud olvasni.” Az egyik életrajz szerint a tárgyalás szörnyű zavargásba fulladt, a másik szerint sikerült magát tisztázni. Mindenesetre úgy is lehetett, mert az egész kellemetlenség szerencsére csak múltó epizód volt, és nem származott belőle hátrány a továbbiakban Pachomius életművére.

Lelki emelkedettsége nem engedte meg, hogy ezek a kedvezőtlen tapasztalatai ellentétbe sodorják a klérussal. Ennek a lehetősége pedig kézenfekvő volt, amikor zsinat elé idézték, csak hogy Pachomius nem volt ilyen beállítottságú. Bölcsességét mutatja, hogy a latopiliszi ügy után kétszeresen ügyelt arra, hogy korrektül viselkedjék a klérussal szemben. Papot nem vett fel kolostorába, és így biztosította vállalkozásának laikus jellegét. Nem akarta, hogy „legyen olyan a testvérek között, aki hatalommal rendelkezik a kézföltételre. Sőt inkább úgy nyilatkozott, hogy jobb és felettebb hasznos a szerzetesek számára, ha nem törekednek tisztelet, méltóság, tekintély után, főleg a közös életben, hogy ne származzék belőle vita, féltékenység és széthúzás.”³⁰ E mögött a rendelkezés mögött nem áll elleneséges beállítottság az egyház iránt. Nyomatékkal megjegyzik, hogy Pachomius mindig egy szomszédos papot hívatott az Eucharisztia megünneplésére. Intette a szerzeteseket, hogy „a templomot illő

módon látogassák”, és kívánsága szerint a szerzetesnek illendően alá kell magát rendelnie a klérusnak.

Kolostorának falai körül harcok tomboltak, és hullámok törtek meg rajta. Több oldalról is körültekintéssel kellett művét megvédenie, mert az hozzátartozott az élet valóságához. De a nehézségek nem voltak képesek feltartóztatni vállalkozásának nagyarányú fejlődését. Ő olyan ember volt, akit a nehézségek csak még erősebbé tesznek. Gyorsan nőtt kolostora. Az első épület nem bizonyult elegendőnek. Az intézmény terjeszkedett, hiszen égi parancsra jött létre, és nyilvánvalóan mélysége emberi-társadalmi szükségletnek felelt meg. Sőt, Pachomius megérte azt is, hogy még életében több kolostor keletkezett, amelyek mind a fő kolostornak voltak alárendelve, ahol a központi kormányzás székelt. Ehhez járult még két női kolostor, amelynek élén a nővére állt. Ezeket mind Pachomiusnak kellett vezetnie. A szerzetes testvérek száma százakra rúgott, mert még nem nehezítették meg a felvétel feltételeit, és nem volt újoncídó sem. Túlzás nélkül lehet végül is nagyvállalkozásról beszélni, a kolostorok mammutüzemmé nőttek ki magukat, és ez már biztosan a magány rovására ment. Ebből ered az, hogy Pachomiust ügyes szervezőként emlegetik, ami azonban inkább elhomályosítja az ő valóságos lényét, mintsem hogy megvilágítaná. Alkotása halála után sokáig fennmaradt. Ez volt az egyiptomi szerzetesség virágkora, és Egyiptom lett a IV. század végére a szerzetesség klasszikus hazája. Később azonban itt is hanyatlani kezdett a szerzetesség, megelőzve az egyiptomi kereszténység pusztulását, amely végül is csak a kolostorok csekély maradékait érthette el. Az őskolostorból még romok sem maradtak fenn, még a helyét sem lehet biztosan megállapítani.

Ez a szomorú későbbi kifejtés azonban nem zavarja meg Pachomius emlékeztetét. Ő mint kopt, fölmérhetetlen ajándékot adott a kereszténységnek, az őskolostort és az anyagi regulát. Hogy is lehetett olyan hálátlan a kereszténység, hogy annyira mellőzte ezt az embert! Ha maradandó jelentőségét röviden össze akarjuk foglalni — bár a rövid mondatok sohasem fejezhetik ki mindazt, ami a dolgok mélyén van — azt mondhatjuk, hogy a remeteségből a cönobitizmusba való átmenet megteremtésével tett szolgálatot. Minden vonatkozásban egészen rendkívüli, hogy hogyan tudta elérni azt, amit elért. Nem a saját évszázadának korszerű lelki szükséglete mozgatta meg Pachomius gondolatait, bár súlyos kérdések

terhelték ezt az időszakot is. Nem foglalkoztatta az a probléma sem, hogy hogyan lehet segíteni a romladozó kereszténységen. Még csak a pusztai remeteség nem kielégítő voltán sem gondolkozott, hiszen maga is remete volt. Alkotásának nincs semmi Antal ellen irányuló éle, hanem őt, mint a szerzetesség kezdeményezőjét hő tiszteletben részesítette. Látnoki lélekkel látta meg a cönobitizmust, amit ő a szerzetesség második formájaként állított oda az első mellé. Tudatában volt annak, hogy a remeteség feláldozásával nagy dologról mondott le, de azért, hogy még nagyobbat nyerjen ezáltal. Ezt az előnyt a történelem során mindig meg is őrizte a kolostor. Erről a második formáról elmondhatta szent János evangéliumának szavaival, hogy nem a test és a vér és nem is egy férfi akaratából jött létre, hanem Istentől eredt. A cönobita életmód nem emberi eredetű. Isteni rendelkezésre keletkezett. Minthogy a látnoki kereszténység szelleme iránt kötelezte el magát, a lehető legerősebb lett a vallási lehorgonyozottsága. Ezáltal kapott alapítása olyan tekintélyt, amely eleve nem esik emberi kritika megítélése alá. Csak egy kis lépésnek látszik az út a remeteségtől a cönobitizmushoz, és mégis beláthatatlan következményekkel járó cselekedet volt. Pachomius kolostoralapítása a legnagyobb átalakulást jelentette a szerzetesség történetében, ennél radikálisabb, mélyrehatóbb törés nem fordult elő ennek során. Ugyanakkor rendkívül termékeny hatású ennek az átalakulásnak a merészsége, mivel csakis a cönobitizmusnak köszönhető a szerzetesség színes fejlődése, amely képes volt létrehozni a változatok gazdagságát. Pachomius korszakalkotó lépése a monasztikus élet új formájának megteremtése. Őutána már nem volt olyan intézkedés, amely hasonlóan mélyreható jelentőségű volt, mint a közös élet bevezetése. Vízión közvetítette Pachomius számára a belátást, hogy a kolostori élet magasabb fokon áll, mint a remeteség. A korlátlan szubjektivizmust amely a remete-szerzetességet pusztulás felé sodorta, megfékezte a szilárd kolostoralapítással. Kívülről szemlélve gyakran kicsiségnek tűnik ez a változtatás, és így is értékelték, minthogy már a remeteség is szerzetesség volt. De belülről szemlélve sokkal több pusztva variációnál. Pachomius kibontakoztatta a szerzetesség végleges formáját abból a rendkívül értékes előzetes stádiumából, mint amilyennek a remeteség tekinthető. Az anachoretizmusnak helyt kellett adnia a monasztikus életmód tökéletes megoldása számára, amit Pachomius nyújtott anélkül, hogy visszaesett volna a kereszténység elpolgárosodásába.

Csak rendkívüli személyiség volt képes arra, hogy létrehozzon egy ilyen alkotást. Igaz, hogy a régi életrajz nem éri el azt a művészi fokot, mint Athanasius kitűnő életrajza Antalról, mégis átsugárzik az elbeszélésen egy hatalmas emberalak ritka karizmatikus adottsága. Azok a kísérletek, hogy ezt az embert megmagyarázzák származása és pogány befolyások révén, elégtelenek maradnak. Pachomius hatása csak látnoki adottságaival világítható meg, rendkívüli meglátásai a földöntúli világgal való kapcsolatából áradnak, amelyek őt teljesen új életmód kezdeményezőjévé tették. Csak mint vallásos embert lehet őt alapjában véve maradéktalanul megérteni. A mélyebb háttérrel kizárólag az a vallásosság teszi láthatóvá, amelyből ez az ember élt. Mint látnok, intenzív imaéletet folytatott. Egész éjszakákat töltött mozdulatlanul, imádkozva. Közben „erősen izzadt, és talpai alatt egész pocsolya lett. Ima közben szokás volt kitérni a kezeket, és nem volt szabad leengedni semmi körülmények között sem. Ő még inkább kitérte, mintha a kereszten lenne kifeszítve, ezáltal gyötörte testét, lelkét pedig józanságban tartotta.”³¹ Vonzó képet nyújt Pachomius, mintha a keresztre lenne szögezve, ami egyben Jézus Krisztusban való megalapozottságát szimbolizálja. A könnyek adományát is megkapta, gyakran még evés közben sem tudta visszatartani patakzó könnyeit. Keresztény szellemiségével szuggesztív hatást gyakorolt szerzeteseire, mintha teljhatalom lenne. Készségesen hajlottak rendelkezéseire, mert minden szigora mellett is megérezték áradó emberszeretetét, amellyel örök üdvösségüket tartotta szem előtt. A szerzetesség első törvényhozója nagyon megértette az emberi gyöngeséget. Azt szokta mondani, hogy „úgy kell velük bánni, mintha gyöngye kis csemeték lennének”. Ez a szó egész pedagógiai köteteket pótol, és vitathatatlan emberismeretre vall. A kipattanó vitákat megfontoltan intézte el a keresztény szeretetre hivatkozva, ami abban áll, hogy „egymást elviseljük”.³² Minden szaván és cselekedetén keresztül vonzó jámborsága világít. Pachomiusból ritka fenség áradt, amit szavainak és tetteinek összhangja alapozott meg, elmélet és gyakorlat. Amikor pestisszerű járvány tört ki Egyiptomban, amelynek sok szerzetes áldozatul esett, és amelyet Pachomius is megkapott, nem akarta magát máshogy kezelteni, mint a többi testvért. Lázás állapotban sem tűrt meg magán szőrtakarót, azonnal levetette magáról, és pusztá kákafonadékkal takartatta be magát, ahogyan a kolostorban volt szokás. Ilyen állapotban várta a halált, amely 60 éves korában elragadta.

Mint sok világtól elfordult embernek, neki is voltak szokatlan felismerései, ami arra készítette tanítványait, hogy prófétát lássanak benne, aki előtt feltárulnak a láthatatlan világ titkai, és aki képes volt olyan útmutatást adni, amely szerint lehetett élni. Tanulságos cikket írt róla Heinrich Bacht „Pachomius a nagy sas” címen. Ez a tanulmány találóan tükrözi azt a benyomást, amit határozott személyisége tett.³³ Pachomius sasszerű jelenség volt, lelki szárnyai-val a legnagyobb magasságokba jutott.

Ilyen hagyomány láttán csodálkozunk-e még azon, hogy olyasmit tulajdonítottak Pachomiusnak, hogy krokodilok vitték át a túlsó partra, ha át akart kelni a folyón? Nagyon is érthető, hogy sok csodát meséltek róla. Azt az adottságot is föltételezték róla, hogy minden nyelvet megértett, hogy képes volt betegeket gyógyítani és megszállottakat megszabadítani. A legendák világába belegyökerezett alakját már a kortársak is földöntúli fényben látták. Még lehetetlent is vártak tőle. Ilyen hírnév csak rendkívüli személyiségeknek jut, akiknek mágikus erejük van. Utoljára szerényen azt a beismerő vallomást tette, hogy „küzdelve és buzgósága nem abban áll, hogy átsétáljon a folyón vagy átrepüljön a hegyeken, vagy hogy vadállatokat megszelídítsen, amelyeket Isten kezdettől fogva az ember hatalma alá rendelt, hanem abban, hogy fölfogja Isten törvényét, az ördögi fondorlatokat pedig megghiúsítsa az Úr erejével, amely azt parancsolja, hogy kígyókon és skorpiókon járjon.”³⁴

NAGY SZENT VAZUL ÉS A KELETI KERESZTÉNYSÉG

1

Amikor Vazul 49 éves korában a 379. év első napján súlyos epebajban elhunyt, kortársai lenyűgöző egyéniségének hatása alatt állottak, és a Nagy szent Vazul névvel illették. Ezt a jelzőt ritkán kapja meg egyházi férfiú. Egészen rendkívüli embernek kell lennie, hogy így vonuljon be a történelembe. A „Nagy” jelző ugyan világias hangzású, ami látszólag kevésbé egyezik meg az evangélium szellemével, az evangélium szerint ugyanis a legnagyobb mindenkinek a szolgája. Van azonban belső nagyság, is és Vazult ez jellemezte. Fölnőtt az időtlenségig, és így volt képes embertársainak olyan irányítást adni, amely mindannyiukat túlélte. Megérdemelte a „Nagy” jelzőt. Ő maga is nagy egyéniség volt, és még nagyobb lett életműve.

„Az egész földkerekségen ismert Vazul”, amint valaha nevezték, mégsem érthető meg minden további nélkül a mai ember számára. Túl nagy az időbeli távolság. Némi erőfeszítésbe kerül, hogy személyiségének élő magját megpillanthassuk. Csekély segítséget nyújtanak azok a dicsőítő beszédek, amelyeket halála után tartott róla Nazianzi szent Gergely és Nizzai szent Gergely. Az újkori szemlélet számára a legdöntőbb problémákat inkább elfedik lendületes retorikájukkal, mintsem hogy megvilágítanák. Közvetlen képet Vazul levelezéséből kapunk. Ebből kitűnik, hogy a híres egyházatya nem volt egyoldalú ember, mint ahogy általában beállítják. Korának, a IV. századnak az embere éppen nem volt primitív. Bonyolultsága nem marad el a mai regényfigurák mögött. Személyiségének különböző rétegeiben különféle lehetőségek rejlenek, amelyeket nehéz kibontani. Ő volt az, „aki tudja, mi lakik az emberben”.

A kereszténység emlékeztében Vazul úgy élt tovább, mint szellemileg erőteljes egyéniség. Cselekvésre készítő ember volt, impozáns

egyénség, aki elől kitértek ellenfelei. Ő tudta, hogy mit akar, és siker koronázta azt, amibe belefogott. Bensőleg szilárd ember volt, aki minden helyzeten úrrá tudott lenni, amibe csak a sors beleállította. Biztos fellépéséhez nem csekély mértékben hozzájárult, hogy vagyonos családból származott, amelynek voltak keresztény és kultúrhagyományai is. Gyermekkora napsugaras volt. Anyja, Emmelia, egy vértanú leánya, apja lelkileg összeszedett ember. Nagyanyja, Makrina, még száműzetést is vállalt hitéért. Ők nevelték. A szülői ház kultúrája később is mindig meglátszott életén. Kappadókiai létére sohasem akarta a kereszténységet a barbárságnak, a tudományt a babonának átengedni. Mindig szembefordult a tudomány meghamisítóival, és a filozófiát az örök világosság visszfényének fogta fel.¹ Egyik művének címe: „Az ifjakhoz. Hogyan meríthetnek hasznat a pogány írásokból.” Nem véletlenül volt Órigenész a kedvenc szerzője, akinek műveiből összegyűjtött szemelvényeket adott ki. Azon dolgozott, hogy áthidalja Athén és Jeruzsálem ellentétét. Harmóniára beállított egyénisége a keresztény és görög gondolkodás összekötésén munkálkodott. A Nagy Konstantin kora utáni képzett keresztények közé tartozott.

Energikus egyénisége még erőteljesebben megnyilvánul egyházpolitikai működésében. Barátjával, Nazianzi szent Gergellyel és testvérével, Nizzai szent Gergellyel együtt ő volt az Atanáz utáni idők ortodoxiájának győzelmes harcosa. Az ortodoxia akkor még nem merevedett meg. Ő készítette elő az arianizmus leküzdését, amit csak teológiailag iskolázott és egyházpolitikailag sikeres személyiség volt képes megtenni. Igen ügyesen értett ahhoz, hogy markában tartsa a szertefutó szálakat, és kitűnően ki tudott védeni minden támadást. Hatásos gesztussal érvényesítette hitbeli meggyőződését mint Cezárea érseke Kappadokiában. Az arianizmus elleni küzdelemben még Valens császárral is szembeszállt.

Amikor a bizánci császár Modestus révén vagyoneklobzással, száműzetéssel, megkínóztatással és halállal fenyegette, nem riadt vissza, és rettenthetetlenül válaszolt a császári prefektusnak. „Egyebet nem? Mert ezekből engem semmi sem érint. Akinek nincs vagyona, attól nincs mit elkobozni, csak elhordott ruháimat kapnád meg és néhány könyvet, — ez képezi gazdagságomat. Száműzetést nem ismerek, mert Isten széles e világán mindenütt otthon vagyok. Kínzás nem tud engem megrendíteni, mert testem amúgy is esendő. A halált

azonban örömmel üdvözlöm, mert gyorsabban juttat el engem Istenhez. Amúgy is nagyrészt halálra váltam, és már régóta sietek a sír felé.”²

Súlyos összecsapás volt ez Vazul és a császári prefektus között, drámai történelmi jelenet, mely vitathatatlanul veszélyes volt a metropolitára nézve. De láthatjuk benső fölényét, és megérthetjük, hogy miért örvendett olyan óriási tekintélynek hívei körében. Nem mindennapos dolog, hogy ilyen félelem nélkül beszéljen az egyház képviselője császári tisztviselővel. Vazul egy lépést sem hátrált, és ez a keresztényi rettenthetetlenség láthatólag mély benyomást tett Modestusra. Megilletődve morogta magában, hogy „még senki se mert velem ilyen nyíltan beszélni”. Vazul erre a megjegyzésre így zárta le az izgatott vitát: „Akkor még nem láttál püspököt!” Nem fölényeskedni akart ezzel a felelettel, mindössze az igazságnak felelt meg. Nagy kár, hogy az emberek valóban olyan ritkán láthatnak püspököt. Vazulnál püspöki mivolta fensőbbtségben nyilvánul meg. A szó igazi értelmében megtestesíti az ókeresztény püspököt, mert nem arról volt szó, hogy reprezentatív hatalmi funkciókat végezzen díszruhában, méltóságteljes tartással. Öntudatos föllépésében sem a külsőség embere volt, hajthatatlansága belső felhatalmazásból fakadt.

Hívatásának komolysága karitatív tevékenységében is megmutatkozott. Kórházat épített, ahol maga is segített a betegápolásban. Nem tartotta egyházi méltóságán alulinak. Amikor Kappadókiát súlyos éhínség sújtotta, köténnel kiállt a piactérre, és kanállal meregette a babot és sózott húst a szegények fazekába. Ez a nem mindennapos látvány, Vazul részéről nem volt póz. Nem népszerűség-hajhászásról van szó. Keresztény szeretetéből fakadt szociális gondoskodása, és ugyanez jutott kifejezésre bátor beszédeiben is az uzsorás ellen. Dörgő beszéde minden gazdaghoz szólt: „Nem vagy te kapzsi? Nem vagy te rabló? Amit azért kapsz, hogy gazdálkodj vele, azt nem sajátítod-e ki? Ha valaki ruhát vesz el valakitől, azt tolvajnak nevezik, de aki nem ruházza felebarátját, bár megtehetné, vajon nem érdemli-e meg, hogy szintén tolvajnak nevezzék? Az éhezőké az a kenyér, amit visszatartasz, a mezítleneké az a ruha, amit a ládában őrzöl, a mezítlábasoké az a cipő, amelyik nálad általában kimegy a divatból, a rászorulóké az a pénz, amit elásol, hogy elrejtse. Így követsz el jogtalanságot mindazokkal szemben,

akiken segíteni tudnál.” Előkelő körökben sok ellenséget szereztek neki ezek a vádoló szavak. De ezzel nem törődött, kizárólag a keresztény felelősségtudat vezérelte. A modern szocializmushoz közelálló területre vezette az uzsorásról mondott dörgő beszéde a bűnök elleni küzdelemben. Ezzel bebizonyította, hogy nem a status quo-t kell tömjéneznie, a prédikációt nem jámborkodó beszédnek fogta föl, és mindig szót emelt a hátrányos társadalmi helyzetben levők érdekében, úgy, ahogy azt vallási kötelessége parancsolta. Ugyanezzel a szenvedéllyel követelte a szabad pályaválasztást a gyermekek számára, emberhez méltó bánásmódot a rabszolgáknak, és még útépítések érdekében is föllépett.

Ilyen élethelyzetekben mutatkozott nagynak Vazul. Nagyságát kétségbevonni nyilvánvaló dolgok tagadása lenne. Ez az erőteljes fellépés tette időtlenné alakját. Nazianzi szent Gergely századának legjelentősebb személyiségének nevezte Vazult, bár akkor már szent Ambrus és Aranyaszájú szent János is élt. Érthető, hogy az egyház szívesen állítja piedesztálra mint kitűnő püspököt. Azonban minden elismerés mellett is ez a külső tartás csak egyik oldaláról mutatja be őt. Van egy másik Vazul is, akire általában ügyet sem vetnek. Pedig ez az ismeretlen Vazul talán még fontosabb, mint a nagy súllyal latba eső egyházpolitikus. A szenvedő, fájdalmas Vazul nem áll ott a történelem rivaldafényében, bár lelke mélyéből érte él. Mindaddig nem ismerjük jól azt a Vazult, aki csendesen képes volt összeborzongni, amíg meg nem figyeljük szellemi arculatát, amelyen gyakran ült melankólia. Ennek a jelentősége valószínűleg még keresztényibb volt, mint a sikeres egyházi embernek. Odáig természetesen nem mehetünk, hogy egyiket kijátsszuk a másik ellen, hogy nem ez, hanem az az igazi Vazul. Nem őrlődött kettősségben. Inkább az jellemző rá, hogy mint elmélyült ember, mindkettőt magában hordta, anélkül, hogy czáltal csorba esett volna személyiségének zártságán.

Még athéni tanulmányai során eltöltött éveit is hamisan értékelik, ha nem ügyelnek könnyeire, megrázkódtatásaira. Nazianzi szent Gergellyel kötött barátságát annak idején úgy magasztalták, mint Oresztész és Püladész barátságának megismétlődését. Szókratész városában pedig „csak két utat ismert diákkorában, az egyik a templomba, a másik az iskolába vezetett”. Ez az erényesség rend-

kívül épületesen hat és illik ahhoz a képhez, hogy Vazul már ifjúkorában is a szentség útján járt. Az ilyen rétori átszínezés azonban nem egyezik még a valósággal. Elfogulatlanul nézve az akkoriban már lesüllyedt Athénben való tartózkodás kedvezőtlen hatással volt Vazulra. A tudomány önteltté tette őt mint fiatalembert, a többiek elé helyezte magát. „Makrina húgának életrajzá”-ban saját testvére, Nizzai szent Gergely azt írja, hogy Vazul „a tudomány elbizakodottságában fölfuvalkodott, minden tekintélyt megvetett, és göggyében hivatali méltóságok fölé emelte magát”, ami bizony rosszul illik ahhoz a kenetes megállapításhoz, hogy Athénben nem ismert csak két utat, a templomba meg az iskolába.

Az a fennhéjázás, amivel Vazul főiskolai tanulmányai után hazajött, ellentétben állt húgának, Makrinának mély vallásosságával. Ő fontoskodásnak találta nagyotmondásait, és elvi vita támadt közöttük, ami Vazul számára nem úgy végződött, mint későbbi vitája Modestusszal. A fiatal rétor hiúságával nem volt képes belátásra bírni a komoly Makrinát, aki kíméletlenül összezúzta elbizakodottságát, fölvonultatott fölénye megsemmisült előtte, és megrázta fivérét a szavaiból sugárzó vallási erő. Lelki összeroppanás áldozata lett az öntetszelgő fiatalember, ami azonban rá nézve rendkívül üdvös hatású lett. Nem utólagos értelmezésen alapszik az a megállapítás, hogy válságba került, hanem Vazul maga ír róla egyik levelében. Ezt nem lehet lekicsinyelni. „Sok időt fordítottam hiábavalóságokra, és csaknem egész fiatalságom ráment hiú törekvésekre, hogy megszerezsem az Isten által oktalanságnak nyilvánított bölcsesség ismeretét. Végül azonban fölébredtem, mint mély álomból, tekintetemet az evangélium igazságának csodálatos fényére fordítottam, átláttam, mennyire értéktelen a földi nagyok bölcsessége, akik semmivé lesznek. Sokat sirattam hibáztatható életemet, és kértem a kegyelmet, hogy az elvezessen a vallási igazságokhoz. Mindenekelőtt azonban rájöttem, hogy mennyire fontos viselkedésemet megjavítani, amely visszássá vált a rossz emberekkel való érintkezés révén.”⁷³ Rendkívüli figyelmet érdemel önmagáról kiállított bizonyítványa elszalasztott ifjúságáról. Ébredése megfontolatlan „nyomorúságából”, — ahogy most már korábbi diákéletét nevezte — borzasztó lehetett. Könnyes arccal panaszkodott szegény életéről, amely semmiségekben veszett el. Aki nem hallja ki ebből a belső zokogást, az nem értette meg jól őt. Üres látszatvilág termékeny

összeomlását idézték elő hűgának szavai, és vallásos megrázkódottságba sodorták Vazult. Ez az elemi lökés annyira kivetette őt pályájáról, hogy szónoki hivatását azonnal föladta.

Még nem tudta, mihez kezdjen. Az a metropolita, aki később az egyház hajóját oly biztos tévedhetetlenséggel kormányozta korának viharai közepette, fiatalon bizonytalan időszakot élt át. Tanácsatosan állt a szívzaggató kérdés előtt: Uram, mit akarsz, hogy cselekedjem? Amikor semmire se tudta magát rászánni, elhatározta, hogy körutazást tesz, és meglátogatja a kolostorokat. Sajátságos vállalkozás, hogy ilyen jut az ember eszébe. Az ilyesminek semmi köze a szórakoztató világlátáshoz, amelynek során mindenféle érdekesség és nevezetesség kínálkozik, és az embert gyakran csak szétzórítottá teszi. Ő még csak régi kéziratokat vagy értékes műtárgyakat sem akart a kolostorokban felfedezni, ami már sok modern látogatót indított arra, hogy kolostorokba bekopogtasson. Mind messze mögötte maradtak ezek a világi hívságok, őt lelki válsága vitte oda. Az a kérdés foglalkoztatta, hogy mit kell tennie egy kereszténynek. Csak az az egy célja volt kolostori utazásának, hogy zátonyra futott életében tájékozódjék, és fogódzót kapjon, ami most neki sokkal fontosabb volt, mint a tudományos felfedezések. Megrendülten utazta be Egyiptomot, Palesztinát, Szíriát és számos kolostor kapuján bekopogtatott. Mint képzett rétor, aki mindent szellemesen tudott kifejezni, most nem találta túl előkelőnek, hogy képzetlen szerzetesekkel üldögéljen magányos kis cellákban, és oktatást kapjon a keresztény aszkézisről. Egészen kicsi lett, és öntelt gögjét kereső alázat váltotta fel. Utazása több mint egy évig tartott, és ezzel egy új, mindeddig ismeretlen világ tárul föl előtte, ami egészen új irányt adott életének. Határtalan csodálkozás kerítette hatalmába, mert átélt kereszténységgel találkozott ezekben a félreeső kolostorokban, és ez fölülmulta minden várakozását és elképzeléseit. Saját úti beszámolójából még ma is kiérezhető felfoghatatlan csodálata. „Mint-hogy az evangélium olvasása közben arra a szemléletre jutottam, hogy a tökéletesség irányában igen jelentős lépés lenne minden vagyonom eladása, és annak a rászoruló testvérekkel való megosztása, egyáltalán ennek az életnek a megvetése és a megszabadulás minden benső ragaszkodástól az evilági dolgokhoz, szerettem volna olyan testvért találni, aki ezt az életutat választotta, hogy átvezessen engem magával együtt ezen a mulandó életdivaton. Találtam is

sokat Alexandriában, azután Egyiptomban is, másokat Palesztinában, Cöleszíriában és Mezopotámiában. Megcsodáltam megtartóztató életmódjukat, energiájukat a munkában, megbámultam kitartásukat az imádságban, hogy tudtak úrrá lenni az alváson anélkül, hogy természetes szükséglettől engedték volna magukat legyőzetni. Azután megcsodáltam azt is, hogy megőrizték emelkedett és szabad gondolkodásmódjukat éhesen és szomjasan, hidegben és csupaszon, anélkül, hogy tekintettel lennének testükre és anélkül, hogy akár csak eszükbe is jutna, hogy gondolozzák vagy ügyeljenek rá, mintha csak idegen testben élnének — ami úgy is volt, azaz idegenek voltak benne, saját testükben, miközben az égben jártak. Ebben a csodálatban, ezeknek a lelkiségét látva, akik különben bizonyítják is, hogy Jézus halálos fájdalmait hordozzák testükben, én is szerettem volna, amennyire lehetséges, őket követni.”⁴ Huszonnyolc éves korában tehát más emberként jött vissza a szerzetesek körében tett körútjáról. Mélyreható változás történt benne. Fölmerült előtte az örök érvényű felismerés: az út befelé vezet! Novalisnak ez a titokzatos megfogalmazása összefoglalja Vazul kolostori útjának eredményét. A külvilág elvesztette számára fontosságát, helyére belső realitások léptek. A bensővé tett élet mesterei szigorú önuralmukkal, önmagukon végzett kérlelhetetlen munkájukkal és Isten akaratának való fenntartás nélküli önátadásukkal megmutatták az utat Vazul számára, amelyen neki is járnia kellett. Ezek a feledhetetlen benyomások alapozták meg későbbi erőteljes föllépését. Ha nem járja végig szerzetesi körútját, sose tudott volna olyan félelem nélkül dacolni a császári prefektussal, mint amikor azt mondta, hogy „akkor még sose láttál püspököt”.

Ő nem olyan ember volt, aki megelégedett volna a hősiesség megbámulásával. Tudatosan mondott le a rétori művészetről, hogy tökéletes formába öntött szavakkal dicsérje a kereszténység szépségét. Inkább saját maga akarta megvalósítani — felismeréseit. Az a könnyező Vazul, aki kolostorlátogató körútján keresett és talált gyógyulást, bensőleg készítette érezte magát arra, hogy maga is a szerzetesek sorai közé lépjen, és kis kolostort alapított a pontusi hegyekben. Első pillantásra maga a hely tűnik fel, amit erre a célra kikeresett. Látszik, hogy minden aszketikus igénye mellett is érzékeny lélek maradt, volt érzéke a táj szépsége iránt. Egyik csodálatos levelében, amelyet barátjához, Nazianzi szent Gergelyhez intézett,

szemléletesen leírja remeteségének vonzó környezetét. Olyan leírás ez, amely még Alexander von Humboldt is bámulatba ejtette.⁵ A kolostor közvetlen közelében tajtékozva ömlött a hegyipatak egy mély szurdokba, és ez a csodálatos látvány örömmel töltötte el Vazult. A rengeteg virág, madárdal megkapta őt, amint írja, és ez azt mutatja, hogy belső megtérése nem zárta el szemeit a természet szépségei elől. Idilli varázs árasztotta el a kolostort, ahol ő a szerzetességet olyan életformának találta, mintha egyenesen neki találták volna ki. De nem lenne helyes Vazul kolostoralapítását csupán romantikus kalandnak felfogni. Semmi köze az olyan „művészetet kedvelő szerzetes áradásaihoz”, amilyenekről Wackenroder és Tieck írnak. Vazul komolyan vette szerzetességét, sőt elkeseredetten komolyan. A kolostorban a földön hált, és nyomorúságosan táplálkozott. A kenyér olyan kemény volt, hogy majd beletörött a foga, és kolostorának lakói gyakran közel álltak az éhhalálhoz. Vazul nem sajnált semmit sem azért, hogy kolostorban élhet, és ilyen aszkétaszellem nélkül még sohasem maradt fenn szerzetes település.

A magány szeretete vezette a kolostor tervének megvalósításában, aminek dicshimnuszát zengte. Sürgető szavakkal szólít fel a városi élet elhagyására. „Számptalan gonoszság televénye.” Szinte megejtő, amit mond. Mi mást talál ott az ember, mint „örült vágyakat”, „féktelen ingereket” és „lelketlen szeretkezést”. Mint Nietzsche, aki szintén megvetette a városokat a túl sok gerjedelem miatt, Vazul is városellenes. Túlságosan sok minden ostromolja ott az embert, hogy szétforgácsolja. „Gyermektelenség esetén gyermek utáni vágy, gyermekáldás esetén a gyermekek nevelésének gondja, a feleség őrizete, gondoskodás a házról, a cselédség felügyelete, a szerződések hátrányai, sűrűlódások a szomszédokkal, bírósági bonyodalmak, kereskedelem kockázata, a mezőgazdaság fáradalmi. Minden felvirradó nap új elhomályosodást hoz a léleknek, az éjszakák pedig átveszik a nappalok gondjait, és ilyen álmokkal szedik rá a lelket.”⁶ Ettől a sok panasztól Vazul szerint csak egyetlen úton lehet megmenekülni. Szakítani kell vele. Sokféle hangnemet használ ahhoz, hogy föl-szólítson ennek a siralmas életnek az elhagyására és az Isten lakóhelyéhez vezető út követésére. Menekülése a világból mindenekelőtt a lélek kiszakítása a test kötelékeiből, lemondás a hazáról és az otthonról, tulajdonról és társaságról. Ez alól semmi kivételt nem tett, az egyházi szónoklatokat is beleértve, amelyeket saját tapaszt-

talatból ismert, és amelyek már akkor is „nagy szavak voltak és mesék a hallgatók megtévesztésére”. Ezért maradt távol ezektől, és nem maradt meg a nagy tömegben, hanem szeretete az egyedüllétet, és mindig magára akart maradni. Maga az Úr is a magányban időzött. Magányban volt „Mambre tölgyfája, az égbe vezető létra és rajta az angyali seregek Jákob látomásában; a pusztá, ahol a megtisztult nép a törvényt megkapta, hogy végül bemelessen az ígéret földjére, és ahol Istent meglátta.”⁷ A magány a legnagyobb nyereség, elaltatja az emberi szenvedélyeket, és az értelmet arra készteti, hogy kiirtsa azokat a lélekből. Édes, andalító zenét szólaltat meg Vazul, amely iránt a jelenkor embere sem teljesen érzéketlen. Ha már Vazul szavai is szóközi csengésűek, akkor több van bennük, mint csillogó rábeszélés. Olyan zavaros korból szólnak hozzánk, amelyben még megvoltak a pogányság maradék posványai, a kereszténység hajnalából pedig egyenlőre olyan zimankós nap virradt, amely csak az ortodoxia és az arianizmus lelketlen vitáit ismerte. Mi mást tehetett egy harmóniát igénylő lélek ebben a vigasztalanságban, mint hogy a magányba menekül. Vazul dicsérete a magányosságról azóta is tovább zeng a szerzetesség történetében, mindig újra hallható lesz ezután is, és hatalmas vonzóerőt fog gyakorolni egyes emberekre, mert nyilvánvalóan az emberi lélek egyik igen mély igényének felel meg.

Őnála a magány szenvedélyes keresése a nyugalomvágyból fakadt, ez volt a célkitűzése. Ennek az életformáló tényezőnek, amely az ember lelkében szüntelenül munkálkodik, legbensőbb titka a „hészüchia”, amint a görög nevezi az isteni békét. Ez a fogalom a zsidókhoz írt levél hangulatából származik, amely szerint a béke megvan Isten népében a szerzetesség pedig az Isten népéhez tartozónak vallja magát és tudja. Nem azokból a nemes görög istenszobrokból kell tehát kiindulni a hészüchia értelmezésénél, amelyeket Winkelman annyira megcsodált. A fönséges nyugalom hatalmába kerítette Vazul lelkét. Semmi másra nem vágyott úgy, mint a csendre. Teljes nyugalmat kívánt, olyan csend legyen körülötte, hogy még a levegő rezdülését is érezni lehessen. Minden lármának el kell csöndesednie, és minden lelki fölindulásnak el kell csillapodnia ahhoz, hogy az ember meghallja Isten szavát, amely saját bensőjében megszólal. Vazul minden törekvése erre a hészüchiára irányult, és azt végül el is érte, úgy hogy nyugalma később sem

veszítette el a teológusokkal folytatott fájdalmas vitája során. Min-
dig tudatában maradt annak, hogy saját fogalmazása is csak árnyéka
az igazságnak, nem pedig a dolgok lényegét adja vissza. A benső
béke létrehozását szolgálta liturgiareformja is, amely még ma is él
a keleti egyházban. „Meg kell kísérelnünk a lelket nyugalomban
tartani” — írta, és a vazuli ember a belső csend embere.⁸ Az állandó
erős vágy a nyugalom után itt nem a csalódott lélek belefáradása
mindenbe, mint ami az orosz író, Csehov „Ványa bácsi” című
darabjának jelenetéből csendül ki. „Ki fogjuk pihenni magun-
kat . . .” Vazulnál teljesen más az oly erősen kívánt békesség értelme,
nem szabad összetéveszteni a kényelemmel, amely nem szereti, ha
megzavarják. Metafizikai nyugalom volt ez, amelyet már kolostorá-
ban meg akart ízlelni a vallásos ember. Oly öröm, oly kimondha-
tatlan gyönyörű, fölemelő ez a nyugalom, amely a legtisztább lelki
békét adja meg a földön. Valami szent tisztelet nem engedi, hogy
beszéljünk erről a földöntúli csöndről. Legföljebb csak egészen
halkan szabad, nem tűri a hangoskodást. De azt meg kell jegyez-
nünk, hogy nem Vazul személyes hangulati igényéről van szó, ami
egyéniségén múlték. Vazul maga is úgy találta, hogy a nyugalom
az isteni dolgok megközelítésének a módja. Eszerint kell cselekednie
az embernek, ha örök dolgokhoz akar eljutni. Ebben föltétlenül
igaza volt. Fűlsiketítő lármában aligha lehet megérezni égi hatal-
mak jelenlétét. Túlharsogja azokat, és miután hangjukat nem hal-
lotta meg az ember, azok magára hagyják. A csend elkerülhetetlenül
szükséges. Csak az képes az Örökkévalót fölfogni, aki bensőleg meg-
nyugodott.

Ahhoz, hogy egyáltalán létrejöhessen a találkozás az isteni és a lélek
között, kizárólag olyan emberben van meg a kellő légkör, aki telje-
sen kimentette magát a világ rohanó tülekedéséből. Annak a lélek-
nek, amely végre hazatalált, enyhítőszer az oly becses nyugalom.
Életem számára az Isten csendje, egyedül csak ebben képes léleg-
zethez jutni. Vazul ismerte fel először olyan világosan, mint előtte
más keresztény senki, hogy a nyugalom az első lépés az ember meg-
szentelődése felé. Hogy is képes az ember továbblépni, ha még az
első lépést sem teszi meg? Teljes szelídségével is szilárdan kitartott
amellett, hogy a hészüchia Isten belső látásának elkerülhetetlen elő-
feltétele. Ő maga látta az örök világosságot, amint Nazianzi szent
Gergely tanúsítja, bár a maga tartózkodó módján nem szívesen

beszért a nyilvánosság előtt saját legbensőbb élményéről. Az, aki nem érzi arcán a nyugalom szelíd leheletét, az még nem tudott behatolni Isten szeretetének legbensőbb titkába. A mai időkben Albert Schweitzernek van újra sejtelve a földöntúli béke erejéről, amikor az őserdőből így ír: „Ha még két évet élek Afrika szívében, akkor érzem majd magam tökéletes organistának. Akkor fogom megtalálni azt a nyugalmat, amelyre Bachnak szüksége van.” Csak az egyedülletben találja meg az ember ezt a metafizikai nyugalmat, amely békességében az ég előíze.

A szerzetesség tudatos elmélyülése Vazul állandó nyugalom és csend utáni vágyában fogalmazódott meg. Ő csinált belső ügyet a szerzetesek pusztán külsődleges együttéléséből a kolostorban. A mechanikus egymásmellettség átalakult szerves együttlétté. Ő ajándékozta meg a cönobitizmust a szellemmel. Ez halhatatlan érdeme, amely mindenkorra összeforr az ő nevével. Ezért nem akarta utánózni a nagy egyiptomi kolostorokat, amelyek mamutüzemként könnyen kereskedelmi vállalkozás irányába tolódnak el. Tudatosan akart kicsiny kolostort. A remeteséget bensőleg fölülmúlni ténylegesen csakis a kolostori élet szellemivé tételével tudja, nem pusztán a remeteség külsődleges kiküszöbölésével. Igaz, hogy Vazul szinte megejtő szavakkal tudta dicsérni a magányosságot, amely megadja az embernek az Istenben való édes nyugalmat, de ha pontosabban odafigyelünk, ő nem a remete magányát dicsóíti. Nála találjuk meg először az anachoréta életforma tudatos kritikáját. „Tehát intlek, üzd ki lelkedből azt a balgaságot, mintha nem lenne szükség mások közösségére.”⁹ Krisztus szavai tiltják, hogy az ember a magáét keresse, de a remete csak magának él. A keresztények az Apostol hasonlata szerint mind egy testet képeznek, amelynek feje Krisztus — és ebből a remete kivonja magát. Hogy tud akkor az ember a fővel összekapcsolódni, ha a testtől elválik? Az anachoréta — Vazul szerint — már nincs élő kapcsolatban a kereszténység szervezetével, amelyből önkényesen kitört, hogy egy kifinomult önzést szolgáljon. A remete nem tudja teljesíteni az Apostol szavát, hogy örülni kell az örvendezőkkel, és sírni a sírókkal, hiszen nem is tud már felebarátja sorsáról. A remeteség nem felel meg sem az ember társas természetének, sem az evangélium szellemének. Miután Vazul kész volt elfogadni az anachoretizmus igazságát, a magányt, sikerült neki belülről is fölülmúlnia a remeteséget. Szellemi maga-

tartást nem lehet pusztán tagadással megszüntetni, el kell ismerni annak jogos tételeit.

Minderre azért volt képes, mert ő a szerzetességet új közösség keresésének fogta fel, új együttélés iránti váagnak. Ez példás megoldást adott az egyik legfontosabb problémára. A városokból való menekülés látszólag éppen az ellenkezőjét akarta, a remeték egyedül akartak lenni, de Vazul nem hagyta magát becsapni ezzel a látszólagos külsőséggel. Megérezte azt, hogy mi tör a fény felé a felszín alatt. Közösségért való leplezett kiáltás volt az, az új én-te viszonyának megfelelően, amiről a kései ókor nem kevésbé vitatkozott mint a jelenkor. De ami általában csak beszédtema szokott maradni, azt Vazul tettebe is átültette. Ő valóban létrehozta az új közösséget, amelyet „közös fedél, közös asztal és közös megértés” jellemez.¹⁰ Vazulnak úgy tűnt, hogy bomló évszázada öntudatlanul új közösségi élet felé tapogatózik. A remeteség nem volt képes megtalálni a keresett megoldást, mert túlzott individualizmusával lényénél fogva idegen volt a társadalomtól. A kolostor viszont, amely magában rejtette a társas elemet, erre alkalmas volt. Valóban új közösséget kellett teremteni, hogy az megfeleljen a kereszténységnek, és ne csak az emberek régi pogány együttélésének megismétlése legyen. Sokan beszélnek a közös létről anélkül, hogy tisztában lennének annak a valódi lényegével. A világ legtermészetesebb dolgának tekintik, csak egyszerűen össze kell ülni és már meg is van. Sejtelmük sincs azokról a távolabbi előfeltételekről, amelyeknek ehhez mind teljesülniük kell. Tájékozatlanságukban legfőljebb a felszínes társaságig jutnak el, nem pedig a közösségig. Vazul viszont tudta, hogy az igazi közösségi élet végtelenül nagy dolog. A szerzetességet olyan közösséggé tette, amely magában foglalta a remeteséget is és a cönobitizmust is, mint ahogy azt már Nazianzi szent Gergely megállapította. „Minthogy a magányos és közös élet általában egymással ellentétes, egyik sincs árnyoldalak nélkül. Az első inkább teremt békét és nyugalmat, bensőleg összeköt Istennel, de táplálja a gőgöt, és nem teszi próbára az erényt, a második viszont tevékeny és hasznos, de nem mentes a viharoktól. Vazul a két életformát közös nevezőre hozta és összekötötte. Szerzetesházakat és remeteségeket alapított, nem messze a közös házaktól, és nem is szakította szét a kettőt, nem választotta el fallal, hanem egymással benső kapcsolatba hozta, hogy a szemlélődő élet ne legyen pusztán közösség,

az aktív tevékenység pedig szemlélődés nélkül.”¹¹ Bensőséges örven-
dezéssel tudunk csatlakozni Vazulhoz, aki felfedezte a valódi közös-
séget, azt amiért az emberek minden korban kimondhatatlan küz-
delmek árán fáradoznak, hiszen az csakis vallási alapon teljesülhet.
A közösséget nem lehet az egyén ellenében kijátszani, sem pedig
az individuumot a kollektívizmusnak feláldozni, hacsak nem aka-
runk beláthatatlan károkat okozni. Inkább fordítva, az egyén
rászorul a közösségre, az igazi közösség pedig csak Istenre alapozott
egyedekből képes összetevődni. Az egyén és közösség között a helyes
viszony a kölcsönös kiegészülés. Az a magányos közösség és az a
közös magány, amelyet Nagy szent Vazul életre hívott, feltételezi
azt az egyedet, aki szolgálatával beleilleszkedik egy magasabb
egészsébe. Csakis ebben az irányban kereshető még ma is a járható
út, ami az igazi testvériségre vezet, ami után a világ szomjazik.

Vazul új közössége megoldotta a felebarát belső problémáit is. Jézus
kettős parancsa értelmében a felebarát áll előtérben, de a remete-
ségben megvolt az a veszély, hogy keresztülnéznek rajta. A remeté-
nek magányában csak kevés alkalma van a felebaráti szeretet gya-
korlására. Vazul itt elvi változtatást hajtott végre. A felebaráti sze-
retetet állította a középpontba, ami nélkül nincs tökéletesség. Az ő
új közösségének kifejezetten azt a feladatot kell megoldani, hogy a
kolostori közösség felebaráti szeretetben éljen. Vazul a felebarát
bevonásával nemcsak egy általános keresztény ügyet karolt fel
újra, hanem egyszersmind el is mélyítette ezt a gondolatot. Az irgal-
mas számarítánusról szóló példabeszéd testi segélynyújtás gondo-
latán alapszik, ami ebben a helyzetben kevésbé jön szóba, minthogy
többnyire rendezettek az anyagi dolgok a kolostori közösségben.
Ennek helyébe a vazuli mű átszellemítő jellegének megfelelően a
lelki segítségnyújtás lépett. A lélek vallási gondozását állítja közép-
pontba. Mindenesetre szerzetesi funkcióvá tette kolostoron belül
a lelki vezetést. Egy testvér érezze magát felelősnek a másikért, és
kölcsönösen szorgalmazza a lelki vezetést, amelyre az ember mindig
újra és újra rászorul, hogy belső élete egészséges maradjon. Minden
szerzetesnek megvannak a maga gondolatai, hibáit pedig vagy egy-
valakinek, vagy a kolostor több tagjának is meg kell vallania. Vazul
rendelkezése értelmében „az alárendeltnek, ha érdemesleges előre-
haladást akar tenni, és az Úr Jézus parancsainak megfelelő életet
akar élni, nem szabad titokban tartania lelkének semmi felindulását,

de nem szabad meggondolatlan szót sem kimondania, hanem közölni kell szívének titkait a testvérekkel, akik jóságosak és részvétet éreznek a betegek iránt.”¹² Ez a rendelkezés beláthatatlan következményekkel járt. Kötelességgé tette a lelkiismeret feltárását, és ennek az eredménye — nem kell megijedni — a gyónás! Nincs okunk arra, hogy a hátunk libabőrös legyen ettől a szótól. Sőt inkább nagyon is értékes ez a rendelkezés. A gyónás gondolata már szent Jakab apostol levelében felmerül. „Valljátok meg egymásnak bűneiteket” (5,16). Az eszme tehát bibliai eredetű, és Vazul a lapangó gondolatot felszínre hozta. Ez lett a kereszténység egyik legfontosabb funkciója. Ő kezdeményezte eredetileg a szerzetesség keretében mint aszketikus bűnvallomást. A keleti liturgia újjárendezője egyúttal a gyónás intézményének egyik megalkotója a kereszténységen belül.¹³ Alig akad ehhez fogható korszakalkotó szolgálat az egyházban. A lelkiismeretvizsgálat és a lélek feltárása eleinte csak a kolostorlakók kötelessége lett, és nem gyakorolták a szerzetesi közösségen kívül. De a szív titkainak kölcsönös feltárása, amint magát Vazul kifejezi, mindenesetre jótékony hatású volt a kolostorban. Felbecsülhetetlen segítség volt az önkéntes gyónás, és megemelte a közösségi élet lelkiségét. Belső megkönnyebbülést hoz az ember számára a kimondás lehetősége, ami igen javára válik a léleknek, és rendkívül értékes a gyógyulás szempontjából, míg az, amit az ember magába fojt, mérget termel a pszichében, és ennek károsító hatása még testiekben is megnyilvánulhat. „Mert az a bűn, amit az ember elhallgat, a lélek belső betegsége” — mondja szó szerint maga Vazul, amivel megelőzi az orvosi lelki gondozás egyik leglényegesebb felismerését.¹⁴ Az ember lelki életének e szerint az éles eszű ismerője szerint azonban a vallomás nem merül ki abban, hogy pusztán kimondjuk, ami nyom. A lelki teher pusztá feltárásával még nem oldódik meg a probléma, mert a tudás még nem jelent egyúttal szabadulást is. A modern mélylélektan elégtelenségének ez a magyarázata. A bűn bocsánatra szorul. Vazul valóban a lélek gondozásával foglalkozott, keresztényi felelősségtudatból, amit még kötelezettsége sem csökkentett. Csodálatos fényt vet az egész új közösségre az ilyen lelki vezetés, a legszebb ragyogásában mutatja. Legjobb példákön szemlélnünk a lelki segítségnyújtást a vazuli kolostorban. Egy ízben teljesen zavarodottan ment oda egy szerzetes Lót apáthoz, aki megkérdezte, „Mi van veled, testvér?” Az azt felelte: „Nagy bűnt követtem el, és nem vagyok képes az

atyáknak nyíltan elmondani.” Akkor bátorítóan így szólt hozzá az apát: „Valld be nekem, és én majd hordozom.”¹⁵ Micsoda rendkívüli, micsoda ritka emberiség! Ahelyett, hogy pusztán meghallgatná, késznek nyilvánítja magát arra, hogy levegye a másik válláról a lelkiismeret feltárásánál kiderülő terhet. Ennél nagyobb szolidaritás már alig lehetséges. Helyettesíti a másikat az evangélium szellemében — ez mutatja teljes mélységében a szerzetesi gyónás vallási erejét. Egyik testvér a másikat Isten elé viszi, és Vazul kolostorát ez a keresztényi vonás teszi igazán új közösséggé. Szükséges megalapozást regulájával adott Vazul annak a kolostornak, amelyben az ember az egyedüllet révén földöntúli békébe juthat, a lelki gondozás révén pedig beléphet az új életközösségbe. Még pappá szentelése előtt fogalmazta meg. A „részletes szabályzat” 55 pontból áll, a „rövid szabályok” pedig, afféle magyarázó kiegészítések, még 313 pontot tesznek ki. Mindkettő kérdés-felelet formájában íródott. Vazul regulája dacolt a történelem viharaiival, amennyiben mind a mai napig mértékadó a keleti kereszténység számára. Nem jelentéktelen alkotás ez, hiszen csaknem ezerhatszáz év óta számtalan szerzetesnek szolgált életszabályul. Eredetiségét általánosan elismerik.¹⁶ Jelentőségét általában abban látják, hogy szilárd formát adott a szerzetesség lelkesedésének. Mégis mindenekelőtt úgy fogható fel, hogy ez „a szerzetesi élet lelki szempontú kézikönyve”.¹⁷

Regulája élére Vazul az Isten iránti szeretet kötelezettségét állította. Ez a szerzetes elsődleges feladata, ha nem is feledkezett meg arról a nagy kappadókiai, hogy „Isten szeretetét nem lehet megtanulni”.¹⁸ Azután arra lelkesíti szerzeteseit, hogy „szívük sose szűnjön meg Istenre gondolni,“ hanem „mint kitörölhetetlen bélyeget állandóan magukkal hordozzák lelkükben”.¹⁹ A regula részletes tanítás a szerzetesek helyes magatartásáról. Figyelemreméltó módon teljesen a Szentírásból vezette le a szerzetesi élet gondolatát, és minden törvény-jelleget hangsúlyozottan került. „Mivel nem is lehet egy és ugyanazon szabály alá foglalni mindenkit, aki csak a jámborság gyakorlásának szenteli magát, csak a mértéket szabjuk meg az egészséges aszkéta számára”²⁰ — amivel Vazul teret engedett a szabadságnak, és nem akart minden embert egyazon mértékkel mérni. Annak a szerzetesnek alázatos lelkülete, aki — amint Vazul mondja — az „isteni katonaságra” kötelezte magát, már külsőségben is megnyilvánul, amennyiben lesüti a tekintetét. Járásának nem

szabad lomhának lennie, ami a lélek ernyedtségére vallana. Az öltözetet a cél határozza meg, hogy védjen az időjárás szélsőségei ellen, de nem szolgálhatja a hiúságot. A táplálkozásnál szintén a szükséglet a döntő. Egészséges embernek kenyér és víz elegendő. Alkalmi főzelékfélesek megadják a munkához szükséges testi erőt. A napnak csak egy órája jut az evésre. Ami a szükségesen túlmegy, luxusnak minősül, és ezért visszaélés. Vazul szerint a szerzetes minden tekintetben fegyelmezett ember. „A teljes lemondás abban áll, hogy még az étellel szemben is közömbös legyen az ember, meghalni az életnek úgy, hogy ne bízzék többé az ember önmagában.”²¹ A lélek megtisztítása a test megtisztításával érhető el. A viszony kölcsönös: ha a lélek emelkedik, süllyed a test, és ha a test fölülkerekedik, elvész a lélek. A pénzt, mint a belső ember ellenségét, a szerzetesnek szigorúan kerülnie kell. Sem magát felizgatnia, sem zúgolódnia nem szabad. Kötelessége a szenvedélyektől való mentességért küzdenie. Az önfeledt nevetésről is le kell szoknia, mert maga az Úr sem nevetett, különben nem kiáltott volna jajt a nevetőkre. A bohóckodás visszautasítása nem jelent búskomorságot. Vazul arra int, hogy „állandóan vidámnak kell lenni”, mert „finom, örvendő mosollyal nem illetlen dolog a lélek örömét kimutatni”.²² Ez arra vall, hogy ismerte a benső örömet a nagy kappadókiai. Figyelemreméltóak fejtegetései a tulajdonról is. Azzal a szabállyal, hogy „testvériségben tilos még csak kiejteni is, hogy enyém, tied”, Vazul az őskeresztény szeretet-kommunizmust utánozza, amivel egyben alapvetően megkülönbözteti kolostorának szellemét a Mam-mont kereső pogányságtól.²³ Azt kívánja, hogy a kolostorban szorgalmasan dolgozzanak. „Nem szabad azt gondolnunk, hogy a jámbor élet célját előbbre viszi a lustaság és munkakerülés. Ellenkezőleg, az a harcok élet, hogy többet dolgozunk, és türelemmel vagyunk a bajban.”²⁴ Viszont nem mindenféle munkát tart alkalmasnak a kolostor számára. Olyan tevékenységnek kell lennie, „amely nem zavarja életünk békességét és zajtalanságát”.²⁵ Ezzel azt hangsúlyozza, hogy milyen fontos számára az, hogy a kolostort földöntúli nyugalom helyévé tegye. A munka célja a szegények támogatása. Jónak tartja „az árut valamivel áron alul eladni”, hogy óvakodjunk „a nyereszkedéstől”.²⁶ Mindezek a szabályok mutatják, hogy szociális vonatkozásban is mennyire új felfogás köszöntött be a kereszténység körében, amely a legnagyobb figyelmet érdemli és követésre méltó.

Belső erőre van szüksége annak, aki Vazul regulája szerint akar élni. Teljesítése megköveteli az emberi természet határainak átlépését, ami Vazul szerint csak isteni segítség közbejöttével lehetséges. Az ember nem tud erőfeszítéssel felpattanni az aszkézis csúcsára. A szerzetesnek nem kell teljesen szakítania egész múltjával, de mindenesetre fel kell adnia az élet tévelygéseit. „Mert el kell viselned, testvér, hogy halld, nem az a tökéletes, aki jól kezd, hanem aki jól végzi” — magyarázza Vazul egyik levelében.²⁷ Naponta előbbre kell jutni, és soha sem szabad a már elért eredménnyel megelégedni. Ha reguláját mindenekelőtt vallási tanácsoknak fogjuk fel, látjuk, hogy ő a szerzetesség nagy törvényhozója. Aszketikus programját minden szigorúsága mellett is nemes emberiség tölti be, és mentes minden túlzástól. Lelkisége mértéktartásának köszönheti, hogy törvényei maradandó sorsúak lehettek. Aszketikus kézikönyvével elsőként dolgozta fel a szerzetesség problémáit gondolkozóként. Vonzó helyé tudta tenni kolostorát, és lelkesen kiált fel: mi más lehetne szellemibb dolog annál, „hogy az angyalok kórusát a földön utánózzuk, hajnalhasadáskor imára keljünk, himnuszokkal és énekekkel a Teremtőt tiszteljük, fényes napvilágnál munkára menjünk, és a munkát dicsérő énekkel mint sóval ízesítsük.”²⁸

Reguláján kívül Vazul az egyház és szerzetesség viszonyának tisztázásával tett szolgálatot. A két fogalom közötti összefüggés akkoriban meglehetősen homályban állt, és nem volt könnyű felmérni a helyzetet. Az egyháznak és a szerzetességnek is megvolt a maga előzetes története. Az eredeti szerzetesség a világi kereszténységgel szemben foglalt állást. Az egyházba betolakodó tömegszellem ellen harcolt, ami meghamisítja a kereszténységet. Egyes keresztények Nagy Konstantin korát követően kételkedtek abban, hogy az egyházon belül eljuthatnak-e az örök üdvösségre. A kereszténység romlottnak tűnt előttük, nem nyújtott már számukra biztosítékot az üdvösség közvetítésére. Nem a felszentelt templomokban, hanem a sivatagban keresték az isteni dolgokat az anachoréták. Félretolták a pap közvetítő szerepét, egyes anachorétáknál pedig csaknem teljes egészében az aszkézis foglalta el a szentségek helyét. Sok remetenél nincs is szó soha az Eucharisziáról. Nyilvánvaló, hogy nem vettek részt többé misén, sőt a sivatagban ez nem is volt lehetséges. Észrevétlenül utasította el magától az elvilágiasodott egyházat a keletkezőfélben levő szerzetesség. Ebből jött létre az a feszültség a

klérus és az eredeti szerzetesség között, amely könnyen veszélyes mértéket ölthetett volna. Számos összekülönbözés, összeütközés adódott, ellenségeskedés. A püspök panasza Pachomius ellen csak egyetlen példa. Sok remetét nem csak az alázatosság vitte rá, hogy elhárítsa magától „a papság igáját”, amint mondták. Félték, hogy ezzel visszaesnek a világiasságba, ami elől menekültek. Amikor Makedóniászt hamis ürüggyel templomba csalták, és ott a papok közé sorolták, durván kitört emiatt, és még a püspököt is megfenyegette botjával. Csak nehezen sikerült őt barátainak lecsendesíteni. Más szerzetesek inkább levágták a fél fülüket, hogy alkalmatlanok legyenek a papságra.

A legrégebbi szerzetesség, a kezdetekben, nem állt ugyan ellentétben az egyházzal, de mintegy külön létezett mellette, és időnként fennállt a veszélye, hogy eretnkségbe sülyed. Akkor az egyháznak ki kellett volna közösjtenie saját kebeléből a szerzetességet, mint más túlbuzgó mozgalmakat is. Vazul ezt az egészségtelen állapotot küszöbölte ki. Amit már Atanáz mint Antal barátja megkezdett, Cezárea püspöke fejezte be, amennyiben a szerzetességet bekebelezte az egyház szervezetébe. Ezzel a jelentőségteljes lépéssel föloldotta a szerzetesség pusztán protestáló attitűdjét, amely huzamos időn át meddőnek bizonyult volna a társadalomban. Vazul megóvta a szerzetességet ettől a zsákutcától, és egyúttal visszahódította a szerzetességet a kereszténység egyetemessége számára. Ennek a cselekedetének még nagyobb a jelentősége, mint a regulájának. Mind az egyház, mind pedig a szerzetesség számára ez az összefonódás az élő vizek forrásává lett.

Az egyházi szervezetbe való besorolás révén a szerzetesség megszabadult abból a kényszerhelyzetből, hogy a kultúrát rigorózus elvek alapján visszautasítsa. Vazul maga, azóta, hogy nagy ébredése megtörtént, átlátta a tudós becsvágy hiúságát. Ez az élmény arról győzte meg, hogy azok, akik az aszkézisnek kívánják magukat szentelni, csak a magányban adhatják át magukat teljesen a filozófiának. Jellemző módon az ő számára aszkézis és filozófia azonos fogalmak voltak. Mélyreható változása után sem felejtette el görög tanulmányait. A képzés igénye továbbra is megmaradt benne, bár a szerzetességnek alárendelve. Kappadókia metropolitája a hellenisztikus kor embere volt, mély gyökereket vert ebben a

kultúrtaiban. Ezért megkísérelte azt, hogy kolostorába beplántáljon bizonyos hajlamot a szellemi kultúra iránt. Ez a törekvése azonban nem járt teljes sikerrel. Nem volt képes minden szerzetesét megnyernie a tanulmányoknak. Ő maga azonban és legközelebbi barátai akadémikusok voltak, és szellemi munkát végeztek. Azt a feladatot tűzte a szerzetesek elé, hogy behatoljanak a kereszténység titkaiba, és azokat bensőleg is elsajátítsák. Ezzel a törekvéssel saját személyében új típust testesített meg, a tudós szerzetes típusát. A tudományos működés és az aszkéta életmód összekötésével Órigenész nyomdokait követi. Saját kolostorát körülengi a hellenisztikus filozófia lehelete, mielőtt az végleg kihunytna, és kár, hogy nem követte őt ebben a keleti egyház minden kolostora. Mindenesetre igaz, hogy az egyetemesség tendenciájával beleoltotta a cönobitizmusba az elvilágiasodás csíráját. Ezt a veszedelmet persze, amely állandóan fenyeget mindent, ami keresztény, nem lehet elkerülni. A kolostor és a szellemi kultúra összefonódásával viszont egyszersmind fejlődőképes lett a szerzetesség. A kultúrát nem lehet mindössze a vallás hasadógombájának tekinteni, ez az egyoldalú felfogás nem elégséges a probléma megválaszolására. Lehet ugyan bomlasztó hatása a kereszténységre, de nem föltétlenül. Ha a kereszténység lemond a kulturális kapcsolatokról, kiszolgáltatja magát minden befolyásnak. Szüksége van a kultúrára feladatának teljesítéséhez, mint ahogy a kultúra sem nélkülözheti a vallást, ha nem akar barbarizmusba süllyedni. Csak az a kérdés, hogy a kereszténység maga építi-e bele saját életébe a kultúrát, vagy pedig az építi-e bele magába a kereszténységet. Létezik a keresztény humanizmusnak elkötelezett vallásos kultúra is, amit Vazul is képviselt. A vallásos kultúrával átszellemített színvonal olyan cél, amelyért érdemes erőfeszítéseket tenni. Választani kell az emberiségnek vallásos és ateista kultúra között.

Amikor Vazul azt tűzte ki maga elé, hogy nemes otthont teremtsen a kolostorban a keresztény humanizmus számára, bizonyította szellemi fölényét, amelyre szükség van az ilyen probléma megoldásához. Példásan oldott meg egy olyan kérdést, amely mindig újra és újra föl fog merülni a kereszténység előtt. Az összerzetesség elszigeteltségbe vitte a kereszténységet. Ez szükségszerű volt, megfelelt az akkori helyzetnek. Csak ilyen módon lehetett a kereszténység belső tartalmát a romlástól megmenteni. Vazul a magány iránti

szeretetével teljesen megértette az időszakos elszigeteltség igényét, de görög képzettségének köszönhető, hogy felismerte az egyetemesség feladatát is. A kereszténység mindent magába foglal; teremtésbe vetett hitével mindazt magába zárja, ami jó a profán életben. Vazul a Nagy melléknevet azzal érdemli ki igazán, hogy belátta a diasztázis és szintézis elkerülhetetlenségét a keresztény szellemtörténetben. Mélységesen átértette a szerzetesi metropolita mind az elszigetelődést, mind pedig az egyetemességet. Mindkét magatartás őbenne is egyforma erővel élt, nem két ellentétesen fölmerülő lehetőségként, hanem kettős irányzattá egyesítvén azokat, hogy ezáltal eleve kizárjon minden egyoldalúságot. Kevés ember ismerte föl az egymással élő ellentétben álló elszigeteltség és egyetemesség szükségességét a kereszténység számára. Ezáltal olyan attitűdhöz jutott el, amely gyakran vívott ki elismerést, és sohasem évül el, s a kereszténységnek sajátos eleveését ad.

Josef Wittig szerint Vazul olyan ember, akivel lehet együtt élni. „Számomra — írja — az tűnik az életrajz fő célkitűzésének, hogy ne csak egy életutat ismertessen meg, hanem tegye lehetővé a tényleges részvételt ebben az életben, a tényleges együttélést.”²⁹ Ezt a képességét föltétlenül vonzó lelki alkatának köszönheti. Kellő méltatása mind a mai napig nem történt meg, mely őt a jelenkor emberek számára közel hozná. Olyan természete volt, amely tudott barátságot ápolni, — „egész életemben sok jó barátom volt”, mondja — és olyan jóságot sugároz egyénisége, amely melegít, mint a napsugár. „Hiányzik a szeretet” — mondogatta. Mondhatta, mert neki magának páratlan mélységű gazdag szeretete volt. Cezárea nyugalomra vágyó püspökében nincs semmi izgalmas és érdekfeszítő, semmi rendkívüli és hiszterikus vonás. Ilyen egészségtelen lelki momentumoknak nem hagyott teret vallásos lelki vezetése. Mint előkelő hagyományokban nevelkedett ember, volt érzéke a színvonal iránt, és ő volt az egyik legmélyebb benyomást tevő keresztény humanista, aki a középutat megtalálta. Mindezek az üdvös tulajdonságok olyanná teszik Vazult, mint egy falat kenyér, amivel nem lehet soha eltelni. Antallal és Pachomiusszal ő a keleti kereszténység egyik nagy szerzetes szentje. Bőségesen kiérdemelte „a görög szerzetesség atyja” címet, szellemiségevel mind a mai napig meghatározta a keleti kereszténység alapvető arculatát.

Olyan fává terebélyesedett a keleti kereszténység, amely gyümölcsöt is hozott. Vallási feladata mindig előtérben állt, lényénél fogva. A keleti kereszténység képviselői mindig azt a felfogást vallották, hogy itt csak átmenetileg vagyunk, vendégek a földön, akik ma ide betérünk az örökkévalóság felé tartó vándorutunkon, holnap pedig már másoknak adunk helyet. Munkánk imádság és az egyház szolgálata, minden más fölösleges. A keleti kolostorokban olyan szerzetesek éltek, akik gyakran egészen hosszú részleteket tudtak kívülről a bibliából, és szigorú önfegyelemben éltek. Keleti sajátosság, hogy mindenben annyira keresztény felfogást találunk náluk, ami egyben oly tiszteletreméltó. Sok szépet írtak már a keleti kolostorokról, de legtartalmasabb Simeon, az Új Teológus nyilatkozata, amikor a keleti kolostor lényegét czeekben a szavakban adja vissza: „Aki igazán szerzetes, nem keveredik bele a világiasságba. Örökké csak Istennel él. Látja őt, és Isten is látja őt, szereti, és Isten is szereti őt. Maga is fény, amely olyan teljességgel ragyog, hogy szavakkal el sem mondható. Minél inkább találó rá a dicséret, annál inkább koldusnak érzi magát, és míg sokan barátai, ő mégis csak vendég és idegen. Egyszerűen új csoda, kimondhatatlan.”³⁰ Azért volt képes erre a lényeglátásra a nagy himnológus, mert ő maga is a keleti szerzetesség egyik legméltóbb fia volt. Szavai egyre jobban világítanak, minél tovább elmélkedünk rajtuk, rövidségükben mintegy kivonatolják a keleti szerzetesség eszményét, és ez megérdemli, hogy minden keresztény megszívlelje, vezéreszméje legyen.

A keleti kereszténységnek alig van története ezeknek a világtól megvált embereknek rejtett életmódja, visszavonuló szelleme miatt. Első pillantásra mintha változhatatlanságról lehetne beszélni. De mégis tarthatatlan mese az, hogy a keleti kolostoroknak történelem nélküli történelme lenne. A keleti szerzetesség nem múmia, amely évszázadokon át összcugszorodva megmarad. Ez olyan előítélet, amely nyugati elfogultságból ered, mert nem akar gondolat-

ban belehelyezkedni a keleti szerzetesség más világába, sajátosságai-
ba. A kelet kolostorai nem merültek olyan álomba, mint Csipke-
rózsika, nem holt kolostorok azok, olyannyira nem, hogy még a
keleti kereszténység iránt különös rokonszenvet éppen nem mutató
Adolf Harnack is kénytelen volt megállapítani: „Ezekben az aszké-
táknak olyan erővel és finomsággal váltotta életre az egyház újra
és újra a vallási érzékenységet, annyira eltelve az istenivel, bensőleg
oly tevékenyen amint magát Krisztus képének bizonyos vonásaihoz
igyekszik igazítani, hogy elmondhatjuk: itt él a vallás, és nem mélt-
atlan Krisztus nevére.”³¹ Az ugyan igaz, hogy nem olyan bonyolult
és mozgalmas a keleti szerzetesség története, mint a nyugati szer-
zetessége. Lényegesen lassúbb lefolyású a történelmi folyamat.
De azért a kelet szerzetessége is változásokon ment át, és megtalálta
különböző kifejeződési formáit. A bazilita kolostorok elterjedtek
Kisászában és a Balkánon, Délitáliában, később Oroszországban,
és mindezek a helyeken igen áldásos hatásuk volt.³²

A keleti kereszténység leginkább lenyűgöző alkotása az Athosz hegyi
szerzetesi köztársaság, amely napjainkban is fennáll. Érthető, hogy
nyugati ember roppant mély benyomást kap ezeknek a szerzetesi
telepeknek a láttán, hozzájuk képest minden más elhomályosodik,
amit e téren megszokott.³³ Egészen más kolostori világ tárul föl
előtte, mint amit nyugaton jól ismerünk. Még ma sincs vasút ezen
a görög félszigeten, partjait néma szerzeteskastélyok szegik körül.
Örök csönd honol az imádás és hallgatás helyein, amelyeket nem
zavar a legkisebb zaj sem. J. Ph. Fallnerayer ismert szavai szerint
„asszony, mohó tekintet, nászünnap, buja művészet, búcsú és
érzéseket felkavaró tumultus, mindenféle háziállattenyésztés a szent
közösség területéről örökre száműzve. Ott nincs nagyvásár, nincs
spekuláció, uzsora, bíróság, bírói nagyképűség, Athoszon mit sem
tudnak úrról és szolgáról, egyedül ott van meg az igazi szabadság
és az emberi jogok helyes mértéke. A szent hegyen nem születik
élőlény. Az emberek csak meghalnak, de könny és síremlék nélkül.”³⁴
Huszonegy szerzetesvárat ölel körül az a paradicsomi világ, amely
még ma is ugyanolyan érintetlen, mint ahogy a Teremtő kezéből
kikerült. Ezekben az épületekben még mélyebb benyomást tesz
ezer év lelkiisége. Ez teszi a szent hegyet a keresztény szellem lenyű-
göző tanújává, amely előkelő helyet foglal el a szerzetesség történe-
tében. Nem az álomszép természet adja az Athosz hegyi szerzetesi

település egyedülállóságát és egyszeri voltát, hanem ennek a kolostori létnek teljes világnélkülisége. Szinte elképzelhetetlen és mégis így van, ezen a helyen szerzetes nem teheti be a lábát a világba. Athosz soha nem keveredett bele az egyházkormányzat ügyeibe, a világi politikába és a tudományos vitákba. Mindezekhez semmi köze sem volt soha, egyedül csak arra törekedett, hogy kiteljesítse Krisztus megváltását. Világ nélküli szerzetességet hord hátán a szent hegy. Athosz lakója nem annyira vezeklő, mint inkább fölülkerekedik a világon. Bár állni látszik fölötte az idő ebben az Istennek szentelt vadonban, mégis évszázadok során félreismerhetetlen fejlődés történt Athoszon is, amely nem egyszer viharos formát öltött. Nem ment minden megrázkódtatás nélkül az átalakulás közös életet élő egyes kolostorok szervezetéből a saját tanácsa szerint élő egyetlen nagy monostor szervezetévé. Athoszon a jámborság csúcspontját a „hészüchazmus” létrejötte képezi, amely a már Vazul által keresett lelki nyugalom misztikus kiteljesedését kívánta elérni. A hészüchazmusnak csak szellemi előharcosa, kivívója, nem pedig megteremtője Palamasz Gergely, akit Athosz hegyén szentként tisztelnek. A vágy a lélek nyugalmanak elérésére olyan régi, mint maga a szerzetesség. Csak a tudatlanság gúnyolódhat úgy a hészüchasztákon, hogy köldöknézők. Annyira imába merültek ezek a vallásos emberek, hogy csodálatosan látják a Tábor-hegyi ragyogást, amely a Megváltóból áradt a színeváltozás hegyén, és ez képviseli a legmagasabb fokot, amit a földi életben el lehet érni. „Kapaszkodj ezért szünet nélkül Jézus nevébe, hogy szíved magába igya az Urat, az Úr pedig szívedet, és így egyesüljenek. De ez nem egy vagy két nap műve, hanem hosszú idő kell hozzá. Mert sok küzdelemre és időre van szükség, hogy az ellenséget kiverjed, és Krisztus ott lakást vehessen.”³⁵ Az Istennel való egyesülés a kegyelem útján történik, nem pedig az ember természetes állapota, elengedhetetlen követelmény a Jézus által lelkinek fölfogott „szív tisztasága”.

A keleti szerzetesség egyik legcsodálatosabb virága a „sztarec”-ség. Az orosz kolostorokban eleinte gyanakvással fogadták, végül mégis győzött. Eredetét tekintve Athoszról indult, de legfőbb kiteljesedése Oroszországban történt, és az orosz háttér nélkül nem is lehet megérteni. Benne a világ számára is kamatoztatta a szerzetesség a lelki vezetést. A „sztarec”-ség sajátságosan egyesíti a világról való lemondást a világ szolgálatával. Bár a kolostorban marad, szellemileg

azonban messze kilép a kolostor falai mögül. Ezzel a jelentős lépéssel a sztarecség a keresztény élet egyik gyújtópontja lett az orosz lelki-ségben. A sztarec a nép iránti vallási felelősségtudatból áldásos lelki-vezetői működésével meggyötört emberek rendelkezésére állt; egészen önzetlenül, anélkül, hogy őket egyházi érdekek számára akarta volna lekötöni. A sztarecek lelki vezetését nem mérgezte meg a hatalom gyakorlásának leghalványabb hátsó gondolata sem. A belső cselekvés emberei „megáldották a világot, és imádkoztak a világért, és vezették az embereket, a legegyszerűbbeket és legképzetlenebbeket is, olyan életre amelyben állandóan látják Istent, és lehorgonyoznak Krisztus keresztyébe.”³⁶ A sztarecek szerető és a világ iránt nyitott magatartásukkal voltak képesek a lelki gondozás munkájára, miután ők maguk rendíthetetlen támpontot tudtak Istenben. Az ilyen lelkiatyá először évekig teljes hallgatásba merülten élt, és csak utóbb nyitotta meg celláját a látogatók előtt, mint ahogy azt a bájos szarovi Szerafimról mesélik.³⁷ Ettől az időtől kezdve valóságos népi szentélyekké váltak kis faházacskáik, elzarándokoltak hozzájuk minden rendű és rangú hozzátartozók, hogy ott megkapják azt az útmutatást, ami után lelkük sóvárgott. A sztarecek élete teljes szabadsággal sugározza a jámborságot és ezért az olyan ember számára, aki kételkedik a szerzetesség értelmében, ez lehet az utolsó pont, amit megfontolhat. Még az egyház ellensége, Tolsztoj sem utasította el a sztarecséget, amellyel élete folyamán kapcsolatba került. „Az orosz szerzetesről” szóló könyv pedig, amit Dosztojevsz-kij a „Karamazov testvérek”-be iktatott bele, egy sztarec költői képét mutatja be ugyan, mégis erősen az Optina kolostor történeti valóságának hatása alatt áll. A nagy orosz író ábrázoló erejére volt szükség ahhoz, hogy azt a csodálatos képet tudja megrajzolni az isteni valóságról, amely ebben a témában föltétlen a legszebbek közül való. A „sztarec”-ség a keleti kolostoron belül a leginkább evangéliumi intézmény, amellyel kapcsolatban tisztázni kell az embernek a maga számára, hogy erre a vigasztaló jellegű lelki vezetésre, úgy, hogy az fölötte álljon mindennek, csakis szerzetesek, azaz a világtól teljesen megvált emberek lehetnek alkalmasak. Hatásait tekintve közvetlenül szellemi intézmény a sztarecség, az ilyesmit nem lehet szervezéssel pótolni. Fönntartása a kolostori élet egyik legfontosabb feladata. Életfontosságúak a nép vallási egészsége szempontjából az ilyen, magukból kisugárzó helyek, és ezek háttérbe szorulhatnak ugyan átmenetileg, de teljesen soha sem tűnhetnek el a földgolyóról.

Athos és a „sztarec”-ség elévülhetetlen ugyan, de mégsem lehet a keleti szerzetességet azzal a kritikátlan keletimádattal szemlélni, amely az első világháború után a korábbi lebecsülést felváltotta. Az a bengáli tüzes megvilágítás, amelybe néha kerül, nem láttatja meg a lényegét. Az igazi szerzetesség józan dolog, és csak isteni realizmussal lehet megközelíteni a szerzetesi igazságot. Ennek semmi köze a XIX. század végének hitetlen naturalizmusához, amely formális örömét lelte abban, hogy vájkáljon az élet visszataszító dolgaiban. Viszont megvan a képessége arra, hogy vallási gyökerei miatt mérlegelhesse az egész sokoldalú valóságot égies tendenciáival és gyászos bukásaival együtt. Az Istenben lehorgonyzott realiztikus szemlélet még elszomorító elfajulások láttán sem fog tévedni az egész megítélését illetően. Az ilyesmi olyan, mint az, hogy a Biblia szerint Isten szövetséget kötött Noéval, de ő később mégis részegen hevert a kunyhójában. Ettől persze ő még nem szűnt meg bárkaépítőnek lenni, aki a vízözönt egyedül vészelte át. Mindig ijesztően közel van egymáshoz fény és árny a történelemben, és talány marad, hogy ezek hogyan képesek átmenni egymásba. Míg a világ világ, alkalomadtán sátánivá változnak a mennyei dolgok a földön, de azért az isteni realizmus ezek miatt az időszakos vereségek miatt nem veszíti el hitét az örökkévaló dolgok végső győzelmében és megítélésében.

A keleti szerzetesség fölött terpeszkednek sötét árnyak is. Számos veszély fenyegette a keleti szerzetességet feszített életvitele miatt, és ezeket nem tudta minden időben győztesen leküzdeni. Sok követője elbukott a nehézségek közepette, amit tisztelettel el kell ismerni, ha saját valóságában kendőzés nélkül akarja látni az ember a keleti szerzetességet. Maga a híres bűnlajstrom felsorolja azokat az eltévelyedéseket, amelyeknek áldozatul estek egyes szerzetesek. Szó van falánkságról és tisztátalanságról, hiúságról és gőgről. A nyolc főbűn említése rosszul hangzik a keleti kolostorok emelkedett világában, mégis meg kell említeni, hogy hamis szépítgetés hibájába ne essünk. Nemcsak a szerzetesség pszichológiájának a kedvéért kell megemlíteni, van rá más ok is. Nem a szerzetesség ellenségei találták ki a bűnlajstromot, hanem magának a szerzetességnek a köréből származik a veszélyek figyelmeztető jelzésére. Ezek fenyegetik az olyan embert, aki a szerzetesség útjára lép. Figyelmeztető táblának kell fölfogni, bizonyossága ez annak, hogy a keleti szerzetesség nem lát

megváltoztathatatlan adottságot a bűnökben, hanem olyan hatalmat, amely ellen mindig új küzdelemre készítet a veszedelem.

Aki rosszat gondol a szerzetességről, és ütni akar rajta, rendszerint azokról az erkölcsi kisiklásokról szokott beszélni, amelyek előfordultak soraiban. Ha a bűnlajstrom tisztátalanságról beszél, fel kell tételezni, hogy nem volt képes minden szerzetes mindig úrrá lenni a test kívánságain. Gyakori jelenség volt az erotikus képzelgés, és nem is maradtak meg mindig ennél a gondolatnál. A kettős kolostorok felállítása növelte ezt a veszedelmet, és azért ezeket be is tiltották. Ártott az egész szerzetességnek az erkölcsi eltévelyedések kitudódása, mert egyes esetekből mindig könnyen általánosítanak. Bizonyára sajnálatos dolog, ha valamelyik szerzetes elbukik a kolostorban, de az soha nem eshet latba súlyosan mint komoly ellenvetés magával a kolostori élettel szemben.

Még rosszabb hatása lett a fanatizmusnak. A szerzetesek úgy léptek fel, mint a szenvedélyes ortodoxia előharcosai. A legszigorúbb igazhitűség merev védelmezői kerültek ki soraikból, akik egyszerűen isteni igazságoknak kezeltek dogmatikus vonatkozású nézeteket. Türelmetlen felfogással vettek részt annak idején a haldokló pogányság elleni küzdelemben. Sok szentély és kultikus vonatkozású tárgy esett áldozatul fanatikus szerzetesek rombolásának. Gyakran a félelmes kitörésekre vezető gyűlölet nem állt meg még emberek előtt sem. Alkalmi pogányüldözések képezik a keleti egyháztörténelem legsötétebb lapjait. Haragtól elboruló szerzetesek gyászosan belekeveredtek gyilkosságokba, amennyiben a nemes filozófusnőt, Hüpathiát szó szerint darabokra szaggatták. Az eretneknek is alaposan megtapasztalták a szerzetesek gyűlöletét. Nagy része volt a szerzeteseknek Órigenész szégyenletes megvádolásában, és ez kétszeresen is visszataszító volt, mert a kolostorok jámbor szellemisége sokat köszönhetett ennek a nagy alexandriai tudósnek. Még Aranyászú szent János tiszteletreméltó személyét sem kímélték. Egyes szerzetesek pedig kézzelfogható hatalmaskodásra ragadtatták magukat. Az efezusi „rablószinaton” evangéliumos könyvet vágtak hozzá a gyűlölt eretnek tanítóhoz, Nesztóriuszhoz. Egyes alkalmakkor pedig egész szerzetes seregek fegyverkeztek fel furkósbotokkal, és szabályos csatát vívtak a templomban, ahol még vér is folyt. De az ilyen kitöréseket természetesen nem lehet az egész szerzetesség

rovására írni. A szerzetesi fanatizmus, amely korlátoltságában mindenre rátámadt, ami csak kívül esett szűk látókörén, a bűnlajstrom harag-rubrikájába tartozik.

Magának a kolostornak a szempontjából még két más bűnt lehet a szerzetesség szemére vetni. Az egyik az elkeseredés. A bűnlajstrom tartja számon, nem tekinti lelki betegségnek. A modern szemlélet számára ez meglepő, hiszen az kész az ilyesmit fölmenteni mint alkati beállítottságot. A szerzetesség azonban nem akarja úgy dédelgetni a keserűséget, mint Baudelaire a verseiben, hanem a hit erőtlenségének a jelét látja benne, amely nem képes úrrá lenni a melankólia múltó hangulatain. Szorosan összefügg a keserűséggel a lustaság bűne. Ez a keleti szerzetesség legnagyobb ellensége, egész kolostorok estek bele a letargia állapotába. A lélek restsége gyakran a testi vagy lelki vonatkozásban vállalt nagyobb aszketikus teljesítmények utólagos reakciója. A szerzetesek nem egyszer naphosszat böjtöltek, és megesett, hogy úrrá lett rajtuk a természetes éhség, ellenállhatatlan mohósággal bekebeleztek mindent, amit csak megkaphattak. A rekordteljesítményeket felválthatta leküzdhetetlen ernyedés, a leigázott természet sztrájkolni kezdett. A „dél felé terjengő ragálynak” becézett ellustulás tipikus szerzetesi betegség, még ha a világban élő keresztény keveset hall is róla. Talán még veszélyesebb, mint a tisztátalanság, mert lehetetlenné teszi a lélek felemelkedését. Az elernyedő hanyagság a legnagyobb elővigyázatot igényli, különben észrevétlenül hatalmába keríti az egész keresztény életet. Mint a mindent belepő finom liztharmat, úgy ül rá a belső fáradtság a vallási küzdelemre, amely ezáltal csöndes félálommá változik. Csak tudatos küzdelem mentheti meg a szerzetest az ernyedés ellen, hogy ne süllyedjen véglegesen a vegetáló álomosság állapotába, ami pedig a lelkiség halálába torkollik.

Mindezek hozzájárultak a keleti szerzetesség diszkreditálásához az utókor szemében, és hogy a kultúra ellenségének állítsák be. Szükséges-e egyáltalán megkísérelni, hogy a keleti kereszténységet fölmentsük e vád alól? Többször is megtették már, de az apológiák általában kevés megértést tanúsítanak a történelem mozgatóerőitől. Azokat nem lehet kitörölni a világból megállapítások tételével és cáfolatával, mert nem gondolati síkon mozognak. A bűnlajstrom csak irodalmi formában mondja ki azt, ami tulajdonképpen a moz-

gatóerők szférájába tartozik. Az ilyen kinövések a démonok borzasztó pusztításai a szerzetesség körében. Tisztátalanság és hirtelen harag, keserűség és lustaság nem lényegtelen bűnöcskék a bűnlajstromban, amik csak alkalmyszerűen megcsiklandozzák egy kicsit a szerzetest; sátáni támadások ezek, melyek gránátözönnel árasztották el ezeket az egeket ostromló férfiakat. Ott állnak a szerzetesség kezdeteinél Antal homályban fenyegető démonküzdelmek, melyek bizony nem értek véget az ő halálával. Reális erők hatalmával, nem pedig absztrakt elméletekkel küzdő szerzetesség történetében tomboló metafizikai viharok. Nem minden szerzetes került ki győztesen a sátáni támadásokból, sokan hevernek legyőzve a csatatéren, elestek a lustaság édes mérgétől, vagy nem tudtak ellenállni vágyaknak, vagy legyőzte őket a fanatizmus démona. Ez a metafizikai értelmezés rendeli a történetet a neki megfelelő szemponthoz. Mindig is féltek a szerzetesek a bűnlajstrom tételeitől, mint fenyegető realitástól, és sohasem tekintették azokat kizárólag irodalmi társalgás anyagának.

Igazságtalanság lenne mégis a keleti szerzetességet egyoldalúan a démoni pusztítás alapján értékelni. Ez a torzított kép nem felel meg a valóságnak. A sötét eltévelyedések mellett ki kell emelni az isteni erőt, amely mindig mozgatta a keleti szerzetességet. Minden árnyat feloldó sugárzó fényár önti el. Vakító ragyogása túltesz leplezhetetlen bukások foltjain. Csak vakság ismerheti félre a keleti szerzetesség vallási erejét és evangéliumi nagyszerűségét, amit Szergej Trubeckoj a következő szavakkal kommentált. „A kolostorok életünk legbecsesebb klenódiumai, büszkeségei, még azok is nagylelkű tisztelettel szemlélik, akik nem ismerik a lelki életet, és akik még csak nem is akarnak utánagondolni azoknak a hatalmas mozgatóerőknek, amelyek oly sok embert készítenek ekkora áldozatra. Nyugodtan lehet egyes kolostorok erkölceinek lazaságáról is beszélni, a szerzetesek lomhaságáról, henyéléséről és a bűneikről, hiszen tudjuk, hogy sehol sem nagyobb az ellentét ideál és földi valóság között, még akkor is, ha sehol sem találjuk kínosabbnak és mélyebbnek. A kolostort becsüljük mint olyan intézményt, amelyben az egyház tanítása életben jut kifejezésre. Azoknak a szenteknek a kedvéért értékeljük a kolostorokat gyöngéik ellenére, akik gyöngyként világitanak ki falaik közül. A nép lelki és erkölcsi képzését szolgáló intézetek voltak.”³⁸

Sokkal inkább útmutató jellegűek az aszketikus teljesítményeknél az atyák mondásai, ezek szemléltetik a keleti kereszténység fénylő atmoszféráját. Bizonyos szakszerű megítélés szerint „az atyák mondásai egyáltalán nem törekednek irodalmiságra vagy művészi arányokra. A sok gyűjtő, akik azokat feljegyezte és megőrizte, nem tett hozzájuk a sajátjából, vagy legfeljebb alig valamit; tiszteletben tartották a valóságot, és megelégedtek azzal, hogy a szerzetesi élet pillanatképeit megörökítsék.”³⁹ Természetesen anekdotikus szálakhoz fűződnek az atyák mondásai, mégis nemegyszer megvilágítják a szerzetesi élet egy-egy szektorát.” Tartalmuk ad valami többletet, ami kis egészként értékelhető. Irányelveket adnak, ezekhez tarthatja magát a szerzetes. A szerzetesatyák logionja nem ebből a világból való, hanem Isten lelkéből származik. Nem szabad céltévesztetten pergamenra írva a szekrényben őrizni. Inkább orákulum az, úgy kell rá tekinteni, mint az isteni kinyilatkoztatás szavára.”⁴⁰ Az atyák mondásai a valóságban feltárják a szerzetes belső arculatát. Ezekben a szavakban olyan mélység távlatai nyílnak meg az átható pillantás előtt, amelynek misztériuma csak vallási szándékkal közeledő ember előtt tárul fel. Maguk a szerzetesek világosan megfogalmazták, hogy írott betű nem képes ezeket a dolgokat kellően visszaadni. A keresztény ember legfeljebb csak vissza-visszatérhet ezekhez a csodálatos szavakhoz, hogy fogékony lélekkel próbálja saját magára alkalmazni, mert azokban sűrítve ott él legtisztább formában a keleti szerzetesség szelleme. Nem merész spekulációk ezek, nem mély értelmű töprengések, nem is filozófiai rendszerek, hanem inkább a közszellem tanúi. Affélék távol állnak a szerzetesektől; aki azt várná, az csalódni fog. Hosszú esztendőök lelki tapasztalata csendül ki az atyák mondásaiból. Nyilvánvalóan a szívhez, nem pedig az értelemhez szólnak. Nemcsak a mai embert vezetik be egy számára teljesen ismeretlen világba, olyanba, amiről még csak nem is hallott addig. Ezek már a maguk idején is csak rendkívüli emberek számára mondtak valamit, akik tiszteletreméltó fáradozással távol tartották magukat a széles úttól. A szűk kapuról — amin ezek bejutnak — mondotta a prófétai mondás: „Eljön az idő, amikor az emberek gonoszok lesznek, és ha látnak valakit, aki nem gonosz, majd ellene fordulnak, és azt fogják mondani, hogy te vagy gonosz, tudniillik ő más mint a többi.”⁴¹ Siralmas, hogy a jelenlegi kereszténység szinte mit sem tud már erről az egyedülálló kincsről, az atyák mondásairól. Pedig sokkal több oka van ma, mint volt akkoriban, hogy az atyák-

hoz meneküljön. „Atyám, adj nekem szent ígét!” Bizony másképp látja a dolgokat a manapság útját kereső ember, mint ezek az élet zűrzavarától elvonult atyák. „Ezért mindenki figyeljen külső és belső érzékeivel, hogy észrevegye a szent öregek nagy harcát és győzelmét, és azt az örökké tartó örömet, amit ezáltal megnyertek. És követni kell őket.”⁴²

Mondásaik főleg a tökéletességre akarnak elvezetni, hiszen e körül forog az egész szerzetesi élet. Róluk mondja Makáriosz — a keleti szerzetesség egyik legnagyobb alakja — szerzetesi homiliáiban: „Egyesek mégis azt gondolják, hogy azért szentek, mert távol tartják magukat az asszonyoktól és minden látható dologtól. Ez azonban pusztán csak emiatt még nincs így. Mert a gonoszság, rosszakarat a lélekben van, a szívben él, és ott támad fel. Csak az szent, aki megtisztult és megszentelődött a belső ember szerint... Hogyan mondhatja valaki, hogy böjtölök, magányban élek, és megosztom mással mindazt, amim van — hát akkor nem vagyok szent? Mert a rossztól való megtartóztatás még nem tökéletesség. Inkább magadba kell szállnod, meg kell ölnöd a kígyót beszennyezett lelkedben; ott, lelked mélyén, gondolataidban, lelked úgynevezett kamráiban és lakosztályaiban tanyázik, hogy megmaradjon. Mert a szív feneketlen mélység, tátongó szakadék.”⁴³ A legfontosabb az, hogy az ember a tökéletesség utáni törekvésbe soha ne fáradjon bele, és minden vereség után mindig talpra álljon. „Pasztor apát mesélte János apátról, hogy imájára Isten elvett tőle minden küzdelmet a szenvedélyekkel, és teljes nyugalmat teremtett lelkében. Azután elment egy öreghez, és azt mondta neki: Atyám, úgy tekint rám, hogy teljesen nyugalomban vagyok, és nincsenek többé vívódásaim. Erre az öreg így szólt hozzá: Menj és kérd Istent, hogy újra adjon neked küzdelmeket, mert a lélek a küzdelemben halad előre. És amikor a harc újra visszatért a lelkébe, nem kérte többé, hogy Isten elvegye tőle, hanem így beszélt: Uram, adj nekem kegyelmet, hogy kitartásom legyen ebben a harcban.”⁴⁴ A szerzetesnek bensőjében szüksége van az elvonultság vívódásaira, mert enélkül nem éri el a célját. Aloiz apát szokta mondani: „Ha az ember nem tud szívében így beszélni: Csak én és Isten vagyunk egyedül a világon, akkor nem lesz nyugalma.”⁴⁵

Ahhoz, hogy a tökéletességet elérje, a szerzetesnek olyan szemeinek kell lenni, mint a kerubnak és szeráfnak.”⁴⁶ Ezért minden emelke-

dettség mellett is, sőt azt megelőzően ügyelnie kell magára, mert a szerzetest különösen erősen fenyegeti a gőg, ennél jobban pedig semmi sem zárja el a följobbvaló világba való bejutástól. Egy napon Szilvánusz „lelki elragadtatásba jutott, és arcára esett. Hosszú idő múlva fölkelt és sírt. A testvérek megkérdezték tőle: atyánk, mi bajod? De ő csak hallgatott és sírt. Amikor tovább unszolták, így beszélt hozzájuk: elragadtatásban ítélőszék elé kerültem és láttam, hogy a mieink közül sokan a pokolba jutnak, sok világi ember viszont égbe jut.”⁴⁷ Ez a mondás mutatja, hogy a szerzetesség nem tekinti magát a kereszténység egyetlen formájának, mint amit gyakran mondanak ellenvetésképp, hanem szerinte Istennek tetsző életmód a világi élet is. Minden emberre érvényes a vigasztaló mondás: „Ha van szíved, meg lehet menteni téged.”⁴⁸ Az igazi szerzetesek egyáltalán nem voltak elfogultak saját teljesítményeikkel szemben. Pambo, akinek egyetlen kiejtett szót sem kellett megbánnia halála óráján, szintén ezeket mondta: „Most pedig úgy megyek Istenhez, mintha még el se kezdettem volna Istent szolgálni.”⁴⁹

A gőg elutasításához kapcsolódott az alázat nagy dicsőítése, aminek arra kell készítenie a szerzetest, hogy magát minden embernél alacsonyabbnak tartsa. „Aki gazdag Isten kegyelmében, mindig alázatosnak kell lennie és törődött szívűnek, magát mindig koldusnak kell tartania.”⁵⁰ Az alázatosság talajára való helyezkedésről beszélnek az atyák és arra a kérdésre, hogy „mi a tökéletesség?”, szír Izsák azt válaszolta, hogy mély alázat. Egy testvér megkérdezte az öreg atyától, hogy miben áll akkor az ember lelki előrehaladása? A felelet így hangzott: az alázatban. Mert minél jobban hajlik valaki az alázatra, annál nagyobb lelki előrehaladást fog tenni.”⁵¹ Az alázatot Isten kapujának nevezik. A magát mindenkinek alárendelő beállítottság kiterjed a teodiceai problémára is. Van erről egy, a maga egyszerűségében is megragadó anekdota. „Antal apát egyszer belevesztett a szemlélődésbe, ki akarta fürkészni Istennél Isten ítéletének mélységét, és így beszélt: Uram, hogyan van az, hogy egyes emberek oly korán, életük virágában meghalnak, mások pedig késő vénségre jutnak? És miért szegények egyesek, mások pedig gazdagok javaikban? És hogy lehet az, hogy az igaztalanok gazdagok, az igazakra pedig gyakran szegénység nehezedik? Ekkor hangot hallott, amely ezeket mondta: Antal, vigyázz saját magadra, mert ezek Istennek azok az ítéletei, melyeknek ismerete nem rád tartozik.”⁵² Az alázat

arra készítette a szerzeteseket, hogy soha se részesítsék előnyben saját véleményüket. Egy apátról azt beszélük, „hogy soha sem védte meg saját véleményét öreg atya véleményével szemben, hanem mindig más véleményét dicsérte jobban sajátjánál, és azt hagyta jóvá.”⁵³ Ebben a szerénységben mutatkozik meg Apollo apát alázata is, aki azt gondolta, hogy ha ő magát a testvérek előtt megtagadja, akkor nem emberek, hanem Isten előtt tagadja meg magát, „mert ha testvéredet láttad, akkor Uradat láttad.” Egy szerzetes azt mondotta egykor Sziszocs apátnak: „Megfigyelhetem magamon, hogy mindig jelenvaló számomra az Istenre való gondolás. Erre az öreg azt felelte: az nem fontos, hogy Istenre gondolsz. Az fontosabb, hogy minden teremtménynél alacsonyabbnak lássa magát valaki.”⁵⁴ Ebből a magát mindennek alárendelő alázatból származott az a határtalan könyörület, amivel a szerzetes minden élőlényt szemlélt. Az egyik legszebb mondás szerint Izsák megkérdezte: „Mi az irgalmas szív?” Ilyen feleletet kapott: „A szív égő felindulása minden teremtményen — embereken, madarakon, állatokon, sőt démonokon és mindenben, ami csak létezik. Annnyira, hogy a rájuk való emlékezés vagy megpillantásuk könnyekre fakaszt a könyörület hatalma miatt, amely a szívet nagy együttérzésre indítja. Akkor a szív meglágyul, és hallani sem tud igazságtalanságról vagy még olyan jelentéktelen fájdalomról sem, amelyet valamely teremtménynek el kell szenvednie. És ezért még azokért is állandóan imádkozik és könnyezik, amelyek neki ártanak, hogy azok megmaradjanak és erősödjének. Még a csúszómászók iránt is nagy részvétet érez, hiszen az Isten képe nyomán mértéken fölül van szívében.”⁵⁵

Az atyák mondásaiban a szeretet az evangélium szíve. Egy szerzetes azt mondotta: „Kívánjuk a legfőbb jót — a szeretetet. Semmiség a bőjt, semmiség a virrasztás. Semmiség a fáradozás szeretet nélkül, mert írva áll: Isten a szeretet.”⁵⁶ A szeretet vezette rá őket arra, hogy a felebarát helyzetét sajátjuknak tekintsék, és vele mindenben együtt érezzenek, együtt örüljenek, és úgy éljenek, mintha közösen mind ugyanazt a testet viselnék. Ez a beállítottság azt is megtiltotta nekik, hogy a felebarát fölött ítélkezzenek, amit az atyák mondásai többször is elhárítanak. „Biztos jele annak, hogy a lélek még nem tisztult meg a bűnök salakjától, ha nem érez együtt irgalmasan idegen hibákkal, hanem bíró szigorát tanúsítja.”⁵⁷ Az ember általában ugyanazokban a bűnökben szenved, amiket másoknál elítél. Szív-

telen, embertelen szigorral.” Azokat a szenvedélyeket, amelyeket más tanúsít, semmiképp sem szabad neki szemére vetni, sőt a szorongattatás fájalmát is csak egy kissé lehet megvetni.”⁵⁸ „Ha nyugalmat akarsz találni, ebben és a jövődő életben, akkor, bármi adódik, mindig azt kérdezzed, ki vagyok én? — hogy ne ítélj meg senkit.” Egy másik pedig még hozzátette ehhez: „Ne nézz le senkit, ne kárhoytass senkit, ne kiálts másra rosszat, akkor Isten neked nyugalmat ad, életed nem lesz zűrzavaros a cellában.”⁵⁹ Az egyik leginkább vigasztaló lelkivezetői tanács abban az anekdotában jut kifejezésre, amely szerint egy pap így szólt Pasztor apáthoz: „Atyám, nagy bűnbe estem, és három évig akarok javulni és vezekelni. Erre azt mondotta Pasztor apát: az túl sok. A pap erre így folytatta: ha jóváhagyod, egy évig fogok vezekelni a bűnért. Erre így szólt az atya: túl sok. Akkor megszólaltak más testvérek, akik ott voltak: hadd vezekeljen negyven napig. De az öreg atya újra megismételte: túl sok. Azt hiszem, ha az ember annyira bánja a bűnét szívében, és megvan benne az akarat, hogy többé ne vétkezzék, akkor Isten kegyesen leveszi róla a bűnt akkor is, ha csak három napig vezekel.”⁶⁰

Az atyák számos mondása foglalkozik az imával, cz a szerzetes tulajdonképpeni munkája. „Egyes testvérek megkérdezték Agathon apáttól: atyánk, melyik erény kerül a legnagyobb fáradtságba a lelki életben? Ó így felelt: nézzétek el nekem, testvérek, úgy vélem, hogy semmi sem olyan fáradtságos, mint az Istenhez való imádkozás, mert ha az ember Istenhez akarja küldeni imáját, mindig sietnek a démonok, hogy félbeszakítsák, mert jól tudják, hogy semmi más nem olyan akadály számukra, mint az Istenhez szálló ima. Mert bármi más munka, amit az ember a lelki életben végez, akármilyen kitartóan és nekiveselkedve csinálja is, hagy neki valami nyugalmat, de az ima olyan munka, ami fáradságot és nagy harcot jelent életének utolsó leheletéig.”⁶¹ Az Istennel folytatott beszélgetés, amely állandóan ott folyik bensőjűnkben, és amely miatt szükség van a kolostori hallgatásra, megmagyarázza lelkük rendkívüli kedélyét. Nagy súlyt fektettek erre a belső lelkesedésre. „Nem lehetsz szerzetes, ha nem leszel teljesen olyan, mint az égő tűz.”⁶² A lángoló imáról szól egy mondás. „Lót apát egy ízben elment József apáthoz, és így beszélt hozzá: atyám, erőimhez képest betartottam az én kis regulámat, böjtölök egy kicsit, imádkozom, szcmlélődöm, és nyu-

galomban tartom magam, sőt azon fáradozom, hogy tisztán tartsam gondolataimat. Mit tegyek hát ezen felül? Erre felállt az öreg atya, égneke emelte kezeit, ujjai úgy kezdetek világítani, mint az égő gyertyák, azután mondotta neki: akkor az imádság révén egészen úgy lángolhatsz, mint az égő tűz.”⁶³ Hatásosan emelik ki az égő lámpához hasonlított ujjak az öreg atya részéről a felszólítást az imára, amelyet úgy fog fel, mint Istenhez szálló tüzet. E téren ezek a szerzetesek mentesek voltak minden eltévelyedéstől, tévutaktól. Különben nem mondotta volna Evagrius apát: „Ha rossz gondolat támad szívedben, ne próbáld ezt vagy azt imádság által kieszközölni, hanem vedd elő a könnyek fegyverét a gonosz ellenség ellen, amely ostromol.”⁶⁴

A mértéktartásról is sok kitűnő magyarázatot kapunk az atyák mondásaiban. Antal barát mondotta egykor egy vadásznak: „Tégy föl egy nyílveesszót az íjjadra, és feszítsd ki. Megtette. Erre Antal így szólt: Feszítsd meg még jobban! Megfeszítette. De Antal megismételte: Feszítsd! Erre viszont azt mondja a vadász: Ha túlságosan megfeszítem, eltörök az íjj. Ekkor így válaszolt az öreg: Így van ez az istenes dolgokkal is. Ha mértéken felülfeszítjük az íjjat, akkor a testvérek egy-kettőre megtörnek, és ezért bizony időnként engedelményeket kell nekik tenni.”⁶⁵ Ugyanez a felismerése Alonius apátnak. „Ha az ember megmarad a rendnél, nem jut zavarba.”⁶⁶ Tudatosan voltak józanok, mert ez volt a véleményük: „Ha a külső ember bennünk nem él józanul, akkor lehetetlenség a belső embert megőrizni”, és három hatalomtól intették az embereket, amelyek minden bűn útját előkészítik. „Az első a megfélemezés Istenről, a második a hanyagság, a harmadik a kívánság.”⁶⁷

A végtelenségig lehetne tovább idézni az atyák mondásait anélkül, hogy azt az ember megelégné. Méltó párhuzamba állíthatók a zsidó haszideusokról szóló kedves anekdotákkal, amelyeket Martin Buber gyűjtött össze. Az atyák mondásaiban megnyílnak azok a mélységes kútforrások, amelyek már az ószövetségi bölcs mondásokban is feltörnek. Az a vallásos bölcsesség beszél belőlük, amely ugyan erősen különbözik a tudománytól, de jobb útra tudja vezetni a hiú és tévelygő, szétszórott embert. Bölcsesség? Mi is a bölcsesség? Általában ez az, ami nekünk nincs. A bölcsesség az életnek az a ritka megértése és az a benső összeszedettség, amely minden helyzetben talál

emelkedett szavakat. Annak az embernek az adománya, aki hosszú élettapasztalatát próbálja vallásosan feldolgozni, nem szegül szembe a dolgok rendjével, hanem mindig tárgyi talajon akar maradni. Az atyák mondásai azt a fölülről jövő bölcsességet mutatják, amelyről az Újszövetség beszél. Ott csillog rajta az örökkévalóság, mert nincs szebb a bölcsen megértő szívnél. Az atyák bölcsessége révén lett leginkább termékeny a keleti kereszténység, mert az a világban élő keresztény ember zavaros életútját is bevilágítja. Él benne az embert jobbra tevő, olyannyira vigasztaló igazság. A Bölcsesség a biblia szerint a Teremtő első alkotása, amely megvolt az örökkévalóságtól fogva, és már ott volt a világ teremtésénél. Amint a mély értelmű szöveg mondja, a Bölcsesség ott játszadozik a földkerekségen, és gyönyörűségét leli az emberek fiaiban.

Hogyan is lehetne úgy megfogalmazni a keleti szerzetesség felmérhetetlen jelentőségét, hogy teljes súlyával belevésődjék az olvasó lelkébe?! Megfelelő összefoglalást keresve egészen egyedülállóan kínálkozik az a még beteljesülésre váró bölcsesség, amit Dosztojevszkij ad Szoszima sztarece szájába: „De mennyire fognak csodálkozni, ha én azt mondom, hogy ezeknek az alázatos, magány és csend után vágyó lelkeknek az imáiból fog kiindulni Oroszország megmentése. Mert a valóságban majd csöndben készülnek föl napra és órára, évre és hónapra. Krisztus képét őrzik dicsőn és hamisítatlanul a maga isteni tisztaságában és igazságában ott a magányban, úgy, mint ahogy azt számunkra a régi egyházatyák, apostolok és mártírok átadták, és ha majd szükségessé válik, ezt fogják szembeállítani az összcomló világi igazsággal. Ez nagy gondolat. Keleten ez a világosság fog feltámadni.”⁶⁸

SZENT ÁGOSTON ÉS A KLERIKUSOK KÖZÖS ÉLETE

1

„Az embert úgy hajszolják, mint a vadat, amit a császár számára akarnak elejteni. Űzik, a kutyák marják és szaggatják. Ez pedig a császárnak sokkal kellemesebb, mint ahogy azt az ember szelíden elgondolja. Isten a császár, aki meg akarja enni a vadászzsákmányt. Megvannak a maga vadászkutyái is. Az ellenség üldözése sokféle-képpen szorongatja az embert. Mindenfelől minden módon ott leselkedik, téged üldöz nagyzólással, zsugorisággal, mindenféle hibával, sőt gonosztettel és rendetlen szomorúsággal. Kedves gyermekem, állj helyt, semmi baj nem érhet: vadászni fognak rád. Jönnek az emberek, erőszakosan, súlyos, hangos szavakkal és elítélnék, üldöznek, ehhez járulnak saját gyöngéid és természetes hajlamaid. És amikor az embert minden üldözi, ami csak közelébe kerül, szelíden, alázatosan kell viselkednie, könyörületesen kell lennie a sötét emberekkel szemben, akik őt üldözik és kitesztítják maguk közül, mintha gonosz lenne. És akkor a szeretet parancsa értelmében így kell beszélned: Ó Uram, könyörülj rajtam és rajtuk. És vigyázz, ki ne lépj a bokrok mögül, mert a vad sem mutatkozik, csak fut tovább a bozótban. Nem harap és nem ugat vissza, csak fut egyenesen. És vigyázz, nehogy kutya legyél és megint harapjál. Mert a mi Urunknak megvannak a vadászkutyái, amikkel benneteket hajtani kell, mindenütt: a klauzúrában, kolostorban és lakásban. Menekülj Istenbe, mint ahogy a szarvas megszomjazik a vadászatban, neked is egyenesen kell szaladnod és új módon szomjaznod Istenre: ezért történik a vadászat. A mi Urunk mindenkit hajszol, úgy ahogy az neki hasznos és szükséges; csak fussál végig, szelíden, akkor majd csodálatosan porhanyós leszel és mérték fölött ízleni fogsz a mi Urunknak.”¹

A megvilágosított Johannes Taulernek ezek a szavai megadják Ágoston életének alapmotívumát. Ő az Istentől üldözött ember, aki-
nek mint az üzött vadnak, sehol sem volt nyugalma, aki mindig
üldözötként futott tovább, és aki alig kapott egy rövid lélegzetnyi
szünetet. „Onnan fönről kinyújtottad a kezedet utánam — írja
Ágoston² arra utalva, hogy Isten az ő életében soha nyugvópontra
nem jutó mozgást hozott létre. Isten keltette fel ezt a nyugtalanságot,
nem pedig ő maga szerezte magának. Ágostont a benne rejlő fel-
hajtóerő folytán azok közé kell sorolni, akikről ő maga mondja:
„Mégis tekints rám, te, aki a sarkában vagy azoknak, akik előled
menekülnek.”³ Mint ahogy a kutyák a vadat üzik és minden rejteké-
ből fölzavarják, úgy hajtotta Ágostont is egy láthatatlan hatalom.
Úgy járt mögötte a Mindenható, mint a furkósbotos hajtó, egész
életében. Szusszanásnyi pihenő nélkül folyt ez az isteni vadászat, alig
vélte magát Ágoston biztonságban egy pillanatra, máris újra kez-
dődött a hajtás és még mindig zihálva kellett tovább futnia. Drámai
feszültséget adott életének ez a szüntelen hajsza, úgy hogy azt még
regényekkel se lehet túlcitálni. Élénk vitalitása nem engedte, hogy
utolérje önmagát, és megóvta őt attól, hogy megrekedjen. „Forgo-
lódtam, hátamra, oldalt, hasra és mindenütt keménynek találtam
a fekvést. És egyedül te vagy nyugalom! És lásd, ott vagy és meg-
szabadítasz engem siralmas tévelygésemtől, a te utaidra vezérelsz
engem, megvigasztalsz és azt mondod: így fussatok aztán!”⁴
Ágoston, mint az Istentől üzött ember, szimbóluma lett egyáltalán
az embernek, az emberi életnek és a legnagyobb veszedelem, ami
csak rászakadhat a keresztény emberre, az az, hogy nem űzi többé
Isten, mert akkor elkerülhetetlenül belesüpped a mindennapi élet
mocsarába és elveszti magasabb énjét, önmagát.

A nyugtot nem ismerő isteni vadászat másik oldala a fáradhatatlan
keresés, aminek tipikus példája Ágoston élete. Olyan kielégíthet-
len kutatás szelleme töltötte el, mint Tolsztoj Leót. Soha nem szűnt
meg fürkészni az igazságot. De ez nem öncélú kutatás volt, amit
pusztán sportnak lehetne tekinteni. Nem tartozott azok közé, akik
magukat nem kímélve folyton fáradnak és mégsem jutnak el soha
az igazság felismerésére. Ő azért keresett, hogy találjon, és egyedül
ez a beállítottság teszi értelmes cselekedetté állandó küzdelmeit.
Az ő tollából származik az értelmes kutatás gondolatának egyik leg-
szébb megfogalmazása. „Erőltessük meg a lélek pillantását és

keressünk az Úr Isten segítségével. Kövessük őt, hogy megtaláljuk, keressük akkor is, ha megtaláltuk. Hogy keressük, mielőtt megtaláljuk, elrejtőzött; s elérhetetlen, azután is keressük, miután már megtaláltuk. Ezért áll írva: mindig keressétek az ő arcát. Mert nem azért kell mindig keresnünk, mert itt csak keresnie kell az embernek, hanem itt azért kell mindig keresni, hogy azt ne képzeljük, hogy felhagytunk itt valaha is a kereséssel... Így a keresés útján törekszünk valamire és azáltal jutunk hozzá valamihez, hogy találunk valamit. Majd kutatva és találva tovább megyünk arra, ami még hiányzik, mindaddig, amíg csak a keresés meg nem szűnik ott, ahol a tökéletességhez már nincs hátra semmiféle további törekvés.”⁵ Az, hogy Ágostont a világtörténelem egyik legelső igazságkeresőjének fogjuk fel, csak másik oldala az űzött embernek. Ha csak pusztán a keresését akarjuk bemutatni, akkor abból az emberből indulunk ki, aki ott él az ember természetes világában, és nem jut el természetfölötti szemlélethez. De aki Istent tekinti minden történet kezdeményezőjének itt a földön, nem pedig a teremtményeket — ami különben a szellemi felfogás egyik legmélyebb különbségére vall — az Augustinust elsősorban a Mindenható által űzött embernek látja, pihenés nélküli igazságkeresését pedig csupán ennek folyamánként értékeli. A szokásos nézőpont ilyen megfordítása újra napfényre hozza az eredeti Ágoston-képet, amelyet kizárólag vallási motívumok határoznak meg.

Isten vadászata megkezdődött már abban az afrikai városkában, Thagastében, ahol Ágoston elkövette ifjúkori ballépéseit. Mint csaknem minden ember — aki világra születik ezen a földtekén, — érzéki ember volt és lefegyverző tisztességgel bevallja ezt az adottságát. „Züllésben, utcanők között tántorogtam az életben, tékoztam, pazaroltam, szétszórtam erőmet.”⁶ Forró vére nem engedte meg, hogy fiatal éveiben megtartóztatóan, éljen és belebonyolódott több szerelmi históriába. Szenvedélyei során azonban fájdalmas kielégületlenséget tapasztalt, minden öröm után új kívánság után sóvárgott. Hosszú ideig ágyasságban élt és bár igen tehetséges fia származott ebből a kapcsolatból, egy szép napon mégis felbontotta a laza kapcsolatot, amennyiben élettársát minden kötelező finomság mellőzésével kurtán elküldte. Ha egyszer majd nagy teológusok megírják a nők történetét, meg kell majd említeni ennek a szerencsétlen elhagyott nőnek a tragédiáját is, aki névtelenül visszasüllyedt az

ismeretlenségbe. Az ő szemszögéből Ágoston élete bizony nem volt épületes, mint ahogy azt jámborul beállítják. Szándékában állt volna ugyan, hogy tisztességesen éljen, de nem volt ereje hozzá, hogy tényleg lemondjon a szenvedélyről. Utána nemsokára eljegyzett magával egy — még fiatalkorú — lányt, de új ágyast tartott mellette. Azonban ebből sem lett házasság. Az oka nyilván az, hogy Isten tovább űzte, ezért mindig tovább kellett mennie, és nem volt szabad boldog családi életben lecsillapodnia. „Kétfonatú ostorával pihenés nélkül hajtotta előre Isten, kezében félelem és szegény.”⁷ Egy hátránya volt ezekből a rendezetlen szerelmi kapcsolatokból, hogy nem tudott tőlük szabadulni, és ebben osztozott az egész régi egyházzal. Minthogy Ágoston a nemiséget soha sem élte meg a házasság tisztaságában, élete végéig tehetetlen gyűlölet maradt benne az engedetlen testtel szemben. Amit később a nemiségről tanított, csak úgy érthető, mint a kutyaharapás következménye, amit még üldözőitől elszenvedett. Ez az elmérgesedő seb annál sajnálatosabb, mert Ágoston lelki alkatánál fogva a keresztény szellem történetében a nagy szerető egyéniségek közé tartozott, aki szellemi egységbe tudta fűzni a hellenisztikus Erósz és az ókeresztény Agapét.⁸ Ezt a ritka képességét nem csekély mértékben Mónika vallásos anyai szeretetének köszönhette, amely végigkísérte őt életében.

Ennek ellenére nemcsak forróvérű bűnös volt Ágoston, aki csak szerelmi gerjedelmeket ismert volna. Szellemi igények is éltek ebben az űzött emberben és sokkal elemibb volt ez a törekvése, mint érzékisége. Erős áramlásba hozta életét égő vágya az igazság után. De hol lehetett megtalálni az igazságot, amely után lényének minden féktelenségével kutatott? Szellemi Odüsszeiává nőtte ki magát a kalandos tapogatódzás az igazság után, ami életének első felét jellemzi. Állomásról állomásra hajtotta a szenvedélyes sóvárgás a beteljesedés után; szüntelenül kérdéseket tett fel az igazságra vonatkozóan, és soha sem fáradt el. Cicero „Hortensius”-át olvasva — ez az olvasmány „változást okozott szívében” — hatalmas vágy támadt benne a filozófia iránt. A filozófiai megismerésre való törekvés eloszlatta benne az élet fásult magától értetődő felfogását, és csak most kezdődött igazán Isten vadászata. A kutyák hangos ugatással először a manicheusok szektájába űzték, amelynek tanítását mohón itta magába, és ez azzal az illúzióval töltötte el, hogy elér vágyainak céljához. Csaknem kilenc éven át tartozott hozzá tévelygő lélekkel

a prűd manicheizmusához, amelynek dualisztikus gondolkodásmódja élete végéig kitörölhetetlenül emlékezetébe vésődött. Minduntalan kétségei támadtak azonban a perzsa tan egyes érveléseivel szemben, előadta meggondolásait, de nem kapott rájuk megnyugtató feleletet. Ismét nyugtalanság fogta el, Isten vadászkutyái ismét fölriasztották, és könyörtelenül tovább űzték. Ez az új vadászat még rosszabb volt számára, mert kiúttalanságában a szkeptikusokba kapaszkodott, akiknek felfogása szerint egyáltalán nem létezik olyan igazság, amit az ember felismerhet, és minden igazságkeresés hiába való fáradság, elvesztegetett energia. Ebben a reménytelen zsákutcában a hajszolt vad majdnem kézrekerült. Mert a lemondás az igazságról fejesugrás a semmibe, aminek elodázhatatlan következménye az ember szellemi halála. Nyilván át kellett esnie ezen a mindent feloldó fázison is, amely szorosan a meredély szélére szorította, míg csak föl nem ötlött benne a belső evidencia élménye. „De honnan tudjam, hogy igaza van? Nem, egészen belül a szívemben, gondolataim legtitkosabb zugában közölné velem az igazságot, ha igaza lenne. Nem héberül, nem görögül, nem latinul és nem is idegen nyelven, hanem száj és nyelv nélkül, hang és pissenés nélkül megmondaná, hogy igaza van.”⁹ Ilyen vigasztaló tapasztalatok óvták meg attól, hogy földadja a játékot még a legszélsőbb esetben is. Megkönnyebbülést hozott számára ebben a sötét stádiumban Plotinosz „Enneád”-jainak olvasása, megtanította őt arra, hogy a szellemi dolgokat szellemi módon kell megérteni, esztétikai világfelfogása pedig szépérzékét elégítette ki. A neoplatonizmust beépítette saját életézésébe, de anélkül hogy vágyainak célját megtapasztalná.¹⁰

„Csodálkozással és riadalommal” látta, hogy milyen „hosszú idő múlt el már azóta, hogy mint tizenkilenc éves fiatalember elkezdte forró buzgalommal az igazságot keresni”, és még mindig a régi szennyben van. Állandóan csak azt kérdezgetve magától: „Hol kell keresnem? Mikor kell keresnem?”¹¹ Kínos ügy volt, lelke mélyéig gyötörte és mégsem volt ereje hozzá, hogy véget vessen neki. Olyan érzés töltötte el, amely torkát szorongatta; igazán fájdalmas helyzetben volt. Lelki tévelygése nemcsak pusztán széplélekre valló nehézségekből adódott, hanem azok keserűen fölka-varták egész mivoltát és nem sírt el kevesebb könnyet Odüsszeusz-nál, aki szeretett volna hazatérni. Lénye éppen ellentéte volt az érzelmektől érintetlen embernek. Egyik nyilatkozata szerint inkább vállalt volna

minden bűnt, mint ezt a sztoikus ideált.¹² Közvetlenül a döntő lépés előtt állt, de mégis képtelen volt megtenni, amint ő maga oly plasztikusan elmagyarázza. „És mind közelebb, közelebb kerültem, már csaknem elértem, csaknem megfogtam. És mégse voltam ott, és még mindig nem fogtam meg, és még mindig haboztam meghalni a halálnak és újra élni az életnek. A dédelgetett rossz többre volt képes bennem, mint a szokatlan lelki öröm. És most, mivel más emberré kellett lennem, minél közelebb jött az utolsó pillanat, annál nagyobb volt a rémületem, amit szorongó lelkemben felkeltett. De mégse hátráltatott meg, és nem űzött el, aggódó függésben tartott, megbűvölve.”¹³ Ki ne érezné ki ezekből a lélektanilag szokatlanul igaz szavakból az Istentől való űztetést, amely tartott végig ezen a felkorbácsolt életen. Aki csak lát és hall, annak szinte kézzelfogható. Hosszabb távon mit sem használt neki minden kísérlete, hogy „kitörjön a bokorból”, mint ahogy magát Tauler kifejezte. A kutyák erősen a sarkában voltak, ott mögötte, „marták és tépték”, míg csak nagyvégtére oda nem cipelték az isteni vadász lába elé. Ennek az isteni hajtóvadászatnak, amely sem idilli szerelmet nem engedett neki, sem világnézeti platformon nem adott pihenőt, az volt az értelme, hogy mind mélyebbre belezavarja a megoldhatatlan szerelmi krízisbe. Ennek a fájdalmas eltévelyedésnek és zavarnak végül is egyedül Isten képes véget vetni, egyetlen szavával elvágja a gordiusi csomót. Ágostonnak egészen meg kellett puhulnia, úgy kellett magát éreznie, hogy minden oldalról szorongatják, hogy aztán ne maradjon más számára, mint Isten karjába vetni magát. Ezt a tervet követte az isteni gondviselés Ágostonnal szemben, akiben később is lehangolva föltolult Isten kimondhatatlanságának a gondolata, úgy hogy nem is talált többé megfelelő nevet az örökkévalóság kifejezésére. Az isteni vadászat az ő életében egyáltalán nem csak külsőlegesen belemagyarázott valami. Saját visszaemlékezéséből adódik, erre van hangolva. „Belső tövissel űzöl, hajtasz engem, úgy, hogy nyugtalan voltam, míg csak meg nem bizonyosodtam rólad belső látásomban.”¹⁴

Lelki fájdalmainak csúcspontján, amikor a helyzet pattanásig feszült, Isten csodálatos rendelkezése folytán a szerzetesség tette neki a döntő szolgálatot, ott bábáskodott fölötte. Amikor egy ízben egyedül volt otthon Alipiusszal, bejött hozzá az afrikai tanyásemlő, Pontitianus és „Antalról beszélt, az egyiptomi remetéről, akinek a

neve akkoriban már fényesen ragyogott minden szolgád előtt, bár számunkra mindaddig ismeretlen volt. Amikor ezt látta, még tovább beszélt róla, lefestette előttünk nagyságát és nagyon csodálkozott, hogy mi még egyáltalán semmit sem tudtunk róla.”¹⁵ Ágoston a legnagyobb figyelemmel hallgatta. Oly mély benyomást gyakorolt rá a beszámoló a nagy remeteatyáról, hogy velejéig megrázta. Csodálata határtalan volt, hogy „ez annyira a közelmúltban történt, „csak-nem napjainkban”.¹⁶ Persze Antal akkor halt meg aggastyán korában, amikor Ágoston még mint kisgyermek játszadozott. Pontitianus azután tovább mesélt az első kolostorokról, amelyek éppen akkoriban keletkeztek nyugaton. Ezzel kapcsolatban Ágoston önkéntelen csodálkozással mondhatta: „De mi az egészről még semmit sem tudtunk.”¹⁷ Amint azután az ember elment, a beszélgetés a képzelhető legnagyobb izgalmat okozta Ágostonnak. Bensőjében küzdelem tombolt, amin nem tudott többé úrrá lenni. Zavart tekintettel, és maga is a legnagyobb zavarban megragadta barátját, Alipiust és egyenesen rákiáltott: „Hát rendben van ez így? Hallottad? Fölkelnek a tanulatlanok és magukhoz ragadják az eget, mi pedig szívtelen okossággal milyen mélyen süllyedtünk a vérbe és húsba! Úgy-e csak szégyelljük őket követni, oda, ahova ők már előbb eljutottak, de azt is szégyellnünk kellene, hogy nem futunk utánuk!”¹⁸ Bizony velőkéig hatott, amikor azt mondta, szinte kiáltva, hogy „hallottad?!” Mélyről jött. Aki belülről akarja megérteni a legnagyobb egyházatyát, akinél nagyobb nem is volt, annak tényleg hallani kell ezeket az afrikai torokhangokat, mert ezek fejezik ki a döntő kérdést. Ez a kiáltás a tudatlanok felkeléséről szól, akik elemi erővel álltak talpra és az egész beképzelt, jóllakott tanultságot kidobták a szemétre. Ebben a beszámolóban az billentette ki Ágostont teljesen a kerékvágásból, hogy ezek az egyszerű emberek képesek voltak magukat elhatározni, amire ő képtelen volt minden filozófiai képzettségével, „szívtelen bölcsességével”, amint ő mondotta. A döntésre való képesség mindig igen jelentős dolog, amin le lehet mérni a tudományt. Súlyos és mélyreható drámai jelenet játszódott le Ágoston kertjében. Ebben a pillanatban úgy omlott össze a szellemes intellektuális egzisztencia, mint egy kártyavár, és romjai alá temette gazdáját. És mi váltotta ki ezt a katasztrófához fogható összeomlást? Kizárólag a hír azokról a fölkelő szerzetesekről, akik tettekre váltották azt, amiről ő csak szellemeskedett a barátaival, mint ha már a IV. században is csak kávéházi irodalmár lett volna.

Mind hevesebben tombolt benne a remeteségről szóló történet által kiváltott lelki vihar, és többé már Alipius társaságát sem tudta elviselni. Mint aki esztét veszítette, eltántorgott tőle, a földre vetette magát egy fügefafa alatt, mintha végső lelki szükségében az anyaföld keblére akarna menekülni. Szemeiből patakozó könnyeinek szabad folyást engedett, de nem is tudta már visszatartani, és csak ezeket a szavakat nyögdécselte: „Még meddig? Még meddig? Holnap és mindig csak holnap? Miért nem most, ma, még ebben az órában legyen vége az én szégyenemnek?”¹⁹ Szívének ebben a sötét meghasonlásában hallotta azt a közismertté lett éneklő gyermekhangot, hogy „vedd és olvasd”, ami arra bírta, hogy fölkeljen és az asztalon heverő könyvet vegye a kezébe. Gondviselészerűen még egyszer segítségére sietett a szerzetesség atyja, amint maga Ágoston nyomatékával megjegyzi. „Antalról tudtam meg azt, hogy az evangélium felolvasásánál csak véletlenül volt ott, és egy szó fölszólításának engedelmeskedett, mintha csak őhöz szólt volna.”²⁰ Az a kiválasztási elv, hogy „mintha neki mondták volna”, már Antalnál is az egyedül gyümölcsöző biblia magyarázatnak bizonyult, és ez most arra készítette Ágostont, hogy szent Pál leveleit üsse fel, és az Apostol szavait vonatkoztassa magára, mint orákulumot. Csöndben olvasott néhány verset a római levél 13. fejezetéből, és akkor — mint írja — „szívemben bizalom és bizonyosság fénye támadt, amely elűzte a kétség éjszakáját.”²¹ Elégtelen és elkoptatott kifejezéssel élve ez volt az az élmény, „Ágoston megtérése”, amely áttörést jelentett az új életbe. Mindig is a damaszkuszi jelenethez hasonlították ezt a váratlan, fölülről jövő megvilágosítást, de alig mutattak rá arra, hogy ezt a vallási átalakulást a szerzetességgel való találkozás idézte elő. Amire semmilyen filozófiai konferencia nem tudott rávilágítani, azt megtette az első nagy remete tömör egyszerűségű példája. Abba a kísértésbe esik az ember, hogy Antal érkefeletti távolbahallásáról beszéljen, — még Ágostont is fogadott fiai közé sorolhatta! Tényleg meghallotta a számára mindent eldöntő híradást — „hallottad?” mondta —, és attól kezdve a szerzetesség ígézetében maradt. Aki pedig már egyszer belejutott annak a bűvkörébe, az nem tud tőle többé megszabadulni.

Kilépve a kétségek sötét éjszakájából és a fényre kijutva most ismerte meg a keresztény misztikát, ami utánózhatatlan csengést kölcsönöz sok írásának. El akarták ugyan vitatni tőle a misztikus

jelzőt, de ez igaztalan. Misztika alatt nem csak eksztatikus élmények értendők, amik tőle mindig is idegenek maradtak. Mégis kevesen ismerik azt olyan jól, mint ő, hogy hogyan érinti meg Isten az emberi szívet. E nélkül a misztika nélkül, amely életének második felét mint mély kísérőakkord követi, későbbi életútját egyáltalán nem is lehet megérteni. A misztikus érzés akkor lángolt föl benne először, amikor anyjával, Mónikával Ostiában az ablaknál állt és mindkettőjük gondolatai az égben kalandoztak. „És ott beszélgettünk és vágyódtunk utána, csöndben megérintettük az Örökkévalót és a szív teljes dobbanásával” érezték, hogy átvonul rajtuk.²² A csodálatos dallam Isten finom érintésével többé soha sem hallgatott el bensőjében. Mindig újra föltette magának a kérdést, hogy mit szeret, és akkor szíve mindig lánggra lobbant Isten szeretetében, magának pedig ezt az örökszép feleletet adta: „nem testi szépség és nem a világ csillogása, nem a napfény ragyogása, amit a szem annyira szeret, nem is kitűnő műdalok édes dallamai, nem a virágok, kenetek és fűszerek illata, nem manna és nem méz, nem szerelmi vágy a testi ölelésre — mindez amit szeretek, semmi, ha téged szeretlek, Istenem. És mégis szeretlek, mintha te volnál a fény és dallam, illat és étel, ölelés, ha téged szeretlek, Istenem, téged, Istenemet, téged, a világosságot, melódiát, ételt és ölelést a belső ember számára énbennem! Ott benn az én lelkemben sugárazik egy olyan fény amelyet nem fog fel a világ, ott csengnek dallamok, amelyek nem halnak el soha, ott illatoznak jó illatok, amelyeket nem sodor el a szél, ott ízelek olyan ételeket, amelyekkel nem telik el a jóllakottság, ott nevet boldogság és szeretet, amely után nincs megcsömlés. Ezt szeretem, Istenemet szeretem.”²³

Ezzel az áttöréssel átmenetileg véget ért az isteni vadászat, amely csak látszólag volt oly fenyegető, amint űzte, hajtotta helyről helyre, míg a valóságban valódi jámborság volt ez. Ő maga mutatja be halhatatlan „Vallomásai”-ban — nevezték ezt már lelki portrénak is. André Suarès Nietzschét utánózva viszont úgy vélte, kigúnyolhatja ezt a könyvet: „Szent Ágoston nyomora”. Úgy találta, hogy rokokó szellemben írta meg Ágoston csöpögő kenetességgel, túlzó bőbeszédűséggel, és még Istent is arra kényszeríti, hogy az ő saját jelentéktelen alakja körül körözzön. A legkevésbé sem lett volna görögös szellemű, hiszen minden pietizmust úgy a lelkére vett. Nem lenne neki „semmi humorérzéke, és mint rossz író, nemegyszer

bűneivel szórakoztat.”²⁴ Ez a tiszteletlen, fellengzős beállítottságból eredő sznobizmus azonban csak a vallási értékek iránti kifogásolható érzéketlenéget árulja el. Időpazarlás lenne komolyan vitázni ezzel a felületességgel. Ágoston éppenséggel azon kevesek közé tartozik, akikre áll Bernanos megállapítása: „Keresztény nyelvet beszélni! Olyan nyelvet, amely a szívhez szól és megnyeri a szívet — nemcsak a dogmatikailag kifogástalan, cenzorok által engedélyezett nyelvet. Keresztény nyelvet, Istenem! Vajon mennyit hallottatok óvodáskorotoktól kezdve tényleg keresztény nyelven beszélni?”²⁵ Ha erre a szorongató lelkiismereti kérdésre akarunk felelni, Ágostonra kell utalni. „Vallomásaiban” olyan keresztény nyelvet használ, amely tartalmasságát illetően felülmúlja a filozófiai iskolás nyelvet és Istennel töltekezett feszültségével szinte utolérhetetlen példakép. Guardini, aki gondosan utánanyomozott a belső módszernek a „Vallomásokban”, úgy nyilatkozik, hogy Ágostonnal szemben „igazságtalanok vagyunk, ha nem látjuk, hogy mekkora művész, és hogy milyen rangos a művészete.”²⁶ Költői lendülete megadta számára az „érzék az ember lényének formája iránt” és stílusának zeneiségét csak botfűlű olvasó képes összetéveszteni sima retorikával vagy hamis pátosszal. Éppúgy a fülünkben marad, mint ahogy nem lehet elfelejteni Haydn egy Adagio-ját. Ágoston írásában minden kérdésre vallási, nem pedig esztétikai szempontú feleletet kapunk és ez adja meg számára az elévülhetetlenség súlyát. A „Vallomások”, főlemelő munka, élet, és nem fikció, végigszenvedték, nem kitalálták. Nemcsak művészi kompozíció. Alaphangja szent mélabú és keresztény igazság, amely kimondhatatlanul megindító. Ebben a megkönnyezni való könyvben óriási benyomás él Istenről; az Örökké való valóságát úgy érzékeli, mint azt a tűzszlopot, amely Izraelt éjjel vezérelte a pusztában. Ilyen hívogató gesztussal csak az tud beszélni az Örökkévalóról, aki saját életében tapasztalta meg Isten üldözését, és nemcsak az irodalmi ábrázolás kedvéért él vele vissza. Ágostonnak „Vallomásaiban” lelki tisztulással, nem pedig pusztán lélektani kísérlettel volt dolga, ezért fájdalmas beszámolója mentes önmaga minden hiú kiteregetésétől. A könyv a dicsőítő ima stílusában íródott. Isten színe előtt tett vallomást. „Miért beszélem én el ezeket? Hogy én és mindenki, aki olvassa, tudatában legyen annak, hogy milyen mélységekből kell hozzád felkiáltani!”²⁷ Ilyen büszke alázattal kell az embernek saját szegény életéről beszélni, ha Isten irgalmát akarja dicsőíteni, nem pedig csak saját panaszait kiönteni.

Annak a méltóságteljes nyelvnek a kedvéért, amelyen ismét és ismét állhatatosan Istenről beszélt, az utókor a mai napig olvassa ezt a megrázó életgyónást, amelyben keresztény emberként önmagát mint mélységes talányt megértve kiált fel: Odamennek az emberek, hogy megcsodálják a hegycsúcsokat, a tenger végtelen hullámain, hatalmas folyók széles árját, az óceán vég nélküli horizontját és a csillagok járását, de saját magukat nem látják.”²⁸ Ágoston azonban látta önmagát, magát megfejthetetlen titoknak látta, és egyúttal felismerte, hogy őt Isten megvilágosította. Ezért azután mélységes pszichológiai emberlátását metafizikai csillogás ragyogja be. Ezt az űzött embert soha nem szűnő igyekezet töltötte el, hogy túljusson önmagán, s így fokozatosan mind magasabbra hágott. Jelmondata: „múld felül önmagadat”, elvvé teszi, hogy mindent túlszárnyaljon: „föl akarok jutni hozzá, végig keresztül a lelkemen. És túl akarok lépni saját erőmön.”²⁹ Önmaga fáradhatatlan fölülmúlása és a külső valóságnak még szenvedélyesebb túlszárnyalása vitte bele a fokozatosan emelkedő mozgást ennek a vallási erősz által hajtott embernek az életébe.

A fiatal Ágoston története érdekfeszítő, eseményei olyan idegcsiklandozóak, mintha regény lenne, és mindenkit megfog benne a hajtóvadászat. Mónika kereső fia megigézett mindenkit, akinek sok tévelygése saját bűnös életének igazolásául tűnik. De a sziporkázó fiatalkori tapogatódzásnál is lenyűgözőbb keresztény kora, amelyben nem kevésbé volt könnyen felhevülő és lélekben érzékeny, szenvedő ember. Csak elfogultsággal lehet őt püspöki hivatalában száraz erénygyakorlatok közepette eleve begyöpösödött embernek vélni. Az mindenestre valószínű, hogy fiatalon üdőbb volt, mint öregén, ráncos arccal. Viszont a csattanó pirospozsgás arc gyakran kifejezéstelen, a megtört keményebb vonások pedig nemegyszer fensőbbeséges életbölcsségről tanúskodnak. Nem vallana nagy belátásra, ha pogány fiatalkorát akarnánk kijátszani keresztény öregkora ellen. Szellemileg mindenekelőtt az érett Ágoston jelentős, még a korábbi fázis élő bemutatása is tőle származik. Megvan a vallási tapasztalata, megfigyelhető nála a nézetek leszűrődése, ami mögött háttérbe szorul a fiatalkori rámenősség. Van der Meer „Ágoston mint lelkipásztor” című könyvében ezer kis mozaikdarabból, leveleiből és beszédeiből összeállítva összerakott egy képet a keresztény Ágostonról, ami igazán olyan hatású, mint egy ravennai mozaik, és szinte felfedezésszámba megy. A maga korában tudott

tanácsot adni az életben, sok bonyolult ügye volt, de mind úrrá lett rajtuk. Tévedéseken ment keresztül, és végül jutott el csak a világosságra. Nehezen kivívott nyugalom jellemzi életének második részét, és akkora fensőbbiséget, — hogy ne mondjuk kenetességet — kölcsönzött neki, ami hiányzott élete első részében. De csak növekedett érett korában az Isten utáni szomjúság, nem akart mást ismerni, mint Istent és a lelket. Isten vadászata nem torkollott számító unalomba, csak sokkal bensőségesebbé vált. Ágoston maga írja későbbi leveleiben: „Az én nyugalmam sok nyugtalanságot rejt.”³⁰ Általában nem veszik figyelembe bizonytalanságát minden bizonyosságban, mert élete második felére vonatkozólag csak tanítványának, Possidiusnak a tollából áll rendelkezésre korrekt életrajz. Possidius éveken át egy háznál élt mesterével, megvolt a lehetősége arra, hogy őt közelről megfigyelhesse, és őszintén tisztelte. De valamiképp lendületlenül, lassú természetű ember volt, különösebb írói tehetség nélkül. Távolról sem vetekedhetett Ágoston „Vallomásaival”, amelyekből az olvasó kieri a világtörténelem leheletét. Mivel stílus színessége tekintetében össze se lehet hasonlítani a két életrajzíró, az lehetne a benyomásunk, hogy Ágoston életének második felében száraz öregemberré vált. Ez azonban pusztán Possidius fénytelen írásmódjából adódik, amely teljessen felmondja a szolgálatot, ha Ágoston szellemének mozgásáról, fájdalmairól van szó. Nincs meg az az adottsága, hogy érzékeltesse azt is, amit szavakkal nem lehet visszaadni.

„És új élet kezdődik” — Danténak ezek a szavai alkalmazhatók Ágoston keresztény korszakára. Ő nem olyan, mint sok megtérő, akik a belső változás után savanyú képpel nézik az életet, és szürkésfehér nyers háziszóttos benyomását keltik. Új életében az evangélium megvalósításának óriási problémájával találkozott, aminek soha nem lehet a végére jutni. A kérdés lelki feszítőerőt és bevetésre való készenlétet igényel vallási téren. A tisztánlátóvá lett Ágoston azt tapasztalta, hogy nincs lélegzetelállítóbb és előbb dolog, mint a kereszténység realizálása. Életének vallásos kiformálása súlyt és vonzóerőt kölcsönöz keresztény korszakának, ami messzemenően a kereső korszak fölött áll. Igazán érthetetlen, hogy milyen kevés figyelemben részesül a keresztény Ágoston evangéliumot megvalósító életszakasza, és mégis olyan, a mai napig homályt oszlató, világító ereje van. Ennek a csekély érdeklődésnek abban is része van, hogy

egyoldalúan Ágoston tanítását részesítik előnyben. Szinte kizárólag ezt tárgyalják. Gilson szerint azonban „az igazi filozófus mindig a dolgokról beszél, csak a filozófia professzorai beszélnek eszmékről.”³¹ Ennek megfelelően Ágoston az intellektuális problémák végiggondolásával azt a célt tűzte maga elé, hogy megtalálja a keresztény ember igazi életformáját. Nem igaz, hogy keresztény korszakában már nem voltak említésre méltó élményei. Az érett Ágoston életmegvalósítása sokkal inkább vallási mélyszántás, mint fiatalkori Odüsszeiája; még gondolkodó tevékenysége számára is tudott egyensúlyt tartani. Ezen nyugszik vallásfilozófiai munkásságának alapja; írói életműve saját életének gyümölcse. Ismerni kell a keresztény Ágoston életmódjára alapozott feltevést ahhoz, hogy áttérése valóságát lássuk. A keresztény Ágoston élete olyanira különbözik a pogány Ágoston életétől. Az első időszak tévedésekkel terhelt kereséséből céltudatosan lépett magasabb síkra, mind mélyebbre hatolt a kereszténység megértésébe azért, hogy mind teljesebben hazataláljon. Sajnálatos, hogy ennek a keresztény életvitelnek közelebbi körülményei a legtöbb ember számára ismeretlenek. Elszakítják egymástól életét és életművét, amelyek pedig mégis egységet képeznek, és így átsiklanak a belső emberen. Jelen kötet keretében lehetetlen a keresztény Ágoston teljes életét kellő gazdagságában bemutatni, csak kis bepillantást nyújthatunk, ami azonban mégis világot vet az egészre is.

Ágoston megtérése a szeretetességgel való találkozásának köszönhető. Megváltozása abban az elhatározásban állott, hogy aszketikus életmódot folytat, amihez azonban mindaddig nem volt ereje. Életének nevezetes órája később is mindig olyan élenken élt emlékezetében, mintha csak előző nap történt volna, és arra készítette őt, hogy kétszeres intenzitással forduljon a szeretetesség felé. A monasztikus élettel kapcsolatban szinte lázas izgalommal töltötte el minden; a keresztény Ágoston kulcsa nem más, mint belső kapcsolata a szeretetességgel. Joggal hangsúlyozza Adolar Zumkeller, hogy Ágoston „személyisége csakis a szeretetességből kiindulva érthető meg teljesen”. Bőséges anyaggal támasztja alá ezt a tételt „Szent Ágoston szeretetessége” című könyvében.³² Az Antal életéről szóló beszámoló maradandó nyomokat hagyott Ágoston lelkében, oly mélyen belevésődött, hogy az egész életére szólóan a pusztai remeték lelkes csodálójává tette, még ha nézete szerint

életmódjuk erősen túl is lépi az emberi mértéket, és ha a remetéknem is lehetnek példaképeink, hiszen elhúzódnak emberi pillantások elől. Ágoston szerint a szerzetesek vették leginkább komolyan az evangélium megvalósítását, és szilárd volt az az elhatározása, hogy ő is hasonlóképpen tesz. Csatlakozott soraik közé, és végül maga is nagy rendalapítónak vált.

Mikor életét odaadta Istennek, első állomása Cassiciacum lett. A sikeres áttörés után ebben a helységben töltött néhány hetet. Ezt a cassiciacumi tartózkodást általában diszkrét pasztellszínekkel szokás ecsetelni. Csodálatos lágy hangulatban volt Ágoston mint újonnan megtért lélek. Azt a tervet melengette, hogy barátaival, távol a világ zajától filozófiának szenteli életét, amint az ókori filozófusok is tették. Romantikus szabad heteket töltött el Milánó közelében. A keresztény élet még csak csírájában volt meg, kibontakozásra várt. Az egész azonban túl idealista elképzelés volt minden reális alap nélkül. Cassiciacumban nemes beszélgetések folytak, mint klubban szokás; afféle szanatórium volt ez üdülésre szoruló lelkeknek, aminek nem sok köze volt az igazi kolostorhoz. Az evangélium iránti minden tiszteletük mellett is ez a baráti kör túlságosan keveset tudott a keresztény elkötelezettségről, úgy, hogy Cassiciacumnak csak előjátékszerű jelentősége lett.

Amint Ágoston rájött ennek a vállalkozásnak a tarthatatlanságára, egy idő múlva otthagya Cassiciacumot. Szemmel látható, hogy Isten vadászkutyái űzték tovább, bár sokkal szellemibb módon, mint eddig. Róma környékén felkeresett néhány kolostort, amelyek abban az időben még mindenesetre kezdeti stádiumban voltak. Öt évi távollét után pedig most már rövidesen visszatért Afrikába. Újra szülővároskájában, Thagastében telepedett meg, és ott házi kolostort létesített. Elégé színtelenül rögzíti Possidius Ágostonnak ezt a döntő lépését. „Oda ment és kereken három évre megtelepedett, de már a tulajdontól elidegenedve élt Istennek társaival böjtölésben, imádságban és jócselekedetekben, éjjel-nappal az Úr törvényén elmélkedve.”³³ Elemezve ezt a sovány mondatot, két megállapítást fedezünk föl benne. Először is: Ágoston visszavonult a világtól. Amint kereszténnyé lett, mindenekelőtt menekül a világ elől, úgy, mint ez eredeti szerzetesség. Ez a hozzáállás feltétlenül szükséges igazi megértéséhez. A második dolog: szakítás a vagyon-

nal. Antal példája nyomán örökségét kiosztotta a szegények között, hogy szabaddá tegye magát, elvágja a földi javakhoz való ragaszkodást. Csak a szülői házat tartotta meg, mert arra szüksége volt a barátaival folytatott közös élethez. A világtól való menekülés és a vagyon eladása nélkül nincs igazi szerzetesség, ez a két alapfeltétel, és Ágoston, amikor keresztény lett, megkapta az erőt mind a kettőhöz, képes volt dönteni. Thagastében a házi kolostor létrehozásával ő lett az észak-afrikai szerzetesség megalapítója. Előzőleg nem volt máshol kolostor Afrikában, amint ezt szemére is vetették a donatisták ellenük folytatott vitája alkalmával. A kolostoralapítás szűk keretek között mozgott, először csak hat szerzetestestvér élt együtt a házban. Ennek ellenére komoly kísérlet volt ez igazi kolostor megteremtésére, nemcsak az élettől megcsömörlött egyes széplelkek kolostorosdi játéka volt. Ahhoz már túlságosan sok mindenen keresztülment addig Ágoston. Közösén éltek az imának és tanulmányaiknak, amihez ő néhány alapszabályt állított föl. Ezáltal elkötelezett jellege lett a közös életnek, ennyiben lépte túl a cassiacumi kísérlet kereteit. „Thagaste mérföldkövet jelent a nyugati szerzetesség történetében. Itt, Észak-Afrika forró napsütésében, a Szahara szélétől nem messze kellett — talán először a történelemben — valóban nyugati szellemből táplálkozó kolostornak keletkeznie.”³⁴ Ágoston ebben a házi kolostorban tervezte a jövődő mennyei Jeruzsálemet. Benne gondoktól és bajoktól mentesen érelődhettek a lakók istenes emberré.

Kicsi volt ez a házi kolostor, de Thagaste lakói kérdőleg és csodálkozva tekintettek az ilyen keresztény együttélésre. Többet jelentett nekik, mint pusztá szenzációt. Nos, efféle kolostorban, egy kis házacskában kezdte meg Ágoston egyházi írói működését. Nem máshol kezdődött az óriási életmű, mint ezen a helyen. Űzött vadként végre itt találta meg a kellő csendet, hogy megírja műveit, amelyek őt minden idők legnagyobb egyházatyájává tették. Három év adatott meg neki erre a világtól megvált életre, de az elég volt ahhoz, hogy őt nagy gondolkodóvá tegye, aki a kereszténységet olyan módon meghatározta, hogy bőségesen kiérdemelte vele „a nyugat géniusza” jelzőt. Klauzúrájában ülve, egészen a lelki dolgok felé fordulva írta meg még ma is érdekfeszítő műveit. Könyveit nem lehet elválasztani a szerzetesi feltételektől. Meg kell emlékezni róla, hogy azok így keletkeztek, sőt végső célkitűzésük csakis akkor

válik érthetővé, ha tudatában vagyunk annak, hogy szerzetes-atyától származnak.

Csöndes visszavonultsága azonban rövidesen megszakadt ezen a helyen. Úgy tűnik, ismét fölverték Isten vadászkutyái és tovább űzték életútján. Gyanútlanul vett részt egy istentiszteleten Hippo városában, felismerte valaki, megfogták ott az ünnepi szertartás közben és hiába próbált ellentállni, a püspöki szék elé vonszolták, mert őt akarták papjuknak. A leghevesebben tiltakozott, de a gyorsan pergő események menetét sem érvei, sem könnyei nem tart-hatták vissza. Az ősz Valerius püspök föltette rá kezeit, és így akara-ta ellenére a papság sorai közé került. Pappá szentelése előtt komoly kétségei voltak afelől, hogy az ő múltjával szabad-e valakinek a papi tisztséget vállalnia, és még később is reszketett a gondolatra, hogy a korábbi szenvedélyek újra fölülkerekedhetnek benne. Elő-ször tehernek találta a papságot, és ez sajtolta ki belőle azt a mély sóhajt, hogy „nincs szebb annál, mint csendben kutatni az isteni titkok bőséges kincsei közt, édes dolog az és jó. De prédikálni, in-teni, büntetni, nevelni, mindenkinek helytállni, az óriási teher, nehéz súly, kemény dolog. Ki ne menekülne ilyen munka elől? Az evangélium megijeszt engem.” Attól tette függővé a választás végleges elfogadását, hogy folytathatja-e kolostori életét új tevé-kenysége során is. Ez a feltétel mély begyökerezettségre vall a szerzetesség talajába. Nem tudott lemondani róla, és új hivatásába is átmentette. Valerius püspök megértést tanúsított ilyen irányú kívánságával szemben, és még adományozott is neki egy kertet, ami a kolostori élethez szükséges. Ezen a földdarabon kerti kolos-tort rendezett be, és ez lett keresztény életének harmadik állomása. A szerzetesi élet melletti szilárd kitartásával az egész világ előtt nyilvánvalóvá tette, hogy szerzetesség és papság nem zárják ki egymást. Sőt a két hivatás kiegészítette egymást az ő számára, fel-fogása szerint összetartoznak, a szerzetesnek papi teendőket kell ellátnia, a papnak pedig szerzetesi életre kell törekednie. A hippói kerti kolostorral egyházi ügyé vált a kolostori közösségi élet, ami azelőtt Thagastében magánügy volt.

Valerius püspök halála után szinte magától értetődően lett utóda Ágoston. Mint Hippo püspöke érte el külső életpályájának utolsó állomását. Ha püspöki tevékenységét nem ismerjük, nem ismerjük

kellőképpen magát Ágostont sem. Negyvenkét éves korában bízták rá ezt a hivatalt, amelyet földi élete végéig soha nem lankadó erővel viselt több mint harminc éven át. Az a környezet, amellyel mint püspök szinte kizárólagos jelleggel érintkezett, és amelyben működését kifejtette, egyáltalán nem felelt meg az ő szellemi nagyságának. Szellemileg jelentéktelen kisemberek voltak a hívei ebben a jelentéktelen kikötővárosban. Sőt még afrikai kollégái között sem akadt, aki akár csak képes lett volna fölismerni óriási szellemét. De sohasem érezte velük alacsonyabbrendűségüket a legcsekélyebb dologban sem. Vézna természetével, mindig fedetlen, kopaszra nyírott fejjel és éles metszésű vonásokkal, simára borotvált arccal minden embert egyforma barátsággal üdvözölt. Mindig elnézést kért hallgatóságától, amely az akkori szokás szerint állva hallgatta beszédeit, míg ő maga püspöki székből ülve prédikált, és túl sokáig tartotta őket fejtegetései miatt ebben a kényelmetlen helyzetben. Igazán elragadóan szeretetreméltó lehetett, és ezt a tulajdonságát csak növelte minden hiú érvényesülési vágytól mentes beállítottsága. Nem kívánt hódoló elismerést; teljesen munkájának élt, és gyakran még késő éjszaka is leveleit diktálta. Mint vallásos természetű ember, nem szívesen végezte a hivatali adminisztrációt, Possidius szerint robotnak tekintette, ami elvonja őt „az isteni dolgokkal való édes foglalatosságtól.”³⁵ Tudatosan vállalt azonban minden püspöki kötelességet. A nagy szellemiségű vallásfilozófus igen komolyan vette a prédikációt és lelkipásztorkodást, erre nem sajnálta az időt. „Nyelvórák, lelki vezetés, hitoktatás, tanítás, püspöki bíraskodás váltották egymást. Az emberi gyengeség zavaros áradata öntötte el szünet nélkül Ágoston életét”³⁶, anélkül, hogy akár csak meg is kísérelte volna lerázni magáról ezt a nehéz terhet. Teljesen leküzdötte fiatalos fennhéjázását. A hatalmas gondolkodó további életét főleg az egyszerű keresztény néppel való érintkezés töltötte ki, mintha az a világ legtermészetesebb dolga volna. Az évszázad legnagyobb embere nem leereszkedően közeledett híveihez, hanem belső életérzés alapján helyezkedett velük azonos szintre. Még püspöki méltóságának külső jeleit is mellőzte, nem hordott sem gyűrűt, sem keresztet. Idegen volt tőle a méltóságteljes külső benyomást keltő egyházfejedelem típusa, túlságosan élő ember volt ahhoz, hogy ellensége ne legyen a formális pózolásnak. Nem szerette a püspöki díszruhát, és képes volt értékes egyházi edényeket beolvasztatni, hogy az árán ki tudjon váltani néhány rabot.

Emberiessége azt diktálta, hogy ne zárkozzék el az emberek elől: állandóan azon volt, hogy életre váltsa feledhetetlen gondolatát: „Az Isten megalázta magát, és az ember még mindig büszke!” Minél idősebb lett Ágoston, fellépése annál szerényebb lett. Végtelen alázatában szinte még nagyobbnak hat, mint gondolkodói teljesítményeiben. Nietzsche felfuvalkodása a kisember-metafizika ellen viszont inkább frivolitás. A hippói püspök élete az alázatosság gyakorlásával a krisztusi szavak illusztrációjának fogható fel. „Aki első akar lenni közöttetek, legyen a ti szolgátok.”

Ágoston azonban nagy lekötöttséggel járó püspöki tevékenysége közben sem feledkezett meg szerzetesi mivoltáról. Hivatali kötelességei miatt nem lakott már a félreeső kerti kolostorban, hanem közvetlenül a templom melletti püspöki rezidenciában, de ez nem ment a szerzetesi élet rovására. Nem hagyta, hogy szerzetessége észrevétlenül elillanjon. Továbbra is megtartotta és harmadik kolostort is létesített rezidenciájában, amit püspöki kolostornak nevezhetnénk. Amikor megválasztották Valerius utódának, kikötötte, hogy minden héten néhány napra hagyják békén, hogy egyedül lehessen Istennel. Nem akarta, hogy elfoglaltságai közepette ne jusson hozzá egy kis eszmélődéshez, és lelki betegséget okozzon állandó kiszolgáltatottsága. De ezt a feltételt nem tartották be, a nép mértéken fölül igénybe vette a püspököt abban a zavaros korban. Ágostonnak csillapíthatatlanul szüksége volt néhány nyugodt órára a nap folyamán, ami nélkül vallásos ember képtelen sokáig létezni. Figyelmeztetés ez minden keresztény embernek, akinek soha sincs ideje magasabbrendű dolgokra. Önmaga számára így fogalmazta meg: „az embernek nem szabad úgy beletemetkezni a munkába, hogy fölöslegesnek tartsa Isten elmélkedő szemléletét.”³⁷ Az alárendelt klérusnak a püspöki kolostor közelében jelölt ki tartózkodási helyet. Amit a kerti kolostorban néhány hozzá hasonló felfogású társával megvalósított, azt most minden klerikus számára kötelezően előírta. Éles pillantással ismerte fel azokat a veszélyeket, amelyeknek kitehette magát a kikötővárosban szabadon kószáló klerikus. Etikája mindenekelőtt a dolgok rendezett szeretetére irányult. Eltöltötte az a vágy is, hogy munkatársaival közösen éljen, hogy egységük ne csak az igehirdetésben nyilvánuljon meg, hanem mindenük közös legyen. „Aki velem együtt akar élni, az bírni fogja Istent — mondotta ezzel kapcsolatban. Merész

szavak, az ember majdnem visszautasítja.³⁸ Nem kényszerítette klerusát a közös életre, de végül is mindenkit rábírt arra, hogy a kolostorba belépjen, még a legfiatalabb diakónusokat is. Végül pedig elérte, hogy senki olyat nem szentelt föl, aki nem volt kész vele együtt élni. Tanítványai rövidesen igen keresett klerikusok lettek, akik különböző püspökségekbe emelkedtek, anélkül hogy a szerzetesi életet feladták volna. A papság és szerzetesség már Vazulnál megfigyelhető egyesítése Ágostonnál vált teljessé. Most már szilárdan összetartozott, és nem lehetett többé egykönnyen szétválasztani. Hippói klerikuskolostora tehát érték tekintetében odaállítható vallásfilozófiai munkái mellé, döntő fordulatot jelentett a szerzetesség történetében. Mindaddig a szerzetesség menekült a világ elől, ebben a püspöki kolostorban azonban az volt a jelszó, hogy az egyháznak szüksége van ránk! Prédikáljatok, folytassatok lelkipásztorkodást! Nem vonhatjuk ki magunkat a feladatok alól. Kötelességünk ezeknek a szolgálatoknak az ellátása. Ezekkel az elkötelező szavakkal alapvető változás állt be, a kolostor a világ felé fordult! Új fejlődés útját készítette elő Ágoston, amely beláthatatlan következményekkel járt. Útkereszteződésnél állunk a szerzetesség történetén belül, amiből mérhetetlen előnyök származtak az egyház számára. Természetesen megvoltak azért ennek a hátrányai is. Vége szakadt annak, hogy valaki csak magának éljen, sőt elkerülhetetlen volt, hogy ezáltal idők során maga a szerzetes egészen elidegenedjék saját igazi feladatától, és a világtól elforduló kolostor ismét a világ zűrzavaros ügyeibe keveredett, ami pedig számára belső károkat okozott.

Ágoston harmadik kolostorába akkor tudunk a valóságban bepillantani, ha megpróbáljuk átgondolni azt az életet, amit a püspök folytatott munkatársaival. Történeti dolgok mindig akkor elevenednek meg, ha részleteiben kezdjük feltárni, nem csak általánosságban beszélünk róluk. Bármennyire is szerette a magányt, Ágostonban állandóan élt az a vágy, hogy embereket gyűjtsön maga köré, hogy formálja őket a közös élet révén. Őbenne is, mint minden szerzetesatyában megvolt a pedagógiai beállítottság. Tudatos célja volt az emberek képzése. Az a közös élet, amelyet „testvéreivel” „Isten kertjében” folytatott, ahogyan ő a kolostori egyesülést nevezte, nevelői elképzeléseken alapult. Nemes mértéktartás jellemezte az életet a püspöki kolostorban. Ruházat, cipő, ágynemű

szerény volt, de a célnak megfelelő, nem túl finom, és nem is túl szegényes. „Csak a kanalai voltak ezüsből, egyébként cserép, fa vagy márvány edényekben tálták föl az ételt. Nem a szegénység miatt, hanem mert így rendelkezett.”³⁹ Possidius szerint mindenben olyan középutat tartott, amely nem tért ki a szélsőségek irányában. Elutasította a túlzó aszkézist, de küzdött a torkosság ellen és hallani sem akart arról a banális beállításról, hogy ha már a klerikusnak nincsenek meg a családi örömei, legalább a jó asztal vigasztalja. Mindemellett az intimitás varázsával bír leülni egyszer az asztalához. Az étel egyszerű volt, időnként volt hús is a vendégekre és a betegekre való tekintettel. Bor mindig állt az asztalon. Étkezések alkalmával nem volt szabad hiányozni klerikusnak, tilos volt házon kívül étkezni. Az asztalba pedig belevéselte a következő szavakat:

aki szereti megszólni a távollevőket,
nem méltó arra, hogy beszélgessen velünk itt
az asztalnál.

Nem tűrt étkezés közben kellemetlen beszédet a távollevőkről. Ebben a felebaráti szeretet megsértését látta. Amikor néha más püspökök, akik őt meglátogatták, megszegették ezt a rendelkezését, figyelmeztetőleg rámutatott a bevésett szállóigére. De ha a vendégek azt gondolták, hogy ez rájuk nem kötelező, akkor Ágoston mélységesen fölháborodott, fölállt és metsző éllel mondta: „Vagy le kell vakarni ezt a verzetet, vagy azonnal megyek a szobámba.”⁴⁰ Erre kínos pillanat következett, mindenki ijedten elhallgatott, még a légy zümmögését is hallani lehetett. Veszélyeztetve látta püspöki kolostorában a keresztény szellemet, és ezért tekintet nélkül vendégeire, kellemetlen helyzetet idézett elő. Számára nem volt csekélység távollevő testvérek kicsúfolása, amire ne adott volna. Haragos fellépése kitörölhetetlenül Possidius emlékezetébe vésődött, aki mint szemtanú volt jelen. Jól mutatja ez az eset, hogy milyen mélységesen törekedett Ágoston arra, hogy komolyan vegye a kereszténységet. Egész életét áthatotta a keresztény igyekezet, mely a legkisebb dolgokra is kiterjedt. Senki sem mondhatja el róla, hogy nagy teológus volt ugyan, de kis keresztény. Éppen fordítva, radikális kereszténységének gondolati feldolgozása volt az ő teológiája, vagyis szerzetesi mivoltán alapult.

A hippói klerikuskolostor távolra sugárzott ki fényt, de hiba lenne földi mennyországnak képzelni, nem látnánk jól az ágostoni való-

ságot. Itt is éltek egymástól különböző emberek, akik között gyakran támadtak súrlódások. Voltak olyan klerikusok, akik nem feleltek meg mindannak, amit vártak tőlük. Időnként voltak csalódások. Maga Ágoston írja egyik levelében: „Nyíltan beismerem az Úr, Istenem előtt, aki tanúja lelkemnek, ahogy alig találtam jobb embereket azoknál, akik magukat kolostorban tökéletesítették, de ugyanúgy, mióta csak Istent szolgálom, rosszabbakat sem, mint akik a kolostorban elbuktak.”⁴¹ Ez a tapasztalat mind a mai napig mindkét oldalról érvényes. A bentlakók között, akik osztoztak Ágostonnal a közös életben, voltak, akik sajnálatosan botlottak, sőt egy ízben olyan botrányosan, hogy mint püspök szükségesnek látta az ügyet bíróságra vinni, nehogy még nagyobb felzúdulást keltsen és rossz hírbe hozza a kolostort. Egyes emberek miatt — Ágoston nézete szerint — mégsem lehet pálcát törni az egész vállalkozás fölött. A kolostor nem a boldogok szigete, amely védve lenne minden vihar ellen. „A kolostor kikötőjének is van egy helyen nyílt bejárata, amelyen keresztül a szelek betörhetnek, és ha nincs is zátony a kikötőben, a hajók egymáshoz csapódhatnak és megsérülhetnek a viharban” — vélte, aki szerint sehol sincs abszolút biztonság.⁴² Ez alól még saját személye sem kivétel, ha nem akarunk hamis idealizálás csapdájába esni. Maga a szellemóriás egyházatya képes volt olyan szörnyű szavakat is leírni, mint hogy a pogányok erényei csak csillogó bűnök, a donatistákkal szembeni viselkedését pedig nem lehet menteni még akkor sem, ha őt egyébként hősi tiszteletben részesítjük. Mint vezető egyéniség Észak-Afrika püspökei között, sok időt és fáradságot szentelt a donatistákkal folyó tárgyalásokra, de a kívánt eredmény nélkül. Végül is becsapta az ajtót, és ilyen szavakra fakadt: „Kényszerítsék őket bejönni.” Békepolitikájának összeomlása után a kényszer eszközéhez nyúlt az eretnekekkel szemben, amit azután kétértelmű érveléssel védelmezett. Az eretnekség hatalmi üldözésének igazolása miatt nevezték őt „az inkvizíció első dogmatikusának.”⁴³ Túlságosan messzire menni azért nem lehet az ellenvetésekkel, mert akkor átsiklunk azon, hogy az ő irányelve szerint végül is nem kellett semmi rossznak történnie, és élete végéig borzadt a vérontó egyház gondolatától. Viszont egy más bűn terheli őt mégis akarata ellenére, amit a tudat ébersége nem kicsinyíthet. Amint öregedni kezdett, mind kevésbé viselte el akár a legcsekélyebb ellentmondást is, szelleme kezdett megmerevedni. Végül is klerikális tekintélyi gondolkodásmód kialakulását segítették elő nála a dog-

matikai küzdelmek és ez csorbát ejtett azon a képességén, hogy a valóságot felismerje. Meg is próbálta újra áttörni ezt a korlátot. Ő olyan prominens keresztény egyéniség, hogy nyugodtan kiállja ennek az igazságnak a kimondását. Senki se ismerte volna be készségesebben ilyen hibáit halála óráján, mint maga Ágoston, akiben élénken élt a bűntudat.

Szükség van árnyékra a földön, hogy annál inkább érvényesüljön a fény. Ágoston teljesítményét háromszoros dicsfény övezi a szerzetesség területén. Nemcsak az, hogy kolostort alapított, hanem három kolostor alapítása. Figyelemreméltó, hogy a keresztény Ágoston egyik korszakában sem hiányzott a közös élet, végigkíséri őt megkeresztelkedésétől haláláig. Ezért lehetetlenség úgy beszélni az érett Ágostonról, hogy ne említenénk meg a szerzetességet mint életének alapját. Egyébként is alapvető érdemeket szerzett a szerzetesség terén, amelyek még ma is fényesen ragyognak.

Saját kezűleg írt regulája szabályozta a klerikus kolostor életét. Már Thagastében, a házi kolostorban megállapított néhány alapelvet a bentlakók életének rendezésére. A kerti és a püspöki kolostor számára pedig tizenkét fejezetből álló részletes szabályt dolgozott ki. Sokáig úgy tekintették, hogy csak a szerzetesnőkhöz intézett híres leveléből származtatták le száz évvel később, és ezért viselné a felirat az ő nevét. Winfried Hümpfer kutatásai azonban rámutatnak, hogy nincs ok arra, hogy elvitassuk tőle az augusztiniánus regulát.⁴⁴ Az ő munkája az, és ez a legrégebbi nyugati szerzetesi regula. Ő is azok közé a törvényhozók közé tartozik, akik regulával ajándékozták meg a szerzetességet. Rövidsége miatt nem kell lebecsülni ezt a híres regulát. Kimeríthetetlen mélységű megállapítások vannak benne, több van bennük, mint amit az ember megvalósítani képes. Vannak benne fejtegetések a zoltáréneklésről, böjtről stb. Egységes ruházatra még nem voltak kötelezve Ágoston klerikusai, de nem volt szabad föltűnő ruhát viselni. Mint papoknak funkciókat kellett végezniük, és így nem tilthatta meg a kijárást, de megkívánta, hogy lehetőleg együtt menjenek ki, ne egyedül. Hetente egyszer kötelező volt a regula fölolvása, nehogy feledésbe essen. A regulában világos és tartalmilag fontos irányelveket állított fel, amelyek szerint lehetett élni. Nem is csak ebben az egy klerikuskolostorban alkalmazták. Egyik városban a másik után alapítottak

kolostort Ágoston közvetlen vagy közvetett intézkedésére, végül pedig már egész Észak-Afrikát behálózta a kolostorok rendszere. Női kolostor is volt Hippóban, ezt nővére vezette. Tanácsaival és közreműködésével volt segítségére mindegyiknek. Ágoston nemcsak írásaiban volt óriás, hanem kolostoralapítás terén is, mindenütt életrehívott olyan közösségeket, amelyekben életre váltották az általa hirdetett evangéliumot. A következő szavakkal kommentálta azt a zsoltárverset, hogy milyen jó és kedves, ha a testvérek együtt laknak: „Ez az ének hozta létre a kolostorokat, ennek hallatára fölpattantak azok a testvérek, akik együtt akartak élni. Ez a vers hangzott fel gyülekező jelként az egész világon, és mindazok, akik külön éltek, összejöttek.”⁴⁵

Súlyát attól a világosságtól kapta Ágoston szerzetesi regulája, amelylyel a szeretetet előtérbe állítja, mint a szerzetesség legfőbb indítékát. Rögtön így kezdi lelkesen: „Mindenekelőtt, szeretett testvérek, Istent kell szeretni, azután a felebarátot, mert ez a két főparancsolat, amit kaptunk.”⁴⁶ A szeretetet kell szeretni, ezt ismerte fel legfontosabb dologként és ezzel a feladattal kezdi további fejtegetéseit. A testvéreknek szeretetben kell együttélniük, ennek kell meghatároznia minden előírást és így kell önmagához közelednie a szerzetességnek. A szeretetnek „kell világítania a mulandó élet szükségletei fölött, mert csak ez marad meg örökké” — folytatja.⁴⁷ Az ágostoni kolostor nem belefáradás a világba és nem rezignáció. Aki földi dolgoktól undorodva lép kolostorba, hamis indokai vannak. A közösségi élet kizárólag Isten iránti szeretetből jött létre. Elsődleges alap az Isten szeretete, és minden más megfontolás csak másodszorban következik. Ágoston egész gondolkodását a szent János evangéliumában olvasható új parancs irányítja. Ebből bontakoztatta ki izzó szeretet-lelkiségét és ez diktálta csodálatos fejtegetéseit az emberi szívről. Istenbe behatolni — szerinte — keresztény ember csak a szeretet révén képes, az ő számára a szeretet egyetlen vallása az evangélium. Csak a szeretet révén különböznek Isten gyermekei a sátán fiaitól. Még a sátán is hisz, de nem szeret. Akiben megvan a szeretet, az Istenből született és csak annak szabad olyant mondani, hogy szeress és utána tégy, amit akarsz. Ahol megvan ez a szeretet, az ember nem bukhat el, ahol viszont nincs, mi jó lehet ott? Az Agapét legfőbb vezérmotívummá tette kolostorában, és szavai szent Pál szeretethimnuszának folytatásaként (I. Kor. 12.),

mintegy manifesztumként hatnak.” A szeretet irányelv az étkezésnél, beszédnél, ruházkodásnál, viselkedésnél. Ezek mind egy szeretetté egyesülnek, és mind egy szeretetet lehelnek. A szeretet megsértése Isten megsértése. Ami a szeretet ellen van, azt el kell vetni, le kell győzni. Ami a szeretetet sérti, az egy percig sem maradhat meg. Az ember ugyanis tudja, hogy a szeretet Krisztus, az apostolok pedig úgy rendelkeztek, hogy nélküle minden hiúság, vele pedig minden tökéletes.”⁴⁸ Ebben az időtlen és döntő jellegű szeretet-filozófiában ott dobog Ágoston szíve. Legbenső lénye szólal meg, ez teszi őt azzá a hasonlíthatatlan kereszténnyé, aki túlélte az évszázadokat is. Igaz, már az első remeték is az isteni szeretet kedvéért menekültek a pusztába. Az egész szerzetességben az Agapé volt a hajtóerő. Mégis Ágostonnak adatott meg vonzó szívfilozófiájával, hogy a szeretet motívumát ilyen sugárzó világossággal fogalmazza meg, hogy elsőbbségét érvényre juttassa. Szív és szeretet összetartoznak, ezek képezik Ágoston számára a kereszténység megértésének az alapját, és ezért ábrázolják úgy, hogy szívet tart a kezében. Lelki intenzitással élte át a szerzetességet, és minden oldaláról átgondolta „a szív értelmével”. Evangéliumból merített teljhatalommal proklamálta a szeretetet a közösségi élet ősforrásává. Alapjában múltá fölül az antik intellektualizmus Agapé-eszméit, és minden időkre tisztázta, hogy az ember az, amit szeret, nem pedig az, amit gondol. Nem szabad többé fölálldozni a keresztény lét ilyen fölismerését. Fölülmúlhatatlan csúcsteljesítmény, amit elért a szerzetesség. Ennél magasabbra aligha lehet már emelkedni. Ez az evangéliumi piedesztál készítette Pascalt emlékeztető sorainak megírására: „Jézus Krisztus és szent Pál az Isten iránti szeretet, nem pedig a szellem szeretetének nagyságrendje, nem tanítani akartak, hanem lángra akartak gyújtani. Ugyanígy szent Ágoston is.”⁴⁹ Ezzel a rövid megjegyzéssel a legszebbet írta Hippon püspökéről, amit csak róla egyáltalán el lehet mondani. Sok szuperlatívusszal ünnepelték már őt, de többet mond ez az egy kis mondat, mert az Újszövetség nagyságrendjébe állítja. A francia keresztény gondolkodó ezzel arra a szeretetlelkiségre utalt, amely Ágoston örök és jövőbe mutató tanításának a magja.

Szorosan összefügg a szeretet motívumának kidolgozásával a kolostori élet céljának világos körvonalazása. Ezt mégiscsak történet-filozófiájából lehet jobban megérteni, amit pedig roppant művében,

a Civitas Dei-ben fejt ki és amely a lelket egészen felkavaró fényt vet a világ drámájára. Ugyanúgy a kinyilatkoztatás fényében látjuk a történelmet, mint Dániel prófétánál vagy később szent Pálnál. Scholz szavai szerint a Civitas Dei huszonkét könyve „búcsúzás egy elsüllyedő kultúrától és előszó egy új kultúrához.”⁵⁰ „Alig kisebb, mint az Apokalipszis”. Akkor keletkezett, amikor Alarik elfoglalta Rómát. Ezt az eseményt elemzi behatóan. Ez újra emlékeztette a kereszténységet arra, hogy az élet mennyire mulandó, és ez ébreszt vágyat az emberben az örök állam iránt. Kiöregedett világról beszél Ágoston, amelyben minden elavul, és amelyhez nem ragaszkodhat az a keresztény ember, aki Krisztusban újjászületik. Elképzelhetetlen volt a keresztény szellem filozófusa számára Róma pusztulása, Isten talán csak meg akarja fenyíteni, hogy megújuljon. Éles pillantásával azonban észrevette, hogy nem újult meg a társadalom a kereszténnyé vált földkerekségen. Szinte változatlanok maradtak a társadalmi viszonyok, és nem is küszöbölhetők ki a régi különbségek világi emberek között.⁵¹ Minthogy a kereszténységet a világban nem lehet megvalósítani, szükség van szerzetesi közösségekre, és ezek elé állította a legmagasztosabb célt regulájában. „Ez az, amit mi a kolostorban elrendelünk. Közösségi életetek első célja az, hogy egyetértésben együtt lakjatok, és szívetek-lelketek egy legyen Istenben. Ezért semmit sem mondhat senki közületek a magáénak, hanem minden közös legyen, és az előljáró adjon mindenkinek táplálékot és ruházatot, nem mindenkinek egyformán, mert nincs meg mindegyiteknek ugyanaz az egészsége, hanem mindenki azt kapja meg, amire szüksége van. Már az Apostolok Cselekedeteiben is ezt olvashatjátok. Mindenük közös volt és mindenki részesedett szükséglete szerint.”⁵² Érték tekintetében ezeknek a szavaknak alapvető jellege csak azzal a felkiáltással mérhető össze, amely Ágoston megtérését jelezte: „Hallottad?!” Még élesebb világossággal fejezik ki azt, amit már a thagastei házi kolostorban elrendelt. „Az a kívánságunk, hogy apostolok módjára éljünk.”⁵³ Eszerint a közösségi élet a kolostorban félreérthetetlenül az őskereszténység felújítása kívánt lenni. Az első közösség szellemének felidézése, ennél nagyobb vágy tényleg nem töltötte el soha a kereszténységet. Kíváno gesztus a legvallásosabb valóság iránt. Egy csapással túljut a világi hiúság minden alacsonyosságán és szent büszkeséggel visszanyúl a kezdetekhez. Ebből az izzó elhatározásból óriási lendület született, a legmagasabbat vette célba. Abból a lángból származott az ősközösség, amely

pünkösdkor félelem és öröm közepette leszállt a tanítványokra. Ágostonnál ez nemcsak meghatározatlan vágy volt idealizált ősi állapotok iránt, amelyek közepette a keresztények még egy szív és egy lélek voltak. Nem elég a pusztá vágy. Ő viszont megmozgatott eget-földet ennek az érdekében. Saját magát áldozta föl azért, hogy eljusson ide. Tudatosan vett példát az őskereszténységről, hogy újra életre váltsa szürke hétköznapijaiban. Ez az égő vágy azt jelenti, hogy az ágostoni kolostor bizonyos visszatérés volt az őskereszténységhez. Második tavasznak lehetne nevezni ezt a kolostori életet a kereszténység történetében. Még ma is gyújtó hatású a meglepő kezdeményezés, egész folyamatot indít el, és egyszersmind lehetlenné teszi a szerzetesség lebecsülését. Az nemcsak olyan újítás, amely minél több törvényhez köti az életet. Az ilyen vélekedés az eredeti célkitűzés félreismerését árulná el.

Az őskereszténység még elvileg különböztette meg magát a pogány környezettől, amire a későbbi keresztény közösségek már nem voltak képesek. Hogy a vagyont ne istenítsék, bevezették a vagyonszétosztást. Ez az alapvetően új életforma volt az egyik leginkább figyelemreméltó sajátosság, amit az Apostolok Cselekedeteiben kétszer is erősen hangsúlyoz szent Lukács. Igaz, hogy ez csak fogyasztói, nem pedig termelői kommunizmus volt, mégis vitathatatlanul egészen keresztény szellemű kísérlet a szociális probléma közös tulajdon útján való megoldására. Önkéntesség jellemezte, minden kényszert kizártak, amint Ananiásnak mondotta szent Péter. Legvitathatatlanabb módon a szeretetkommunizmussal bizonyították be a keresztények, hogy az evangélium új kezdeményezést hozott az emberek együttélése terén. Ehhez fogható nincs még egy a történelem folyamán. Ágoston ismerte föl az őskereszténység ilyen jellegének alapvető jelentőségét, és következetesen bevezette kolostorában a szeretetkommunizmust, olyan emberek között, akik komolyan utánózni akarták az apostolok életmódját. Szűkebb körben reprodukálni lehetett az első keresztények életét e téren, ugyanez viszont lehetetlen volt a kereskedelemben és általában a gazdasági életben, mert az nyereség elérésén alapul. A püspöki kolostoralapítót „mélysegesen megragadta ennek a keresztény kommunizmusnak a gondolata, és meg volt győződve, hogy sok bajnak oka a magántulajdon.”⁵⁴ A régi szerzetesség radikalizmusa a közös tulajdon intézményéből ered, még nem volt a fennálló társadalmi rend készséges

támasza. Gyakran megütközést keltő felfogásnak adtak hangot, és magával Ágostonnal „nagy rablásnak” nevezték az államokat, mert hiányzik belőlük a valódi igazság. Maga Ágoston kerül el minden sematikus követelést, ami velejárója a társadalmi kérdés már nem keresztényi fölvetésének. Nyomatékkal kiemeli a regula, „nem mindenkinek egyformán” kell élelmet és ruházatot kiosztani, mert mások a szükségletek, „mindenkinek úgy, ahogy arra szüksége van.” Ezzel a rendelkezéssel megőrizte a közösségben az egyéni bánásmódot, kizárta a konformizáló egységesítést. Az, hogy újra bevezette a szeretetkommunizmust, hogy nem volt kulcs a kolostorban és hogy visszaautasított egyházra hagyott örökségeket, egyértelműen bizonyítja, hogy milyen komoly dolog volt részéről az, hogy sohasem kívánt pusztán kötelezettség nélküli „rajongást az őskereszténység iránt”.⁵⁵ A kolostori vagyonszövetség példás bizonyítéka annak, hogy milyen becsülettel tették rá életüket erre a célra. Csak emiatt szabad visszatérésről beszélni az őskereszténységhez. Az őskeresztény karizmák ugyan nem jelentek meg újra az ágostoni kolostorban, de lényeges vonás került azért előtérbe, és ezt szerencsésen át lehetett menteni később is a szerzetességbe. A kísérlet minden tökéletlensége ellenére sem lehet anélkül rátekinteni, hogy el ne gondolkozzunk. A későbbi keresztények nagyon is készségesen beilleszkedtek a pogány környezet szociális kereteibe, és büntetésül az őskeresztény szeretetkommunizmus bukása miatt kényszerű formák között érvényesül a kommunizmus. Ágoston idejében Afrika népe már szenvedő félként tapasztalta meg a szociális probléma kiéleződését. Az ún. circumcelliók templomokat, házakat fosztogattak, megsemmisítették az adósleveleket, rabszolgák szabadonbocsátását követelték, kisajátítottak felhalmozott készleteket, az urakat kihúzták gyaloghíntőikből. De a pénzhajhász kereszténység nem szabadulhat meg az összeomlás fenyegetésétől, mert nem fegyverkezés és katonai potenciál tud fölülemelkedni a támadó szellemi hatalmokon, hanem az, ami az őskereszténységben még „egy szív volt és egy lélek”.

Az augusztinizmus sokféle teljesítményét kell tehát figyelembe venni annak értékelésénél. Ágostont magát általában talányos egyéniségnek mutatják be, pedig ő nem riadt vissza attól, hogy ilyen ítéletet mondjon első korszakának lelki meghasonlottságáról: „Így már nem talány az, hogy valaki félig akar valamit, félig nem.

Bizony ez lelki betegség.”⁵⁶ Ágoston beteg ember, aki képtelen volt kilépni kettősségéből és tragikus alakká vált, amint Bernhard Groethuysen hatásosan kifejti, bár kevés figyelmet szentel a keresztény korszaknak.”⁵⁷ Más kutatók pedig két embert láttak Ágostonban. „Egyszer ihletett, neoplatonizmuson nevedezett tudós és magábaszállt művész, aki fölülelemkedik a dolgok látszatán, sőt még a szentségi jeleken is, és egészen az isteni fókuszpontig jut el, ahol mindaz, ami fekete és fehér, a legtisztább fényben oldódik föl. Máskor pedig, amikor áttekinti először saját életét, azután az emberiség történelmét, az emberi lelkeket mind egy szálíg kárhozott tömegnek látja. Mind mélyebbre belenyúl az isteni megengedés rémítő titkába egészen Isten Fiának emberré válásáig, és kinyilatkoztatja nekünk, hogy Isten csak kevesek iránt lesz kegyes, olyanok iránt, akik attól kezdve Isten előre meghatározó kezétől vezettetve ott járnak a szűk ösvényen, betartják az utat.”⁵⁸ Mindezek a felfogások Ágostonról helyes megfigyeléseken alapulnak, csak éppen fölébe helyezik Ágoston gondolkodását saját magának. Ő még teológiai nyilatkozataiban is minden, csak nem intellektualista. Minden éleselméjűsége mellett is, amelyekkel ő a teológiai problémákat tárgyalta és próbálta mind mélyebben megfogni, sohasem elégedett meg felületes megoldással, sohasem maradt pusztán gondolati síkon. Fejtegetéseivel nem olyan logikai gyakorlatot kívánt végigvinni, amely a kereszténységet agymunka szférájára kívánná korlátozni. A vallás racionális fölmérése soha sem vezette őt arra, hogy a kereszténység kérdéseit pusztán alkalomnak tekintse dialektikus labdajátékra. A vallásfilozófia ilyen veszélyeitől kolostori életformája óvta meg őt, és ez időnként rigorista színben tünteti fel, bár nyilván sokkal enyhébb volt gyakorlatban, mint elméletben. Soha sem fedte el, „hogy a kereszténység mindenekelőtt más mindannál, amit tannak lehet nevezni.”⁵⁹ Az a kitűnő fáradozása, hogy tisztázza a maga számára a kereszténység kérdéseit, saját egyéniségének formálását célozta. Csodálatosan értett ahhoz, hogy életre is váltsa az evangéliumot, nemcsak mélyértelmű gondolatai voltak róla. Ez az egyik legjelentősebb különbség közte és a mai ember között, akinek ritkán van ereje ahhoz, hogy az életét a jóra tegye föl. Az életben való megvalósítás szükséglete alapján lehet Ágostont keresztény egzisztencialistának nevezni a szó kierkegaard-i értelmében. A gondolkodást a lét szolgálatába állítani — ebben a törekvésében áll lényének példamutató vonása. Amit Ágoston lélekben meglátott,

azt saját magán is föltétlen meg akarta valósítani. Az elméletnek gyakorlattá kellett válnia, ez volt az ő forró szenvedélye, amely egy órát sem hagyott üresen elmúlni az életéből. Életszabályokat kutatott. Architektonikus fegyelmezettséggel mindig meg akarta élni azt, amit megtanult, cselekedeteiben az Istenhez való emelkedés lépcsődalát énekelte. A komoly gyakorlati felfogás teszi Ágostont kivételes nevelővé, és olyan nagyságot kölcsönöz neki, amely ellen nincsenek érvek. Minden intellektualista tétel ellen lehetnek ellenvetések, de a tényleg életreváltott kereszténység minden vitán fölül áll. Ennek van átütő ereje, amivel szemben minden beszéd hiábavaló. Ebben áll a szerzetesi élet első elpusztíthatatlansága. Az a vallási felismerés értékes, amely az ember egyéniségében meg is valósul. Ez a keresztény egzisztencializmus értelme, amit Ágoston kolostori életében maga megtestesített, és ami egyedül képes megverní azt az Isten nélküli egzisztencialista filozófiát, amely elveszíti szem elől az örökkévalóságot. Az intellektuális harc a nihilizmus ellen csak félsikert tud elérni — függőben marad a vita síkján — egyedül az életreváltott kereszténység tud az ellenkező állításokkal győzelmes valóságot szembeszegezni.

A szerzetesi egzisztencializmus képébe maradéktalanul beleillik Ágostonnak a halállal szemben tanúsított viselkedése is. Az ember örök arca ebben a súlyos órában ölti magára a végérvényes kifejezést. Possidius hagyománya szerint bizalmasan beszélgetve klerikusaival mondogatta, hogy még kipróbált kereszténynek sem szabad kellő bűnbánat nélkül elhagynia ezt a testet. Valami baja volt, és le kellett feküdnie, visszavonult cellájába. A végrendelet gondolatát elutasította, mert miután szegény volt, nem volt miről végrendekeznie. Viszont négy bűnbánati zsoltárt leíratott egy pergamenre és kitette a falra, hogy az ágyból mindig olvashassa.⁶⁰ A nagy gondolkodó végül már csak a bűnbánat szavait ismerte, le nem vette róluk láztól csillogó szemeit. Tíz nappal halála előtt úgy rendelkezett, hogy ne engedjenek be hozzá senkit, látogatókat, hogy ne zavarja beszélgetés azt a csendet, amelybe a világ tülekedő zajából nem volt szabad többé egy hangnak sem behatolnia. Egészen egyedül, megtört imában, könnyezések között készült föl az Örökkévalóval való találkozásra. Ezt a teljes visszahúzódását szobájába, ezt a magános várakozást és teljes hallgatást olyan lelkiség lengi körül, amelyen csorbát ejtene minden elismerő szó. Nyilvánvalóan

vannak hősiesebb halálnevek, keresztények pedig hagyták már el szörnyű kínzások közepette is ezt a földi életet, de emberiesebb halála aligha lehet valakinek. Hangtalan komolysága és pátosz nélküli egyszerűsége lenyűgöző. Miközben pedig Ágoston halálos ágyán feküdt, odakint a várost a vandálok ostromolták. Ez lett utolsó napjainak sötét kerete. Észak-Afrika nyögte Geiserik király pusztításait, hiába menekült előre mindenki a fölégetett vidéken. Ágostonnak legyengült állapotában helyben kellett maradnia, és időnként behatolt hozzá távolról az ostrom lármája, ami új könnyekre fakasztotta betegszobájában, sőt belevegyült lázálmaiba. Félig öntudatlanul azt kérdezte, hogy a világ vége van-e itt, az utolsó szakasz Isten országának és a földi birodalmaknak a harcában. Azt tudomásul vette, hogy a nagy nap még nem jött el, és a világ megmentésében bizakodva költözött el az örökkévalóságba 430. augusztus 28-án, 76 éves korában. A városba betörő vandálok pedig rövidesen elárastották az elnéptelenedett utcákat, és 14 havi ostrom után mindent a földdel tettek egyenlővé. Véget ért tehát Isten külső és belső vadászata, az elejtett vad az Úr lábainál hevert, akinek az minden mértéken fölül tetszett. Csak most, halálánál értjük meg, hogy miért is került bele ez az űzött ember a kolostori életbe. Mélységes belső összefüggés van az isteni hajtóvadászattal és a kolostor között, a kettő föltételezi egymást. Csak ilyen úton jutott el Ágoston Krisztus szavakban ki sem fejezhető békéjére.

Aki lélekben ott áll a minden hozzátapadó látszattól és esetlegességtől megszabadult Ágoston mellett, önkéntelenül bibliai mondást keres, hogy szimbólumban összefoglalja ezt a rendkívüli életet. Mi illenék ide jobban, mint Jézus szava: „Ha mindent megtettetek, amit nektek parancsolok, mondjátok: haszontalan szolgák vagyunk, azt tettük, ami a kötelességünk.” (Lukács 17, 10). Ez augustinianus hangzású Ágoston fölött. Hippo püspöke olyan ember volt, aki mindent megtett, amit rábíztak. Egész életművét lehetetlenség röviden akár csak megemlíteni is. Csak nagy fáradsággal tudta megfőkeezni természetét, de ezzel óriási művet alkotott. Mint vallási gondolkodó Ágoston egy olyan hegységhez hasonlítható, amelyen végtelen túrák kínálóznak. Egy egész tudós élet kell hozzá, hogy életművét valaki maradéktalanul átvegye, és elolvassa a róla szóló irodalmat is. Sőt még ez után is kérdéses marad, hogy valóban bele-

hatolt-e valaki. Csak minden évszázadban születik az ő nagyságához fogható gondolkodó. A szellem történetében olyan teológusként él tovább, akinek átfogó koncepciója mint gondolati építmény túlélte másfél évezredet. A legnagyobb latin egyházatya fáradhatatlan munkával szinte minden teológiai kérdéssel foglalkozott. Szentháromság, kiválasztottság, bibliamagyarázat stb. Mindennel a legszélesebb körben. Mindenekelőtt azonban az az érdeme, hogy újra feltárta a szentpáli evangéliumot, amit már háromszáz éve nem fogalmaztak meg ilyen világosan öleltte. Emellett Ágoston kifejezetten filozófus szellem is, aki a lét és az idő, akarat szabadság és ismeretelmélet kérdéseit végiggondolta, és nem szabad megfeledkezni tizenkét évi munkával megírt szellemfilozófiájáról, amely annyira rávilágít a dolgokra. Alig van olyan filozófiai probléma, amelyhez ne járult volna hozzá mértékadó véleménynyilvánítással az intuitív Ágoston. Dinamikus szellemi szenvedélye öröndetes módon soha sem engedte univerzális vallásfilozófiáját önmagában lezárt rendszerre merevedni, amit mint egészet kellene elfogadni vagy elutasítani. Az élő Ágoston, amint legjobb ismerői rámutatnak, mindig alakulóban van. Határozottan él benne az az érzés, hogy a vallási valóságot soha sem lehet maradéktalanul megközelíteni fogalmakkal, és hogy minden kijelentés csak a kimondhatatlan dolgok jelzése. Ágoston gondolkodásának lezáratlansága — inkább módszer mint rendszer — őt minden időkben a keresztény ember egyik leghűségesebb kísérőjévé teszi.

Nemcsak a középkor nyugszik az ő vállain, amely vitatta és kommentálta műveit, hanem a reformáció is, sőt az eljövendő újkor is. Mind elkötelezettje ennek a túlárado szellemi hősnek. Ahol csak komoly eszmélkedés történt a kereszténység örök alapkérdéseit illetően, Ágoston neve hangzik el. Nem adta olcsón, a végsőig ment, nem elégedett meg pusztán önmagával. Meghalad minden elképzelést az, amit ez az ember munkás életében küszködve végbevitt. Halhatlan mérvű munkássága után haszontalan szolgaként feküdt ott halálos ágyán. Nem merte megismételni szent Ambrus utolsó szavait, aki azt mondta, hogy nem szégyell semmit az életéből, és nem fél a világ bírása elé állni. Ágoston mint bűnös állt oda, akinek nem maradt más hátra, mint hogy siralmasan összeszedje a motyóját, és szinte üres kézzel jelenjék meg a Mindenható előtt. Ez nemcsak játékos hangulat, alázatoskodás. A büntudat életérzésből fa-

kadt nála, amikor könnyező szemmel nézte a falra függesztett bűnbánati zsoltár szövegét. Az ember csak a kötelességét teljesítette, a legjobb élet sem más, mint bűnös élet. Nem hangos dicsőség és érdem. A keresztény ember számára nem marad más hátra, mint rendületlenül hinni Isten irgalmában, s egyedül ez ment meg a romlástól. A keresztény magatartás belső belekapaszkodás a megváltó kegyelembe, és ez egyúttal Ágoston hitének középpontja. Küzdelme a bocsánat elnyeréséért jele annak, hogy szíven viselte az evangéliumot. Ezzel a beállítottságával még halálában is az értelemfölötti kegyelemtanra mutatott rá, amit oly nagy szenvedéllyel képviselt írásaiban Pelagius ellen, és ami a legdöntőbbet tartalmazza Ágoston tanításából. Hívó bizalmával ez a haszontalan szolga még halálában is azt bizonyította, hogy minden kegyelem.

Ágoston távozása után a virágzó észak-afrikai kereszténység áldozatul esett a vandál pusztításnak. Nyomorúságos maradványait két évszázaddal később az iszlám irtotta ki. Úgy tűnt, hogy a hatalmas életműből csak roncsok maradtak. De a magvetés mégsem ment veszendőbe. Csak egy darabig a földben pihent, amíg újra ki nem csírázott. Ágoston vetése fölnőtt és termést hozott, harmincszoros, hatvanszoros és százszoros termést. A nyugati kultúrát el sem lehet képzelni az ő működése nélkül. Hatásának bemutatásához a keresztény szellem történetének úját kellene végigkövetni. A legkülönbözőbb irányzatok hivatkoztak rá. Csaknem minden felfogás kifejezésére lehet Ágostonnál formulát találni, annyira kimeríthetetlen kútforrás. Az egyház és az eretnekségek mind az ő hagyományából merítettek, és mindkét fél bizonyos joggal tekinthette magáénak. Ágoston egészen és jellegzetesen egyházi ember volt. Akinek nem anyja az anyaszentegyház, annak nem lehet atyja az Isten — ez az ő mondanja. Félreérthetetlen az a másik megfogalmazása, hogy ő nem hinne az evangéliumnak az egyház tekintélye nélkül. Minden efféle kísérlet eleve kilátástalan lenne. Gottschalk, Kálvin, Janzen pedig még közelebb kerültek egyes gondolataihoz, mint a hivatalos egyház, amely nem vette át az egész augusztinizmust. A forróvérű afrikai egyházatya a nyugtalanlás erjesztő kovásza maradt a kereszténységben, amely mindig hatott. De csak azok maradtak hozzá igazán hűek, akik az ágostoni kolostort nem áldozták föl. Aki csak a teológiai fejtegetéseket veszi át gyakorlati megvalósítás nélkül, az kettészakítja Ágostont.

A klerikusok közös életének utánzása azonban a vandál pusztítás miatt sokáig váratott magára. Szent Chrodegang metzi érsek vezette be alárendeltjei körében Ágoston példájára, még ha nincs is szó Ágoston regulájáról. 817-ben az aacheni birodalmi zsinat statutumokat adott ki kanonokok számára, bár a kívánt eredményt nem érte el, mert a közös életet élő klerikusok megtartották magán-

vagyonukat. A frank reformnak nem volt átütő ereje, mert külső kényszer volt, nem pedig önkéntesen, belülről indult ki. Csak a XI. században érintette meg a szerzetesi reform a klerikusokat is és hozott látható változást. Fellépett a magánlakás és magánbirtok ellen és tudatosan felújította Ágoston reguláját. II. Miklós pápa alatt a lateráni zsinat elrendelte a következőket: „Az egyháziak azoknál a templomoknál, ahol szolgálatot teljesítenek, közösen étkezzenek és háljanak, közösen kapják a jövedelmeket, és apostoli életmódot folytassanak.”⁶¹ Ennek a rendelkezésnek a végrehajtásából keletkezett a reguláris kanonokok rendje, amely Ágoston regulájának megtartására kötelezte magát, és ezért röviden ágostonos kanonokoknak nevezték őket. Ezek a kanonoki alapítványok eleinte elszigeteltek voltak, mégis nagyban hozzájárultak a klérus szigorú vallásos életmódjának kialakulásához. A tudatos keresztény élet vállalása, sajnos, nem volt minden klerikus számára magától értetődő. Pedig nincs visszatetszőbb dolog, mint az olyan papság, amely nem él méltó módon. Az ágostonos kanonokság előretolt bástya volt a papság világiassá sülyedésével szemben. Áldásos hatást fejtett ki a kereszténységben. Soraiból sok jelentős személyiség származott. Még akkor is, ha idők folyamán ismételten hanyatlás fenyegette, mindig újra akadtak köztük olyan férfiak, akik ellene szegültek a sülyedésnek. A viktoriánus misztika, amely a középkorban széles körben termékenyítette meg a kereszténységet, körükből származik. Közéjük tartozott Nicolaus Cusanus, a XV. század zseniális vallásfilozófusa, aki Eckhart mester prédikációinak összegyűjtésével szerzett érdemeket, és számos önálló írást is hagyott hátra, amelyek értékét csak a jelenkor volt képes felismerni. Korábbi éveiben Rotterdami Erasmus is közéjük tartozott, amíg el nem fordult a klerikus pályától. A reformáció idején föloszlottak kanonokságok, de legnagyobb pusztulásukat később a szekularizáció hozta magával Németországban. Egyes alapítványok viszont átvészelték mindkét vihart, és a mai napig fennállnak.

Ágoston további örökösei az ágostonos remeték, akik több elszórt alapítvány folytatói, 1256-ban tömörültek rendbe pápai rendelet alapján, majd később ez a rend koldulórend jelleget öltött, és még jelenleg is működik. A név maga csak történeti jellegű, mert nem igazi remeteségről van szó. Épp ellenkezőleg, célkitűzésük a közös élet, olyannyira, hogy azt nem is csak eszköznek tekintik. Még ma

sem szabad a renden kívül hivatalt vállalni, mert az atyáknak a közösségben kell megmaradniuk, amely őket eltartja és amelyet ők maguk fenntartanak. A fekete rendi ruhában járó ágostonos remeték jelenleg is az őskereszténység életét akarják példaképül a világ elé állítani. Ennyiben maradtak hűek Ágoston eredeti célkitűzéséhez, még ha nem is művelhetik úgy az ő különleges teológiáját jelenleg, mint ahogy szeretnék. Az ágostonos remetesség tevékeny, nem pedig szemlélődő rend, amelynek tagjai Ágoston példája nyomán lekipáasztorkodásban, missziókban, tudományos téren stb. működnek. Ha az alapításnál nem is állt élükön kiemelkedő egyéniség, a rend mégis gyorsan terjedt, és számos híres embert adott, akik közül Johannes Staupitz és Abraham a Santa Clara a legismertebb.

Vallási erő tekintetében sokkal jobban sugárzik náluk Luther Márton, aki szintén ágostonos remete volt. Hogy Luther fiatal korában milyen mélyen belehatolt a szerzetesség szellemébe, mutatja egy kevésbé ismert mondása a Római levélről tartott magyarázatában, amely még abból az időből származik, amelyben már felötlött benne a reformatori új felismerés, de még nem vett erőt rajta a hitvitázó irodalom goromba szelleme. „Azt hiszem, most jobb szerzetesnek lenni, mint az elmúlt kétszáz évben, mert mind a mai napig kitértek a szerzetesek a kereszt elől, és dicséretes dolog volt szerzetesnek lenni. De most újra kezdenek visszatetszővé válni az emberek előtt. Szerzetesnek lenni ugyanis azt jelenti, hogy gyűlöltnek lenni a világ előtt és balgának tűnni.”⁶² Luther végsőig menő küzdelme a kegyelmes Istenért a lelkiismeretben megrendült szerzetes tipikus problémáját mutatja, és annak mélységét talán csak kolostorok lakói képesek teljesen átérezni. Luther gondolataiban élete végéig visszacsengett a szerzetesi érzés, és ezért inkább a középkorhoz tartozik, mint az újkorhoz. Ott, ahol a protestantizmus megfeledkezett arról, hogy kolostori cellában született, ellaposodik. Kierkegaard, aki a XIX. században a legerőteljesebben felszólalt a protestantizmus egészségtelen elpolgáriasodása ellen, ezért adta ki a jelszót, ami ma még sürgetőbb, mint a maga idejében volt: „Vissza a kolostorba, ahonnan Luther kitört, legelőször oda kell visszavezetni a kereszténység ügyét.”⁶³

Mihelyt az ember Luthert vallási, nem pedig kultúrtörténeti szemszögből látja, szemet szúr, hogy kemény harcában a keresztényi lelkiületért, amelynek során újra a csupasz keresztet kereste, mennyire az augusztinizmust újította fel, gyakran túlságosan kiélezve. A „legnagyobb keresztény hagyomány sokszázados hallgatás után Lutherben végsőkéig ható erővel éledt fel”⁶⁴ — írja Przywara, maga Luther pedig elismerte, hogy „a kereszténység az apostolok után nem talált jobb tanítót Ágostonnál.”⁶⁵ Luther úgy tekintett rá, mint „finom, jámbor emberre. Ha a mostani időben élne, velünk tartana. . . Ágoston mindenek közül a legkomolyabb, legbátrabb és legtisztább, de ő egymaga nem tudott mindent megtenni, sem pedig újra rendbehozni.”⁶⁶ A XVI. század legnagyobb augusztiniánusa Ágostonban ugyanannak az evangéliumnak a hirdetőjét vélte látni, amelyet ő képviselt, és aki az Írást minden más egyházatyájánál jobban megértette.⁶⁷ Kegyelemtanában Ágostont kellett hatalmas szellemű előfutárának megtapasztalnia. Erasmus szabad akaratról szóló tanítása elleni saját harcában pedig Luther Ágoston és Pelagius vitájának megismétlődését láthatta. Sok ágostoni vonás rejlik Lutherben, és meglepő új kép keletkezne a reformációról, ha Ágoston oldaláról közelednénk hozzá elfogultság nélkül.⁶⁸

Luthert akkoriban mindenekelőtt a rendben üdvözölték lelkesen, mint a legmélyebb vallási problémák megszólaltatóját. Rövidesen azonban látták az ágostonos remeték, hogy törekvései eltávolodnak a rend célkitűzéseitől, és elhúzódtak tőle. Valóban, azzal a szándékával, hogy megszüntessen holt emberi intézményeket és közvetlenül Istenbe kapaszkodjék, szétzúzta a szerzetesi életet, ami pedig Ágostonnál központi fontosságú volt. Lutherben súlyos lelki harcok közepette vallási okokból fordult szembe a szerzetes a szerzetességgel. Az igazi kedvéért szembe kellett fordulnia saját legigazibb lényével, amiből azonban csak keresztény tragédia származhatott, szakadékos mélység, amit nem lehet kizárólag a történeti helyzetre hivatkozva megmagyarázni. Ezt a megrázó drámát csak olyan megfontolásokkal lehet belülről megérteni, mint amilyenek a Római levélben tárulnak elénk. A kitörött ágak helyébe másokat kellett beoltani. Ágoston szempontjából nézve — nem pedig ha a reformátor oldaláról világítjuk meg — magát Luthert rokon kegyelemtana ellenére sem lehet az ő folytatójának és beteljesítőjének tekinteni. Luther inkább Ágoston elveszett fia, akit azonban Jézus példabeszéde sze-

rínt az atya kétszeres szeretettel fogad. Ha Luther fiai egyesülnek Ágoston fiaival, hogy ne legyen többé szakadás a kereszténységben úgy, mint azelőtt, akkor ránk virrad az örök megnyugvás napja Istenben, amelynek hatalmas látomásával Ágoston a Civitas Dei-t befejezte. „Ez a hetedik világkorszak lesz a mi szombatunk, pihenő-napunk, amelynek a vége nem este lesz, hanem az Úr napja, mint örök nyolcadik nap, amelyet Krisztus a feltámadásával megszentelt, és amely nemcsak a lélek, hanem a test örök nyugalmanak is előképe. Ott fogunk ünnepelni és látni, látni és szeretni, szeretni és dicsérni. Lásd, mi lesz végül vég nélkül. Mert a fölülvaló a mi végcélunk, olyan országba eljutni, amelynek nem a vége szabja meg a cél-ját.”⁶⁹

SZENT BENEDEK ÉS REGULÁJA

1

Benedek áldottat jelent. Szent Benedek, a nyugat apátja, úgy megtapasztalta magán az isteni áldást, mint kevés más ember. Először ugyan teljesen csöndben jött ez a kegyelem, a maga évszázadában alig vették észre. Egyetlen kortárs sem tartotta szükségesnek még csak a nevét is rögzíteni Benedeknek, nem maradt fenn ilyen dokumentum. A nyugat pátriárkája teljes magányban kapta az áldást.

Csak két emberöltővel később adott hírt az eseményről Nagy szent Gergely pápa. Ennek szenteli Dialógusainak második könyvét. A regulától eltekintve ez az egyetlen forrás róla. Ez a rendkívüli, mintaszerű pápa ugyan már nem ismerte személyesen, amint rögtön az előszóban megjegyzi. „Nem nyomoztam utána minden cselekedetének, de ami keveset elbeszéltek, négy tanítványától hallottam.”¹ Gyakran fönnakadnak mégis azon, hogy szinte kizárólag csodákról számol be, ezek azonban nyilvánvalóan a bibliai elbeszélések mintájára keletkeztek. Történeti szempontból lehetne ugyan feltenni néhány kérdést Gergely pápa híradásaival kapcsolatban, de ennek a történeti eszmélkedésnek nincs döntő jelentősége, hiszen a pápa nem akart modern értelemben vett életrajzot írni. Vallási szempontból pótolhatatlan értékűek fejtegetései. Ezen a portrén szemléltethető az a hagiológiai alaptétel, hogy nem szabad kritikai mértékkel mérni, ugyanúgy, mint ahogy Jézus táborhegyi színeváltozását se lehet tudományosan elemezni. Nagy szent Gergely figyelme „Isten emberére” irányul, tudatosan úgy akarta bemutatni, mint fölfoghatatlan csodatevőt. Dialógusa mindössze azt a hatást tükrözi, amelyet Benedek tanítványaira és az utókorra tett. Nagy szent Gergely számára tulajdonképpen az volt az egyetlen nagy csoda, amit képtelen volt a világ ésszerű okaiból levezetni, hogy hogyan tudott a legszörnyűbb hanyatlás korában ez az Istenben gyökerezett

ember föllépni. Az ő fölfoghatatlan lénye mindenütt fölrobbantotta a világot. Oktalanság Gergely pápa állítólagos csodahajhászását kutatni ahelyett, hogy értelmét keresnénk ezeknek a csoda-elbeszéléseknek. Ezek úgy hozzátartoznak Benedekhez, mint a gyógyítások az evangéliumi Krisztushoz. Isten emberének az élettörténete azért van csupa csodába burkolva, mert ő maga a nyugati kereszténység egyik legcsodálatosabb alakja volt. Erős hangot üt meg a pápai hagiográfus Benedekkel kapcsolatban, de azért nem túl erős hangot. Aki bensőleg közel akar kerülni nursiai szent Benedekhez, annak követnie kell Gergely pápa gondolatmenetét. Az a mód, ahogy Benedeket mint szentet bemutatja, pontosan a neki megfelelő irodalmi műfaj, még akkor is, ha a történetíró, aki nehezen tud vele boldogulni, úgy érzi, mintha megfricskázna.

Természetesen Gergely pápa eljárásának az a következménye, hogy Benedek életének folyását csak hiányosan lehet fölvezetni, oknyomozó szempontok nélkül. Fátyol borítja és keveset lehet róla tudni. Mintha felhőben állna, alakját alig lehet kivenni, és újra szétfoszlik a ködben. Van valami titokzatos, alig megvilágítható körülötte, ami tág teret enged a tévedéseknek, és növeli személyiségének varázsát. Óvakodni kell az egyoldalú felfogástól, hogy lényegesen ne menjen a kép mélységi dimenziójának a rovására. Nem lehet lélektanilag fölépített fejlődésmenetet megállapítani, csak pillanatképek merülnek föl az életéből, amelyeket nem egyszer hosszú időközök választanak el egymástól. Az örök kép megrajzolása Benedekről minden nemzedéknek új feladata. A vallásos élet értelme sohasem lezárt dolog, ha nem akarunk helyt adni a megmerevedésnek. Benedek, aki mindig újra megajándékozta az őt keresőket, valamilyen kimeríthetetlenül gazdag. Minél szenvedélyesebben és makacsabban közeledik feléje valaki, annál előbb lesz az ő szellemi arculata, és az ember megtapasztalja az ebből áradó karizmákat.

Vidéki római nemesi családból származott, és fiatal éveiben Rómába ment, de úgy érezte, hogy az örök város nem neki való. Ahelyett hogy a régi épületeket csodálta volna, félt, hogy elsodorja az általános romlottság örvénye, ha belemerül a tudományokba. Alighogy lábát „rátette a világ küszöbére”, rögtön újra vissza is vonult. Befejezésük előtt megszakította tanulmányait, és „tudva tudatlanok” társaságát kereste. Az általános süllyedéstől borzadva visszavonult

a szabin hegyek magányába, és ott remeteéletet kezdett „inkább a szenvedést, mint e világ dicséretét” kívánva, amint Gergely pápa jelentőségteljesen hozzáfűzte. Egy barlangban anachorétáskodott, mint az első remeték. A szokásos felfogás ellenében vonzódott a pusztai atyákhoz és még későbbi életszakaszában is a legszigorúbban visszavonult a világ elől. Kissé túl bátor stilizálás lenne őt tekinteni „az utolsó rómainak”, hiszen az ő számára később már Vergilius sem létezett.² Mint kietlen vidéken élő remete, fizikailag úgy eldurvult, hogy nem nagyon látszott mágnás születése. Amikor egy alkalommal pásztorok meglátták egy bokorban, rongyos állatbőrökbe volt burkolva, és először azt hitték, „állat”.³ Az ember önkéntelenül megrémül a fiatal remete elhanyagoltságától. Az állatokkal összetéveszthető Benedek nem egészen illik hozzá ahhoz a kimért képhez, amit róla rajzolni szokás. De ez megmutatja egy pillanatra nemcsak akkori távoli elérhetetlenségét, hanem azt a belső összefüggést is, amely a keleti remeteséghez fűzte. A külső elvadulás lelki kulturálatlansággal párosult. Annyira „messzire eltávolodott az emberektől”, hogy civilizált világtól való elszakadásában már azt se tudta, hogy melyik napon ünnepli a kereszténység a húsvétot. Teljes magányában egészen szem elől tévesztette az egyházi életet. Még a feltámadás napjára se gondolt az az ember, akinek a nevéhez pedig a liturgia leggazdagabb későbbi kibontakozása fűződött. Ez az egyetlen tény köteteket beszél el akkori lelki felfogásáról, és arról a hosszú útról, amelyet bensőleg megtett. Mivel teljesen rejtve zajlott le ez a hosszú alakulási folyamat, lehetetlen végigkövetni.

Mint a régi pusztai remeték, erős kísértéseket állt ki a barlangjában. Az elhagyott világ újra megmozdult bensejében, és egy leány lenge alakja bájolta el érzékeit, akivel korábban találkozott. Minél tovább foglalkozott képzeletben az édes emlékekkel, annál hevesebben lobogott föl benne a vágy. Már azon volt, hogy föladjá maga választotta magányát és újra fölkeresi a világban ezt a bájos alakot, de az utolsó pillanatban, amikor már kilépett a barlangból, „sűrű csalán és tövisbokrot” látott maga előtt, „lehúzta ruháját és csupaszon belevetette magát a hegyes tövisbe és égő csalánba.”⁵ Szándékosan összebezte az egész testét, hogy „fájdalommá változtassa nyiladozó kedvét.”⁶ Csak ilyen barbár módon sikerült csalogató vágyát legyőznie. Az ember be akarja csukni a szemét, hogy ne lássa, amikor a tüskébe fekszik, a bőrét fölszaggatja és patazkik a vére.

Ez a megrendítő látvány mégis rámutat arra, hogy mi történt a kulisszák mögött. A nyugati szerzetesatyja kiegyensúlyozott alak, de ez nem természeti adottság, nem hullott az ölébe csak úgy magától. Vas önfegyelem és szüntelen harc nélkül önmagával sose lett volna azzá a rendezett emberré, amely őt példaképpé avatja. Ott a szűrés tüskebokorban vetette meg az alapot, és e nélkül a vérig menő küzdelem nélkül nem lett volna szentté. Egyedül ennek köszönheti, hogy „ettől az időtől kezdve kialudt benne a kísértés az érzékiség iránt, amint azt ő maga mesélte később tanítványainak.”⁷

Bármennyire elrejtőzött is, az emberek megtudták, hogy milyen rendkívüli életet él. Híre járt a környéken, és roppant tekintélyt szerzett neki. Ezért egy kolostor szerzetesei egy napon azzal a kéréssel járultak hozzá, hogy legyen az előjárójuk. Ezt először elutasította, mert akkoriban még tudatosan remete-életmódot folytatott, és csak ismételt megkeresésükre egyezett bele. Ezzel megtörtént az átlépés az anachorézisből a cönobitizmusba. De ez mégis rövidesen megszakadt, váratlan katasztrófa következtében. A kolostor lakói a szétszűllött külső körülményeknek megfelelően nem voltak hozzászokva a szabályozott élethez, és nem volt kedvükre Benedek szigorú rendtartása. Rövidesen terhes kényszernek találták, és a leghevesebben ellenálltak a kemény vezetésnek. Végül pedig egyes szerzetesek mérget tettek a borába, hogy így szabaduljanak meg újra a kényelmetlen apáttól. Ilyen romlottság kapott lábra azok között, akik pedig elmenekültek a világból, hogy Istennek tetsző életet éljenek. Gergely pápa nem tussolta el a legendában ezt az elvetemült kísérletet, nyilván, hogy figyelmeztessen a veszélyre, hogy a keletkezőben levő szerzetességet nyugaton ne lehessen egyoldalúan dicsőíteni, mert sátáni fordulatok ellen az ember sehol sincs biztosítva. Villámszerű fénnel mutat rá a gyilkosság terve, hogy hogyan hozta kapcsolatba Benedeket életútja azzal a gonosszal, amely mindenkit fenyeget életében. Szellemi fölénje azonban fölülkerekedett a bűnözőkön. Amikor kolostori szokás szerint oda nyújtották neki a mérgezett poharat, hogy megáldja, az orgyilkos izgalmában elejtette. Benedek azonnal átlátott rajta, fölállt az asztaltól és így szólt: „Ó testvérek, a Mindenható Isten irgalmazzon nektek, miért akartatok velem ilyet tenni? Nem megmondtam nektek előre, hogy az én szokásaim és a tieitek nem fognak összeilleni? Menjetek és keressetek magatoknak apátot, saját erkölcsitek-

nek megfelelőt, mert én mostantól kezdve nem lehetek.”⁸ Ezekben a szavakban szólal meg először Benedek hangja, éles csengésére meglepetve figyel föl az ember. Szokatlan eset, és olyan lelkiemről tanúskodik, amely még nagyobb, mint amikor hegyes tüskék között hengergett, hogy „jókedvét fájdalomra változtassa.” Itt az Isten embere minden alázatos lelkülete mellett is olyan emelkedett, hogy az ő láttán még a szerzetes is elejtette a méregpoharat. Aki nem akarja azt hallani Benedektől, hogy „mostantól kezdve nem lehetek az apátotok”, annak méltónak kell mutatkoznia őhozzá. Átvitt értelemben ez azt jelenti, hogy lelkiekre érett tisztesség nélkül nem maradhat meg az ő közelében. Impresszionáló fölénye ellenére, amelyet ebben az egészségtelen helyzetben tanúsított, ez a jelenet mégis világosan mutatja, hog első kolostori kísérlete megbukott. Még ő sem ért célba egy röpké nap alatt, neki is keserű kudarcokat kellett elkönyvelni. Tapogatva és keresgélve haladt az útján, amely túskebokron és orgyilkosság kísérletén keresztül vezetett. Mint elvadult remete kezdte meg az utat, és első kolostora zavarbaejtő sikertelenséget tartogatott számára. Súlyos csalódások vártak a nyugat apátjára életútján, és illuzórikus elképzelés úgy látni az ő történetét, mintha a sötét realitás nem érintette volna meg.

Komor élményét először újabb remeteségben dolgozhatta fel magának. Nyomasztó tapasztalatai ellenére egy idő múlva újabb kolostori kísérletbe kezdett, ez azonban lényegesen különbözött az első-től. Tudatosan kerülte az előbbi hibákat, és nem ment többé olyan kolostorba, ahova neki mint jövevénynek kellett volna beilleszkednie. Most fordítva csinálta, néhány fiatalembert vett magához, akik kolostori életet kívántak élni. Ilyen módon eleve társainak kellett őhozzá igazodniuk, nem pedig fordítva. Most abban a helyzetben volt, hogy ezeket saját akarata szerint nevelhette egy általa újonnan alapított telepen. A nyugat apátja karizmatikus nevelő egyéniség a keresztény szellem történetében. Megvolt a vallási képessége arra, hogy a fiatalembereket tényleg átformálja és olyan szerzetessé tegye, akik majd erős gátként ellent tudnak állni bomlasztó hatalmaknak. Tényleg áldott pedagógus volt, szilárd célkitűzéssel, és tudta is a hozzá vezető utat. Mindössze a szomszédos pap, Florentius ellenséges magatartása fenyegette a friss alapítványt, Benedek azonban, akinek a kolostora laikus közösség volt, nem bocsátkozott bele vitába és veszekedésbe.

Egyszerűen otthagyta eddigi telepét, és 529-ben tanítványaival Monte Cassinóba költözött át. Ez éppen abban az esztendőben volt, amelyben Justinianus Athénben bezárta a filozófiai iskolát — vagyis ez az év mintegy jelképe, a régi lezárásának és az új kezdetének. A Rómából Nápolyba vezető erdős út feleútján egy elhagyott Jupiter templom romjain telepedett meg Benedek, hogy annak alapfalain keresztény kolostort építsen. Föltűnő, hogy milyen szép fekvésű helyet választott ki az új alapítás számára. Ebben szemmel láthatóan eltért a keleti hagyománytól, amely szerint a kolostort kietlen helyre telepítették. A szerzetesek első dolga a kolostorépítés volt. Az építkezés terén gyakorlatlan szerzetesek óriási nehézségek előtt állottak. Az egyik fal összeomlott a hibás alapozás miatt és maga alá temette az egyik építkezőt, csak Benedek csodatevő imája keltette újra életre. Más alkalommal egy vas sarló esett bele a vízbe és Benedek Elizeusként úszva hozta ki, amivel a legendaíró utalni akart a benne lakó prófétai szellemre. Ez alkalommal így vigasztalta Benedek az ügyetlenkedő szerzetest: „Menj dolgozni és ne búslakodjál!”⁹ Látszólag jelentéktelen kis mondat, amivel nem is érdemes sokat törődni, de mégis jellegzetesen bencés szellemű kis klenódium, minden időkre szól. Nem fecsérli az időt szemrehányásokra, csak munkára szólít fel bosszúság és nyomott hangulat nélkül. Ha az ember utánagondol az egyszerű jelszónak: „dolgozz tovább, oda se neki” — ma is ugyanúgy érvényes, mint volt akkor, és az ember megérti, hogy miben is áll az az áldás, ami Benedekből árad. Ebben a messzire világító utasításban olyan beállítottság rejlik, amely jótékony minden idők embere számára. Benedek lelkisége nem csinál nagy dolgot önmagából, teljes lelki nyugalommal a legkézenfekvőbb közvetlen dolgokat intézi el. Ezzel az összeszedettséggel tette Monte Cassinót olyan pozitív kiindulóponttá, amely új kezdeményezéssé avatta azt egy végére ért korszak határmezsgyéjén. Sajnos, Nagy szent Gergely nem említ több részletet Dialógusaiban a Monte Cassino-i szerzetesi életről, pedig ez a név fogalommal vált a nyugati magatartás számára.¹⁰

Tanítványai szemében Benedek olyan ember volt, akit nem tudtak maguknak teljesen megmagyarázni. Minden emberiessége mellett is elérhetetlen volt számukra, úgy tartották, hogy mindenre képes. Tudott az emberek szívében olvasni, és napfényre hozta azt, ami el volt rejtve, amint azt Totila gót királlyal való találkozása mutatja.

Aki ebben az esetben csak Gergely pápa irodalmi leleményét látja, aki papíron olcsó győzelmet ül a gyűlölt gót fölött, félreérti azt, amit ez a rendkívüli találkozás ki akar fejezni. Nem nemzetiségi fölényről van szó, Benedek számára a vallási felelősségtudat volt fontos. A ravasz Totila ki akarta ismerni Benedeket, és bejelentette neki az érkezését. De mégis arra az álnok gondolatra jött, hogy Isten emberét először próbára tegye, és kardhordozóját öltöztette föl királyi ruhába, mellé adta a kellő kíséretet, és elküldte Benedekhez. Csakhogy alig érkezett meg az álkirály hamis öltözékben, ő máris felmérte a helyzetet átható pillantással, és így fogadta már messziről: „Rakd le fiam azt, ami nem a tied.”¹¹ A leleplezett kardhordozó rémülten a földre esett, és amikor erre Totila maga is betoppant, olyan ijedelem nélkül beszélt vele, azon a hangon, mint amit mindig is merészelt használni a világ nagyaival szemben Isten igazi emberei. Intette a gót fejedelmet, hogy hagyjon fel elvetemültségével, és megjósolta neki nem túl öröndetes jövőjét. Tényleg élt benne prófétai szellem. Előre látta a szörnyű idöket, amelyek hazájára vártak, és hogy szeretett kolostora is majd áldozatul esik. Prófétai előrelátása mély szomorúsággal töltötte el. Sírva találták cellájában, amint lelke előtt feltárult a közeljövö. Könnyei, amelyekről Gergely pápa hírt ad, és amelyek hozzátartoznak az ő képéhez, múlhatatlanul együtt jártak félelmes jövőbelátásával.¹² Nincs olyan igazi prófécia, amely ne csalna elő könnyáradatot és ez olyan tény, ami lehetővé teszi a próféták mélyebb megértését. A jövő idök eseményeit csaknem mindig komor névtelen homály burkolja. Állandóan sötét fellegek gomolyognak az emberiség fölött, a legremitöbbs dolgoktól való félelmet teszik indokolttá. Csak ritkán lehetséges az idök folyásának másféle keresztényi megértése, mint ahogy már Jézus is hangoztatta: hallotok majd háborúkról és hadi készülödéssről . . . Ha a kegyelem sugara nem tör át a fenyegetö körülményeken, akkor a kereszténység mindig elvész, és erre az igazságra intenek Benedek könnyei.

Prófétai tehetsége misztikára utal. De ö hallgatag maradt, nem beszélt sokat misztikus karizmájáról, noha annak meg kellett lenni, mert anélkül nehezen tudja tartósan elviselni az ember a monasztikus életet. Ö maga részesült misztikus élményekben, ami kézenfekvö is ennél a bensöségessé vált embernél. Egy alkalommal, amikor a testvérek még aludtak, fölkelt fekhelyéről, és az ablakhoz ment.

„Amíg ő ilyen korai órában kinézett, hirtelen látta, hogy fölülről fény árad, amely elűzte az éjszaka sötétségét, és oly erősen ragyogott fel, hogy nappali fénynél is erősebb lett ez a sötétben sugárzó világosság. Volt valami nagyon csodálatos ebben a jelenségben, mert, amint később elmesélte, az egész világ mintha egyetlen napsugárban egyesülve vonult volna el a szemei előtt.”¹³ Ez a látomás, amelynek már Gergely pápa mélyértelmű jelentést próbált adni Dialógusaiban, és ami további elmélyült magyarázatot igényelne, teljesen a misztika területéhez tartozik.¹⁴ Milyen megfejthetetlen titok, hogy a lélek világosságával fölemelkedő Benedek „a világon kívül” van! Ez a misztikus élmény nem enged meg semmiféle racionális magyarázatot, pedig az embernek általában csak ilyen magyarázatai vannak. Ez előtt csak szó nélkül lehet megállni. És mégis világító ereje van, mágnesként vonzza az embert. Ezen a hajnalon a legritkább látomások egyikében volt része, amiben keresztény ember részesülhet. Csak a legnagyobb misztikusok éltek át hasonló módon az isteni dolgokat. Talán Jakob Böhme ugyancsak megmagyarázhatatlan központi látása párhuzamos ezzel. „Az egész világ mintha egyetlen napsugárban egyesülve” vonult volna el a szemei előtt — ez olyan elragadtatás állapotát árulja el, amelyben a lélek megfoghatatlan kitágulást tapasztal. Az állítólag józan Benedek méltó volt arra a szinte egyedülálló kegyelemre, hogy közvetlenül megláthassa az égi fényt. Aquinói szent Tamás megfontolt ítélete szerint úgy láthatta Istent színről-színre Benedek is, mint ami különben csak Ábrahámnak és Mózesnek jutott osztályrészül. Ezzel a két őszövevényi alakkal egy sorba állítva Benedek a legmagasabb rangra emelkedik. Az angyali megismerésre jellemző az egészet egy kis részben felfogni, és ez minden misztikus lényeglátás célja. Ebben a híradásban az a hallatlan és izgató, hogy karizmája a legkisebb darabban pillantotta meg az egészet. Bármennyire is szeretnénk megtudni többet erről az eseményről, részletesebben nem lehet kifejteni, de a misztikus élmény megfoghatatlansága érződik Gergely pápa dadogó híradásának utórezgéseként. Olyan áldásokkal volt tele Benedek lelke, mint ez az Isten-látomás. Azokra a titkos forrásokra utal, amelyekből egész lényé táplálkozott, annak az embernek, akinek életműve „nagy szabású, minden erőt a misztika érdekében összefogó eszköznek” fogható fel.¹⁵

Még egy feledhetetlen epizódot örökölt meg Gergely pápa. Benedek évente egyszer meg szokta látogatni nővérét, Skolasztikát, aki Monte Cassino közelében élt. Egyik utolsó együttlétük alkalmával Istennek szentelt nővére így szólt hozzá: „Kérlek, ne hagyj el engem ma éjjel, hogy reggelig beszélgethessünk a mennyei élet örömeiről.”¹⁶ Benedek elcsodálkozva a merészségen, hogy egy éjszakát kolostoron kívül töltsön, kereken elutasította Skolasztika kérését, aki nem erőltette tovább a dolgot, csak kitárta a kezét és meghajította a fejét, hogy imádkozzék a Mindenhatóhoz. Amíg csendben imádkozott, patakozó eső kerekedett, amely maradásra kényszerítette Benedeket. Ő rögtön fölfogta az összefüggést, de Skolasztika csak ennyit mondott: „látod, kértelek, de te nem akartál meghallgatni, most kértem az én Uramat és ő meghallgatott”.¹⁷ Miután Benedek akarata ellenére arra kényszerült, hogy az éjszakát nővérénél töltsse, kölcsönösen szent társalgásban kerestek felüdülést. Ez a bájos kis anekdota azt mutatja, hogy hogyan tett túl a nővér szeretete a testvéri törvénytiszteleten, és egyúttal Gergely pápa elfogulatlanságát mutatja, hogy nem hallgatta el Isten emberének vereségét. Csak azt a magyarázatot fűzte hozzá, hogy Skolasztika többre volt képes, mert abban az órában jobban szeretett. Káprázatos, hogy eszerint a nagyvonalú legenda szerint Isten még a kolostorból való éjjeli kimaradás kérdésében is ismer kivételt, míg a kicsinyes emberek, abbéli aggodalmukban, hogy precedenst teremtenek, belekapaszkodnak a törvény betűjébe. Kevés finomabb hangú elbeszélést ismerünk a szigorú szerzetesség történetében, mint Benedek utolsó találkozásáról Skolasztikával. Bonifáz Benzing szerint olyan ez, „mint a tavasz nevetése”, és a bencés rend nagy hagyományos „újan és fiatalon sugárzik ezzel a kivétellel a szabály alól, amit maga Isten hagyott jóvá és szentelt meg csodával”.¹⁸

Benedek prófétai lelkével előre látta halála napját, és közölte tanítványaiával. Amikor közeledett az időpont, hat nappal előbb kérte, hogy ássák meg a sírt. Nem hunyta be a szemét a halál előtt, és teljes nyugalommal inkább látni akarta a helyét, ahol földi maradványai nyugodni fognak. Nem futott át rajta reszkető rémület az elkerülhetetlen miatt, hiszen ő tanította arra a szerzeteseit, hogy „a halált minden nap tartásuk szemük előtt”. Kínos forróság, láz kezdte sorvasztani. Utolsó óráiban tanítványaiával a templomba vitette magát, „és ott állt, gyöngé tagjait tanítványainak karjai közt fönntartva,

égnek emelt kezekkel, imádság szavai közben szállt el utolsó lehelete”.¹⁹ Állva adta vissza lelkét Teremtőjének — valószínűleg 547 március 21-én — ami maga is szimbólum. Szavakban alig kifejezhető szemléltetése annak még egyszer utoljára, hogy a nyugati szerzetesség atyja egészen egyedülálló módon egekig csapó láng lett.

Gergely pápa csak néhány pillanatszerű pillanatfelvételenyi híradással szolgál Benedek életéről. De ha ezeket összefűzzük, impresszionáló képet kapunk. Tartalma még plasztikusabb lesz, ha a korszak háttérét is szemléljük. Az évszázad mozgalma a pusztítás, amelyhez fogható kulturális hanyatlást nem ismer a történelem. Képzelnünk sem lehet zavarosabb időket, mint az V. század végét, amikor Benedek született. Bomlásba belezavart korszak. A szétzilálódás minden területet érintett, és tátongó mélységbe rántotta bele a nyugati kultúrát. Mint a sarjadzó rákos daganat, úgy hatalmasodott el és terjedt ki mindenre az egész folyamat. Összeomlott a római birodalom épülete a népvándorlás özönében, keletről jövő vad seregek támadásai közepette, és mindent maga alá temetett. A társadalom erkölcsi romlása, züllése, öldöklés, járvány és éhínségek tizedelték meg a lakosságot, szinte pusztává tették Itáliát. Amint az hanyatlás idején lenni szokott, teljesen fölülkerekedtek a centrifugális erők. Ebből a vigasztalan sülyedésből világítva emelkedik ki Benedek építő tevékenysége. Monte Cassino apátja az építő ember — ez a mélyebb értelme Nagy szent Gergely pápa vele kapcsolatos hagiológiai erőfeszítésének. Egyben ez a fogalmazás új Benedekre mutat rá a jelen generáció számára. Mit jelent a nyugati szerzetesség atyja napjainkban? Saját romjai alatt heverő jelenünk előtt mindenekfölött az isteni törvény élő megtestesítője, amelyik az építést, nem pedig a rombolást tekinti a keresztény ember célkitűzésének. Betű szerinti és átvitt értelemben is elmondható Benedekről, hogy másfél évezred lelki építész. Minden szavával és cselekedetével arra törekedett, hogy itt a földön segítsen fölépíteni Isten városát. Kevés az oly kizárólag pozitív beállítottságú ember, mint Benedek, akitől minden negatív tendencia távol esik. Ezzel az építő beállítottságával találta meg az új utat, amely csöndben megmentette a sülyedő nyugatot. Távol maradt az embereket elválasztó teológiai vitáktól, Krisztus békéjének az embere volt. Elvszerűen lemondott minden vitáról, ami csakis meddő maradhat. Regulájában úgy tartja, hogy a kedvezőtlen dolgokról jobb „hallgatni, mint beszélni”, és elfordulni

attól azzal a rövid megjegyzéssel, hogy „hagyjuk”.²⁰ Minden hanyatlás közepette egyetlen gondolata az építés volt, és ez a törekvés tette olyan emberré, akit csak szeretni lehet. Azon igyekezett, hogy minden süllyedés ellenére új alapkövet rakjon le, ezért illik rá annyira az „áldott” név. Minél többet foglalkozik vele az ember, annál inkább felismeri benne minden idők ördögi nihilizmusának szent ellenpárját. Nem lehet többé szem elől veszteni tévedhetetlenül építő szándékát, ha az már behatolt egyszer az ember lelkébe. Időtlen útmutatás a keresztény ember számára, akinek mindig az a feladata, hogy újra fölépítse azt, amit a frivol rosszakarát lerombolt. Az képesítette Benedeket erre az építő küldetésre, hogy lelki alkatánál és beállítottságánál fogva javító szándék vezette a világba. Nem érintette meg a legcsekélyebb érvényesülési vágy sem, semmiféle reformátori szellem. Törekvése éppen a fordítottja, mindenekelőtt visszavonulni szándékozott, és csak saját lelkével törődött, hogy ő maga és műve ne süllyedhessen bele az általános züllés folyamataiba, és egy kis körben valósítsa meg az új életet. Minden hiú önteltségtől mentesen vált használhatóvá emberfölötti építő feladatokra. Monte Cassino apátjának történelmet legyőző hatékonysága azzal magyarázható, hogy „ráépült az apostolok és próféták alapjára, amelynek sarokköve Jézus Krisztus” (Ef. 2,20), és soha nem fáradt bele abba, hogy pillantását azon a városon nyugtassa, amelynek „építőmestere Isten” (Zsid. 11,10).

Benedek építő tevékenységének próbája a regula, ez második főműve a Monte Cassino-i kolostoralapítás után. Ezzel a regulával teremtette meg sajátos helyzetét. Nem írta hibátlan latin nyelven, stílusa sok tekintetben hagy maga után kívánnivalókat. Bármennyire kutatjuk, még szigorúan rendszeres tagolást sem találunk benne, és nem szabad túlságosan hangsúlyozni azt a jogászi szemléletet, amelyet gyakran szemére vetnek. Bőségesen felhasználta Pachomius, Vazul és Cassianus tapasztalatait, amire joggal rámutathat B. Steidle a reguláról szóló tanulmányos munkájában. Mindezek a megfigyelések már odáig is elvezettek, hogy az eredetiséget is elvittassák tőle. Semmi pátoszi nincs benne, száraz józanság benyomását kelti. Tárgyi tónusa miatt az első olvasásnál némi csalódást érzünk, nem akar érdeklődést keltetni feszültségek teremtésével. Sőt nem csak az új idők regényolvasással elkényeztetett olvasója támaszt veleszemből hamis várakozásokat, hanem még a szerzetesek is gyakran bevallják, hogy nekik se mindig könnyű megtalálni a kapcsolatot a regulával. Mindezt el lehet és teljes tisztelettel el kell mondani, ugyanakkor azonban a regulának megvan az a sajátosága, hogy diadalmaskodik mindezen a hiányosságokon. Mi másban is állhatna több mint korszakalkotó jelentősége, ha nem építő szándékában, amelynek szolgálatába állítja minden betűjét. Az ő formáló szelleme reguláján keresztül érvényesül, amiről már Gergely pápa elmondotta: „Nem taníthatott másképpen, mint ahogy élt”.²¹ Ildefons Herwegen alapvetően lelki jellegét emeli ki szívporkázó kommentárjában „a bencés regula értelméről és szelleméről”, és ezzel érintette ezt az építő-titkot.²² A belső lényeg megragadására irányuló törekvés alapszik azon, hogy a regula a legegyszerűbb szavakkal kimondja, hogy mi felel meg a bencés életformának, és ebben áll csendes nagysága.

Előszóval kezdődik, már az első mondata sajátos hangzású. „Vedd, fiam, a mester tanítását és nyisd meg hozzá szívedet.” Ez a felszólítás az ember szívére apellál, arra, amit ez jelent. Erre van szüksége

Benedeknek ahhoz, hogy kolostori alapelveit átadhassa, amit a híres előszóban világosan kifejez. „Iskolát akarunk tehát fölállítani az Úr szolgálatára, reméljük, hogy nem fogunk kemény, nyomasztó terhet követelni.” Sőt a bencés lelkiség hadi szolgálatra akarja nevelni a szerzetest Isten ügyéért. Ez olyan cél, amit újjáformált emberség útján lehet elérni.²⁴ A szerzetes kezébe normát ad a regulával, de ennek semmi köze személytelen törvénykönyvekhez, hanem azt akarja, hogy hűségesen tartsák vezérfonaluknak az iránymutatását.

Benedek számára a kolostor az apát személyén alapszik. Őt állítja a hierarchikus kolostori közösség élére, ő a tartópillér, amely az egész kolostori életet mintegy magán hordozza. Az apát „Krisztus helyettese a kolostorban”. Ez a megjelölés kiemeli vallási funkcióját. Isten előtt felelősséggel tartozik a rábízott lelkekért és tevékenységét nem szabad pusztán kormányzati értelemben felfognia. Tanítványai között tudásával kell kiemelkednie, példás cselekedeteivel és szavainak felelősségével. Annak érdekében, hogy a regulát hűségesen betartsák a kolostor lakói, jóságosan, de szigorúan kell kormányoznia. Nem szabad szemet hunynia becsúszó hibák fölött és előrelátónak kell lennie, tekintélyét úgy kell gyakorolnia, hogy inkább szeressék, mint féljenek tőle. Amint maga az apát szó is kifejezi, atyailag kell ellátnia hivatalát, nem mint katonai előljáró és nem is mint megközelíthetetlen hivatali főnök. Szent atyai érzés töltse el, tudjon mindenkor lelki tanácsot adni szerzeteseinek. Ezzel az atyai hozzáállással új, sokkal melegebb kapcsolat jött létre, amilyent még nem ismert az antik akadémia tanítvány és mester között. A lelkiatyaság tudatos vezetést eredményez. Ez olyan gondolat, amit Benedek minden időkre útravalóul adott a szerzetességnek. Az életben szükség van vezetésre, ha nem akarjuk, hogy minden kaotikusan összekuszálódjék. A vezetés a kolostorban iránymutató személyiségtől indul ki. Az utóbbi években a vezetés eszméje sötét visszaélés központi tárgyává lett, de ennek nem szabad befolyásolnia minket, és el kell ismernünk az atyai vezetés múlhatatlanságát. Így egy ember vezetése felelős az egészért, és megadja a lelkiség menetét. Annak idején a széthulló korszak föltétlenül megkívánta a világos vezetést, és ennek szűk körben történő megvalósításával indulhatott ki a megújulás Benedek kolostorából. A gyógyulás csak ilyen módon volt lehetséges, és mindig nagy dolog az, ami valamiképpen körül-

veszi az olyan iránymutató, Isten előtti felelősségének tudatában lévő személyiséget, akire az ember bizalommal ráhagyhatja magát.

Az apátot a kolostori közösség kebeléből választják. Alapelv mindenekelőtt az egyetértés elérése, ami ősi egyházi elv. De ha nem lehet teljes egyetértésre jutni, akkor a méltóság dönt. Ilyen esetben a kisebbség megelőzi a többséget. Csak akkor megy át a választás joga a megyéspüspökre, ha ezek az eszközök felmondják a szolgálatot, noha már Benedek is meg kívánta őrizni függetlenségét minden püspöki joghatóságtól. Saját ügykörében szuverén döntéseket hoz az apát, bár bizonyos fontos kérdések fölmerülése esetén maga köré gyűjti az egész szerzetesi közösséget, és előadja nekik a döntésre váró ügyet. Minden szerzetesnek, még a legfiatalabbnak is szabad véleményt nyilvánítania. Az ügy minden szempontból való megtárgyalása után az apát elbocsátja a közösséget, és egyedül hozza meg a döntést. Kötelessége lelkiismeretesen mérlegelni az előadott véleményeket, de a neki adott tanácsok nem kötelezik őt semmire. Ezzel Benedek kikapcsolta a modern demokrácia általában csak középserűségét követelő többségi döntését. Csak az újabb egyházjog rendelkezik úgy, hogy az apátnak bizonyos esetekben — külső vagy belső ügyekben, mint vagyonkezelés vagy novícius felvétele — szavaztatnia kell a közösséget.

A kolostorba való fölvételnél feltűnik a belépés megnehezítése. Ellentétben azzal a szokásos gyakorlattal, hogy az embereket minden csalogató eszköz felkínálásával igyekeznek a kereszténységre rábeszélni, Benedek inkább először el akarja riasztani a belépőket. „Ha valaki kolostori életet akar kezdeni, akkor nem kell könnyen beleegyezni, hogy belépjen, hanem az Apostol szavai szerint kell eljárni: »meg kell vizsgálni a lelkeket, hogy Istentől valók-e«. Ha a jövevény nem fárad bele, hogy felvételét kérje, és négy-öt napig türelmesen elviseli a barátságtalan bánásmódot valamint a belépése ellen támasztott nehézségeket, akkor engedni kell belépni.”²⁵ Az a furcsa beállítottság, hogy azzal akar embereket megnyerni, hogy elriasztja őket, megfelel Jézus magatartásának, aki elhárította az olyan túlságosan készséges bizonykodást, mint hogy „követlek, akárhová is mégy”. A rókáknak barlangja van, mondotta Jézus, a madaraknak fészke, de az Emberfiának nincs hová lehajtania a fejét. Az újoncmesternek háromszor fel kell olvasni a regulát, és nyoma-

tékkal figyelmeztetni kell a kolostori élet nehézségeire. Minden felolvasás után így kell beszélnie a belépőhöz: „lásd, ez a törvény, amely szerint katonáskodni akarsz. Ha meg tudod tartani, lépj be, de ha nem, szabadon menj el innen.”²⁶ Ha az újonc állhatatos maradt az utolsó kérdésre is, akkor ünnepélyes fogadalomra bocsátották, ami mintegy második keresztségnek számít. Ezáltal a szerzetes tagja lesz a kolostori közösségnek, és ettől a naptól kezdve hordja a bencésekre jellemző fekete szerzetesi ruhát, ami tunikából és kukullából áll. A szerzetesi ruha nagyon egyszerű volt és a maga idejében nem különbözött az alsóbb néposztály viseletétől.

Jelentős volt a hármaskor fogadalom, amellyel a szerzetes az apát alá rendelte magát. Ezzel a kötelezettséggel új szilárd támpont adódott. A bencés fogadalom, amelyet Isten és az ő szentjei előtt tesznek, három ígéretet tartalmaz: „helyhez kötöttség, monasztikus élet és engedelmisség”.²⁷

Első helyen áll a „stabilitas loci” — helyhez kötöttség. A szerzetes egy meghatározott kolostor mellett kötelezi el magát és megígéri, hogy mindig ott marad. Az állandó hely fogadalmá Benedek egyik legjelentősebb intézménye a szerzetesség történetében. Ő ellen-szenvet érzett a kóborló szerzetesek iránt, akik nem tartottak ki sokáig egy helyen, és egyik kolostorból a másikba mentek. Az állandó úton levés igénye állhatatlan, a kolostori családdal összeegyeztethetetlen felfogásra vall. A bencés szerzetes, amennyiben rajta áll, nem hagyja el többé kolostorát, ahova egyszer belépett, és nagyra tartja a hűséget, ami nélkül nincs tartós közösség. A stabilitas loci tehát kétségkívül szó szerint értendő, de ezen túlmenőleg átvitt értelemben is felfogható, ami a jelenkor számára nem várt jelentőséget kaphat. Szerzetesi felfogás szerint az állandóság Benedeknél „valami benső, lelki dolog, körülbelül az, ami jellemet és hajthatatlan eltökéltséget jelent”.²⁸ Ilyen értelemben a szellemi kóborlást, ingatagságot lehet a stabilitás jelszóval leküzdeni. Arról a sehol meg nem tapadó, kíváncsi barangolásról van szó, amelyet André Gide és Hermann Hesse varázsos írói művészettel tesz vonzóvá. Aki állandóan az újat hajhássza, szellemi neuraszténiában szenved, és ez nem egyeztethető össze a komoly vallásossággal. A külső stabilitás a jele annak, hogy a szerzetes belsőleg megállapodott. Walter Dirks a stabilitas loci-t világtörténelmi szükségszerűségként állította be.

„A népvándorlás vége.”²⁹ Ez az értelmezés sem rossz, de azért kézenfekvőbb a bencés stabilitást az egyes emberrel kapcsolatba hozni, így sokkal nagyobb fontosságú, mint első pillanatban látszanék. Gondoljunk csak arra, hogy Dosztojevskij szerint a földtől való elszakítotttság sokban hozzájárult a nihilizmus kialakulásához, és maga az orosz író tudatosan keresett új talajhoz kötöttséget. A *stabilitas loci* szó szerinti és lelki fölfogása olyan elmélkedési téma keresztény ember számára, amely vallási érettséget eredményez, és sokban hozzájárul a jelenkor betegségének gyógyulásához.

A második fogadalom, „*conversatio morum suorum*”, az „erkölcsi megtérés” szóval csak tökéletlenül fordítható. A rendezetlen élet állhatatlanságától való elforduláson túlmenőleg magában foglalja a monasztikus élet folytatásának pozitív ígérletét. Benedek számára, mint minden szerzetesatyá számára, a kereszténység neki megfelelő magatartásformában jelentkezik. Ez a követelmény a szerzetesi élet alfája és ómegája. A kolostori életformában benne van a tulajdonról való lemondás és tisztaság. Benedek nem használja a szegénység szót, de erősen hangsúlyozza, hogy egyes szerzeteseknek nem lehet tulajdona. A személyi birtoklás olyan rossz, amit gyökeresen ki kell irtani a kolostorban. „Az apát jóváhagyása nélkül senki ne merészeljen bármit is elajándékozni vagy magához venni, vagy valamit sajátjaként birtokolni, semmit, egy könyvet sem, vagy írotáblát, palavesszőt, egyáltalán semmit, mert a szerzetesek még saját testük és akaratuk fölött sem rendelkezhetnek szabadon.”³⁰ Ehhez járul a házasságletről való lemondás. A szerzetes nőtlen. Nőtlenség nélkül nincs kolostori élet, ez olyan áldozat, amit a kolostor lakóinak meg kell hozniuk.

Végül az apátnak letett fogadalomban benne van még az engedelmesség. A regula kifejezetten annak szól, aki „lemond saját akaratáról, és az engedelmesség hősi fegyverét” megragadja. A szerzetesek „nem úgy élnek, ahogy jónak látják, nem követik kívánságaikat és hangulataikat, hanem idegen ítélethez és parancshoz igazodnak”.³¹ Az engedelmisséget mint primér szerzetesi erényt nem szabad nyílt ellenkezéssel gyakorolni, hanem „vonakodás nélkül”, mintha „Isten-től jönne a parancs”.³² Benedek belső engedelmisséget akar elérni, amelyet „örvendező szívvel” gyakorolnak, és kellemtelen dolgokon próbálnak ki úgy, hogy a szerzetes csöndben önuralmat tanúsít.

„Aki az előjárónak engedelmeskedik, Istennek engedelmeskedik” — mondja Benedek.³³ Valószínűleg az engedelmesség állandó gyakorlása a legnehezebb teher, amit a szerzetes vállal, nem annyira a tisztaság, mint általában feltételezik. Annak az embernek, aki megszokta, hogy mindig saját akaratát hajtsa végre, aligha lehet kellő fogalma arról, hogy mit is jelent a szerzetes állandó engedelmessége. Ez bizony teljesen idegen magatartás a modern kor önállósulási igényével szemben. Nagyobb ellentét alig lehetséges, mint engedelmesség és autonómia között. Olyan szakadék választja el őket egymástól, amit nem lehet áthidalni. Nyilvánvalóan megvan az etikai komolysága az olyan törekvésnek, hogy az ember maga magának legyen törvénye, amint Kant fejtegeti és egyúttal ez az egész emberiség egyik fáradtságos vívmánya. Nem lehet elhárítani, még ha az öntetszelgés veszélyét rejti is magában. Viszont nem kevésbé tiszteletreméltó magatartás az engedelmesség, amit túlságosan kevésbé értékelnek a modern időkben. Nagy lelki erőt igényel, hogy valaki önszántából engedelmességi függésbe hajtsa magát, és azt szigorú pontossággal végrehajtsa. Az engedelmesség követelménye nélkül már egy hét alatt fölbomlana belsőleg a kolostori közösség. Az engedelmesség tartja össze, ami vallási képzetek világában nagy fontosságú, és a bibliában gyökerezik. „Az engedelmesség jobb, mint az áldozat” (I. Sámuel 15,22). Az Újszövetség szerint Krisztus is megalázta magát, és „engedelmes volt a halálig” (Phil. 2,8). A középkori misztikusok az ember romlását látták abban, hogy saját akaratát követi. Mélységes igazság van abban, hogy „az engedelmesség dicsőséges hősi fegyver”.

Benedek regulája minden fejezetével egységes szerzetesi felfogás elérésére törekedett. Ezt egy sor erény írja körül, élükön áll az alázat, és különös figyelmet szentel az engedelmességnek. Az alázatot keleti mintára létrához hasonlítja, amelyen a keresztény ember följut az égbe a földről. Ennek a létrának tizenkét fokát részletesen felsorolja. Az alázat mindenekelőtt abban nyilvánul meg, hogy a szerzetes megelégszik a legalacsonyabbal is. További ismérve a hallgatás, amelyről szintén egy teljes fejezet szól. Félreérthetetlen szerzetesi mozdulat, hogy ujját a szájára teszi, meg akarja őrizni a drága titkot. Beszéd és tanítás a mester dolga, hallgatás és figyelés a tanítvány kötelessége. „Ha mégoly jó, jámbor és épületes lenne is a beszélgetés, csak ritkán kell engedélyt adni a beszédre a hallgatás

nagy jelentősége miatt még tökéletes tanítványoknak is.”³⁴ Fecsegést és nevetést száműzi a szerzetes. Nagy hallgatás uralkodik a kolostorban, amiből rendkívül jótékony atmoszféra adódik — csönd. Az újkor a hallgatás vallási gyógyító erejét is teljesen félreismerte, és csak a modern élet mindent elárasztó zaja kelti fel a modern emberben a vágyat a csend után. Csak csöndben lehet Isten hangját meghallani. De ami a jelenkorban legjobb esetben is csak követelmény marad, „csendet teremteni!” — az a kolostorban állandó valóság. Lármás izgalom száműzve, helyt kell adnia Krisztus békéjének, amely oly jellemző a bencés rendre és amely egyedül teszi lehetővé azt, hogy a lélek belemerüljön a hallgatásba. Isten szeretetéről beszél a regula negyedik fejezete, és utána rögtön következik a felebaráti szeretet. A legrészletesebben meghatározza a szerzetesi fel fogást. Ezután a kolostori erényekre való törekvésre szolgál a tízparancsolat, az apostolok intelmei és a híres szerzetesi mondások. Például ilyen: „a rossz gondolatokat, mielőtt azok a szívben fölkerekednek, azonnal szét kell zúzni Krisztuson, és a lelki atyának fel kell tárni” — stb. Mindezeket nem teljesíthetetlen erkölcsi tételekként kell fölfogni, inkább a megszentelődésre való törekvést szolgálják, amivel kapcsolatban Benedek megjegyzi: „nem arra kell törekedni, hogy az embert szentnek mondják mielőtt tényleg szent, hanem előbb szentnek kell lenni, hogy annál nagyobb joggal lehessen szentnek nevezni”.³⁵

„Semmit sem szabad a közösségi ina elé helyezni” — rendelkezik a regula.³⁶ Benedek teljesen elfordult előbbi álláspontjától, hogy még az egyházi ünnepeket is elfelejtette. Kolostoralapítása óta felismerte a liturgikus ünneplés értékét és ezt minden más tevékenységnél fontosabbnak tartotta. „Amint kellő órában felhangzik az isteni szolgálatra hívó jel, mindent le kell tenni, és a legnagyobb sietséggel menni kell, de azért a komolyság megőrzésével, hogy ne kapjon lábra a felületesség.”³⁷ Liturgikus rendelkezéseit az a szándék vezérli, hogy misztikus kegyelem élményét nyújtsa a résztvevőknek, de ne terhelje túl őket sok kórusimával. Isten dicsérete áll a bencés élet középpontjában. Monte Cassino apátja arra figyelmezteti tehát a szerzetest, hogy gondolja meg, „hogyan kell viselkedni Isten és az angyalok jelenlétében. Úgy kell ott állni a karima alatt, hogy hangunk a lélek kifejeződése lehessen.”³⁸ Isten jelenlétébe kell helyezkedni zsoltárecsklés közben, és ez kizárja, hogy meg-

unják, bár naponta ismétlődik. Adalbert Stifter szerint „van olyan dolog, ami egyedülállóan fönséges olyannyira, hogy az egész lelket eltölti a teljesség érzete, és az egyszerűség mindent magába zár. Vannak kiválasztott emberek, akik eljutnak ide, és ezt a maguk számára életfelfogássá tehetik.”³⁹ A liturgiát gondosan ápolták a bencés kolostorokban és továbbfejlesztették, sőt gyakran ezt tekintették a bencés rend különleges küldetésének. A gregorián kórus alig néhány hangnyi dallamával olyan vallásos szépséget hordoz, ami, minél többször hallja az ember, annál inkább megragadja. A csengő férfihangok közül nem emelkedik ki sztárszóló, senki sem akarja hiú tetszelgéssel saját hangját hallani, minden csak Isten tetszésére van beállítva. A szubjektív elem fegyelmezetten kötött objektivitást szolgál. Ebben áll a bencés „opus Dei” impresszionáló jellege. Elkerüli a monoton mormogást, mert a szerzetes tudatosan belehelyezkedik a zsoltáros szellemébe, hogy a kifejezett hangulati állapotot átélje. A bencés liturgia erősen benne gyökerezik a fényszimbolikában, amelyben a leáldozó esti nap és a hajnalhasadás halál és feltámadás mélyértelmű misztikájának tükörképe az imádkozó lelkében. Titokzatos hallgatás váltakozik ujjongó örömmel és egyetlen stílusos egészre kerekedik ki. Benedek fiainak saját nyilatkozatai szerint a napi kórus jelenti a monasztikus élet csúcspontját. „A kórusima a rendi élet lelke.”⁴⁰ A bencések vezető szerepet játszottak mind a mai napig a liturgikus mozgalomban, túlnyomórészt tőlük indult ki a liturgia megújítása és Odo Casel tevékenységében érte el a tetőpontot a keresztény kultusz misztériumára vonatkozóan.⁴¹ Ők testesítik meg az imádkozó egyházat, amelyben a vallásos megalapozás áll előtérben, nem pedig a jogászi. Isten dicsérete nem korlátozódik a művészi ünnepi liturgiára. Benedek azon a véleményen volt, hogy az ima adja a szerzetes létezésének tulajdonképpeni létjogosultságát. Ezért tág teret adott a liturgia mellett a benső imának is, amit nem hangos szóval és nem is sok beszéddel, hanem „a szív tisztaságában és megtört könnyekkel”⁴² folytat az ember. Bizony nem állhattak volna meg az alapító előtt olyan kolostorok, amelyekben erre már nincs idő óraadással túlterhelve, tudományos munkával elfoglalva.

Második követelmény az ima mellett a munka. „A lustaság a lélek ellensége” — ezekkel a szavakkal kezdődnek Benedek fejtegetései a munkáról, ami vonatkozik testi-lelki elfoglaltságra is. Testi tevé-

kenység alatt a kolostor számára szükséges kézi munkát értette, templomban, malomban, műhelyben, kertben. Mindezeket a munkahelyeket a kolostor falai között kellett elhelyezni, és így a kolostor egyben mintaműhely lett. A kézműipar kultúrája, amely a munka emberformájúságából indult ki, és amely az anyagot tudatosan igyekezett kitapogatni — mint még napjainkban is Rudolf Koch, a felfedezetlen betűrajzoló — ez a bencés kultúra. A mai kolostorokban laikus testvérekre bízák a kézimunkát, pedig valamiképpen meg kellene szüntetni ezt a sajnálatos fejleményt. Benedek saját magát nem tartotta különösebben alkalmasnak a testi munkára, de Gergely pápa elbeszélése szerint a testvérek élén ment hazafelé a mezei munkából. Felismerte a munka önálló értékét, és nem csak az aszkézis eszközének tekintette. Ebben a felfogásban rejlik nála a munka megkövetelésének fő jelentősége. Szakított a testi munkától való tartózkodás ókori bűnével, és magasabb munkamorált közvetített a germán népeknek, akiknek tanítóivá váltak az ő kései tanítványai. Így lehetett leküzdeni a henyélő pogányság elmaradottságát. Ezt a jelentős szolgálatot tette a nyugat apátja, aki természetesen még mit sem tudott a modern idők túlterhelt, az embert rabszolgává tevő munkatempójáról. Maga a munka teljesítménye is kizárólag a kolostor szükségleteit fedezte. Önellátásra törekedett mindössze. Olyan kolostori kultúra lebegett a szeme előtt, amelyre jellemző ugyan az élet egyszerűsége, de mentes a nyomasztó szegénységtől. Rendelkezéseivel viszont nem tudta megakadályozni tőke felhalmozódását, ami később gyűlöletessé lett a bencés szerzetesség további történetében. A szerzetes személyi tulajdonának hiánya gyarkan kiáltó ellenében állt a kolostor kollektív gazdagságával, ami beárnyékozta időnként a nyugati szerzetességet. Benedek antikapitalista felfogása viszont azt diktálta, hogy a kolostor termékeit csekély pénzért árusítsa, olcsóbban, mint a világiak. Nem azért, hogy versenyüket le törje, hanem hogy gyökerében elfojtson minden nyereségvágyat. A szellemi munka mindenekelőtt az olvasásban állt. Olyan korszakban, amelyben az írás tudománya nem volt magától értetődő, ez igen fontos követelmény, és szellemi színvonalat teremtett. A biblia napi olvasása meghonosította az írást a kolostorokban. Az olvasás kiterjedt továbbá az egyházatyák irodalmára, Cassianus és Vazul írásait valamint a keleti szerzetesatyák életrajzait beleértve. Benedek személyes vezetése alatt Monte Cassinóban úgy látszik vallásos művekre korlátozódtak a tanulmányok, miután profán irodalomról

nem történik említés. Röviddel halála után azonban tanítványai művelni kezdték azt. A bencés kolostorok másolóműhelyei mentettek meg számos klasszikus irodalmi alkotást az elkallódástól a népvándorlás káoszában. Benedek alkotása az antik tudomány őrzőjének bizonyult, és egyúttal fönntartotta a középkori szellem kultúráját. A vallásos művészet ápolása szintén ott talált műhelyre, mert „a bencés lelkiség sohasem a valódi szépség megvetésében látta az üdvösséget, hanem a művészi szépet az isteni szépség kisugárzásának tekintette, a lélek egyik útjának Isten felé”.⁴³ Mindezek a szolgálatok a szellemi embert arra készítetik, hogy nagy tisztelettel beszéljen a bencés szerzetességről.

Van továbbá számos rendelkezés a regulában az éjjeli nyugalom, a konyhai szolgálat, a hivatalok stb. rendjéről. Benedek sohasem maradt meg az elvont általánosságoknál, hanem mindig konkretizálja a dolgokat, ahol csak kibontakozhat és megnyilvánulhat a vallásos szemlélet. Ezek között a konkrét fejtegetések között is vannak örökérvényű rendelkezések. Gondoljunk csak a vendégbarátság csodálatos kötelezettségére. „Minden vendéget, aki betér, úgy kell fogadni, mint Krisztust.”⁴⁴ Még ma is elbájolóan szívélyes a bencés vendégbarátság, szinte balzsam a látogató számára. Külön-külön nem is soroljuk föl azután a többi rendelkezést, hiszen a regula különféle kiadásokban hozzáférhető.⁴⁵ Továbbá hatálytalanították Benedek egyes rendelkezéseit, a maguk korában megvolt az értelmük, de ma már nem lehet végrehajtani. Ebben nem kell hanyatlást látni, maga Benedek kifejezetten előírta, hogy tekintettel kell lenni a helyi viszonyokra. Ezzel megadta rendjének az alkalmazkodóképességet és fejlődőkészséget.

Mint ahogy a világon minden ellen lehet kifogást emelni, Benedek regulájával szemben is tettek ellenvetéseket. Azzal vádolták, hogy a kereszténységnek főleg csak az erkölcsi felfogását képviseli a követelményeivel. Vagy azt vetették szemére, hogy törvényjellegű, hogy őszövétségi viszonyok között lett volna helye ilyen törvényalkotásnak, de nem a megváltás korszakában, amikor vége lett a törvénynek. Mindezek az ellenvetések azonban félreismerik azt, hogy a lelkiség diktálta a regulát, valamint hogy a történelmi helyzetből fakadt. Bölcsebb dolog lenne a regula kicsinyes gáncsolása helyett kiemelni annak időtlen értékét. Kétségtől nem különösebben

tetszetős a regula, és lényegénél fogva nem is lehet az. De keresztény hangneme van, arról szól, ami maradandó az idők változásában. A bencés lelkiségnek megfelelően nem nyomatékozik, és nem hangoskodik, de annál szívósabb, éppen nyugodt feltűnés nélküliségével és mutatja, hogy mi a monasztikus élet kultúrája. A zárófejezetben megjegyzi a szerző: „azért írtuk ezt a regulát, hogy megtartásával elősegítsük a kolostorokban bizonyos erkölcsi méltóság létrejöttét és a kolostori erények kibontakozását megindítsuk”.⁴⁶ Kifejezetten tartózkodik attól, hogy minden előírást megadjon a tökéletességre, szerzője mindössze „szerény útmutatásnak” nevezi „kezdők számára”. Ezzel világosan megmondja, hogy kell felfogni írójának szándéka szerint, és milyen tekintetben kell a jelentőségét keresni. Nem szabad tökéletesnek tartanunk, ha nem akarunk dicsőítő szavainkkal a bencés szellemtől idegen túlértékelés hibájába esni. Maga az alkotó is szót emelne ez ellen.

A regula nemcsak pusztán tanácsokat ad, hanem fölemelkedik arra a magaslatra, hogy határozottan parancsoljon. Újdonsága az, hogy ezáltal létrehozza a szerzetesek egységét. Egyáltalán a kereszténységet sem tekinti elkötelezettség nélküli jó ügynek, amelyet keresztény ember tetszés szerint elfogadhat vagy elháríthat magától. Az evangéliumnak ilyen gyengítő értelmű félremagyarázása vitte romlásba a kereszténységet. Benedek számára az Úr és az apostolok szavai kötelező jelleget öltenek, aminek mindenkinek meg kell felelnie és amely alól nem mentheti fel magát senki azzal, hogy „kevés a vallási hajlama, megalapozása”. A regula lelki parancsként fogható fel, amely törvényerejű a szerzetesek új testvérisége számára. Ellentétben a keleti anachorétákkal, Benedek nem a legjobbakhoz szól, hanem tanítványai számára ír evangéliumi törvényként regulát, amihez tartsák magukat, hogy ilyen paradox fogalmazással éljünk. Keresztény embernek elfogadható rendelkezésre, nem szellemes nézetekre és mélyértelmű elméletekre van szüksége. „A regula nem épületes olvasmány, nem tankönyv, hanem szilárd norma, amely köti az apátot és köti a szerzetest, mindenkit, minden téren.”⁴⁷ Ezért olyan lapidáris a stílusa is. A maga szétzúlló, bomló korszakában semmire sem ment volna, ha azt a szentpáli eszmét proklamálja, hogy „szabadságra vagytok hivatva.” A viszonyok határtalan szétzilálódása közepett ilyen hiábavaló szavak csak szétfoszlottak volna a levegőben. Egyértelmű normákat

követelt a látványos hanyatlás, amelyek a leghatározottabban kimondották erkölcsileg-vallásilag talajt vesztett emberek számára, hogy mit kell tenniük és elhagyniuk. Csak keresztény lelki törvény jellegű regulával tudott tanítványainak szilárd tartást adni az építő szellemű rendalapító, amire mindig kétszeresen is szüksége van süllyedő korok embereinek. Igaztalan dolog lenne elviselhetetlen kényszert látni a törvényben. Az életben mindig is tartós funkciójuk van megváltoztathatatlan előírásoknak. Goethe szerint is csak a törvény adhat szabadságot az embernek. Az önként vállalt kötelezettség egyenesen jótétemény az ember számára, amely segíti őt életét formálni. A bencés szerzetes a regulának köszönheti, hogy azzá a normatív kereszténnyé lett, aki lelki szilárdságával erőteljes vonzást gyakorolt, és arra volt hivatott, hogy kezdeményezze a nyugat újrafelépítését. Jelenünknek is ismét magára kell vennie bizonyos kötelezettségeket, ha saját bomlását le akarja küzdeni.

A regula célja mindenütt, hogy mindenben rendet akar. Ezáltal válik a regula az egyik legdöntőbb jelentőségű nyugati adottsággá a történelemben. Rögtön az első fejezet megfogalmazza azt a szándékot, hogy „szilárd rendet adjon” a szerzetesnek.⁴⁸ Minden rendelkezése arra irányul, hogy rendet teremtsen a kolostorban és kizárja a legkisebb rendetlenséget is. Csak az éretlenség képes túlfenni magát a rendezés elvén azzal, hogy az csak pedantéria és tarthatja zsenialitásnak a slamposságot. Még a bürokratizmus sem rend, hanem csak árend, sematizmus. Csak alacsonyabb rendű, nem pedig magasabb rendet ismer, amelynek vallási jelentősége lehetne. A gondolkodás akkor nevezhető igazán gondolkodásnak, ha az rendező művelet. A bencés rendező szándék pedig sohasem tüntet föl úgy földi intézkedéseket, mintha azok örök érvényűek lennének, mert ez hamis konzervativizmus lenne. Nem mellékes dolog, hogy az ember rendben kíván-e élni, vagy hogy ez neki mindegy. Ezt az igazságot csakis saját kárára tévesztheti szem elől. A keresztény ember egzisztenciájának rendezettnek kell lennie, amelyben ismét helyükre kerülnek a dolgok, úgy, ahogy az Isten teremtmői akarátának megfelel. A rend vallási kategória, ez Benedek soha eléggé komolyan nem vehető felfedezése. Keresztény rendről lehet nála beszélni, ami a Biblián alapszik, Isten „nem a rendetlenség Istene” (I. Kor. 14,33). Az isteni rend szándékával a káosz áll szemben, amelynek démoni vonzását oly sok ember érzi, és bele-

szédül a bukásba. Benedek, aki minden formátlanságot lelkileg visszaszítónak érzett, a történelem nagy rendezői közé tartozik. A rend metafizikai jelentése soha sem lesz világosabb, mint akkor, ha az ember a regulát olvassa. Szilárd vallásos érzékből ered rendteremtésének egész rendszere, és nem merül ki abban, hogy pusztán külsődlegesen rendezze a dolgokat. Bensőleg nem válhatik az ember átlátszó kristálytisztává Isten előtt, ha külső rendetlenségben él. Keresztény embernek csak az örök rendbe való beleilleszkedés ad lelki harmóniát. A lényegesre szegezi rá tekintetét, ami az emberi élet hierarchikus rendjéből is sugárzik. Ez iránt volt kifejezett érzéke Monte Cassino alapítójának. Híre sincs nivelláló egyenlősdinek bencés kolostorokban, ahol „sohasem a kor határozta meg a rangot vagy biztosított elsőbbséget”⁴⁹, mert a Szentírás szerint Isten gyakran fiatal embereket méltatott fontos felismerésekre. Ami a vallási rend iránti érzéket illeti, csak Konfuciuszsal lehet Benedeket összehasonlítani, bár ő sokkal nyitottabb volt a kínai bölcsnél természetfölötti értékek iránt.

A rendre való törekvést a fegyelem tartja fenn. A regulában szerepelnek büntetések is a szigorú kolostori fegyelem fenntartásának alátámasztására. Céljuk az, hogy a bűnösök megbánják rendbontásukat. Erre szükség van. Az apát lába elé borulva kell bocsánatot kérni. De csak fokozatonként lehet elnyerni a teljes bocsánatot és visszakapni az elvesztett pozíciót. Tartós makacsság viszont testi fenytétet követel. Ezt az eszközt Benedek a keleti szerzetességtől vette át. Ha pedig semmi rendszabály nem használ, utoljára marad a kitaszítás a kolostorból. A kora középkorban virgáccsal ábrázolták szent Benedeket, és ez a lényeget tulajdonképpen jobban meg is ragadja, mint a mai szemlélet, amely ezen megütközve kimért, élettelen képet alkotott a regula szerzőjéről. Távol volt tőle az embertelen szigor, de minden enyhességében is szigorúbb volt annál, mint amit ma szeretnének. Ha az ő szellemét akarjuk felújítani, látnunk kell, hogy minden mentegetődző magyarázat nélkül írta meg fegyelmező büntető rendelkezéseit, mert nyilvánvaló volt számára azok kikerülhetetlen szükségessége. Építő tevékenységétől nem lehet elválasztani a fegyelmezést. Csak ennek a segítségével volt képes úrrá lenni a bomló tendenciákon a maga korában. Fegyelemnek lennie kell. Ha erről lemondunk, az bukást jelent, nem haladást. Ha viszont képesek vagyunk felfogni, akkor egyszerű benne

a parancs és rend felbonthatatlan összefüggése. Bencés embernek van érzéke a nemes fegyelem iránt, önként veti alá magát neki. A jelenkor összezavarodott pedagógiája sem tud meggyógyulni addig, amíg nem lesz bátorsága újra a belső és külső fegyelemre. Ennek nincs feltétlen köze a verés módszeréhez, mert erőteljes tartás az életben egyedül a fegyelmezett rend elismeréséből származik, s ez a modern ziláltságot leküzdhetné. Az igazi fegyelem barátja az isteni dolgoknak, nem pedig ellensége, és az az ember, aki azt vállalja, az élet útján jár. Pontosan a fegyelem nemes voltának értékelése tette Benedek kolostorát olyanná, hogy abból a nyugat megújulása kiindulhatott.

A regula minden rendelkezése a mértéktartást hirdeti, ami leginkább az aszkézis kérdésével kapcsolatban látható. Mindig újra és újra feltűnik, hogy Benedek aszkéta volt. Tanítványait megtartóztatásra és önmaguk fölülmúlására akarta nevelni. Monte Cassino apátja nem tűrt ellágyulást. Az ő fiai magukra vették Krisztus igáját. Határozottságából ugyan engednie kell egy kissé, „mert bizony a mostani szerzeteseket nem lehet róla meggyőzni” — panaszoja.⁵⁰ Az aszkézis ellenpólus volt a megbukott római birodalom hanyatlási tünetei közepette. Mint ellenszer azonban szélsőség volt, és nem volt egyedüli gyógyszernek tekinthető annál inkább, mert a keleti szerzetesek féltelensége magát az aszkézist is fenyegette. Benedeket az teszi nagygyá, hogy nem merült bele egyoldalúan az aszkézis kézenfekvő irányzatába, hanem ismerte annak veszélyeit, amelyek zátonyra juttathatják. Ezért nem találunk Monte Cassinóban olyan szigorú aszkézist, amelyben ólomsúlyokat raknának a testre, férgek táplálékául szánnák azt és romlott étellel tartanak. A szerzeteseknek „semmit sem szabad csinálniuk, ami túlmegy a mindenki számára kötelező kolostori szabályokon és az öregebbek példáján.”⁵¹ Önszorgozásról és embertelen önsanyargatásról nem akart tudni. Gergely pápa szerint azt mondta, hogy „ha Isten szolgája vagy, ne láncold magad vasgolyókhoz, hanem Krisztushoz.”⁵² Elvei nem ismerték a nehézség dicséretét. Rekordszerű csúcsteljesítményeket éppúgy kevésre becsült, mint kényelmet. A túlzásokat éppúgy száműzte falai közül, mint az álmodást. A két szélsőség kerülésével fejezi ki leginkább a nyugati életérzést a keleti szerzetesség felfokozódó szenvedélyével szemben. Eltöltötte őt a mértéktartás szelleme, a bölcs mérséklet a legnagyobb határozottsággal párosul, ami csak

ritka valóság iránti érzékből származhat. Salvatorelli szerint „Benedeknek ez a mértéktartása oly föltűnő ellentétben áll kora aszketikus szigorával, hogy azt teljesen tudatos reakcióként értékelhetjük, sőt úgy tekinthetjük, mint a szerzetesség forradalmát.”⁵³ Benedeknek megvolt az a nevezetes tulajdonsága, amely minden vonatkozásban megkülönböztette őt évszázadától, és pedig az, hogy kitartott a középut mellett! Tudott mértéket tartani, bár ehhez kevesen értenek. Ebben rejlik az egyik titka. Akár táplálkozásról van szó, akár a zsoldárok számáról a karimában, minden rendelkezésében felcsendül az ünnepélyes intés: „mindenben tarts mértéket!”⁵⁴ A bölcs mértéktartás már Gergely pápának is föltűnt a forma világossága mellett, ami a regulát jellemzi. A nyugat apátja soha sem lépi túl az emberies mértéket. „Két egészen magasrendű dologról, a mértéktartásról és középutról lehetőleg sohasem beszélnek az emberek. Kevesen ismerik ezek erejét és jelentkezését belső élményeik és változásaik misztikus útjain. Ezek viszont isteni dolgot tisztelnek benne, és röstellik a hangos szót, míg a többiek az ilyesmire alig vetnek ügyet, ha róla beszélnek és úgy vélik, hogy unalomról és középszerűségről van szó” — mondja Nietzsche az egyik kevésbé ismert írásában, amivel akaratán kívül is ékesszóló bizonyítványt állított ki a bencés lelkiségről.⁵⁵ Monte Cassino szerzetesi életstílusában van valami világos, ésszerű, apollói, az isteni Logosz által megvilágosított elem, amivel az életben oly ritkán találkozunk az ember. Az enyhesség és szigor ilyen csodálatos egyensúlya teszi örök életűvé ezt a regulát. Ha valaki csak egyszer is fölfogta belső hallásával, soha nem tudja elfelejteni Benedek szavát, hogy „ez is mértékkel történjék”⁵⁶.

Végül a regula egyik sajátos vonása az, hogy tisztel minden teremtményt. Mint minden zülalt korszak, Benedek kora is elvesztette valódi kapcsolatát a dolgokkal, aminek szükségszerű következménye a rendezetlenség. A regula előírja a szerzetesnek, hogy „a kolostor minden szerszámát és javait oltárra való szent edényként” kezelje.⁵⁷ Ebben a rövid, bár felmérhetetlen rendelkezésben nagyon sok minden benne van, csak ki kell fejteni, hogy kellőképpen méltányolhassuk. Ez a nagyszabású megfogalmazás a valódi viszonyt írja le a dolgokhoz, amit az ember mindig keres és csak ritkán talál meg. A bencés nem rabja a dolgoknak úgy, mint az az ember, aki vak mohósággal mindent össze akar harácsolni, azután amit megszer-

zett, féktelenül kihasználja és végül megcsömörlik tőle, elveti magát. De azért nem akarja a bencés minden örömét sem elnyomni, amit az Isten által teremtett dolgokban lelhet, mintha a kereszténység legfőbb elve az lenne, hogy az ember mindentől fossa meg magát. Inkább eszköznek tekinti a dolgokat, hogy azokkal Istenhez eljusson és tudja megszentelni a természetes hajlamokat. Istennel akart találkozni Benedek a dolgokban, amelyek titkot jelentenek az ő számára, és amelyeket emiatt vallásos tisztelettel vesz körül. Körülbelül olyasvalami szűrődött itt le, mint amit később például Jeremias Gotthelf fejezett ki főleg „A plébánosné” című posthumus novellájában. Benedek szerint minden dolog kivétel nélkül „mint oltárra való szent edény” fogható fel, még ha közönséges levesestányér is, megszentelt valami, mert Istené és ezért az embernek szeretettel kell kezelnie. Ezáltal a profán tárgyak szférája is vallásivá lesz, leomlanak közöttük a falak és megkezdődik a természetes dolgok nagy megszentelődése. Benedek ismeri az embernek a tárgyakkal közös nagy felelősségét, ami vallási jellegű, ismeri létük értékének a mélyét, mert a Teremtő kezéből veszi át azokat. A dolgok túlmutatnak önmagukon, és Istennel való kapcsolataik alapján értékelhetők. Belső szimbolikájuk utal minden lét okára, és Benedek számára természetes lépcsőfokok a dolgok a természetfölöttihez. A kolostorban minden Istennek van szentelve. Ezzel a beállítottsággal R. M. Rilke két messze megelőzve már elvégezte a dolgok új felmérését, amely kimondja, hogy a tárgyak tulajdonképpen mik. Nem kétértelmű tárgymisztikáról van itt szó, hanem vallásos tiszteletéről, amely csak a bomlasztó cinizmust száműzi. Még magát a szerzetest is megilleti ilyen tisztelet. Nemcsak nevükön szólítják egymást, hanem a fiatalabbak „tisztelendő atyámnak” szólítják az idősebbeket, az öregebbek részéről „testvér” megszólítás jár a fiatalabbaknak. Az pedig mindannyiukra vonatkozik, hogy „a szerzetesek előzzék meg egymást a tiszteletadásban.”⁵⁸ Ez nem üres formáság, hanem új keresztény viszony emberek között, amit ezek a szavak kifejeznek. Így alapozza meg Benedek a monasztikus család életét kolostoraiban. Akár a vallásos rendről, nemes fegyelemről, mértéktartás szelleméről vagy tárgyakhoz való új viszonyról van is szó, mindig építő szellem nyilatkozik meg, amely a legnagyobb csöndben megtalálta az új utat, és ez ma sem kevésbé járható, mint valaha.

Még sok szépet el lehetne mondani a reguláról, és az ember nem jutna végére, ha mindent meg akarna említeni. Elég az hozzá, hogy a regula Benedek legszebb emléke, amit még csak megközelítőleg sem érhet utol semmiféle modern méltatás. A nagy monasztikus életstílust közvetíti a szó keresztény formaalakítás, nem pedig esztétikai értelmében. A regula élő valóság, nem pedig holt betű, a kolostori életet Krisztusra építi fel, és szüntelenül Isten felé mutat. Saját lényegmeghatározó-rendszerével inkább a kora középkort vezette be, mint amennyire lezárta az ókori kereszténységet. Iránymutató szellemiség áll az egyszerű és mégis oly határozott szavak mögött, ami hatalmába ejti az olvasót. Erőforrást tár fel Benedek regulája, foglya marad az ember. Ez az egyik legnagyobb keresztény dokumentum, amelynek nem lenne szabad hiányoznia egyetlen vallásos ember könyvtárából sem, és amelynek minden pontját behatóan át kell gondolni, hiszen Monte Cassino alapítója saját élettapasztalatát és egy egész szerzetesi tradíciót dolgozott bele. Mint minden isteni mű, lassan alakult, nem egyik napról a másikra keletkezett, hanem évek során érlelődött, és utóbb sokszorosan kipróbálták. Maga az alkotója is mindig javított rajta, míg csak a szerzetesség Magna Chartájává nem lett, amiből nem felejtett ki semmit és amiben minden a legegyszerűbb formában áll előttünk. Aki követi, élni fog. Benedek „életiskolát” alapított vele, hogy Grundtvig szavával éljünk, nem csak lélektelen biflázásra való. Azzal a határozottsággal, amely pontosan tudja, hogy mit akar, sehol sem reked meg homályban, és a keresztény nyugat egyik legerősebb formáló potenciálja. Mivel nem ad alkalmat vég nélküli vitákra, és mindig felelősségtudat hordozza, kitűnő nevelő hatású. Olyan pszichológiai felismerésen alapszik, amely mély emberismeretből fakad. A rendelkezések mindig tekintettel vannak az ember lelki alkatára, és csak csodálkozni lehet minden egyes rendelkezés átgondoltságán. Ez a finom érzék kiváló lelkivezetőre vall. Pneumatikus, szellemi pedagógia van benne, az isteni Logosz hangja szól belőle. A regula elsőrangú vallásos irodalmi alkotás, amely mindig csak Istenről beszél, akinek a szerzetes szolgálatában áll. Nagyságát és mélységét nem lehet eléggé kiemelni, ez tartotta fenn több mint 1400 év óta a kereszténységben. Kevés alkotás lehet ennyire időtálló — nevezték már a középkor legjelentősebb emlékének is. Az „öröm” szó csak egyszer fordul benne elő, amikor a hűvét megünnepléséről van szó. De nem kellett ezt Benedeknek külön

hangsúlyoznia, hisz az egész regula belső boldogságból fakadt. Ahelyett, hogy elszomorítaná az embereket, inkább éppenséggel lelki derű állapotában tartja őket. Kevés könyv alkalmas arra annyira, mint ez a regula, hogy hűségesen tartsa hozzá magát valaki. Természetesen csak az képes átvenni a szellemét, aki nemcsak elolvassa, hanem meg is próbálja életében megvalósítani.

Benedek mindössze csak egy kolostort akart alapítani Monte Cassinón, arra nem is gondolt, hogy szerzetesrendet alapítson. A bencés szerzetesség ereje mindig egyes kolostoraiban volt. A szó mai értelmében nem is vált soha szerzetesrenddé, és évszázadok múlva is csak lazán kapcsolta össze az egyes kolostorokat valamelyes szervezés. Ez másképpen nem is lehetett, mert a bencés szerzetesség „nem egyes külön célokra irányul, mint a modern rendek és kongregációk, nem egyházi vagy kulturális feladatok megoldására jött létre, egyáltalán semmiféle különleges célkitűzést nem követ, inkább kifejezett célstruktúrán alapszik egész léte és hatása.”⁵⁹ Benedek szerény szándéka ellenére alkotása belenőtt a történelembe. Rendkívüli módon elterjedt, amit ezen a helyen egyáltalán nem is lehet ecsetelni. A bencés rend történetének megírása olyan nagyszabású, átfogó feladat, amilyen történész számára csak elképzelhető. Stephan Hilpisch és Philibert Schmitz megtapasztalta ezt saját műveiben, és olyan sokrétű, rendkívül színes történeti fejlődést mutatnak be az olvasónak, hogy az mindenkit csodálatba ejt.⁶⁰ Ebben a rendkívül széles körű történelmi folyamatban a bencések hatása fölmérhetetlen lett, működésük nélkül a nyugat el sem képzelhető, még akkor sem, ha a kényszer eszköztől vissza nem riadó középkor „nem is fogadta el a bencés ideált.”⁶¹

Természetesen mélyreható változások következtek be a hosszú történelem folyamán a bencés rendben. Cuthbert Butler angol apát mércét felállító művében felveti a kérdést: „Vajon a bencés élet lett-e más, vagy élő növekedés-e ez, amely az igazi fejlődés törvényeinek engedelmeskedik? Ha Benedek hirtelen ott teremne egy új bencés apátságban, vajon meglepetése nem lenne-e Péter apostoléhoz hasonlítható, ha ő meg ott lehetne egy pápai szertartáson abban a templomban, amely az ő nevét viseli?”⁶² Ezt a kérdésfelvetést nem lehet elhárítani azzal, hogy illetéktelennek nevezzük. A történelem lényege a változás. Ebben a folyamatban pedig nem lehet minden változást csak vagy haladásnak, vagy elfajulásnak fel-

fogni. A föllendülés és hanyatlás fogalmait lehetőleg ki kell kapcsolnunk, mert ezekben bizonyos értékítélet van. Akkor következett be az egyik első változás, amikor a longobárdok feldúlták Monte Cassinót a VI. század végén és a szerzetesek arra kényszerültek, hogy Rómába meneküljenek. Ennek a római tartózkodásnak megszeménő következményei lettek a bencésekre nézve. Nagy szent Gergely belevonta őket a missziós munkába, és így északi vidékeken lett alapvető jelentőségük. Wilfried, Bonifatius és mások, akiknek közismerten jelentős érdemeik vannak Nyugat-Európa északibb részeinek megtérítésében, bencések voltak. A legnagyobb változás akkor következett be, amikor a bencések egyszersmind papok is lettek. Az eredeti laikus közösség klerikalizálódásának időpontja nem határozható meg pontosan, valószínűleg lassanként alakult ki.⁶³ Ezt a fejlődést bencés részről is döntő változásnak találják, ami elidegenítette a szerzeteseket a kézi munkától, és szükségessé tette a laikus testvérek intézményének bevezetését. Benedek maga aligha gondolt ilyen hatalmas kibontakozásra, mint amilyen a középkori bencés apátságokban volt tapasztalható. Ő talán egyszerű laikus testvérek között találta volna föl magát legjobban.

Zavaros hanyatlás korszaka után az elfajzott bencés szerzetesség Cluny-ben lendült fel újra, ez mentette meg a szerzetességet. Cluny neve mintegy programot jelöl. Reformeszméi a római kúriába is behatoltak, és ez kiobbantotta a pápaság és császárság harcát, ami beláthatatlan zavarokat okozott a középkor világában. Mindemellett történelmileg tarthatatlan szemlélet lenne, ha esetleges következményekért csak távolabbi okokat tennénk felelőssé. Ennek a burgundiai kolostornak magának nagy történelmi jelentősége van. Igaz, hogy számos más kolostorban is létezett komoly szerzetesség, de Cluny „tette az általános reformot a kolostorokban elvszerűvé.”⁶⁴ Képes is volt ennek végrehajtására, kiemelkedő apátjai voltak, akik rendkívüli tettekézségről és szervezőképességről tettek tanúságot. Odo és Aymard, Majolus és Odiló mind erőteljes vallásos egyéniségek voltak, akiknek már életükben csodatevő erőt tulajdonítottak. Cluny erőd volt, saját pénzt veretett, és számos udvarral tartott fenn kapcsolatot. Olyan hatalmas szervezet volt, amely impozáns voltánál fogva tiszteletet ébresztett. Mindenesetre nem maradt hű mindenben szent Benedek szelleméhez. Intézményeit inkább aniáni Benedeknek köszönhette, ami már eltérést jelent az eredeti bencés

szerzetességtől.⁶⁵ Sőt a liturgiát liturgizmussá fejlesztették minden más munka rovására, és ez is megzavarta a bencés egyensúlyt.

A clunyi mozgalomból kiindult még valami, ami mintegy szimbólumává lett a bencés szerzetességnek. Odiló apát, akinek a szemei különösen csillogtak, sőt gyakran könnyezett, annyira érezte a túlvilágról a pokol sóhaját, hogy azt lehetetlen volt a nyilvánosság előtt elrejtienie. Könnyei nem hagyták nyugodni, és keresztényi cselekedetre érezte magát indítatva. Elrendelte minden tőle függő kolostor számára, hogy a mindenszentek utáni napon a megholt hívókért misézzenek, zsolozsmázzanak és alamizsnát osszanak. A halottak napjának gondolata azonban nem csak középkori eszme. Odiló tette tanúskodik „a megváltás gyümölcseiben nem részesedő földi lét egészébe vetett hitről.”⁶⁶ Szerzetesi szeretet volt ez az egész bűnös emberi nem iránt, abban reménykedett, hogy halottak napján mégiscsak lehet részelteni a világtörténelmet a megváltás gyümölcseiben. A halottak napja mutatja, hogy a bencés szerzetesség minden monasztikus visszavonultsága mellett is harcolt az egész kereszténységért. A kolostor vitte az első fényt a purgatóriumba. Fel kell figyelni az ilyen megnyilvánulásokra, ezek mutatják az ember ráutaltságát a szerzetességre.

Nem kevésbé dicső a bencés szerzetesség további története. Soraiból ismét és ismét az átlagos mértéket messze meghaladó emberek származtak. Canterbury Anzelm jelszava, „hiszek, hogy megértsem” — ő lett a skolasztika atyja, Isten szeretetéből kiinduló eszmélkedése egyszersmind „meditáció és szemlélődés.”⁶⁷ A bencés apácák a női életnek adtak elmélyült értelmet a középkorban, kolostoraik „a szellemi élet fellegvárai voltak.”⁶⁸ Szellemes és mélyen vallásos nők akadtak köztük, mint bingeni Hildegárd, magdeburgi Mechthild és Nagy Gertrúd. Az újkorban is támadtak nem mindennapi szellemek a bencések között, gondoljunk a tudós Mabillonra, akinek annyit köszönhet az irodalomtörténet. A reformáció és szekularizáció súlyos sebeket ejtett a renden, de a XIX. században újabb fellendülés indult meg és tart a mai napig. A jelenkor is ismeri a bencés típusát, aki példás tartásával teljes csöndben figyelemreméltó hatást sugároz ki magából.

A bencés rend gazdag és tartalmas történetéből mégis mindig vissza lehet térni Benedekhez és a regulához mint a megújulás forrásához. Az ő építő szellemétől nem lehet elszakadni anélkül, hogy mélységes vágyat ne éreznénk közelsége iránt. Csillapíthatatlan vágy támad bennünk a bencés szellem iránt, az visszatükröz valamit Krisztus békéjéből, amely minden értelmet meghalad. Ez nemcsak meghatározatlan érzelmi rezdülés, amely szétfoszlik pár perc alatt, hanem emésztő vágy az „áldott” után, erőt vesz rajtunk és formálisan ég bennünk, mint ahogy a zsoltárban áll. Minél mélyebb kapcsolatba kerülünk a regula szerzőjével, annál inkább erősödik a sóvárgás: bárcsak jönne szellemi visszatérés szent Benedekhez!

SZENT BRUNÓ ÉS A KARTHAUZIÁK

1

Kölni Brunót olyan különös, nyomasztó élmény várta Párizsban, amilyen embert csak érhet. Ott volt egy tekintélyes tanítómester, Raimund Diocre halálakor a halotti zsolozsmán. Ott volt a koporsó a templom közepén, benne feküdt a holttest. Az éjjeli zsolozsma zoltárait már elénekelték, és a pap elkezdte az olvasmányt. Ezeknél a szavaknál: „felelt nekem. . .”, a jelenlévők legteljesebb rémületére hirtelen felemelkedett az elhunyt feje a ravatalon, merev ajkai megmozdultak, és félelmes hangon ilyen szavak törtek elő szájából: „méltán vagyok én vádlott Isten ítélőszéke előtt.” A halott feje ismét visszahanyatlott, és borzalom kiáltása visszhangzott a sápadt gyertyalángoktól megvilágított templomban. A nyárfalevél módjára reszkető papok másnapra halasztották a halotti zsolozsmát. De amikor másnap reggel újra megkezdődött a gyászszertartás, újra fölemelkedett a kanonok a koporsóban, és könnyektől elhaló hangon mondotta „méltán ítél el engem Isten az ítélőszéke előtt!” A sápadozó papok újra megszakították a zsolozsmát, és egy-kettőre bejárta a várost a szellemtörténet híre. Feszült izgalommal várták a következő napot, amikor a halott kanonok meghökkentő módon harmadszor is felemelkedett a koporsóban, és ezeket a szavakat préselte ki magából: „méltán kárhoztam el Isten ítélőszéke előtt.” A papok leírhatatlan szorongásukban elmenekültek, és fölizgatott tömeg elvonszolta a holttestet, és kidobták a sintérttelepre. Annál felfoghatatlanabb volt ez a hallatlan esemény, mert hiszen a meghalt kanonok jó keresztény hírében állt, akinek legfeljebb némi érvényesülési vágyat lehetett szemére vetni. De Brunó úgy elmélkedett, hogy a hiúság csak jelentéktelen emberi gyöngének látszik, és ez a kicsi méregadag mégis elég ahhoz, hogy az egész keresztény életet szétrombolja és a pokolba juttasson. Egy pillanat alatt elhatározta, hogy lemond a világi életről.

A Brunó-kutatás nem tartja hitelesnek ezt a történetet, és bizonyos jóleső elégtétellel mutatnak rá az életrajzírók, hogy ezt a „vénesszonyos mesét” nem kortárs hagyományozta át, és hogy Brunó nem is volt soha Párizsban. Az eset csak az első öt karthauzi prior részletes krónikájában szerepel először, ismeretlen szerző tollából, másfél száz évvel Brunó halála után. A rítuskongregáció is törölte a breviáriumból, hogy rövidítse az olvasmányt, és mert nincs is jelentősége Brunó életszentsége szempontjából. Hermann Löbbels alapos Brunó-monográfiája szerint „minden egészséges kritika elvetette ezt a csodát évszázadunkban.”¹ A halottak nem szoktak a koporsóban felemelkedni és a kitalált mese magán viseli a hihetlenség nyilvánvaló bélyegét. Ilyesféleképpen gondolkodik a kritikai kutatás, és tudományos szempontból aligha lehet ellene mondani az érveknek.

Mégis, bár törölte a rítuskongregáció és elhárítja a kritikus történet-tudomány, nyugodt hangnemben így nyilatkozik a karthauzi Le Masson: „Hagyjatok meg bennünket szívünk egyszerűségében, és tegyük hozzá, hogy a történet a legmélyebb értelemben igaz.”² Kihívó makacsságnak látszik ez a nyilatkozat, de meg kell hagyni, hogy komoly. Gondolkozás nélkül odaadnám az egész Brunó-kutatást ezért az egyetlen történetért, mert enélkül minden érthetetlen marad. Brunó élménye a halotti zsolozsmán bizonyára nem is igazi történet, hanem csak később keletkezett legenda. De ebben az elutasított legendában mégis benne van az a magyarázat, amit nem ad meg a történelem. A koporsó-élmény a legendák világába tartozik, ami pedig egyszerűen nélkülözhetetlen a nagy szerzetesatyák megértéséhez. Elvileg más a tudományos szemléletmód, mint a legendái megértés, amely pedig rokon a művészi megragadással. Ezt a tulajdonságát ilyen szavakkal írta körül Newman: „elsődleges feltételként nem azt kívánja, hogy fölötte álljunk a tárgynak, hanem abban rejlik, hogy ott álljunk a tárgyak lábánál. Az legyen az érzésünk, hogy azok fölöttünk állnak, messze, magasan, hogy fölnézünk rájuk, és ahelyett hogy beképzelnénk magunknak azt, hogy felfogjuk őket, biztosra kell vennünk, hogy azok fognak közre és ragadnak meg bennünket. Ez azt jelenti, hogy mi azokat távolinak, fölmérhetetlennek, áthatolhatatlannak, kikutathatatlannak, titokzatosnak fogjuk föl, úgy, hogy legjobb esetben csak sejtésünk van róluk, nincsenek kulcsaink, mert sokféle magyarázatot megenged-

nek azok a jelenségek, amelyeket felénk mutatnak, az igazit pedig nem tudjuk megismerni.”³ Jelen összefüggésben a legendai megismerés azt akarja mondani, hogy semmi nem múlik a történeti tényeken. Pozitivistá előítélet az, hogy egyedül a történelmi ténylegességet tegyük meg mércévé. Akkor megakadunk a külsőségek-nél. Minden legendánál a belső igazságra kell ügyelni, amit a legenda értelme kifejez. A koporsólegendánál pedig olyan nagyszerű a szellemi tartalom, hogy ennél csodálatosabb nem is lehetne. Ebben rejlik Brunó megváltozásának egyetlen lehetséges motivációja, felülmúlhatatlan szemléletességgel lehet átélni a belső törté-nés külső körülményeit. Ezért nem lehet és nem is szabad feladni. A koporsó-élmény Brunó élete szempontjából ugyanolyan szimboli-kus, mint Buddha többszöri útjának legendája nyilvánosságra lé-pése alkalmával. Mindkét elbeszélés a kiváltó élményre utal, és döntő hangot szólaltat meg mindkét ember életében. A halotti zsolozsma története kárpótól azért, hogy oly kevés ténnyt ismerünk Brunó életéből. Pszichológiai érveléssel a karthauzi rend alapítójá-nak megismerésénél nem megyünk sokra, mert hiányoznak a szük-séges adatok. A magyarázkodás csak olyan, mint amikor a medve a saját talpát nyalogatja, avval ugyan nem lakik jól! És pláne a so-vány hagyományt még mítosztalanítják, úgy, hogy teljesen szét-foszlik Brunó egyénisége. Az ilyen módon elégtelenné váló mód-szerek miatt kell ismét visszatérni a legendai gondolkodásmódhoz. Ez nem azt jelenti, hogy jámbor meséket kell kitalálni, hanem hogy szimbolikusnak kell tekinteni a hagyományt, és akkor elmondhatjuk, hogy egész világ áll egyetlen mondat mögött, amit újra fel lehet fedezni. Valóban csak a legenda beszél Brunóról kellő mély be-nyomással. „A legmélyebb értelmét tekintve igaz”. Le Masson megállapításából lehet kiindulni.

A kárhoztatott legenda értelme félreérthetetlenül az, hogy a transzcendens világból jött egy hang, amely Brunót életében fölriasztotta. Nem könnyű megfogalmazni, és még nehezebb jól is érteni — a halál kinyilatkoztatása. Halott emelkedett föl a koporsóban, és tö-redelemmel hirdette ott a templomban saját elkárhozását. Ez a hang onnan jött, ahonnan még nem jött vissza senki. A túlvilágról visszhangzott, és azért hangzott olyan borzasztóan. Természetesen ez a bénító, zavarba ejtő eset nem használható fel épületes olvas-mányokban. Senkit sem erősít meg jámbor érzelmeiben. De ijesztő,

és mégis oda irányítja a tekintetet, ahova egyáltalán nem akar nézni senki. Arra a sorsra, amely halála után az emberre vár. Csakhogy nem hagyja nyugodtan aludni az embert ez a barátság-talan kilátás. Brunó viszont keményen talpraállt a túlvilági fel-szólítás hatására, hagyta magát elkalauzolni az emberi lét határára, oda, ahol a halál megnyilatkozik előtte, azon a végső ponton, ahol az ember már nem képes állva megmaradni, hanem csak zuhanni tud. A gazdag és a szegény Lázár példabeszéde szerint az emberek nem hallgatnak arra, aki a halottak közül föltámad, de a karthauzi rend alapítója mégis figyelt arra a rendkívüli eseményre, amely ezt a radikális fordulatot előidézte és igent mondott. Csak egészen rend-kívüli, minden megszokott elképzelést szétzúzó élmény, a halál megfoghatatlan világának az élménye hozhatott létre ilyen meg-rázkódtatást. Elemi erővel kellett hogy történjék a metafizika be-törése, különben nem lehet megérteni, hogy miért ilyen nagy a for-dulat. Ritka emberi tapasztalat a halál-kinyilatkoztatás a maga borzalmában, és ezért az örökkévalóságtól való rémület a párizsi zsolozsmán mégiscsak hozzátartozik ahhoz a nélkülözhetetlen kerethez, amely Brunó egész életét kellően érvényesíti előttünk.

Milyen ember volt az a Brunó, akiről ilyen legenda keletkezett? Ezt bizony csak hiányosan lehet felvázolni, és inkább belső meg-sejtésre, mint észszerű tudatra kell hagyatkoznunk. Minden szinte kiismerhetetlen mélységben játszódik le, ahova alig lehet lehatolni. Brunó német volt, 1030 körül született Kölnben. Ő az egyetlen német a nemzeti kereteken túllépő rendalapítók között. Előkelő származása ellenére semmi közelebbit nem tudunk fiatakoráról. Reimsben tudós képzésben részesült. Tudományos buzgalom szállta meg, teljes lelkével ennek szentelte magát. Tanulmányai végeztével megkezdte ragyogó pályáját mint tanító a reimsi káptalani iskolá-ban. Kitűnő képességeinek és szorgalmának elismerése volt, hogy ott tartották tanítani. Tudós műveket is szerkesztett. A káptalani iskolában klerikus pályára készülő fiatalembereket oktatott, ez a nevelői munka azután később nagy hasznára váló tapasztalatokat nyújtott számára. Tudott bánni a fiatalemberekkel, föl tudta kelteni buzgóságukat és tudta lelkesíteni őket nagy célok érdekében.

Több mint húsz évig tartó sikeres tanító munkáját megszakította az, hogy Manasses reimsi érsek kancellárjává nevezte ki. Amikor

hivatalát átvette, mit sem tudott az érsek lelkiismereti gátlástalanságáról, de amikor átlátta az egész helyzetet, drámai összeütközésbe került vele, és végül menekülnie kellett Reimsből. Nem tárgyalt attól, hogy Manasses romlott ember, bár az ravaszkodva még a pápát is meggyőzte arról, hogy ő nem simónia útján jutott az érseki székbe. Brunó nem hagyta magát befolyásoltatni földi tekintélyek által. Jog- és igazságtudatától semmi sem téríthette el, és végül mégis megvolt az az elégtétele, hogy VII. Gergely is rájött Manasses jellemhibájára, Brunót pedig visszahelyezte kancellári hivatalába. Mint-hogy azonban Brunó életének ebből a szakaszából nem hagyományoztak át anekdotát korunkba, képtelenség plasztikusan magunk elé állítanunk őt mint sikeres tanárt és mint kitartó kancellárt. Ez mind a múlt homályának kódéba vész, vallásos ember pedig lehetőleg nem néz hátra.

A simóniás korszak zavaros tapasztalatai miatt Brunó természet-szerűleg megcsömörlött a világtól. Az egyházpolitikai tevékenység olyannak tűnhetett számára, mintha sárban kellene gázolnia, és lehetetlenség nem észrevennünk csalódását, ami az arcán is meglátszhatott. A visszásságok üzték tovább ezt a hajthatatlan embert, aki kezdte átlátni a világ hiúságát. Lassacskán érett meg benne a túlvilág ígérete, és már csak a döntő élmény váratott magára, hogy beteljék a pohár. Ez a legenda szerint akkor következett be, amikor a halott kanonok fölemelkedett koporsójában és kimondotta saját kárhoztató ítéletét, ami egyszersmind ítélet volt az egész simóniába süllyedt korszak fölött. Egyetlen villanással világossá vált előtte, hogy hova vezet ez az egész becsvágyó és lelkifurdalást nem ismerő élet: a kárhoztatba! Ő maga ugyan bátornak bizonyult az élet szennyes áradatában, de az a kis igazságtevés nyilvánvalóan nem volt elég ahhoz, hogy megmeneküljön az ítélettől. A koporsó-élmény szinte kézzelfoghatóan leplezte le előtte az emberi utak közös végcélját. A legenda roppant biztossággal mutat rá igen találoán arra, ami Brunóban tudatosodott az egyházpolitikai küzdelmek során. Mennyire kérlelhetetlen az örökkévalóság igazságszolgáltatása, mennyire nem maradt rejtve semmi, és még a legkisebb dolog is mennyire fontos. A kancellár nem látott többé más kiutat, mint azt, hogy elmeneküljön a sötét romlásból.

Megtette a nagy elhatározást, hogy szerzetes lesz. A halál megnyi-

latkozása, nem pedig a becsvágy kielégítetlensége vitte rá erre. Radolf Viridishez írott egyik levelében világosan kifejtette indokait. „Emlékezni fogsz rá, szeretett barátom, hogy egy napon, amikor veled és Fulcius Monocutusszal ott voltunk abban a kertben, Ádám háza mellett, ahol akkoriban egy ideig laktam, e világ hamis örömeiről és gyönyörűségeiről beszélgettünk, annak múltó gazdagságáról, azután hosszasan az örök dicsőség örömeiről, végül pedig Isten lángoló szeretete miatt megígértük, igen, a Szentlélek előtt megfogadtuk, hogy hamarosan elmenekülünk ettől a hitvány világtól, csak azt keressük, ami örökkévaló, és felöltjük a szerzetesi ruhát. Azt akkor rövidesen meg is tettük volna, ha Fulcius nem utazik Rómába, és így elhalasztottuk fogadalmunk megtartását az ő visszatéréseig. De ő késleltette utazását, és még más körülmények is közrejátszottak, úgy, hogy kihűlt az isteni szeretet, megbénult a tetteket követelő elhatározás, a buzgóság ellanyhult... Ne tartson vissza a hamis gazdagság, sem préposti méltóságod, amit nem viselhetsz lelki üdvösséged nagy veszedelme nélkül.”⁴ Eszerint visszasz tapasztalatai Manasszessel csak alkalmat adtak arra, hogy a kolostorba visszavonuljon, de nem ez volt az ok. Majd Brunó bizonytalankodás nélkül végrehajtotta azt, amit egyszer elhatározott, bár neki azután még a szerzetesség terén is meg kellett keresnie a maga útját. Molesme-ben belépett egy bencés kolostorba, amelyet Robert apát vezetett, Citeaux későbbi alapítója. Az ottani szerzetesek azonban a romlott korszellem hatására csak lanyhán követték a regulát, és ez újra csak csalódást okozott neki. Az apát engedelmével elhagyta a kolostort, és két társával visszavonult egy közeli erdei remetességbe, hogy ott szigorú vezeklésben éljen. A régi pusztai atyák életrajzait olvasta. Főleg oszlopos szent Simon tett rá mély benyomást, akinek az életét példaképnek, nem pedig dőreségnek tekintette. Az ókeresztény remetesség mutatott neki utat és célt.

Még nagyobb magányt keresve Grenoble-ba ment Hugo de Châteauneuf püspökhöz, aki azelőtt tanítványa volt. Előadta neki, mennyi csalódás érte kancellári pályáján és a bencések között. Hosszas beszélgetésbe bocsátkoztak. Brunó felfogása szerint a legmerészebb elhatározásra van szükség ebben a pusztulásra érett helyzetben. „Szuperszerzetesség” gondolata merült föl benne, Angelus Silesius szóhasználatára értelmében, akinek szintén nem volt elég, amit Istenről beszélnek, mivel számára a lényeg és a fény volt

a „szuper”-Istenség. Gondoljuk csak meg, hogy nem fiatalon, hanem ötvenéves fejjel forgatott ilyen terveket a fejében. Hugónak pedig volt érzéke az aszkézis iránt, és készségesen átvette Brunó gondolatait. Nem utasította el azokat, mint túlfeszített elképzeléseket, különösen azért, mert épp azokban a napokban volt egy olyan álma, hogy „Isten magának templomot épített a remeteségben, ahol hét csillag volt a kísérete”.

Megegyeztek abban, hogy Brunó a Dauphiné hegyei közt szerzetesi lakot épít. 1084-ben indult neki a kis csapat néhány favágó kíséretében, akik segítettek utat törni a rengetegben. Nem mindennapi expedíció volt ez a remeteségbe, csak megrendüléssel lehet figyelni. Rövidesen maguk mögött hagyták a síkságot, ami egyben szimbólum is, túlemlkedtek az élet prózai lapályain. Már a hegység első nyúlványaira feljutva sem találtak utat vagy csapást a sűrű bozótban, málháikkal csak a legnagyobb nehézségek árán küszködve haladhattak. Soha nem látott őserdő vadonja tárult föl előttük. De nem vesztették el a bátorságukat amiatt, hogy utat egyáltalán sehol nem találni. Kimondhatatlan vesződsséggel mégis előrenyomult a kis menetoszlop mindaddig, amíg csak meredeken lógó sziklaszirtek és lejtők nem vették őket teljesen körül. Minél barátságatlanabbakká váltak körülöttük a Dauphiné-i Alpok, minél nyomasztóbb benyomást tett a vidék, annál jobban ragyogott a szemük. Ott, ahol már az utolsó fenyők nőttek, és ahol már csak hegyes sziklafalak meredeztek, egy vad hegyipatak zuhogva szakadt bele egy szűk szakadékba. Megálltak és elhatározták, hogy néhány kunyhót építenek ezen a terméketlen, vad tájon. A vidék nevéről Karthauznak nevezték el a telepet. „Ott érzékeli az ember a föld utolsó zaját és az ég első koncertjét” — mondotta Châteaubriand a főszege, ember számára szinte ellenséges természet láttán visszaemlékezve a helyre.

Mai ember alig képes fölbecsülni ennek a hegymászásnak a borzasztóságát. Hogy csak megközelítőleg lássuk, mennyire szokatlan volt, utalhatunk a középkori ember félelmére a hegyektől. Keresztény ember nem mert a hegyek közé menni a középkorban; amint ismert anekdota mondja Petrarcaról, pástorok formálisan könyörögtek neki, hogy meneküljön ezektől a rá váró halálos veszedelmektől. A hegyek világa akkoriban pedig különösen borzongató

volt, bénító félelem fogta el ott az embert. Nem hívogatott a természet, hanem kiszámíthatatlan hegyi szellemek lakoztak arrafelé. Tévedés lenne Brunó bátor kivonulását Albrecht von Haller szemével nézni, aki felfedezte az Alpok szépségét. Biztosra vehető, hogy a lenyűgöző hegyek fenséges látványa nem készítette arra Brunót, hogy felkiáltson, mint Léon Bloy Karthauz meglátogatásakor. „Isten dicsőségére világítanak a csillagok, az ő dicsőségére zuhog a mélységbe évezredek óta a rohanó patak, az ő dicsőségére világítanak a hegycsúcsok hómezői!” Ezek mind újkori lelemények, Brónótól még távol esnek. Inkább a merészséget kell megcsodálni, ami hősietlen hősiességből fakadt, vezeklés, magány és Istenhez kötöttség vágyából.

Sőt még egy másik értelmezést is megkíván Brunó hegyi útja arra az úttalan helyre, ahol ember még nem járt. A régi remeték életrajzeit olvasva hozzájuk hasonlóan pusztába akart jutni. Célja az ő utánzásuk volt. Az óriási sziklatömbök között, amelyek fenyegetően és siváran tornyosultak körülötte, sivatagi élményt keresett. Ezt akarta megtapasztalni, és lehetett is része ilyenben ezen a helyen. Európa szívében talált igazi, nemcsak szimbolikus sivatagot. A sziklás hegycsúcsok világa Európa kietlensége. Szokatlanság tekintetében nem marad el az övé sem Antal egyiptomi vállalkozása mögött, ugyanúgy az ismeretlenbe vonult ki. Brunót szinte szent Antal újjáélesztőjének nevezhetjük, ugyanaz a szellem töltötte el, hallatlan dolgok utáni vágy és benne föllángol újra a régi sivatagi kereszténység. Csak olyan ember jöhetett ilyen hallatlan gondolatra, akinek szeme láttára emelkedett föl a halott a koporsóban. A francia Alpok megmászása Brunó második fölfoghatatlan élménye, ami mintegy pozitív kiegészítése a párizsi halotti zsolozsmának. A vad hegytömeg megfelelt az ő elképzelésének a sivatagról, amely minden emberi településtől olyan távol esett, hogy az szinte eleve kizárt minden érintkezést emberekkel. Eltűnni a világ elől — ne tudjon róluk többé semmit, mintha meghaltak volna. De nem az űrben akart lebegni, ellenkezőleg, egészen közel és zavartalanul akart Istennél lenni. A fölvezető út a hegyi remeteségbe szimbolizálja a belső föl-emelkedést Istenhez. A hegyi Karthauz alapításának végső értelme legjobban Kierkegaard egy mondatával írható körül. „A lelki egzisztencia, főleg a vallási, nem könnyű; a hívő állandóan mély víz fölött lebeg, 70 000 fonálnyi mélység van alatta. De azt, hogy

kinyújtóztathatja tagjait, nem az határozza meg, hogy mennyi ideig lehet kivontatva a partra. Időnként megnyugodhat, tapasztaltabb lehet, biztonságot találhat, olyannyira, hogy szeresse a tréfát és az örömet — de az utolsó pillanatig 70 000 fonál mélységű víz fölött lebeg.”⁵ Ezek a szavak akaratlanul is borzongást keltenek. De mégis-csak ezek a megfelelőek a karthauzi életforma szimbolikus érzékeltetésére. 70 000 fonál mélységű víz! Aki megpróbált belsőleg ehhez alkalmazkodni, annak megvan a lehetősége arra, hogy megértse Brunó halál-kinyilatkoztatását.

Kísérőivel azonnal megkezdte a nyomorúságos cellák építését; mind egymástól egyenlő távolságra. Olyasfélék voltak, mintha kicsi havasi pásztorkunyhók lennének. Egy sziklára támaszkodtak, vastag gerendák tartották a tetőt a hótakaró súlya miatt. Egy kis kápolnát is építettek gerendákból. Minderről Hugó alapítványi oklevelet állított ki, a pusztaságot átadta birtokul a remetéknak. A következő évben a püspök sürgetésére szabályos kolostort építettek kerengővel, a cellákat pedig kicsi háromszobás házacskákká bővítették, amelyek mind egy útra nyíltak. Ez a berendezkedés nem felel meg teljesen Brunó akaratának, mert féltette a magányt, de alkalmazkodott Hugó tanácsához. Néhány évtizeddel a felköltözködés után azonban hótömb zuhant a templomra és kolostorra, úgy, hogy a szerzetesek arra kényszerültek, hogy lejjebb, mélyebben fekvő, de jobban védett helyet keressenek, amely nem volt úgy kitéve a lavinaveszélynek. Az első karthauziak életmódjára pedig, amely az elképzelhető leg-egyszerűbb volt, nem vagyunk pusztán feltételezésekre utalva. Híradás maradt ránk Guibert Nogent-i apát tollából, aki az alapítás után húsz évvel felkereste a kolostort, és így leírása a szemtanú hitelességével bír. „A templom sziklán áll, körülötte vannak az egyes cellák, amelyekben a szerzetesek külön, egyedül dolgoznak, hálnak és étkeznek. Vasárnap kapják meg a gondnoktól az ellátást, kenyeret és főzelékfélét. Ez az egyetlen étel, amelyet főzve esznek, mindenkinek magának kell elkészítenie és megfőznie. A vizet forrásból veszik, ott folyik el minden cella előtt és megfelelő berendezésekkel csatornán bevezetik az egyes lakosztályokba. Vasárnap és nagy ünnepeken húst és sajtot esznek, de halat csak akkor, ha ajándékba kapnak, mert ilyet nem vásárolnak. Aranyat, ezüstöt, templomi díszeket nem ismernek, csak egy ezüst kelyhük van. A templomba nem úgy járnak, mint mi a szokásos napszakokban, hanem csak

bizonyos órákra, misét pedig, ha nem tévedek, csak vásár- és ünnepnap hallgatnak. Szinte soha sem beszélnek, ha szükségük van valamire, jelbeszédet alkalmaznak. A bor, ha egyáltalán isznak, annyira el van rontva a keveréssel, hogy semmi ereje sincsen, de még íze sincs, alig jobb a közönséges víznél. Szőrből készült vezeklőövet hordanak a pusztá testükön, többi ruhájuk nagyon vékony. Prior vezetése alatt állnak, az apátot a Grenoble-i püspök helyettesíti, egy rendkívüli életszentségben élő férfiú. De ha minden tekintetben igen szegények is, mégis igen gazdag könyvtárat szereztek, mert minél kisebb tartalékuk van földi kenyérből, annál többet kívánnak az örökkévaló eledelből. A talaj rossz és terméketlen, és ezért csak néhány búzaföldjük van, de nagyon sok marhát tartanak, amelyek eladásából fönntartásukról gondoskodnak. Egyébként a világtól teljesen elzárkózva élnek, csak saját tökéletességükre törek-szenek.”⁶ Ez a legrégebb leírás a karthauzi életről olyan, inkább fényképhez, mint festményhez hasonlítható. Nincs benne semmi személyes értelmezés, és nyitva hagy számos kérdést, amire az ember választ vár. Mégis ez az első híradás, amely a jelbeszéd téves értelmezésétől eltekintve lényegében megegyezik tiszteletreméltó Péter cluny-i apát leírásával, aki tőle teljesen függetlenül szolgál hasonló híradással. Ő is rendkívül szigorú aszkézisről beszél ezeknek a szerzeteseknek a körében, akik a magányos hegyek között térbelileg is közelebb akarnak lenni az éghez. Minden törekvésük az, hogy a hegyek vadonában Istennel egyedül legyenek.

Eszkatologikus indíték készítette Brunót Karthauz fölépítésére. Érthető, hiszen lelke mélyén rémületet hordozott magában a fölemelkedő halott látványa óta. Így fejezi ki magát egyik levelében a már említett Radulf Viridishez: „Magányban lakom, pusztaságban, távol az emberi lakóhelyektől, szerzetes testvérek társaságában, akik között nagytudású emberek vannak, akik az éjszakai imáadásban kitartva várják az Úr visszatérését, hogy amikor zörget, azonnal ajtót tudjanak nyitni.”⁷ A hallgató Brunótól kevés nyilatkozat maradt ránk, ez itt azonban bepillantást enged rémületes örökkévalóságra készülő lelkébe és elárulja, hogy úgy várta Krisztus második eljövetelét, mint ami számára közelinek tűnhet. Az eszkatologikus beállítottság később is jellemzi a karthauziakat. Olvasták Dionysius művét „Az ember végső dolgairól”. A „nagy Karthauz” nagyharangján pedig még később is ilyen felirat olvas-

ható: „Közel a végítélet napja és számlálom az órákat.” Ez a szókatlan fogalmazás az őskereszténységre emlékeztet, amikor a hívők azt várták, hogy hamarosan beköszönt a világ vége. Ez az őskeresztény vágyakozás űzte Brunót és társait a magányba, hogy ne lepje meg őket készületlenül a nagy esemény. Nem fogalmaztak meg különleges eszkatologikus tanokat, de tényleg ebben a várakozásban éltek. Vezeklő szándékuk következtében fölülemelkedtek a világon. Nem taposta el őket az élet forгатaga, hanem ők diadal-maskodtak. A végidő várása eloszlátott minden tanácsalanságot és mint az őskereszténység, ők is az élet diadalát tapasztalták.

Alig jutott túl Karthauz az első nehézségeken, váratlan csapás érte. A tragédia nemcsak az ókori Görögország egyik jelentős színfoltja, van keresztény tragikum is, amely egészen más törvényeknek engedelmeskedik, de szintén nem cselekedhet az ember anélkül, hogy el ne bukna, igaztalanságot ne követne el. Brunónak keserűen végig kellett szenvednie a vallási tragédiát, amikor hat év elteltével a hegyi pusztaságban, ott, ahol már azt hitte, hogy az egész világ megfedkezett róla, egyszer csak a pápa hívta magához „a szentszék szolgálatára”. Úgy jött ez a váratlan parancs, mint derült égből a villámcsapás, teljesen megdöbbenetette. Súlyos dilemmába sodorta a pápai rendelkezés. Mint szerzetes tudta, hogy a pápa iránt kötelezettségei vannak, pápai megbízatása viszont azt jelentette, hogy mondjon le saját alkotásáról! Vagy engedelmeskedik, vagy pedig megmarad a magányban — ez a két ellentét viaskodott benne. Brunó számára el sem lehet képzelni súlyosabb konfliktust. Az áldozat, amit tőle kívántak, a lényegét támadta meg ennek a rendkívüli embernek, és most ingadozott az önlemondás súlya alatt. Különösen drámai volt az elhatározás azért, mert fölbomlás fenyegette az újonnan alapított szerzetesi közösséget. Érett megfontolás után Brunó mégis engedelmeskedett a pápai iratnak, és nagy szív-fájdalommal bár, de elhagyta az alig megkezdett kolostori életet. Soha nem fogja viszontlátni ezt a helyet.

Tragikus távozása sokkal katasztrofálisabb hatású lett alkotására nézve, mintsem várni lehetett volna. Az ő tekintélye nélkül roppant vigasztalan helyzet maradt utána, és a testvérek elvesztették minden bátorságukat. Olyan elhagyatottak lettek, mint gyerekek apjuk nélkül, képtelenek voltak magukon segíteni. Brunó maga testesí-

tette meg a regulát, mintaszerű viselkedése naponta újra és újra hangtalanul is lelkesítette őket, enélkül pedig képtelennek érezték magukat arra, hogy magukat megemberelve ott a Karthauzban továbbra is a tökéletességre törekedjenek. Fejetlenségükben ott-hagyták a kolostort és szétszóródtak a világban. Mint a fölriasztott baromfiudvar, szétszaladtak és rendkívüli aszkézisükben gyenge embereknek bizonyultak. Az volt a legszomorúbb esemény az egész karthauzi rend történetében, hogy így elmenekültek a szerzetesek. Megrendítő tanulság, hogy azon nyomban összeomlik még az eget ostromló hősiesség is, mihelyt Isten csak egy pillanatra leveszi róla a kezét. Nem szabad eltussolni az első karthauziak kishitűségét, ami nem válik az emberek javára, csak azért, hogy csorba ne essék Isten dicsőségén. Ez hozzátartozik a karthauzi rendhez, amit teljesen józanul látnia kell az embernek, ugyanúgy, mint ahogy a Getszemáni kertben a tanítványok elmenekülése tette teljessé Jézus kínszenvedését elfogatásakor. Egyes menekülő szerzetesek utóbb föltűnnek Rómában, hogy elpanaszolják Brunónak gyengeségüket. Ő bizony nem nagyon örült a váratlan találkozásnak ott az örök városban. Bátorította őket, hogy térjenek vissza, amit kedvetlenül, lehorgasztott fővel, de megtettek.

Brunó maga Rómában végezte a rábízott feladatokat, ami abban állt, hogy zsinat összehívását kellett előkészítenie — ha ugyan jól vagyunk tájékozva ennek a figyelemreméltó embernek további sorsát illetően. Mihelyt beindította az ügyeket, II. Orbán pápától engedélyt kért arra, hogy Karthauzba visszatérhessen. De a pápa nem volt hajlandó olyan messzire elengedni, és kereken elutasította a kérést. Brunó ebben a tekintetben is megismétli Antonius történetét, mert őt is az a vágy töltötte el, hogy a magányban éljen, de ez az egyetlen vágya nem teljesülhetett. Állandó, soha sem szűnő fájdalommal töltötte el a beteljesületlenség, ez volt az ő életének a keresztje. A lelki szomorúság, hogy nem tudja megvalósítani a lelke mélyén élő vágyat, soha nem hagyott neki nyugtot, nem tudta magából kitépni. Lehetetlenség volt számára tartósan kijönni ezzel a pápai rendelkezéssel. Hosszas kérlelésére végül engedélyt kapott a pápától arra, hogy visszatérjen a magányba, de azzal a feltétellel, hogy Itáliában marad, szükség esetén sürgősen Rómába lehessen hívni. Megfelelő helyet keresett tehát, és Kalábriának vadromantikus tájain egy erdős hegyen épített második karthauzi kolostort.

La Torre a klíma keménysége tekintetében nem hasonlítható a francia Alpokban lévő „nagy Karthauz”-hoz, sokkal délebbre fekszik, és nem emlékeztet a félelmes sivatagra. Brunó maga mondotta az új kolostorról: „Ez olyan hely, amelynek a varázsa fölüdíti az ember lelkét és amelynek megpillantására újra szabadon föllélegzik, ha gyöngesége miatt belefáradt a tartós szellemi munkába. A túlfeszített íj használhatatlanná válik.”⁸ Kalábriában újra folytatta előbbi életmódját, és rövidesen néhány testvér gyűlt köréje. Mégis úgy érezte, hogy vágyainak célját nem érte el. Lélekben visszavágyott a Grenoble melletti eredeti Karthauzba. Hiába, mert vágya nem teljesülhetett. Hetvenéves volt, és betegség támadta meg, amelyet önmegtagadásokkal elgyengített teste nem tudott már elviselni. A láz elhatalmasodott rajta, és 1101. október 6-án vasárnap testvérei imája közben kilehelte lelkét.

Santa Maria degli Angeliben áll egy hatásos, gyakran reprodukált szobor Brunóról. De ez a szoboralak is, mint minden szobor, egyoldalú benyomást tesz. Az alázatos emelkedettség nehezen felfogható. Személyleírás pedig nincs, azt sem tudjuk, hogy nézett ki Brunó. Nyilatkozata is kevés maradt fenn és azok még abban sem segítenek, hogy szellemi arculatát megrajzoljuk. Az ő neve alatt ismert írások kevés kivétellel egy másik Brunótól származnak, nem őtől. Brunó az egyháztörténelem nehezen megismerhető alakjai közé tartozik. Nagyságát nem lehet erőszak nélkül kicsinyíteni, de olyan titka is van egyszersmind, amit még nem leplezett le életrajzíró. Nem megyünk sokra olyan megtisztelő frázisokkal, mint „az egyház világító fáklyája”, „évszázadának díszé”.⁹ Őt magát alig lehet felfedezni, minden vonatkozásban elrejtőzik az ember előtt. Az áthagyományozott névtelen adatok szűkös volta ellenére is egészen egyedülálló, másokhoz nem hasonlítható egyéniség. Alig van valaki nyugaton, akit vele párhuzamba lehetne állítani, aki a magányban, nem pedig a tudományban látta volna az ember legmagasabb célkitűzését. „Hallgatását csak szívének mámoros felkiáltása szakította meg időnként, amely végtelen mélységből fakadt: O Bonitas! Ó Jóság!”¹⁰ Ez volt szavajárása. Mintegy gyűjtőpontba összegyűjtve fejezi ki legbensőbb tapasztalatát. Ennek leírhatatlan izzása arra világít rá, hogy milyen volt a felfogása Istenről. Az előtt az ember előtt, aki kínlódva végigharcolta az egyház kellemetlen küzdelmeit a simónia ellen, akit a legenda szerint megrémített a

halott a koporsóból, és aki azután egyedülálló módon vállalkozott a vad hegyek közé való felmászásra, és ott nélkülöző életet folytatott, nos, ez előtt az ember előtt Isten lénye mint végtelen jóság nyilatkozott meg, akit az ember alázattal csak dicsérni képes. Ez az egyetlen lángoló kitörés rámutat arra az elvi különbségre, amely elválasztja őt azoktól az emberektől, akik Marciontól, az első eretnek-től kezdve Carl Spittelerig nem akadhatnak fenn eléggé a világ tökéletlenségén, míg őt eltöltötte az örvendő hála Isten jósága miatt. Úgy hangzik, mint a teremtetéstörténet egyik mondata: ... És látta, hogy minden nagyon jó. Mindaddig még senki sem volt képes megfogalmazni tulajdonképpen jelentőségét. Az egész világot kiemeli sarkaiból úgy, hogy egy archimédeszi pontra támaszkodik a világon belül. Az ő halálkinyilatkoztatása úgy hatott, mint az örök élet illata, óriási nagyságot kölcsönöz hallgatásának. Hogy ő mit jelentett, azt az ember csak sejti tanítványai életéből. Igaz, a karthauziak általában nem beszélnek sokat, az örökkévalóság hallgató csendjébe burkolóznak ugyanúgy, mint Brunó. De ha fiai nem is tudnak róla kellően beszélni, életükkel mégis cáfolhatatlanul kifejezik azt, hogy ő a kereszténységet képviselte, mégpedig értelemmel felfoghatatlan módon. Racionális szempontból az ő élete értelmetlen. Más mértékkel kell mérni és ezt csak akkor érti meg az ember, ha a haláleszmére gondol, amely lelkiületét áthatotta. A halál mindent megváltoztat, előre kerül a vég, jobb oldalra a bal. Brunó nem bontakoztatott ki sokféle lehetőséget, csak egyetlen vonalat követett, de azt következetesen végigvitte. Nem tette közszemlére ritka gazdaságú keresztény képességeit. Sőt fordítva, szinte féltékeny szenvedéllyel, makacsul vonja ki magát az emberi pillantások elől. Szobra alá a talapzatra oda lehetne írni Droste-Hülshoff versét: „Dalaim élni fognak, ha én eltűnök is majd, lesz, akit megrendít, aki megérzi ugyanazt, mint én. Hogy más kezének adatott-e meg vagy az enyémnek, hogy megírja — lásd, a daloknak szabad volt élniük, de én elenyésem.”¹¹ Brunó dala a Karthauz volt, följutás Istenhez és ennek hatására nem egy embert megérintett bensőjében, aki ugyanazt érezte, mint ő. Míg Brunó maga ugyancsak eltűnt az évszázadok homályában, az ő dala szintén tovább élhetett. Ez a sors megfelel a karthauzi szellemnek. Nem az alapító a fontos, hanem műve, amelyet hátrahagyott, és amelynek láttára minden másnak meg kell hátrálnia.

A karthauziak mindenekelőtt a régi remeteség újjáélesztésére törekedtek. Elsősorban remeték akartak lenni. A sivatagi kereszténység támadt fel nyugaton váratlanul az ő körükben. Az anachoretizmus hamuja alól szikrák pattantak ki, felszította azokat a nyugati fejlődés. A karthauziak azonban nem ismételhették meg minden további nélkül a remeteséget. A Pachomius által alapított cönobitizmus előrelépés volt, és ők ezt tudták, tekintetbe vették. Céljuk a közösségi élet remeteéletté tagolása volt. Szent Benedek reguláját követték, de kiegészítették néhány rendelkezéssel, amelyeket Brunó a régi pusztai atyáktól és a kamalduliaktól vett át. Ilyen módon a karthauzi rend egyesítette a remeteséget és a cönobitizmust. A folyamat már Basilius elindította, de Brunó alkotásának eredetisége a remeteség és a kolostori közösség szintézise, amit mindaddig nem ismert a szerzetesség története. Ez a teljesítmény volt az újdonság, és ebben áll annak tulajdonképpeni jelentősége. A szerzetesség mindkét formájából átvette, ami jó, és úgy egyesítette, hogy abból szerves egész származott. Nem lehet azt mondani, hogy se hal, se hús. A két célkitűzés úgy összetartozik, hogy az ember megilletődve áll meg előtte.

A karthauzi gondolattól távol áll a világ gyűlölete. Érzelmi tekintetben idegen tőle az ilyesmi. Szent Jakab mondása: aki ellensége akar lenni a világnak, az Istennek lesz az ellensége (4,4). Irányelv az lett, hogy „nem szabad kapcsolatba lépni a dolgokkal”, amint azt a karthauzi kasztelli Gigo egyszer megfogalmazta, mert ha az ember belebocsátkozik, gúzsba kötik a dolgok, és könnyen szét is szaggatják.¹² Aki úgy véli, hogy a dolgok szeretetében Istent szereti, felfogásuk szerint csalásra adja magát, mert még nem látott át azon a hamisságon, amellyel behálózzák az embert a teremtmények, és végül is kizökkentik a kerékvágásból. A karthauziakat nem töltötte el a tagadás szelleme, de bármi adódott, azt a kérdést tették fel, hogy lényeges-e az, amiről épp szó van. És ha az nem állt az egyet-

len szükséges szolgálatában, akkor számukra elvesztette jelentőségét, elálltak tőle. Az a feltűnés nélküli kérdés, hogy „lényeges-e ez?”, mindenesetre megőrzi az embert minden ürességtől és megtanítja arra, hogy tekintetét maradandó dolgokra irányítsa. A dolgok utáni vágytól való mentesség rendkívül jelentős valami, amely Buddha gondolkodásában is döntő szerepet játszott és érdemes fontolóra venni. Nem azért, hogy utána légüres térbe kerüljünk. A karthauzi, miután feloldotta a dolgokkal fennálló kapcsolatait, arra vágyik, hogy az örökkévalósággal kezdjen párbeszédet. Istennel való bizalmas kapcsolatra vágyik, amelynek azonban a magány a feltétele.

Ez az igyekezet a szándékos rejtett élet mélyebb oka. Ez a karthauzi élet kerete. A karthauzi szerzetes szigorúan tudatában volt annak, hogy lehetőleg észrevétlennek kell maradnia. Nem az volt a szándéka, hogy nagy hullámokat kavargasson fel a világban. Az ő szemében a hiúságok hiúsága volt az efféle. Buzgón örködtek a visszavonultság fölött. Ennek az elrejtőző beállítottságnak becses volta földerengett Nietzsche előtt is, amikor leírta: „Élj rejtve, hogy magadnak élhessél! Élj tudatlanságban afelől, amit korod legfontosabbnak vél! A mai naptól legalább három évszázad válasszon el! Akkor csak távoli moraj lesz számodra a mai kiabálás, láрма, harci zaj és forradalom.”¹³ Azt, hogy mi az elrejtőzés, a karthauziak tudják a legjobban. Hogy az ember tartósan rejtve élhessen, ahhoz nyilvánvalóan át kell lépnie a halál küszöbét, és az örökkévalóságot már meg kellett találnia. Senkitől sem lehet jobban közömbösséget tanulni a nyilvánosság előtt elhangzottak iránt, mint a karthauziaktól, akiknek az ilyesmi nem számít. Felismerték az embert rabszolgájává tevő szerencsétlen érvényesülési vágytól való mentesség jótétét. Egyedül az felel meg az Istenben való életnek, hogy ne törődjék hírnévvel, neki járó tisztelettel, tekintéllyel. Aki Istentől beszél és mindig elismerésre vágyik, annál nincs rendben a vallásos élet. Magára gondol, nem pedig Istenre. Természetesen nem magától értetődő valami az, hogy megszabaduljon az ember minden becsvágytól. Az ilyesmiért küzdeni kell, és végül mégiscsak ajándékképpen kapja meg az ember még ezt is. Az elrejtőzés szándéka oly erős a karthauziaknál, hogy még szentté avatási eljárásokat sem indítanak elhunyt szerzetes társaik érdekében. Magát Brunót is csak halála után négyszáz esztendővel avatták szentté, sőt, mintha csak

kiszámította volna valaki, éppen X. Leó emelte oltárra, az a világias reneszánsz pápa, aki megválasztásakor ezekkel a szavakkal fogadta el a tiarát: élvezzük hát a pápaságot! A szentté avatási eljárásokról való lemondás erősen megkülönbözteti a karthauziakat más szerzetesrendektől, amelyek megengedett dicsőséget látnak benne, ha minél több szentet adhatnak az egyháznak. Nyilván sok szent lakik a karthauzi kolostorokban, talán sehol máshol annyi, mint náluk, mert az önmegszentelődés a rend egyetlen célja. De ezt nem lehet megtudni másnak, mert ők különben „megkapják jutalmukat”, amint a hegyi beszédben olvassuk.

Igen tanulságos a karthauzi rend további története is. Paradox módon szinte történelem nélküli történelem, mert a világ szemében nem sok nagy ember támadt közöttük. Nem tehetség híján, hanem szándékosan, mert a szerzeteseknek ismeretleneknek kell lenniük. A középkor végén olvasott volt szász Ludolf karthauzi szerzetes „Krisztus élete” című műve és akkoriban a karthauzi Dionysios írásai is tekintélynek örvendtek. A rend maga ugyan keveset tett ezek terjesztése érdekében, más embereknek engedte át a szerepet, hogy kiálljanak mellettük. Ennek az oka nem az a felismerés volt, hogy Dionysios inkább reprodukáló, mintsem teremtető szellem, hanem inkább attól félt a rend, hogy ez más irányt adhat a karthauzi kolostorok mindaddig elzárt életének. Később már nem engedte meg tagjainak műveik nyilvánosságra hozatalát. Napjaink néhány karthauzi publikációját más rendekbe tartozó szerzetesek adták ki. A publikálás tilalma komor színezetű, de éppen a mai időkben mélységes jelentése van. Az áttekinthetetlen könyvárattal szemben csak a hallgatás hangját lehet felemelni. A karthauziak értéktelennek tekintik az írói működést, lényegtelennek tartják és mindegy számukra az, hogy mit gondol róluk a világ. Minél kevesebbet beszélnek róluk, annál inkább megfelel az igazi karthauzi szellemnek. Ezért csak kevés említésre méltó esemény akad a rend történetében. Közismert, hogy a „nagy Karthauz” pénzügyi zavarára kapcsán egy ízben némi kísérletezéssel egy karthauzi szerzetes likőr készítését fedezte fel, amely Chartreuse néven vált világhírűvé. Az átlagember nem egyszer inkább a likőr nevét ismeri. Persze a bárokban hosszú kakasülön lovagoló likőrfogyasztók, akik végig-ásítazzák üres életüket, pont azt tudják a rendről, aminek semmi köze a rend szelleméhez.

Jelentős volt maga a renddé alakulás, ami kezdetben még nem történt meg. Az alapító soha nem is mert arra gondolni, hogy új rendet szervezzon. Távol állt tőle ez a magas célkitűzés, és ezért

nem is szerkesztett új regulát. A rend akaratlanul nőtt ki az alapítványból, mindenesetre már halála után. Már rég a sírban pihent, amikor kasztelli Gigo, az ötödik prior a többi kolostori előjárótól szorongatva írásba foglalta a nagy Karthauz szokásait és azokat III. Sándor pápa 1170-ben jóváhagyta. Addig csak karthauzi kolostorok léteztek, ettől kezdve azonban karthauzi rendről beszélhetünk. A renddé alakulás igen emlékezetes esemény, nem mindennapi dolog, és a rend további fejlődése is egészen sajátosságos. Míg a legtöbb középkori rendalapítás kezdetben ért meg erős föllendülést, amelyet azután fatális hanyatlás követett, a karthauzi rend fejlődése másként alakult. Eleinte a növekedés bizony nem nagyon haladt. Teljesen megrekedt, és még évszázadok múlva is lassította a fejlődést egy kis szakadás, amelynek azonban nem lett jelentősége. Csak kétszáz évvel az alapító halála után lendült fel erősen a karthauzi rend, amit még a nagy nyugati egyházszakadás sem volt képes fékezni. Egyes kolostorok bizonyos jómódba kerültek marhatenyésztés révén — mezőgazdaságot sose folytattak — de sajátosságos, hogy még anyagi viszonyaik ilyen alakulása sem vált kárukra.

A szinte mozdulatlan történelemből kiemelkedik egy, a karthauzi lelkiség számára jelentős esemény. V. Orbán pápát nagyon meghatotta a rend, és mély benyomást tett rá az ott folyó kemény vezeklés. Hogy jelét adja a karthauziak iránti rokonszenvének, egyes változtatásokat rendelt el a rendi szabályzatban. Generális apátot kellett volna választaniuk, közösen étkezniük, gyöngélkedők húst egyenek, stb. Csakhogy a karthauziak körében valóságos megütközést keltett. Amikor első rémületükből fölc�súdtak, elhatározták, hogy küldöttséget menesztenek a pápai udvarba Neuville-i János prior vezetésével. Szokatlan látvány volt, amikor a legenda szerint a fehér barátok durva bakancsukkal megjelentek a pápai palota mőkinkei között. V. Orbán igen nagy jóindulattal fogadta őket ezekkel az üdvözlő szavakkal: „János testvér, nem tudod el sem képzelni, mennyire szeretem a rendedet és azért adtam új előírásokat is, amelyekről már bizonyosan hallottál.” De ezután a hódoló köszöntés után a beszélgetés olyan fordulatot vett, amire senki sem volt elkészölve. Mindenki azt várta, hogy illő köszönetet mondjanak a pápai kegy megnyilvánulásáért. Ehelyett azonban János térdre ereszkedett és így válaszolt: „Igen, Szentatyám, hallottam róla, de szabadjon nyíltan kimondanom, hogy ezek az új szabályok nem

arra való, hogy nekünk hasznunkra váljanak. Éppen fordítva, rendünk hanyatlását célozzák, mert arra kényszerítenek bennünket, hogy megsértsük atyáink statutumait.”¹⁴ Térden állva indokolta meg ezek után a szavak után a legnagyobb részletességgel, hogy az egyes újítások mennyire szóba se jöhetnek számukra, és alázatosan kérte azok megszüntetését. Egészen egyedülálló, hogy pontosan a fordítottja történt annak, mint ami a pápai kihallgatásokon általában történni szokott. A látogatók általában kedvezményeket kérnek a pápától és Róma kegyesen megadja a kért privilégiumokat. Ekkor azonban a régi karthauziakból álló küldöttség alávetettségüket testtartásukkal is kifejezve az ellenkezőjét kérte. Ez a szokatlan felfogás még a jóakarató pápa számára is meglepő volt, nem számolt vele. Elképzelhetjük a megrökönyödést, amely a jelenlévők arcán tükröződött, akik meghökkenve hallgatták ezeket a szavakat. V. Orbán pápának megvolt az a lelki előkelősége, hogy nem sértődött meg ajándékának visszautasítása miatt, és így döntött rövid megfontolás után: „Hagyjuk meg a karthauziaknak a régi egyszerűséget. Nem akarnak tudni sem azokról az enyhítésekről, amelyekről úgy véltük, hogy fel kell nekik ajánlanunk. Így követhetik szent határozataikat és kitarthatnak régi szigoruk megtartásában.” Látszólag jelentéktelen esemény volt ez az egyháztörténelemben, nem figyelnek föl rá, mert nem lettek világtörténelmi következményei. Mégis nagybecsű tanúbizonysága annak, hogy a hallgatag szerzetesek az egyház legmagasabb méltóságának voltak képesek a legteljesebb alázattal ellentállni. Felfedi ez a jelenet a kereszténység egyébként szívesen leplezett igazi arculatát. A maga tisztaságában mutatkozik meg, amikor a karthauziak szigorú szabályzatuk megtartásáért könyörögnek térden állva. Ilyen pillanatokból él a kereszténység! Magatartásuk mély benyomást keltő fönséggel mutatja, hogy mi lett volna a kereszténységből, ha minden időben bátran ellenállt volna annak a kísértésnek, hogy alkalmazkodjék ennek a világnak a szelleméhez.

A karthauzi rend lényege és története megszabta a rend lelki sorsát. Rendkívülisége szembeötlő, ha más rendek történetével hasonlítjuk össze. Legtöbb rend lelkesedésből fakadt, felvirágozott és utána hanyatlásnak nézett elébe. A rendek hanyatlása természetesen nem mutatható be az alapítók alakján. De az ilyesmi mindig katasztrofális volt és züllesztően hatott a kereszténységre, amikor ott, ahol

tökéletességre kellene törekedni, kizsákmányolást, vadászatokat, tivornyát látunk. A kereszténység egyik legfenyegetőbb veszedelmét a szerzetesség időleges hanyatlásában kell megjelölnünk. Egyes rendek ezt az elég sötét színekben nem ecsetelhető hanyatlást belső reformmal áthidalták, amely új korszakot vezetett be. A hanyatlás és megújulás ritmusa végigkísérhető az egész szerzetesség történetén, amely ennyiben hasonlít az emberi élethez. Egyszer elfajulás, máskor újrakezdés. Ezzel szemben a karthauziak jeles kivételt képeznek ez alól az emberi törvényszerűség alól. Ők maguk mondják, hogy soha sem éltek át reformot, mert soha sem estek át deformáción. Ez bizony csodálatraméltó megállapítás, nincs hozzá fogható. Tényleg a legcsekélyebb hanyatlást sem mutatták a karthauziak évszázadok folyamán, még a széthulló kései középkorban sem. A reformáció idején sem oszlott föl egyetlen kolostoruk sem. De mire föl? Nem züllöttek le, és ezért nem is volt alkalmuk a reformációnak arra, hogy betörjön. Ennek a változhatatlanságnak a titka a szívós kitartás a régi szigor mellett. Sose is gondoltak arra, hogy elterjesszék a rendet szélesebb körben, és ezáltal képesek voltak feszes tartásukat megőrizni. A minőség mindig fontosabb volt számukra a mennyiségnél, a történelem minden viharában képes volt megőrizni eredeti tisztaságát az a „kisdéd nyáj”. Hűségével a szent hagyomány iránt a karthauzi rend bebizonyította, hogy a konzervatív elv nem vezet föltétlenül megmerevedésre. Sőt fordítva, nagyban hozzájárult, hogy a rend megőrizze fiatalságát.

Ezzel a karthauzi rend, anélkül hogy sokat beszélne, az egyik legértékesebb adalékot nyújtja a vallási reform mindig aktuális témájához. A hanyatlásra való hajlam miatt, amely megvan minden keresztény intézményben, mindig újra belső reformra van szüksége. Majdnem minden évszázadban meg kell oldani ezt a kérdést, de felfoghatatlan módon igen kevés keresztény embernek sikerült rá tisztességes feleletet adni. A későközépkori reformmozgalmak vitája, hogy a reformációt először a fön vagy a tagokon kell-e kezdeni, csak egyik szimptomája az ügyefogyottságnak. A jelenkorban eleve lehetetlenné teszi a komoly akarást az, hogy a reform végrehajtása aktív és hiú játék. Fenyegető beállítottság, amire már Kierkegaard rámutatott. „Napjainkban a rossz nem is az, ami megvan, a maga sok hibájával együtt, hanem a rossz pontosan az a gonosz hangulat, az a reformkedv-hajhászás, a reformálás hamis igyekezete az áldozat

vállalása nélkül, az a könnyelmű képzelgés, hogy lehetne reformálni anélkül, hogy egyáltalán fogalmunk, pláne felnőtt fogalmunk lenne arról, hogy milyen rendkívül nagy gondolat a reformáció.”¹⁵ A legtöbb kísérlet belső reformok végrehajtására megreked még mielőtt belekezdenének, mert rendszerint pusztá redukcióból indulnak ki. Ezzel a kényelmeskedéssel csak igen gyorsan változó átmeneti eredményt lehet elérni, ami később szükségképpen megbosszulja magát. Az igazi reformáció abban különbözik a hamis reformáló törekvéstől, hogy a kereszténység megnehezítését, nem pedig könnyítését célozza! Mindig úgy van, mint ahogy Nietzsche mondja, „a könnyítésekért kell a legkeményebben megfizetnünk.”¹⁶ Rendkívül imponáló a karthauziak mindenkori egyszerűsége ezzel a problémával kapcsolatban. A maguk keresztény komolyságával a középkor végén keserűen tapasztalták meg a vallási szükségét, sőt a XVI. században ki is mondták, hogy „a pápa vonakodik pompáját és bábjátékát feladni.”¹⁷ De példamutatásuk nem merült ki maró kritikában, amely gyakran megreked negatívumoknál. Programjuk meglepően egyszerű volt. Nem másokat kell megreformálni, hanem önmagukat! Ezzel kifejezték azt a vallási felismerést, amelyből minden igazi reformációnak ki kell indulnia. Nem másoknak kell prédikálni, hanem magán kell kezdenie az embernek. Csak saját magát tudja kézbevenni, és ha saját magát megváltoztatja, akkor automatikusan megjavulnak a megromlott viszonyok körülötte. Oly világító igazság ez a maga egyszerűségében, de nagyon is érthető okoknál fogva csak ritkán talált visszhangra. Bosszantja az embereket, hogy az igazság ilyen egyszerű, és mégis csak akkor van meg a kilátás a keresztény állapotok tényleges javulására, ha ezt követik.

Természetesen bekopogtattak a különböző koráramlatok a karthauziaknál is. A kölni karthauzi kolostor például a középkor végén egy ideig megújult keresztény jámborság gyűjtőpontjában állott.¹⁸ De rövidesen ráébredt arra, hogy a kor befolyásolásának kísérlete eltávolodik az igazi karthauzi szellemtől. Karthauziak soha sem harcolnak közvetlenül az egyház ellenségei ellen, ami csak azok ellenállását növelné, hanem közvetve, vezekléssel vetnek gátat a romlásnak. Következtesen visszautasították a XVI. századi humanizmust és tagjaiknak meg is tiltották Rotterdami Erasmus iratainak olvasását. Ez a változhatatlanság oda vezetett, hogy a karthauzi kolostorban lényegében még ma is úgy folyik az élet, mint

nyolcszáz évvel ezelőtt. Brunó berendezkedése bevált, és nem is adják fel azt, amit annyi évszázad alatt kipróbáltak. Miután a karthauziak megtalálták a legkedvezőbb feltételeket ahhoz, hogy kizárólag Istennek szentelje magát valaki, szigorúan be is tartották azokat. A karthauzi rend alaptétele az, hogy lehetőleg nem szabad változtatni. A karthauziak még ma is olyan zárat és kulcsokat használnak, amiknél nincs is régebbi az egész Európában. A középkori hitélet pedig alig maradt meg máshol abban a tisztaságában, mint a karthauzi rendben. Mintha nem is lett volna reneszánsz, humanizmus, reformáció, barokk, felvilágosodás, újkor. A lelki élet pontosan ugyanazt a menetet követi, mint valaha, a rendi mondás szerint: „a kereszt áll, és a világ forog körülötte!” Ezek a túlvilági emberek egy lépést se közeledtek a történelem szüntelen változásaihoz. Mintha állna az idő a karthauzi kolostorokban, olyasféléképpen, mint ahogy a lejárt homokóra sem mutatja az időt. A legkisebb engedményt sem tesz az időnek. Nem a karthauziakat árasztja el az idő vízözöne, amely mindent kimos és alámos, hanem fordítva, ezek a befelé pillantó szerzetesek győzedelmeskedtek ezen a leselkedő betolakodón. A koráramlatokra ügyet sem vetve egyedülálló módon emelkedtek fölül az időn és jutottak el olyan időtlenségre, mint amire már mások gyakran pályáztak, de soha el nem érték. Mint az örökkévalóság emberei, fölismerték az állandóan futó idő csalárdságát, amiről Ádám még mit sem tudott a Paradicsomban. Ők az időt a hátuk mögé vetették, és ebben áll a karthauziak sajátos felelete az idő-problémára.

Ha ellátogatunk manapság egy karthauzi kolostorba, nem elsüllyedt régmúltat látunk, hanem olyan jelent, amely persze nehezen hozzáférhető és ritkán figyelhető meg. De kinek szabad egyáltalán karthauzi kolostort meglátogatni? Kíváncsiskodókat, akik csak látnivalót keresnek, nem látnak szívesen. Csak kétféle embert engednek be, ismerősöket és notórius bűnösöket — e sorok íróját az utóbbiak közé sorolták látogatása alkalmából. Nők a kolostorba egyáltalán nem léphetnek be a szabályok értelmében. „Legyenek bár idősek vagy előkelők, grófnő, márkínő vagy akár hercegnő, akik előtt sok kapu szívesen megnyílik, a karthauzi kolostor ajtaja azonban zárva marad előttük, ha mégoly állhatatosan kérik is.” Nem kapnak engedélyt a küszöb átlépésére, mert jól tudják a karthauziak, hogy sem bölcs Salamon, sem Dávid, bár próféta volt, sem Sámson, a bíró, sem Ádám, az Isten által megalkotott ember nem tudott ellentállni hízeltő lényüknek. Aki tűzzel játszik, megégeti magát. A szigorú tilalom egyszersmind eleve lehetetlenné akar tenni minden rágalmat. Ugyanílyen szigorral járnak el a karthauzi apácakolostorok a férfiakkal szemben is — ilyen azonban nagyon kevés van.

A látogató, temperamentumától függően, nagyon különböző benyomást kaphat a karthauzi kolostorban. Költői lelkületű emberre első pillanatban romantikus hatást tesz. A táj magánya, a hangtalan, szótlán csönd, amit mindössze madárcsicsergés tör meg, különös módon egymás mellé épített házacskák olyan romantikusnak tűnnek, hogy azt nem lehet felülmúlni. Amit az ember itt-ott történelmi regényekben olvas a kolostori életről, azt most itt az életben látja, és ez elragadtatja. De hátborzongató benyomást is tehet a karthauzi kolostor. A karthauziak jelene bizony nagyon különbözik világi emberektől. Ami nekik fontos és amit szeretnek — tudomány, művészet, sport és divat, az innen nagyon távol áll. Ezeken fölül emelkedik a karthauzi szerzetes, és egészen más régiókba hatol.

A benyomás annyira furcsa lehet, hogy van, aki csak szabadulni akar, sőt van olyan, aki még aznap éjjel átmászik a falon rémületében. Igaz, mindkét benyomás elsiklik a lényeg fölött, mégis jobb az ijedezés és lázadás, mint a romantika, mert legalább észrevette a karthauzi rend egyik oldalát, a keménységet, míg a romantika pusztán félreértés. Az elragadtatás érzete becsapatja magát külsőségekkel, és teljesen a felületen marad. A romantikához egyáltalán semmi köze sincsen a karthauzi kolostornak. Falai közé nem megtört szívű emberek vonulnak vissza azért, hogy lemondásban szomorítsák meg életüket, mint ahogy Stendhal híres regényét, a *Pármái kolostort* befejezi. Aki a karthauzi rendet csak mesés érdekességnek tekinti, öncsalás áldozata. A szerzetesektől távol tartanak minden érdekfeszítő dolgot, még a képzeletet is ellenségnek tekintik, és rendkívül óvakodnak tőle. Nem véletlenül hiányoznak a költők gondozott könyvtáraikból, és alig lehet kifogástalan képet látni kolostoraikban! Még Pieter van der Meer könyvének, „A fehér paradicsom”-nak a címe ellen is van kifogásuk, mert túlságosan könnyed asszociációk fűződnek hozzá. Pedig különben jó könyv. Bizony nincs máshol olyan kemény élet, mint a karthauzi kolostor falai között. A legkisebb ellágyulás bűn. A karthauziak ügyét csak akkor lehet felfogni, ha saját józanságukkal szemléljük. Szónoki fellengzés erős kontraszt a fehér barátok hallgatása mellett. Megvesztegethetetlen tárgyilagosságuk nem tűri a tömjénezést. Minél kevesebbet tesz hozzá az ember a magáéból, amikor róluk beszél, annál hívebben ki tudja fejezni azt a vallási élményt, amelynél erősebb máshol aligha érheti. Olyan feltétlen kereszténység uralkodik ott, amely kitorölhetetlenül belevésődik a látogató emlékezetébe.

Azt, hogy mit jelent egy egész életet kolostori cellában eltölteni, mindenekelőtt maga a karthauzi szerzetes tudja. De nem lehet ám épületet és berendezést Dürer ismert metszetével összehasonlítani — „Szent Jeromos a cellában”. Az bizony túl festői elképzelésből fakadt. A karthauzi házacska kétemeletes, folyosóból, előtérből és cellából áll. Rossz időben az előszobában mozoghat egy picit. A cella alatt fáskamra van hiányosan berendezett műhellyel. Itt egy órát mindennap testi munkával kell töltenie. De nem készít iparművészeti tárgyakat, hogy az ne vonja el érdeklődését vallási feladatáról. Többnyire megelégszik azzal, hogy gyaluforgácsot készít télre. A házacska előtt kis kert zöldell, magas fallal körülvéve, hogy

ne láthassa szomszédját. A cella bútorzata az elképzelhető leg-egyszerűbb, kemény szalmazsák az ágyban, gyapjúkendők és gyapjútakaró, láda, imazsámoly, asztal könyvválvánnyal, a szoba közepén pedig egy kis középkorból megmaradt vaskályha. Az ajtó melletti kis ablaknyíláson szó nélkül nyújtja be az ételt egy laikus testvér, amit mindenkinek aznapra a kolostor konyhájában készítenek, és amit vásár- és ünnepnapok kivételével mindenki egyedül vesz magához saját klauzúrájában. Ebben a házacskában tölti életét a karthauzi szerzetes, aki mindenekelőtt remete, és a közösségi életet alárendeli a remeteségnek. Éjjel-nappal egyedül van a cellájában, és csak hetente egyszer beszél a testvérekkel a három és fél órás séta alkalmával. Egymás meglátogatása a házacskáknak tilos, de a prior-nál érdeklődhetnek egymás iránt. Csak a prior látogatja meg időnként sorban a cellákat és utánanéz, hogy rend van-e. A karthauzi cella olyan, mintha a pusztában lenne. Bruno fiai Európa közepén megtalálták a sivatag halotti csendjét, ami körülvette az első remetét távol a világ zajától, zűrzavarától. A karthauzi szerzetes nem találja tehernek az egyedüllétet, mert azon a nézetén van, hogy az az ember soha sincs egyedül, ha Istennel van egyedül. „Ha a belső színjáték nem hiányozna neked, akkor bizony soha sem mennél színházba” — jegyezte föl magának a karthauzi Gigo naplójában.¹⁹ A karthauzi szerzetes szinte eljegyzi magát a klauzúrájával, hiszen „egész életére minden igénye egy cella négy falára korlátozódik és ezen túl néhány talpalatnyi földre.” Ezt az igénytelen, minden társadalmi szokásnak fittyet hányó életmódot Pascal szava teszi jobban érthetővé számunkra: „minden szerencsétlenség abból származik, hogy az ember nem képes megmaradni a szobájában.” Először ugyan tréfának tűnik Pascal nyilatkozata, hiszen ő fiatal korában először a világ felé fordult, de ha elgondolkozik rajta az ember, felsejlik előtte, hogy lényegében ez az, amit a karthauziak megvalósítottak. Minél tovább lakik a szerzetes ugyanabban a cellában, annál bensőségesebbnek találja, annál inkább megszereti. A béke, amelyet megtalál házacskájában, benső élete védelmének tünteti föl számára az egyedüllétet. Az embernek szent joga van az egyedüllétre, amit betegségnek tart a tömegember, pedig a valóságban ez jelenti a lélek növekedését.

Huszonnégy óra alatt háromszor hagyja el celláját a karthauzi szerzetes, hogy hallgatagságba burkolódzva a kolostori templomba men-

jen, ahol nevezetesen nincs szószék. Minden éjjel tizenegy óra felé megszakítja alvását, kis lámpával végigmegy a hosszú kereszt-folyosón és mintegy hajnali kettőig éneklí a zsolozsmát a kórus pad-jában. Mindig új önelgyőzés ez a minden éjjel ismétlődő álmatlan-ság. Mindennap új erőre van szükség ahhoz, hogy megfeleljen ennek a kötelességnek. Végrehajthatatlan azok számára, akik elmondják Salamon bölcsességének szavaival, hogy „még egy picit aludni, egy picit szenderegni, egy picit a két kezemet összefonni az ágyban” (6,10). Csak a templomi ének töri meg a kolostor szóltan csendjét. Emil Baumann így kommentálja az éjjeli zsolozsma mély benyomást keltő jelenetét a gyéren megvilágított templomban: „Ezek az em-berek, akiknek imája Istenhez, a Magasságbelihez száll, míg mások alszanak vagy testi örömeknek hódolnak, az örökkévalóság virrasztói. Együtt virrasztanak az éjszakában az angyalokkal és a betlehe-mi mezők pásztoraival.”²⁰ Nos, a központi élményt adja vissza a francia író ezzel a megfogalmazással. Szinte misztérium. Nehéz dolog érthetővé tenni ezt az állandó éjjeli virrasztást, éppúgy túl van az emberi megítélés határain, mint az egész karthauzi szerzetes-ség. Megfoghatatlanság tekintetében nem lehet mással összehasonlí-tani, még akkor sem, ha csodálatos vigasztalás van benne a világon álmatlanságban szenvedő embereknek, hogy amikor ő éberen for-golódik ágyában, a fehér barátok imádkoznak. Dísztelen dallam száll nyersen, orgonakíséret nélkül az alig megvilágított sötétben. Az egész kolostorban nincs egyetlen hangszer, pedig ez súlyos le-mondást jelent azok számára, akik karthauzi kolostorba lépésük előtt eltévelyedésnek érezték a zene nélküli életet. A karthauzi liturgia pedig még ma is azonos a XI. századival. Szinte panaszos komolysággal hangzik föl a régi gregorián ének a szikár férfitorok-kból. A kórusénekről külön hangsúlyozzák is a szabályok: „Mínt hogy az igazi szerzetes foglalkozása sokkal inkább a sírás, mint az éneklés, úgy akarjuk használni hangunkat, hogy a lélekből inkább azt a bel-ső örömet tükrözze, amely a könnyek öröme, mint azt a lelki meg-indulást, amelyet a harmonikus zene hangzatai keltenek. Ebből a célból Isten segítségével mindent kiirtunk, ami felkelti ezeket a bensőleg üres érzelmeket, és ami nem föltétlen szükséges.”²¹ A szabály szigorúnak látszik a tekintetben is, hogy kerüli az érzékek elzsongítását dallamokkal, de lehetőleg meg akarja közelíteni a tisz-tán lelki istentisztelet eszményét.

A karima közben adott jelre mind földre vetik magukat. Nem térdre ereszkednek ima közben, hanem laposan végigfeksznek a földön, csuklyájukat fejükre húzva. Megrendítő ez a váratlan végigvágódás a pusztai földön, az ember szinte fél, hogy meghurcolja, ha a nyilvánosság elé tárja. A földön elnyúlt szerzetes azonban mégis olyan testhelyzetet vesz föl, amely a karthauzi lényét fejezi ki. Nem jár mindenfelé emelt fővel, hanem alázatos görnyedéssel szó szerint porba veti magát Isten előtt. Jézus halálküzdelmére emlékeztet a Getszemáni kertben. Ez az állandó mélységes vezeklés vezet akkor is, amikor naponta egyszer étkezik és sokszor kenyéren és vízen böjtöl. Éjjel-nappal lószőr vezeklőövet hord pusztai testén, és minden héten részt vesz az elő nem írt, de szokásjog erejére emelkedett önostorozásban.

A fehér barátok nélkülözhető élete bizony nem idilli. Már maga a virgács is, amely szimbólumként még ma is ott áll a káptalanterem egyik sarkában, olyan nyelven beszél, amely gyökerestül kiírt minden kellemkedést. A szerzetesek maguk a sírhoz hasonlítják az állandó magányt, amelybe mintegy önként belefeksznek. Egy idő után gyakran súlyos krízist okoz, nincs hozzá mindenkinek kellő érettsége. Mindig vannak olyan novíciusok, akiknek kérniük kell az elbocsátást, mert nem bírják tovább az egyhangúságot. Akik azonban legyőzik a nehézségeket, mégis nagy előnynek tartják a magányt házacskaikban és az a meggyőződésük, hogy „életünk formálódik és teljesen átalakul, mihelyt a lélekben lakó Isten jelenléte teljesen érvényesülni tud bennünk anélkül, hogy mi ellenállást tanúsítsunk.”²² Egyedülléte már nem magány többé, mert hallgatagságában Isten közelségét éli át, és nem érzi magát egyedül a cellájában. Ott szinte megszakítás nélkül intenzív imát folytat, tapasztalja Isten közelségét. Nem másban gyakorolják magukat, mint az imában, ami pedig egészen más realitás az ő számukra, mint hitetlen ember számára, aki abban csak azt látja, hogy valaki oktalanul magában folytat beszélgetést. A valóságban képesek Istennel beszélni ezek a szerzetesek, és még hosszú évekig tartó koncentráció után is kimondhatatlan örömet éreznek az imában, amit semmiféle érzelmi áradozással nem szabad összetéveszteni. Csak ezzel a misztikus háttérrel lehet egyáltalán megérteni az imának ezeket az embereit, enélkül az isteni tapasztalat nélkül egész berendezkedésük örültség. A karthauzi szerzetes csak egy célt ismer, az Istennel való egyesülést.

eksztázis nélkül és ennek a célnak mindent alárendel. Nem ír mélyértelmű könyveket a misztikáról, de józan izzással átéli, érezhetően megvan benne. Misztika mint Istennel folytatott élet, nem pedig teológia a karthauzi szerzetesség titka. Sem tudomány, sem erő, hatalom nem érdekli ezeket az Istenbe merült szerzeteseket. Minden pompa, amit nemegyszer szemére vetnek a katolicizmusnak mint pusztá külsőséget, máskor pedig dicsérnek mint a tömegek kezelésének ügyes eszközét, hiányzik a karthauziaknál. Ilyesmiben nincs részük, ezek a dolgok egyáltalán föl sem merülhetnek a teljesen Istenben élő karthauzi szerzeteseknél. Kizárólag a lelki élet tölti be őket, és mind mélyebbre kívánnak hatolni Istenben. A végtelennel folytatott párbeszédben megtalálták a legrövidebb utat, és ezért nem szorulnak rá többé semmi olyan segédeszköze, mint a természet, zene, festészet, stb. „Minden életfunkció, minden cselekedet, minden megnyugvás, minden gesztus, minden tartás, a szív és a lélek legkisebb rezdüléséig, egyetlen célra irányul: „Istennel állandó szívközelben a lehető legbensőségesebb egyesülést megélni és a szeretetben fölemészthetődni.”²³ Nem öncél az, hogy minden dologtól megválnak, hanem Istennel való állandó összekapcsoltságuk előfeltétele. Ezért nem találják szerencsétlenségnek az újságolvasás tilalmát és kívánságok közlésének lehetetlenségét. Boldog, aki mentes az ilyen vágyaktól. Mindenre érvényes az az irányelv, hogy az embernek „magát Isten jelenlétének titkába rejtve kell tartani. Tartós párbeszédre kell törekedni az éggel. Boldognak kell magát éreznie ismeretlenül, úgy, hogy ügyet se vessenek rá az emberek. Minden dologban csak azt kell megragadni, ami igazi mély alázatra vezet, ami minden erény gyökere, és bizonyos fokig Isten kegyelmének a csatornája. Röviden, ez a karthauzi rend célkitűzése.”²⁴

Ilyen Isten utáni emésztő vágyból lehet megérteni életberendezésüket, sőt halotti szokásaikat. Ha valamelyikük örökre lehunyja a szemét, egészen lehúzzák a csuklyát az arcára. Kámzsáját rászögezik egy deszkára és koporsó nélkül helyezik sírba. A sírt benövi a fű, csak egyszerű fakereszt jelöli, még a nevét sem írják rá. Ez meg is felel az olyan embernek, aki észrevétlenül akart élni a világ előtt. Miután sírba tették, összegyűlnek a refektóriumban. Rendkívüli alkalom ez a közös étkezésre, örömeükben, hogy valaki ismét célba jutott. Ezek a józan temetési rítusok éles ellentétben állnak az ember örökre való távozását hazug módon leplező olyasféle szokásokkal,

mint amilyeneket Evelyn Waugh „Halál Hollywoodban” című regényében végsőkéig menő undorral bemutat. Nem kegyeletlenség a karthauziak egyszerű elföldelése, mert sehol sem gondolnak oly sokat ima közben a halottra, és nem élnek vele annyira összeköttetésben, mint Brunó rendjében.

Az Istennel folytatott misztikus élet elűz minden mogorvaságot. Ezeken a gyakran eléggé idős szerzeteseken közvetlen természetesség látszik, csöndes gondolkozó magányukban meglepően ismerik a kolostoron kívüli életet is. Nem fénytelen pillantás fogadja a látogatót a karthauziak szeméből, hanem sajátságos tűz. Ez a világító, meleg fény a szemükben rávall a bennük folyó isteni életre, ami az arcukon tükröződik. Feltűnő ellentétben állnak ezek a világító karthauzi szemek a városokban látható sok kedvetlen, elégedetlen arccal és ezekhez a szemekhez mindig vissza kell térni újra, még akkor is, ha már bezárultak a látogató mögött a karthauzi kolostor kapui.

Mindennapi ember képtelen ellenvetés nélkül végighallgatni azt, amit a karthauziakról el lehet mondani. Meghallgatja, először „eredetinek” találja a dolgot, de azután egyre inkább csak a fejét ingatja és képtelen felfogni a karthauzi eszmét, mert az teljesen más síkon mozog, mint ő. Már is túl soká kellett kétségeit visszatartani; végül is kitör: Mire jó ez? Az egésznek nincs semmi gyakorlati értelme. Ilyesmiből egyáltalán nem kerekedik ki semmi. Teljesen meddő. A karthauziak nem prédikálnak, nem folytatnak lelkipásztorkodást, nem mennek misszióba, vagyis nem produkálnak semmi használható dolgot. Önző életet élnek kis házacskáikban, laikus testvérekkel szolgáztatják ki magukat, szolipszizmusnak hódolnak. Modern ember még kész valami létjogosultságát elismerni az olyan szerzetességnek, amely erdőt irt és iskolákat alapít, de az olyan kolostori életet nem, amely elvileg lemond minden külső hatásról és amely nagyobb ünnepek vigiliáján különleges szigorral böjtöl engesztelésül azokért a bűnökért, amelyekkel az ünnepnapot mások megszenteltetik. Átlagos megítélés szerint a karthauzi fölösleges ember, akinek nincs létjogosultsága a földön, és modern olvasó belelovalhatja magát a felháborodásba.

De van-e szükség arra, hogy önmagában véve érthető ellenvetésekkel szemben megvédjük a karthauzi szerzetességet? Arra viszont rá

kell mutatni, hogy teljesen hamis dolog attól tenni függővé a megítélést, hogy valaki saját maga képes-e ugyanezt végigcsinálni vagy nem. Nincs helye a vallási életben annak, hogy valaki saját magából induljon ki. Hangsúlyozni kell, hogy nem képes bárki bármire, az olyan életforma pedig, amely valakinek idegenül hat, még nem rossz, hisz vannak más, különböző utak-módok. Erkölcsileg nincs arra kötelezve a szerző, hogy felsorolja mindazokat az indokokat, amelyek a karthauziak mellett szólnak. Ők szemlélődő életmódot folytatnak, hivatkozhatnak Jézus szavára, hogy az embernek nem kell magának sok vesződésget csinálni, hiszen csak egy a szükséges. Erre az egy szükségesre irányul a szemlélődő élet, amelynek mélységes létjogosultsága van, hiszen nélküle idővel kiapad minden lelkiség. A középkor szembeállította egymással az aktív és kontemplatív életet és az utóbbit többre becsülte, mert az az előbbit helyesen szabályozza. Az emberi szellemiség legfelsőbb foka az isteni, nem pedig az emberi dolgokkal kapcsolatos szemlélet. Kell-e tehát védőbeszédet tartani a karthauzi szerzetesség érdekében, hiszen az még intenzíven ápolja a szemlélődő életet. Annak félreismerése pedig nagyban hozzájárult a modern káosz kialakulásához. Feltétlen szükség van a világon olyan helyekre, ahol meditáció folyik.

Bizony fölösleges elmondani ezt az apológiát. Maguk Brunó utódai sem védekeztek soha. Gigo szerint „ha nem védi is senki az igazságot, védi az magát. Mert nem annak van szüksége terád, hanem fordítva, te szorulsz rá.”²⁵ Lehet, hogy a karthauziakat haszontalanak tartják azok, akik egy órát se fordítottak arra, hogy velük komolyan foglalkozzanak, és akik mindent csak hasznossági szempontból ítélnek meg nyárspolgári szempontok alapján. Ennek semmi jelentősége nincs. A védelem mindig egyben bocsánatkérés is, amire a karthauziak nem szolgálnak rá. Felfogásuk szerint mégis ez a „nagy igazságosság, nem védekezni.”⁹⁶ Minden félreismerés elsiklik fölöttük, és csak mosolyognak egy kissé Kierkegaard aforizmájának iróniáján: „Volt hivatala Pál Apostolnak? Nem, nem volt neki hivatala. Más módon keresett tehát sok pénzt? Nem, egyáltalán sehogy sem keresett pénzt. De legalább volt felesége, családja? Nem, nem volt felesége. Akkor hát Pál Apostol egyáltalán nem komoly ember! Nem, Pál Apostol nem komoly ember.”²⁷

Még egy más dolgot is meg kell említeni, amely mint hasonlat

szenzációsan kifejezi a karthauzi szerzetesség értelmét és jelentőségét. Amikor Izrael az amalekiták ellen harcolt, Mózes égre emelte kezét és népe képes volt helytállni a harcban. De egy idő múlva elfáradt és lejjebb engedte karjait. Ebben a percben győztesen előretörték az ellenséges seregek és Izrael súlyos szorongatott helyzetbe került. Mózesnek újra fel kellett emelnie a kezét, és akkor a hadiszerencse újra Izraelnek kedvezett. Miután ez többször ismétlődött, végül Áron és Hur tartotta Mózes imádkozó kezeit, hogy ne tudjanak lehanyatlani mindaddig, amíg csak győzelmet nem arattak. Ez a történelmi példa a karthauziak szimbóluma. Ugyanazt csinálják a kereszténység számára, mint amit Mózes az amalekitákkal való harc idején Izraelnek tett. Ilyen égneke emelt kezek a karthauziak, ők maguk mindig is így tekintették magukat. Időleges haszna nyilván kevés van menekülő gesztusuknak, nem lehet rögtön csengő aranyra beváltani, az örök élet szempontjából azonban az ilyesmi jelentősége oly mérhetetlen, hogy az szavakba sem foglalható.

SZENT BERNÁT ÉS A CISZTERCIEK

1

„Te napba néző sas vagy”¹ — írta egyik levelében bingeni Hildegard Clairvaux-i szent Bernátnak. Nem mehetnek pusztán hízeltérszámbe Németország első természetkutatójának szavai, az ilyesmi annál kevésbé illenek hozzá, hiszen ugyanő fennkölt látnok is volt. Viszont nagyon is látnokian fejez ki valamit erről a burgundiai férfiről. Közönséges ember nem tud a napba tekinteni, mert a nap sugarak megvakítják. Bernát azonban képes volt a rendkívüli, mint lelki sas, Isten napjába tekintett! Minden tekintetben kiemelkedő lényét csak intuitív képességgel lehetett felfogni. Hildegard egyik víziójában „látott egy embert, aki a napba nézett és nem félt, hanem nagyon bátor volt.” A rajnai látnoknő látomásával jutott el az egyedüli helyes felfogásra, amit végül kongeniális szavakkal fejezett ki: „mélyen lelkedbe hatolok”.

Amint azonban a XIX. században szem elől tévesztették ezt a belső szemléletet, kedvezőtlen megítélés alakult ki szent Bernátról. Schiller írt így először az egyik Goethehez intézett levelében. „... nehéz lenne a történelemben még egy világraszólóan okos papot fölhajtani, aki egyszersmind olyan nekivaló közegben mozogna, hogy méltó szerepet játsszon ... Gyűlölt és elnyomott minden igyekezetet, és a legsötétebb szerzetesi butaságot táplálta, de maga is csak szerzetesi fejfel gondolkozott, és nem volt csak képmutató okos-sága.”² Ezt a nézetet átvette Jakob Burckhardt „Világtörténelmi szemlélődéseiben” anélkül, hogy utánanézett volna és feljogosítva érezte magát arra, hogy elvitasson tőle minden nagyságot. Más történészek úgy tekintettek rá, hogy tipikus megtestesítője egy olyan rendszernek, „amely keresztnek látszik, és mégis kard.”³ Ilyen megítélés szerint sötét reakciós volt Bernardus, aki a maga korában szembeszegült a haladással, és újkori felfogás szerint nincs ennél

rosszabb, amit egyáltalán el lehet mondani valakiről. Mégsem kell felháborodni ezen a groteszk félreértésen, mert van benne valami igazság még akkor is, ha a döntő szempontok mellett elmegy. Ezeknek a fejleményeknek a legsajnálatosabb következménye az lett, hogy Bernát feledésbe merült a modern tudat számára, és a jelenkor intelligens emberének alig van közelebbi fogalma a vele kapcsolatos dolgokról. Az új Bernát-kép természetesen nem kompromisszum a középkor zseniális meglátása és az újkor szálnalmas torzképe között. Bernát belső indítékait csak az láthatja, aki a XII. század viszonyaiból kiindulva próbálja őt megérteni, a vallási, művészi és gazdasági áttörés körülményeinek szemléletével. Ő korának vezető személyiségei közé tartozott, és annak új eszméit a legtisztábban mondta ki. Éppenséggel nem volt konzervatív, hátrafelé tekintő szellem. A valóságban egészen új, jövőbe mutató életérzés tört elő nála súlyos vajúdás, fájdalom közepette, sebesülések árán, és forradásait lehetetlenség takargatni. Mint középkori ember, lelki alkat tekintetében egyáltalán nem volt olyan egyszerű és sematikus, mint ahogy azt gyakran képzelik. Amit a mai ember ellentmondásnak talál, nála nem egymást kizáró ellentétek játéka volt, hanem az ő széles látóköre ezeket mind képes volt egyidejűleg befogadni. Mélységes jelentőségét nem fogja föl sem a haladás szempontjából történő modern megítélés, sem nem fejezi ki a hagyományos ünneplés hangneme. Saját kora szükségleteihez kell őt hozzá-mérni és akkor azt kell látnunk, hogy még a jelenkor emberét is képes karjaiba venni és új utakra vezetni. Azok közé az egyéniségek közé tartozik, akik az áttörést végrehajtották, és ha olyan kategóriát keresünk, amely alkalmas arra, hogy feltárja szívét-lelkét, akkor mindenekelőtt Kierkegaard tételére kell gondolnunk. „Az igazság szubjektivitás.”⁴ A szubjektivitás tört föl őbenne, amit a virágzó középkorban éppúgy nem szabad összetéveszteni az önkényességgel, mint ahogy Kierkegaardnál sem. Bernát szubjektív, de nem szubjektivista és semmi köze ahhoz az én-hangsúlyozáshoz, ami az embert minden dolog mértékévé teszi. Clairvaux apátjánál a szubjektív életérzés még teljesen az objektív világba ágyazódik, és kizárólag az evangélium személyes átélésében áll. Az objektív kereszténység ilyen szubjektív felfogásában rejlik az, hogy ő „meghalni nem akaró humanista”, álcázott művész, amit levélstílusa árul el.⁵ Vallásos szubjektivitására felügyelve alkothatjuk meg azt az új szent Bernát-képet, amely őt úgy tünteti föl, mint Isten viharos forgószélét, amely

a középkort végigpásztázta. Valóban viharos crejc van ennek a szubjektív vallásosságnak, hevessége még azt a zavaros torzképet is semmivé foszlatja, amely a XVIII. század óta elfödte arcát.

A XI. század végén született burgundiai nemes szülőktől, és újabb kutatások szerint germán vér is folyt ereiben, ami számos tettének féktelenségét magyarázza. Sudár termet. Fehér bőre volt, vörös-szőke haja, kék szeme. Szép fiatalember. Nem kerülték el az érzéki kísértések sem, de már korán a megtartóztatásban ismerte fel a neki megfelelő életformát. Ilyen elhatározása óta elkerülte őt a női nem varázsa. Amikor egy ízben utcanő feküdt mellé az ágyba, a másik oldalra fordult és nyugodtan tovább aludt anélkül, hogy a vér tolulása zavarta volna. „Látta, hogy külsőségekben sok mindent nyújt neki a világ, nagy dolgokat, még nagyobb reményeket, de mind csalóka.” Lehetetlen ennél súlyosabb tapasztalatot rövidebben kifejezni, mint azzal, hogy „minden csalóka”. Ez egyúttal minden szerzetes világtapasztalata, és ez lett Bernát legjelentősebb fiataalkori élménye. A látszat csillogásában fölfedezte az élet illúzió-rendszerét. Pontosan a legnemesebb lelkeket érinti meg ez a nagyon is igaz tapasztalat a maga melankóliájával. Fiatalkorát nem lehet megérteni a nélkül a megütközést keltő belátása nélkül, hogy mennyire csalóka a világ minden ígérete! Mint a nyíl az élő húsba, úgy hasított bele lelkébe ez az igazság, és sohasem tudott többé szabadulni ettől a sebesüléstől lelkében. Mielőtt letépte volna szemeiről az élet csalóka fátylát, amelyen az okosak hiúsága fönnakad, költők iránt érdeklődött. Költészet iránti szeretete nem tudta visszatartani a fordulatot életében. Amikor családi körben először jelentette be, hogy búcsút mond a világnak, testvérei elleneztek a kolostorba vonulás tervét, és megpróbálták visszatartani a világi életben azzal, hogy tudós hajlamaira hivatkoztak. Ez az érv azonban nem fogott többé rajta, Bernátot egyáltalán nem elégtették ki iskolai tanulmányai, amelyek már akkor is felületesek lehettek. A felindult vita azzal az eredménnyel végződött, hogy testvérei nemcsak hogy feladták ellenkezésüket szándékával szemben, hanem ők maguk is csatlakoztak az elhatározáshoz.

Röviddel 1112 Húsvétja előtt következett el a döntő óra a fiatal Bernát életében, amikor bezörgetett a Cîteaux-i kolostor kapuján. Durván ácsolt rossz kis ajtó volt, nem pompás kapuzat afféle szé-

pen hajlított ívekkel és művészi zárral. Harminc társa szorongott mögötte, akik vele együtt kérték föl vételüket — egyedülálló eset a szerzetesség történetében! Nem a gazdag Cluny kolostorába kért bebocsátást, ami megfelelt volna nemes származásának, hanem Cîteaux szegényes kis kolostorában kívánta fölvenni a szerzetesi ruhát. Ez már rámutat arra, hogy újfajta szerzetesség jelentkezik Bernátnál, új áttörés, aminek nem sok köze volt a közvetlenül mögötte álló korszakhoz. Őt egyáltalán föl sem lehet fogni másképpen, csak ha állandóan szem előtt tartjuk, hogy ciszterci szerzetes volt. Ennek az embernek a kulcsa a szerzetesség, és nem lehet eltekinteni az ő teljesen újonnan szubjektíven átélt kolostori életétől sem. Minden hitetlenkedő megítélése figyelmen kívül hagyja, hogy ő ciszterci volt. Pedig ez nála nincsen végighúzódnak, és szerzetesi lelkesedése kovácsolta össze egyetlen egységbe néha bizony nehezen összefüggésbe hozható szavait és cselekedeteit.

Három évvel Cîteaux-ba való belépése után kiküldték külön kolostor alapítására, hogy ő maga legyen az apát. Csapatával behatolt egy sötét ürmös völgybe, amelyet világos völgyggyé változtattak, és ezen a néven került bele a történelembe: Clairvaux. Eleinte leküzdhetetlennek látszó nehézségek álltak tizenhárom szerzetese előtt, mindent a nulláról kellett elkezdni, mindent úgy kellett előteremteni. Először kiirtották az erdőt, és így fát szereztek a kolostor építéséhez. Az első hónapokban le sem teheték a baltát a kezükből. Éheztek és fáztak, míg valami hevenyészett födelet nem teremtettek a maguk számára. Barna árpakenyéren és köleskásán éltek. Levelekből főztek levest és sokszor pusztán keserű makkot ettek. A nélkülözés végül is olyan mértéke töltött, hogy a szerzetesek elkezdtek könyörögni az apátnak, hogy vigye vissza őket inkább Cîteaux-ba a keserűség völgyéből. Erről azonban hallani sem akart Bernát, ő nem olyan ember volt, aki ilyen kishitű visszavonulásba belement volna. Őt inkább lelkesítették a nehéz követelmények. Évekig tartott, míg a rengeteg nehézségen úrrá nem lettek, és Clairvauxban maradandó kolostort nem alapítottak. Ebben a helyzetében gyűjthette azokat az élményeket, amelyekre célozva később elmondhatta: „Tapasztalataim szerint az erdőben valamivel többet fogsz találni, mint a könyvekben. A fa és kő megtanít arra, amit nem tanulhatsz meg a tanítóktól.”⁶ Sajátságos hangot üt meg. Bükkfák, nem könyvek tanítanak! Csírázó természetrajongás hang-

jai lennének ezek? Az ember azt gondolná, hogy az ilyesmit el lehet vitatni attól, aki képes volt naphosszat lovagolni a genfi tó partján anélkül, hogy a tavat akár csak észrevette volna. Pusztán ebből a magábavonultságból azonban még nem lehet levonni olyan következtetést, hogy egyáltalán ne lett volna érzéke a természet meglátására. Az új szubjektivitás megszerettette vele a déli nap csillogását és a tavasz ébredését, a felhők fölött látszó hegyeket. Általában keresztülnéznek azon, hogy vonzódott az állatokhoz, sajnálta télen a madarakat, kutyák elől menekülő nyuszt mentett meg a kereszt jelével, sőt áldott meg az állatoknak vész idején. Az kifejezetten szerzetesi életérzésre vall, hogy soha sem volt más tanítója, mint a fák. Mennyire eltávolodott minden társadalmi élettől, és ez nem is nevezhető különösnek annál, aki a napba tudott nézni. Szerinte az erdőben közelebb vagyunk Istenhez, mint az iskolákban, ahol csak a tudományt ápolják. Arról a kemény magányról van szó, amely egyedül válik javára a szerzetesi felfogású embernek.

Célját azzal a célt soha nem tévesztő pedagógiai módszerrel érte el, hogy saját élete volt az aszkézis példája. Nem a bencés fegyelmet tartotta szem előtt, és saját magára sem vonatkoztatta a bencés nevelés rendszerét. Maga az új ciszterci apát volt mindenekelőtt a legszigorúbb aszkéta, aki semmitől sem félt úgy, mint az ellágyulástól. Ijesztő keménységet tanúsított magával szemben fiatal éveit során és kíméletlen harcban győzte le testét. Addig böjtölt, amíg csak tönkre nem tette saját egészségét, és gyógyíthatatlan fájdalmas gyomorbajt nem szerzett. Végül már az ételek ízét sem tudta megállapítani. A disznósírt nem tudta megkülönböztetni a vajtól, és azt se vette észre, hogy vizet vagy olajat iszik. Apáti cellája egy kis rekesz volt a lépcső alatt, inkább csak kuckó a sarokban. Még föl se tudott benne állni, mert beverte volna a fejét a gerendába. Szűk nyíláson keresztül kapott valami kis derengő fényt, párna szalmával befont fadarab volt a feje alatt. Ilyen lyukban élt tizenhárom éven át a XII. század nagy ébresztője, akinek már csak a pusztá neve is program volt. Ugyanilyen aszkéta fegyelmet követelt szerzeteseitől is, pedig akik csatlakoztak hozzá, csaknem mind francia főnemesek voltak. Nemes virágzásba hozta a szerzetesség ügyét, csak előkelő lelkekhez fordult. De lelki és nem származás szerinti nemesesség ügyének tekintette. Számára a szerzetesség Krisztus lovagsága volt. A virágzó középkorban a lovag a védtelenek védője, és a lova-

giasság mind a mai napig dicsérő jelző, ha valakiről elmondható. A lovagias szerzetesség elképzelését a bencés regulából merítette Bernát eszerint a szerzetes élete Krisztus katonasága. A lovagias életszentség királyi ideáljával sikerült szerzeteseit szinte emberfölötti teljesítményekre sarkallni, amelyek messze túlléptek a természet és megszokás határain.

Az új fegyelem nagyszerű célja érdekében, amelyet Bernát saját évszázada előtt újra fel akart ragyogtatni, mindenütt keresett fiatalembereket segítőtársakul. Nem véletlenül volt olyan népes az általa alapított kolostor, az új nemzedék nemcsak ötletszerűen áramlott hozzá. Bernát ebben erőteljesen segítségükre volt. Született pedagógus, egyéniségében rejtett a titka és ezt nem lehet tőle ellesni. Véleménye szerint sok olyan fiatalember van, aki vágyik nagy feladatokra, de magától nem talál rá. Rá kell őket vezetni, és ezért ő a maga részéről nem sajnálta a fáradságot, kivetette hálóját, amint az emberek halászához illik. Eloszlatta az aggó szülők kétélyeit: „Ne szomorkodjanak, ne sírjanak, Gaufridjük örömsiet, nem szomorúságra. Én vagyok atyja, anyja, testvére, nővére. Egyenessé teszem számára, ami görbe, és kiegyengetem, ami göröngyös, mindent úgy mérsékelek és úgy osztok be, hogy lelke előre jusson, teste pedig ne rokkanjon meg.” De Bernát minden objektív világképe mellett ki ne hallaná ki szavaiból az új „én” jelentkezését. Útban a kolostor felé, nyilván váratlanul, árnyék borul Gaufrid arcára, ez készthette fájdalmas nyilatkozatra. „Úgy érzem, hogy mostantól fogva nem leszek már vidám.” Jelentették Bernátnak ezeket a szavakat. Ő nem válaszolt, hanem bement a legközelebbi templomba és imádkozott a fiatalemberért, hogy elűzze rossz sejtelmeit. Erre ő újra vidám lett, örömtől sugárzó arccal mondotta változásán csodálkozó kísérőjének: „Igaz, az előbb azt mondtam, hogy nem leszek többé boldog, de most teljes biztonnággal mondom, mostantól kezdve sohasem leszek többé szomorú.”⁹ Többet mond ez a kis eset, mint az a számos csoda, amiket Bernát tett jól bizonyított okmányok szerint. Szemlélteti azt a kisugárzó szellemi fluidumot, amely erőteljes egyéniségéből áradt, pillantást enged magára Bernardusra. Ragyogó evidenciája annak, hogy belső örömmel győzi le a szomorúságot. Még ma is kiérezhető belőle Bernát hatalma az emberek fölött. Vonzóerejének kellett lennie, amely elől nem térhetett ki senki. Fegyvertelenül volt mindenki

kiszolgáltatta Isten eme viharos forgószelének. Nem hiába féltették az anyák fiaikat és a feleségek férjüket, ha Bernát a közelükben volt. Szuggesztív ereje, amely rábeszélő művészetének végtelen fokozataiban nyilvánult meg a szeretetteljes invitálástól a metszően éles hangig, nem magyarázható pusztán csak franciás elbájoló modorával. Ellenállhatatlansága valami felsőbbrendű fuvallat. Felelősnek érezte magát szerzeteseinek belső életéért és ezért kezelte őket tényleg atyailag lelkipásztori tekintetben. Amikor egy szerzetes távol maradt az Úr asztalától, mert hiányzott hozzá a hite, Bernardus így szólt hozzá: „Hogyan? Az én szerzetesem jutna pokolra? Távol legyen! Ha nincs hited, akkor parancsolom, az engedelmisség erejénél fogva menj oda, és áldozzál az én hitemmel.”¹⁰ Csakis isteni küldetésének tudatában tudott karizmatikus evangéliumi teljhatalommal beszélni. Telibetalálta a dolgokat, ami a szív olyan zsenialitását mutatja, amellyel képes minden kétségen fölül-emelkedni. Még az akasztófa alól is képes volt kiszabadítani útonállókat úgy, hogy pártfogásába vette őket, nála még ezek a szerencsétlenek is megtapasztalták a kereszténység embert átfformáló erejét. Nyilvánvaló, hogy volt valami más is ebben a szikár emberben, nem csak „sűrű szerzetesi butaság”, mint ahogy a felvilágosodás próbált gúnyolódni.

Bernát a következő szavakkal foglalta össze a szerzetesség lényegét, és ebből nála mindent le lehet vezetni. „A világiak szemében erőmutatványokat végzünk. Menekülünk minden elől, amit ők kívánnak és az után vágyunk, ami elől ők menekülnek. Olyanok vagyunk, mint a kóklerek és akrobaták, akik kézen járnak, fejfelé, a lábuk fönt, vagyis nem emberi tartásban állnak, és így magukra vonják az egész világ tekintetét.”¹¹ Az ilyen grandiózus fogalmazás elképzelhetetlen lenne például egy Cluny-i szerzetes részéről, aki a gazdag kolostorban nagyon is meg akarta vetni a földön mind a két lábát. Pregnánsabban viszont nem is lehetne kifejezni a szerzetességről vallott új fölfogást, mint ahogy Clairvaux apátja megtette. Ennek az újdonsága az első pillanatban egészen leveszi az embert a lábáról, de ha még mélyebben utánagondol, mélységes öröm vesz erőt rajta. Milyen szánalmasan összeomlanak a kicsinyes ellenvetések a ciszterci szerzetesség ellen Bernát felforgató erejű szavai hallatán! Az afféléket szégyenkezve lehet ezután még csak megemlíteni is. Legmélyebb szándékait szemléltetik ezek a szavak, leleplezik a szer-

zetes igazi titkát. Ellentmondást nem tűrően meghirdette az értékek megfordítását. Az ember hirtelen átérzi, hogy milyen robbantó hatású erők indulnak ki a mindenkori igazi kolostorokból; olyanok minden elrejtettségük ellenére is, mint az Isten ítélete, már most, a világ vége előtt. Kevés olyan nyilatkozat létezik az egész szerzetesség történetében, amely hasonló éles megvilágításba helyezné a monaszticizmus legbenső lényegét és egyúttal tisztázza, hogy ezt a keresztény típust teljesen lehetetlen a normális polgári megítélés sémája szerint értékelni. Benne van Bernát egész lelke ebben az isteni vihar által fölkorbácsolt beismerésben, csak nevet minden szilárd biztosítékon az életben. „Fejjel lefelé, fönt van a lába” — így mozog Bernát ebben a tartásban —, szokatlan, meglepetést kiváltó magatartás. Így a ciszterci szerzetes szinte emberfölöttien nagynak tűnik, viszont unalmassá válik, ha kiesik önnön nagyságából. Mint az ízet vesztett só, amit ki kell dobni. Abban a lelki készenlétben lép elénk világítóan a felhívás irracionális életre, „amelyben már nincs semmi emberi”, amely nem tart meg „semmi emberit”. Benne van Jézus üzenete, újra felvetette a ciszterci szerzetesség. Ezért nem lehet az igazi szerzetességet racionálisan érthetővé tenni, ha nem akarjuk megengedhetetlenül ellaposítani. A természetes ember, akinek legfőbb eszménye a biztos és nyugdíj jogosultsággal járó állami elhelyezkedés, mindig megütközik magában „Isten kóklerjeinek és akrobatáinak” láttán. Igazi keresztény mindig ebben a fel-foghatatlan szerepben tűnik a világ előtt, nem képes ésszel felérni az ilyen aszkézist, és mégis a legnagyobb lelkeséget rejtí magában ez a kézenjárás. Bernát ezzel a jelszavával felújította szent Pál felhívását az oktalanságra ebben a világban, mérföldnyi távolságra jutott a pusztán névleges kersezténységtől.

Bernát rendkívüli szerzetességének legnagyobb újdonsága abban a misztikus áramlatban fogalmazódik meg, amely uralta a XII. századot. Megvan a misztika hajlama már a bencés szerzetességben is, amelyet a ciszterciek meg akartak újítani, de a bencés misztika tartózkodóan nyilvánul meg, és nem is sejtett virágkora csak Bernát révén következett be. Ez az ő életműve, amely a ciszterci rendben azóta is folytatódott. A szentbernáti misztika sajátja az, hogy mentes minden újplatonizmustól. Teljesen őskeresztény talajból fakadt és nincs idegenszerű mellékíze.¹² Bernát mint szerzetes mindenekelőtt misztikus volt, nem pedig vallásfilozófus, Misztikájának

ereje tette számára elviselhetővé szerzetesi életének szigorát. Akinek nincs érzéke a misztikához, hagyjon fel minden kísérlettel, hogy Clairvaux apátját megértse, mert ebben nem segíti a tudomány.

Bernát prédikációiban fejtette ki misztikáját, soha sem rendszerezte elméletileg. Nem kelti azt a gyanút, hogy csak kívülről szemléli. Ő a leghatalmasabb prédikátorok egyike a keresztény szellem történetében, aki mindig akkor hirdette az örök ígét párját ritkító ékes-szólással, amikor annak benső szükségét érezte, anélkül, hogy rendi szokásokhoz tartotta volna magát. Kolostori prédikátori működésének csúcspontját az Énekek énekének hosszú éveken át tartó magyarázata képezte. Ez az ószövetségi szerelmes ének adott alkalmat arra, hogy misztikáját kifejtse a Clairvaux-i kolostorban. Szenvedélyes versek szerint a szerelem édesebb a bornál, más versek megindítóan hívogatják a szobába a szerelmet. Nyilván nem véletlen, hogy annyira megindították, és arra ihlették, hogy legtüzesebb gondolatait tárja a nyilvánosság elé. Szemmel láthatóan rokon impulzusok érték, amelyek lángra lobbantották lelkét. Belátás hiányára vall, ha valaki megütközik az érzéki kifejezésmódon.¹³ Hiszen a salamoni ének minden csábos atmoszférája ellenére sehol sem válik Bernát stílusa füllesztővé. Egyik prédikációja sem kelti azt a benyomást, hogy elfojtott erotika beszél belőle, amit már az allegorikus tárgyalásmód is kikerül, ez ugyanis mindig a színes képek mögött rejlő lelki értelmet kutatja. A mai olvasó számára bizonyos fokig fárasztó olvasmányt jelentenek az Énekek énekének magyarázatai a szimbolika miatt. Aki azonban számol ezzel a sajátossággal, azt akarata ellenére megragadja a túláradó ciszterci misztika. A vallásos érosz által elragadtatva hirdette Bernát szerzeteseinek: „Ma a tapasztalat könyvéből fogunk olvasni. Mindenki forduljon most befelé önmagába, és minden pontnál, amelyről most szó lesz, mindenki figyelje meg azt, hogy ő maga mit tud róla.”¹⁴ Ebben a felszólításban már benne van Bernát új hangja, lényegében erről van szó. „Hiszek, hogy megtapasztaljam” – „hinni annyit jelent, hogy már megtaláltam” – mondja máskor.¹⁵ Emésztő vágy égett benne az isteni dolgok reális átélése iránt. A vallási tapasztalat utáni csillapíthatatlan szomjúsága cáfolhatatlanul mutatja az új szubjektivitást. Ebben áll modernsége, amely az őt közvetlenül megelőző évszázadok számára teljesen ismeretlen volt. Ő mint tényleges tapasztalatot akarja az isteni dolgokat megízlelni, nem pedig mint

puszta tanítást csupán tudomásul venni. Egészen Augustinusig kell visszamenni, hogy hozzá hasonlítható vallási élmények erejével találkozzunk, nem hiába tanult tőle annyit. „Meggyőződése, hogy senki sem képes ennek az élménynek a lényegét megmagyarázni, csakis az, akinek magának is volt benne része.”¹⁶ Ezzel alapvető vallási felismerést mondott ki lelkesen, amelynek méltánytalanul kevés figyelmet szentelnek. Állítások valódiságát illetően egyedül ez a döntő, mert vallási téren csak olyan tapasztalatok használhatók, amelyeket az ember maga is átélt. Minden más értéktelen. Igaz, így kevesebbet beszélnének ezekről a dolgokról, de annak a kevésnek igazabb csengése lenne. Bernát nem csak hallomásból ismerte a misztikus élményt. Teljesen belehatolt, akár csak egy egyszerű kereszt előtt is kimondhatatlan elragadtatásai voltak, úgy látta, hogy Krisztus kiszabadította átluggatott kezeit, hogy őt megölelje! Ez a vízió izzó színezetet ad szavainak, amelyek emiatt különböznek annyira minden elméleti misztikai fejtegetéstől. Egy hipotézis szerint, amely azon alapszik, hogy Bernát a tapasztalat könyvét ütötte fel, misztikájával kapcsolatban pusztán élmény-áthítatról lenne szó.¹⁷ De miért kell ebben az észlelésben máris olyan gyanús dolgot látni, amit lehetőleg eleve ki kell kapcsolni? Az bizonyos, hogy az élmény természetfölötti eredetét nem lehet megtapasztalni. Az örökkévalóságnak csak sugarai hozzáférhetők számunkra. Minden olyan gyanúra, hogy itt tapasztalathajhászásról van szó, nyugodtan azt lehet válaszolni, hogy saját tapasztalat nélkül nem képes az isteni igazán belehatolni az emberbe. Egészen egyszerűen a tapasztalás élménye a bejáratú ajtó. A Krisztus-valóságot át kell élni, soha nem lehet elég erősen átélni, és minél mélyebb ez az átélés, annál jobb. Csak akkor nem pusztán gondolati adottság a természetfölötti, amelyről legfőljebb elvontan lehet teologizálni, hanem az egész embert mélységesen áthatja, átjárja egész lényét úgy, hogy mindent meghatározó valósággá válik. Bernát tapasztalata az az élmény, hogy Isten őbenne lakik, abban a küzdelemben pedig, hogy emberi szavakba merevítse a megfoghatatlant – bár ő is tudta, hogy minden végtelen végessé válik, mihelyt emberi köntöst kap – még ma is ki lehet érezni a misztikus szárnyalást. A kereszténység megtapasztalásának ilyen szándékában áll a ciszterci szubjektivitás időtlen létjogosultsága. Személyes felindulásban került szembe a végtelennel, és mégis teljesen az objektivitás talaján maradt.

Ennek az újonnan föllendülő tapasztalásnak a tartalma Bernát számára a vőlegény egészen csodálatos jövése-menése a lélekben. Ez az egyik legfelfoghatatlanabb titok, amiről beszél. Eszerint a lélekben a legnagyobb határozottsággal van itt vagy ott, megy el és jön vissza a vőlegény, olyannyira, hogy azt az isteni őbenne lakásának a bizonyossága diktálja. Az azonban a legélesebb megfigyelés ellenére sem sikerül neki, hogy leírja, hogyan is játszódik le ez a misztérium. „Még ha mégoly gyakran jött is el hozzám, sohasem sikerült megfigyelnem, hogy hogyan lép be. Azt észrevettem, amikor ott volt, vissza tudok emlékezni, hogy ott volt, időnként előre meg is érzem, hogy jön, de soha sem tudtam megfigyelni az érkezését és a távozását sem.”¹⁸ Bernát a figyelmét arra a kérdésre fordítja, hogy hogyan jön el hozzá az örök Ige, és szükségét látja a magyarázatnak. „A szememen keresztül bizonyosan nem jön, mert nincs semmiféle színe. De nem is a füleimen keresztül, mert nincs hangja. Nem is az orromon keresztül, mert nem jut bele a levegőbe, hanem inkább a lélekbe hatol bele, nem a levegőbe, hanem a levegő hozzá . . . Milyen úton jött el tehát a lelki vőlegény? Vagy talán egyáltalán nem is jött be, mert egyáltalán nem is kívülről jött oda? Nem a külvilág tárgya ő. Másrészt viszont nem is belülről jött ki hozzám, mert ő jó, én bennem pedig tudomásom szerint semmi jó nincsen. Gondolataimban fölülemelkedem önmagamon, de látom, hogy az Ige még följebb tart. Ha töprengve és kutatva önmagam alá hajolok, akkor még nagyobb mélységekben találom. Ha kifelé pillantok, azt tapasztalom, hogy mindenben kívül volt, és még azon is mind túl, ami csak egyáltalán kívülem van, de ha én befelé pillantok, akkor még beljebb van.”¹⁹ Annál nagyobb misztikát szavakban már el sem lehet képzelni, mint ahogyan Bernát ezekben a mondatokban beszél. Szinte megfoghatóan közel van a keresztény lélek titka. A vőlegény-vizit realitása az élmény ereje miatt láthatólag kitapintható, annak ellenére, hogy Bernátnak végül is meg kell állapítania az isteni Ige ilyen jövésének és menésének kifürkészhetetlenségét, bár ez a megtapasztalás bizonyosságát a legcsekélyebb mértékben sem érinti. „Kérde, honnan ismerem meg, hogy ez az ő jelenléte? Mihelyt betért hozzám, bensőmbé, fölébredt a szendergő lelkem. Mozgott, meglágyította és megsebezte a szívemet, mert az kemény, kőszív volt. Így jött tehát néha hozzám az Ige mint vőlegény, de belépését soha sem jelezte semmiféle módon, sem szóval, sem alakjával, sem lépéssel. Röviden, minden mozgás nélkül volt nyilvánvaló számomra,

hogy belép, nem valamelyik érzékemen keresztül suhant bensőmbé. Egyedül szívem megindultságából ismertem fel, amint mondtam, isteni jelenlétét.”²⁰ Vajon hol hallottuk már Bernát előtt ezeket a csodálatos hangokat? Vajon voltak-e Erjugénának és Gottschalknak, Bédának és Anzelmnek ilyen finom lelki tapasztalatai? Az egész kora középkor mit sem tud a vőlegény ilyen jövéséről és menéséről a lélekben. Csak Bernátnál ébredt föl a kereszténységnek ez az új megértése, aminek igen messzemenő visszhangjai támadtak. Aligha tartható az olyan nézet, hogy Bernát nem hozott teljesen újat, hanem csak a régit mozgatta meg úgy, mint a vitorlákat hajtó erős szél.²¹ De hiszen mégis jelentkezik nála valami mindeddig hallatlan eszme, ami forráserejűvé vált, amiből azután a német misztika is táplálkozott.

Hogy mennyire új szellem beszél Bernátból, még inkább szembeötlő, ha még közelebbről elemezzük a misztikus élményt. Clairvaux apátja nem sokat törődött azzal, hogy ésszerű fogalmakkal fejezze ki a kimondhatatlant, az ilyesmi sohasem vezet kielégítő eredményre. Mint a misztikusok általában, képekben próbálta körülírni az isteni dolgokat. Ne próbáljuk fogalmakra lefordítani a képes beszédet. Ő a kimondhatatlant a hármasság csók bájos allegóriájával érzékelteti Salamon Énekek énekének első szavai alapján: „Csókoljon meg ajkának csókjával” (1,1). Erről a versről behatóan elmélkedett kontemplatív élete folyamán, és végül is sikerült neki ezen bemutatnia egész misztikáját. Elég akár csak vázolni is az isteni csók allegóriáját ahhoz, hogy máris megérezzük ennek az embernek föloldódott bensőségét és emésztő izzását. „Ő üdvözült csók, ő a leereszkedés csodája! Ott nem két száj ér össze, hanem Isten egyesül az emberrel. Ott az ajkak érintése a lelkek összelelkezését jelenti, de itt az emberi és isteni természet kapcsolatát hozza létre, és békét teremt ég és föld között.”²² Ennek az érzelmi telítettségű szimbólumnak a láttán elhomályosul minden olyan nézet, amely az isteni és emberi kapcsolatát kizárólag erkölcsi kötelesség formájában határozza meg. Bernátnál sokkal viharosabb kapcsolat mutatkozik meg az Istennel, amely azonban szemmel láthatóan nem hagyja figyelmen kívül a fokozatokat. Rangsor iránti érzéke következtében a léleknek nem szabad minden fokot rögtön átugrania a kimondhatatlan csók alkalmával, belső érési folyamatban kell Istenhez mind közelebb jutnia, mindaddig, amíg végül már nincsenek köztük elválasztó falak.

Az ember nem méltó rögtön Krisztus legmagasabb kitüntetésére. A bűnökkel terhelt lélek — kiált föl Bernát könyörögve — „ne nyújtózkodjék fölfelé merész büszkeséggel a teljes szeretetet tanúsító vőlegény szájához, hanem aggódó szorongással vesse magát oda velem együtt a mindeneknél szigorúbb Úr lábához, és reszketve szegezze a földre tekintetét a vámostal, ne emelje az égre.”²³ Ezt, hogy így a földre veti magát, Bernát „lábcsóknak” nevezi, ami megfelel az első fokozatnak. Az első csók példázata a bűnös nő, akiről szent Lukács evangéliuma beszél utánozhatatlanul. Mint ahogy ez a boldog bűnbánó asszony, hátulról kell Jézushoz közelednie a bűnökkel terhelt léleknek, és lábaihoz kell vetnie magát. Ez a lábcsók a bűnbánat aktusa, Bernát szerint minden keresztény életében meg kell, hogy történjék. Ebben a vezeklő tartásban, Krisztus lábait szüntelen könnyeivel áztatva és csókokkal elborítva, a léleknek addig kell kitartania, amíg az isteni vőlegény a végtelenül boldogító szavakat nem intézi hozzá: megbocsáttatnak bűneid. A lábcsók az alázatot szimbolizálja, amely nélkül misztikus élet nem képzelhető el.

A lábcsók után egy fokozattal feljebb kerül a lélek, de még mindig nem szabad a legfőbb fokozatot elnyernie. Bernát is betartja a további sorrendet. „Nem akarok hirtelen a csúcsra kerülni. Lépésről lépésre akarok előbbre jutni. ... Gyorsabban kiengeszteled Istent, ha saját korlátaid között tartod magadat, és nem keresel olyat, ami a te számodra magas.”²⁴ Bernát megfontolásai még egy kissé Krisztus megbocsátó szavainál időznek, és azután veti fel a kérdést: mit használ ez az embernek, ha nem szűnik meg vétkezni? Ha tovább halad bűnös életútján, illuzorikussá teszi a hódoló bizonykodást, és ezért előrelátó gondossággal kell biztosítékot előteremtenie. Erre szolgál a „kézcsók”, amint Bernát nevezi. A második csók a kötelező jellegű fogadást jelenti, hogy a jövőben szorgalmazza a befelé fordult életet és Krisztus követését. Az a csók, amelyet a lélek Krisztus kezére ad, az az ígéret, hogy csapongás nélkül kitart a jámborság útján, és nem fog megváltozni e tekintetben. A második csók a bimbózó szeretetet szimbolizálja Isten iránt, amely Bernátot ilyen imádó dicsőítő kitörésre készíti: „Először is a lába elé vetjük magunkat, és az Úr előtt, aki bennünket alkotott, megsiratjuk, amit mi tettünk. Azután annak a keze után nyúlunk, aki a megcsukló térdet kiegyenesíti és megerősíti. Ha ezt végül sok ké-

réssel és könnyek között elértük, akkor végül talán merészeljük fejünket dicső szájához emelni, és ne csak kutassuk, hanem csókoljuk is meg!”²⁵

A végső felfokozás legutoljára a túlárado szájcsók, Isten előtti hódolat nyilvánítása, amelynél az ember érzékei nem működnek. Nincs elég erős kifejezés ennek a többit mind meghaladó tapasztalatnak az ecsetelésére, amely hirtelen erővel rátör a lélekre, és az mintha a halál angyala lenne, szinte meghal. A szájcsók a legmagasabb kérés, ami ember részéről egyáltalán elképzelhető, ez a tulajdonképpeni misztikus élmény, amely egyesíti a lelket Istennel. A lélek elmerül a szent isteni gyönyörűség túlárado bőségében, és ennél a násznál — Bernát az elsők között használja ezt a terminológiát — teljesen öntudatát veszíti. Nyilván az ekstázis is csak előíze annak a boldogságnak, amelynek a lényegéhez az is hozzátartozik, hogy örökké tart. Mégiscsak a legnagyobb gyönyör érzetét éli át az elragadtatott lélek a misztikus egyesülésnél, olyan fokban, amit csak egyáltalán képes elviselni. „Mi is lenne még inkább szeretnivaló, mint ez a nász? Nem szent házasság köteléke-e ez? A kötelék szó túl gyöngye, ez bensőség, fölolvadás, amelyben két lélek csak egyet képez, éspedig két lélek akarátának egységig fokozott egyesüléséig.”²⁶ Hogy ennek az egyesülésnek a bensőségességét megvilágítsa, Bernát a vízcsepről vesz példát, amit borba öntenek, és látzólag elveszti saját természetét, mert átveszi a bor ízét és színét. Az a kis szó, hogy „látszólag”, kifejezi Bernát fönntartását, amely már a bibliai szövegben is benne van. Az Énekek énekében nem az áll, hogy csókoljon meg engem a szájával. Így az emberek csókolnak, és ez direkt közvetlenségnek felel meg. Viszont a Biblia ismeri a nem használatos, de mégis átgondolt fogalmazást: „csókoljon meg szájának csókjával”, vagyis ne közvetlenül a szájával csókoljon, hanem szájának csókjával. Ezzel bizonyos tudatos fékezést iktat be, ami megadja az isteni fölségnek kijáró tiszteletet. Bernát nem tartja lehetségesnek, hogy Istent közvetlenül meglát-hasson ebben az életben, és tiltakozik az ellen is, hogy az egyesülést túlságosan szó szerint értsék. „Óvakodnod kell azonban attól, hogy azt gondoljad, hogy a léleknek ez az egyesülése testi észlelés lenne. . . . Szavaink, amelyekkel képesek vagyunk kifejezni az isteni elragadtatást a lélekben, csak hasonlatai annak, ami a lélekben történik.”²⁷ Clairvaux apátja megőrzi Isten szuverenitását,

amennyiben a lelki nász Isten és a lélek között a két akarat meg-
egyezése, nem pedig két lény összefonódása. „Isten és ember vi-
szont magában áll fenn, elválasztja őket saját akaratuk és lényegük.
Ezért a mi felfogásunk szerint egészen más módon időznek egymás-
ban. Nem lényük keveredik, hanem csak akaratuk iránya egyezik.
Ez az egyesülés számukra az akaratuk közössé válását jelenti, a
szeretet harmóniáját.”²⁸ Bernát szerint az ember lényege sohasem
válík Isten lényegévé. Saját lénye megmarad úgy, hogy hatalmas-
san lángoló misztikájának semmi köze a panteista azonossági filo-
zófiához. Úgy, ahogy a fehéren izzó vas hasonul a tűzhöz, bár maga
nem válík tűzzé, úgy a lélek is az elragadtatás órájában alkata te-
kintetében ember marad. De Istenhez hasonulása révén az elkép-
zelhető legnagyobb átalakuláson megy keresztül, az összeolvadás
sajátossága mindig hatásában mutatkozik meg.

„Senki se gondolja, hogy megkapta ezt a csókot, míg csak el nem
ismeri azt az igazságot, hogy őt anélkül szereti”²⁹ — kiált fel Ber-
nát. Ha a keresztény ember felteszi magában a kérdést, hogy tény-
leg megkapta-e ezt a csókot, akkor önkéntelenül is elnémul, akár
zavarában, méltatlansága miatt, akár örömeiben, hogy ezt a kegyet
megmagyarázhatatlanul megkapta. Bernátot ez arra vezette,
hogy szeretetkapcsolatnak fogja fel az Istenhez való viszonyt. Ha
Isten a szeretet, amint az Újszövetség mondja, akkor a szeretet
elengedhetetlen feltétele minden Istennel fennálló kapcsolatnak is.
A szeretet még Istent magát is legyőzi, véli egy ízben Bernát, viszont
rögtön hozzá is fűzi, hogy mi más lenne még olyan tehetetlen, mint
a szeretet? Ezért elég hatalmas ahhoz a szeretet, hogy győzzön, és
Isten is azért győzi le oly hatalmasan. „A szent szeretet, ami ennek
a könyvnek az egyetlen tartalma, nem szavak és beszéd, hanem tet-
tek alapján ítéltető meg és értékelhető. Szeretet beszél minden
sorából, és ha valaki azt akarja tudni, hogy miről van szó a könyv-
ben, szeressen! Aki nem szeret, az hiába hallja és olvassa a szeretet
énekét. Hideg szív ugyanis alig képes fölfogni a tüzes beszédet.”³⁰
Minthogy Bernát szerint Isten iránti szeretetünk mértéke az, hogy
őt mérték nélkül szeretjük, a keresztény kapcsolat Istennel nem más,
mint kimondhatatlan szeretet kapcsolata. Heves, égő, féktelen
szeretet, amely nem tartja magát szokáshoz, túlemelkedik az időn,
az értelmen, túlcsap az illendőségen. Ebben nyilvánlik meg újra
és újra az az isteni vihar, amely Bernátot az új szubjektivitás révén

megszabadította kötelékeitől, miután az ő mindent elsöprő, útból félretoló szeretete csak az izzó odaadást ismeri. Talán örültnek is tartanák, vélte egyszer maga Bernát, de csak azok szemében lesz az, akik nem szeretnek és akik nem is éreznek magukban erőt a szeretetre. Igaz is, hogy az a lángoló ember, aki „fejfel lefelé jár”, nem „normális”. Saját nyilatkozata az isteni szeretet örületéről talán érthetővé teszi azt a sok újkori félreértést, amelyben része lett. A negatív ítéletek mind Bernát szeretetmámorának fatális nemismeréséből származnak, legfeljebb magáról arról az emberről mondanak valamit, aki őket megfogalmazza, de nem mondanak semmit erről az isteni örület által elragadtatott szerzetesről, aki mint a vágy embere, elmondhatta az Énekek énekével: beteg vagyok a szerelemtől. Ez a ciszterci misztika, amelyben a szeretet lüktet, hallatlan mélységekbe hatol, mutatja az utat és a célt, befelé vezet és fölfelé, vagyis minden erőt összefog. Nem fajult ellágyuló szentimentalizmussá a szeretet misztikája, megóvta ettől az, hogy aszkéta szerzetes használta ezt a túlárado hangot, akinek folytonos fegyelmezettsége lelki hatóerővé tette azt.

Bár Bernát sokszor hangsúlyozta, hogy mi ezen a földön csak Krisztus árnyékában élünk, a misztika hulláma mégis új Jézus-élményre juttatta. Az élmény már régóta föl nem élesztett, életre nem keltett múlt volt akkoriban. A korai középkor még egészen az antik keresztény Krisztuskép hatása alatt állt, amely időfölköti metafizikai föntségű volt.³¹ De ez a mozdulatlan istenkép a benne rejlő magasztosságával megakadályozta az embereket abban, hogy hozzá teljesen közel férközzenek. Bernátnál mélyreható változás következett be, ő egészen más módon fogta föl Jézus emberségét. Az ő új szubjektivitásának Jézus leereszkedése tűnt föl. Észreveszi a bethlehemi jászolt, benne a pici gyermek gyöngye teste pihen, hallja panaszos sírását — és mindezzel a karácsony csodájának a realitását adta vissza. Rendkívül erőteljesen konkretizál, Krisztus kínszenvedését is mindaddig ismeretlen valóságosságban éli át. Grünwaldot megelőzve kiált oda hallgatóságának: „Nézzetek rá, milyen piszkos a ruhája, csupa kék véraláfutás, csupa nyál a köpésektől, holtsápadt!”³² Először Bernátnál halljuk ezeket a megrázó szavakat. Ő ugyan azonosította a megalázott Jézust a fönsteges Isten fiával, mégis valóságos Jézus-szerelmet találunk nála, amelyben egyszerűsmind új Krisztus-élmény is rejlik. Bernát emberi módon szerette

Jézust, és így az Úr nem maradt számára pusztán történelmi személyiség, hanem élő jelenvaló hatalom, erő lett. Bernát volt az első a középkorban, aki szemei elé állította a szenvedő és meghaló megváltót, éspedig olyan intenzitással, hogy most már nem lehetett kitérni az új felhívás elől, hogy kövessék. Az Énekek énekéről szóló prédikációiban találhatók ezek a szavak: „Ideig-óráig az én legmagasabb filozófiám Jézust ismerni, éspedig a megfeszítettet.”³³ Ez a Jézus-bensőség nála mindent áthat. Ha írt neki valaki, Jézust akarta benne megtalálni, ha valaki beszélt hozzá, el kellett hangzania Jézus nevének, és ha valaki szomorú, tanácsa szerint akkor Jézust kell szívében hívnia, és minden homály azonnal eloszlik a fénysugár előtt. Clairvaux apátja Jézust akarta megragadni, és szerinte ezt a célt sokkal gyorsabban el lehet érni, mint ha fejtegetéseket olvas róla valaki. Mint menyasszony, a lélek találkozik a vőlegényként felfogott Jézus-alakkal. Új korszakot nyit meg ez a szemlélet a középkori szellem történetében. Egészen addig az egyházat értették Krisztus menyasszonya alatt, és bár Bernát nem utasította el ezt a felfogást, melléállított egy másikat, amely az Istenre szomjazó léleknek szánja ezt a szerepet. A Bernát Jézus-élményére jellemző szubjektív momentum tűnik fel e téren is, ennek a Jézus-tapasztatlnak az áramló erejét látva vetette fel Hermann Kutter a kérdést, hogy Bernát „nem azért nagyobb-e Isten minden más tanújánál, mert azoknál világosabban, tüzebben, meggyőzőbben” tudott írni „Jézus szerelméről”.³⁴

Jézus emberségének átérzésével lett Bernát atyja az új vallási érzésnek, ami összefügg azzal a felfogással, hogy az igazság szubjektivitás. Sohasem csap át nála pusztá hangulati ábrándozásba, hanem mindig feszes érzelmi erő marad. Bizony nem találkozunk valami gyakran a történelemben olyan elemi érzelmi kitöréssel, mint Clairvaux apátjánál. Jézussal való kapcsolatát teljesen az indulat, nem pedig az értelem tartja fenn. „Ami nála uralkodik, az az érzelmi tapasztalás, a gondolat csak röpi.”³⁵ Bernát az emocionális-intuitív felismerés képviselői közé tartozik, ami az embernek néha többet nyújt, mint a racionális logikus módszer. Ha egyáltalán, akkor ennél a ciszterci szerzetesnél lehet „a megérzés metafizikájáról” beszélni.³⁶ Ez tette átütő erejűvé és uralkodóvá az ő új kapcsolatát Istennel, anélkül, hogy közvetlenül szakított volna az előző korszakok hagyományos istenképével. Jézus-misztikája a hármas

csökkel egyedülállóan beszédes tanúja annak az izzó lángolásnak, amely nem egyszer lázas állapothoz hasonlít. Az ember érzi az izgalom és forrongás áramát minden fejtegetésében. Mi mindent felolvasztott ez az érzelmi erő! Minden ellenállást, amivel csak találkozott, felperzselt maga előtt. Bernát az új bort tényleg nem öntötte régi tömlőkbe, új keresztény tavasz támadt önála az új vallási érzés következtében. Nem hiába szólt az ő lelkéből két vers az Énekek énekében: „A tél elmúlt, a virágok kihajtottak a mi vidékünkön, halljuk a vadgalamb turbékolását, virágzik a szőlő, a fügefa pedig rügyezik”. (2,11—12). Bernát vallásos érzésének nagysága abban rejlik, hogy járható utat fedezett fel a középkor embere számára. Egzisztenciális szempont, nem pedig pusztán elmélet került nála a középpontba. „Ami az én filozófiámat illeti — mondotta — tanítóim az apostolok, akik engem nem Platón olvasására tanítottak, sem Arisztotelész szörszálhasogatásainak kibogozására, hanem élni tanítottak. Azt hiszed-e, hogy kevés az, ha az ember tud élni? Nagy dolog ez, sőt az elképzelhető legnagyobb.”³⁷ Ez igazi Bernát-mondás. Ezek a szavak óriási megállapítást tartalmaznak, és minden olyan előítéletet elsöpörnek, amely szerint lemondottak az életről azok a szerzetesek, akik beléptek a kolostorba! A valóságban ők azok, akik élnek, nem pedig az élvezeteket kereső emberek, akik semmit sem akarnak elmulasztani mohóságukban. Bernátnak föltétlen igaza van, a kereszténység élni tanítja az embert. Benne van a fölhívás az életforma megváltoztatására. Clairvaux apátja szerint az evangélium útmutató az életre, és ez a felismerés feltárta érzelmei számára a legmélyebb gyökereket.

Ilyen misztikus háttérből indult ki Bernát tevékenysége a maga korában. Kontemplatív és aktív élet. Egész élete e körül a két pólus körül forgott. Aki nem veszi észre a két gyújtópont titkos összefüggését, az előtt megfejthetetlen rejtély marad Bernát, és mindig csodálni fogja, hogy milyen tevékenységet volt képes kifejteni ez a kontemplatív ember. Pedig ez a meglepetés leplezi le az izzó isteni igézet lényegét. A szemlélődő és aktív élet nem két külön fele az életének, amelyeknek nincs egymáshoz semmi közük. Ahelyett, hogy ellentétesek lennének, a legcsodálatosabb módon mozgatják egymást. Bernátnál kontempláció és aktivitás kiegészítik egymást, egyik a másikból fakad. Elválaszthatatlanul összetartoznak. A tevékenységben megnyilvánulni nem képes kontempláció önmagát elemésztő

bensőségesség, az aktivitás pedig szemlélődés nélkül lélektelen robotolássá fajul, tönkreteszi az embert lelkileg. Bernát szerint az aktív életnek a kontemplációból kell származnia. Természetesen a harmonikus egyensúly fenntartása a két életforma között neki sem sikerült mindig. Időnként feszültségek keletkeztek, és fáradt óráiban pihentetnie kellett szorongatott szívét. „Van idő, hogy nem feledkezem meg magamról. De egyszerre csak feltör szörnyűséges életem panaszja, aggodalmakba merülök. Szörnyeteg lettem saját évszázadom előtt, nem pap, nem laikus. Szerzetesi ruhát viselek ugyan, de nem élek szerzetesi életet.”³⁸ Keserűség van ebben a kiáltásban, szemmel láthatólag erősen szenvedett időnként amiatt, hogy mint szerzetesnek önmaga megszentelésével kellene foglalkoznia, ehelyett pedig nagyon is gyakran a világban fejtett ki tevékenységet. Ugyanakkor nem lehet kiindulni az ilyen fáradt megnyilvánulásaiából, amelyekben talány volt önmaga számára is. Nem ebből lehet megérteni az ő egyéniségét. Nem volt kettéhasadt ember, akit meghasonlottá tett volna a szemlélődés és tevékenység ellentéte. Finoman kiegyensúlyozott kölcsönhatásban voltak meg benne, kellő rangsorba állította őket. Meg volt győződve arról, hogy az embernek először is töltekeznie kell keresztény tartalommal, mielőtt egyáltalán arra gondolhatna, hogy külső tevékenységre szánja magát. Nyomatékkal figyelmezteti a keresztény embert, hogy megbillenhet tevékeny munkája közben, könnyen féloldalas lesz. Nem szabad „előbb beszélni, mint ahogy a dolgokat látni lehet” — mert baljós kimenetele van az ilyesminek.³⁹ „Ezért ha okos vagy, tartállyá tedd magad, ne csatornává. Mert a csatorna rögtön ki is adja magából azt, amit fölvesz, de a tartály addig vár, amíg meg nem telik, és akkor juttat másoknak is túlcsoorduló bőségéből anélkül, hogy magának veszteségei lennének. ... Ügyeljünk arra, hogy mennyit kell először önmagunkban töltekezni ahhoz, hogy merhessünk valamit kiadni, nehogy hiánnyal küzdve másoknak a bőségből se juttathassunk.”⁴⁰ Benne van ebben a fejtegetésben Bernát világító bölcsessége, roppant példakép. Eddig még mindenki nagy károkat szenvedett lelkében, aki nem így járt el valaha is.

Nyilvános szereplése összefügg a korántsem eszményi történelmi helyzettel nyugaton. Bármilyen történt, minden visszahatott az egyházra, és súlyosan nyomasztották őt ezek az állapotok. Misztikus szemlélődései közepette így kiált fel: „Az egyház belső gyógyíthatat-

lan sebtől szenved!”⁴¹ Lassú üszkösödésről beszél az egyház testében. Eszerint tehát nem hiú érvényesülési vágy készítette arra, hogy mindenfelé utazgasson. Belátta a kereszténység súlyos szükséghelyzetét, és ez készítette őt arra, hogy elhagyja a kolostort, és a világban forogódjék. A nyugati egyházszakadás, a kettős pápaválasztás olyan zavart jelentett, ami fölött a középkori kereszténység nem térhetett napirendre. A két pápa civakodása nemcsak demoralizáló volt, hanem sürgős orvoslást is igényelt. Belső szükségszerűség követelte meg minden körülmények között annak megszüntetését, és Bernát minden erejét latba vetette, egyértelműen II. Ince érdekében szállt síkra, és pártot szervezett Anaklét ellen. A jogilag kevésbé kifogástalanul megválasztott, de erkölcsileg alkalmasabb pápa mellé állt. Latba vetette személyiségének teljes súlyát, és nem nyugodott addig, amíg általános elismertetést nem vívott ki II. Incének. Papi álláspontot képviselt ilyen egyházpolitikai tevékenységének kifejtésével, mert a pápaság miatt megosztott nyugaton a kolostori élet zavarokat szenvedett. Sőt messzemenően a szerzetes beszélt Bernátból, aki fáradhatatlanul szót emelt a visszaélések, bűnök ellen valamint az egyházi ügyek rendezetlensége miatt, és olyan találó szavakat használt, amelyeket még ma is meg kellene szívlelni sok alkalmazkodó embernek. „Nem azt mondom, hogy az előljárók parancsait az alárendelteknek fölül kell vizsgálniuk, ha azok nem parancsolnak olyat, ami az isteni törvénnyel ellenkezik. De állítom, hogy szükség van az okosságra is ahhoz, hogy észrevegyük, ha valami ellenkezik az isteni törvénnyel, és szükség van a szabadságra, hogy ilyen esetekben a parancsot minden egyébre való tekintet nélkül visszautasítsuk.”⁴²

Ez a politikai tevékenysége volt mindig is a botránykő Bernát megítélésénél. Nem Schiller volt az első, aki fennakadt rajta, hanem már akkoriban a kardinálisoknak sem volt mindig kelleme Bernát jelenléte, mert gyakran keresztelte terveiket. Akkor még nem tartozott szent Bernát az öt egyháztanító közé, ami e téren szinte vitathatatlanra teszi az ő megítélését. Magas méltóságok nemegyszer lenézően nyilatkoztak róla. „Hangosan kuruttyoló utálatos béka.” A kúriában gyakran eléggé világosan és félreérthetetlenül kifejezték előtte indulatukat. Nem őt magát, hanem egyik tanítványát választották meg később pápának, azután pedig legfontosabb küldetése alkalmával két közép-szerű pápai legátust állí-

tottak föléje. De mindig megmutatkozott, hogy Bernát nélkül nem mennek a dolgok. Nélkülözhetetlen volt. A szikár barát térdre kényszerítette maga előtt saját századát. Ez pedig csak olyan gigászi ember számára volt lehetséges, aki túlemelkedett a megszokott dolgokon. Ki is állíthatná teljes joggal magáról azt, hogy érti őt. Ebben a tevékenységében természetesen nem lehetett elkerülni a nézeteltéréseket, kérdéses helyzeteket, és így sok ellenfele adódott, amint az a politikai életben általában ismétlődik. Ő is megtapasztalta, hogy a politika nem tiszta kezű emberek dolga. Az ő ruhájára is ráfröccsent a sár ebben a világban. Apologetikus okokból ezt nem vitathatja a természetfölötti realizmus szemléletmódja. Bernát egyházpolitikai ténykedése fölött sem szabad elhamarkodottan pálcát törni. Erich Caspar mint történész, nem teológus kifejtette, hogy ő „a papi politikus különösen világos típusa”, aki nem bocsátkozott bele kétszínűségbe, és józanul képviselte saját politikáját.⁴³ A valóságban szembenézett az eseményekkel, és állta a sarat, nem vonult vissza óvatosan a háttérbe. Nem keresett személyes előnyöket sem, és még egy fokkal sem emelkedett följebb a hierarchiában. Őt mint szerzetest kizárólag a felelősségtudata késztette arra, hogy a politika arénájára lépjen. Lelkiismerete nem engedte, hogy kitérjen a konkrét helyzet elől. Magára vállalta a politikai döntés terhet. Ha ezenközben netalán tévedett, még akkor is elismerést érdemel maga a felelősségérzet a történelmi eseményekkel szemben. Az egyházpolitikai tevékenység minden kérdéses volta ellenére is mindig fennáll a kötelezettség keresztény ember számára az állam vonatkozó ügyeivel kapcsolatban. Tiszta lelkéből politizált Bernát, ami pedig ritka dolog a világtörténelemben. Óriási valami. Ahelyett, hogy fennakadnánk rajta, okosabb lenne elgondolkozni azon, hogy micsoda különbség van hatalomvágyó pártpolitika és lélekből fakadó politika között. Hogy ez mennyire más, abban is megmutatkozik, hogy Bernát politikai távlatai ellenére továbbra is megkapta a szájszókját, ami bizonyosan nem következett volna be, ha szennyes dolgokba bocsátkozik.

Egyházpolitikai vitái közé tartozik küzdelme Abaelarddal, bár ő messze túlment ezen a szemponton. Leginkább ellenfelével szemben tanúsított magatartása hozta őt rossz hírbe a modern korban. Úgy találják, hogy ellentétben áll az Énekek énekének kenetes magyarázata azzal a keménynyakúsággal, amellyel üldözte azokat, akik

másként gondolkoznak. Nos, a keresztény lelkiismeret, amely nem engedi magát elvakíttatni nagy nevekkel, aligha fogja Bernát viselkedését Abaelarddal szemben feltétlen méltányolni. Az a mód, ahogyan a harcot vezette, nem egyeztethető össze minden további nélkül Jézus-fölfogásának magasrendűségével. Abaelard és Brescia-i Arnold ellen olyan eszközöket alkalmazott, amelyek inkább heves temperamentumával, mintsem életszentségével magyarázhatók. Egyik levelet a másik után menesztette ebben az ügyben, és olyan diplomáciával élt, amely nem volt méltó a nagy témához. Abaelard tanaiból olyan következtetéseket vont le, amelyek ugyan logikusak lehetnek, de maga Abaelard azért nem vont le ilyen következtetéseket. Ez nem nevezhető kifogástalan fellépésnek Bernát részéről. A harc hevében még szidalmakba is belesodródott. Egy percre sem kétséges, hogy több emberi mint isteni szenvedély vezette ebben a buzgóságában. Küzdelmében nem tudott különbséget tenni emberek és eszmék között. Nem elégedett meg azzal, hogy ellenfelei gondolatai ellen szálljon síkra, Abaelardot és Brescia-i Arnoldot mint embereket is meghurcolta. Az a keménység, amellyel ellenségeit üldözte, nehezen érthető még akkor is, ha felvetődik a kérdés, hogy mi volt ebből személy szerint az ő gondolkodásának és mi a XII. század szellemének a számlájára írható. Igaz, e téren akkor nem ismertek humánus magatartást. Tekintetbe kell venni ezeket a fenntartásokat, bár már Freising-i Otto figyelmeztet, hogy „Bernát zelóta volt lángoló vallási buzgalmában”. Az ószövetségi próféták buzgalma élt benne, mintha ő lett volna Illés. A végsőkéig felőrölte magát Isten ügyéért.

Abaelard nem volt kis ellenfél. A varázsos Heloise híres kedvese rendkívüli ember volt, akinek jelleme nem ért föl saját tehetségéhez, és ezért élete megrázó tragédiában végződött. Tudós, rögtön kész a válasszal, becsvágyó és humoros, nagy felkészültségű ember, filozófiai érdeklődéssel. Ő volt az egyik első ember a középkorban, akinek megvolt a bátorsága ahhoz, hogy saját eszét használja. Erőssége volt intellektuális adottsága, amely minden más fölött uralkodott. Tudni akart, mégpedig analitikus ismeretekre vágyott, és ezért megalapította a dialektikus módszert, amely általa vonult be a középkori szellemi életbe. Abaelard hangsúlyozta a kételkedés fontosságát, amely mint átmeneti állapot nélkülözhetetlen a megismerésnél. Ez óriási erjedést indított meg a XII. században, és elő-

segítette az újkor beköszöntét. Számos eszméje később általánossá vált, és beleépült a skolasztika hatalmas rendszerébe.

Bernátnak egyáltalán nem volt választása, hogy Abaelarddal szembekeverüljön, a háborúság önként adódott, nem kellett különösebben keresnie. A nem egészen megnyugtató mellékkörülményektől eltekintve el kell ismerni a harc vallási szükségességét Abaelard ellen. Hogy mit talált elviselhetetlennek Abaelardban, az már riadót jelző szavaiból látható. „Ki képes elviselni ekkora hűvösséget? Ettől a hidegtől megfagy a szeretet.”⁴⁴ Ezek a szavak az elevenére tapintanak, amelyben a végső döntésről volt szó. Abaelard dialektikus módszere, mint váratlan fagy hervasztotta a vallási érzés tavaszát, amelyet éppen ő, Clairvaux apátja hozott meg. Mintha csak dér csípte volna meg a virágot, rögtön érezhető volt a hatás. Ami nála olyan forró vérrel előtört, azt veszélyeztette Abaelard intellektuális hűvössége, korán lefagyhatott. Bernát szerint Abaelard „rossznak mondja a magasztosat, megsérti a hit érintetlenségét, az egyház tisztaságát. Tüllép azokon a határokon, amelyeket atyáink megszabtak. Vitázik, ír, megváltoztat, kisebbt és nagyobbát mindent darabonként és önkényesen olyan témákban, mint a hit, a szentségek, a Szentháromság. Olyan ember, aki túllépi saját mértékét, aki Krisztus keresztyének az erejét alábbvalónak tekinti a szavak bölcsességénél. Mindent ismer, ami csak az égben és a földön van, csak éppen magát nem.”⁴⁵ Hajlamos a tudás az önteltségre. Ez ellen szállt szembe Bernát. Ő már korán fölülemelkedett bensőleg a tudományos beállítottságon. Emiatt még a maga korának teológiai tudományával szemben is idegenkedő álláspontra helyezkedett. Visszatetsző volt számára a vallási dolgok értelmi szemlélete, és Abaelard dialektikus módszere mögött finom ösztönével megérezte, hogy „méltatlanul átengedi a hit érzékét kicsinyes emberi gondolatok játéknak.”⁴⁶ Kortársainál sokkal hamarabb érzékelte a dialektikus gondolkodásmód holtta tevő hatását vallási téren. Ezért szegült szembe Abaelarddal, akinek módszere veszélyeztette azt a rendezett világot, amely a szerzetesi élet előfeltétele volt. Nem lehet végig követni Bernát harcát Abaelard ellen anélkül, hogy közben folyton ne csodálkoznánk azon, mennyire látta előre, mintegy ösztönösen, azokat a fejleményeket, amelyeket természetesen nem állt módjában visszatartani. Jelezte a veszélyt annak felmerülése pillanatában, szavai figyelmeztetésnek foghatók fel a skolasztika

számára. Hibás az a megállapítás, hogy Bernát Abaelard ellen csupán mint olyan ellenfél ellen lépett fel, aki ne tudott volna az ő belső gondolatain felülkerekedni. Ugyanígy hamis lenne Abaelard és Bernát ellentétét haladás és konzervativizmus ellentétéhez hasonlítani. Ez megengedhetetlen leegyszerűsítése lenne a dolgoknak, teljesen a feje tetejére állítja a belső különbségeket. Bernát nem kevésbé az új idők hírnöke érzelmileg átélte Jézus-tapasztalatával, mint Abaelard. Mindketten kialakulófélben levő kereszténység-megértésért küzdöttek, de mindketten egészen más irányban keresték azt. Éppen azért, mert mindketten újítók voltak, egymással ellentétes utakon a lehető legélesebben kellett összeütközniük. Mélyreható tárgyi különbség volt magán az irányzaton belül a keresztény igazság új életrekeltésének célkitűzésében. Bernát tüzes szeretete és a merész gondolat Abaelard programján, nem fért meg egymás mellett. Kölcsönösen kizárták egymást. A dialektikus módszer föloldódással fenyegette Bernát érzelmi viharát, amit Abaelard kritikus tevékenységében inkább zavaró momentumnak tekinthetett.

A tárgyi különbséget kettejük között legpregnansabban kifejezi Bernát egy mondata. „Az izzás több, mint a tudás.”⁴⁷ Csodálatos mondas, szebb nem is képzelhető, naponta imádkoznia kell érte az embernek, hogy saját magán beteljesedjék. Ebben az egy kijelentésben az egész Bernát benne van. Ugyanakkor vallási jelentőségét csak akkor lehet lemérni, ha először maradéktalanul elismerjük a tudás nagyságát. Clairvaux apátja sohasem becsülte le az értelmet és a tudást. Nyomatékkal tiltakozott az ilyen gyanú ellen.⁴⁸ Ő is örömdetesnek találta a fiatal emberek tudásszomját, és szívesen találkozott tudós emberrel. Sohasem lehet eleget tudni, a tudatlanság mindig ellensége a kereszténységnek. Nyilvánvaló, hogy a tudásban rejlenek veszélyek is, könnyen válhatik holt tehertétellé, és akkor már nem lesz gyógyító funkciója. A tudás mégsem a legmagasabb rendű dolog, és az emberiség legnagyobbjai ezért vallották magukat tudós tudatlannak. Az izzás több ennél. De mégis, lássuk csak, mit is jelent az Isten iránti lángolás, az ember tüzes lánggá tételének célkitűzése, ha benne izzik az Örökkévaló? Bernát számára, az új szubjektivitás embere számára arról volt szó, hogy ezt meg kell ragadni, bele kell kapaszkodni. Mindent elsőprő lelkesedés a cél. Egész tevékenysége a szeretettől égő szív és a lelki öröm partta-

lan ittassága körül forgott. Milyen szánalmas benyomást is kelt a lelki eksztázis mellett a kritikus analízis, csak azt célozza, hogy egyenként tépkedje ki egy tarka színekben pompázó madár tollait, amíg csak meg nem kopasztja. Ez a taglalás bizony semmitmondó az olyan lángolóshoz képest, amilyen az isteni elragadtatás. Bernát pedig misztikus volt, és ezért nagyon csekélyek az ellene felhozott kifogások. Tudás és izzás ellentét, nehéz közös nevezőre hozni a kettőt, és az embernek választania kell a két magatartás között, önmagával kell bensőleg tisztába jönnie, látnia kell azt, hogy melyik oldalra tartozik. Bernát döntött magában, és pedig fenntartás nélkül a vallási tűz mellé állt a hideg tudás ellenében. Ebből a határozott döntésből ered személyiségének vonzó elszántsága. Tűz lángolt benne, ő az izzás tanítója, és ebben állt az ő isteni pedagógiája. Az újabb kor hideg kritikusai számára, akik úgy vélik, hogy katedrájukról lefelé tekinthetnek rá, idejétmúlt dolog lenne körülnézni és hallgatódzni az ő közelében. Olyan ő, mint a tűzhányó-hegy. Lelki lángolásának fölénye az értelmes tudással szemben pedig olyan magatartást testesít meg, amely új aktualitást kap a jelenben. Korunknak nagy szüksége van a lélek lángolására, aminek semmi köze a fanatizmushoz. Nagyon is sokat tud, sőt tudással való túltelítettségétől bensőleg pusztul el, míg Bernát, azt az izzást közvetíti, amely egyedül képes az embereket a fölsőbb világba magával rántani.

A második keresztes háborúval kapcsolatban avatkozott bele Bernát utoljára saját korának politikai életébe. Ennek a vállalkozásnak sem önként veselkedett neki, hanem a pápa és a francia király fogta be ilyen fáradságos munkába, ami végül is állandó utazásokkal járt. Miután elvállalta a feladatot, nem elégedett meg jól átgondolt tanácsok osztogatásával, hanem nagyrészt ő maga tartotta a keresztes hadjáratra felszólító beszédek. Ha nem is osztotta Xanten-i Norbert felfogását arról, hogy az Antikrisztus már megjelent, azt hirdette, hogy „itt a kellő idő, itt az üdvösség napja!”⁴⁹ Ezért bejárta a legkülönbébb vidékeket, és felhívta a keresztényeket a szorongatott Jeruzsálem megmentésére.

Ez alkalommal ismét más oldalról mutatkozott be, sohasem szűnt meg meglepetésekkel szolgálni. Profétai alakká változott prédikáció közben, akit kortársai képtelenek voltak megérteni. Úgy zuhant

bele az ő szférájukba, mintha meteor lett volna, elvakította őket kisugárzó ereje, fölfoghatatlannak tűnt. Csodatevővé vált a kopott öszvéren körutakat tevő Bernát. Saját hatásával cáfolta meg azt a lehetetlen felfogást, hogy valaha voltak csodák, de ma már nincsenek. Sőt még azzal sem elégedett meg, hogy pusztán a régmúlt csodáit védelmezze meg, mert még csodákat is művelt. Az őt körülözönlő bénák és megszállottak gyógyultan távoztak tőle. Egy kortársi életfrója szerint egyszer zuhogó esőben a szabadban levelet diktált, és teljesen száraz maradt a pergamen. Egész csodakör alakult ki közvetlen közelében. Értékes meglátásokkal szolgál erről a témáról Wolfram von Steinen róla szóló monográfiájában, megjegyzései nem szorulnak további cáfoló magyarázatokra.⁵⁰

Bernát prédikációi a keresztes háborúval kapcsolatban ellenállhatatlan pátozssukkal a természetfölöttibe hatoltak, és a hallgatók gyakran akaratak ellenére is felvették a keresztet. Feledhetetlen a speyeri dómban lejátszódott híres jelenet, ahol III. Konrád német király röviddel karácsony előtt minden ésszerű ok ellenére vállalkozott a keresztes hadjáratra. Ezt maga Bernát is „csodák csodájának” nevezte, és a fejedelem a pápa ellenkező kívánsága ellenére is kitartott szilárd elhatározása mellett. Még másajkú vidékeken is, ahol az emberek egy szót se értettek a beszédéből, védtelenül ki voltak szolgáltatva tüzes szónoki fellépésének. Az élet minden örömről lemondó, leromlott állapotban levő, de szent lángban izzó Bernát hallatlan benyomást tett a középkori emberekre. Mintha hipnotizáltak lettek volna, úgy követték parancsait a fejedelmek, sőt püspökök is engedelmeskedtek neki. Példa nélkül áll az a belső hatalom, amely ebben a sápadt szerzetesben megnyilvánult. Útjai kész diadalmenetek voltak, az emberek sorfalat álltak, a harangok zúgtak, a nép pedig örömkítőréseivel úgy érezte, hogy a legnagyobb napokra emlékezik vissza a földön. A lelkesedés elemi erővel tombolt, és önmaga túlszárnyalására készítette Bernátot. Pusztta megjelenése formális lázba hozta a tömeget, ami harsogó tetszésnyilvánításban fejeződött ki mindenfelé. A tömeg részéről iránta tanúsított tisztelet az istenítés határát súrolta. Vizsgálódó ember kissé rosszul is érzi magát, és talán az a kérdés tolul föl benne, hogy nem volt-e sok egy kicsit a bódulatból? Nem önkéntelen tömegszuggesztióval élt-e Bernát, ami azután saját magára is hatott? Ezeket a kérdéseket még Bernát ellenében is fel kell tenni, ha nem akarunk lemondani

a keresztény ember szabadságáról, és nem akarjuk kitenni magunkat az elvakultság vádjának.

De azért Bernát még az emberek befolyásolása közepette is hű maradt önmagához. Nem akarta, hogy a szerzetesek személyesen is részt vegyenek a keresztes háborúban. „Ne a földi, hanem a mennyi Jeruzsálem után törekedjenek, és ne a lábukkal, hanem a szívükkel igyekezzenek oda.”⁵¹ Még a keresztes hadjárat kedvéért sem forgatta föl fenekestül a szerzetesség egész rendjét. Egyébként is mindig tudatában maradt annak, hogy mi van Isten akarata szerint és mi nincs. Sikraszállt a keresztes háború lázában Németországban kitört rémületes zsidó-pogromok ellen. Nyilvánvalóan látta, hogy az az evangélium meggyalázása. „Miért fordul buzgóságotok, vagyis inkább indulatokat a zsidók ellen? Ők az Úr fájdalmainak élő képei. Nem szabad őket üldözni és gyilkolni, sem elűzni,” írja Bernát nagy levelében a németeknek a keresztes háborúval kapcsolatban.⁵² Ez a kiállása a zsidók mellett a keresztény felfogás valódiságának csálhatatlan kritériuma. Minden antiszemitizmus ellenfelre talál Clairvaux apátjában. Aki Izrael fiait bántalmazza, szelint annak a veszélynek teszi ki magát, hogy az Úr szeme fényét sérti meg. A zsidó krónikás szerint az ő beavatkozása nélkül egy zsidó se maradt volna életben.

Amikor a sok áldozattal és odaadással megkezdett, de politikailag és pénzügyileg alig előkészített keresztes hadjárat dicstelenül meg hiúsult és katasztrófába torkollott, hamis próféta színben tűnt fel Bernát. Az ügy siralmas kimenetele hozzá tartozik a kép realitásához. Tekintélyét súlyosan kompromittálta a dolog, a csalódott emberek legszívesebben megkövezték volna. Méltósággal viselte a bukást, és jobbnak látta magára vállalni a felelősséget, hogy az emberek ne Istenben kételkedjenek. Most látjuk őt megalázva olyan helyzetben, ami hozzá tartozik a valódi keresztény élethez. Számunkra alázatában tűnik legnagyobbnak, ahogyan a szégyent elviselte.

Élete alkonyán írta meg könyvét „A szemlélődésről”. III. Jenő pápának ajánlotta, az első ciszterci pápának, egykori tanítványának. Meghökkenő, mennyire rettenthetetlenül beszél a pápa lelkére, merészsége elképzelhetetlen mai katolikus ember számára. Ez lett a hatyúdala. Mint végrendelet, felbecsülhetetlenül fontos. Ha elolvassuk, teljesen lehetetlen őt úgy beállítani, mintha az egyház

világuralmi törekvéseinek úttörője volna. „Nem féltetek úgy se vastól, se méregtől, mint az uralkodás szenvedélyétől” — fejtegeti Bernát. Világosan kifejezésre juttatja, hogy milyen élesen felismerte a hatalom romboló hatását a lélekben. „Nem tagadhatjuk, hogy magas helyre vagytok felemelve, de mégsem hiszem, hogy az uralkodás kedvéért. Mert a prófétához, aki ugyanígy felemelkedett, ilyen szózat hangzott: Szaggass ki mindent, törj, zúzz, rombolj, ronts, építs és ültess. Ezek közül a szavak közül vajon melyik vonatkozik a világi pompára? Bizony inkább a lelkiekben való fáradozást mutatja be a szózat keserű paraszti izzadság képével. Mi is, akik sokat tartunk magunkról, elismerhetjük, hogy szolgálat feladata nehezedik ránk, nem uralmat kaptunk.”⁵³ Ha pontosan akarjuk magunkat kifejezni, azt kell mondanunk, hogy Bernát „rideg antigrégorián szellemben” írt, amint azt már Hampe is erőteljesen hangoztatta.⁵⁴ Nem kisebb dolog volt ez, mint VII. Gergely programjának kiforgatása pontosan az ellenkezőjére, és ezzel váratlanul feltette a koronát életművére. A szolgáló, nem pedig az uralkodó egyházat szolgálta, szegény egyházat akart, nem gazdag egyházat. A pápa feladata a templom megtisztítása Krisztus korbácsával, alázat, a becsvágy és pompa helyett. „A földi dolgokra ügyeljenek a királyok és a fejedelmek, ez az ő dolguk. Miért sértitek meg tehát egy idegen hatalom határait? Nem mintha nem lennétek rá érdemesek, hanem mert hozzátok méltatlan az ilyen dolgokkal való foglalatosság, hiszen magasabb dolgokban fáradoztok.”⁵⁵ A szolgáló egyház mentes minden nagyozástól. Bernát szerint szent Péterről nem azt tudjuk, hogy drágakövekkel felékesítve, selyemben és aranyban, fehér poroszkán, óriási lármázó szolgálattal körülvéve vonult volna ide-oda, az a pápa pedig, aki ezt teszi, Konstantin császárt, nem pedig a galileai halászt követi. Minden tekintetben rendkívüli dolgokat olvashatunk ebben a kései műben, még egyszer tombol benne az a szentbernáti lelki vihar az egyház kapuja előtt, amely egészen új fogalmakat vezetett be, új korszakot nyitott meg. Ebben az utolsó művében is óriási erővel tör elő Bernát új felfogása a kereszténységről, amelyért egész életében harcolt. Sajnos, nem követte őt a középkori egyház ezen az evangéliumi úton. VIII. Bonifác úgy tört hatalomra, hogy az pontosan ellentéte volt annak, amit szentünk akart. Ha áthatotta volna az egyházat Bernát elképzelése a szolgáló egyházzal, akkor Dosztojevszkij sohasem írhatta volna meg a nagy inkvizítorról szóló versét.

Bernát képes volt vallási intenzitását utolsó leheletéig megtartani. Amit tanított, azt ő maga testesítette meg, és akkor szemléltette utoljára, amikor megvált az élettől. Halála előtt teljesen elgyengülve ezeket mondotta a körülötte összegyűlt síró szerzeteseknek: „Nem nagyon hagytam rátok jó példát a vallásról, de van három pont, amit figyelmetekbe ajánlok, hogy utánozzátok, és amit mindaddig, amíg erőm tartott, betartottam. Mindig kevésbé hagytakoztam saját megítélésemre, mint másokéra. Ha valaki megsértett, sohasem kerestem megtorlást. Amennyire lehetett, kerültem, hogy bosszúságot okozzak, és ha harag származott, azon igyekeztem, hogy rám háruljon.”⁵⁶ Különös búcsúzás, képtelen dicsekedni „aligha jó példájával”, azután pedig három, önmagában véve figyelemreméltó törekvést említ, de ezek nem emelik ki központi céljait. Egy szót sem szól felhívásról az ésszerűtlen életre, „fejjel lefelé”, egy szóval sem említi misztikus beszédeit a három csókról, nem emlékezik vissza arra, hogy az izzó lángolás több, mint a tudás, nem könyörög azért, hogy a szolgáló egyházat kövessék. De amikor valaki halálán van, nem is fontosak már a szavak, csak az volt fontos, hogy szegényes, hamuval behintett szalmacsomón feküdt kiterítve a szerzetes-ágya. 1153. augusztus 20-án adta vissza lelkét Teremtőjének.

Nagy hírneve maradt, pedig csak egyszerű apát volt, magas rang nélkül a hierarchiában, mégis meghatározta egy időre a nyugati kereszténység sorsát. Alakja mind nagyobbnak tűnik, minél inkább foglalkozik vele valaki. Nem szabad beleerőszakolni a szentség szokásos sémájába, azt minden téren túllépi. Bernátnál sokféle meglepetés várja az embert, sohasem azt csinálta ez a rendkívüli ember, amit tőle vártak, hanem valami mást. Ő mindig talált új fordulatot. Órála nevezték el a kort: „szent Bernát évszázadáról” beszélnek, és hamarosan több száz könyv foglalkozott már életével és műveivel. Tekintélye túlélte a hitszakadást, még Luther is többre értékelte őt, „mint az összes szerzetest és papot az egész földkerekségen”, Matthiás Flacius pedig fölvette őt „az igazság tanúinak katalógusá”-ba.

Megítélése legalkalmasabban Dante rá vonatkozó megsejtéséből indulhat ki. Dante viszonya Bernáthoz sokkal termékenyebb téma, mint Schilleré, ahol csak félreértések adódnak.⁵⁷ Hozzáértők felvetették már a kérdést, hogy Vergilius és Beatrice mellett nem Bernát-e Dante „isteni komédiájának” főalakja. Mindazok közül,

akiket csak szült a természet, őt értékelte a legnagyobb tisztelettel. Fölfogta azt, hogy Bernát alakja fölfelé vezet, és ezért őt mutatta be a mennyország tökéletes beteljesedésében. Ezzel rámutat valódi funkciójára. Az „isteni komédia” befejező csúcspontját szent Bernát imája képezi Szűz Máriához. Clairvaux apátjáról a legszebbet mégis Aquinói szent Tamás mondotta. „Édességének borával ittassá tette az egész világot.” Ez a jellemzés kitűnően megfogalmazza azt a hatást, amit tett, és egyenrangú Hildegard megfogalmazásával. „Te vagy az a sas, amely a napba néz.” Az „ittasság” fogalma valóban illik Bernátra, ő nem olyan átlag keresztény volt, akinek a merev korrektség jelenti a legtöbbet. Az Énekek énekének magyarázatánál túláradt a természetfölötti lelkiség, és az ő áradó misztikájának édessége tovább már nem is fokozható. Józan ittasságával olthatatlan vágy érzetét kelti az emberben az iránt, hogy közvetlenül Isten előtt égjen. Klenódiumnak tekinti őt a ciszterci misztika, és „mézzel folyó doktornak” nevezi. Minden szigorúságában is bódító italt nyújt az ember felé, és a kereszténység nem tud többé lemondani az „édességnek erről a boráról”, ha csak egyszer is érintette száját ennek a misztikának a kelyhe. Az ő objektív szubjektivitása, hogy ezt a paradox fogalmazást használjuk, felszínre hozta ezt a lángoló tradíciót a kereszténységben, amelyet ugyan a hideg megértés törekvése mindig újra és újra túlharsogott, de sohasem tudott többé teljesen kiszorítani.

2

Ilyen részletesen kellett megbeszélni szent Bernát szerepét és életművét, hogy meg lehessen érteni a ciszterci szerzetességet. Clairvaux apátja olyan sokoldalú egyéniség volt, hogy rendje nem tudta mindenben követni, erre nem is voltak képesek. Ő maga mégis hatalmas egyéniség maradt egyszer s mindenkorra. Ő maga a ciszterci szerzetesség legnagyobb fia, őhöz foghatók nem voltak többé a rend történetében. Ő maga tette rendjét emberivé.

Maga a vidék nevét viselő kis kolostor, Cîteaux, nyomorúságos vállalkozás volt, amelynek addigi, máig sem teljesen föltárt története jelentéktelen.

Róbert alapította, akiről nem rajzolnak plasztikus képet a hiányos források. Személyének fontosságát mind a mai napig vitatják. Fiatal éveiben szerzetessé lett, majd rövid ideig remetéskedett, és belépett a molesme-i bencés kolostorba, amelynek lanyhasága azonban nem elégítette ki, és ez vezette arra a gondolatra, hogy új helyen alapítson szerzetességet. Tervét megvalósítva néhány testvér társaságában „örömmel kelt útra a pusztá felé, amelyet Cisterciumnak neveztek”. 1098-ban egy kis kolostort építettek ott vad fák között. Nem volt valami festői hely, mert a földet sűrű bozót, burján fedte, és farkasok tanyáztak a vadonban. A szegénység időnként koldulásra készítette a szerzeteseket. Ennek ellenére Róbert elutasított minden adományt. Célját azonban nem tudta teljesen elérni, mert a szerzetesek visszavágytak Molesme-be, és kérésüket egyházi parancsra teljesítenie is kellett. Minthogy Róbert alig volt tovább egy évnél Cîteauxban, ő alapította ugyan a kolostort, de rendalapítónak nem tekinthető.

Helyette Alberich apát vette át néhány szerzetes vezetését azon a mocsaras vidéken. Ő is ott volt már Molesme-ben, és Róberttel együtt síkraszállt a komolyabb szerzetesi élet érdekében. Apáti működése

elé azonban akadályok tornyosultak. A nehézségek abból származtak, hogy a közeli kolostorok szerzeteseit feszélyezte az ő szigora, és mindenféle kellemetlenséget okoztak neki. Alberich nem hagyta magát eltántorítani szinte szertelen szigorától. Valószínűleg ő volt Cîteaux vezérelképzeléseinek megfogalmazója, és ezáltal az új mozgalom szellemi ihletője. Nem spekulatív gondolatok foglalkoztatták, egyszerűen csak a régi szerzetességhez akart visszatérni. Nála lehet fölfigyelni arra, ami több, mint a mély értelem. A fölismert valóságot akarta komolyan venni. Szellemes sziporkázás helyett a megvalósítást kereste. De neki sem adatott meg hosszú idő a munkára, már 1109-ben elragadta a halál. Harding István lett az új apát, angol ember, aki Róbertet még Molesme-ből ismerte, és egyetértett Alberich szellemével. Folytatta munkáját, és létrehozta a szükséges szervezetet az új mozgalom számára. Kemény próbát állt ki, ami kevésbé szilárd meggyőződésű embernek nem sikerült volna. Érthetetlen módon egymás után haltak meg szerzetesei. Természetesen gúnyolódtak a környező kolostorok lakói, hogy túl sokat követel szerzeteseitől és ezzel sírba teszi őket. Ez a vád nehezen volt elviselhető, mert nem jöttek új jelentkezők, akik hajlandók lettek volna az elhaltak helyét elfoglalni. Éveken át úgy élt Cîteaux-ban, mint a meddő asszony, aki képtelen gyermekeket szülni. A kolostor kihálófélben volt, életképtelennek mutatkozott. Hihetőleg kiültek a gondok komoly arcára, és szinte kétségek környékezhették az utánpótlás jelentkezésének elmaradása miatt. Miután nem szűnt meg imádkozni, Istenhez menekült könnyhullatással, és végül meg kellett kapnia jutalmát. Ki tudta várni, hogy a Magasságbeli megadja neki, amit kért. Nem hagyta, hogy úrrá legyen rajta a türelmetlenség a hosszú próbatétel ideje alatt, nem kényelmesedett el, nem engedett a gyöngeségnek, hogy biztosítsa a kolostor fennmaradását. Ebben a végső vigasztalanságban kopogtatott be Bernát harminc társával a kapun teljesen váratlanul, és ezzel megmentette a félig elhagyatott kolostort a teljes kihalástól.

Róbert, Alberich és István olyan férfiak voltak, akik nagyszerű művet hoztak létre bátor tetterővel. Ilyen teljesítményre csak rendkívüli adottságú emberek lehettek képesek. Nagy emberek voltak. De még náluk is nagyobb volt Bernát, aki mindannyiukat árnyékba borította. Aki a ciszterciekről akar beszélni, annak Bernátot kell előtérbe állítania, bár tulajdonképpen nem ő volt a rendalapító. De mégis azok közé az atyák közé tartozik, akik a rend karakterét

megadták, hiszen nélküle a ciszterci rend sohasem virágzott volna föl. Ő teremtette meg hírnevét, tekintélyét. Nem ő volt az első, de ő volt a leghatalmasabb ciszterci szerzetes, aki valaha is élt. Tőle függ a rend szelleme. Az alapítás elvein semmit sem változtatott, csak átvette azokat, és élete folyamán hűségesen megtartotta. Az alapgondolatok szigorú felfogása azonban a misztika bevezetésével jelentősen mélyült. Ez az egyik legnagyobb jelentőségű dolog, amit a rend Bernáttól kapott. Főleg lelki bázisának kiszélesítését szolgálta.

A ciszterci rend mélyebb megértéséhez elengedhetetlenül szükséges eredeti eszméinek ismerete.

A ciszterciek elsőrendű törekvése volt a bencés regula pontos betartása. Kikapcsolva a kevésbé öröndetes fejlődési fokokat tudatosan visszanyúltak a VI. századba, és mint szent Benedek hű fiai, nem akartak mást, mint a regulát minden enyhítés és betoldás nélkül visszaállítani. Szent buzgalommal szilárdan elhatározták, hogy Bernát rendelkezéseit teljes szigorúságában betartják, még akkor is, ha emiatt kalandornak tartják őket. A ciszterci szerzetesség a bencés rend újjáéledése, a rend pedig mind a mai napig Monte Cassino alapítóját tekinti atyjának. Ezen a helyen meg kellene ismételni mindazt, amit a bencés reguláról elmondottunk. A ciszterciek ugyan nem kívántak új rendet alapítani, a regula betű szerinti betartása mégis váratlan hatású lett, és a helyzetet szellem tekintetében megváltoztatta.

A regulához való visszatérés érdekében a ciszterciek törekvése az volt, hogy kiiktassák a szerzetességet a középkori társadalom hierarchiájából. Fölfogásuk szerint a hanyatlás egyik fő oka a bencés szerzetesség bekapcsolódása a kulturális életbe. A kolostor helye az eredeti szerzetességben az emberi társadalom periferiája, ahonnan azonban idővel mindinkább a középpontba került. Ehhez hozzájárult az, hogy a korai középkorban még nem léteztek városok. A megerősített várost a több száz fő befogadására alkalmas kolostorok pótolták. Fejedelmek kíséretükkel főleg ilyen helyeken szálltak meg, napokig ott maradtak, és bevitték egy darabot a világból a kolostor magányába. Ennek a ciszterciek radikálisan véget vetettek. A bencés regulához való szigorú visszatérésük értelmében azt a

követelményt támasztották, hogy a kolostornak a pusztasághoz kell tartoznia, és nem az országút széléhez, amely a középkorban olyan szerepet töltött be, mint az újkorban az újság. A vezeklők kolostora leszámolt a világgal, távol kell lennie az emberi üzelmekről. Falai között nem szabad fényes lovagi játékokat tartani. Harding István megtiltotta a fejedelmi pompát Cîteaux-ban, bár emiatt elmaradt az a támogatás, amit a kolostor az előkelő társadalom részéről élvezett. Tudta, hogy Isten kétszeres szeretettel fogadja az elhagyatotakat. Ezért a ciszterciek szándékosan elhagyatott, kieső helyekre építették kolostoraikat, a társadalmi érintkezés elkerülése végett. A szerzetesnek semmi formában nem kell a külvilággal foglalkoznia, még az egyházi élettel sem, Isten előtt merüljön el az imádságban. A kolostorban nem kell sem az ifjúságot tanítani, se ne folytassanak prédikatori tevékenységet. Ne foglalkozzanak lelkipásztorkodással, ne legyenek plébániák. Mindezek a kötelezettségek újra belekeverednek a világba, még ha egyházilag átszellemített világba is, és illuzórikussá teszik a szerzetesség világtól menekülő jellegét. Ahol később a ciszterciek szintén vállaltak egyházi funkciókat, felsőbb nyomásra tették, mint például Ausztriában, ahol a jozefinizmus attól tette függővé kolostoraik további megtűrését, hogy plébániát vállaltak-e.

A régi regula felújításával bevezették újra a fizikai munkát. Benedek ezt még előírta, de idők folyamán, nevezetesen a kórus liturgikus kibővítésével, az imaórák szaporításával a cluny-i szerzetességben már elmaradt. A ciszterciek újra elővették, és újra érvényt szereztek az örök igazságra támaszkodó elvnek: dolgozz csak, lusta ember! Nem szégyelltek a kétékezi munkát, nem előkelősködtek, mint nemes ifjak, hanem megfogták a munka végét. Nem volt mellékes dolog a fizikai munka felújítása, föltétlen hozzájárult a fejlődés egészséges irányba való terelődéséhez. „Újra munkával Istenhez” — mint ahogy egyszer Dosztojevszkij magát kifejezte. Mindig van pedagógiai jelentősége a munkamorálnak, ezzel lehetett kikapcsolni a lelki dolgokkal való pepepcselést, ami henyéléssé korcsosítja a szerzetességet, és hanyatlásba is taszította. A ciszterciek elszánták rá magukat, hogy munkával, és pedig durva paraszti munkával teszik méltóvá magukat Istenhez. Így tették lehetetlenné annak a parazitizmusnak a megjelenését, amely a kolostorokat kikezdte. Minden ciszterci kolostorban teljes hallgatásba merülten végezték munkájukat a szerzetesek, úgy, mint a korábbi évszázadokban. Szántóföldeket létesí-

tettek, malomban őrölték a gabonát, erdőt irtottak, mocsarakat csapoltak le, miáltal társadalmilag is hasznosították magukat. A munkát természetesen csak a kolostor közelében végezhatték, de az megszentelődött újra szent Benedek új fiai számára. „A testi munka kifejezte ezeknek a szerzeteseknek alaptörvényét. Aktivitással kell a szemlélődést szolgálni és elmélyíteni.”⁵⁸

A ciszterci szerzetesség látszólag pusztán visszatérés volt a legősibb bencés szerzetességhez, de a valóságban mégis új alkotás. A történelemben nincs mechanikus ismétlődés, minden olyan komoly kísérlet, amely régebbi állapotokat akart felújítani, mindig azelőtt még ismeretlen új fejleményekre vezet. Ez az igazság igazolható azzal a tapasztalattal, hogy a ciszterciek a paraszti munka felújításával egyszersmind kötelezték magukat arra, hogy ne húzzanak hasznat más ember munkájából. Eredetileg saját maguktól állították föl azt a nagyszabású tilalmat, hogy sem földbért, sem tizedet nem fogadnak el, és hogy nem tartanak jobbágyokat. Ez rendkívül figyelemre méltó döntés volt, ami egyértelműen bizonyítja, hogy minden időben voltak emberek, akik látták a társadalmi élet alapproblémáit. Az új szellem a szegénységgel töltekezett, ez tükröződik ebben a büszke rendelkezésben. Benne ismét megmutatkozik, hogy a jelenben mintegy automatikusan fölforgató hatású a konzervatív elveket végsőkéig hajtó pusztán visszafelé tekintő mozgalom. Ha a ciszterci szerzetesség nem vált volna hűtlenné saját elhatározásához a tized tilalmára vonatkozóan, és a középkori viszonyok sem tiporták volna el ezt a reformot, akkor nem kisebb dolog lett volna a következmény, mint új társadalmi rend létrejötte! Beláthatatlan következményei lettek volna. Sohasem lettek volna meghasonlott parasztlázadások, amelyek komor elfolytása jelzi a gótikus korszak végét. Új rend csírája rejtett a más emberek jobbágyi kizsákmányolásáról való lemondásban. Ezekre a lehetőségekre sokkal nagyobb figyelmet kell fordítani, mint azt egyháztörténészek általában teszik, ha meg kívánjuk ragadni a szerzetesség jelentőségét.

Azután még egy új, rendkívül használható elemet vittek bele a ciszterciek a szerzetesség történetébe, amelyet később átvettek más szerzetesrendek is. Végleges formát adtak a laikus testvérek intézményének. Szakállas konverzusok — megtértek — így nevezték a laikus testvéreket — ki voltak zárva a szellemi munkából és tudo-

mányos tevékenységből. Hiányos képzettségük már nem volt elegendő ilyesmire. Többnyire paraszti körökből származtak, szemben a szerzetesekkel, akik csaknem mind nemesi születésűek voltak. A laikus testvérekre kizárólag a kolostor gazdasági ellátásának gondja hárult. Ez a berendezkedés szervezeti szükségszerűségekből is adódott, mert több majorság igen távol esett a kolostoroktól, szerzeteseknek pedig tilos volt kolostoron kívül éjszakázni. A laikus testvérek azonban eleinte jobbágy-számba mentek, csak a nevük volt más. A modern szemlélet megütközik a laikus testvérek és a szerzetesek közötti megkülönböztetésen, még ma is ki vannak zárva konverzusok a kolostori ügyekből, sem aktív, sem passzív választójoguk nincs. Ugyanakkor ezek között az egyszerű testvérek között gyakran igen nagy élétszentségben élő emberek vannak. A laikus testvérek intézményének megértéséhez mindenesetre szem előtt kell tartani, hogy az a hűbériség idején keletkezett, annak a kornak a társadalmi tudatát nem lehet újkori mértékkel mérni. A maga korában viszont ahhoz a megszokott bánásmódhoz képest, amelyben a jobbágyokat és szolgákat részesítették, mégiscsak lényegesen keresztényibb szellemet képvisel a ciszterci laikus testvérek intézménye. Amint azt a testvériség megkövetelte, arra kötelezték magukat a ciszterciek, hogy konverzusaik életükben és halálukban úgy tartsák, mint saját magukat. Tényleg velük együtt dolgoztak és nem is lazultak meg a kapcsolatok szerzetesek és laikus testvérek között. A laikus testvérek a rend törvényei szerint részt kaptak a rend minden lelki javaiból és a szerzetesekhez hasonlóan az apát előtt tették le fogadalmukat.

Megváltottatták a ciszterciek a ruházatot is. A clunyeiek prémmel bélelt ruháját fölöslegesnek tartották, és visszatértek a régebbi idők egyszerű szövetruhájához. Sőt még csak be se festették a gyapjút, se a vásznat és így még a ruha színe is megváltozott, aminek szimbolikus jelentést tulajdonítottak. A ciszterekre jellemző a hamvas-fehér szerzetesi ruha, így lehet őket megkülönböztetni a fekete bencésektől.

Cîteauxban „a szerzetes élete nem csak vezeklés, hanem angyalokéhoz hasonlított, ezért hordtak fehér ruhát, hogy kimutassák szívük lelki örömét”.⁵⁹ Az éjszakát viszont fűtetlen hálóteremben töltötték. Teljesen felöltözve aludtak szalmán, hogy a harang első kondulására hosszas készülődés nélkül azonnal Isten színe elé járuljanak.

A reggeli alvás az alapítás óta tilos volt. Abban az órában, amelyben az Úr föltámadt a sírból, szerzetesnek nem szabad aludnia. Táplálkozás tekintetében érvényesítették a régi aszkézist annak teljes keménységével. Két étkezés volt, egyszerű ételekkel, lehetőleg zsír nélkül.

Isten házának berendezésében tudatosan kerülték a túlhalmozott díszítést. Ebben is megnyilvánult szegénység iránti szeretetük. Harangtorony helyett csak huszártornyot alkalmaztak, benne egyetlen kis haranggal, ami elég volt a kolostori közösség összehívására. Üvegfestést, színes üvegtáblákat nem tűrtek eleinte, a templom falai is dísztelenek voltak. Szobrok sem voltak a templomtérben, hogy ne emlékeztessen semmi a gögre és fennhéjázásra. Még a kelyhek sem voltak aranyból. A ciszterciek azt mondogatták, hogy fából volt, nem ezüsből az a kereszt, ami a világot megváltotta. Bernát megsemmisítő ítéleteket fogalmazott meg a clunyiek gazdagon díszített templomairól, amivel egyúttal szociális érzékről tett tanúságot. „A templomok falai ragyognak, de a szegények szükségét szenvednek. Köveiket aranyba öltöztetik, de gyermekeiket mezítelenül hagyják. Hízelegnek a gazdagok szemeinek, és a szegények ezt elnézik. A művészetek élvezőinek van miért hódolnia a finom ízlés előtt, de a rászorulóknak nincs mit enniük.”⁶⁰ Minthogy Bernát nem tűrte a mükincseket, a mai ciszterciek felfogása szerint túl messzire ment puritanizmusában, még az istentiszteletet is megrövidítette, és számos ünnepet eltörölt. Egyébként a csillogás kerülése ellenére megkapóan szépek az egyszerű ciszterci templomok. Nem az a taszító dísztelenség. A dekoratív célkitűzés kikapcsolása sokkal erősebben érvényesíti a vonalvezetés tisztaságát, a stílus egyszerűsége és nagyszabású vonalvezetése mély benyomást tesz a szemlélőre. Gazdagon berendezett templomokkal ellentétben megvan benne az egyszerűség nemes méltósága. A ciszterciek építészeti stílusa átmenet a román művészetből a gótikába, benne ébredszik a korai gótika. Ha valaki sokáig nézegeti valamelyik régi ciszterci templomot, kiérezheti belőle a benne rejlő vallási erőt. Nincs nagyobb tévedés annál, mint puritánsággal vádolni dísztelensége miatt pusztán azért, mert valaki előtt rejtve maradnak a mélyebb problémák. A korai gótikus ciszterci templom nyugalma nem szellemi tunyaság. Értettek a lélek szenvedélyének felkeltéséhez, különben formáik nem vettek volna magukra oly roppant terhet. Új

építészeti stílusuk elárulja az indulatok mesteri kezelését, ami földi létük tudatának biztonságára vall. Azt mindenesetre lelki erejük megfeszítésével vívták ki. A fehér barátok eljutottak a nyugtalanságból a természetfölötti nyugalomba, ennek a lelki folyamatnak mély benyomást keltő dokumentuma a korai gótika egyszerűsége, ami a romantikával együtt a leginkább keresztény művészetek közé tartozik.

A ciszterci jámborság aszketikus életérzésen alapszik, amely küzdött az ördöggel, és megtalálta Isten békéjét. Roppant vallási élmény, ennek köszönhető a nyugati szellemiség XII. századi megjelenése. A tudománnyal szemben tartózkodóan viselkedett ugyan a ciszterci lelkiség, de könyvtárakat ápolt, és Augustinust olvasták. Kifejezett Mária-tiszteletük ellenére az első ciszterciek küzdöttek a Szeplőtelen Fogantatás új ünnepének bevezetése ellen. Ez a látszólag ellentétes magatartás figyelmeztet arra, hogy nem lehet a Cîteaux-iakat egyoldalúan felfogni. Minden egyértelműségük ellenére bensőleg sokkal gazdagabbak, sokrétűbbek, mint ahogy a mai felfogás hajlamos lenne feltételezni. Aszkézisükben nem hódoltak sötét felfogásnak, míg testüket kemény munkára fogták, ég felé emelték lelküket. „Kortársaik számára nyilván megmagyarázhatatlan volt, hogy hogyan voltak képesek így élni, de a lélek lángolása volt az ő titkuk, ez tartja fenn a lomha testet és vért. Az ő életük természetfölötti volt.”⁸¹

Harding István volt a „Charta charitatis” alkotója. Ez volt a ciszterci szerzetesség legnagyobb újítása. A pergamenre írt okmány egyetlen családba foglalja össze a ciszterci kolostorokat: Cîteaux a közös anyaházuk, és az első négy apátsággal együtt fölügyeletet gyakorol a többi kolostor fölött. Ez a szeretetokmány igen jelentős dokumentum, renddé teszi a ciszterci szerzetességet, és ez volt az első szerzetesrend a középkorban. A bencés szerzetesség még nem volt rend, csak egyes kolostorokat épített, amelyek ugyan bencés regula szerint éltek, de a regula mellett mindenütt más szokások alakultak ki. Viszont a cisztercieknél a bencés regula mellett egyenértékű tekintély a Charta charitatis. Nem akarta megzavarni az egyes kolostorok önálló fejlődését. Minden kolostornak ezután is megvolt a szabad apátválasztási joga, az apátnak pedig teljes jogai voltak. Csak a regula magyarázata terén kötelezték hűségre magu-

kat az egyes apátságok a Cîteaux-i anyakolostorhoz, míg egyebekben teljes szabadságot élveztek. Az apát nemcsak alárendelt prior volt, akinek állandóan számot kell adni az anyakolostornak. Kifejezett előírás volt az is, hogy Cîteaux-nak nem szabad adózni. A filiációk számára nem lehet törvényt előírnia, hanem csak szeretetből visel rájuk gondot. Az anyakolostor csak akkor avatkozott be, ha valamely apát önkényeskedett vagy elhanyagolta kötelességeit. Vizitációkat írtak elő, és minden kolostorba eljutott a vizitátor. A négy legidősebb filiáció Cîteaux-t is látogatta, és így megelőzték az anyakolostor kiemelkedését. A ciszterci rend legfőbb szerve az általános káptalan, amelynek tagja minden apát. Harding István szervezőtehetségének köszönhető ez a berendezkedés, amelyet később legtöbb más szerzetesrend átvett. Az általános káptalan rendszeresen összejön évente egyszer, és megbeszéli mindegyik ciszterci kolostor állapotát. Ha valamilyen ügyben az általános káptalan nem tud megegyezésre jutni, akkor Cîteaux apátja mondja ki a döntést, bár egyenrangú a többi apáttal. Ő az első közöttük. A többi apátnak ilyen esetekben alkalmazkodnia kell az ő döntéséhez. A Charta charitatis egész megfogalmazása mestermű a maga egyszerűségében. Megőrizte az egységet anélkül, hogy az egyes kolostorok sajátosságait kiküszöbölte volna. Elősegíti egyes kolostorok egyéni fejlődését, és egyúttal nem hanyagolja el az összekapcsoló szálakat sem. Kitűnő egyensúlyban van ebben a felfogásban a szövetségi elv és a centralizmus. Bölcs megfontoltságával eredeti ciszterci szellemű dokumentum a Charta charitatis, elővételezi a szabadság és kollektívizmus modern eszméit már a virágzó középkorban. „Bátorság kellett hozzá, hogy azt a Charta charitatist, amelyben sem pápa, sem püspök megnevezve nincsen, és ilyenféle kivételes helyzetet követelt, előterjesszék jóváhagyásra az egyház fejének” — ami azonban mégis megtörtént 1119. december 23-án.

Az első nehézségek leküzdése után igen fellendült a ciszterci szerzetesség. Futótűzként terjedt a reform szelleme, és eleinte egészen egyedülálló módon diadalmenetté változott a rend története. „A világ tele van szerzetesekkel” — örvendezett akkor Bernát. Néha egyenesen túlzó számokat emlegetnek. Leopold Januscheck gondos tanulmánya alapján Clairvaux apátjának halálakor már 343 kolostor volt a rendnek, a második periódus végén pedig több mint 700. Szinte veszélyt jelentett a rend számára a települések nagyon is gyors szaporodása, és szükségesnek látszott az, hogy átmenetileg leállítsák új apátságok alapítását. Akkoriban úgy nézett ki, hogy cisztercivé válik a világ, és a fehér barátok mint égő lámpák fényt terjesztettek a kereszténység sötét térségeiben. Császárok igyekeztek a rend barátságát megnyerni, és pápák segítették elő fejlődését. Az aranykor, amint a ciszterciek saját virágkorukat nevezik, csaknem 200 évig tartott — ami óriási bizonyítéka a rend belső erőinek.

A ciszterci rend mégis megtapasztalta Kierkegaard szavának szomorú igazságát. „Ha a kutyát arra kényszerítik, hogy két lábon járjon, minden pillanatban szeretne azért négy lábra ereszkedni, és ezt azonnal meg is teszi, ha valamiképp alkalma adódik, és mindig csak arra vár, hogy megtehesse. Így a kereszténység egész története folyamán az a törekvése az emberiségnek is, hogy újra négy lábra ereszkedjék.”⁶³ A rend hanyatlása több mindentől függött. A fekete halál a XIV. században, valamint a százéves háború nagyban hozzájárult a kolostorok elnéptelenedéséhez. Még az is hátrányokat jelentett az akkori közlekedési viszonyok között, hogy az egész világra kiterjedő szervezetről volt szó. Idők során észrevétlenül kihunyott a parázs és fenyegetett az, hogy alkalmazkodnak a kor-szellemhez. A kommenda-rendszerben világi emberek lettek az apátok, akik természetsszerűleg csak kizsákmányolták a kolostort. Számos kolostor esett áldozatul a reformációnak és a felvilágosodásnak is. Ennek ellenére hamis benyomást keltene, ha valaki csak

feltartóztathatatlan hanyatlásnak kívánná beállítani a ciszterci rend történetét az aranykor után. Különböztetve ezt a rendtörténetet a mai napig még nem írták meg. De ha igaz lenne a folytonos süllyedés, akkor a ciszterci szerzetesség már rég eltűnt volna a föld színéről. Nagyon sokszor akadtak mindig újra és újra komoly apátok, akik az eredeti szellem felélesztésére törekedtek, és minden erejükkel azon voltak, hogy a szerzetesek ne „ereszkedjenek le újra négy lábra”. Fönn is maradt a rend mind a mai napig, és méltó módon ápolják kolostoraiban a kolostori szellemet. Önkényesen válasszunk ki most három nevet a rend mozgalmas életéből, hogy beszédes tanújelét lássuk a rend életképességének.

A XII. század végén élt Kalábriában Joachim da Fiore ciszterci apát. Egy pünkösd reggelén kapta a megvilágosítást a világ három korszakáról. Az első az Atyáé, a második a Fiúé, a harmadik a Szentléleké. Ez a sugallat tette őt a középkori szellemi élet egyik legnagyobb ébresztőjévé. Az a remény, hogy a Szentlélek kora kezdődik, nagyszerű történelmi tudatot hozott létre. Az emberiség új, még nagyobb tökéletességre emelkedésének a jóslata ez, ami éppen-séggel elűt a félelmetes világvége-várás hangulatától. A fennálló klerikális egyházon felülemelkedik a jövő egyháza a Joachim által várt új rendekkel, amelyeknek értelmezése szerint az egyház házasságban élő tagjait is magukban kell foglalniuk.⁶⁴ Egészen új szerzetesség gondolata derengett Joachim előtt, ami konfliktusba hozta őt saját rendjével. Rendjének új ágát alapította meg, amely csak több száz év elmúltával egyesült újra a régi cisztercita szerzetességgel. Joachim szinte túlságosan is merész szemléletét rendje nem tudta magáévá tenni, bár őbenne újra föllángolt Bernát isteni vihara, amely többre tartotta az izzó lángot mint a tudást. Ennyiben nem volt véletlen, hogy ciszterci apát lépett föl az egyház utáni világkorszak üzenetével. Következésképpen nem is rázta le magáról a rend ezt a rendkívüli apátot, és még ma is imájába foglalja. Joachim tanításának értelme vitatott. Annak a buzgó hangoztatása, hogy az megegyezik az egyházi felfogással, kissé túloz azért, hogy veszélytelenné tegye az ő üzenetét, míg fordítva, a klerikális egyházat fölrobbantó fejtegetéseinek durva kiemelése eltorzítja gondolatainak valódi értelmét. Az biztos, hogy Joachim nem akart eretnek lenni és nem is volt az, hiszen barátságot tartott a pápákkal. Az ő lelki egyházának a sugara mégis messiási jövőbe vetülnek,

amelyben teljesen új történelmi hangulat uralkodik. Ő minden idők egyik legnagyobb reménységének adott hangot, amely óvja a keresztény világot attól, hogy meghasonlásba sülyedjen. Ezt a vágyat ciszterci szerzetes fogalmazta meg!

A rendnek lett női ága is. Vannak ciszterci apácák, régebben többnyire előkelő családokból, szemlélődő életet folytattak. Teljes visszavonultságukkal jár együtt az, hogy keveset beszélnek róluk, és ők nem is kívánnak az emberek számára kerülni. Vannak közöttük igen mélyen vallásos, finom műveltségű szellemek, mint például a Port Royal-i kolostor apácái. Port Royal-ról beszéltek már úgy, hogy nem is volt igazi kolostor, és szeretnek vele kapcsolatban borzongó irtózatot tanúsítani. Ez az erőltetett elutasítás azonban csak elavult jelszavak szajkózására vall, aminek ma már nincs létjogosultsága. Port Royal-t a XVII. században éppenséggel a ciszterci szellem készítette arra, hogy szembeforduljon az elvilágiasodott vallásossággal, és ezt csak utólag keverték össze a janzenizmus elleni vitával. Nos, van a janzenizmusnak egy olyan oldala, amely ellenkezik a cisztercita szellemmel, és nem is lehet azt vele azonosítani. A janzenistáknak külön dogmatikájuk volt, amit nem osztottak a ciszterciek. Etikai komolyságuk viszont rokon a ciszterci fegyelemmel. Így hatolt be a janzenista szellem sok ciszterci kolostorba Franciaországban, és természetesen súlyos súrlódásokra vezettek azután bizonyos gyakorlatok eltűlései. Ez ugyan nagy kár, de a kellő megítélés nem hagyhatja figyelmen kívül a történetírásban azt, hogy a ciszterci-janzenista lelkiség a laxizmus ellen lépett fel, és ez vitathatatlan értéke. Lehetetlenség a Port Royal-i ciszterci apácák életét elmélyülten búvárkodva kutatni anélkül, hogy tiszteletet ne keltene bennünk az ő példás jámborságuk. Vezetőjük, Angelica mellett ott állt a bátor Jacqueline, aki a janzenista zavarok közepette így ír: „Jól tudom, hogy nem fiatal lányok dolga az igazság megvédése, bár ma azt lehetne mondani, hogy ahol a szerepek szomorú felcserélődésével a püspököknek csak annyi a bátorságuk, mint fiatal lányoknak, a lányoknak a püspökök bátorságára van szükségük. De ha nem is a mi dolgunk az igazság megvédése, a mi dolgunk, hogy érte meghaljunk.”⁶⁵ Ezek a szavak nem voltak frázisok Pascal nővére szájából, az apácák akkoriban súlyos lelkiismereti harcot vívtak, aminek láttán minden vallásos embernek meg kell hatódnia, tekintet nélkül arra, hogy képes-e osztani az álláspontjukat vagy nem. Tény, hogy

a ciszterci szerzetességnek nem kell szégyellnie a Port Royal-i apácákat. Inkább becsületére válnak, és méltók a rend atyáihoz. Az, hogy a politikai intrikák játéka állami parancsot eszközölt ki, hogy a Port Royal-i kolostort a föld színével kell egyenlővé tenni, megrázó tragédia a keresztény szellem történetében, és sokkal árnyaltabb megítélést kíván, mint amiben mindeddig a győző szempontjából részesült.

A ciszterci rend újabb történetének legnagyobb következményekkel járó eseménye le Bouthillier de Rancé (1626—1700) nevéhez fűződik. Ő volt a francia szellemi élet egyik legkülönösebb egyénisége. Rendkívüli ember volt, életében az elképzelhető legnagyobb töréssel. Előkelő családból származott, Richelieu volt a keresztapja, és kitűnő tehetséggel volt megáldva. Mint élvezeteket kereső pap, pályatévészett lovag és kedvelt társasági ember, jelszava az, hogy reggel úgy kell prédikálni, mint az angyal, este pedig úgy kell leseledni, mint az ördög. Barátnőjének hirtelen halála visszariasztotta feslett életétől, és arra bírta rá, hogy gyökeresen megváltoztassa eddigi életmódját; szerette volna levezekelni kilengéseit. Megrendülten jött rá arra, hogy a Sorbonne-on doktorált ugyan, de még a kereszténység ábécéjét sem ismeri. Lemondott minden javadalmáról, és kemény vívódások után elhatározta, hogy harminchét éves fejjel nézete szerint az egyház legalacsonyabb és legtöbb igénybevett kívánó rendjébe lép — szerzetes lesz. Rendes apát lett La Trappe kolostorában, amelynek apáti javadalmát kommandaként addig is élvezte. Arra kényszerült, hogy nagyrészt szélnek eressze az elvadult szerzetescsapatot, amely inkább rablóbandához hasonlított, mint kolostori közösséghez, és szigorú reformot hajtott végre a megmaradt kis töredékkel. Rancének sikerült a ciszterci szerzetesség eredeti erejét ismét felidézni, amennyiben mindenekelőtt a fiatal Bernáthoz kapcsolódott, akinek keménysége őt lelkesítette, de az Énekek énekének misztikáját nem tudta felújítani. Olyan természet volt, amelyre a minden vagy semmi, vagy-vagy alternatívája alkalmazható. Semmit sem csinált félig, mindenben végighaladt a saját útján egészen a legvégsőig. Rancé számára csakis következetesség volt elképzelhető. Ez tesz legmélyebb benyomást egyéniségének láttán, minden szerzetesi udvariassága ellenére sem ismerte a legcsekélyebb kompromisszumot sem. Célkitűzései előtt a legsúlyosabb akadályok tornyosultak, a magas klérus túlzónak és elvetemültnek tartotta.

Ezeknek a vádaknak úgyszólván saját maga adott tápot, de ő a valóságban azt az álláspontot képviselte, hogy „a tudós tanulmányok ellenségei annak a szellemnek, amelynek lelkeséggel kell áthatnia a szerzetesek egész magatartását”.⁶⁶ Rancé egyes-egyedül szigorú önmegtagadással legyőzött minden ellenállást, és végrehajtotta kolostora teljes megújítását. Halála után a reform megérintett más ciszterci kolostorokat is, és végül is a trappista rend kialakulásához vezetett, amely azonban nem más, mint reformált ciszterci szerzetesség. Bossuet Rancét Clairvaux-i szent Bernát óta a legtökéletesebb lelki vezetőnek nevezte a kolostori életben.

Rancé ugyan csak a ciszterci szerzetességet akarta megújítani, de mégis valami új jött létre működése nyomán. Hogy milyen változást hozott, rögtön tudatosul az emberben, mihelyt maga is megtapasztalja azt a sajátos hangulatot, amely a trappista kolostorokban uralkodik a maga zártságával és visszavonhatatlanságával. Jóformán szent szomorúságról lehetne beszélni, amely előkészít az örök boldogságra, és amely a szerzetességet a vértanúság egy nemének fogja fel. A trappista kolostorban a puszták csendjét halljuk. A szerzeteseknek nem szabad egymással beszélniük, és szükség esetén jelbeszédet használnak. Éjjel-nappal halotti szótlanság uralkodik, a hallgató cellák mintha sírok lennének, hogy vezekeljenek a nyelv sok bűnéért. Csak énekekre és imára nyitja meg ajkát a szerzetes a templomban, amely egészen puritán berendezésű. Mit használ a tömjénfüst, amely ezüst edényből árad, mondja Rancé, annak a szívből kell felszállnia. Az örökös hallgatáson kívül rendkívüli szigor szabályozza az életet a trappista kolostorban. „A trappista számára nincs természetes család. Számára csak egyetlen család marad, Isten családja.”⁶⁷ Még saját apja halálát sem közlik a szerzetessel, mert ő minden vonatkozásban leszámolt a világgal. Sohasem szabad magát kipihennie sem, egy lábú széken ülve eszi meg zsírtalan ebédjét, hogy minden kényelmet nélkülözzön. Életének mindennapos célja az alázat megszerzése, ami még ma is a hetente gyakorolt lábmosásban fejeződik ki — egymás lábát kell megmosniuk. Párnája alatt ott a korbács, amelyet pénteki napokon az éjjeli zsolozsma alkalmával használ. Mindezeket a kötelességeket belső örömmel vállalja, jól tudva, hogy vezekel egész életével. Hogy a vezeklés a szó szoros értelmében mit jelent, azt a trappisták fogják föl, akik életüket a halálra való előkészülettel töltik. Állandóan

szemük előtt lebeg a halál mint megszabadító. Talán ma éjjel! „Ha kemény dolog is trappista módra élni, mégis édes dolog így meghalni.”⁶⁸

A trappista kolostorban mai embernek hamar kifogy a lélegzete. Ha mint keresztény ember a teremő Isten művét látja a természetes dolgokban, és a földi szféra megszentelésére törekszik, akkor csak a fejét csóválhatja, hogy Rancé fiai milyen nyersen mondanak nemet a világra. A szigorú aszkézis felbőszíti, és hevesen ellenzi a természetellenes dolgokat.

Ebben az ingerületben azonban nem más mutatkozik meg, mint az, hogy végre igazi szerzetességet lát, nem lehet összetéveszteni lelki szenzációhajhászással vagy kolostori patakcsobogással néhány rózsabokor mellett. A reformált cisztercieket meg kell hagynunk radikális idegenségükben. Úgy maradtak itt elvilágiasodott jelenkorunkban egy idegen korszakból, mint Németország lapályain a vándorkövek. A trappisták olyan lehetőséget képviselnek Isten nagy háztartásában, amelynek megvan a létjogosultsága még akkor is, ha az nem illik bele az átlagpolgár felfogásába. Azt az embert, aki fennakad a középút hiányán ennél a szélsőséges életformánál, csak azzal lehet elgondolkoztatni, hogy ne bántsa azt, amit nem ért! Hiszen a legkevesebb, amit megtehetünk, hogy mi is hallgatunk erről a hallgató házról ahelyett, hogy meggondolatlan ítéletet mondanánk felőle. A hallgatás még mindig a legmegfeleőbb olyan esetben, ha valami meghaladja az egyéni felfogóképességet.

A trappisták évszázadok elteltével ismét megtalálták az utat Clairvaux-i szent Bernáthoz, akinek soha nem feledhették el szavát: „Fiam, ha tudnád, milyen nagy kötelességei vannak a szerzetesnek, akkor egy darab kenyeret se tudnál megenni anélkül, hogy könnyezéssel ne áztatnád.”⁶⁹ Micsoda hang érződik ki ebből a fanyar szóból — még egy darab kenyeret se, könnyek nélkül! Ebben a figyelmeztetésben ismét benne van az egész szent Bernát maga! Arra a közönséges fekete kenyérre érti, amelyet rendjének kolostoraiban esznek. Ha más értelemben is, ugyanennek a kenyérnek van egy másik, szimbolikus jelentése, amit szent János evangéliuma ígéret formájába öltöztetett. „Aki ebből a kenyérből eszik, örökké élni fog.” (6, 51).

SZENT FERENC ÉS A KIS TESTVÉREK

1

„Szent Ferenc időnként fahasábot vett a kezébe, úgy, mint ahogy a hegedűt szokás, hozzá egy karót vonónak, és muzsikált magának, még a testét is ide-oda ingatta hozzá. Szívének fájdalmát fejezte ki ez a némajáték, de a zenét csak maga hallotta. Ilyenkor mindig könnyek csorogtak végig az arcán, míg végül is eldobta a hegedűt a vonóval együtt, és maga is földre vetette magát, mintha hullám csapna keresztül rajta lélekben.”¹

Ebben a Celano által áthagyományozott életrajzi adatban több rejlik, mint pusztán megkapó költészet. Úgy hat, mintha valamely régi mestertől származó festmény lenne, amelyen mindig új finomságokat lehet fölfedezni, de olyan mélységeket is talál a pusztá csodálat, amelyek maradandóbbak az ámulatnál. Benne van ebben a kis jelenetben minden emberi fájdalom, sőt szent Ferenc egész lényé is mintegy fókuszpontba állítva érzékelhető. Óvatos magyarázatot igényel megrázó hegedűjátéka, amiben talán Jézus Krisztus különös követőjének egész titka megsejthető.

Amikor Assisi szegénye időnként egy darab fát fogott hegedűnek és egy karót hozzá vonónak, és egészen elmerülve szíve szomorúságában szívből hegedült addig, amíg csak a lélek megindulása könnyekbe nem fojtotta a játékot — akkor ebben zene iránti igényét fejezte ki. Művészi alkat, amely isteni ihletésre gyakran francia örömdalban árad ki. „Az isteni sugallat szívhangjait”, amelyeket titokban figyelt, képes volt fölfogni, és dalban tudta kifejezni könnyező sóhaját. Az ismert Naphimusz a világ keresztény megszentelésével csak kiemelkedő példája a lélek mámoros örömeinek, amellyel Leopold Ziegler szép kifejezésével élve „még egyszer megmentette egy rövid időre Európa gyermekségét”.² Isten zsong-

lőreinek nevezte övéit a Poverello, akik örömeükben éneklék Isten dicséretét. Mintha zene szólna, úgy kell a testvéreknek a néphez szólni. „Mi mások Isten szolgálói, mint zsonglőrei, akik megérintik az emberek szívét és eltöltik azokat a lélek örömeivel?”³ Az isteni dolgok túláradásának a hangjai sokkal közelebb férkőznek az emberekhez, mint a teológusok józan fogalmai, és ki van olyan az evangélium hirdetői közül, aki ne szeretne volna már visszatartani a szavait, hogy inkább elmuzsikálja hallgatóinak azokat a természetfölötti hangokat, amelyeket nem lehet száraz szavakkal kifejezni. Nyilvánvaló, hogy szent Ferenc néma zenéje, amelyet varázssosan csalt elő a durva fadarabból, nem pusztán csak unatkozó emberek szórakoztatása volt. Isten dalnoka úgy vélte, hogy „ennek a világnak a gyermekei nem ismerik az isteni misztériumokat, mert a hangszereket, amelyek eredetileg az Isten dicséretére szolgáltak, az emberi érzékek kedvtelése áthangolta a fülek csiklandozására”.⁴ Ferenc égi hangokat akart megszólaltatni meglepett embertársainak fülei számára, hogy magasabb szférákba emelje fel őket állati életükből, ahol igazi hazájuk van.

Ennek a zenének hasonlíthatatlanságáról kaphatunk valami elképzelést Ferenc viszonya alapján a természethez. A madarakat szárnyas testvéreinek nevezi, hirdeti nekik Isten szavát. Úgy érezte, hogy az ég csillagaitól kezdve egészen az útszéli kis hernyóig mindennel testvériségben van, lelki szimpátia alapján, felszólította a teremtményeket Isten dicséretére úgy, mintha értelmesek lennének. Eltöltötte az a lángoló érzés, „amely túl van minden emberi megértésen, az egész ember sugárzott az örömtől, a legtisztább vidámság töltötte el, új embernek látszott egy másik világból”.⁵ Hogy milyen mennyei örömöket tudott megízlelni, azt csak az tudhatja, aki már maga is átélte ilyeneket, mert Celano szerint másoknak nem adatott meg. Ezek a Jézussal való lenyűgöző találkozásból fakadtak, ami nála az ittasságig fokozódott. Minden abból eredt, hogy megdöbbenő kapcsolata volt Jézussal, és ha valaki el akarja választani ettől, akkor a gyökerekről tépi le. Minden képzeletet messze meghaladó állandó Krisztus-közelségben élt, ebből indultak ki szavai és cselekedetei. Rohanó patak módjára zuhogó, áradó Krisztus-szeretete miatt volt igazi az ő muzsikája, nem volt benne hamis hang. Tényleg a felsőbb világ hangja volt, és ellenállhatatlan vonzóerőt gyakorolt az emberekre. A vonónak használt karó minden mozdu-

latán érezni lehetett a felsőbb erőket, ezek vezették kifejező mozgatait. Más régiókból jött ez a zene, és mind a mai napig úgy cseng az emberek fülében, mint egy sohasem hallott dallam.

De nem lehet eltekinteni a nyomorúságos hangszertől még a szférák zenéjének harmóniáján túl sem. Durva fadarabot és valami botot vett föl a földről, hogy velük zenéljen. Ezek olyan esetlen eszközök, hogy egy pillanat alatt szétfoszlhatnak minden finomkodó illatos elképzelést erről a hegedülésről. Siralmasan jelentéktelen a külső szituáció és különös kontrasztja az égi zenének. Ez ráirányítja a figyelmet, hogy még a szentferenci dal is csak olyan állandó gyakorlással volt előadható, amilyent még a legszorgalmasabb hegedűs sem végez. Hogy csak megközelítőleg is helyesen értelmezzük a Poverello hangtalan szólóját, tudni kell azt, hogy mi történt azelőtt, mielőtt ez egyáltalán felszínre került. Ferencre nyomasztóan hatott az, hogy elveszett ifjúsága, elfecsérelve múlt el fölötte. Azután ott volt borzasztó élménye az elkülönítettekkel, akikről először irtózva elfordult, mígnem sikerült önmagát legyőznie, és letérdelve a leprás betegek előtt, megcsókolta azok halált hozó gennyes sebeit. Ezzel édesre változtatta a keserűt. Vonóját mozgatta azután az a leírhatatlan Krisztus-látomás is San Damiano kis templomocskájában, ahol maga az Úr parancsolta meg neki, hogy építse fel újra a dűledező istenházát, amit ő mint afféle olasz ezermester kőműves saját kezűleg bevakolt. Röviddel ezután nyilvános helyen jóvátehetetlenül szakított mértékfölött megdühödött apjával — amit később halkan a legsúlyosabb dolognak nevezett. Mindezek közül a rendkívüli tapasztalatok közül egy is elég lett volna ahhoz, hogy egy egész életet átformáljon, és annak tartalmat adjon. Mindezek együtt teljes súlyukkal hozzájárultak ahhoz, hogy őt rendkívüli emberre tegyék. Manapság egy hangot sem értünk helyesen az ő zenéjéből, ha nem gondoljuk hozzá elkerülhetetlen feltételként ezeket a súlyos dolgokat. Sohasem szabad szem elől téveszteni a rossz fadarabot és a nevetséges karót ezekkel a hangokkal kapcsolatban, mert azok hozzátartoznak a ferences realitáshoz, ami egészen bizonyosan nem volt „elbájoló”. Hiszen vezeklő ember szólaltatta meg ezt a zenét. Mégis, bármennyire igyekszünk is reális képet kapni Ferenc primitív hegedűjátékáról, a lelke mélyére sohasem fogunk tudni belelátni. A szentet nem lehet feltárni semmiféle magyarázattal, magyarázatok nem hatolnak el a legbensőig. Ezért nem ki-

elégítő teljesen semmiféle méltatás, pedig már sokan és kitűnően próbálták őt bemutatni. Az embernek mindig az az érzése, hogy a legfontosabbat nem mondták el róla. A mai napig éppoly kevésbé elégséges minden megkísérelt értelmezés, mint ez itt. Abban áll az egyetlen lehetőség, hogy mindig újult erővel próbáljuk őt megérteni, bár soha nem érünk célba, és mégis mindig újra ajándék, ha foglalkozunk minden idők legnagyobb keresztényével. Ferenc megmagyarázhatatlansága összefügg hegedűjátékával. Hangokat soha nem lehet fogalmakra lefordítani. Az ember csak megérezhet valamit, átjárhatja valami, a legbensőig megrázhatja — de szavakkal nem tudja kifejezni.

Csak az nem alkot hamis képet a zenélő szent Ferencről, aki számol ezzel a sajátossággal. Megengedhetetlenül kilúgozza az ő alakját az olyan felfogás, hogy ő „szent pacsirta”, „Umbria őseredeti természeti szülötte”. Tudatosan meg kell szabadulni az olyan elképzeléstől, hogy ő mint költői lélek „üldögel az erdei csermely partján”, lágylelkű, szeretetre méltó „vagabund” — ez nem felel meg a valóságnak.⁶ Ugyanúgy helyesbítésre szorul a pszichologizált romantikus Ferenc-kép, mint az „édes Üdvözítő” képe, amelynek semmi köze az evangéliumok igazi Jézus-alakjához. A kis testvérek rendjének alapítója nem csupa bájos naivitás. Az ilyen szemlélet olyan távlati rövidülésbe sodorja, amelynek hibás voltát nem nehéz átlátni, elég csak arra az ijesztő szavára gondolni, hogy úgy kell engedelmeskedni, mint ahogy a holttest engedelmeskedik. Maga a hegedűjáték sem esik romantikus szemlélet alá, különben keserűen csalódnánk. Lehetetlen rajongani Assisi szegénykéje iránt, aki szemtanúk szerint sem szép, sem nemes nem volt, alacsony, lapos homlokával, elálló füleivel és vékony szakállával. Másféle keresztény volt, mint ahogy általában bemutatják. Olyan keménység lakozott az állítólag lágy Poverelloban, amit föl sem tételeznénk róla. Tudott engesztelhetetlen szigorral büntetni, ha valamelyik testvér rendelkezése ellenére tett valamit. Megátkozott egy bolognai tartományi kormányzót, aki gyengeségeket engedett meg magának, és hajthatatlan maradt, a testvérek minden kérése ellenére sem vonta vissza szavait. „Fiaim, nem áldhatom meg azt, akit Isten elátkoz, és így ő átkozott marad.”⁷ Ugyancsak magátkozta azt a disznót, amelyik megharapott egy kisbárányt és megölte, még ha nem is volt tudatában tettének elítélhetőségével. Még a néma ter-

mészet iránti viszonya is Jézus-mámoreával magyarázható, ami miatt Aegidius híradása szerint „kevés kedvét lelte a hangyákban túlságos gondosságuk miatt az élelem gyűjtésében.”⁸ Ugyanúgy meglepő, hogy minden alázata mellett is öntudatos volt, ami fölött rendszerint átsiklanak, pedig ebben is Jézushoz hasonlít. Ez akkor nyilvánult meg, amikor arról kellett gondoskodnia, hogy ki lássa el a rend vezetését halála után, de „senkit sem talált, aki erre alkalmas lett volna.”⁹ Eszerint ő maga is megállapította, hogy senki sem olyan, mint ő. Öntudata egyébként prédikálásából is kiviláglik, mint laikus bátran beszélt az összegyűlt kardinálisok előtt, „kiadós beszédet tartott a főpapság gőgjéről, rossz példájáról és hogy ez milyen gyalázata az egyháznak.”¹⁰ Ilyen jellemvonásaival kilép a Poverello a vándormadár-természetrajongók szokásos kliséjéből. Mint ahogy mégiscsak idejét múlttá vált Jézus megengedhetetlenül modernizált alakja, és visszatért saját képéhez, úgy Ferenc is valóságossá vált. Először ugyan idegenszerűnek hat, de éppen ezért még hatalmasabbnak látszik. Megfoghatatlannak tűnik az ő semmilyen találó szóval maradéktalanul ki nem fejezhető lénye. „Aki nem érez mindenekelőtt valamiféle ijedelmet a szörnyeteg előtt, amely pedig jóindulattal nő föl előtte, és nyúl feléje, az aki nem ütközik meg a megszokott emberkép erőteljes megtagadása láttán — írja Joseph Lortz — az nem találta meg a kellő utat szent Ferenc-hez.”¹¹

Az az égi muzsika, amelyet Ferenc két néma fadarabból csalt elő, megmagyarázhatatlanul hatalmába kerítette az embereket. Anélkül, hogy bármit is tett volna ennek érdekében, odamentek hozzá egyesek a hallgatóság köréből, és megkérdezték, szabad-e nekik vele megosztaniuk az életüket. Első volt a gazdag Quintavalle-i Bernát, de mind többen és többen érezték úgy, hogy szinte mágneses vonzóerőt gyakorol rájuk. „Az Úr testvéreket küldött oda nekem” — ezekkel a szavakkal írta le később maga Ferenc ezt az adottságot. Testvéreinek, nem pedig tanítványainak tekintette őket — figyelemreméltó finomság ez a megkülönböztetés. Először csak egészen szűk körű életközösség lebegett a szemei előtt, de rövid idő alatt mind tekintélyesebb sereg követője akadt. Az a pátosz nélküli felhívás, hogy tartsanak bűnbánatot, és tartsák meg a békességet, futótűzként terjedt környezetében. Hol itt, hol ott érezte találva magát valaki, hol magas állású személyiségek, hol pedig egészen egyszerű emberek csatlakoztak hozzá, és hamar-

san kész mozgalommá terebélyesedett az ő követése. Pedig a kis csapatnak kezdetben számos nehézséggel kellett küszködni. „Bolsondoknak és részegeknek tűntek az emberek előtt. Óriási feltűnést keltettek, mert más volt a ruházatuk és életmódjuk, afféle erdőlakó vadembereknek tűntek.”¹² Az első időkben többen határozottan elutasították őket, ami nem történt volna meg, ha olyanok lettek volna, mint akiket általában ártalmatlanoknak lehetett tekinteni. Túlságosan kívül estek a megszokott életfelfogás keretein. Ezt félreérthetetlenül tudomásukra is hozták az emberek. „Egyeseken ugyan látták, hogy szentül megváltoztak, és tiszteletet éreztek irántuk, de eleinte mégsem követte őket senki, sőt asszonyok és fiatal lányok reszketve menekültek előlük, ha csak messziről is meglátták őket, nehogy őket is elragadja azok bolondsága vagy örülete.”¹³ Az eredeti ferencességben van valami abból az oktalanságból, amiről Szent Pál ír az első korintusi levélben. De minden bizalmatlanság és gúny ellenére is terebélyesedett a ferences mozgalom. Elemi erők nyilvánultak meg benne, mert nem lehetett ellentállni Ferenc példa nélküli megnyílásának a szeretet előtt. Az első években félreismerhetetlen lelkesedés töltötte el a csapatot. Ezek az emberek olyan ujjongást és lelkendezést hoztak, amely élesen elütött attól a fásultságtól, amelybe a mindennapi élet süllyedt. A ferences örvendezésnek semmi köze a pajkossághoz. Tiszta vallási öröm nyilvánul meg ebben Isten országának eljövele miatt. Nemcsak csöndes vidámság volt, győzedelmeskedett minden szomorúságon, amit Ferenc a démonok művének tekintett. A Poverello túláradó örömeiben képes volt egy karót, követ megcsókolni, táncolni, lelkendezni. Az eredeti ferencesség hasonlított a pünkösdi szél zúgásához, amely viharos lángnyelveket sodort az első tanítványokra Jeruzsálemben.

„Kik ezek és mit beszélnek?” — kérdezték az emberek, amikor meglátták a leírhatatlan Jézus-mámoreban közeledő testvéreket. Érthető, hogy a kortársak ilyen kérdéseket tettek föl, de kevésbé érthető a történeti kutatás bizonytalansága még ma is a Poverello tulajdonképpeni célját illetően. Hiszen teljesen világosan kifejezte szándékát, semmi kívánnivalót nem hagy maga után, semmi sem marad tisztázatlan. Saját szavai szerint megértette vele a Magaságbeli, hogy „a szent evangélium szerinti életet kell élnie.”¹⁴ Eszerint tehát Isten és nem ember által érezte magát vezettetve, és ez rendkívüli tekintélyt kölcsönöz gondolatainak. Amikor egy

templomban meghallotta, hogy fölolvasták szent Máté evangéliumából Jézus beszédét tanítványaihoz, amelyben kiküldötte őket maga előtt, összezsapta a kezeit, és azt mondta: „Ez az, amit keresek, ez az, amit keresek.” Jézusnak ezeket a szavait találta mintegy megvilágosításnak, mintegy a lelkéből beszélt. Eszerint a ferences mozgalom egyértelműen az evangélium megújítását célozta. Ez volt az eredeti célkitűzés, és nem más. A Poverello megkísérelte, hogy ismét átütő erőt adjon az evangéliumnak az életben is, nemcsak a tanításban. Egészen magáig az Úr Krisztusig akart visszanyúlni és az apostolokig, nem csak az őskeresztény közösségig, mint ahogy a kolostori közösségek tették. Úgy akarta követni Jézust, mint ahogy őelőtte még senki sem tette. Mint maga az Úr, aki elküldte tanítványait az egész világra, ő is még egyszer be akarta járni a világot testvéreivel. Nem kisebb dolog ez, mint az evangélium visszatérése, annak roppant kisugárzása. A ferences mozgalom kezdetei az evangéliumi vulkán új kitöréséhez hasonlíthatók. Hogy őket „erdei testvéreknek” nevezték a kortársak, az csak azt jelenti, hogy nem tudták hova tenni ezeket a karizmatikus embereket. Fejüket csóválták, mint a zsidók pünkösdkor, akik azt mondták az apostolokra, hogy tele vannak édes borral.

Magát Ferencet és testvéreit először „assisi városi vezeklőknek” nevezték, „mert még nem nevezte magát rendnek Istenért buzgólkodó közösségük.”¹⁵ A *Legenda trium sociorum* ilyen megjegyzéséből kitűnik, hogy eleinte nem a kolostoralapítás volt az eredeti tendencia az evangélium felújításában. Ezt a megállapítást egyértelműen alátámasztják a legrégebbi híradások. Colonna János bíboros tanácsolta Celano életrajza szerint szent Ferencnek, hogy döntsön a szerzetesi élet mellett, „de szent Ferenc alázatosan ugyan, de a lehető leghatározottabban visszautasította a javaslatot. Nem azért, mert megvetette a tanácsot, hanem mert jámbor célkitűzése más volt, és magasabb vágy vezette.”¹⁶ Eszerint nem az ő eredeti elhatározása volt a magas egyházi férfiak által felvetett kolostori célkitűzés. Első testvérei akkoriban még kunyhókban éjszakáztak, és csak a belső tűz melengette dermedt tagjaikat. A Poverello új isteni intelmet kapott, amely őt arra készítette, hogy egyértelműen utasítson el minden csatlakozást bármely már meglevő rendhez. Celano adatát Leo testvér „Tökéletesség tüköre” igazolja. Eszerint a szent azt mondotta: „Testvéreim, Isten engem a szent egyszerű-

ség és alázat útjára hívott, és ezt az utat valóban kinyilvánította nekem és mindazoknak, akik nekem hinni és engem követni akarnak. Ezért azt akarom, hogy ne nevezzetek meg nekem semmiféle regulát, sem szent Benedekét, sem szent Ágostonét, sem szent Bernátét, hogy más módon és formában éljek, ne úgy, ahogyan azt nekem az Úr irgalmasságában megmutatta és átadta. Az Úr pedig azt mondta nekem, hogy oktalannak kell lennem ebben a világban, hogy ő nem akar minket más úton vezetni, csakis ennek a bölcsességnek az útján.”¹⁷ Rendkívül tanulságos nyilatkozatában ő maga alapvetően megkülönböztette evangélium-felújítását a kolostorok világától. Nyilván nem becsülte le a múlt nagy rendalapítóit, bizonyosan érezte teljes horderejét szent Ágoston, szent Benedek, szent Bernát életművének. Mekkora súlya van ezeknek! Ha ő ennek ellenére úgy nyilatkozott, hogy az ő útjuk szóba se jöhet a maga számára, akkor annak megvolt a maga súlyos oka, ami pedig csakis az lehetett, hogy őneki Isten más irányítást adott. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy őt mély szakadék választja el a régebbi szerzetesatyáktól. Szent Benedek és szent Bernát is a remeteségbe akart visszavonulni, ami iránt szent Ferenc sem volt érzéketlen. A remeteség vágya csalogató formában gyakran lépett nála előtérbe, de ennek legfeljebb átmenetileg engedett. Egészében véve tilalmas volt ez az út az ő számára, összeegyeztethetetlen a világ vallásos megszentelésének új életérzésével. Testvéreinek nem volt szabad menekülniük a világból, kolostor falai közé visszahúzódni. Inkább az volt a küldetésük, hogy mint balgák menjenek ki a világba, és mint Krisztus követői az emberek között éljenek. Pontosan ellenkező mozgalmat teremtett, tudatosan oldotta föl magát a stabilitas loci, a helyhez kötöttség alól. Éppen nem a világtól való megválás eszméje lebegett a szeme előtt, és bizonyára jogos Guardini megjegyzése : „Az első, másod- és harmadrend nyilván csak segédfogalom volt, amelyekkel valami új dologra gondoltak.”¹⁸ Küldetése teljesen más jellegű volt, ennek a kedvéért utasította vissza a Povello a becses, kipróbált regulákat, amint fölknálták azokat életének formálására. Sem az augusztiniánusok, sem a bencések, sem a ciszterciek életmódja nem felelt meg arra a feladatra, amely miatt Krisztus újra belépett a jelenbe az ő számára. Világosan rá kell mutatni erre a különbségre minden korábbi szerzetességtől, ha pedig valaki elmossa a különbséget, csak félreismerheti az eredeti ferencesség sajátosságát, és félreértésekre ad alkalmat.

Lehet-e egyáltalán szerzetességnek nevezni a ferences mozgalmat, tekintettel erre a mélyreható különbségre a régi rendekhez képest? A hagyományos értelemben nyilvánvalóan nem. Ha mégis a szerzetesség fogalmát használjuk, akkor az új módon történjék, mert a Poverelloval teljesen újfajta szerzetesség jelentkezett, amely csak laza kapcsolatban van az előbb említett rendekkel. A kolduló szerzetes új jelenség a régi cönobitákhoz képest. Eleinte testvériségnek, nem is rendnek nevezett¹⁹ társaságát illetőleg szemei előtt sokkal szabadabb formák lebegtek, mint amit az addigi kolostorok nyújtottak. Ez a megfigyelés vezette rá a kutatást arra a gondolatra, hogy a Poverello „egy ideig hitt a szerzetesség és a világi élet közötti átmeneti állapot lehetőségében.”²⁰ Tény, hogy a ferences mozgalommal új fejezet kezdődött a szerzetesrendek történetében. Nem más, mint maga a Poverello mondotta ezt ki félreérthetetlenül. Leo testvér szerint egyszer Krisztus imájáról beszélt. „Atyám, azt akarom, hogy ebben a végidőben új és alázatossá váló népet adjál nekem, amely az alázat és minden más révén különbözzék attól, ami korábban volt, és amelynek elég az, hogy egyedül engem birtokoljon.”²¹ Ennél erősebben már nem is lehet hangsúlyozni az újdonságot, mint ahogy ebben a nyilatkozatban történt. Eszerint a Poverello Isten új népének fogta föl testvéreit, amely minden előbbi szerzetesmozgalomtól életmódja különbözőségével elvileg tér el, szinte úgy, mint az első keresztények Izraeltől. Abban a gondolatban, hogy a keresztényeket népnek, nem pedig csak közösségnek lehet fölfogni, olyan igazság rejlik, amely megváltozott formában ma is jelentős. A Poverello megkülönböztetése az ő új Isten népe és az addigi szerzetesség között hasonlóan mélyreható volt, mint Pachomius cönobitizmusa és a remete életforma között. Nem volt olyan fordulat a kopt szerzetalapító ideje óta a szerzetesség történetében, mint amit a Poverello célzott, mert ő teljesen más alapokra kívánt építkezni. Nem fosztotta meg értékétől a régi szerzetességet, erről szó se lehet, viszont most a ferences szerzetesség teljesen új arcát akarjuk feltárni. Laikus testvériségével még egyszer meg akarta téríteni a világot a kereszténységre, és visszavinni igazi otthonába, az evangéliumhoz.

Az evangélium felújításával létrehozott új szerzetességnek olyan hatása lett, mintha földrengés lett volna. Mindent megrázott. Pusztán vallási trubadurnak látni a Poverellot olyan esztétikai

szemlélet, amely nem alkalmas az eredeti őskeresztény mozgalom jelentőségének felmérésére. Inkább keresztény forradalomhoz hasonlítható, ami lehetetlenné teszi azt, hogy az ő hegedűjátékát pusztán zenei élvezetnek fogjuk fel. A „keresztény forradalom” fogalma nem azt jelenti, hogy a Poverello ezt a szót használta volna, vagy más hasonló kifejezést alkalmazott, hanem tárgyilag ráillik a helyzetre, és ez világítja meg legjobban az ő új szerzetességét. Keresztény forradalom alatt az a gondolati fordulat értendő, amelyre Jézus szólított föl bevezetésül az Isten országának küldetéséhez, és amelyet azok az emberek hirdettek, akik az Apostolok Cselekedetei szerint „az egész földkerekséget megindították” (17, 6). Ez lett a húsvéti földindulás következménye, amelyről az evangéliumok adnak hírt, és amely Krisztus világot felfordító szavára mutat vissza, hogy az elsőből lesznek az utolsók, az utcalányok pedig előbb jutnak az Isten országába, mint az írástudók. Természetesen ez a keresztény forradalom, amint már a neve is jelzi, lényegénél fogva különbözik az újkor szociális fordulataitól. Nem épít bariádokat, és nem sző összeesküvést. Elvileg távol tartja magát minden erőszak alkalmazásától. Nem bomlaszt, nem kelt zűrzavart, nem rombol, hanem fellazítja a berögződéseket, felrázza a gondolatlatanságot, átértékel minden értékrendet, és édessé változtatja a keserűt. Másfélesége a régihez képest nem kevésbé radikális, mint a politikai fordulat, összeomlás. Aki a kereszténység történetét egyszer úgy írja meg, mint világot felrobbantó vallási forradalmak sorozatát, annak jelentős helyet kell szentelnie a ferenceseknek. A ferences mozgalom lett a középkori kereszténység egyik legerőteljesebb felrázója, és célja Dietrich von Hildebrand szerint „a föld arculatának átalakítása” volt.²² Csakis a végső mélységekből jövő mozgalom volt képes ilyen szívós hatást kiváltani. Az evangélium ilyen megújításának átfordulást okozó ereje kizárólag olyan embertől indulhatott ki, „aki egészen más volt, mint mindenki más.”²³ Mint belülről jövő földlökések sorozata, úgy hatott a Poverello keresztény forradalma, amely kizárólag az evangélium megéléséből származott, amelyet viszont ő pusztán cselekvésnek fogott föl.²⁴ Nem véletlenül fordultak testvérei elsősorban az alsóbb néposztályokhoz, kisemberek között telepedtek meg, és ezáltal közeledtek a néphez, ami pedig ismét egészen szokatlan jelenség a szerzetesség történetében.²⁵ Sajátságos radikalizmus volt ez, amit ezek a borotvátlan társak képviseltek, erjesztő hatású elemet vitt bele a közép-

kori társadalmi életbe. Érthető, hogy a bíborosi testület a Poverello által megkezdett tevékenységet először „az egyházban még soha nem létezett és lehetetlen dolognak” minősítette, míg csak az egyik jelenlevő arra nem emlékeztetett, hogy az ilyen megállapítás elszakadást jelent az evangéliumtól. A ferences szellemiség eredetileg kétségkívül olyan keresztény forradalmat váltott ki, amely kevés más példán szemlélhető.

Leginkább szembeötlő a Poverello forradalma a szegénységhez való viszonyában. Ő maga túladata minden, amije csak volt mint jó módú rőfös kereskedő fiának. Teljesen belcágyazta saját egzisztenciáját a szegénységbe. A szegénység — ez az akkord gyakran fölhangzott az ő hegedűjén. Nem tudott eléggé szegényen élni, mert semmit, egyáltalán semmit nem akart a sajátjának nevezni többé. Lehetetlenség tudományos fogalmakkal kifejezni, mit jelentett számára az evangéliumi szegénység, aminek semmi köze a modern tömegnyomorhoz. Bájos nőalakban személyesítette meg, akivel szűzi szerelemben élt. Fioretti szerint, noha az itt éppen nem költőileg magyarázza, azon igyekezett, hogy „birtokolja a szent szegénység mérhetetlen kincsét. Ez ugyanis olyan drágalátos isteni kincs, hogy nem vagyunk méltók arra, hogy nyomorúságos edényeinkben birtokoljuk. Ez az az égi adomány, amely révén minden földi és mulandó dolgot lenézünk, hogy szabadon egyesülhessen az örök Istennel, és ő az az erő, vagyis a lélek, amely még a földön lakik, de az angyalokkal képes társalogni az égben. Ő követte Krisztust a keresztre, temetkezett el Krisztussal, támadt föl Krisztussal, és ment vele a mennybe.”²⁶ Assisi szülötte misztikus kapcsolatban volt a szegénységgel. Nem rendkívül különös-e, hogy míg csaknem minden ember számára a szegénység az egyik legszörnyűbb baj, amelynek csapása alatt nyögnek az emberek, és amelytől minden elképzelhető módon próbálnak szabadulni, addig Ferenc számára ez csábító vágy volt, és ő teljességnek találta a szegénységet? Ennek a kedvéért győzte le magát, és koldulva járt házról-házra. Mégoly kevésbé is legyenek étvágygerjesztők az edényében összeöntögetett ételmaradékok, nagyobb örömmel ette, mint a legfinomabb csemegét. A koldulás hozzátartozik az igazi ferencesseghhez, ezért is nevezték el kolduló rendnek. Csak értetlenség állíthatja egy sorba a naplopással. Ferenc nem látott semmi törvényteleniséget a koldulásban, olyan adománynak fogta föl az alamizsnát, amelyet

maga az Úr Krisztus szerzett meg neki, és ő a koldulást tekintette a legmagasabb formának az olyan szegénység számára, amely Krisztus szegénységét követi. Modern széplelkek távolból „vonzónak” találták a ferences szegénységet, osztatlan elismeréssel úgy fogják fel, mint a déli népek igénytelenségét. Ezek a semmire sem kötelező felkiáltások azonban azonnal szertefoszlanak a puszta levegőben, mihelyt jobban megnézzük az érem másik oldalát. Az olyan képet mutat, melynek láttán rémülten hátrálnunk kell.

A Poverello evangéliumi szegénységszeretete magával vonta a pénz kérlelhetetlen elutasítását is. Ami után sóvárogva vágyakoznak az emberek, azt ő szinte fizikai ellenkezéssel háritotta el. Az ő számára a pénz gonosz dolog volt, egyenesen gyűlölte lángoló szeretetében, és formálisan menekült előle.²⁷ Megvetve a pénzt, arra szólította föl testvéreit, hogy „a sarat és a pénzt tartsák egyenlőnek”, mint a trágyát. Amikor egyikük csak hozzáért a pénzhez, amit ő tisztátalannak tekintett, szigorúan megdorgálta, és „megparancsolta neki, hogy a pénzt a szájával az ablakpárkányról fölvegye, kivigye a falakon kívülre, és ott — még mindig a szájával — a szamár trágyacsomójára tegye le.”²⁸ Így megkeményítette magát ezzel a parancssal, és ijesztően előtérbe kerül gyakran észre sem vett, de a testvéreit félelemmel eltöltő merevsége. El se lehet képzelni nála radikálisabb fordulatot, mint ami a pénz értékelésében nála bekövetkezett, és az ember kezd rájönni arra, hogy a keresztény forradalom nem tréfa. Dinamikája a végsőig hatol, és e téren Laurentius Casutts megítélése szerint „a kés nemcsak a polgári, hanem az erkölcsi egzisztencia gyökereit is” elvágja.²⁹ Ahelyett, hogy „egy szentül csalódó ember tragikus szituációjáról” lehetne beszélni — ezzel hatástalanná válna a ferences kezdeményezés —, jobb volna arra gondolni, amit ugyanilyen kérlelhetetlen vagy-vagy formában mond ki a hegyi beszéd. Két úrnak senki sem szolgálhat . . . Rögtön a polgári kor kezdetén megsemmisítő ítéletével a Mammonról, sokkal inkább a gyökereit vágta el fejszéjével az egész fennálló rendnek, mint minden szociális megmozdulás együttvéve. Hogy milyen éles elmével gondolta végig ezt a súlyos problémát a legvégső következtetésekig, mutatja a tulajdon minden másra való tekintet nélküli elvetése. Volt szíve hozzá. Az assisi püspök ellenvetésére életmódjának keménységét illetően sakk-matt feleletet adott. „Uram, ha nekünk lenne tulajdonunk, akkor föl kellene fegyverkeznünk saját védelmünkre. Hiszen ebből

erednek a jogi viták és a kereskedelem, ettől pedig Isten és felebarát szeretete sokszorosan meg szokott csorbulni. Ezért azt akarjuk, hogy ebben a világban egyáltalán semmiféle időleges tulajdonunk ne legyen.”³⁰ Nemzetgazdaság szempontjából utópia ez a felfogás, de az evangélium szempontjából nyilvánvaló igazság, ami magában rejtí a társadalmi kérdés legjobb megoldását. Valóban, nem eufemizmus ónála keresztény forradalomról beszélni. Erről volt szó, és úgy hatott, mint a tavaszi szél, mely megolvasztja a jeget, és újra föloldotta az emberek megkérgesedését.

Nem kevésbé hatásos átértékelése volt minden értékrendnek az, hogy ő az alázatosságot valósította meg. Ez volt már a régi szeretesség számára is az a létra, amelynek fokain az égbe lehet jutni. Ebben dokumentálható legerőteljesebben az életvitel kereszténysége. Mint minden igazi keresztény, ő is szenvedélyesen gyakorolta, és olyan merészségig fokozta, hogy az egyaránt csodálkozással töltötte el a kortársakat és az utókort. Emésztő szomjúság töltötte el a Poverellot önmaga megalázása íránt, és olyan mély benyomást keltő módon testesítette meg az alázatosságot, hogy abszolút újdonságával tudatossá tette az emberekben. „Soha sem szabad azt kívánnunk, hogy mások fölött álljunk, mások fölé kerüljünk, hanem Isten íránti szeretetből szolgaként alávetetteknek kell lennünk minden emberi teremtménynek.”³¹ A lényegét mélységesen kifejjezi az, hogy testvéreit minoritáknak, kis testvéreknek nevezte. Isten maga nyilatkoztatta ki neki, hogy a lehető legcsekélyebbeknek kell lenniük. Minthogy Ferenc egészen behatolt az alázat szellemébe, az ónála is kifejtette gyakran túlságosan kevés figyelemre méltatott hatását.

Ismét a legnagyobb erővé tudta magát kinőni az alázat, amely ónála egészen a földig hajolt. Mindent kifordított sarkaiból. „Mert tudta, hogy az alázat olyan engedékenyen, mintha lágy volna, magába veszi a keménységet, ha keménységet lágyít, de ha keménység találkozik keménységgel, az ellenállásban egymást kölcsönösen lerombolják.” — mint ahogy Ubertino de Casale³² Ferenc felfogását visszaadja. Minthogy az alázat mindent megfordít, kezdetben egyáltalán nem létezett előjáró a ferences közösségben. A fölsőbbség a parancs révén akaratlanul olyan helyzetbe kerül, amely ellentétbe hozza őt az alázatossággal. A rangot ezért kezdetben az alázat mindent felrobbantó ereje megszüntette. Nem volt előjáró, alá-

rendelt, hanem csak kistestvér. Amikor a közösség növekedése szükségessé tette a miniszterek és gárdiánok — szolgák és örök — bevezetését, akkor Ferenc nevezetesen az édesanya feladatait állította szemük elé. Szerető gondoskodással, ne pedig uralomvágygal töltésük be hivatalukat. Arra a kérdésre, hogy hát akkor az úrnak kell-e saját szolgáját szolgálnia, nevetve válaszolta volna Szószima sztareccel: „Miért ne? És ha csak egyszer történik?”³³ Ismét előtűnik a keresztény forradalom elrejtett arca, egészen más életérzés köszönt be a világon. Ez egymaga képes az osztályellentétek keserű problémáját Jézus Krisztus szellemében megoldani. Ezen a társadalmi különbségen bukott meg eddig minden társadalmi forradalom. Minden óriási fordulat csupán szerepcserét hozott, egyes alsóbb rétegeket fölemeltek, és felsőbb rétegeket elnyomták, de még soha nem jött létre igazi testvéri közösség. A ferences alázat viszont önkéntesen szüntette meg az osztálykülönbségeket a testvérek között, amiben megnyilvánul az új szerzetesség szellemi ereje, és amelynek merészsége elől érthető módon sok ember hanyatt-homlok menekült.

A Fioretti szerint Ferenc többször is meghagyta Masseo testvérnek, hogy forogjon, és így találják ki, hogy Isten akarata szerint merrefelé induljanak. Ezt maguk is gyerekes dolognak találták. Ebben látszik az az együgyűség, ami miatt bolond hírébe hozták az emberek a Poverellót, és életében időnként ostobának csúfolták. Sok bizonyítékát adta egyszerű felfogásának, és ez tette életét Jézus nehezen felfogható örvendező felkiáltásának illusztrációjává, hogy a Mennyei Atya elrejtette a bölcsék elől és kinyilatkoztatta a kicsinyeknek. Ő ezek közé az egészen ritka gyermeki lelkek közé tartozott, megvolt benne a mindenkit meghátrálásra készítő gyermeki nyíltság, amely nélküli a ravaszságot, és ezért oly lefegyverző. Ártatlanságával újra visszatált abba a gyermeki világba, amelyből legtöbb ember már korán végérvényesen kiszorul, és ezért tudnak nehezen visszajutni Isten országába. Hogy tulajdonképpen ki is a hegyi beszédben boldognak mondott „lelki szegény”, manapság alig fogja föl valaki, de Ferencben megtestesült az isteni egyszerűség. Sőt, ezt a tréfás hírbe került szívbéli egyszerűséget ismét olyan mellékhatás kísérte, amelynek forradalmi következményei lettek.

A Poverello mélységes tiszteletet tanúsított tudós emberek iránt, de saját életközösségén belül fenntartással kezelte a doktorokat. Pádúai

szent Antalhoz így írt: „Szívesen beleegyezem, hogy előadd a teológiát a testvéreknek, hacsak ők ennek a tanulmánynak a kedvéért az ima és bensőségesség megszentelő szellemét ki nem oltják, amint az rendszerint történni szokott.”³⁴ Ez a „hacsak nem” nyilvánvaló fenntartás, mintha szívből jövő sóhaj lenne. Max Scheler szerint Ferenc „esküdt ellensége volt a skolasztikának és arisztokratikus-hierarchikus fokozatokról vallott tanainak.”³⁵ A tudományosság-nak megvan a maga helye a világon, de hogy a ferencességben is megvan-e a helye, ez a kérdés! A tudós doktorok működése csak nehezen egyeztethető össze azzal a tudattal, hogy valaki a legkisebb. A Poverellónak ez volt a véleménye: „Azoknak, akiknek nincsenek tudományos ismereteik, nem is kell arra törekedniük, hogy azokat megszerezzék, hanem minden törekvésük arra irányuljon, hogy meglegyen bennük az Úr szelleme.”³⁶ Az ősferencesség távol tartotta magát a tudományosságtól, mert vélekedése szerint könnyen ott leselkedik a fennhéjázás szelleme. A tudás miatt felfuvalkodik az ember, és ezzel kockáztatja az alázatot. Ferenc az egyszerűség felfoghatatlan bölcsességére, nem pedig a tudomány presztízisére törekedett. Szembeszállt a szellem büszke igényeivel, és az ő működése kiemelkedő példája annak, hogy az evangéliumi egyszerűség a kereszténységben letaszítja trónjáról a mindig is joggal művelt dicséretes tudományosságot. Ismét a legszembetűnőbb módon bebizonyosodott, hogy „nem sok test szerinti” bölcs kapott meghívást, hanem azt választja ki Isten, aki oktalan a világ szemében, hogy megszegyenítse a bölcseket (I. Kor. 3,26—27). A Poverello számára magától értetődő előfeltétel volt, hogy „nagyszellemű embernek bizonyos fokig le kell mondania tudományosságáról, amikor a rendbe jön, hogy még ettől a tulajdontól is megszabadulva csupaszon vethesse magát a megfeszített karjaiba. A tudomány sokaktól elveszi a tanulási készséget, valamelyest megmerevíti őket, hogy ne legyenek képesek hajlani az alacsonyabb tanokra.”³⁷ Ilyen hatalmas erővel tört elő a keresztény forradalom, és egyszerűen elsöpörte azt, amit a világ nagyra tart.

A Krisztus új megjelenítésével megjelenő ferences átértékelés nehéz probléma elé állította az egyházat. Az egyház volt az evangélium hirdetője, viszont világosan megérezte, hogy a Ferenc által átélt evangélium megrendítette az egyházi szervezet világhoz igazított alapjait. Már sokan vizsgálták viszonyát a kúriához. Nyilvánvaló,

hogy a Poverello hú fia volt az egyháznak, komoly vitáról szó se lehet e téren. Egy régi kis templomban élte át az első látomását, és kapta Krisztus parancsát, hogy „építse fel a dűledező egyházat” — amit először szó szerint értett, később azonban már átvitt értelemben is. A papok iránt „határtalan bizalma volt felszentelésük miatt”, és — amint igazi keresztényi szeretettel bevallja — „el akarok tekinteni bűneiktől”.³⁸ Eszerint észrevette azokat, de azok nem készítették őt arra, hogy az egyház ellen forduljon, mint a valdensek. Olyannyira nem állt ellentétben az egyházzal, hogy igaztalan dolog egyház iránti viszonyát a bárány és farkas sémájával szemléltetni. Az ilyen árnyalás nélküli fogalmak csak összezavarják a problémát. A valóságos életben ritkán fordul elő, hogy csak egyik félnek legyen igaza, a másik félnek egyáltalán ne. A Poverello evangélium-felújítása nem szolgáltatott ütköző felületet az egyházzal szemben, mert barátságosan akart bekapcsolódni ott, ahol a papság már nem boldogult. A kúria rögtön észrevette a Poverello hűségét az egyházhoz, és szemmel látható jóakarattal fogadta, ő pedig már korán Rómához fordult. Nem mindennapos esemény volt az egyház történetében, amikor a szeráfi férfiú szemtől szembe állt magával a nagy hatalmú pápával.¹ III. Ince, akinek uralkodása a pápaság hatalmának tetőpontját jelentette, először magában mosolyoghatott egy kicsit Ferenc minden tekintélyt nélkülöző, jelentéktelen alakján, de végtelen alázata nem tévesztette el hatását, és kérésére az egyházfő megengedte, hogy hirdetheti az evangéliumot — bár kötelezettség nélkül. Később főleg Hugolinoval volt dolga, előbb mint kardinálissal, utóbb mint IX. Gergely pápával.³⁹ Vonzódott hozzá, és kifejezetten felkérte védőjének. Természetesen Hugolino egészen más ember volt, mint Ferenc. Őszinte jámborsága a középkori viszonyoknak megfelelően kétoldalú volt. Hierarchikus uralmi érdekek árnyékkolták be. Mint intelligens embert, erősen foglalkoztatták Hugolinót szervezési-kormányzástechnikai kérdések, és egyházi törekvéseit inkább a látványos külső siker irányába terelték. Egyébként ilyen tekintetben a kúria képviselőit nem szabad túlságosan személy szerint fölfogni. Ők képviselték az egyház érdekeit, és ezért viselkedésük kötött volt. Egy olyan méretű intézmény, mint az egyház, nem egyezhetett bele minden további nélkül a fiatal Ferenc terveibe. Bizonyos fenntartásokkal kellett élnie, amelyeket III. Ince mesterien fogalmazott meg. „Kedves fiaim, a ti életek igen keménynek és nyersnek tűnik előttünk. Ha meggyőződésünk

szerint olyan nagy is a ti lelketek lángolása, hogy lehetetlen bennetek kételkednünk, mégis gondolnunk kell azokra, akik majd a jövőben követni fognak titeket, nehogy számukra túlságosan keménynek tűnjék ez az élet.”⁴⁰ A pápa nézete szerint nem képes minden ember arra, hogy az isteni lángot úgy lobogtassa bensőjében az egekig csapva, mint ahogy azt a Poverello első követői tették. Az igaz is, hogy ferences van sok, de szent Ferenc csak egy volt, ő pedig nagyon más volt, mint testvérei. Az egyház lelki tapasztalatokra tudott visszatekinteni, és ettől nem függetleníthette magát. Kötelessége volt, hogy erre tekintettel legyen, bármennyire viharosan kérte is Ferenc, hogy csorbítatlanul képviselhesse az evangéliumot. Végül is igazat kell adni a kúriának, hogy csak azt látta Ferenc muzsikájának némajátékában, mint a többi ember, vagyis hogy jobbra-balra ingatja a testét. „A harmóniát csak ő hallotta.” Ki is tehet szemrehányást a pápának és kardinálisoknak, hogy nem hallották meg a benső melódiát?! Hiszen még mi magunk is csak azok közé tartozunk, akik ugyanúgy nem hallottak meg semmit az ő égi hegedüléséből.

A kúria fékezni próbálta a keresztény forradalmat. Nem képviselte az egyházi állapotok megjavításának szükségességét, ügyelt arra, hogy a lelki megújulás özöne ne okozzon katasztrófát. Hugolino a lelke legmélyén félt ettől a lelki vihartól, és rendelkezései azt célozták, hogy visszafogják a lelkesedést. Ő volt a védnök, törekvései azonban ellaposították a mozgalmat, amit pedig nem is lehet fenntartás nélküli sajnálattal szemlélni, mert paradox módon hasznosnak bizonyult a ferenceség elterjedése szempontjából. Felismerte mindenekelőtt a szigorúbb szervezet szükségességét. Felfogása szerint szerzetesrend jelleget kell öltenie a ferences életközösségnek, nehogy féktelenségbe csapjon át a gyorsan terjedő mozgalom. Maga a Poverello nem csatlakozott ehhez az érveléshez, bár protektora ismételten is ecsetelte számára egy teljesen újszerű szerzetesrend eszméjét, miután a régi nem jöhetett számba az ő célkitűzése szempontjából, túlságosan elfordult a világtól. Abban mindketten egyetértettek, hogy új formát kell adni a ferences életközösségnek. A koldulás eszméjébe beleegyezett az egyház, ennek fejében pedig Ferenc késznek mutatkozott teljesíteni Hugolino kívánságait. Nem volt világtól elrugaszkodott idealista, aki önfejűségében fejjele ment volna a falnak. A pápai protektorral folytatott tárgyalásai

során bebizonyította, hogy kitűnő érzéke van az élet realitásai iránt, és nem kerülték el figyelmét a mozgalom társadalmi feltételei. Megvolt benne az a belső hajlékonyság is, hogy behelyezkedjék más gondolataiba, még akkor is, ha az nem felelt meg minden részletében az ő saját felfogásának. Azzal teljes mértékben egyetértett, hogy rendjét az evangélium felújításához kell valamiképpen hozzáidomítani — Rómában nem kényszerítettek rá semmit akarata ellenére.

Sokkal súlyosabb kárt tett a keresztény forradalomnak Cortonai Illés. Nem a kúria, hanem Illés a baj okozója. Saját soraik közül került ki az áruló, hogy ebben is az evangélium hasonlósága teljessédjék. Nehéz felfogni ezt a szerencsétlen embert, hogy milyen jellem is volt. Érthető okoknál fogva lehetőleg minél kevesebbet említik a régi források, és lelki okokból talán kissé egyoldalú képet is rajzolnak róla. Rendkívüli tehetség, igen okos, rendkívül ügyes, világias diplomata, de végül mégiscsak tragikus figura lett belőle, végzetes szerepet játszott a ferences rend szempontjából. Van bizonyos lendület abban a levélben, amelyet a testvéreknek írt szent Ferenc halála után. Uralomra temettségével azonban teljesen távol esett a ferences anyáskodó szellemtől. Energikus, anyagias, praktikus. Erős benyomást gyakoroltak rá a bencés és ciszterci apátok és hozzájuk hasonló impozáns fellépésre vágyott. A domonkos mozgalom sem hagyta őt nyugodni, szemmel láthatólag azt szerette volna, ha rivalizál velük a minorita rend. Becsvágyó terve az volt, hogy mindezeket a tendenciákat összefogja, bár ennek szükségszerű következménye volt, hogy elidegenedett a Poverello célkitűzésétől. Törekvéseivel formális ellenzéke lett az alapítónak, bár ő maga nem ébredt tudatára. Nem tudott úrrá lenni becsvágyán, ami ellentmondásban állt a ferences alázattal, féktelen hatalomvágya pedig őt magát is romlásba rántotta. Külsőleg úgy mutatkozott, mint aki ott sürögölődik a Poverello körül, aki ezért bizalommal is volt irányában, de halála után mindinkább elidegenedett tőle. Mint világias ember, tekintélyes helyzetet próbált magának kiépíteni, és sikerült is neki a mozgalom élére állnia, a rendet kezébe kaparintania. Amikor nyeregbe került, nagyszabású világszervezetet csinált a misztikus testvériségből, ami ellenkezett a Poverello eredeti céljával. Ezt az eljárást csak megütközéssel lehet szemlélni. Krisztus szavai jutnak eszünkbe: „Barátom, csókkal árulod el az Emberfiát?” ”Illés belekényszerítette a ferences rendet a magas politika forgatagába, felfelé

törekvő birodalmak üzelmeibe és civakodásába, mindezt azzal a szándékkal, hogy a rendnek világszerte érvényesülő pozíciót szerezzen. ... Az ő személyében kibontakozott a világhoz való alkalmazkodás szelleme, amely az 1217. évi káptalan óta követelte jogait. Most óriási erőt kapott, és a rendet lelkiismeretlen ügyeskedésével erőteljesen eltérítette eredeti céljaitól.”⁴¹ Cortonai Illés úgy élt, mint egy herceg. Lovakat tartott, csak lóháton mutatkozott a nyilvánosság előtt. Sohasem étkezett együtt a testvérekkel, külön, saját szakácsa készítette ételeit. Ellentmondást nem tűrt, és hogy ne kelljen meghallgatnia a bírálatot, nem hívta össze többé az egyetemes káptalant. Rögtön a Poverello halála után megkezdte pompás sírtemplomának építését Assisiben, ami ugyan aligha tükrözte az alapító szellemét. Az első társak szent fölháborodással összetörték a gyűjtőperselyt, miután ez az eljárás ellenkezik a ferences felfogással. Cortonai Illés azonban testi fenyítékben részesítette őket. Zabolátlan nagyravágyása és hatalmaskodása, erőszakossága miatt végül is menesztették hivatalából, sőt utóbb még a rendből is kitaszították. A szerencsétlen azután II. Frigyessel fennálló kapcsolata miatt kiközösítésbe került, és csak halála előtt békült ki az egyházzal. Önkényuralma ellen a renden belül támadt reakció túl későn érkezett, a nevéhez fűződő számos intézményt már nem lehetett megszüntetni. Ha rendi vezetése tett is szolgálatokat, egészében véve tördöfés az ő működése egyenesen szent Ferenc szívébe. Az ő ferences szellemmel ellenkező tevékenysége az a sötét árnyék, amely elhomályosítja az első nemzedék sugárzó képét. Teljesen idegen elemmel itatta át az ősferencességet, és ezzel elérte a keresztény forradalom likvidálását.

Szomorú mesterkedése csak azért volt lehetséges, mert számos hasonló szellemű testvér támogatta. Azok, akik később csatlakoztak, már „ésszerűbb” nézeteket képviseltek, és megkísérelték semlegesíteni a Poverello vállalkozását, mert őbennük már nem élt az első testvérek lelkesedése. Igaztalanság lenne őket gonoszoknak tekinteni, mintha meg akarták volna rontani szent Ferenc mozgalmát. Ilyen szándék távol állt tőlük. Új problémákkal álltak szemben, amelyek szükségszerűen fölmerültek a ferences testvériség váratlanul gyors növekedése miatt. Még az emberi természet gyöngeségének is hajlandók voltak adózni. Ellentétek keletkeztek a fiatal minorita rendben, amelyek igyekeztek kiegyenlítődni, míg koráb-

ban maga a Poverello kibírta az élet feszültségeit. Aszkézisével tartotta hamu alatt a paraszat, bár megtiltotta követőinek, hogy szűrős övet hordjanak.

Képes volt magában egyesíteni az ilyen ellentmondásokat, de ezek legtöbb testvér számára reménytelenül áthidalhatatlanok voltak. Minél több antinómiát képes valaki magában összefogni, annál nagyobb szellemi erőről tesz tanúságot. Egy kérdést azonban szent Ferenc kolduló rendjével kapcsolatban soha sem lehet teljesen kiküszöbölni. Vajon azt a szeráfi szeretetet, amely a Poverellóban lángolt, lehet-e egyáltalán közösséggé szervezni, vagy csak egyesek életében valósítható meg itt a földön? A kúria nyilván jól látta ezt a kérdést, és ezért meg lehet érteni fékező beállítottságát, noha szent Ferenc lángolásával egyszerűen fölperzselte a kétségeket a maga számára.

Az első változást a renden belül akkor vette észre Ferenc, amikor visszatért keleti missziós útjáról. Akkor Velencéből Bolognába ment, ahol a testvérek kolostorhoz hasonló házat építettek, és azt a provinciális a rendhez tartozónak tekintette. Engedmény volt az a tulajdon iránti vágy, amely az emberekben mélységesen bennük gyökeresik. Ő viszont a szegénység szégyenletes megsértésének tekintette a provinciális miniszter eljárását, és méltatlankodva még csak be se akart menni az épületbe. Szent haragjában elrendelte a ház azonnali kiürítését, ott helyben még a betegeket is ki kellett vinni belőle. Teljes kérlelhetetlensége benne van ebben a parancsban, a rend tönkretevőjének tekintette a főbűnöst, nem is akart róla többé hallani sem.

Ez azonban csak az első jele volt a kérlelhetetlen változásnak. Azok az engedmények, amelyeket két helyettese tett keleti tartózkodása alatt, nem csekély eltérést jelentettek az eredeti céltól. Hű követői elleneztek ezeket a rendelkezéseket, de ellenvetéseikre csak az lett a válasz, hogy nem éppen ferences szellemben kezelték őket. „Nem csak igazságtalan vezekléssel sújtották az ellenkezőket, hanem ki is taszították őket a közösségből, mint rossz útra tévedt testvéreket. . . Sokan menekültek az előljárók fenyegető haragja elől, településről településre vándoroltak, és panaszkodtak pásztoruk és segítőjük távolléte miatt.”⁴² A Ferenc mellett hűségesen kitartó testvérek fenyegető üldözése már teljesen világosan mutatja a szellem megváltozását, új szellem elhatalmasodását.

Ebben a változásban nem csekély része volt a rend klerikalizálódá-

sának. A Poverello tisztelettel viseltetett a papok iránt, akiket mindig nagy tekintély övezett az ő szemében. Az ő számára a pap volt az az ember, aki az Úr testét osztja. Művét a klérussal békében, nem pedig egyenetlenségben akarta megvalósítani. Ő maga nem volt pap, első testvérei sem, Szilveszter kivételével. Laikusok voltak, követése eredetileg főként laikus mozgalom volt, amiben hasonlított a legkorábbi szerzetességhez. Már korán kérték papok is felvételüket a rendbe, és ő nem látott okot arra, hogy őket visszautasítsa. Mind fölvette őket — de egyenlőnek kezelte őket a többi kistestvérrel, mert a keresztény forradalom rang tekintetében minden különbséget kiküszöbölt. Nem volt megkülönböztetés klerikusok és laikusok között. Az asztalnál testvériesen ültek egymás mellett, ahogy éppen adódott. A Poverello megkívánta, „hogy a klerikusok a testvérek között olyan alázatra jussanak, hogy ha valaki magisteri fokozattal bír is a teológiában, megszakítsa előadását olyan laikus testvér szavára, aki prédikálni akar.”⁴³ Idővel azonban mindinkább megmutatkozott a képzettség tekintetében fennálló különbség. A klerikusok gondolkodásmódja más volt a Poverello iránti minden tiszteletük ellenére is. Végül is a laikus testvérek fölé kerültek, és Ferenc halála után a laikus testvéreket „képtelennek nyilvánították minden olyan funkcióra, amelyet az egyházi rend magasabb fokozatai gyakorolnak, más szóval megpecsételődött a társaság átalakulása klerikus szerzetesrenddé.”⁴⁴

A klerikusok fölülkerekedésével megváltozott a tudós tanulmányok folytatásával kapcsolatban beállítottság. A ferences életközösség első évtizedében a tudomány nem játszott szerepet. A szív evangéliumi egyszerűsége egyáltalán nem engedte meg még azt sem, hogy az érdeklődés fölmerüljön iránta. Ferenc szerint a kis testvéreknek nem kell tudós beszédeket tartaniuk. A ferencesek Istentől mámoros ősprédikációja Isten országát és a bűnbánatot hirdette a népnek, kurtán szemük elé állította a büntetést és jutalmat. A klerikusok azonban megütköztek „a szent csaknem bamba magatartásán a tudományok iránt.”⁴⁵ Hangsúlyozták a tanulmányok szükségességét a prédikációhoz, és ezt a jogos követelést Ferenc be is látta, amikor a legelkerülhetetlenebb tanulmányokra akart korlátozódni. Minden figyelmeztetése ellenére azonban a testvérek „megrohták a tanárokat,” úgy, hogy a Poverello „elátkozta fejtelenségüket.”⁴⁶ Mindenesetre ellenállását elhallgattatta a testvérek iskolai

végzettség iránti igénye. Nem volt képes megakadályozni a tanulmányok behatolását a rendbe, és ezzel a fejlődéssel be is következett az, amitől félt, hogy t.i. „a szigorú tudományosság alkalmat ad a rend hanyatlására.”⁴⁷ Az egyik legrégebbi testvér, Assisi Egyed jalkiáltásban foglalta össze az eredményt. „Hajótörés, katasztrófa, mentse az életét, aki tudja! Párizs, Párizs, miért rombolod le szent Ferenc rendjét?”⁴⁸

Ebben a félreismerhetetlen átalakulási folyamatban döntő jelentőségű az a kérdés, hogy mi volt a viszonya magának Ferencnek a rend megváltozásához. Senki se gondolhatja, hogy ő a szív éleslátásával úgy tett volna, mint a struccmadár, hogy a fejét a homokba dugja, ne is lássa a dolgok kevésbé örvendetes folyását. Az evangélium felújítása iránti égő vágya készítette arra, hogy mindent a legnagyobb figyelemmel kísérjen rendjében. Finom érzékével hamarosan észrevette más, idegen erők hatását az ő művén, és hogy ezek azt célozzák, hogy megtörjék a keresztény forradalmat. Ez váltotta ki belőle azt a magatartást, amely számunkra elárulja, hogyan fogta fel a dolgok lényegét. Figyeljük csak meg, e téren igen fontos, hogy a Poverellót általában túl enyhének vélik. Az bizonyos, hogy rendkívül érzékeny ember volt, aki a szeizmográf finomságával reagált minden ellentétes áramlatra. Lelki finomsága ellenére is volt azonban benne olyan ellenállóerő, amit föl se tételeznénk róla. Ő, a naphimnusz szerzője, bámulatra méltó keménységgel védte az eredeti ősfereces mozgalmat. Mindenekelőtt megkísérelte különböző előírásokkal szabályozni a más irányú fejlődést.

Az eredeti őszregula elveszett, és nem is lehet többé rekonstruálni. Ferenc szavai szerint csak „egyszerű rövid szavakból” állt, talán összeszedett evangéliumi mondatokból.⁴⁹ Ez azonban mégsem lett olyan normatív tekintély, mint szent Benedek regulája, mert végeredményben maga Ferenc volt a tulajdonképpeni regula. Jézushoz hasonló életmódja volt az az élő elkötelezettség, amely példa és törvény volt a testvérek számára. Mint ahogy öntudattal mondotta egy fiatalembernek: „én vagyok a te breviáriumod”, kiemelkedő egyénisége maga volt eredetileg a meghatározó szabály, ezt tisztelték úgy mind, mintha szentség lenne. Az összabály az evangélium átköltése volt, és Gemelli feltételezése szerint „csak néhány parancsot tartalmazott, semmi formalitást, bensőségessé tette a fegyelmet, szabadságot és lehetőséget adott a magyarázatra, ami teljesen

megfelelt annak, hogy a szent tiszteletben tartotta mindennek saját egyéniségét.”⁵⁰

A rend gyors növekedése, amely már a második évtized közepén több ezer főt jelentett, sőt kezdett az egész nyugatra kiterjedni, szükségessé tette pontosabb rendelkezések megfogalmazását, a második regula megírását. Ez 1221-ből származik, és a ferences szellem fontos dokumentuma, noha a Poverello lelki alkatánál fogva éppen nem volt törvényhozó temperamentum. Minden sorából az a lelkesedés beszél még, amely már a bevezető szavakban megadja az irányvonalat. „Ez a Jézus Krisztus evangéliumának útmutatása szerinti élet, amit Ferenc testvér Ince pápa úrral elfogadtatott és jóváhagyatott.”⁵¹ Ragyogó világossággal tudta rögtön az elején megjelölni azt a célt, amelytől nem térhetett el. Evangéliumi életmód felújítása. Egyetlen törekvése éjjel-nappal csak „a mi Urunk Jézus Krisztus nyomdokainak követése” volt. „Életmódunk” — „a mi életünk” — ez a második regula tárgya. Példásan világos vezérfonal, meghatározza, „hogyan kell a testvéreknek a világon áthaladni.” Önmaguknak evangélium szerinti alakítása, nem pedig valamiféle tanítás miatt akarja a testvéreket megnyerni, ami azt jelenti, hogy az ő új szerzetessége kizárólag egzisztencia-közlés. „Akárki jön hozzátok, barát vagy ellenség, tolvaj vagy rabló, jóságon kell fogadni.”⁵² Így rendelkezik a második regula. Nem rendelkezik úgy, hogy meg kell vizsgálni, ki mennyire méltó arra. Mindenkit elfogadott, bárki lett légyen is, és ezzel mutatta ki szellemi rokonságát a menyegzős lakomára való meghívás példabeszédének beállítottságával. Az a korlátlan készség, hogy minden embert elfogadjon, csak evangéliumi elvként tehető elfogadhatóvá. Ha eltekintünk Krisztus új jelenvalóságától, az csak groteszk beállítottság, mely visszaéléseket és csalódást vonhat maga után. Azután nyomatékkal a megalázottakhoz és szenvedőkhöz küldi testvéreit a Poverello a világban. „Örüljenek, ha lenézett kisemberekkel van dolguk, szegényekkel, gyöngékkal, betegekkel, kitaszítottakkal és olyanokkal, akik az út szélén koldulnak.”⁵³ A kis testvérek „ne mutatkozzanak külsőleg szomorúnak vagy zavart képmutatóknak, hanem az Úrban boldognak, vidámnak és kellően szívesnek lássanak.”⁵⁴ Ősi ferences lendület, a mennyei muzsika csodálatos hangja kel életre a második regulában, amit még ma is közvetít mindennek, aki behatóan foglalkozik vele. Nincsenek szigorú büntető

rendelkezések, ami látszólag csekély, de mégis igen lényeges különbség a korábbi rendalapítók szabályzataihoz képest. A Poverello bízott Jézus erejében, és sorainak végső kicsengése lángoló buzdítás. „Könyörgök mindenkinek, és csókolom a lábát mindenkinek azért, hogy csakis ezt a regulát szeressék igazán és jól megtartsák ... és szigorúan megtiltom, hogy a szabályból, úgy amint itt írva áll, bármit is töröljenek, vagy valamit még beírnak.”⁵⁵

Csak sajnálni lehet, hogy nem tartott ki a gyorsan növekvő 'rend ennél a megrendszabályozatlan szabálynál, hanem a protektor segítségével olyan változtatást erőszakolt ki, amely kompromisszumot jelentett a renden belüli két irányzat között. Már két év múlva arra kényszerítették a testvérek a Poverellót, hogy harmadik szabályt írjon pontosabb előírásokkal, amely kevésbé lelkesen árad bele az evangéliumi élet felújításába. Győzött a törvény precizitása az ösferences lelkiség fölött, amelynek szigorúsága kiérződött ugyan, de nem lehetett megmondani, hogy honnan ered és hová tart. Ha a harmadik, lényegesen rövidebb szabálynak nincs is meg már a hamvas közvetlensége, nem annyira újjászületés lélekben és igazságban, mégsem lehet benne elvitatni tőle Ferenc keze nyomát. Minden, amit ő tett, hűséges tükörképe volt saját szívének. Képtelen volt másképp megnyilvánulni, mint hogy arról a keresztény forradalomról tegyen tanúságot, amely őbenne újra kitört. Eredeti ferences szellem intette a testvéreket a harmadik regulában: „Ne nézzék le az embereket, és ne ítéljék el, ha látják, hogy színes lágy ruhákban járnak, finom ételeket és italokat élveznek. Mindenki inkább vigyázzon saját magára, és becsülje magát kevésre.”⁵⁶ Más emberek gyöngéinek elnézése, bűneik megbocsátó szellemű szemlélete mindig csalhatatlan jele valaki evangéliumi felfogásának; magával szemben szigorú, másokkal szelíden bánik. Sajnos a harmadik regulában már zavarólag hatnak Ferenc lángolásától távol álló idegen befolyások, amelyek a kidolgozásnál közrejátszottak. A másodikkal szemben a harmadik regula sokkal józanabb és prózaibb, sokkal közelebb áll más szilárd szervezetek paragrafusainak szelleméhez. Megvan ugyan a tilalom, hogy pénzt elfogadjanak és maguknál tartsanak, de Ferenc fájdalmára Hugolino kardinális nem tűrte meg Jézus szavának az említését, hogy semmit se vigyenek magukkal az útra, „se tarisznyát, se erszényt, se kenyeret, se pénzt.” Azt, hogy ezt ki kellett hagyni, olyannak találta a Poverello, mintha meg kellett

volna válnia az evangéliumi szegénységtől, pedig kész volt érte tűzbe is menni. Központi jelentőségű tételt érint, és rámutat azokra az erőkre, amelyek a változtatást kieszközölték, és amelyek hatálytalannították a ferences rend kezdeti szándékait. Megnyílt a kapu egy másfajta, föltartóztathatatlan fejlődés számára.

Miután Ferenc az új többséggel szemben nem tudta már érvényesíteni saját akaratát, visszalépett a rend vezetésétől. Nyilván egészségi állapota és mindig új alázatossági gyakorlatok iránti olthatatlan vágya is késztehetette hivatalának letételére. Végtelen lelki bánat leng e fölött az esemény fölött. Az egyik testvér kérdésére, hogy miért vonult vissza, így felelt: „Nem panaszkodom, hagyjál . . . már nem tudok . . . késő van már.”⁵⁷ Nem mentesítette őt a lelkifurdalástól az, hogy ilyen megrázó módon visszalépett. Továbbra is fájt az a törszúrás, amely elevenébe hatolt. A legközelebbi káptalanon a Poverello maga nem volt keserű, mégis elkeseredett hangon könyörögve, utolsó erejét megfeszítve tárta a testvérek elé övékétől különböző felfogását. Nem szabad elhallgatni magatartását a rend fejlődésének nem az ő kívánsága szerinti menetével kapcsolatban, hamis harmonizáló törekvés lenne. Nagysága, mélysége és életteli volta enélkül nem áll előttünk kellőképpen.

Panaszok hagyták el ajkát a tőle idegen fejlemények miatt. Életpéldájának prédikációja mind erősebben háttérbe szorult az elvilágiasodó felfogás mellett, és erre így reagált: „Fiam, szeretem én a testvéreket, ahogy lehet, de ha az én nyomdokaimat követnék, még jobban szeretném őket, és nem idegenedtem volna el tőlük. Mert vannak egyesek az előljárók között, akik másfelé vonják őket, régebbi rendek példájára tekintenek, és kevésbé ügyelnek az én intelmeimre.”⁵⁸ Félreérthetetlenül kifejeződik ebben a néhány fájdalmas szóban a Poverello megütközése a dolgok fordulatan. Nem sokkal később ágynak is esett. Lázás gyötrelmei közben is ez foglalkoztatta. Fölemelkedve egy kissé, így kiáltott: „Kik azok, akik kitépték kezemből a rendemet és testvércimet? Ha elmegyek a nagykáptalanra, majd megmutatom nektek, hogy mit akarok.”⁵⁹ Ezekben az eksztatikus síró szavakban benne remeg teljes fölindulása amiatt, hogy mire jutott, mennyire legyengült az evangélium fölújítása. Lelki kín volt ez, átjárta, földúlta, fölkavarta, és emiatt tehetett Casutt ilyen megállapítást: „Nagyon igaz az, hogy Ferenc élete utolsó éveiben vértanúságot szenvedett saját fiaiól.”⁶⁰ Ugyanaz a

tör volt ez, amely egykor Mária lelkét járta át, most pedig az övét. A szenvedés iránti tisztelet nem engedi meg, hogy eltussoljuk ki-mondhatatlan kínjait, amelyek jobban felemésztették életerejét, mint a testi betegség.

Sőt, nem is elégedett meg szívettépő panaszokkal. Nem szívesen állt a testvérek elé, de tartósan nem elégítette ki ez a passzív magatartás sem. Végül is súlyos lelkiismereti problémái olyan tiltakozásban öltöttek testet, amely a lehangsúlyozottabban aláhúzza keresztény beállítottságát. Halála évében megfogalmazott végrendelete nagy nyomatókkal tanúsítja ezt az ellenállást a kezéből kicsúszó renddel szemben. Eredeti hévvel lángol fel a ferences tűz ebben a dokumentumban. Kényszerítő szuggesztivitása, emelkedettsége arra készítetett egyes testvéreket, hogy bibliai szöveggel helyezzék egy fokra vallási jelentőség tekintetében. Az őstéma szólal meg újra teljes erejével, félreérthetetlenül. Könyörgő gesztussal fordul utoljára rendjéhez. „Minden testvéremnek, papoknak és laikusoknak, szigorúan megtiltom az engedelmesség erejénél fogva, hogy a regulához és ezekhez a szavakhoz megjegyzéseket fűzzenek, és azt mondják: ezt így kell érteni. Az Úr a regulát és ezeket a sorokat egyszerű, közvetlen szavakkal íratta le velem. Ugyanilyen egyszerűen és közvetlenül értsétek, és szentül tartsátok meg életre váltva mindvégig.”⁶¹ Őt az evangélium egyszerűsége mozgatta, érezte biztos érzékével, hogy állandó veszélyben van a bibliamagyarázat, más értelemben fogja föl az eredeti szöveget, hosszúlélegzetű magyarázatok gyakran észrevétlenül eltávolítanak döntő dolgoktól. Ezért kell a végrendeletet és a regulát minden magyarázat nélkül egyszerűen csak megtartani. „Glossza nélkül, glossza nélkül”, utánozni kell az evangéliumi szegénység életmódját. De a Poverellót mellőző fejlődést még ez az erőteljes tiltakozás sem volt képes visszatartani. IX. Gergely pápa kurtán jogszerűtlennek nyilvánította utóbb a végrendeletet, mert akkor keletkezett, amikor már nem ő maga, a Poverello volt a generális miniszter. Formális jogi szempontból nyilván kifogástalan a pápai döntés, de mégis érzékeny csapást mért Ferenc szellemére.

A rend fejlődése azzal a kérlelhetetlenséggel haladta túl az alapító panaszait és végrendeletét, amely jellemző a történelem brutális menetére. Még egyszer és utoljára emlékezzünk vissza hegedű- és

némajátékára, amikor tudomásul vesszük, hogy hogyan reagált erre a tapasztalatra. Amikor a szent látta, hogy nem adatott meg neki az, hogy a rendet visszatartsa a más irányú fejlődéstől, olyan pillanat következett be, mint amikor eldobta azt a fadarabot és karót, amivel elhúzta szívének fájdalmát, és magát a földre vetette. Patakzó könnyekbe fulladt a kimondhatatlan muzsika, és most ott hevert, zokogva. Látszott rajta, hogy valami megmagyarázhatatlan dolog történt vele, egész teste rázkódott fájdalmában, mintha még a lélek is kiment volna belőle aztán. Ferenc igazi megértésének utolsó próbája az, hogy hogyan értelmezzük ezt a zokogást. Sokáig szándékosan nem vettek tudomást élete végének megrázó fájdalomáról, mert az volt a cél, hogy őt zavartalan harmóniában mutassák be, és elkerüljék azt, hogy halála előtt megtört. Jelentős lépés volt a hitelesség felé, hogy később a vallásos irodalom már nem kente el többé szépítő propagandastílusban a rendalapító fájdalmait. Tisztelegesen, kendőzés nélkül ki kell emelni életének feszültségeit, mint ahogy ő maga sem rejtegette azokat a legcsekélyebb mértékben sem. De az igazi probléma csak akkor kezdődik, amikor megpróbáljuk megvilágítani azt, hogy mi értelme volt ennek a könnyekkel terhes szituációnak? Vajon egyszerűen csak eszmény és valóság közötti elkerülhetetlen ellentmondás vet véget a hegedű- és némajátéknak? Vajon megoldhatatlan problémában őrlődött a Poverello? Olyan kofiktushelyzetben lett volna, amely „nem is oldható meg az ő álláspontjáról kiindulva?”⁶² Azzal kell-e őt megvádolni, hogy képtelen lett volna kellően uralni a helyzetet? Föltétlenül ilyesféle elégtelen elképzelésekhez jutunk, ha mindig csak „Ferenc ideáljáról” beszélünk, amely'ebben a rideg világban sajnos nem valósítható meg. Ilyen szemlélettel következetesen beleszorul a ferences mozgalom az eszményiség és realitás nyomorúságos sémájába. Ha azonban a Poverello eszményeiről beszélünk, tőle igazán idegen fogalmat erőltetünk. Szép eszményeket képviselt Fichte, de a Poverello nem állt a német idealizmus hatása alatt, amelynek feszített követelményei az emberekkel szemben minduntalan csődöt mondanak. Teljesen világosan kell látni a mélységes különbséget idealizmus és ferences gondolat között. Assisi szülötte éppúgy nem volt „tragikus hős”, mint ahogy Jézus sem volt az. Minden ilyes elképzelést távol kell tartani az ő alakjától, mert azok egyáltalán nem érintik őt. A kolduló szerzetes megbabonázó titka éppen az volt, hogy ő éppen ilyen volt, de nem kellett feltétlenül ilyennek

lennie. Teljesültek az isteni dolgok, nemcsak vágyott utána. Az ő középútja nem jelentette a szív kettéhasadását, ebben különbözött más keresztényektől. Miután Krisztus belépett a Poverello életébe, a legkisebb ingadozás, tévelygés sem fűződött többé az ő lényéhez. Újra felszínre tört nála az evangélium valósága, és életét teljesen más dimenzióba ragadta. A valóságban élt, nem pedig a föld fölött lebegő posztulátumokból. A ferences valósághoz hozzátartozik a paradicsomi madárprédikáció és a naphimnusz éppúgy, mint a testvérek fájdalmas elidegenedése és a véghetetlen sírás a földön. Felfoghatatlan szükség, az ember lényegéből fakad, fájdalom-jellegét nem lehet szavakban visszaadni. Az ember alig meri kimondani azt, hogy mi is indította arra a Poverellot, hogy eldobja a fadarabot és a karót, és magát a földre vesse. Pedig mégis muszáj, legalább halkan. Ferenc a Getszemáni kertbe jutott! Krisztus is arcra vetette magát az Olajfák hegyén, és ott hevert a földön, ott érezte a végső szomorúságot, amikor elsötétült a világ, és küzdenie kellett imájában, amíg csak véres verejték nem csöppent a földre. A Getszemáni éjszakát, amelyben az Úr reszketése miatt most annyira másnak tűnik, mint egyébként a maga méltóságának a fölényében, nem lehet Jézus életéből kiiktatni. Ha a Poverello hasonló akart lenni Urához, akkor végül a passiót is magára kellett vállalnia. Jézus végtelen fájdalommal nem hiányozhatott a Poverello életéből, mert csak ezáltal lett teljes az ő követése. Ha erről a győtrelemről csak dadogó szavakkal vagyunk képesek beszélni, ez a könnyek egyetlen olyan értelmezése, amely megfelelően láttatja magát az élményt, olyannyira, hogy messze maga mögött hagy minden idealista értelmezést. Ferenc passiójában teljesedett be a keresztény forradalom, ez különbözteti meg leginkább minden erőszaktól. A Getszemáni kertbe vezető keresztút kizárt a Poverello számára minden dacos szembehelyezkedést, felkelést. Nem volt szabad lázadnia a fejlődés elszomorító menete ellen, amely pedig kimondhatatlan fájdalmat jelentett neki. Jézus fájdalommal az Olajfák hegyén engedmességre kötelezte őt, és élete vége felfoghatatlanul hasonló lett Krisztuséhoz. A keresztút isteni pecsétje a stigmák megjelenése, Alverna hegyén, elragadtatásban. Mindenfélté találgatnak az emberek, hogy lehetséges-e ez vagy sem, mert szem elől tévesztik a belső összefüggést a stigmák és a keresztút között. Krisztus sebeit szeráf közvetítette számára — csoda, de mindenképp isteni elismerés a Poverello passióján.

Testi gyöngesége vezetett idő előtti halálára. Kérte az orvost, mondja meg neki az igazat, mert ő nem félt az eltávozástól, sőt, különleges hívó gesztussal örömmel üdvözölte a halál testvérét. Halálán újra a vallási öröm töltötte el, kérte a testvéreket, hogy a halálról énekeljenek. Húsvéti örömujjongásba vezetett át ez a kívánság a nagypéntek átélése után. Többször is elénekelték a nap-himnusz, ő pedig a csupasz földön fekve várta Isten csókját. Az öröm és halál közötti ritkán észrevett összhangról mondja Egyed testvér: „Sohase lehet Franciscus nevét ki sem ejteni anélkül, hogy nagy édességet ne éreznénk.”⁶³

Olyan jelenség volt ő a XIII. század számára, aki előtt szó nélkül álltak meg a kortársak. Számtalan megnyilatkozás jelzi, hogy képtelenek voltak őt maradéktalanul fölfogni. „Világít, mint a hajnalpír és az esthajnalcsillag, sőt mint a kelő nap, izzó fénysugarakkal árasztja el és termékenyíti meg a földet. Amikor ez a nap fölkelt, a földet még mintha téli fagy dermesztette volna, sötét volt és élettelen. Az ő szavai és tettei — ez volt az a szép ragyogás... Tavaszt hozott a világba.”⁶⁴ Egyáltalán nem mondható túlzó áradozásnak, hogy az ő megjelenését tavaszhoz hasonlítjuk. Egészen egyedülálló módon testesítette meg az evangélium irracionális üzenetét. Testvérei úgy értelmezték az ő szerepét, mint új világkorszak beköszönését, az öröm korszakát, és mindinkább eltávolították őt az emberi dolgok szférájából, szinte új messiásnak tüntetve fel őt. A tizenegyedik órában küldötte őt Isten a kereszténységnek, a Fioretti „második Krisztus” méreteire nagyította föl.⁶⁵

Olyan örökséget hagyott maga után, amelynek feldolgozása messze-menően meghaladta a rend erőit. Bármilyen tisztelet övezte is, túlságosan nehéz súly volt az ő vállaikra. Szinte képtelenek voltak úrrá lenni a mérhetetlenül súlyos hagyatékon, és ez magyarázza a rend további történetének zavarait. „Oly sok, oly nagy dolgot látunk, hogy lehetetlenség mindent följegyezni” — vallja meg Leó testvér, és úgy vélekedett, hogy „sem ti, sem mi nem fogtuk föl teljesen ennek az embernek a szentségét úgy, ahogy kellett volna.”⁶⁶ Celano szerint is „szavaink sokat levonnak tulajdonságainak csillogásából, mert nem elég erőteljesek ilyen tökéletesség ecsetelésére.”⁶⁷ Csak még jobban terhelte a nagy örökséget a Poverello sötét jóslata a renddel kapcsolatban. Ezek voltak közvetlenül halála előtti búcsúszavai: „Éljetek jól, fiaim, tartsatok ki Isten félelmében és maradjatok mindig őbenne. Mert nagy kísértés vár rátok, hamarosan itt a baj, szomorúság. Boldog, aki kitart abban, amit megkezdett, mert a közelgő harag sokakat elválaszt majd tőlünk.”⁶⁸ Ha összeállítjuk az ilyen jóvendöléseket, összességükben nyomasztó terhet jelentenek, ami nyilván nemcsak a pesszimizmus rovására írandó. Az előre jelzett szomorúságon és szakadáson túl „eljön majd az idő, hogy az Istentől szeretett rendet rossz hírbe hozzák a rossz példák úgy, hogy tagjai majd szégyellni fognak emberek közé menni.”⁶⁹ Sötét jóvendőbe látásának az az egyetlen bizonyosság ad világosabb perspektívát, hogy a rend nem fog soha lehanyatlani, miután Isten egy ízben megígérte. „Miért aggodalmaskodsz, emberke? Vajon egyedüli pásztornak helyeztelek-e a rendem fölé, hogy már ne is tudjad, hogy én vagyok a fő és a védelmező? Ne aggódj tehát, hanem gondolj saját üdvösségedre, mert a rend még akkor is, ha háromra lepad, rendületlen marad az én kegyelmem miatt.”⁷⁰ Az egymást kiegészítő két prófécia nem mond ellent egymásnak, és arra az elkerülhetetlen zavarra utal, amelynek a történelem folyamán minden emberi mű ki van téve.

A ferences hagyaték történelmi sorsa azt szemlélteti, hogy a keresztény forradalom nem győzött ugyan, de nem is lett sikertelen. Persze nem szabad a történésznek a rend későbbi sorsát bemutatva azt az ostoba látszatot keltenie, hogy bezzeg minden jobban ment volna, ha ő ott van. Könnyű azt megmondani utólag, hogy mi lett volna jó, de az adott helyzetben mindig végtelenül nehéz a tárgyilag legmegfelelőbb döntést hozni. A rend fejlődésére nem illik rá sem a hanyatlás jelzője, sem a mustármag hasonlata. Mindkét szempont megengedhetetlenül leegyszerűsíti a dolgokat, hiszen itt legalábbis két szempont összefonódását kell tekintetbe venni. A Poverello olyan mozgalmat hívott életre, amely részben még önála is erőteljesebb volt, és őt mindenesetre túlhaladta a fejlődés. Még ha gyakran nem alakul is kívánságunk szerint a történelem folyamata, be kell látnunk annak belső szükségszerűségét, és ezt nem lehet minden további nélkül kárbavesztett munkának tartani. A rend nem maradhatott meg ugyan alapításkori állapotában, de nem mondható, hogy lassan elfajult, elkorcsosodott ahelyett, hogy tovább haladt volna a maga útján. Aki meggondolatlanul árulásról beszél, nem akarja észrevenni azt az óriási dolgot, ami mégiscsak a rend fejlődéséből adódott, és történetietlenül ítéli meg a dolgokat. A rendnek a maga számára be kellett látnia az idők mindenkori változását. Minden történelmi formációnak ki kell bontakoznia, ami elkerülhetetlenül változást von maga után. Ez olyan történelmi törvényszerűség, amely alól nincs kivétel. Mindig csak arra kell tekinteni, hogy milyen ponton mutatkozik más fejlődés és hogy ez milyen okokból származik. Egyedül az ilyen kérdésfelvetés nem meddő.

Azok a körök érezték magukat szent Ferenc igazi követőinek, amelyekből később a spirituálisok származtak, akik szó szerint vették a regulát, és az eredeti szabályok betartását követelték. Egészen hűek akartak maradni a Poverellohoz, és lándzsát törtek a keresztény forradalom állandósága mellett, amelynek nézetük szerint sohasem szabad ellaposodnia. A spirituálisok magatartását legjobban visszaadja a „Tökéletesség tüköré”-nek bevezetése. Ott azt olvassuk, hogy mit mondott Cortonai Illés szent Ferencnek. „Itt vannak a provinciális miniszterek, akik azt hallották, hogy új regulát csinálsz, és mert attól félnek, hogy túl szigorú lesz, ellentmondanak neked és vonakodnak, nem akarják magukat erre a regulára köte-

lezni. Ezt csak csináld saját magadnak, ne nekik. Akkor a boldog Ferenc égre emelte arcát, és így beszélt Krisztushoz: Uram, nem dicsértelek-e azért, hogy ezek nem hisznek bennem? Akkor pedig mindannyian hallották az égből Krisztus szavát, aki így felelt: Ferenc, a reguládban semmi sem származik tőled, hanem minden az enyém, és azt akarom, hogy ezt a regulát kövessék is, betű szerint, betű szerint, betű szerint, csűrés-csavarás nélkül, csűrés-csavarás nélkül, csűrés-csavarás nélkül. És hozzátette: tudom, hogy mit képes elviselni az emberi gyöngeség, és segíteni akarok nektek. Aki pedig nem akarja követni a regulát, hagyja el a rendet.”⁷¹ Ez a legenda pregnánsan fejezi ki a spirituálisok gondolkozásmódját. Végig tartanak e mellett az álláspont mellett a következő években, és egy lépést sem tántorodnak el tőle. Az első pillanatban az ember beleesik abba a kísértésbe, hogy teljesen igazat adjon nekik, hiszen ők őrizték meg leghívebben a ferences örökséget. Mindenesetre nem szabad részvétlenül olyant leírni az ő fájdalmas igyekezetükről, ami áldozatkészségükhöz ne illenék. Megvolt bennük a Poverello tüzének szikrája, és mint a minorita mozgalom balszárnya, sokban hozzájárultak a rend egyházas érzületének kialakulásához. Gemelli szerint ennek a rendkívül merész buzgalomnak köszönhetjük „a nagy ferences hőskölteményt.”⁷² Ennek ellenére azonban még a spirituálisok is olyan gondolatot ébresztenek, amelytől nem lehet megszabadulni. Jelszavuk — betű szerint — ellentmond annak az újszövetségi felismerésnek, hogy a betű öl, de a lélek éltet. A betűhöz való ragaszkodás olyan szűkkeblűsége vezetett, amely nem volt mentes túlbuzgóságtól. Sőt még csak nem is csupán a Poverello szabályzata mellett tartottak ki, amennyiben az ő evangélium — felújításából főleg a szegénység megvalósítását ragadták ki. Ez viszont csak egy része volt az egésznek, bár fontos része. Sőt, rövidesen idegen elem is belekeveredett ebbe a fájdalmas küzdelembe a szigorú szegénységért, amely megpróbálta a minorita rendet a joachitizmus pályájára terelni.

1241-ben a „Fiore-féle rend” egyik apátja Pisába menekült az előrenyomuló II. Frigyes császár elől, és az ottani minorita kolostorban hátrahagyta Joachim a Fiore összes iratait. Ez az olvasmány olyan hatással lett a ferencesekre, mintha szikra pattant volna bele puskaporos hordóba, most újra lángra lobbant az addig hamu alatt szunnyadó parázs. Joachim gondolatai találkoztak a spirituálisok

eszméivel, és ez a kettő együtt szükségszerűen újra föllobbantotta a keresztény forradalom tüzét. „Így a tulajdonképpeni forradalmárok a joachitizmus közvetlen betörésének hatása alatt ferences jámbor-ságba csaptak át. Forradalmárokká lettek a testvérek, ők magukat és koruk nagy eseményeit Joachim ígérete beteljesedésének tekin-tették.”⁷³ Lázba jöttek a spirituálisok, mert az ő merész értelmezé-sük szerint szent Ferencben kezdődött a Szentlélek koráról szóló ciszterci jövődőlés. „Valóban Ferenc az az angyal, aki a hatodik pecsétet feltöri” — mondták, és Alois Dempf megfogalmazása sze-rint „hallatlan világtörténelmi mítoszba” emelték a Poverellót, amely mámorító ragyogással sugárzott. Azt olvassuk benne, „hogy a tűz az izzását megfékezte, a víz az ízt megváltoztatta, a levegő éjjel világított, a száraz szikla balzsamos forrást bocsátott ki magából, minden elem az ártatlan Ferencnek szolgált.”⁷⁴ Ahelyett, hogy Joachim prófeciáját elhamarkodott messianizmusnak tekintették volna, ujjongtak, örültek a Szentlélek kereszténysége miatt, amely-nek bekövetkezte éppen előttük áll. Ebben a túlfűtött légkörben még akkor sem lohadt magasba csapó lelkesedésük, amikor II. Fri-gyes császár váratlan halála kapcsán fatális csapás érte a joachitiz-mus jövődöléseit. A spirituálisok soraiból származott Johannes Petrus Olivi és Ubertinus de Casale, az „örök evangélium” lán-goló hirdetői, amelynek üzenetét a spirituálisok megkülönböztették az Újszövetség négy evangéliumától. A ferences reformáció ilyen rendkívül élénk mozgású történelemteológiáját minden reménysé-gével és csalódásaival Ernst Benz mutatta be első ízben meglepő újszerűen „Ecclesia spiritualis” című tanulságos könyvében. Min-denesetre egészségtelen hóbort lett számos testvér körében a feren-cesség és joachitizmus összekapcsolása, ami forrpontra jutva a ra-jongást súrolta. A konstelláció sajátos volta abból adódott, hogy rendkívül színessé tette ugyan a spirituálisok mozgalmát a harma-dik istenországának a várása, viszont fenyegetővé vált számukra a joachitizmus követése, a ferences szellemmel ellentétes erjesztő anyag került vele a középpontba, és ezt sok testvér a szektarianizmus útjának tartotta. Sőt nyilvánvalóan eretnek megállapításokkal ke-veredtek a spirituálisok fölsrófolt várakozásai, ami följogosította a kúriát az ellenük való föllépésre. Így esett, hogy apokaliptikus vágyaik túlzásai miatt még eredeti céljukat sem érték el, a szigorú szegénység megvalósítását. Karl Balthasar megítélése szerint „fő bűnük a mozgalom végén vethető joggal a szemükre.”⁷⁵ Ezért nem

lehet a spirituálisokat minden rokonszenves lelkesedésük ellenére sem minden további nélkül egy sorba állítani szent Ferencel. Jelentős különbség van a Poverello és a spirituálisok között, ami mindenekelőtt a szeretet hiányában fejeződik ki. A szegénység rigorózus felfogásában elfeledték szent Ferenc szavát: „Boldog az az ember, aki felebarátját teljes gyöngeségében elviseli úgy, mint ahogy ő maga szeretné, hogy a többiek elviseljék.”⁷⁶ Mint minden történelmi mozgalomban, a spirituálisok körében is jó és rossz keveredett. Kitűnő követelmények mellett kérdéses gyakorlat. Törekvésük kétségkívül a keresztény forradalom megmentése, de alkalmatlan eszközökkel kísérleteztek, ami szükségszerűen bukásra ítélte az ügyet.

Minden szellemi kalandorságuk mellett is a spirituálisoknak köszönheti az utókor a ferences szellem legszebb irodalmi emlékeit. „A szimbolikus szent Ferenc-legenda”, amely a Poverello alakját vonzó felfogásban mutatja be, lényegében az ő művük.⁷⁷ Mindenekelőtt azonban a világhírű Fioretti gyűjtemény származik az ő körükből, amely mentes a joachitizmustól, és a spiritualizmust csak igen leplezve juttatja kifejezésre. Ebben a legendagyűjteményben a ferences néplélek sok mindent jobban megfogalmazott, mint Celano első életírása, hiszen ő még nem tudhatott mindenről. A történész ugyan ráncolhatja kritikus homlokát a XIV. századi eredetű „Szent Ferenc kis virágai” fölött, de azok kitűnően éreztetik Ferenc melódiájának hangvételt. A Fioretti-t nem szabad pusztán csak mesének tekinteni, tisztult embersége magán viseli a szentség koronáját. Valódi ferences szellemet árasztó dokumentum képes csak ecsetelni a Poverello minden fogalmat meghaladó feleletét arra a kérdésre, hogy mi a teljes boldogság. „Ha majd odaérünk Santa Maria degli Angeli-be, így teljesen átázva az esőben, és hidegtől átjárva, ha majd az út sárától elnehezülve és éhségtől elcsigázva bekopogtatunk, és a portás dühösen kijön, és azt kérdezi: kik vagytok? és mi azt mondjuk: két testvéred, — ő pedig majd azt mondja: hazudtok, csavargók vagytok, világcsalók, akik elveszik a szegények elől az alamizsnát, menjetek csak innen! És ha majd nem fog bennünket beengedni, hanem hagyja, hogy kint álljunk az esőben és hóesésben, fagyban, éhesen éjszakára, és ha majd az ilyen méltánytalanságot, az ilyen ridegséget és az ilyen kegyetlenséget türelemmel elviseljük, anélkül, hogy méltatlankodnánk és zúgolódnánk, akkor, ha alázattal és szeretettel végiggondoljuk, hogy jól ismer minket ez a

portás, de Isten arra hívta, hogy ellenünk beszéljen: az a teljes boldogság, öröm, Leó testvér!”⁷⁸ Az ilyen jellegű mondásokat aligha lehet kitalálni, s ha mégis költészetnek tartjuk, akkor az az örök poézis beszél belőle, amit maga az ég ihletett.

A rend másik irányzatát a „közösség”, a „kommunitás” szószólói képviselték, akiket később konventuálisoknak neveztek, és szintén komoly felfogású ferencesek voltak. Őbeljük is kitörölhetetlenül beléjük vésődött szent Ferenc mindenén túltevő alázata. A konventuálisok felfogása szerint az alapító alakja olyan magaslatra volt képes felemelkedni, amely nem alkalmazható minden emberre. Ez a megfontolás enyhítések bevezetésére vitte rá őket, amelyek nyilvánvaló kárt okoztak a rendnek. Őnáluk befejeződött a keresztény forradalom. A kezdeti robbanás után most a konszolidálódás idejének kellett következnie. A konventuálisok tudatosan igyekeztek kicsinyíteni a Poverello vallási radikalizmusát, hogy több embert tudjanak a rendhez elvezetni. Nem rossz szándékkal táplálták az enyhítés vágyát, az ő beállítottságuk messzemenően a lehetetlenség belátása volt, nem annyira elszántság hiánya. A kúria jóindulattal viseltetett törekvéseikkel szemben, és annak segítségével el is érték céljukat. Az az ellenvetés, hogy a konventuálisok lábbal tiporták volna szent Ferenc reguláját és végrendeletét, ilyen általánosságban méltánytalan. Bizonyára voltak közöttük olyanok is, akiknek minden mindegy volt, és akik fenyegető laxizmusnak hódoltak. De voltak nagy számban kemény ferencesek is, akik erőiktől telhetőleg igyekeztek utánozni a szeráfi példát. Közöttük élt később Copertinói József, elragadtatásaival minden idők egyik leginkább lenyűgöző szentje. Szent Bonaventura közel állt a konventuálisokhoz, de őt nem szabad velük teljesen azonosítani. Kifogástalanul élt, olyan magasrendű lelki adományai voltak, és olyan kiengesztelő szeretet töltötte el, hogy azt mondták róla: mintha őrajta nem is látszana Ádám bűne. Előzékenységgel igyekezett a pártok fölött állni, és ő volt az a megfelelő ember, aki képes volt a fölkavart rendnek megszerezni a számukra sürgősen szükséges békét. Mint a rend generálisa, finom lényével arra törekedett, hogy ne tegyen hozzá semmit a ferences regulához, és ne is vegyen el belőle semmit. Nyilván Ferenc szándékai ellenére küldték Párizsba mint tanítót tanulmányok folytatására. Tanításában mégsem tagadta meg a ferences szellemet, és a tudomány békülékeny szellemű művelésére törekedett. „Amit szent

Ferenc érzett és átélt volna, azt kellett szent Bonaventurának gondolnia” – írja Gilson.⁷⁹ Tényleg „az emlékezés szolgálatába állította az értelmet”, és a tudományt pusztán módszernek tekintette sokkal mélyebb cél elérésére. Nem annyira tudást, mint bölcsességet keresett, amelyben mindig ott lángolt a szeretet. „A vágyakozás embere” volt. „A vágy kétféleképpen gyullad föl bennünk – írja –, az imádság hívására, ami felkiáltásra készítet a szív sóhajában, és a lelki pillantás hatására, amikor a kedély a fény sugarát a legállhatatosabban és legkifejezettebben önmagára visszafordítja. Ezért hívom föl mindenekelőtt az olvasót az ima sóhajára Krisztus, a megfeszített által, akinek vére által a bűnök szennyétől megtisztultunk. Nehogy azt higgye, hogy elég az olvasás kenet nélkül, a szemlélődés tisztelet nélkül, a kutatás csodálat nélkül, a körülpillantás ujjongás nélkül, a fáradozás jámborság nélkül, a tudomány szeretet nélkül, a belátás alázat nélkül, az igyekezet távol az isteni kegyelemtől, a fürkészés Istentől belénk lehelt bölcsesség nélkül.”⁸⁰ A Bonaventura-hagyomány inkább lelki atmoszféra, mint logikus rendszer, ágostoni platonizmusa az élet alakítását célozza. Belülről szemlélve védelmeztek a ferencesek egészen a zseniális gondolkodók, Bacon és Duns Scotus fölléptéig más irányú skolasztikát, mint amit a középkori főiskolákon általában tanítottak. A régebbi ferences iskola nem a megismerés kedvéért művelte a tudományt, mert az ilyen beállítottság csak sokat akar tudni, és kritikus csömörben végződik. „Mit használ sokat tudni, de semmibe bele nem kóstolni!” Bonaventura nem ismer öncélú tudást. Az embertől elszakított cél szükségszerűen terméketlen. Az a tudás, amely nem vezet el az igazságra, hogy arra az ember ráébredjen és azt átlássa, pusztán tudós ballaszt, amely elterel a lényegestől. Ő azért kívánta a felismerést, hogy ezáltal az ember jobb legyen. Szerinte csak annyit kell tudni, amennyit az értelem képes megvalósítani. Ebben a belátásban feloldó, sőt megváltó erő rejlik. Egyedül csak az az ismeret nevezhető gyógyító, szent megismerésnek, amely bensőleg előbbre viszi az embert, fölemeli. Rendkívül figyelemreméltó a ferences „tudománynak” ez az elve, amelyet soha sem lehet elég intenzíven alkalmazni a jelenben, pedig csak ez képes fölülemelkedni túl intellektuális korunk halálos tudás - válságán.

Súlyos összeütközések adódtak a spirituálisok és konventuálisok között, amelyet Heribert Holzapfel mutat be „A ferences rend tör-

ténete” című művében. Ezek miatt valóságos kínszenvedések történetévé lett a rend története, úgy hat, mintha szent Ferenc passiójának folytatása lenne. Az ember gyakran csodálkozik, hogy a Poverello alapítása képes volt kiállni ezeket a megrázkódtatásokat. Igazán szomorú, hogy milyen mértéktelenül küzdött mind két párt egymással, és a harc hevessége széteséssel fenyegette a ferences mozgalmat. A szeráfi örökség, amelyet szent Ferenc a testvérekre bízott, és az a köszöntés is, hogy „az Úr adjon neked békét”, gyűlölködő vita középpontjába került — ami ugyancsak Krisztus sorsára emlékeztet. Krisztus utolsó vacsorájának hagyatéka ugyanígy felfoghatatlanul civakodás oka lett keresztények között. Az engesztelhetetlen marakodás képezi a rend történetének legnagyobb tragikumát, bár a ferences valósághoz hozzátartozik, és az igazság kedvéért szépítés nélkül meg kell említeni. Milyen keserű ellentétben áll szent Ferenc szavával: „és szeresd azokat, akik ellened vannak!” De minden szomorúság ellenére, amit az ember ezek miatt a küzdelmek miatt érez, megállapíthatja, hogy mégsem pusztán vitázó hangulatból eredtek azok. A vita tárgya szent Ferenc végrendelete volt, e körül buzgólkodtak. Márpedig ott, ahol végső igazságok forognak kockán, mindig is föllángoltak a legbenső szenvedélyek, az a lelkiismeretre gyakorol nyomást, és nem lehet készségesen engedni, hogy azután éppen nem örömdolgozatok lássanak napvilágot. A pápák beavatkozása csak kényszeredetten hallgattatta el egy-egy időre a felkavart kedélyek megnyilvánulásait, Végül is a konventuálisok juttatták érvényre felfogásukat mint többségi párt. Az 1262. évi általános káptalan még azt is elhatározta, hogy meg kell semmisíteni a Poverello minden régi életrajzát, a Bonaventura tollából származót kivéve, amelynek azokat helyettesíteni kellett volna. Ne merülhessen fel többé zavaró kép az eredeti Poverellóról. Ennek a fatális felszólításnak azonban szerencsére nem lett teljes foganatja. Pápai engedéllyel sikerült viszont a konventuálisoknak a szegénység szigorát enyhíteni, és a városokban való megtelepedés révén megengedték pénzbeli alamizsnák elfogadását is, hiszen természetbeni koldulás már nem volt kivihető. Az ellenálló spirituálisokat itt is, ott is örökös fogságra ítélték, másokat máglyára küldtek. Végül a rend egész balszárnnyát kiközösítették. Megrázó drámai esemény a spirituális mozgalom elfojtása, mindkét fél súlyos bűnnel terhelte magát. 1430-ban újabb szakadás következett be, mert a fekete ferencesek a kolostori tulajdont elismerték, míg a barna fe-

řencések meg akarták tartani a vagyontalanságot, egyřbként azonban szintén nem tartották kötelezőnek a végrendeletet, és tanulmányokat folytattak.

A spirituálisok tézise és a konventuálisok antitézise ellenében a kapucinusok foghatók fel szintézisnek. Basciói Mátéra vezethetők vissza, aki egy alkalommal ima közben belső hangot hallott. „Kövesd a regulát betű szerinti hűséggel.” Hogy engedelmeskedjék az égi felszólításnak, titkon elhagyta kis kolostorát, és kieszközölte Rómában a pápa engedélyét, hogy szabad legyen neki engedelmeskednie ennek az isteni parancsnak. Ez a nap tekinthető a kapucinus rend megalapításának. A régi obszervánsok minden elképzelhető módon megnehezítették, akadályozták azt, hogy létrejöhessen. Mégis sikerült Máténak testvéreket nyernie reformtervei számára, és számuk gyorsan növekedett. A kapucinusok neve onnen ered, hogy mikor meglátták őket a gyerekek, capuccini,— kapucnis emberekkiáltással üdvözölték őket. Ők támasztották fel a spirituálisok szellemét joachisztikus tendenciák nélkül. Újra teljes szigorral akarták teljesíteni a régi szabályokat, és kötelezőnek nyilvánították a Poverello végrendeletét is. Ezt a határozatot a kúria jóváhagyta. „A regula nem az engedelmesség miatt van, a rendezett közösség kedvéért, hanem az engedelmesség, a kolostor van a regula kedvéért. Ezt az elvet képviselték a kapucinusok, a ferences regula elsőbbségéért harcoltak a szervezéssel szemben, hűséges engedelmességet követeltek a regula iránt az egész rendtől” — jegyzi meg történetírójuk. Hamarosan föllendült a kapucinus rend a soraikból kikerülő lángszavú prédikátorok hatására, működése pedig még nagyobb hatású lett volna a XVI. században, ha generálisuk, Ochino, egy zseniális, de nyugtalan természetű ember nem szakad el az egyháztól. Ezzel súlyosan kompromittálta a fiatal rendi reformot. Ochino Genfbe menekült, és ez veszélyeztette az egész kapucinus mozgalom további sorsát. De a közösség leküzdötte az életveszélyes válságot, kettőzött buzgósággal próbált kitartani és ezáltal visszanyerni korábbi népszerűségét. Mind a mai napig kedvelt népmisszionáriusok a kapucinusok, a hallgatóság szükségleteihez szabják prédikációikat, erőteljesen, életszerűen, szemléletesen fejezik ki magukat a szószéken. Népszerűség szempontjából aligha mérkőzhet velük más szerzetesrend, mert nem választja el őket intellektuális szakadék az egyszerű emberektől.

Sokkal nyugodtabb képet nyújtanak a klarisszák — így nevezik a ferences mozgalom női ágát. A második rend mindenekelőtt azzal dicsekedhet, hogy szent Ferenc örökségét a leghűségesebben kezelte. Az képesítette őket erre, hogy az a nemesi származású Klára állt az élén, aki a Poverello legkorábbi követői közé tartozott, és aki női érzékével fölfogta azt a szellemet, amelyet Ferenc sugárzott magából. Kapcsolatuk olyan vallásos finomság, amilyent ritkán tapasztalhatunk a történelemben. Időtlen példa marad minden kor számára, hogy milyen józanságot tanúsított ez a védtelen nő, és hogyan tudott ellenállni a kúria minden kísértésének. Meg akarták nyerni annak a gondolatnak, hogy enyhítse ő is a szegénységet. „Nem akarok az örökkévalóságban felmentést Krisztus követése alól” — válaszolta alázatos fensőbbiséggel minden pápai kísérletre, és képes volt érvényre juttatni a szegény nők rendje számára a tulajdon teljes tilalmát.⁸² Szent Ferenc lelki leányai közül az elsőszülött rendkívüli biztosítékkal lépett át az örökkévalóságba. „Mióta a mi Urunk Jézus Krisztus kegyelmét megtapasztaltam, nem tűnt keserűnek számomra semmi fáradság, nehéznek semmi vezeklés, kínosnak semmi fájdalom.”⁸³ Azt a munkát, amit a klarisszák templomok és iskolák érdekében évszázadok során teljes csöndben végeztek, egyedül csak Isten látja, aki belelát a rejtekbe.

Meg kell említenünk végül „a testvérek laikus társaságát.” Ez volt a harmadrend eredeti neve. Nemcsak pótmozgalom volt, amit elég lenne csak pár szóval érinteni. Lényeges a papi és világi keresztény élet közötti úr áthidalásában, „integráns része az egész ferences mozgalomnak.”⁸⁴ Éppen a harmadrend képviselte a Poverello eredeti célkitűzését, a világ átitatását újra az evangéliummal. „Ami ugyanis addig egyetlen rendalapítónak sem jutott eszébe, hogy a szerzetesi életet mindenki közös jószágává tegye, szent Ferenc tette meg először” — ezekkel a szavakkal méltatta XV. Benedek pápa a harmadrend megalapítását. A hivatásuk körében és házasságukban megmaradó harmadrendi tagoknak óriási jelentősége lett a kereszténység ferences szellemmel való áthatása terén. Látványos nem volt, de annál jelentősebb hozzájárulás a neoplatonista tartózkodás nélküli hit, közvetlenebb egyházi gondolkodás elterjesztéséhez. A középkor állandó háborús viszályai közepette jótékony hatású volt már az az eredeti tilalom is, hogy harmadrendieknek nem volt szabad fegyvert hordani. A harmadrend minden ember szá-

mára járható utat akar mutatni a tökéletességre a világban. Tagjainak „ténylegesen és lényegében végre kell hajtania lélekben ugyanazt a szakítást a világgal, mint amelyet a szerzetesek külsőleg is betű szerint végrehajtanak.”⁸⁵ A világi emberek rendje tényleg új állapot, és különbözik minden korábbi ún. testvériségtől. Ahelyett, hogy a laikusok szerzetessé tételéről beszélnének, inkább a szerzetesség új formáját kell benne látnunk, amely a harmadrend jellegét adja. Ez nem a szerzetesség polgárivá tétele, különben nem származtak volna belőle állandóan igazi szentek. Ferences fényt sugároztak a világban, és az világosabb lett általa. Elég csak a végtelenül szeretetreméltó Árpádházi szent Erzsébetre gondolnunk, aki egy alkalommal megölelte cselédeit, és ezzel megmutatta, hogy a keresztény forradalom a fejedelmi rátartiságot is eloszlatja. „Ugye megmondtam, hogy az embereket fel kell vidítanunk.”⁸⁶ Meg kell említeni a nagy vezeklőt is, Cortonai Margitot, akinek François Mauriac mint „a vidám Ferenc komor leányának” állított emléket művészi életrajzzal.⁸⁷ De nagy emberek is hozzátartoztak a harmadrendhez, Dante és Columbus, a kutató Pasteur és a feledhetetlen arsi plébános.

Beszéljünk bár az első, másod- vagy harmadrendről, valami lényeges dolog hiányozna a kereszténységből, ha valamelyik ezek közül eltűnne. Kétségtelen, hogy a három rend fiai és leányai — hogy így fejezzük ki magunkat — hitelesebben szeretik a Poverellót mint elkötelezetlen modern esztéta csodálói, mert ők szegény életükkel bizonyítják állandóan hozzátartozásukat. Ugyanakkor ha valaki komolyan mérlegeli az alapvetést, képtelen átsiklani afölött a súlyponteltolódás fölött, ami az első rendben lezajlott. A lelkipásztorkodó prédikátori tevékenység, amely eleinte csak egy része volt az evangélium követésének, mindinkább fődologgá lett, és manapság szinte teljesen igénybe veszi szent Ferenc fiait. Ezáltal elveszett a kistestvérek bizonyos sajátossága, miután más rendnek is van hasonló célkitűzése. A népmissziós feladatok mindenesetre háttérbe szorították a totális evangélium-felújítást, ami pedig a Poverello elsődleges törekvése volt. A pillantásoknak mindig rá kell terelődnie a történelmi fejleményeket megelőző eredeti lángfolyamra, csak ebből indulhat ki a vallási újjászületés ereje. Visszanyúlás a forráshoz még képes lehet újra mozgásba hozni a keresztény forradalmat, ami szent Ferenc fiainak legelőkelőbb feladata, mert egyedül neki van

meg a képessége arra, hogy úrrá legyen minden kínos problémán, amelyek fojtóan fenyegetik a jelenkor emberét. Az a sürgető problémakör mindig is az egyik legsúlyosabb dolog, amelyet elégtelen kifejezéssel „társadalmi kérdésnek” nevezünk, és amelynek megoldásához addig az embereknek nem volt erejük. A mai társadalmak súlyos zavarokba taszították korunkat, amelyek mindig újabb háborúkra vezethetnek, míg az evangélium radikális jelenné tétele földrengésszerűen hat ma ugyanúgy, mint Assisi nagy korszakában, és képes minden nehézség áthidalására.

Ha a ferencességre gondolunk, belső szükségszerűség tereli vissza mindig a gondolatokat szent Ferencre. Ő még mindig láthatatlanul ott jár a keresztény ember mellett, és bátorságot önt belé ahhoz, hogy őt feltétlen kövesse, mert egyedül ezáltal válik az ember krisztusivá. Mint olyan keresztény, aki állandóan az után vágyott, hogy még egyszer újra kezdhesse, a Poverello fenntartás nélkül merte magát az evangélium karjaiba vetni. Emiatt a cselekedete miatt ő még ma is mérhetetlen mélység, amit a maga felfoghatatlanságában sohasem lehet maradéktalanul magunkévá tenni. Csoda, amelynek csak egyik értelmezése az, amit Bernanos róla ír. „Ferenc nem hívta ki a gyűlöletet, nem próbált vele dacolni, a szegénységbe vetette magát, és mélyen belemerült minden kegyelem és minden tisztaság forrásába. Nem kísérelte meg az egyháztól elragadni jogtalanul szerzett javait, hanem elhalmozta láthatatlan kincsekkel, és ennek a kol-dusnak törekeny keze alatt arany és jókedv halmaza kezdett ki-virágzani úgy, mint a tövises sövény áprilisban.”⁸⁸ De ezek a szép szavak csak akkor lesznek igazak az olvasó számára, ha égő vágy kiáltásával olvassa el azokat. Már Celano is úgy kiáltott fel: „bár jönnének újra olyan napok, mint kezdetben.”⁸⁹

SZENT DOMONKOS ÉS A PRÉDIKÁTOR REND

1

Az ember szereti az érdekességet. Lehetőleg legyen az eseményekben valami türelmetlen feszültség, hogy magukra vonják a figyelmet. Minél nagyobb a szenzáció, annál több ember fut utána. De hogy mit tartsunk a neuraszténiás szenzációhajhászásról, az érdekesség viszketegségéről, azt senki sem fejezte ki jobban Kierkegaardnál. Valaki azt mondotta neki, hogy a hivatalos kereszténység láttán „rendkívül érdekes olvasni” az ő fejtegetéseit, még ha nem is lehet hozzájuk csatlakozni. Erre a következő választ adta. „Igen, van valami, ami még szomorúbb, mint amit az emberek szeretnek a legszomorúbbnak tekinteni azok közül, ami embert egyáltalán érhet: esztét veszteni. Ennél van még szomorúbb dolog is! Létezik erkölcsi tompaság, a jellemtelenség szennye, amely iszonyúbb, talán gyógyíthatatlanabb is az értelem megháborodásánál. Hogy egy ember nem képes többé felemelkedni, hogy saját tudata nem képes őt emelni — talán ez a legszomorúbb, amit emberről el lehet mondani. Mint a sárkányt eregető gyerek, csak saját tudata a játéksárkány. Érdekes neki, borzasztó érdekes nézni, hogy hol van, csak éppen őt magát nem emeli meg, ő benne marad a mocsokban, és mind betegesebben sóvárog az érdekesség után.”¹ A valóságban ellensége az érdekesség a lelki dolgoknak. Az érdekesség nem mindig jelentős is egyúttal. Tudatosan küzdeni kell az ellen, hogy valaki mindig csak az érdekességet hajhássza, sőt még a vallásos dolgokat is csak „féllelmetesen érdekesnek” találja. Az állítólag érdekes ember helyére Angelus Silesius szerint a lényeges embernek kell kerülnie.

Sohasem az érdekességen múlik. Ez Calarnegai Domonkos életének tanulsága. Aki az ő személyiségével foglalkozik, megszabadul az érdekesség ingerétől, pedig ebben a bűnben nagyon sok ember elbukik. Ezt a szolgálatot teszi meg Domonkos a középutra törekvő

keresztény számára, megszabadítja szellemi gyönyörök keresésétől, és újra megnyitja szemét a lényeges dolgok fölismerésére, ami sokkal tisztábban kirajzolódik nyugodt, éles fordulatok nélküli életutakban, mint élvhajászó kalandokban. Az ő lényének látszólagos mozdulatlansága nem unalom. Aki mélyebben belehatol, fölfedezi benne a lényeges embert, olyan szellemi súlyt talál cserébe a tespedés helyett, hogy azt semmi pénzért nem akarja nélkülözni többé.

Vallási nagysága a korviszonyokból, nem pedig spanyol eredetéből adódik. Még mindig sok ember hamis képet alkot magának a középkorról. Vagy „sötét középkorról” beszélnek, mint a felvilágosodás, babonákról, vagy pedig Novalisszal romantikus szavakra fakadnak: csodálatosan szép idők voltak, amikor Európa keresztény ország volt . . . Egyik elképzelés sem felel meg az igazi középkornak. Nem volt egységes, igen különböző tendenciák uralkodtak. Domonkos évszázadában bizonyos veszélyek fenyegettek, számos bomlási tendencia ellen kellett védekezni. Ritkán látszik annyira, mint épp ebben a korban, hogy az erős bizony gyakran gyengének bizonyul. III. Ince volt a pápa, amikor a pápaság hatalmának csúcspontján állt. Impozáns uralkodói öntudata volt, és erőssé akarta tenni az egyházat. Kívülről szemlélve ez sikerült is, a valóságban azonban gyenge volt a kereszténység, és ezt maga Ince pápa is jól érezte. Az egyház óriási épületén itt is, ott is repedések mutatkoztak, a felszín alatt pedig erjedési folyamatok játszódtak le. Két szimptómán látszik világosan az elharapódzó betegség, és azok egymással félreérthetetlenül összefüggnek.

Veszélyesen aláásta az egyház látható hatalmi állását egy olyan kérdéses helyzet kialakulása, amelyben Ince pápa megítélése szerint főleg maguk az egyház képviselői voltak bűnösök. Igen hiányosan teljesítette feladatát a klérus, megfeledezett kötelességeiről. A papok szegyenletesen tudatlanok voltak, és az tekintélyük rovására ment. Képzettség híján képtelenek voltak érvényt szerezni az egyház törekvéseinek. Merészen jogtalan követelésekkel leplezték saját tehetetlenségüket. Ennél a durva tudatlanságnál még rosszabb volt az a keresztényietlen életmód, amelynek sok klerikus hódolt, és ez tévedésbe ejtette a népet a keresztény tanokat illetően. Mind szétszóródnak a juhok, ha a pásztorok nem állnak hivataluk magaslatán. Az egyház ebből eredő elvilágiasodása volt a fő oka a nép mind

nagyobb széttúllésének, amely nevezetesen Franciaország déli részén roppant mérvű volt.

Az egyház hanyatlása alkalmat adott az eretnekség elharapódzására, amely nyíltan a pápaság ellen fordult. Az eretnekek kiváltak az egyház kötelékéből, és olyan módon önállósultak, ahogyan az vallási igényeiknek jobban megfelelt. Nemcsak jelentéktelen emberek kis csoportja, amely korlátoltságánál fogva mást nem is tehetett, hanem Dél-Franciaország nemessége is nyíltan csatlakozott a katharokhoz, és lehetőségeihez mérten támogatta az eretnekség ügyét. Rendkívül széles áramlattá bővült a kathar mozgalom, voltak helyek, ahol a lakosság többsége már nem tartozott az egyházhoz. Az albigenseken kívül a valdensek is erősen sokasodtak, akik nem távolodtak el annyira az egyháztól, mint a gnosztikus katharok, sőt velük mind nagyobb ellentétbe kerültek. A valdensek kezdetleges bibliai kereszténységet képviseltek, amely erkölcsi komolyságával erős vonzást gyakorolt sok emberre a klérus lezúllásának korszakában. Életmódjuk is megfelelt tanításaiknak, vándorprédikátoraik valóban apostoli életet éltek. Méltánytalan dolog vallási életmódjukat gyanúval szemlélni. Az eretnekek komolyan vették saját törekvéseiket, és buzgóságuk kedvezően ütött el számos jólétbe sülyedt pap keresztényietlen életmódjától. Az eretnekség győzelmes kibontakozása oki kapcsolatban állt az egyház hanyatlásával, az eretnekek erőteljes előretörése szükségszerű következménye volt az egyházi letargiának. Ezt a történelmi helyzetet kell maga elé állítania annak, aki teljes jelentőségében föl akarja fogni Domonkos életművét.

Domonkos sajátos jelleme rögtön szembetűnik egy jelentéktelen kis esemény kapcsán, amiből azonban mégis nagy dolog lett. 1206-ban kis úti társaságot kísért Rómába Spanyolországból. Diego püspök utazott oda, mert le akart mondani kasztíliai püspökségéről, hogy a kunok közé menjen misszionáriusnak, és ehhez kellett a pápa jóváhagyása. Látható, hogy Diego igen vallásos ember volt, és bár kevés híradás maradt fenn róla, rendkívüli ember alakja sejlik föl előttünk a sovány adatokból. Domonkos kísérte, alperjele, aki azonban vallási erő tekintetében nem maradt el mögötte. Őrála is kevés megbízható adat áll rendelkezésre Spanyolországban töltött életszakaszáról. Az azonban bizonyos, hogy igen komolyan vette

hivatását. Oly buzgón végezte tanulmányait annak idején, hogy gyakran alig aludt éjjelente. Egy éhínség idején viszont gondolt egyet, és eladta azokat a kedves könyveit, amelyekbe pedig már számos megjegyzést is beleírt. Az árát odaadta a szegényeknek, mert nem akart „holt betűnek szolgálni, mikor élő emberek éhenhalnak.”² Csak olyan volt képes ilyesmire, akiben már fiatalon igazi vallási tűz lángolt. Ez későbbi tetteiből is mindig újra kitűnik. Kifejezett vallásossága készítette őt arra, hogy tanulmányai végeztével kánokságot vállaljon Osmá alapítványában. Így jutott közelebbi kapcsolatba Diegoval, és így adódott, hogy őt az Örök Városba kellett kísérnie. VIII. Alfonz spanyol király azonban arra kérte a kis útitársaságot, hogy tegyenek egy kis kerülőt, és látogassák meg leányát, aki a francia trónörököshöz ment férjhez. Az uralkodó kívánságát szívesen teljesítették, és ez a látszólag véletlen kitérő váratlanul igen nagy eseménynyé tette utazásukat.

Dél-franciaországi tartózkodásuk alkalmával meglepetve tapasztalták az ottani viszonyokat, egyáltalán nem voltak rá elkészülve. Spanyol hazájukban zárt frontot képezett az egyház, súlyos harcok forrasztották egybe, amit a mórók ellen vívtak. Évszázadokon át ez formálta a spanyol történelmet. A szaracén veszedelem miatt mindig újra küzdeni kellett a kereszténységért, egy percig sem volt magától értetődő. A kényszerhelyzet élővé tette a spanyol kereszténységet, és meg is maradt ez a jellege egészen a legújabb időkig. Dél-Franciaországban ellenben a helyzet éppen ennek a fordítottja volt. Az álmos közömbösség olyan holtpontra juttatta az egyházi életet, hogy az közel volt ahhoz, hogy teljesen meg is szűnjön. A szomszédos ország vallási elhanyagoltsága éles ellentétben állt a hősiessé spanyol beállítottsággal, és képzelhetjük, hogy ez milyen fájdalmasan érintette Diegót és Domonkost. Súlyosan nehezedett a két útitárs lelkére az egyház gyengeségének és az eretnekség terjedésének tudata. Képtelenek voltak pusztán félelmetes úti élményként elkönyvelni. Föl sem merült előttük az ilyen elkötelezettség nélküli szemléletmód, ők keresztény felelősségük tudatában szemléltek a helyzetet. Diego és Domonkos a legsúlyosabban találva érezte magát az élmény hatása alatt. Ami szemük előtt feltárult, az nem volt más, mint koruk egyházi végszükség-állapota. Látták a válságos szituációt századukban, pedig papi emberek a legszívesebben elnéznek az ilyesmi fölött. Becsapják önmagukat, vagy pedig

hasztalanul panaszkodva beszélnek róla. Pedig ezen a reális szemléletmódon múlik minden, amely nem tűr meg fikciókat, és amelynek pillantása soha sem lehet eléggé éles és határozott. Már akkor is sokat köszönhetünk Domonkosnak, ha csak ezt a kötelességérzetet tanuljuk meg tőle. A két spanyol kortársaik panaszait Krisztus szemével nézte, aki azt mondotta: szánom a sereget, mert olyan, mint a pásztor nélküli nyáj. Igen nagy dolog az, ha a keresztény embert teljes mélységében megragadja saját korának névtelen szükséglete, nem siklik el fölötte csalóka álmindokkoddal. Nem kevésbé jelentős kérdés, hogy kellően fölfogja-e az igazi okokat. Vitathatatlanul ez volt az a döntő pillanat Domonkos életében, amelyben teljes súlyával tudatára ébredt az évszázad vallási szükséghelyzetének. Látomás erejével rázta meg. Ettől kezdve ez a kérdés lett az ő nagy egyéni problémája. Nyomasztó teherként nehezedett rá ez a felismerés, és élete végéig nem tudott megszabadulni tőle. Tartózkodó lényével nem tört ki sopánkodó panaszokban évszázadának lelki nyomorúsága láttán. Az iszonyattól bensőleg megrázva egészen keresztényi módon vette papi szívére a vallási végszükséget, hogy hallgatagon, szó nélkül végkimerülésig győtrődve vívódjék vele magában. Szent Domonkost csak ebből az úti élményéből lehet megérteni, mely idegen eretnek országban érte. Ez képezi gondolkodásának kiindulópontját, ebből minden levezethető. Miután végül eleget tettek uralkodói megbízatásuknak, Diego püspök pedig nem kapta meg a pápától a kért beleegyezést, mindketten visszatértek Dél-Franciaországba, ahol előre nem látott feladat várta őket, és ez életüknek döntő fordulatot adott. Időközben arra a meggyőződésre jutottak, hogy ezen a vidéken, nem pedig a távoli kunok között kell küldetésüknek eleget tenni. A kereszténység belső frontja lett fontos számukra, amely tényleg mindig elsőbbséget élvez a külső fronttal szemben. Hogy eredetileg Diego vagy Domonkos ötlete volt-e az a felismerés, azt ma már nem lehet megmondani.

Domonkos nem elégedett meg azzal, hogy meglátta korának szükségét. Azzal még nem segítünk, ha csak megállapítjuk a bajt. Az még attól megmarad. Az igaz, hogy először fel kell állítani a helyes diagnózist, de ők ketten, mint élő keresztények mindenekelőtt arra érezték magukat kényszerítve, hogy a sürgősen szükséges terápiát alkalmazzák. Felismerték azt az elháríthatatlan kötelességet, hogy a bajon segíteniük is kell. Domonkos egyszerűen viselkedett a megrázó helyzetben az egész ügygel kapcsolatban. Szó sincs róla, hogy

afféle közhelyeket vett volna elő, mint pl. az, hogy „az embereknek újra többet kell járniuk a templomba”. Nyilván rögtön látta az olyan jelszó haszontalanságát, hogy „vissza a régi állapotokhoz”. Hiszen mennek akkor maguktól is templomba újra az emberek, ha élő kereszténység alakul ki bennük, nem csak megmerevedett intézmények képét ölti az egész kereszténység. Ő bátor ember volt, aki új utaktól sem riadt vissza gondolataiban. Teljesen világossá vált előtte, hogy hagyományos eszközök már nem alkalmazhatók ezzel a roppant vallási végszükséggel szemben. Régi módszerekkel nem lehet hanyatlást megállítani. Hatástalanoknak bizonyultak, — új ruhát nem lehet régi rongyokkal foltozni. Az erők ilyen hiábavaló szétforgácsolása helyett abszolút új útra kell lépni, amelynek ki-látása is van a cél elérésére. Nem öntött új bort régi tömlőkbe, hanem rá várt a feladat, hogy a régi kérdésre új feleletet adjon. Legbensőbb igyekezetének megfelelő téma, sokkal súlyosabb minden érdekességnél. Eljárása a maga korában modern volt, merészebb nem is lehetett volna, és bizonyos, hogy az aggályoskodó kedélyeket nem kevésbé rémítette meg akkoriban. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy mennyire haladó volt, mert csak így kap plasztikus formát egyébként mintegy félhomályban álló alakja, és csak akkor találja az ember útmutatónak az ő föllépését saját problémafölvetése számára.

Dél-Franciaországban már az első éjjel is véletlenül épp egy eretneknél szállásolták el. Mintegy spontán beszélgetésbe elegyedett az emberrel, egész éjszaka beszélgettek, és mire felvirradt, újra megnyerte őt az egyháznak. Ezt a tapasztalatot úgy tekintette, mintha égi útmutatás lett volna a maga számára. Megtanította arra, hogy hogyan kell az eretnekekhez fordulni. Beszélni kell velük, elfogulatlanul, egyszerű szavakkal, lenézés és leereszkedés nélkül ember-számba kell venni őket. A vallási beszélgetés elkerülhetetlen szükségletnek mutatkozott. Önmagában véve pedig nem számított újdonságnak az eretnekekkel folytatott vita az egyház történetében. Az első századokban még vitáztak a keresztények ellenfeleikkel. Már Pál apostol is így tett az Apostolok Cselekedetei szerint, roppant szenvedéllyel vitázott a zsidókkal, az apologéták pedig írásos formában érveltek. Sőt Augustinus is összejött később a donatistákkal, hogy megbeszélje velük a vitapontokat. Még későbbi korszakokban azonban feledésbe merült a keresztényi beszélgetés, és az

elnyomás módszere lépett a helyébe. Gondoljunk csak Nagy Károly eljárására a pogány szászokkal szemben. Évszázadok múlva tért vissza Domonkos a vallási beszélgetéshez, és ismét kezdte alkalmazni, saját fölényének teljes tudatában. Jelentős pillanat volt az egyház történetében, amit érdemes rögzíteni. Végre, végre, mégis, újra beszéltek egymással keresztények és másképp gondolkodók. Megpróbálták megalapozni vallási nézeteiket, és elkerülték azt, hogy ellenfeleikre egyszerűen csak rákényszerítsék a kereszténységet. A két spanyol átutazó meg volt győződve felfogásának helyességéről, nem kárhoztatták csak úgy kurtán az eretnekeket, hanem megkísérelték azt, hogy érvekkel győzzék meg őket. Tisztességgel foglalkoztak velük, nem kímélték a fáradságot, részletesen cáfolták gondolataikat. Megvetés és gyűlölet nélkül próbálták megnyerni az albigenseket és valdenseket fejtegetéseikkel. A virágzó középkorban méltán nevezetesek ezek az eretnekekkel folytatott viták. A legmagasabb rendű humanitás bizonyítványát állítják ki a spanyolokról. Ez önmagában véve is elegendő lenne ahhoz, hogy tisztelettel gondoljunk Domonkosra. Beszélgetési módszere egyértelmű lemondást jelentett arról a hatalmaskodó jelszóról, hogy „kényszerítések őket bejönni”. Emiatt tűnt el ugyanis oly fenyegetően az egyháztörténelem egyik szakaszában az evangéliumi magatartás. Mindenesetre a konkrét helyzettől függött Domonkos új módszere. Dél-Franciaországban, ahol körülbelül egyenlő erős pártként álltak egymással szemben katolikusok és eretnekek, rá kellett lépni erre az útra. Ő merészségében még gyakran attól sem riadt vissza, hogy megnevezett egy eretneket döntőbírónak, aki odaítélje egyik vagy másik félnek a győzelmet. Nem kényszerűségből folyamodott ehhez a módszerhez az eretnek országban, mintha nem maradt volna más választása. Belejátszott a hit győzni képes erejének szuverén tudata. Rendkívüli atmoszféra uralkodik az ismét bevezetett vitákban, félreismerhetetlen keresztényi felfogást, nemcsak nemes emberséget sugároznak. Ezeknek a beszélgetéseknek az értéke maradándó, ha nem is vezettek mindig a kívánt eredményre. Amint az gyakran történni szokott, volt úgy, hogy mindkét fél győztesnek tekintette magát, noha a valóságban nem egészen úgy folyt le a beszélgetés. Ez azonban nem okozott döntő törést a vitatkozó módszer folytatását illetően. Nyilván ez is tökéletlen, mint minden emberi dolog. Mint ahogy a demokrácia minden vele kapcsolatos hiba és hiányosság ellenére viszonylag állandó állami berendezkedés, az emberi szellem alko-

tása, ugyanígy minden elégtelensége mellett is a különböző hitvallások között folytatott tiszteletteljes dialógus még mindig az az út, amely e téren leginkább megfelel az evangéliumnak. Amíg keresztény ember él a földön, nem mondhat le a beszélgetés útjáról. Egyedül ez nyugszik egymás kölcsönös tiszteletben tartásán, ami előfeltétele az emberi találkozásnak, és elvileg kizár minden keresztényietlen hatalmi megoldást.

Domonkos ugyan nem győzött mindig, de ezek a beszélgetések mégis mindig nagy nyereséget jelentettek számára. Bepillantást kapott ennek révén az eretnekek gondolkodásmódjába és életébe olyan mélységig, mint amilyen fokban korának egyházi emberei közül senki más, még távolról sem. Ellenfeleikről az emberek általában egészen hamis képet alkotnak. Többnyire elvetemült fickóknak tekintik őket, és a legrosszabbakat tételezik föl róluk. Ilyen módon mumust csinálnak maguknak, de ez csak az ő fejükben létezik, a valóságban nem. Az ilyen lehetetlen elképzelés az ellenfél félreismeréséből adódik, és gyakran egyáltalán nem is törekednek arra, hogy tisztességgel megértsék azokat az embereket, akik másképpen gondolkoznak, mint ők. Ez a megengedhetetlen magatartás szeltemben-hosszában uralkodik. Akkor is így volt, és ma is így van. Domonkos elszántan szakított vele, de ezzel még egyáltalán nem közeledett az eretnek felfogáshoz. Az eretnekség helytelenségére vonatkozóan semmi kétsége sem volt. Hitében jól megalapozott spanyol pap volt, szóba se jöhetett számára megingás vallási tekintetben. Nyilvánvaló, hogy soha sem fontolgatott magában affélet, hogy csatlakozik az eretnekséghez. Egészen távol volt tőle minden efféle gondolat. A valdensék azonban — bensőleg meg kellett engednie —, sok mindent példásan fogtak föl — nem úgy, mint az albigensek. Nem voltak olyan kárhozatraméltó emberek, mint amilyeneknek őket kikiáltották. Főleg a gazdag papok ellen fordultak, akik nem éltek apostoli életet. Nem tiltotta-e el a papságtól a simónia elleni küzdelem hevében már VII. Gergely az ilyen zsíros javadalomhajhászokat. Közelebbről megismerve a valdensék olyan keresztényeknek bizonyultak, akik komolyan akarták venni az evangéliumot, és eredetileg nem is voltak eretnekek, hanem csak ügyetlen elvi tilalom révén kerültek szembe az egyházzal. Mégis nagy áldozatot hoztak a kereszténység megértéséért. Valdi Péter olyan nemesember volt, aki minden vagyonát a szegényeknek adta. Így nem

lehetett az egészet hamisként elvetni. Nyilvánvalóan magára Domonkosra is gyakorolt bizonyos benyomást az eljárásuk, és ő nem átalította átvenni tőlük azt, ami jó volt. „Domonkos egész reformja Valdi Péter vállain nyugszik. Rendjének elgondolása mindenütt azokat a vonalakat követi, amelyeket Valdi mutatott számára... Mindig újra hangsúlyozni kell, hogy szent Domonkos reformmozgalma a valdens mozgalomból indult ki. Cluny vagy Cîteaux reformjával nem állítható párhuzamba” — írja Scheeben, akinek felfogása szerint „Domonkosban kialakult az a meggyőződés a valdensekkel folytatott érintkezés során, hogy ezt a mozgalmat hatalmi eszközökkel soha sem lehet kiirtani. Tanításukban túl sok igaz kereszténység van, hogysem nyomtalanul eltűnhessék. Domonkos számára világos volt, hogy a valdens eretnekséget csak akkor lehet leküzdeni, ha jogos követeléseiket minden mellékes eretnekségtől mentesen a katolikus egyházon belül elismernék és teljesítenék.”³ Az érdeemes életrajzíró megállapítása első ízben ragadta meg helyesen a történelmi tényállást, és világította meg kellőképpen a helyzetet. Látszólag kisebbiti Domonkos eredetiségét, akinek műve ezek szerint pusztán a valdens mozgalom utánzása az egyházban. Önkéntelenül újabb bizonyítéka ez annak, hogy az eretnekség gyakran alkotó funkciót tölt be az egyháztörténelemben, új eszméket fejleszt ki, és ezeket később tisztult formában átveszi az egyház. Ez a megfigyelés a keresztény szellem történetében más helyzetekkel kapcsolatban is adódik. Domonkos érdemeit azonban nem kisebbiti ez a körülmény, és nem helyezi át méltánytalanabb megvilágításba. Veszít ugyan gondolati eredetiség terén, de vallási téren annál inkább példamutató. Alázatos volt, és nem tartotta méltóságon alulinak, hogy tanuljon ellenfeleitől. Sajnos nem sok ember képes ilyen összeszedettségre vallási téren, mert a merev elutasítás elvakulttá tesz, és nem tanúsítanak kellő elfogulatlanságot, amihez hozzátartozik az alázat is. Domonkosnak becsületére válik, hogy nem esett neki egyszerűen a valdenseknek mindent elsöprő indulattal gyalázkodva anélkül, hogy azok egyáltalán értenék, hogy miről is van szó tulajdonképpen. Ehelyett nyugodtan végighallgatta vádjait a jóllakott papság ellen, és megfontolta magában, hogy mi méltányos ebből, és azt is, hogy milyen következtetést lehet belőle levonni. Enélkül a termékeny kérdésfelvetés nélkül sohasem jutott volna arra a gondolatra, hogy egyáltalán belefogjon abba, ami végül is életműve lett. Nagysága abban áll, hogy kész volt az eretnek

eszméket nyugodt tárgyilagossággal megvizsgálni ahelyett, hogy méltatlankodva egyszerűen elvesse azokat, mint nyilvánvaló örvültséget, és hogy képes volt belőle a jót az egyház számára hasznosítani. Ezzel minden idők számára megmutatta az egyedül helyes utat az ellenkező tanok leküzdésére. Dűhtől elvakult elutasítás csak megkeményíti magát az embert és ellenfeleit. Bölcsőbb dolog azok érvelését lehetőleg hideg fejjel megvizsgálni, a jót belőle magunkévá tenni, a salakot pedig megtisztogatni. Ez a beállítottság az előfeltétele új feleletnek régi kérdésekre. Szellemi felülemelkedés kizárólag csak a jogos igazság elfogadása árán sikerül. Mindig is csodálatra méltó marad, hogy Domonkos ezen a helyes úton járt, viszont sajnálatos, hogy milyen kevés követőre talált a történelemben az őseredeti domonkos módszer.

Jellemző anekdota meséli el, hogyan találkozott az eretnekekkel a maga új módján. Amikor egy délfancia püspök nagy pompával el akarta kísérni a két spanyolt egy nyilvános vitára az eretnekekkel, Domonkos figyelmeztette. „Nem, így nem szabad ilyen emberekkel szemben kivonulni, nagyméltóságú uram! Az eretnekeket inkább az alázat és más erények példájával kell meggyőzni, mintsem külső pompával és szóharccal. Jámbor imával akarjuk tehát magunkat fölvértezni, és hogy az alázat ismérveit kimutassuk, mezítláb megyünk oda Góliát ellen.”⁴ Ez a kis eset jelentéktelennek látszik ugyan, de mégis nevezetes eseménynek kellett lennie. Szinte látja az ember a rendreutasított fennhéjázó püspök elképedését és mellette Domonkos egyszerűségét, akinek a pompa ilyen mutogatása a világ legalkalmatlanabb dolgának tűnt. A legerőteljesebben alá kell húznunk ez alkalommal elhangzott szavait. Ilyen becses útbaigazítást is ritkán kapunk. Alig pár szó, és mégis micsoda nagy igazság van benne! Ő tudta, mit lehet hozzászólni ahhoz, hogy az emberek mindig élénk bizalmatlanságot táplálnak a gazdagságban elkényelmesedett papság iránt. Lelkiismereti kérdés volt számára az, hogy hogyan álljon oda az eretnekek elé. Nem tanácsos mélyreható megfontolás nélkül közeledni hozzájuk, erre pedig nem képes minden klerikus. Sem tapintatlansággal, sem rosszul leplezett ódiummal nem szabad velük megmérkőzni. Nem könnyelműség, hanem egyenesen magától értetődő dolog az, hogy igazi keresztényi szeretettel kell odaállni az elesettek elé. Ő fölfogta, hogy még a legjobb érvek is hatástalanok, ha kicsorbítja azok élet az alkalmatlan föllépés.

Legalábbis példával kell alátámasztani a szavakat. Különösen olyan vidéken van szükség az alázat és lemondás példájára, ahol az emberek a papság pompaszeretete miatt fordultak el az egyháztól. Bármilyen ellenvetést tehetünk is a valdenseknek, de ők legalább úgy is éltek, ahogy azt elveik diktálták. A legkonkrétabb módon megtestesítették saját tanításukat, Életük és szavaik megegyezése ellenállhatatlan vonzócórt gyakorolt a népre. Az egyház számos képviselőjénél viszont abban az időben csak keveset lehetett látni a kereszténység megvalósításából. Éppen ez volt az oka, hogy a katharok és valdensek ellenük fölléphettek. A különbség Krisztus tanítása és életmódjuk között még az egyszerűen gondolkozó embereknek is fel kellett tűnjön. E téren elkerülhetetlen volt a változás. Domonkos volt az első, aki ezt fölismerte, és rögtön végre is hajtotta. Egyházi embereknek az ő belátása nyomán kell egyszerű példás magatartást szorgalmazniuk. Mihelyt ezt megteszik, a nép újra tisztelettel veszi őket körül, és megszűnik az egyház hanyatlása. Mindenesetre alapvető jelentőségű az a felismerés, hogy „példának kell az érveket alátámasztani”. Elevenére tapint az az elv, hogy „nem szabad ilyen pompával mutatkoznunk előttük”. A példán, az egyszerű, hangtalan példán múlik, túlságosan könnyen felel a keresztény ember. Bizony egyáltalán nem érdekesség a prózai példaadás, de mégis cáfolhatatlan ereje van. Minden ellenvetés hiábavaló az igazi alázat tényével szemben.

Biztosan új fejezetet nyitott volna meg Domonkos újszerű találkozás az eretnekséggel, ha végigvitték volna. Sajnos, ez csak a kezdeteknél maradt. Alig, hogy belefogott, máris le kellett állítania. Fatális csapás tette lehetetlenné reményekre feljogosító munkáját.

Rövid betegség után meghalt Diego püspök. Ez a nem mindennapi keresztény nyilván jelentős fokban hozzájárult az új módszer kialakulásához, bár időközben már nem lehet megállapítani, hogy mi ered tőle és mi Domonkostól. Nem lehet benne jelentéktelen része, mert ő volt a főnöke. Halála után azonban magára maradt, és ez nagyon megnehezítette a munka folytatását. Mint püspök, Diego egészen másképpen tudott föllépni a délfrancia klérussal szemben, ő viszont csak alperjel volt.

Még ennél is rosszabb hatása lett annak, hogy ugyanakkor kitört a látványos albigenis háború, és ez teljesen holtpontra juttatta az

ügyet, hitelét rontotta. A háború kegyetlenkedésbe fajult, pusztításával tönkretette a vidéket olyannyira, hogy hosszú éveken keresztül képtelen volt utána talpra állni Dél-Franciaország. Az albigen háborúban szennyesen keveredtek vallási és világi érdekek, rövidesen szabályos hódító háborúvá változott, amelyben tisztán politikai szempontok váltak mérvadóvá. Ezzel vége lett az alig megkezdődött sokat ígérő vallási beszélgetéseknek egyház és eretnység között. Elhallgattak a fegyvercsörgés közepette, a háború dühe újra elfojtott minden emberi érzést, megszakította a felvett kapcsolatok. A bestiális öldöklés közepette pedig most felmerül a kérdés, hol van hát Domonkos? Erre viszont csak azt a bámulatos feleletet lehet adni, hogy eltűnt, mintha csak a föld nyelte volna el! Semmi hírünk róla az egész albigen háborúban. „Neve nem fordul elő a háborúra vonatkozó okleveles tudósításokban. Sehol sincs ott, se zsinaton, se megbeszéléseken, se megbékélésnél, se ostromoknál, se győzelmi ünnepen. Egyetlen Rómából küldött vagy Rómába menő levél sem említi.”⁵ Vajon azért hallgatnak-e róla, mert mint alperjel túlságosan jelentéktelen személyiség volt? Vagy véletlen feledékenységen múlik? Egyik feltételezés sem találó. Tudatosan visszahúzódtott a véres színjáték kitörésekor, mert nem akarta, hogy neki mint klerikusnak köze legyen bármihez is. Ő nem volt olyan pap, aki megáldja a fegyvereket és szégyene az evangéliumnak. Megértette, hogy igazi kereszténynek nem szabad együttműködnie a háborúval. Az ő alkotása szöges ellentétben áll azzal az öldökléssel, amelyben ő nem vett részt. Soha sem használt más fegyvert az eretnességgel szemben, mint a vitát és meggyőzést, imát és könyörületet. Igazi keresztény álláspontra helyezkedett azzal, hogy tudatosan távol maradt minden hadművelettől. Ezt erősen ki kell emelni, mert ezzel úttörő lett, utat mutat minden idők keresztény embere számára. Katolikus történetírók egyenesen „néma tüntetésnek fogták fel Domonkos tudatos távolmaradását az albigen háborútól.” Nem tudott megbarátkozni „a világi és lelki érdekek túlságos keveredésével.”⁶

A vész órájában Prouille-ba húzódott vissza. Munkája leállt, őt magát kiűtötték a nyeregből. Egészen bizonyosra vehető, hogy szenvedett az események hatása alatt. „Munkanélkülisége” mégis gondviselészerű volt, nem csak a szerencsétlen körülmények velejárója. Hogy kihasználja idejét, miközben a háború zűrzavara szét-

zilaalta az országot, Prouille-ban teljes csöndben női kolostort alapított, amit nagyon a szíven viselt. Felismerte a példás apácaélet jelentőségét a vallásilag elhanyagolt kereszténység számára, és erre nem kevés időt áldozott. Sőt még fontosabb volt számára a női jelentkezők összegyűjtésénél az, hogy a női kolostorban volt ideje a gondolkodásra. Mióta délfancia földre lépett, annyi élmény rohanta meg őt, hogy ezeket magában föltétlenül föl kellett dolgoznia. Prouille megadta neki azt a csendet, ami a nagy dolgok megalkotásához föltétlenül szükséges. Az újonnan alapított női kolostorban folytonosan a kereszténység helyzetén töprenkedett a háborús zavarok éveiben. Igen áldásos hatással lett életére a Prouilleban talált kényszerű pihenő. Enélkül a belső rendszerező munka nélkül sohasem jutott volna hozzá, hogy a nevéhez fűződő alkotást létrehozza.

Ez a buzgó elmélkedés vezette őt rá a prédikátori rend megalapítására. Részleteiben nem lehet megmondani, hogy hogyan alakult ki ez a terv, minthogy nem maradt fönn olyan dokumentum, amiből gondolatmenetét látni lehetne. Szinte teljes csöndben játszódoott le az egész folyamat, hallgatag természetére jellemzően. Az ember csak sejti a végzetlent, ami ekkor megjelent előtte. Nem mindennapi dolog formálódott és öltött testet ebben a magányban, amely mindenki figyelmét elkerülte. Tárgyilagos ember létére nem romantikus ügy. A kereszténység vallási szükségk helyzetét látta maga előtt, ólomsúllyal nehezedett kedélyvilágára. Prouille csöndjében végre megtalálta az új választ a régi kérdésre — vajon őrzője vagyok-e én az öcsémnek? Ekkor bontakozott ki előtte, hogy csak teljesen új szerzetesrend képes hatékonyan segíteni a kereszténység baján. Teljesen újnak kell lennie, teljesen új eszközöket kell alkalmazni a cél elérésére. Merész vállalkozás volt, hogy mindaddig teljesen ismeretlen útra lépjen a kereszténység szükségk helyzetének felszámolásához. Minthogy a romlás a kötelességükéről megfedekező papoktól indult ki, a gyógyulást is a papok körében kell elérni. Papi szerzetesrendet akart létrehozni, amiben elgondolása különbözött minden addigi rendalapítóétól. Az addigi szerzetesi mozgalmak eredetileg mind laikus vállalkozások voltak, csak idő folyamán klerikalizálódtak, és ezáltal lényegesen eltértek eredeti célkitűzésüktől. Domonkos viszont tudatosan megalapította az első papi rendet, ami új hangsúlyt vitt a szerzetesség történetébe. Tervének végrehajtására volt szüksége a papokra, laikusokkal nem ment semmire.

A rendtagoknak nem is kontemplatív életet kellett élniük a kolostorfalak között, mint az addigi világtól elvonult szerzetesnek. Nem kevésbé radikálisan szakított a szerzetesség hagyományos formáival, mint Ferenc, sőt még a kolostor szót sem használta. A maga elé kitűzött új feladat készítette erre. A rend kizárólag azért alakult, hogy elesett lelkeket szerezzen vissza, nyerjen meg az egyház számára. A lelkek megmentésének a vágya töltötte el minden modern mellékértelem nélkül. Minthogy e téren nem akart ugyanabba a hibába esni nagy vállalkozásánál, mint a valdensék, kifejezetten klerikus rendet kellett létrehoznia. Ezt tehát nem abból kell eredeztetni, hogy az alapító eredetileg reguláris kanonok volt, hanem praktikus cél indokolta.

Az új rend alapgondolata a prédikáció volt, erről nevezték el magát a rendet. Domonkos ismét felismerte, hogy a beszéd lelkeket átható fegyver. Ő maga bátran belelendült, és meg volt győződve róla, hogy nem köthet sürgetőbb feladatot testvéreinek lelkére, mint hogy „prédikáljatok, prédikáljatok csak, amit tudtok.” Nézete szerint a nép a lelkipásztorkodás elhanyagolása miatt esett eretnekségbe. Nem ismerte megfelelően az egyház tanait, a klérus pedig hiányos képzettségénél fogva nem is volt képes azokat közvetíteni. Ezt a rést akarta betölteni Domonkos. Rendjének tulajdonképpen hivatása a prédikáció lenne. Ezzel az ötlettel nemcsak a maga idejében vállalt teljesen új feladatot, hanem egyúttal visszavetért a kereszténység legrégibb idejéhez. A prédikáció mint őskeresztény egyházi funkció, amit Jézus és az apostolok gyakoroltak, soha sem enyészett el teljesen a kereszténységben, de a középkorban erősen háttérbe került, és ez kedvezőtlen hatású volt. A XIII. századra püspök feladata lett a prédikáció, de a püspökök nem voltak rá megfelelők. Alkalmoszerűleg egyes vándorprédikátorok hirdették Isten ígétjét, de szerzetesek nem prédikáltak. Domonkosnál viszont ismét föllángol a prédikáció, a beszédnek újra őssereje lett. „Az ige az út” — Ferdinand Ebner ezzel a szép fordulattal fejzi ki a domonkos rend feladatát. Embernek nem lehet nagyobb gondolata a prédikációról, mint Domonkosnak volt. A lélek tanúja volt számára. Nemcsak a reformáció adta vissza a prédikációnak saját óriási vallási értékét, hanem azt megelőzőleg már a prédikátor rend is. Tagjainak prédikátoroknak kellett lenniük, akik minden erejüket az isteni ige mindenkit magával ragadó állandó hirdetésének szen-

telték. Gyógyító hatást tulajdonított a prédikációnak, abban a korban nem inflálódtak még úgy a szavak, mint manapság. Olyan ébresztő hatásúak voltak, mint amit napjainkban csak egészen kivételesen tapasztalunk. A prédikáció elsődleges feladata az ő számára a keresztyén igazság pozitív bemutatása, nem pedig az eretnekség cáfolata. A domonkos prédikátorok főleg a Szentírást magyarázták tematikus módszerrel, tudatosan kerülték folyamatos szöveg magyarázatát, mert tartalmilag széteső, unalmas. Mindenütt prédikáltak, temetőben, utcán, a szabadban, és eleinte még azt sem igényelték, hogy plébániatemplomok szószerkeire léphessenek. Egyetlen cél uralkodott, lelkeket akartak megnyerni.

Hogy a lelkeket megmentő prédikáció célját elérhessék, embereket képezett ki Domonkos, kötelességgé tette a tanulmányok folytatását. Ezzel rendje erősen különbözött a valdensektől, akik nem ismerték el a tudományos segédeszközök jelentőségét, és akik éppen ezért hamarosan kifulladásra jutottak. A prédikátor rend nemcsak egyházi kópiája az eretnekmozgalomnak. Attól mindössze indíttatást kapott, de saját önálló új fejleménnyé dolgozta át azokat. Domonkos a prédikatori hivatás elkerülhetetlen előfeltételét látta a tanulmányokban, nem világi, a lelkesítéstől elvonó foglalatossággént fogta föl azokat. A lelki élet függ bizonyos szellemi színvonalról, ez az előfeltétel lényeges a társadalom részéről. Nem szabad olyan rendtagnak prédikálnia, aki nem végzett előzőleg alapos tanulmányokat, és nincsenek meg a szükséges homiletikai ismeretei. Hogy idejük legyen a tanulmányokhoz, nem kötelezte őket kétézer munkára, azt kizárólag laikus testvérek feladatává tette. Az akkori időben egészen szokatlan súlyt fektetett a tanulmányok alaposságára. Első volt a rendalapítók közül, aki a rendtagok napi főfoglalatosságának tekintette. Ez nemcsak hallatlan újdonság volt, hanem óriási lépés is a régi rendekhez képest. Természetesen a tanulmányok mindig a prédikatori hivatásnak maradtak alárendelve, nem volt szabad profán területre kiterjedniük. Öncélú tudományt nem ismertek, nem tudósok kellettek, hanem tudányszomjas, meggyőződéses igehirdetők. „A tudomány a prédikátorok rendjében tehát semmiképp sem volt öncél. Inkább lényegesen hozzátartozott az általános lelkipásztorkodáshoz és a prédikációhoz, eszköze volt a cél elérésére. Szent Domonkos rendje prédikátorok, nem pedig professzorok rendje.” A tanulmányok iránti pozitív beállítottságában külön-

bőzik leginkább ez a rend a vele egy időben keletkező eredeti ferences rendtől. Igenlő álláspontot foglalt el a kultúrával szemben, felfogása szerint a kereszténységet nem lehet elválasztani a kultúrától. Meg volt győződve a vallásos kultúra szükségességéről, amely számára az egyházi élet alapját képezte.

Az alapos tudáson épülő igehirdetés önmagában véve nem volt elegendő a prédikáció céljának eléréséhez. Domonkos megkövetelte testvéreitől az ehhez hozzátartozó méltó életet. A tapasztalat megtanította rá, hogy az eretnekek a gazdag javadalmakon magát főlhízlaló klérusnak mindenekelőtt a bujaságot vetették szemére. Ezeknek az ellenvetéseknek a jogosságát teljesen elismerte, és a szegénységet kötelezővé tette rendje számára. Biztos megélhetés híján az atyáknak úgy kellett összekoldulni az élelmet, hogy fönntartsák magukat. Domonkos kolduló rendnek szánta a prédikátori rendet. A szegénység indítéka nála nem misztikus élményen alapult, mint szent Ferencnél. Tárgyilagos megfontolás útján jött rá erre, hogy kifogja a szelet eretnek ellenfeleinek vitorlájából. A szegénység ugyanúgy nem volt öncél, mint ahogy a tanulmányok sem voltak öncélúak. „... a prédikáció szolgálatában állt, annak volt az eszköze, hogy szabadabban neki szentelhessék magukat, és ne akadályozzák földi gondok.”⁸ A szegénység kötelezettsége példamutatás volt a nép számára, nem pedig az önmegszentelés eszköze. A prédikációt kellett alátámasztania, és azt az ütközőfelületet kellett kiküszöbölnie, amit a prédikátor személye ellen oly könnyen támasztható kifogások jelentettek volna. Ezért írja elő azt is a régi regula, hogy prédikáció közben nem szabad koldulni. Ha a szegénység Domonkosnál második helyen állt is, mégis újdonság volt a maga korában. A szegénység iránti lelkesedés hulláma árasztotta el a kereszténységet, bár papok ebben alig vállaltak részt. Elképzelhetetlen volt az akkori időkben klerikus biztos javadalom, sőt kolostor közös vagyon nélkül. Az, hogy csak kolduljanak a szerzetesek, összeegyeztethetetlen volt a kíváncsú papi tekintéllyel. Még a régi rendek szerzetesei sem sülyedtek le ilyen mélyre. Ebben a beállításban is megmutatkozik Domonkos útjának újszerűsége. A szegénység az ő számára nemcsak csálóka fogás volt, szigorúan ügyelt az irányelvek betartására. Az apostolok, mint az evangélium hirdetői, szegények voltak, ilyeneknek kellett lenni a testvéreknek is. Az alapító szeme előtt mindenestre az evangélium megvalósítása

lebegett, nem csak érdekes elmélet. Szegény egyházat akart. Ezen a téren messze túlment a szokásos mértéken. Később a szenttéavatási eljárás során az egyik tanú ezeket mondotta: „Ezt az egyszerűséget megkívánta az épületeken és templomokon is, az istentiszteleti tárgyakon és az egyházi díszén. Egész élete folyamán ügyelt rá, hogy a testvérek ruházatán templomaikban ne legyen se bíbor, se selyem. Ugyanezt kívánta meg az oltárterítővel kapcsolatban is, és tiltotta ezüst és arany edények használatát, csak a kelyheken téve kivételt.”⁹ Egy testvérnek se engedte meg, hogy pénzt vegyen magához az útra; éljenek alamizsnából. Amikor egy gazdag polgár birtokot ajándékozott a rendnek, és oklevélbe foglalta, hogy lemond birtokáról, szétépte az okiratot, és kurtán visszautasította az adományt.

Prédikáció, tanulmányok és szegénység — ezek szent Domonkos rendjének tartópillérei. A mai ember el sem tudja képzelni, milyen megütközést keltett ez a berendezkedés, szerzetesrendről lévén szó, a XIII. században. A radikális újdonság forradalmasította a szerzetesség történetét. III. Ince pápa reakcióján mérhető le a merész elgondolás szokatlansága. Távolba pillantó pápa volt, akitől nyilvánvalóan távol állott minden kicsinyes gondolat. Amikor Domonkos előterjesztette tervezetét, vonakodott eredeti formájában jóváhagyni. Szemmel láthatóan képtelen volt magát beleélni abba, hogy ennyire elforduljon a régi szerzetesi élettől, szemében úgy tűnt, hogy túlságosan messze mennek az újszerű törekvések. Elutasította — és ezzel önkéntelenül is élesen rávilágított arra, mennyire új utak tárultak fel.

A pápai visszautasítás lesújthatta Domonkost, hiszen az egész életművét megkérdőjelezte. Gondoljuk csak el, szent ember művéről van szó, aki szívósan kitartott, és sohasem esett kísértésbe, mint Valdi Péter, hogy szembeforduljon az egyházzal. Meggyőződése szerint egyház és lélekmentés a legszorosabban együvé tartozik. Aligha férhet hozzá kétség, hogy aggodott alkotása miatt, amely majdnem megbukott a pápa ellenállásán. Keményen kitartott célkitűzése mellett, és Ince pápa nem is bocsátotta el őt minden bátorítás nélkül, mert bizonyos átdolgozást követelt a tervezeten. Hogy a pápát kielégítse, már meglevő szerzetesi szabályzatot adott a rendnek. Valószínűleg már római útja előtt is állított össze regulát,

de mivel ez nem maradt ránk, nem alkothatunk róla képet magunknak. Most az ágostoni regulát választotta, amit ő, mint osmai kanonok jól ismert. Változtatás nélkül átvette, de ún. konstitúciókkal egészítette ki. Mindenekelőtt az ágostoni regulában előírt közös zsolozsma jelentett számára nehézséget. Magától értetődően nem személyes nehézségei voltak, hanem se neki, se a testvéreknek nem volt praktikus. Kötöttségtől félt, és már a regulába is beiktatott egy pontot, hogy az előjárók prédikáció és tanulmányok végzésére való tekintettel adjanak fölmentést a közös karima alól, ami pedig a XIII. században bámulatot keltő újítás volt. A rendben voltak klerikusok és laikus testvérek, de ezek nem különültek el olyan mértékben, mint a régi szerzetesrendeknél. Istentiszteletnél és az asztalnál is közösen ültek. Sőt Domonkos nagyvonalúan át akarta ruházni a laikusokra az egész rend vezetését, hogy a prédikátoroknak ne kelljen gazdasági ügyekbe belemerülni, és teljesen szellemi dolgoknak szentelhessék magukat. Ez a szándéka azonban megbukott a klerikusok ellenállásán, akik féltek attól, hogy a laikus testvérek gyámkodása alá kerülnek. Az ebédlőben először a laikus testvéreket kell kiszolgálni, és a kolostor előjáróját utoljára. Priorra bízta a kolostor vezetését, aki mellett konventzsinat működik. A belépők novíciátussal kezdenek. Ezekkel a rendelkezésekkel a prédikátor rend összekötő kapocs lett régi és új idők között. Nem a harcos koldulók elpolgáriasodását készítette elő, azok történetük első évszázadában a középkori kereszténység erjesztői voltak. Mindamellet III. Honorius pápa jóváhagyta a rendet.

A pápai jóváhagyást Domonkos csak kezdetnek tekintette, fáradhatatlanul dolgozott művének kiterjesztésén. Sohasem volt megelégedve a már elért eredménnyel, és nem engedélyezett magának halasztást. Örült annak, hogy alkothat, és más országok vallási szükségét is meglátta, amit szintén le akart küzdeni. Más vidékeken azonban érsek, mint grófok szegültek ellene terjeszkedésének. Meggyőződését viszont nem tudta semmi legyőzni. Amikor egyes klerikusok emeltek kifogásokat ellene, kategorikus választ adott. „Ne mondjatok ellent, jól tudom, hogy mit csinálok.”¹⁰ Ez a szó elárulja belső fölindulását. Ahhoz, hogy a hallgatag Domonkos annyira fölfortyanjon, nagyon érzékeny pontján kellett őt eltalálni. De ha már egyszer letörte a fásult világi papság ellenállását, amit egyedül a pápai engedéllyel sikerült elérnie, akkor már semmi sem fékez-

hette a rend belső mozgását. Hogy belső gondolkozásmódja milyen volt, minden ellenállást elvágó szavai mutatják. Hosszúlélegzetű patetikus magyarázás helyett csak határozott, rövid akarati megnyilvánulásai maradtak fenn, ezek egész lényét megvilágítják. Tétovázás és kerülők nélkül haladt a maga útján, gyűjtötte a tanítványokat az egyetemi városokban, és semmi sem volt képes őt fékezni vagy megállásra kényszeríteni. Életének további része kizárólag saját alkotásának szolgálatában telt el. Mindenesetre már nem volt hátra sok ideje. Már negyvenöt éves volt akkor is, amikor a rendet megalapította, de még hat évig vándorolhatott egyik helyről a másikra, és ügyelhetett a rendre mindenütt. Az utolsó időben főleg Bolognában tartózkodott, ahol az a betegség érte, amelyből már nem gyógyult fel.

Betegágyán megragadó szépségben bontakozik ki előttünk egyébként inkább leplezett emberi arculata. Egy szemtanú szerint „olyan türelemmel viselte el betegségének kínjait, hogy sohasem hagyta el sóhaj vagy panasz az ajkát, sőt inkább vidámnak, egyenesen boldognak tűnt.”¹¹ Súlyos szenvedései közepette felemelő hatással volt környezetére. Anélkül, hogy akár csak a legcsekélyebb elesettséget, nyomott kedélyállapotot tanúsította volna, csak azt mondta betegségéről, hogy „vezeklés lesz számomra”.¹² Toronymagasan álló felfogás a modern egészség-hóbort fölött. Amint ereje mindinkább elhagyta, maga köré gyűjtötte a testvéreket, néhány búcsúszót intézett hozzájuk, amelyek tömören fejezik ki eszményeit. „Ez az én örökségem, testvérek, amit rátok hagyok, benneteket teszek meg örököseimé. Legyen meg bennetek a szeretet! Maradjatok meg az értelem mellett! Tartsatok ki az önkéntes szegénységben!”¹³ Utolsó szavaival még egyszer megtiltotta nekik vagyon elfogadását, ami a rendet romlásba vinné, és ezzel haláláig tanúsította szegénység iránti szeretetét. Azután ezt a vallomást tette az ágyánál álló testvéreknek. „A jámborság megőrzött eddig az óráig makulátlan tisztaságban, de beismerem, nem tudtam megszabadulni attól a gyengeségtől, hogy szívesebben beszéljek fiatalasszonyokkal mint öregasszonyokkal.”¹⁴ Néhány órával később megbánta szavait a makulátlan tisztaságra vonatkozólag, azt gondolta, hogy dicsekvésnek lehet felfogni, és jobban tette volna, ha nem beszél erről. A szenttéavatási bizottság pedig törölte azt a mondatot, hogy szívesebben beszélt fiatalasszonyokkal, mint öregasszonyokkal, mert félt, hogy

ez majd tekintélyének rovására megy. A valóságban ez az önvád éppenséggel megilletődéssel tölti el az embert szent Domonkos romlatlansága láttán. Csak finomkodó lelkiismeret akad fönn ezen, és egyben azt is mutatja, hogy ő minden életszentsége mellett is mennyire természetes tudott maradni. Miután föladták neki az utolsó kenetet, megparancsolta a testvéreknek, hogy készüljenek föl a halotti imára, sőt még vigasztalta őket halála miatt. „Ha meghalok, többet tudok majd használni nektek, mint életemben.”¹⁵ Metafizikai távlat nyílik meg ebben a hitvallásban, mennyire más ez, mint az olyan szkeptikus feltevés, hogy az ember megsemmisül a halálban. Csak egymás mellé kell állítani ezt a két szemléletet, hogy világosan álljon előtünk az elvek értékbeli különbsége. Boldog remény a vigasztalan kétség kontrasztjában. A halált nem lehet erőteljesebben áthidalni, mint ahogy Domonkos tette bizakodó kijelentésével, hogy még segíteni fogja rendjét a túlvilágról. Majd azt mondta a körülállóknak — „kezdjétek” — és imáiktól kísérve költözött át az örökkévalóságba 1221. augusztus 6-án.

Tartózkodó magatartása miatt nem könnyű olyan képet rajzolni Domonkos személyiségéről, amely valóban rá is illik. Nem szerette, ha firtatják ragyogó tulajdonságait. Szerényen mindig a homályba húzódott. A történeti források is kevés hiteles szavát örököltették meg, hogy alakját élettel lehetne megtölteni.¹⁶ Aligha lehet plasztikusan bemutatni, és ezért csaknem minden életrajza némi csalódást okoz. Senki sem mesélte el, hogy lett szent Domonkossá, és nőtt bele lassanként a természetfölöttibe” — panaszoja legjobb életírója.¹⁷ George Bernanos, az író is érezhette ezt a nehézséget művészi tanulmányában Domonkosról. Még csak növeli a nehézséget az a legenda, amely szerint szent Domonkos találkozott szent Ferencel, és egymást megölelték. Ez a festők által is megörökített jelenet összehasonlítást kíván kettejük között, de ez előnytelen az ő szempontjából. Hiányzik a ferences legendafüzér színessége szent Domonkos leplezett alakjáról, őrá csak kevés olyan anekdota szól, amely megbocsátó mosolyt sugározna. Ezért nem érvényesül kellőképpen szent Domonkos a szembeállításnál. Kizárólag a prédikátor rend virágzó fejlődése adja meg a szükséges egyensúlyt. A mélyebb megértés szempontjából is keveset jelent szembeállításuk, mert lényük erősen különbözött. A két koldulórend jellegének különbözőségét bizonyos felületes szemlélet azonban rövidesen szem elől tévesztette, és ez

kedvezőtlenül befolyásolta a két rend lényegének felismerését. Az, hogy őket összekeverték, nagyban hozzájárult annak a kellemetlen rivalizálásnak a kialakulásához, amelybe a két rend belekeveredett. Bizony megengedhetetlen szépítgetés az olyan megállapítás, hogy „hatszáz éves barátságuk kristálytisztaságát sohasem felhőzte be féltékenység kisugárzása.”¹⁸ A történelem sajnos eléggé világosan mutatja az ellenkezőjét. A lelketlen versengés nyilván nem az alapítók szelleme, pedig legnagyobb fiaik így tekintettek egymásra.

A sovány adatokból is kibontakozik Domonkos erőteljes egyénisége. Életében mintegy belső fény világított át bőrén, sajátos ragyogással. Céltudatos éleslátású ember volt, aki mindig felismerte, hogy mi hiányzik. Legfontosabb öbenne épp felfoghatatlansága. Hallgatag lénye nem lépett ki soha teljesen a félhomályból, titokzatos marad. Rejtélyessége teszi őt vonzóvá. Pedig tárgyilagos törekvései kristálytiszták, átlátszók, a legcsekélyebb homályt sem tűrte. A legpregnansabban fogalmaz, amikor alkotásáról van szó, személyes dolgait viszont csak vázlatosan jelzi. Egyénisége kizárólag vallási begyökerettségét mutat, a spanyol kereszténység tüze lángolt benne. Kísérői állandóan hangsúlyozzák, hogy „hiábavaló beszédbe nem bocsátkozott, állandóan Istennel vagy Istenről beszélt.”¹⁹ Egészen a lényeges dolgokra koncentrált, nem voltak szórakoztató jellegű témái. Elvileg távol tartotta magát a kisszerű hajlamoktól, állandó aszkézisben élt. Vasláncot hordott csípője körül, és komoly imádságos életet folytatott. Egész éjjeleken át képes volt fölemelt kezekkel lábujjhegyen állva imádkozni. Igénytelenségében még saját cellája sem volt. „A testvéreknek könnyen adott felmentéseket bármi alól, engedélyeket, de magának soha.”²⁰ Legszebb vonása kifejezett emberszeretete volt, ami sokkal súlyosabban esik latba minden érdekességnél, és amivel megtalálta a szív feleletét korának vallási szükségletére. Már mint diák azzal bizonyította felebaráti szeretetét, hogy eladta könyveit, hogy éhezőkön segítsen. Saját vallomása szerint „többet tanult a szeretet könyvéből, mint bármely más könyvből”, mert ez mindenre vonatkozó tanulással szolgál, a keresztény élet központjára mutat.²¹ Ő maga azonban sohasem beszélt ilyen témáról édes szavakkal. Száraz, szinte visszafogott szeretet volt az, erőteljes, határtalan és érzelemtelen szeretet, amely „nem korlátozódott hívőkre, hanem kiterjedt hitetlenekre, pogányokra, sőt még az elkárhozottakra is a pokolban”.²² Számos bizonyosságát

adta minden emberre vonatkozó szeretetének. A szeretet képezi személyiségének alapvonását. Ez mutatja legcáfollhatatlanabban, hogy ő minden inkább, mint „entellektüel” volt. „Az emberek bűneivel egészen csodálatosan együttérzett a szentatya. Ha faluhoz vagy városhoz közeledett, ami már messziről látszott, az emberek nyomorára gondolt, és azokra a bűnökre, amelyek ott történnek, és akkor egészen elárasztották a könnyek.”²³ Ebből az együttérző emberszeretetből származott égő buzgósága a lelkekért: ez volt a rendalapítás hajtóereje. A szeretet az elsődleges dominikánus magatartás. Ez az emésztő szeretet a lelkek iránt megszabadította minden érvényesülési vágytól. Többször is megválasztották püspökné, de ő mindig a leghatározottabban visszautasította. Nem ismerte a fontoskodó hiúságot, ami mindig újra kiütközik az embereknél. Nála a legkisebb hajlamot se lehet látni arra, hogy előtérbe kerüljön. Csak a rend létezett az ő számára, a munka töltötte be életét. Az ügy volt számára minden, a szerzetesség állt a középpontban, minden gondolata ezt szolgálta, nem pedig fordítva. Soha sem azonosította önmagával a rendet, bár ő volt az alapító, és fölládozta magát érte, de a rendet többre tartotta saját személyénél. Az ő alakja szándékosan tűnik el műve mögött, mint Shakespeare alakja is. Saját szemében önmagának egyáltalán nem volt jelentősége, saját egyéni életútjának nem tulajdonított különösebb fontosságot, és nem is kívánt arra egyáltalán semmiféle fényt deríteni. Mindig csak az alkotás és újra csak az, amiért kiállt. Ezt a teljes önátadást a tárgyilagosság terén aligha tovább fokozható mértékben testesítette meg. Velejéig tárgyilagos ember, aki lényének ezzel a sajátságával adott maradandó jelleget művének.

Domonkostól életében nem nagyon emlegetnek csodát. Tárgyi beállítottsága mellett teljesen háttérbe szorul az ilyesmi életművéhez képest, bár az maga kész csoda. Csodatételre, csodálatos tettekre sem ő maga, sem tanítványai nem fektettek nagy súlyt. Temetése teljesen csöndben történt. Nem találták pótolhatatlannak halála után, más töltötte be az úrt, amit maga után hagyott. Sírját alig tartották számon. Jordans szavai szerint szél és eső martaléka lett. Felirat nélküli vastag kőlap fedte, és semmi sem utalt arra, hogy itt a prédikátor rend alapítója nyugszik. Végül is feltűnt ez a gondatlanság egyes testvéreknek, és tizenkét év múlva elhatározták, hogy méltóbb sírt készítenek az alapítónak. Exhumálták, bár nem minden ellenzés nélkül bolygatták meg a sírt. Amikor azonban leemelték a kőlapot, a jelenlevők felfoghatatlan módon kellemes illat áradását érezték a koporsóból! Olyan mámorítóan kellemes illat volt, amilyent „soha sem patikában, sem virágyágy körül, sem bárhol másutt nem éreztek ilyen erősen”.²⁴ Hangtalanul álltak ott papok és világiak, megilletődöttek és boldognak látták egymást, az első pillanatban nem is tudták, mit is kellene gondolniuk és mondaniuk. Egyikük sem volt elkészülve az átható illatra, de nem kételkedhetünk a dolog valóságában. A szenttéavatási per során még életben levő testvérek eskü alatt bizonyították, hogy saját maguk tapasztalták ezt a csodálatos illatot, és kijelentéseikből látható, hogy a meglepő eset kitörölhetetlenül belevésődött emlékezetükbe.

A kortársak csodának tekintették a sírból felszálló édeskés illatot, és ez számukra Domonkos szentségét bizonyította. Ez a felfogás azért tűnt számukra jogosnak, mert hiszen nem minden nap láttak ilyen nagy dolgot. De a sír csodája egyúttal szimbólum is, csak meg kell magyarázni. Ez a drága, mindenfelé áradó illat a prédikátor rend működéséből kisugárzó hatást jelképezi. Belőle illatozik az egész kereszténység azóta. Maga Isten jelezte saját jelenlétét ebben a rendben, annak egész történetét átlengi ez a kellemes illat.²⁵

A tanulmányok folytatása kedvéért a rend már korán fölvetette a kapcsolatot az akkoriban kialakuló egyetemekkel, és végül is számos főiskolát meghódított a kezdeti ellenállás legyőzése után, tagjaival számos tanszéket töltött be. Domonkos fiainak érdemei a középkori egyetemeken felmérhetetlenek. Mértékadó részük volt a skolasztika kialakításában. A skolasztikának megkövesedett jelenséggént való beállítása, mely oktan szörszálhasogatásokba bocsátkozott volna, hosszú ideig uralkodott az újkorban, míg végül ez az előítélet szertefoszlott. Csak a tudatlanság beszélt így, olyan emberek, akik soha sem vettek kezükbe hatalmas Summa-köteteket. A skolasztika a gondolkodást istentiszteletnek tekintette, és a hívő értelem iránti bizalomból indult ki. A kései középkort az igazság bebizonyításának a vágya vezette, és ezt az igényt nem lehet egyszerűen elutasítani. A domonkosok szolgálták ki ezt az igényt, ismerték a Logosz által megvilágított értelmet. Az értelem tisztelőt a szerzetességről szóló könyvében hangsúlyozni kell, amelyben egyébként sok szó esik irracionális dolgokról. A domonkosok súlyt fektettek arra, hogy a tudást és a hitet ne szakítsák el egymástól, sőt ellenkezőleg, igyekeztek egymással kapcsolatba hozni. Azon fáradtak, hogy az élet számtalan jelenségét a gondolkodás egyetlen hittani rendszerben foglalja össze. Nem lehet megtagadni a csodálatot ettől az impozáns kísérlettől, bár teljes siker lényegében soha sem koronázhatja.

A domonkos rend számára az egyetemekre való bejutás természetesen súlyos veszélyeket is magával hozott. Sok rendtagot elbizakodottá tett a tudomány, becsvágy és címkórság ejtette őket hatalmába, ez pedig nem egyezett meg az alapítás irányelveivel. Ilyen bajok vitathatatlanul voltak. Súlyosabb kérdés az, hogy a tudomány intenzív művelése nem okozott-e eltolódást magán a renden belül? A rend fő feladatát mindinkább a teológia művelésében látták, holott az eredetileg prédikátori tevékenység volt. Ez a nyilvánvaló enyhe súlyponti eltolódás azonban nem tekinthető az eredeti eszmény meghamisításának. A kézenfekvő frontváltás a történelmi helyzettel állt kapcsolatban. A rend a helyzet magaslatán állott, és nem is állt szemben az alapító akaratával, aki még halálos ágyán is azt mondta, hogy őrizték meg az értelmet. Nem keresztény orientációjú szellemiség betörése a XIII. század második felében a nyugat számára nem kevesebb veszéllyel járt, mint a korábbi gnosztikus

színezetű kathar eretnekség. Domonkos fiainak első dolga volt, hogy leküzdjék az újra megnyilatkozó szellemi szükségletet. A skolasztika kebelén belül súlyos küzdelemben legyőzték Averroes hatását, amely kisiklatta a keresztény lelki életet. Már ez az egyetlen tettük is meg szolgálja mindazok háláját, akik a szkepticizmust a nihilizmus szál-
lásadójának tekintik. A skolasztikusok akkoriban a legelső sorokban harcoltak, ősdomonkos indítású lélekmentést jelentett a beavatkozás a tudományos kérdésfelvetés terén.

Ezt a fordulatot Nagy Szent Albert vezette be, korának egyik leg-
impozánsabb német tudósa. Ő a középkor leginkább mértékadó természetkutatója, és „nagyra érezte a világot, mert ő maga is nagy volt”. A rend történetében tanítványa múlta felül, Aquinói Tamás. Nemes családjának ellenállásával dacolva lett kolduló szerzetes, pedig abban az időben még gyanúsak tartották a rendet, és nevet-
tek rajta. Nem törődött hozzátartozói társadalmi állásához fűződő előítéleteivel; szent Domonkos rendjének ruháját kívánta viselni, és szilárd véleménye volt, hogy a szerzetesi élet sokkal inkább a szeretet parancsára épül, mint az evangéliumi tanácsokra. Amikor belépett a rendbe, senki sem sejtette szellemi nagyságát, társai, néma ökörnek” csúfolták, és hallgatagsága inkább az együgyűség benyo-
mását keltette. Mestere, Albertus Magnus azonban felismerte a fiatalember mélységeit a felület alatt, és megjósolta róla, hogy „mi most néma ökörnek hívjuk Tamás testvért, pedig egykor majd az egész világ visszhangozni fog tudós bőgésétől”! Ez a jóslat szó szerint beteljesedett, ilyen összefüggésben azonban még szerényen sem részletezhető. Aquinói Tamás „megkeresztelte” Arisztotelészt, amire pedig csak bátor ember vállalkozhatott, mert ez a pogány gondolkodó akkoriban még gyanús volt egyházi körökben. Már említettük a „racionális gótikát”, ez önála teljesedett ki, megvolt a belső szabadsá-
ga arra, hogy mindent mérlegre tegyen és bizonyítsa, mielőtt elfo-
gadná vagy elvetné. Ő volt az az imádkozó gondolkodó, aki neveze-
tessé vált Summáját megírta. Mindenekelőtt a harmonizálás egyedül-
álló erejével vált jelentőssé, a legnehezebben összefogható részeket is egyetlen egészbe foglalta össze. Az egyensúly iránti igénye derül ki abból a jótékony nyilatkozatából, hogy „a kegyelem nem rombolja le a természetet, hanem beteljesíti.” Arra törekedett, hogy áthidalja az ellentétet hit és tudomány között, és azt a magasrendű feladatot tűzte ki az emberi értelem elé, hogy fegyverül szolgáljon a tévtanok

ellen. Ezzel az igyekezetével egészen a rendalapító szándékát követi, és szembeötlő kettejük kapcsolata e téren. Mindenesetre egy lépéssel tovább haladt, és megalapította a keresztényfilozófiát is. Nem hagyott figyelmen kívül semmilyen lehetőséget és megfontolást. Mindent belevont rendszerébe, és végül is nagyszabású eszmévilágot kerekített ki. A roppant anyag mesteri kezelése és egy-
séges világnézetté való kiépítése olyan szellemi erőre vall, amely csodával határos, és aligha érte el más még egyszer. Nem esett bele az értelem bálványozásába, egyensúlyban van nála a filozófia szeretete és a filozófiától való elfordulás. Sohasem tekintette saját művét kinyilatkoztatásnak, abban pusztán kísérletet látott arra, hogy a kereszténység problémáit gondolkodó módszerrel kövesse. Főlényes gondolati teljesítménye sohasem ejtette kísértésbe, sikeres tanári működése során mindig alázatos jámborság töltötte el. „Isten kegyelmével sem tudásom, sem tanszékem, sem nyilvános vitám nem keltette fel bennem soha a büszkeséget.” Ezt mondhatta el magáról.²⁶ Ez a szellemóriás végül is világosan tudatára ébredt vállalkozásának elégtelenségének. Ez a leginkább megragadó az ő életében. Amikor egyszer a miséről visszament a cellájába, különös változás látszott rajta, félretette a lúdtollat, és barátjának sürgető kérdésére csak annyit válaszolt: „Mind, amit írtam, csak pelyvának tűnik előttem ahhoz képest, amit láttam, és amilyen kinyilatkoztatást kaptam.”²⁷ Aligha mondott megrázóbb ítéletet nagy gondolkodó élete végén saját művéről. Erőteljes fejtegetései üres semmisségnek tündek előtte Isten fényes látomása mellett, amely őt a templomban elárasztotta. Az írásban oly hatalmas Tamás erre hallgatásba burkolódzott, és nem is értjük meg őt akkor, ha szem elől tévesztjük elnémulását. Gondolkodói pályafutásának ilyen lezárása sok szónál jobban mutatja, hogy a skolasztikusok fejedelme nem volt rabja saját rendszerének, és lenyűgözően állítja elénk valódi kereszténységét. Egyébként ő nem volt kezdettől fogva a skolasztika vitán felüli csúcsa. Arisztotelész iránti vonzalma nyilvános méltatlankodást váltott ki hagyományos beállítottságú emberek körében, halála után a párizsi érsek elítélte néhány tételét. Az ő roppant műve mégis győzelmet aratott, saját rendje rövidesen nem tűrte, hogy kedvezőtlenül ítéljék meg. Már a XIV. század elején az ő tanítását nyilvánították a domonkos studium szilárd vezérfonalának, később pedig a rend minden prédikátorának esküt kellett letennie. „Esküszöm, fogadom és kötelezem magam arra, hogy nem fogok eltérni

szent Tamás biztos tanításától.” A domonkos rend azonosította magát Aquinói Tamással, tekintélye egyenértékű lett szent Domonkoséval. Mint doctor angelicus ő lett a prédikátor rend számára mintegy az egyháztanító, és ehhez a megítéléshez csatlakozott XI. Pius pápa is szent Tamás-enciklikájában. Érthető a rend öröme nagy fia miatt, noha viták középpontjába került az az eskü, amelyet a rendtagoknak szent Tamás tanítására le kell tenniük. Vajon méltányolta volna-e ő maga, hiszen pelyvának minősítette saját írását. Alázattal ismerte önmagát, és saját sorai sem voltak szentek önmaga előtt — különben az efféle felfogás nem is lenne életszerű. Tanításának kanonizálása pedig valamiképpen olyan végleges vonást húzott rendszerén, amelyet sohasem szabad meghúzni. Az ajtót pedig mindig nyitva kell hagyni, amennyiben a keresztény ember mindig reméli azt, hogy még mélyebbre hatolhat. Az is kérdéses, hogy a tomizmussal kezelhetők-e a modern filozófia különleges problémái; ezeket sem Arisztotelész, sem Tamás még nem láthatta előre. Mindenesetre csak akkor, ha nem elégszünk meg azzal, hogy pusztán megismételjük, amit Tamás gondolt, ahelyett, hogy továbbgondolnánk, mint ahogy Tamás is továbbgondolta.”²⁸

A legbódítóbb illat, amelynek édességét és erejét emberi nyelv ki nem fejezheti, a prédikátor rend misztikájából áradt. Ebben érinti leginkább a realitást a szent Domonkos sírjának felnyitásából alkotott szimbólum, és ennek kell meggyőznie az utolsó kételkedőket, akik nem hisznek a csodában. Az ember megszokta, hogy német misztikáról beszéljen. Hegel iskolájának ez a fogalma azonban nem szerencsés, nemzeti elképzeléseket támaszt nemzetek fölötti tárgyról. Megfelelőbb domonkos misztikáról beszélni, mert leginkább domonkos kolostorok lelkiségéről van szó. Ősi domonkos kezdeményezések alapján ad isteni örömtől áthatott feleletet a középkor végén a vallási szükség problémáira. Győztesen küzdötte le a kései középkorban ébredező szkepszist. Aki „a prédikátor rendben támadt német misztikát” tanulmányozza, mint Greith azonos című könyvében, Istenben élő világot idéz fel. Ez tárta fel újra az utat az ember saját benső világa felé ebben a zavaros korban. Mindezek a misztikusok Istenre szomjazó emberek voltak, akiket emésztett a vágy, hogy a Mindenható átölelje őket. Csak egy célt ismertek, hogy Istenhez mind közelebb jussanak; sohasem érezték magukat hozzá teljesen közel. Nemcsak égő vágyként lángolt bennük az isteni élet, hanem

úgy megvolt bensőjükben, mint ahogy egykor Gábor angyal a Szűzet a valóságban is fölkereste. Túláradó jelenvalósággá lett, úgy, mint az őskereszténység idején, amikor fölhangzott a kiáltás: jöjj és lásd! Ezek a szerzetesek ismerték az Örökkévaló finomságát és bensőségét, amiből még ma is boldog meleg sugárzás árad ki mindazokra az Istent szomjazó lelkekre, akik az Isten örök gazdagságát nemcsak iskolás teológiai szaknyelv pontos fogalmaival tudják életre váltani. Itt, a misztikában nyilvánul meg úgy a szerzetesség legbensőbb titka, mint sehol másutt. Egyedül ebből meríti az erőt újra és újra ahhoz, hogy egyáltalán létezni tudjon. Ez képezi azt a titkos fókuszot, amely körül az Istenélménytől megittasult keresztények mindig is keringnek. Kevés olyan eljárás létezik, amelyben reálisabban lehetne kifejezésre juttatni Isten jelenlétét az emberben. Ilyen a domonkos misztika, mennyei illatot áraszt maga körül. Meghazudtolja „a fennhéjázó, ostoba majomrikácsolást a misztika ellen”, amint magát egy ízben Franz von Baader, a zseniális filozófus kissé erősen kifejezte. De ez a mondása nem hamis csengésű. Már ennek az Istennel áthatott misztikának a kedvéért is mindig áldani fogják a domonkos rendet, mely becses gyümölcsöket termett.

Eckhart mesternél éri el csúcspontját a domonkos misztika. Ő a rend harmadik nagy alakja szent Domonkos és Aquinói szent Tamás után. Angyalajkak beszélhetnének igazán Eckhart mesterről. „Olyan ember, aki előtt Isten nem rejtett el semmit.” Bátor ember volt, aki nem rettent vissza attól, hogy kimondja a végső dolgokat is, és soha nem volt hajlandó akár csak egy cseppecske vizet is hozzá-tölteni lelki örömök borához, amelyből ő ihatott úgy, mint új János, misztikus kánai menyegzőjén. Igazi domonkos örömmel prédikált, amit ő ritka előjognak is talált, hogy bensőleg összeszedett emberek előtt az élet legmagasabb rendű kérdéseiről beszéljen. Megdicsérte egy alkalommal egyik prédikációja után azokat a hallgatókat, akik fölfogták mindazt, amit fejtegetett, és hozzátette, „ha nem lett volna itt senki, akkor ennek a perselynek kellett volna prédikálnom.”²⁹ Meggyőző ez a belső kényszer, mert dokumentálja a prédikálás, örvendező közlés elfojthatatlan szükségét, mely teljesen domonkos szellemből fakadt. Eckhart mester minden idők egyik legnagyobb prédikátora, aki nem korlátozta saját, az örökkévalóságból eredő küldetését olyan kiválasztottak szűk körére, akikről föltételezhette, hogy őt megértik. Isteni küldetését bizonyítja, hogy nem félt attól, hogy német nyelven a legmagasabb rendű igazságokat is egyszerű emberek elé tárja.

Ennek az életre tanító kölni mesternek a misztikája vallási spekuláció köntösében lép elénk. Mint vallásfilozófus-szellem, alaposan ismerte a skolasztika tanait, belülről vett részt az iskolák életében, és a hagyomány megbízható adatai szerint forradalmi bátorságot tanúsított ezen a téren, erőteljesen fölfelé tört. Tétel volt az ő számára, hogy „aki Istent akarja látni, annak nagy vágyának kell lennie!”³⁰ Jámborságának viharosságát és gyakran vakmerőségét nem lehet szűk sémába préselni. Egészen szokatlan az ilyen beszéd: „Dacolva magával Istennel, az angyalokkal, minden teremtménnyel! Ezek mind nem képesek többé arra, hogy a lelket elválasszák az ősképtől, amelyben az egy Istennel!”³¹ Szédítő paradoxonjaiban túlmént a mértéken, és gyakran tarthatatlan megállapításokba bonyolódott, például amikor „a lélek váracsckájáról” azt mondja, hogy abba senki sem tud behatolni, „még maga Isten sem.”³² Nem csoda, hogy ebbe „egyes papok belesántulnak” — amint magát kifejezi, bár ezt már a legnagyobb jóakarattal se lehetett megérteni. Minden túlzása ellenére Echart mester kizárólag Istenre utalt lélek volt, aki a keresztény világ díszei közé tartozik. Legbensőbb lénye olyan fokban vallásos, hogy kizárólagosan erre állította be magát. Mindaz, amit a teremtményekről beszél, önmagukban véve vagy Istenhez való viszonyukban, illetve amit a magányról és Isten megszületéséről a lélekben oly nagy bensőséggel mond, nem mást céloz, mint azt, hogy visszaadja az embernek elveszett hazáját, otthonát Istenben, hiszen a legnagyobb dolog mégiscsak az Isten befogadása. Az „Isten bolondja” annyira eltelt azzal az akarattal, hogy Istennél és Istenben legyen, hogy őt nem szabad görbe szemmel nézni, még akkor sem, ha alkalmanként nem a kellő kifejezést használta. Amit Eckhart mester a „nevető Istenről” volt képes mondani, olyan belső boldogságot árul el, amilyennel egészen kivételesen találkozhatunk csak a kereszténységben, bár éppen ez teszi az evangélium lényegét. „A lélek képes megszülni az isteni személyeket, ha Isten belenevet és újra csak belenevet! Hasonlattal élve: amikor az Atya belenevet a Fiúba, a Fiú pedig az Atyába, és a nevetés jókedvet szül, a jókedv pedig örömet szül, az öröm pedig szerelmet szül, a szerelem pedig személyt szül, a személy pedig a Szentlelket szüli — így szül a Fiú együtt az Atyával.”³³ Dadog mindegyik lángoló prédikációja attól, hogy újra otthonossá vált Istennél. „Az ember semmiképpen se tartsa magát távol Istentől soha, sem hiány, sem gyöngeség, sem pedig valamiféle alkalom kedvéért... Nagy hiba, hogy az ember

Istent folyton távol képzei önmagától. Az ember ugyan távolodik vagy közeledik, de Isten nem megy el messzire soha, mindig a közelben marad, és ha nem maradhat belül, ő még akkor sem jön tovább, csak megáll az ajtóban.”³⁴

Eckhart Istenbe kapaszkodó szellemével olyan régiókba emelkedett, amelyekbe a nyugati kereszténység csúcsai nyúlnak. Ez a magaslati helyzete hozta magával, hogy Istenről szóló énekében olyan eretnek hangot vélhettek kicsengeni, amely pedig csak újplatonista fogalmazás volt. Amikor néha mégis keményen beleütközött a dogma határaiba, panteizmussal gyanúsították, és ez őt zavaros rágalmakba keverte. Rendje minden támadás ellenére is hűen kitartott nagy tekintélyű tanítómestere mellett. A gyűlölködő féltékenységnak mégis sikerült őt befeketítenie, és élete alkonyát komorrá tenni. Halála után néhány tételét elítéltették a pápával. Ezt a tragikus eseményt csak őszintén sajnálhatjuk. Most már, miután megbélyegezte az elítéltetés, rendje sem védelmezhetne nyilvánosan, és a keresztény kultúra nagy kárára, szellemi hatása földalatti csatornába szorult.

Ez a megmagyarázhatatlan baj még nem tette teljessé a szerencsétlenséget. Amikor a XIX. században újra felfedezték a domonkos misztikát, újabb zavaró csillagzat tűnt föl Eckhart mester fölött.³⁵ A középkori szellemiség ismerete híján az első kutatók panteista értelemben magyarázták szövegeit, és ez arra készítette Heinrich Deniflét, hogy az ellenkező véletbe essék, és lebecsülőleg tehetségtelen, homályos gondolkodónak minősítette Eckhartot, akinek mindössze középszerű rendszert sikerült létrehoznia. Domonkos szerzetes részéről érthetetlenül kedvezőtlen nyilatkozat ez kitűnő rendtársával szemben. Az Eckhart-kutatás hosszú időn át nyomasztó példája volt annak, hogy mennyire el lehet homályosítani egy vallási alakot, ha kiszolgáltatják konfesszionista perpatvarnak. Csak ezeknek a gyümölcstelen vitáknak elültével bontakozhatott ki az utóbbi évtizedekben Eckhart olyan értékelése, amely szerint ő „a középkor központi szelleme”, aki a „lélek mélyével” fölébe került legtöbb dolognak, ami a kereszténységet mindaddig mozgatta. Ha majd végre újra vissza lehet térni igazán Eckhart mesterhez, akinek hagyatékából annyi igazi segítség meríthető a jelenkor vallási válságának leküzdésére, akkor nyilván nem lehet megfede-

kezni arról, hogy ezt az isteni nap által beragyogott misztikát olyan ember hirdette, aki domonkos szerzetesi ruhát viselt.

Eckhart vállain áll Strassburgban Johannes Tauler, a prédikátori rend egyik legszebb dísz. Magábavonultsága ellenére neki is megvolt az eredeti domonkos prédikátori adottsága. Misztikus beszédei olyan megrázóak voltak, hogy szószékről elhangzott előadása után gyakran szinte félholtra váltak egyesek a hallgatóság köréből.³⁶ Olyan tűzzel szónokolt, hogy Christine Ebner ilyen szavakra készítette: „Taulernek kell lennie annak az embernek, aki a legkedvesebb Isten előtt az egész földkerekségen. Nyelvének tüzével képes lenne lángba borítani a földet.” Tauler beszédeiben a domonkos misztika a gondolatlan szertartások ellen fordul. Nem becsülte le azokat, hanem meg akarta tölteni a lelki részvétel révén tartalommal. „Oly sok szabályt kell betartanunk, kórusba kell menni, énekelni és fölolvadni, akár van hozzá kedvünk, akár nincs, hadd tegyük hát inkább ünnepélyesen, mintsem szárazon és panasszal, hogy ne veszítsük el és ne is mulasszuk el az örök ünnepet.”³⁸ Ez a lendületes beállítás kölcsönzi szavainak azt a ragyogást, amely már isteni eredetű. A külső szegénységtől Tauler szerint el lehet jutni a belső szegénységhez, minden azon múlik, hogy a keresztény ember keresztül tudjon lépni a dolgokon, el tudja hagyni őket, hogy újra visszatérjen az eredethez. „Kedves gyermek, zuhanj, zuhanj bele a földbe, a semmibe, hadd szakadjon rád a torony összes emelet. Hadd jöjjön rád az összes ördög, aki csak van a pokolban. Minden csodásan javadra fog válni, ég és föld minden teremtményével. Süllyedjél csak, és akkor a legjobbakban lesz részed.”³⁸ Ezzel a zuhánással fogja föl az ember Isten megvilágosítását az egész életben. Ezt találta a legmagasabb rendű dolognak. Egyetlen órát eltölteni Isten csöndes magányában ezerszerre hasznosabb volt Tauler számára mint sok éven át saját feje után élni az embernek. Hogy békét találjon minden békétlenségben, nyilvánvaló, hogy a keresztény embernek először lelki halált kell elszenvednie. „Ah gyerekek, mielőtt ez ilyen módon megtörténik, a természetnek valamiféle halált kell halnia. Ide tartoznak azok a vad, pusztá, ismeretlen utak, amelyeken az embert Isten vezeti, vonja és megtanítja meghalni. Ó, milyen nemes, termékeny és csodálatosan nyereséges élet születik majd a meghalásban!”³⁹ Tauler prédikációiban töménytelen mélységes felismerés van, egyik helyet a másik után lehetne idézni, és

még mindig nem jutnánk a végire.⁴⁰ Minden a lélek Istenben való élete körül forog Taulernél, oly hatalmasan beszél róla, hogy kősziklának kell lennie annak, akit nem indít meg. Lehetetlenség pár szóban Tauler szellemi gazdagságát érzékeltetni, aki „maga a mennyországban volt Istennél”, annyira kilépett önmagából, és annyira belehatolt Istenbe, hogy lelkét teljesen átjárta, s ettől sajátos színt kaptak megnyilvánulásai. Aki csak egy kicsit is beleolvasott ebbe a domonkos misztikába, minden további nélkül megérti, hogy Matthias Claudius gyermeki tisztelettel mindig „megemelte kis sapkáját, amikor Taulert olvasta.”

A domonkos misztika nagy triumvirátusához tartozik még Heinrich Seuse, ugyancsak Eckhart tanítványa, aki még akkor is hű maradt mesteréhez, amikor annak halála után nem volt tanácsos róla beszélni. Seusét gyakran édeskésnek tekintik, ami hibás értelmezés forrása. A Bódeni tó vidékének szülötte, született istenkereső, aki bevallotta szomjúságát az örökkévaló iránt. „Szerelmetes, finom Uram, gyermekkorom napjai óta kedélyvilágom csak egyet keresett sietős szomjúsággal, Uram, és hogy az micsoda, még nem fogtam föl teljesen. Évekig forrón hajszoltam, és még soha sem lehetett benne igazán részem, mert nem tudom helyesen, hogy az mi, és mégis valami, ami az én szívemet és lelkemet magához vonzza, és ami nélkül soha nem tudok igazán megnyugodni. Uram, gyermekkorom első napjaiban teremtményeidben akartam azt keresni — ahogy magam előtt láttam csinálni — és minél inkább kerestem, annál kevésbé találtam meg, és minél tovább mentem, annál inkább eltávolodtam tőle. Mert minden belém áradó képben, mielőtt teljesen megpróbáltam, vagy magam nyugalomban neki átadtam, valami cffélét éreztem: nem ez az, amit keresel, és ebben a minden dologtól való elűzetésben lett részem. Uram, most tombolva keresi a szívem, mert szerette volna, és nemegyszer megtapasztalta azt, ami nem az, Uram, de hogy az mi, arról még nincs útbaigazítás. Ó jaj, szeretett égi Uram, mi az, vagy hogy lehet megszerezni azt, ami annyira elrejtve beszél bennem?”⁴¹ Seuse azért lépett be fiatalon a rendbe, hogy ezt megtalálja, és ott végül is dicső lelet lett osztályrésze. „Az elhagyott embert olyanná kell formálni, hogy ne hasonlítson a teremtményekhez, Krisztussal kell formálódnia, és át kell formálódnia az Istenségben.”⁴² Ha kemény aszkézisére gondolunk, amellyel törekény testét sanyargatta, akkor ő valóban

olyanná formálódott, hogy ne hasonlítson a teremtményekhez. Kezdő emberek számára ez az első fokozat. Szenvedélyesen törekedett erre az elidegenedésre, hogy Krisztussal formálódjék, a következő fokozat ígérete szerint. De az ember mégsem formálódik Krisztussal, ha nem kész arra, hogy vele szenvedjen, és emiatt Seuse múlthatatlan fontosságot tulajdonít a szenvedésnek a keresztény életben. „Fogadd készséggel a szenvedést, viseld türelemmel a szenvedést, tanulj meg keresztény módra szenvedni.”⁴³ Szinte túl érzékeny lélekkel tapasztalta meg a teodiceai problémát, és így eljutott a szenvedés olyan jámborságára, amely az embert saját életének sokkal mélyebb megértésére segíti.⁴⁴ A tökéletes ember végső célja az átformálódás elérése az Istenségben. Ez olyan élmény, amely szinte eléri az ekstázist, amikor Seuse kimondhatatlan dolgokat hallott. „Formánélküli és módnélküli volt, és mégis megvolt benne az örvendező jókedv minden formája és módja.” Ezután az elragadtatás után „egészen olyan emberré lett, aki valamilyen más világból érkezett.”⁴⁵ Onnan kapta meg azokat a mindent megvilágosító belátásokat, amelyeket ő „Az örök bölcsesség könyvecské”-jében foglalt írásba, ez pedig a „szofia-spekulációk” becses adaléka.

Ez volt Seuse misztikájának hármaskör célja. Mint rendtársa, Tauler, ő is a lelki nyugalom szót szereti használni vele kapcsolatban. Mindig csak mélyseges lelki nyugalomban, szenvedélyek nélkül élő emberekről beszél, és feledhetetlen lírikus prózát fejlesztett ki hozzá. „A magasiskola és annak itt olvasható művészete nem más, mint az, hogy az ember magát teljesen, tökéletesen mintegy elhagyja, hogy mind kevésbé legyen önmaga, ahogyan Isten önmagát neki magában vagy teremtményeiben megmutatja, örömben vagy fájdalomban, úgy, hogy azon igyekezzék, hogy saját akaratát mindig feladja, és egyedül Isten dicséretére és tiszteletére törekedjék, mint amilyennek Krisztus magát mutatta mennyei Atyjával szemben.”⁴⁶ Seuse világító misztikája bebizonyította erejét a lelki vezetés gyakorlatában, ami szintén hozzátartozik szent Domonkos célkitűzéséhez. Ez a művészi hajlamú dominikánus olyan lelkivezető volt, akinek munkáját Isten kegyelme kísérte, aki a nála segítséget kereső embereket nem traktálta olcsó beszéddel, hanem inkább atyáskodva volt képes számukra lelki támogatást adni. Hogy mit jelent az, hogy valakit lelki szükségben kell megvigasztalni, kevés pap értette

meg olyan jól, mint ő érzékeny lelkével, akinek megvolt az adottsága ahhoz, hogy más ember helyzetébe beleképzelje magát. Ha lehívták a portára, mindig négy dolgot tartott szem előtt. „Először is bárki legyen is az, jóságosan kell fogadni, másodsor hamarosan el kell küldeni, harmadszor vigasztalva kell elengedni, negyedszer pedig megkönnyebbülve lehessen újra bemenni.”⁴⁷ Szerény kis mondat, és mégis benne van minden, amire a keresztény embernek ügyelni kell. Érthető, hogy a rend Seusét rövidesen boldognak tisztelte, hiszen azt az „édes zenét csalogatta ki a húrokból, amely saját szívére volt ráhangolva. Így a szeretett gyöngéd Istennek új örvendező dicséretet játszott örökkön örökké.”⁴⁸

Hogy a misztika mennyire áthatotta a rendet, és hogy nem csupán néhány fráter személyes kedvtelése volt, ez a rend női ágán látszik leginkább. Domonkos az albigens háború alatt Prouille női kolostorában maga dolgozta ki a rendalapítás tervét. Természetes volt, hogy a férfiszervezetesek vállalták a domonkos apácakolostorok lelki gondozását. Az apácák számára persze tilos volt a prédikálás, és ezért annál inkább ápolták kolostoraikban a misztikát. Szemléletes példa a tössi kolostor, amelynek krónikáját Elsbeth Stagel nővér írta meg. Seuséhez igazi vallási barátság fűzte. A tössi krónika bájosan ecseteli ezt a kolostori kultúrát. A világ zajától távol, ahol béke ölelte körül ezeket a női kolostorokat, önátadó misztikus élet folyt. Szinte szégyelltek beszélni a természetfeletti élményekről; például egy nővér ilyen szótartot kapott Istentől: „Minden helyen meg lehet engem találni és minden dologban.”⁴⁹ Rendkívül magasan szárnyaló imával találkozunk a misztikus apácáknál, éppen mivel gyakran annyira alázták magukat, hogy minden teremtmény alá kerüljenek.⁵⁰ Mondhatni vallási erőt testesítettek meg ezek az ismeretlen szerzetesnők. Hieronymus Wilms „A német domonkos apácák története”-ben úgy veszi leltárba a kolostori világot, hogy az olvasó egyik ámulatból a másikba esik ezeknek az összeszedett női lelkeknek bensőséges keresztény kultúráját látva. Szinte kápráztató az a látvány, hogy mennyire átragyogta őket a világosság. Szinte felfoghatatlan pedig, hogy ez a virágzó kolostori élet egyszer s mindenkorra elsüllyedt a múltban. A legnagyobb női alak a domonkosok között Szienai szent Katalin volt. Bizonyítja a rend erejét, hogy fönnállásának első évszázada múltán is kikerült még ilyen rendkívüli lélek az ő soraikból. Olyan szeretetet táplált

magában a prédikátor szerzetesek iránt, „hogy még a földet is megcsókolta, amerre jártak.”⁵¹ Megmagyarázhatatlan személyiség. Hosszabb ideig elrejtőzve élt, eksztázisokban volt része. Láthatatlanul megkapta Krisztus sebeit, és határtalan szeretet bontakozott ki benne. Elfogódottan állhatunk meg előtte. „Szeretet nélkül a lélek nem képes megmaradni” — írja még ma is életszerű leveleiben,⁵² mert az embert szeretetből és szeretetre teremtette az Isten, Krisztust lángnak találta, és közvetlenségre vágyva nem akarta, hogy valaki ott álljon közte és Krisztus között. A lélekmentés jellegzetesen domonkos vágyától ittasan vigasztalta az aggodalmaskodókat. „Bűneitek terhét magamra vállaltam, hogy azokat a szeretet tűzében eléggessem.”⁵³ Törekény alkatú misztikus nő, de éles kritikát gyakorolt az egyházi állapotok fölött, leplezetlenül feltárta a magas klérus parazitizmusát, és apostoli lelkülettel avatkozott be az egyházpolitikába. Krisztus politikája, nem pedig diplomatikus ravaszkodás töltötte el törekvéseit. Nem nyugodott addig, amíg csak rá nem vette a pápát arra, hogy Avignonból visszatérjen Rómába. Úgy hat, mintha kerub lenne. Hiteles képét Michelangelo festette meg a sixtusi kápolna mennyezetén az egyik életnagyságnál nagyobb szibilla alakjában. Ehhez a vonzó női lélekhez beszélt így Isten egy alkalommal: „Domonkos fiam rendje drága, becses kert, mérhetően örömet ad és illatozik.” Ezek a szavak visszaadják a rend legmélyebb lényegét.

A domonkos misztika festészeti megnyilvánulása Fra Angelico művészete. Róla mesélik, hogy Krisztus képét mindig térdelve festette, és közben patakozott a könnyei. A firenzei San Marco kolostorban festette azokat a tiszta angyalarcokat a cellák falára, amelyek szinte imádságnak hatnak. A külső szépség lelki nagyság kifejezése. Úgy tűnik, mintha Fra Angelico emberei nem ismernék a föld nehézségét, leheletnyi finomságukkal mintegy megváltott teremtményeknek látszanak. „Ritka ereje volt a földiség leküzdésére, és ezért sikerült neki a dolgokat olyan tisztának látni, mint ahogy csak gyerekek láthatják — és mint ahogy azok a tiszta szívűek akik majd meglátják Istent.”⁵⁴ Ettől a domonkos festőtől származik a San Marco keresztfolyosóján látható Péter vértanú ábrázolás — freskó egy szerzetesről, aki figyelmeztetőleg teszi az ujját a szájára, és ezzel éppen a szerzetesi magatartás titkának szemléltető szimbóluma. Ez az alak a kolostori szemlélődést fejezi ki, gesztusa a kimondhatat-

lanra utal, ami benne lakozik, hiszen teljesen az isteni dolgok felé fordult. Aki megnézi Fra Angelico képét, és azután később is mindig újra felkeresi, annak talán lesz valami sejtelve az örök szerzetesség lelkéről, sőt, talán benne is fölébred a vágy a hallgatás után, ami pedig a misztikus élet előfeltétele.

Az a csodálatos illat azonban, ami a domonkos rendből áradt, időnként borzasztó halotti szaggá változott. Hogy az Apostol szavaival fejezzük ki magunkat, „Krisztus jó illata” a halál halálos leheletévé” lett (II. Kor. 2,15—16). A ragyogó naphoz hasonlítható misztika fényéből sötét éjszakába jutunk — de a tárgyilagosság megköveteli, hogy az inkvizícióról beszéljünk, amely szorosan összefüggött a domonkos renddel. Alapos átállítást igényel, hogy akár csak kényszerűségből is kiismerjük magunkat ebben a homályban. A stílus magától letompul, az ember arca fájdalomra torzul. Mégis valóság, hogy a rend segítséget nyújtott az inkvizíció véres munkájához. Ebből újólag bebizonyosodik, hogy nincs emberi valóság sötét árnyak nélkül. Keresztény ember szinte nem is akarja elhinni, hogy a rendnek volt ilyen sötét korszaka, bár a tények nem tagadhatók. Metafizikai szomorúság készteti az embert arra, hogy fedezékbe vonuljon, a legsúlyosabb kétségeket kelti a kereszténységgel szemben, és hitének minden erejére szüksége van, hogy ez ellen védekezzék. Jaj annak a kereszténynek, aki szépítgetés miatt menetetni akarja az inkvizíció bűneit ahelyett, hogy tisztességes bűnvallomással kiengesztelné Istent. Az inkvizíció által kiontott vér az égbe kiált, mint Ábel vére, és a frivolság inkább bűnbánatot kíván, nem pedig kegyes hazugságokat, hogy mindez mennyire ártalmatlan. A sötét hitbíróság nemegyszer még szenteket is elítélt, és máglyára juttatta az orléans-i szűz angyali alakját. A keresztény lelkiismeretnek elkötelezett történetírásnak a prédikátor rend és az inkvizíció összefonódását is fel kell tárnia, bár nem igazolhatja azt a lelketlen kapcsolatot, amelyhez annyi félelmetes bűn tapad.

Az az állítás, hogy Domonkos lett volna az első inkvizítor, „történetileg tarthatatlan, és onnan származik, hogy a rend egyik legfontosabb hivatalát későbbi időkben vissza akarták vinni magára a rendalapítóra.”⁵⁵ Tárgyilag az inkvizíció a legsúlyosabban ellentmond az ő célkitűzéseinek. Az ő alapvető fölismerése éppen az volt, hogy nem szabad az eretnekekkel szembeszegülni. Az inkvizíció

iszonyú munkájának akárcsak legcsekélyebb mérvű kiszolgálása is Domonkos végrendeletszerű utolsó szavaiba ütközik. „Legyen meg bennetek a szeretet.” Szöges ellentét a domonkos magatartás és az inkvizíció kinzókamrája. Ő mint alázatos, koldus prédikátor lépett fel, nem pedig fegyverrel a kezében. Meg akarta nyerni újra az elbukottakat, sőt éppen ezzel az eredeti keresztény szándékával számított úttörőnek a középkorban, és nyitott meg új utakat. Az inkvizíció módszere a legsúlyosabb ámulás, hiszen ő alapos érvekkel, felvilágosítással kívánta megnyerni ellenfeleit, míg az erőszak alkalmazása hit dolgában mohamedán elv — Mohamed próféta dicsekedett azzal, hogy az Úrtól a kard küldetését kapta. A domonkos rend és az inkvizíció összekapcsolása csak akkor vált lehetővé, amikor már nem voltak egészen tisztában a rendalapító eredeti céljával, és az a téves nézet keletkezett, hogy ő „az eretnkség kiirtása” érdekében működött — micsoda brutális kifejezés! Pedig ez a negatív célkitűzés nem felel meg Domonkos eredeti szándékának, ő az igazság hirdetésére fektette a fő súlyt. Lelkeket akart megnyerni, nem pedig embereket megsemmisíteni. Mint Ezekiel, nem az istentelen halálát akarta, hanem hogy az megtérjen és éljen.

Az inkvizíció és a domonkos rend összekötése a kúriától indult ki. Amikor a püspökök hanyagoknak bizonyultak az eretnkség leküzdésében, a pápaság erősebb eszközökre szorult, és átvette az inkvizíciót, amit addig az állam alkalmazott. Bármilyen különösen hangozzék is, ez a maga korában haladó lépés volt az istenítéletek helyett, mert a bűn jogi bizonyításáról volt szó, míg az addigi gyakorlat megalapozatlan vád alapján az ártatlanság bizonyítását várta csodáktól. A kínvallatást eleinte ellenezte az egyház. Az új törekvés az eretnkség bizonyítására szükségessé tette teológusok szereplését az inkvizíciós eljárásnál, és abban a korban csak domonkosok jöhettek szóba, mert ők voltak alaposan tájékozottak a teológiában. Több mint egy évtizeddel Domonkos halála után „IX. Gergely egyházpolitikai okokból úgy nyilatkozott, hogy a testvéreket rendeljék ki az eretnkség leküzdésére,”⁵⁶ és megbízta őket a titkos eretnekek felkutatásával. A domonkos rend olyan felfogása pedig, hogy az lesújt az eretnekekre, a kúriából származó levelekből indul ki, nem vezethető vissza a rendalapításra. A rend részéről egy pillanatnyi óvatlanság elég volt ahhoz, hogy a szerencsétlenség bekövetkezzék, hagyja, hogy visszaéljenek vele, és olyan feladattal bízzák meg,

amely ökölcspásként telibe találta az eredeti célkitűzést. A domonkos rend le volt kötelezve a kúriának amiatt, hogy a kúria segítségével küzdött le a világi klérus ellenállását működésével szemben, és most úgy vélte, hogy nem utasíthatja vissza a szörnyű megbízatást. A templomos lovagok elleni eljárásnál, ahol a jogtalanság nyilvánvaló volt, mindenesetre vonakodott vállalni az inkvizíciót. A rend készséges viselkedése végül is saját kárára vált, hiszen az eretnekek ellen foganatosított büntető eljárások egyébként is rossz vért szültek, még az egyházhoz hű keresztényeket is megrontották. Az inkvizítorok maguk pápai megbízottak voltak, és a rend legfelső vezetőségének köréből nevezték ki őket, míg embertelen tevékenységük rossz hírbe nem hozta őket a nép körében. Semmi se szennyezte be jobban a fehér szerzetesi ruhát, mint az a szégyenletes szolgálat, hogy az inkvizíció kezére adott embereket.

Az inkvizíció szelleme förtelmes. Nem irtották ki az emberiség körében, mint ahogy mai visszatérése mutatja totalitárius államok büntető eljárásainál. Ebben dokumentálható a sátáni betörés, az a hatalom, amely az embert félelmes szorongással gyötri, és végül is kétségeket sugall számára az emberi élet értelmét illetőleg. Joggal nevezi az orosz keresztény Vladimir Szolozjev az inkvizíciót „Krisztus szelleme pokoli elárulásá”-nak. A máglyára küldés elve összeegyeztethetetlen az evangéliummal, és el sem lehet képzelni két egymástól különbözőbb világot, mint inkvizíció és misztika, pedig mindkettő a domonkos rendhez fűződött. Mégis igazságtalanság volna az egész rendet egyszerűen azonosítani az inkvizícióval. Mindig voltak domonkosok, akiknek nem volt hozzá semmi közük, és akik hűek maradtak az alapító eredeti céljához, a prédikációhoz. Amerika spanyol hódításai idején voltak olyan rendtagok, akik tiltakoztak a véres eljárás szégyenletessége ellen, a kereszténység kigúnyolásának érezték. A nemes emberbarát, Las Casa, aki védelmébe vette az erőszak áldozatait az indiánok között, domonkos volt. Itt is hamisnak bizonyul az általánosítás. A mai domonkosok teljesen tisztában vannak az inkvizíció iszonyú eltévelyedésével, és sértésszámba megy, ha valaki őket még kapcsolatba akarja vele hozni.

A rend történetének egyik árnypontja az a tragédia, amely Savonarola nevéhez fűződik. Nyilván csak akkor lehet kellően megérteni,

ha szem előtt tartjuk, hogy már a rend hanyatló korszakáról van szó. Már rég meglazult a rend fegyelme, átmenetileg szakadás is következett be obszervánsok és konventuálisok között. „A fő baj, amelyben a rend szenvedett már a nagy szakadás óta, az ú.n. „vita privata” volt. Együttélés volt ez még egy fedél alatt, de saját szám-lára és saját elképzelések szerint, amelyben az apai örökség életre szóló haszonélvezetét sokszor megengedték.”⁵⁷ Egy legenda szerint amikor valaha a domonkosok azt a verset énekelték az alapító sírjánál, hogy „teljesítsd atyánk, amit ígértél”, akkor az égből egy hang így válaszolt: „se az atyátok nem vagyok, se ti nem vagytok az én fiaim”. Ennek a hanyatlásnak az ellenére, amit még fokozott a domonkos kolostorok elnéptelenedése a XIV. századi pestis követ-keztében, mind többen akadtak olyanok a rend soraiban, akikben föllángolt az eredeti szellem. Ezek közé számított Savonarola, akit igazi domonkos prédikáló szellem töltött el. Ha valaki fogalmat akar alkotni magának egy domonkos szerzetes nagy szellemiségű prédikációjának erejéről, olvassa el Savonarola beszédeit, olvassa föl hangosan, hogy érvényesüljön teljes meggyőző erővel. Savonarola észrevette a reneszánsz másik arcát is, amin szívesen túlnéz a jelenkor műélvezője, és felismerte annak a roppant mértékét, hogy hogyan megy veszendőbe a kereszténység. Hiszen ez volt az ára az antik kultúra újjáélesztésének. Idegen kényszerzubbonyt kapott a keresztény nyugat, az antik pogányság formáit. Mint egykor Domonkos, most Savonarola is látta a maga korának romlását, és egy-maga szállt szembe vele lángoló ékesszólásával. Elismerésre méltó, hogy a domonkos szellemiség erőszak alkalmazása nélkül emelte fel szavát a kereszténység lerázása ellen, ami teljes apparátussal folyt a XV. század végén. Különbözött azonban Savonarola Domonkostól abban, hogy szenvedélyes vitába bonyolódott a romlott papsággal, amelynek csődjét Domonkos más, hatékony úton akarta korrigálni. Savonarola világos szellem volt, érzékeny a misztika iránt, és elrémitette őt az akkori istentelenség. A pogány reneszánsz kellős közepén teljes erővel lépett föl a keresztény megújulás érde-kében. Irányzata szemmel láthatóan megrázta Firenze lakóit, és ez keresztény demokrácia fölállítására vezetett. Mindenesetre számos politikai ellenfele akadt nyilvános működése kapcsán, és ezek félre akarták őt állítani. Szövetkeztek a pápával, hogy a kényelmetlenné váló szerzetest ártalmatlanná tegyék. Savonarola bukásáért nem az egyház a felelős, a bűn egyértelműen politikai ellenfeleit terheli.

Zavarba ejtő mégis, hogy rendje csúfosan cserbenhagyta világi ellenfeleivel szemben. San Marco szerzetesei „meghozták azt a hihetetlennek hangzó határozatot, hogy Savonarola és két sorstársa sem élve, sem halva, sem nyilvánosan, sem titokban nem fogadható be többé a kolostorba. Ezt a határozatot később maguk is szégyellték, és a krónikában meg sem említették.”⁵⁸ A renden belül akkoriban hadakozó két áramlat ellentétéből magyarázható a rend magatartása. Savonarola a reformmozgalom híve volt, újra lemondott minden személyi és közösségi tulajdonról, szálla volt a mérsékelt irányzat hívei szemében. Ezért parancsolta meg az akkori rendi generális, Joachim Turriani közvetlenül a halálos ítélet végrehajtása előtt 1498. május 23-án, hogy a kínpadon szétroncsolt Savonarola testéről gyalázattal tépjék le a szerzetesi ruhát, és ezt a parancsot a prior készségesen teljesítette. „Ó szent öltözet!” kiáltott fel fájdalmasan Savonarola, mikor utoljára tartotta kezében szerzetesi ruháját. „Milyen nagyon vágytam utánad! Isten kegyelméből megkaphattalak, és sértetlenül megőriztelek mindeddig, és most sem hagy nálak el, de te akarsz tőlem elszakadni.”⁵⁹ Az embernek el kell fordítania a fejét ettől a lélegzetet belénk fojtó jelenettől, annyira szégyenletesen bántak saját rendtársai a domonkos rend egyik nagy fiával.

Tekintettel erre a fájdalmas órára, alig merhet az ember még egy szót szólni Savonaroláról, és mégis szükség van egy összegezésre. San Marco lángoló kereszténységtől ihletett priorját nem szabad kritikátlanul bálványozni. Meg kell állapítani bizonyos korlátokat, amiket nem lehet hirtelenkedve túllépni. Savonarola programjában nem szerepelt a vallási öröm. Csak rémisztő utolsó ítéleti hangulat árad dörgő bűnbánati beszédeiből. Keresztény ember nem kiált így Istenhez: „Öntsd ki haragodat a népekre”, mert különben kiteszi magát Jézus ellenvetésének. Nem tudjátok, hogy milyen Lélek fiai vagytok?⁶⁰ A keresztény embernek mindig azért kell imádkoznia, hogy Isten szelíd kezét ismét rátegye minden népre. Ezek Savonarola korlátai. Viszont maradéktalan elismerést érdemel a prófétai szellem, amely ott élt Savonarolában a keresztény lelkiismeret fölébresztésére, és ezt nem hagyta elhanyagolni a pompás külső mögött sem. A kereszténység nem mondhat le a lelkiismeretről, hacsak önmagát nem akarja feladni. Ennek minden nemzedékben jelentős szerepe van, és ehhez maradt hű minden helyzetben Firenze

domonkos barátja, aki saját vérével fizette meg küldetését. Ő a San Marco kolostor mártírja, nem volt eretnek, minden ilyesmi távol volt tőle, különben nem védhették volna olyan szenvedéllyel írásait, például Néri szent Fülöp és Catharina Ricci. Csak a pápa iránt tanúsított engedetlenséget — ez a pápa azonban VI. Sándor volt! Savonarola nem lázadt az apostoli szentszék ellen, lángolt benne a súlyos lelkiismereti konfliktus, hogy Istennek engedelmeskedjék vagy egy kötelességéről megfélelmező pápa utasításainak vesse alá magát. Sok rendtársa nagyon tisztelte őt minden korban. Savonarola végleges rehabilitálása a rend számára még megoldásra váró feladat, már csak azért is, hogy be lehessen bizonyítani, hogy az egyházi felsőbbbséggel is lehet nyíltan keresztény módra beszélni, ami manapság nagyon hiányzik.

Savonarola fellépése keresztény tragédia, de a rend számára nem nyitott új korszakot. A rend nem tekintette őt Isten ajándékának, és ezért nagyon hamar beteljesedett próféta jósolata az egyház isteni megfenyítéséről, azt pedig a domonkos rend is keserűen megtapasztalta. A reformáció viharában kolostorainak több mint felét elvesztette Németországban — mintegy Istenítélet a Savonarola-kérdésben tanúsított viselkedése miatt. Kedvezőtlen hatású lett a rend számára a jezsuiták fellépése is, akik jelentős részben átvették a rend feladatait. Még rosszabbul járt a rend a felvilágosodás idején és a francia forradalomban; legtöbb országban szinte fölmorzsolódott. Csak a XIX. század közepén kezdeményezte Lacordaire Franciaországban a rend aktivizálását. A híres hitszónoknak sikerült ugyan életet vinnie a rendbe, de reformterveit nem tudta teljesen végigvinni. Az lenne nagy megújulás a domonkos rend számára, ha azzal az elfogulatlansággal azonosulna korunk vallási és társadalmi szükségleteivel, amellyel valaha szent Domonkos saját évszázadának hanyatlásán segített, és új feleletet adott a kérdésre. Akkor új csillag ragyogna föl a domonkos rend fölött, és beteljesednék rajta Magdeburgi Mechthild régi ünnepélyes jósolata. „Ha az elhordott ruha elvászik, nem takarja mindenütt a testet, és nem is melegít. Ezért új köpennyel fedem be magam, és védem jegyesemet, az egyházat. Ez a legújabb idők prédikátorait jelenti, velük ruházom és óvom az Antikrisztus csalárdságai és gonoszsága ellen.”⁶¹

SZENT TERÉZ ÉS A KÁRMEL

1

1535. november 2-án kora reggel suhanó alak sietett keresztül Avila szűk utcáin. Húszéves lány volt, olyan gyorsan futott, ahogy csak tudott, mert az apja beleegyezése nélkül hagyta el a szülői házat, és ez a spanyol erkölcsökbe ütközött. Izgalomtól egész testében remegve állt meg Teréz a Megtestesülés kolostor kapuja előtt, majd kiugrott a szíve, és a lélegzete is elakadt, amikor meghúzta a csengőt, hogy bebocsátást kérjen. Akkori lelki felfogását ő maga mutatja be a következő szavakkal. „Még az a pillanat lebegett előttem, amelyben elhagytam az atyai házat. Egész viselkedésem miatt és egyébként is annyira odavoltam, hogy azt hiszem, a halál sem lehetett volna számomra félelmetesebb. Úgy tűnt nekem, mintha minden tagomat ízenként szaggatták volna szét.”¹ Nyilván megsejtett valamit Teréz mindabból, amit ezzel a lépésével kockára tett, hiszen hihetetlen erőszakot kellett elkövetnie magán ahhoz, hogy a kolostor küszöbét átlépje. Felfogása szerint csak Isten lehetett az, aki erőt öntött belé ehhez, és akinek a segítségével nélkül sohasem hajtotta volna végre a vakmerő menekülést. Az a pillanat, amelyben a kolostor kapui egyszer s mindenkorra bezárulnak az ember mögött, olyan, mint a misztikus halál. Csak ez a jelző illik rá, egyedülálló pillanat.

Jelentős lépés volt ugyan Teréz menekülése az atyai házból, de még nem ez volt az a lépés, amely életének sorsát eldöntötte. A félelmes izgalomtól eltekintve abban a kora reggeli órában becsapta magát azzal a feltevessel, hogy átlépte a Rubikont, mert bizony a Megtestesülés kolostorban nem találta meg Jákob létráját, amelyiknek a vége az égbe ért, és amelyen az angyalok föl-le jártak. Ebben az akkor nemrégiben alapított kolostorban nem ápoltak jelentős hagyományt, és nem is hordozott erős vallási impulzust. Hívogató

háziasságával inkább internátushoz hasonlított jó módú leány-növendékek számára, mintsem hogy nagy lélegzetű monasztikus élet lehetét árasztotta volna. Az apácák nyakláncot, karperecet, gyűrűket viseltek, szolid társadalmi életet éltek külön szobáikban, ahol némi édességet szolgáltak föl. Nem volt ez rossz kolostor, ami megérdemelte volna azt, hogy bezárják. Tekintélyes kertjük árnyas sétatányain az apácák nem ápoltak semmiféle kapcsolatot férfiakkal, nem volt luxusberendezésük, ahol titkos mulatozás folyt volna. De milyen zárda volt az, ha nem volt se jó, se rossz? Hát egyszerűen csak középszerűségbe sülyedt, észre se vették. Utánozta a világ mindennapi életét ahelyett, hogy maga elé állította volna a fásult közönyösség leküzdésének mindig új feladatát. A megszokottság szelleme uralkodott végig a folyosókon, ott leselekedett a cellákban, sőt még a ruhákba is belevette magát. Akárhon hallgatódzott valaki, mindenütt hanyagul csoszogó lépések neszezését lehetett hallani, és a pomádé olcsó illata töltötte be a levegőt. Végül nem maradt már semmi, ami kivonhatta volna magát rontó hatalma alól, mindenütt triumfált a zsíros nevetés.

Minden országban lehet találni olyan kolostorokat, amelyekben nincs semmi rossz, de nem történik semmi kiemelkedő sem. Mégiscsak van valami észrevétlen hiba abban a beállítottságban, ha a nagy dolgot nem nagy dolog módjára csinálja valaki. Annál katasztrofálisabb, minél később veszik észre. Valóban, még az annyit dicért alázat is rejt magában veszélyeket. Minden ártatlansága mellett is ellensége a vallási életnek, akadályozza azt az embert, akit gúzsba kötött, hogy ne legyen képes felemelkedni az isteni dolgokhoz. Még rosszabb lehet a pusztán csak szórakoztató kényelmesség, mint a nyílt bűntény. A vitathatatlan tény mégiscsak megbánásra indít, megmozdítja az apáca lelkiismeretét, vezeklésre sarkallja. Erre azonban a Megtestesülés kolostor hölgyei nem láttak semmi készítést átlagos teljesítményre elkötelezett életmódjuk során. Jól-rosszul éltek úgy, mint Avila más lakói. Ezért nem is következett be soha fordulat, javulás, minden maradt a régiben. Belső lendület nélkül, álmosan ellaposodott, végül is ez a monasztikus élet betegsége. Újra bebizonyosodott, hogy a jó ellensége a még jobbnak. „A közepes apáca állapota siralmasabb, mint a rablóé. A rabló megtérhet, ami újjászületés lesz számára. De a közepes apáca nem tud újjászületni. Megszületett, de rosszul, csoda pedig nem történik, és ő úgy marad.”

Így beszélteti Bernanos a priornőt a Dialogues des Carmélitesben.² A megszokás szelleme, amely lelki ünnepélyesség nélkül járja végig a kitaposott utakat, a természetfölöttinek egyik legsúlyosabb akadály. „A természet szokása valami elkésztő” — szinte nyög Teréz, csak elfojtott sóhajjal tud róla beszélni. Jól tudja, hogy a megszokás hangtalanul enerválja a vallási életet, és így abból üres lárva, maszk lesz.³ A gondolatlan szokásokat már nem a valóság, élő realitás hordozza, hanem biztosan poros szokásokká válnak, amelyek mint szürke pókháló végül az egész lelket befonják, és lehetetlenné tesznek minden felemelkedést a magasabb régiókba. Annál meghökkentőbb ez a lefelé húzó megszokottság a vallásos emberek beállítottságában, mert ritkán látják át ennek a pusztító hatását. A megszokás szó csak más kifejezés a langyosságra, amit az apokaliptikus Krisztus elrettentően kivet a szájából.

A kedélyes, fecsegő Megtestesülés kolostor Teréziát először csak átlagos apácává képzelte ki. Hogy is történhetett volna másképp? A megszokás csak megszokást szülhet. Teréz azt csinálta, amit a többi szerzetesnő, amit nap-nap után a szeme előtt látott, és amibe őt mint novíciát fiatalon bevezették. Ebben a kolostorban épp csak az előírt számú imát imádkozták az apácák, sokkal szívesebben voltak benn a társalgóban és órák hosszat beszélgettek unokanővéreikkel és bátyjaikkal a városból, akik szállították nekik azokat az érdektelen „újságokat érzéketlen emberek számára” — amint Teréz magát kifejezte — amelyek változatosságot hoztak egyhangúnak tartott életükbe. Élénk temperamentumának megfelelően Teréz is részt vett nagy buzgón ebben a társadalmi életben, és mint a többiek, akiket szintén nem tartott vissza a klauzura, akár egész napos látogatásokat is tettek rokonaiknál, és ezt a kolostor pusztán gazdasági előnynek fogta föl. Senki sem érezte ennek a könnyelmű apácaéletnek az összeegyeztethetetlenségét az igazi kolostori élettel, hiszen mit sem tudtak szilárd reguláról. Az, hogy Teréziának elállt a lélegzete a kolostor küszöbének átlépésénél, csak kislányos izgalomnak tűnik, látva ezt az igen kevésbé szigorú rendszert. Hiszen ő is ugyanúgy részesült minden megengedett szabadságban, mint a többi, azzal a csekély különbséggel, hogy őbenne időnként fölmerültek kétségek a kolostorhoz nem méltó rend láttán. Neki már ifjúkorában voltak olyan vallási élményei, amelyek őt magasabb irányba terelték. Emiatt nyugtalankodva időnként föl is tette magában, hogy

apácahoz méltóbb életet fog élni. De minden nekibuzdulása megtorpan mindig, még mielőtt lett volna belőle valami. Nem tudott érvényesülni a megszokottság szellemétől áthatott kolostor ellenében, sokkal erősebbnek mutatkozott az, mint az ő finom lelkiismereti megmozdulásai, ezeket egyszerűen letörte a társasági kolostorüzem. Gyakran hosszú ideig elhanyagolta ebben az igazán más jellegű környezetben az olyan gyakorlatokat, mint a belső ima, míg csak újabb impulzust nem érzett bensőjében. Ezért első kolostori évei fáradtságos, de éppen nem öröndetes kezdetnek számítottak. Amint az kézenfekvő volt ilyen belső ellentmondást magában rejtő életnél, meggyötört emberré fejlődött. Így bosszulta meg magát a hűtlenség a monasztikus élet rendje iránt, mert jó szerzetesről volt szó. Megnyilvánult a lelkiség régi törvénye, hogy a hanyagság vallási téren hasadásra vezet a lélekben! Senki sem tapasztalta meg erősebben ezt a keserű igazságot saját életében, mint Teréz, aki nyugtalanul lebegett ég és föld között. Ő maga bevallja bátor becsülettel, hogy emiatt igen szerencsétlennek érezte magát ezekben az években. Mint a világból kolostorba menekült leány, hallotta lelkében Isten hívását, másrészt viszont elragadó lényének minden idegszálával csüggött a világ oly érdekes dolgain. Ezt a két kibékíthetetlen ellentétet, a lelki életet és a szórakoztató időtöltést igyekezett teljes erővel összhangba hozni. Teljes húsz évig élt ebben a kolostorban, körülvéve a megszokott dolgokkal, de ettől a szellemtől nem volt képes magát megszabadítani, mert „Istennel és a világgal egyszerre itatta át.” Mindig újra és újra azt akarta megvalósítani, amire Jézus szavai szerint senki sem képes, egyszerre két úrnak szolgálni. Betegesen képtelennek találta magát arra, hogy maradéktalanul elszánja magát. Az avilai hölgyek megítélése szerint ugyan elbájoló apáca lehetett élénk elbeszélő készségével és boldog nevetésével, de ez az oda nem illő jelző csak elfedi egy kínos belső rendezetlenségben élő lélek valódi állapotát. A legnagyobb spanyol nő kolostori életének első felében éppen ellentéte volt a magába zárkózásnak. Lélekben meghasonultan egyik belső tendenciája sem tudott felülkerekedni, azok megnyilvánulásai gyors egymásutánban váltakozva követték egymást, és eredménytelenül lohadtak le mindig. Ez az elképzelhetően kínos lelki felfogás különösen nem illett olyan szerzetesnőhöz, aki pedig már meghozta élete nagy döntését. A megfoghatatlan hintázás komoly elhatározások és kíváncsi szét-szórtságnak engedő gyöngeség között nem csak utólagos bele-

magyarázás, önéletrajza szinte szégyentelenül feltárja azt a vallási kétértelműséget, amelybe a belső fegyelem hiánya sodorta. Csak imádkozva írt könyv képes ilyen kérlelhetetlen őszinteséggel ilyen világos információt adni gondosan megfigyelt lelki életéről. Visszaemlékezve lelki megosztottságára, fájdalmas panaszban tör ki, hogy milyen nagy baj az, ha egy kolostorban két egymással ellentétes úton járnak egyszerre. Mennyire igaz, mennyire borzongatóan igaz ez a felismerés, összeegyeztethetetlen a két pálya, amelyet Teréz is oly sokáig követett egyszerre mindaddig, amíg csaknem tönkretette belső életét a közönséges megszokás. Ilyen komor részletességgel kellett bemutatni ezt a tragédiát figyelmeztetésként, hiszen ugyanez az esemény szokott mindig újra megismétlődni mindig más formában. Minden időkben lejátszódik újra és újra az a siralmas dráma, hogy vallási tekintetben sok ember nem tartja be azt, amit megígér . . .

Teréz életének első fázisa eszünkbe juttatja Sanverts szavait. Eszerint „felfedezte a lélek nehézkedési törvényét, mint ahogy kortársa, Kepler a testek nehézkedését fedezte fel.”⁴ Dicséret akar lenni ez a megítélés, és nem is rossz megtiszteltetés az, hogy lelki téren Keplerhez hasonlítsa Terézt. Pregnáns benyomást keltve fejezi ki kolostori életének első felében tett zavaró tapasztalatait. Tényleg lehet tanulni tőle valami olyant, ami lelki téren rokonságban van a nehézkedéssel, jóval korábban, mint ahogy Simone Weil reflektált erre a problémára. Ugyanakkor mégis elégtelen megfogalmazás. A valóságban Teréz Keplernek inkább ellentéte lett. Nemcsak megismerte a föld szinte ellenállhatatlan vonzási erejét a lélekre, hanem megtapasztalta az ilyen nyomott helyzet leküzdését is. Nem az a rendeltetése az embernek, hogy méltatlanul csússzon végig a földön. Az ő iratai a nehézségi erő áttörését hirdetik, bemutatják a lélek fölemelkedését. Ez a szabadító üzenet. Mint vallásos egyéniség, pontosan megfogalmazta ezt a végtelenül fontosabb igazságot, és pedig úgy, hogy ez a boldogító kilátás csakis a kegyelem segítségével válhatik valóra, saját erőnkől sohasem.

A nehézségi erő leküzdése mindenesetre csak kolostori életének második felében következett be, amikor nyilával átverte őt az angyal. Teréz az angyali hatalmak által áthatott, megsebzett ember. Ez a megfoghatatlan esemény saját közreműködése nélkül következett be. Mindig is csodálatos marad, hogy őt találta el az angyal

nyila, pedig szinte túl sokáig élt kettősségben, és ez azzal fenyegetett, hogy elzárul előtte a feltétel nélküli odaadást igénylő világ. Abban a pillanatban sietett segítségére Isten, amikor már szinte elvesztette az utat a véglegeshez a megszokottság szelleme miatt. Isten volt képes egyedül megváltoztatni kilátástalan helyzetét. Magánoratóriumában élte át az isteni hatalom betörését, ahol az oszlophoz kötözött Krisztus képének szemléletekor az Úr leírhatatlan pillanattással nézett rá, és ennek átható erejétől villanásszerűen egyszer s mindenkorra egyé rendeződött mindenfelé szétzilálódott lénye. Ez a villámszerű Krisztus-élmény, nem pedig a kolostorba való menekülés az a nagy pillanat az ő életében, amely az egész színpadot alapvetően megváltoztatta. Lelkének bizonytalankodó ingadozása határozottan véget ért, Isten formálisan magához rántotta egy fölsőbb világba. Elemi mozdulattal egyenesen az örökkévalósággal találta magát szemben. A lökés már nem is lehetett volna nagyobb, egy csapásra szétzúzott minden ellenállást. Ami évekig tartó erőlködésnek nem sikerült, azt Isten egy pillanat alatt megtette. A megszokottság földre nyomó súlya föloldódott, ettől kezdve Teréz már nem a sok meghívott, hanem a kevés kiválasztott közé tartozott. Krisztus minden elképzelést meghaladó intenzitással lépett be az ő életébe. Olyan fokban lett valóság az ő számára, hogy a kizárta a legcsekélyebb lehetőséget is a kételkedésre. A Kármel ugyan Mária-tisztelő rend volt, de Teréz életének középpontjába ettől kezdve Krisztus került. Krisztus realitása tette új emberré.

Olyan ritka erővel jelentkezett nála a látnoki adottság, hogy őt magát is megrémítette. Lelkesedésre való minden rátermettsége ellenére is csodálatosan kritikus természet volt, és állandóan vizsgálta magát. Aggodalmaskodott, hogy nem a gonosz lélek ejtette-e őt hatalmába — ami nem volt ritkaság a XVI. századi Spanyolországban, annyi ál-megvilágosított szaladgált. Nemcsak több gyóntatóval beszélte meg a dolgot, hanem Nietzsche emlékeztető kérlelhetetlenséggel figyelte magát. Ezek az éles szemű önmegfigyelések újabb időkben arra a félreértésre vezettek, mintha tudományos érdeklődéssel figyelte volna meg saját elragadtatásait. Nem átallozták már őt „ideális kísérleti alanynak” nevezni „modern pszichológiai intézet számára.”⁵ Nyilván még jobban nevetett volna ezen az ízetlen feltételezésen, mint ahogy azon kacagott egyszer, hogy gonosz szellemek háborgatnak egy vidéki szállást. Semmi köze a pszichológiá-

nak az ő eksztázisaihoz, ilyen irányú érdeklődés nem képes ahhoz hozzáférni. Életében anygali társalgásban volt része. Égi hatalmakhoz fordult, és azok Isten felé vezették az ő lelkét. Ezzel a túlvilágra irányuló beállítottsággal szemben semmi más föl sem merülhetett. Teréz életének témája az Istenhez kötöttség. Az a nyíl, amellyel az angyal átverte boldog kintől felkiáltó szívét, csupán a csúcsa metafizikai tapasztalatoknak, amit csak lélektanfölötti megfontolások képesek megközelíteni.

Maga Terézia több helyen is jelezte, hogy milyen szempont alá esnek ezek a hirtelen elragadtatások. Az Énekek énekét magyarázva leírt néhány szót, amit érdemes idézni. „Hogy ezt hogyan kell érteni, nem tudom, és éppen az okoz nekem nagy örömet, hogy nem értem. Hiszen valóban, leányaim, a léleknek nem annyira azt kell szem előtt tartania és nem annyira annak kell figyelmünket magára vonnia, Isten iránti tiszteletet önteni belénk, amit ostoba értelmünk itt a földön felfoghat, hanem inkább annak, amit semmiképpen sem tud fölfogni.”⁶ Ebben a tanácsában már lelepleződik az egész későbbi Teréz, aki látomásai révén a megszokottból rendkívülivé lett. A legtöbb ember legszívesebben a magától értetődő dolgok körében marad, hogy prózai egyszerűségük ne kényszerüljön további fáradozásra, Teréz figyelme azonban a rövidlátó értelem számára hozzáférhetetlen lelki folyamatokra irányul. Ebben a ritka magatartásban mutatkozik meg jellemének rendkívülisége, az élet minden laposságán túl a természetfölöttibe emelkedett. Semmi sem rettentí jobban vissza az embert, mint hogy ott telepedjék meg, ahol emberi fogalmak szerint minden rendkívül fáradságosan alakul, egyúttal pedig semmi sem viszi közelebb az evangélium igazságához, mint ez az ésszerűtlen javaslat. A megfoghatatlan és az értelem fölötti iránt kell megértést tanúsítani, mert ezáltal emelkednek meg az isteni dolgok. Avila szentje meghajolt a fölfoghatatlan előtt, és ezáltal jutott el arra az előkelő tartásra, hogy képes mindig újra csodálkozni a lét minden jelenségén, és mindig újonnan issza magába azokat, mintha csak először találkozna velük. Isten egyik legcsodálatosabb ajándéka Teréz számára az, hogy mindent gyermekien kerekre tágra nyitott szemmel tudott nézni. Mindig érezte azokat a kifürkészhetetlen titkokat, amelyek az embert mindenfelől körülveszik, és így esett abba a harmatos tereziánus meglepetésbe, ami utánozhatatlan varázst ad írásainak. „Egyébként azt hiszem — írja a „Lelki

várkastély"-ban — hogy minden mégoly kis dologban is, amit Isten teremtett, még ha az csak egy hangyácska is, több minden van elrejtve, mint amit belőle megértünk.”⁷ Akár a megrázó Krisztus-kép, akár a kis hangya a földön, Teréz Isten fölfoghatatlan valóságát látta meg bennük, bár egymással össze nem hasonlíthatók. Az emberi értelmet messze meghaladja és egyúttal ez a kolostori élet egyetlen alapja.

Ebből a látnoki adottságból credt a teréziánus misztika. Saját tapasztalatok híján a kegyelmek terén saját nyilatkozata szerint kinek-kinek csak a legnagyobb nehézséggel fogható az fel valamelyest. Minthogy ismerte a különbséget pusztá beszéd és érzékfeletti élmény között, kitűnő bevezetést adott ő maga. Minden sorából érezhető, hogy tapasztalatot rendszerez, s hogy élménye a lélek fölemelkedése egészen a végsőig, és pedig nemcsak egyszer, hanem mindig újra. Soha sem kívánt vagy idézett elő víziót. Olyan leigázó erővel tört rá, hogy nem tudott ellene védekezni, még ha erősen a sarkára állt is. Az isteni elragadtatás mégis elérte, és magasabb régiókba emelte. — „Meddig tart az Istennel való egyesülés, amiért a misztikus él?” — kérdezte Reinhold Schneider Terézről szóló világos tanulmányában, és így felelt: „Percekig, de ezalatt a tűz fölolvasztja a holt előkészítő évek egész terhét.”⁸ Ez a nyilatkozat mutatja, hogy mennyire nem lehet beszélni erről az isteni élményről anélkül, hogy magunk is föl ne oldódnánk. Belső megvilágosításnak köszönheti Teréz, hogy ő jutott el a végső csúcspontra a középkori női misztika, bingeni Hildegard, magdeburgi Mechthild és Nagy Gertrud után, akiket addig még senki sem hagyhatott maga mögött. Az ő lelke elérhetetlen régiókba emelkedett, szédítő csúcsokat hódított meg, és leírhatatlan boldogságot ízelet meg, ami megfosztotta őt a gondolkodás képességétől. Ő maga „kis halál”-nak nevezte „a lélek repülését”, ami azonban nem volt más, mint az isteni jelenlét élménye. Nyilván csodaszámba mentek gyakran hitetlen fejcsóválással fogadott lebegései a föld fölött — egész teste akarata ellenére fölemelkedett a földről, és kezdett szabadon lebegni. Mindenekelőtt azonban félreérthetetlen jele ez annak, hogy életútja láthatólag eltávolodott a földtől, és az ég felé tartott. Ez az elragadtatás képezi kerubi misztikájának tartalmát. Kizárólag Istenhez fordult, nem engedett meg magának nem megfelelő bizalmaskodó hangot, ami már a „Fölség” megszólításból is látható Isten iránt. A kerubi misztika olyan imádat, mint az angyaloké

Izaiás templom-látomásában, akik így kiáltottak: szent, szent, szent a seregek Ura. Engedelmeskedett Isten egyedülállóan különös parancsának, hogy ezután angyalokkal, ne emberekkel beszéljen, és ezenfelül maga is angyali természetet kapott. Nagy beszélgetése Istennel megérdemli azt a rendkívüli elnevezést, hogy kerubi misztika, mert ebben hasonlít Teréz azokhoz az angyali hatalmakhoz, akik állandóan Isten trónja körül állnak. Az egyesülés imája révén elért lelki egyesülés a legmagasabb szférában mozog. Az embernek a teréziánus misztika olvasása közben szinte elakad a lélegzete, és csak lenyűgözve dadogni képes egy lélek ily szárnyalása láttán, hiszen az minden megértést meghalad.

Meglepő módon ez a kerubi misztika nem járt a földi élet lebecsülésével. Minden elragadtatása közben Teréz megtartotta világos józanságát, egy pillanatra se siklik bele rajongó fantasztikumba. Ismételten hangsúlyozta az isteni akarat elfogadását, nem pedig eksztatikus élményeit tekintette kiindulásnak. „A tökéletesség legfőbb foka nyilván nem belső vigasztalásokban és magasztos elragadtatásokban áll, nem is víziókban és prófétai lelkületben, hanem csak olyan megegyezésben a mi akaratunk és az isteni akarat között, hogy mindazt, amit úgy ismerünk meg, mint az ő akaratát, egész akaratunkkal átöleljük, és ugyanolyan örömmel vesszük a keszerű és fájdalmas dolgokat mint a kellemeset, ha felismerjük, hogy Főlsége ezt akarja.”⁹ A kerubi misztikából Teréznel egészen új komolyság származott, amely beigazolódott megfelelő életvitelében. Pusztán túlvilágra irányuló magatartása lényegesen nagyobb elkötelezettséget vont maga után földi dolgok iránt. Mióta csordulásig eltöltötték a víziók, engesztelhetetlen harcba keveredett a megszokottsággal, amelybe oly sokáig belesüllyedt. Ha még bizonyításra szorul az, hogy Istennel fennálló misztikus kapcsolatai sohasem pusztán csak gyönyörködő önző élvezetek, mint ahogy kívülállók már megpendítették, akkor Teréz ilyen cáfolhatatlan bizonyítékot is szolgáltat. Nem hullámszerűen árasztották el kéjelgő elragadtatások, az angyal nyila nem emelte ki őt az élet kemény realitásából. A titokzatos élet Istennel soha sem pusztán édes érzelmek megtapasztalása, mert a Mindenható mindig akar valamit attól a lélektől, amellyel érintkezésbe lépett. Teréz misztikus főműve, a „Lelki várkastély” következetesen ebben a fanfárban csendül ki: „Arrafelé vonz a belső ima, és arra szolgál a lelki emelkedés is, hogy

tetteket idézzon elő, mindig csak tetteket.”¹⁰ Szembeötlő ennek a lángra lobbantó, lelkesítő mondatnak aktív hangja. A kerubi misztikus nő ajkát formálisan kiáltás hagyja el tettek után! Ez olyan látásmód, ami a legbensőségesebben összefüggött a túlvilágra irányított pillantással.

Teréz jelszava, „tetteket, nem szavakat”, lehetetlenné teszi, hogy őt a kvietizmus magának lefoglalhassa. Egycs nyilatkozatai a nyugalmi imáról arra a föltevésre vezethetnének, hogy benne lássuk a félreismert kvietista misztika őseit. Annak ellenére, hogy alkalomszerűleg előkészítette a kvietizmus útját, téves ez a következtetés. Tettekre szomjazva nagyon is világosan kijelentette, hogy a misztikus kegyelmi adomány elkötelező szolgálatába vonja az embert. Szerinte a tevékeny Mártának és a szemlélődő Máriának együtt kell maradnia, hogy az Urat megfelelően elszállásolják. A tettek utáni sóvárgás teszi ki Teréz életében a rendkívüliség másik oldalát. Őnála a misztika és cselekvés a legszorosabban összefonódik. Számára nem létezett olyan misztika, amely nem vezet tettekre, mert az csak így tudja bebizonyítani valóságát, viszont nem létezett olyan cselekedet sem, amely ne misztikus talajból fakadt volna, mert a cselekvés különben gondolkozás nélküli elfoglaltsággá fajul, ez pedig mindig a keresztény élet halálára vezet. A misztika és cselekvés Teréz számára benső kölcsönösség és rendkívül impozáns látvány, hogy teljesen ellenállhatatlan tetterő milyen szervesen bontakozik ki kerubi imádásból egy szerzetesnő életében, úgy mint ahogy gyümölcs sarjad a gyökérből. Ennek a két funkciónak kölcsönös egymásrautaltságában rejlik Teréz páratlan ritmusú életének és személyiségének titka. Ebből a sajátos kapcsolatból következett az a feszült üzenet, amelyet egyik látomásában kapott. „Tarts ki még egy kicsit, lányom, és nagy dolgokat fogsz látni.”¹¹ Ez a legjobb mottó Teréz életének harmadik fázisára, amely természetesen állandó átfedésben van a másodikkal. Grandiózus elhivatottság. Nem kérdés volt ez — Teréz ösztönösen irtózott a nagyotmondástól — hanem ez a józan igazság.

Az a nagy dolog, amit élete további folyamán megláthatott, mindenekelőtt a közvetlenül Istentől kapott inspiráció, hogy Kármelt alapítson a régi obszervancia szigorával. Ebben a szándékában önmagában véve jelentéktelen esemény erősítette meg. Egy esti

beszélgetés alkalmával a cellában beszélt néhány nővérnek az első kármelhegyi remeték szigorú életéről, amikor unokahúga, Maria de Ocampo közbeszólt. „Nahát akkor menjünk el máshová mi mindannyian, akik együtt vagyunk. Keressünk magunknak egy olyan helyet, ahol más, visszavonult életet élhetünk a remeték módjára. Ha éreztek magatokban bátorságot, hogy úgy éljünk, mint a ferences apácák, akiknek nincsenek látogatóik, akkor lehet kolostort alapítani.”¹² Ennek a fiatal leánynak a fölkiáltását, aki fellelkessedett elbeszélésének hatására, úgy fogta föl, mint égből kapott útmutatást, és ezt ettől kezdve egy percre sem tudta elfelejteni többé. A szinte véletlen beszélgetés óta a cellában még nagyobb intenzitással foglalkozott új kolostor alapításának tervével a Kármel eredeti regulája alapján. Összeköttetéseivel sikerült is neki egy kis házat szereznie, amint „A kolostoralapítások könyvé”-ben elmeséli. Váratlan akadályok gördültek ugyan a merész terv gyakorlati megvalósítása elé, és kevésbé bátor emberek meghátráltak volna. Egyik látomásában azonban megparancsolta neki Isten, hogy az ügyet teljes erővel intézze, és ez az égi parancs sokkal többet nyomott a latban az ő számára, mint az unokahúga által rendelkezésére bocsátott ezer dukát.

A cellában folytatott beszélgetés után hat hónappal Toledóban, ott, ahol néhány évvel később El Greco ragyogó színekkel vásznon megfestette a kerubi misztikát, meglátogatta Terézt a tiszteletreméltó Jézusról nevezett Mária, aki szintén új kolostor alapításának gondolatával foglalkozott, bár nem volt kiemelkedő személyiség, írástudatlansága eleve bizonyos korlátokat jelentett tevékenysége számára. Képzettségének hiányát azonban kielégíthetetlen vezeklő buzgóság pótolta. Szigorát csak kevesen tudták követni. Elmesélte, hogy a Kármel azelőtt sokkal szigorúbb szabályt követett, mint akkoriban. Célja sokkal inkább a szemlélődő élet volt. Minthogy abban az időben a szerzetesnők nem kaptak oktatást rendjük történetét illetőleg, ez a közlés Teréz számára nagy meglepetést jelentett, amiből alig tudott magához térni. Semmi más nem tehetett volna rá mélyebb benyomást, mint ezek a szavak. Ez a híradás úgy hatott számára, mint a kinyilatkoztatás. Alig volt képes magához térni meglepetéséből, szinte fölülről jövő világosság világosította meg: a Kármel megromlott, belesüllyedt a mindent nivelláló megszokottságba, mert nem tartják többé a régi szabályt! Vízióna révén élessé vált pillantásával fogta föl ott helyben az egész zavar

okát. Jézusról nevezett Mária még el sem búcsúzott tőle, és Teréz számára minden teljes világossággal máris ott állott a szeme előtt. Új kolostorának nem szabad jövődelmet biztosítani, a gyökérében beteg Kármelnek alapvető megújulásra van szüksége, a bajt gyökereitől ki kell irtani. Egyik levelében pedig ezt a felismerést találjuk: „Nincs gyógyulás apácakolostor számára, ha az előljárók nem gondoskodnak a belső klauzúra megújásáról.”¹³

Okos buzgalommal igyekezett szándékát megvalósítani, éjjel-nappal ez foglalkoztatta. Előadta az ügyet páter Alvareznek, ő azonban kétségeket támasztott. Bevételek nélküli kolostor alapítása nem volt világos az ő számára — alamizsnára lennének utalva. Könnyen éhenhalhatnának az apácák, hiszen az új klauzúra-rendelkezés szerint nem volt nekik szabad házalni. Teréz azonban nem akadt meg gyóntatójának túlságosan emberi megfontolásokon alapuló nehézségein. A céltudatos apáca egyszerűen félreállította a habozó embert, és páter Ludvig Bertrandhoz fordult a tervvel, aki nagyobb megértést tanúsított iránta, és levélben vigasztalta. „Ugyanannak az Úrnak a nevében mondom Önnek, hogy ilyen nagy vállalkozáshoz bátorságra van szüksége, mert ő fog Önnek segíteni, és Ön mellett fog állani. Arról is biztosíthatom az ő nevében, hogy még ötven év sem telik el, az Ön rendje lesz az egyik legkitűnőbb az egyházban.”¹⁴ Ezután a bátorítás után nem késlekedett tovább, bámulatraméltó energiával hajtotta végre kolostori tervét. Óvatosságból nagyon titokban tartotta szándékát, de az mégis idő előtt kitudódott, és számos kellemetlensége lett ebből az ügyetlenségből a régi kolostorban. Úgy vették, hogy szégyenletes hűtlenséget tanúsít a régi kolostor iránt, és hogy sértő mesterkedéseivel az eddigi kolostori életet úgy állítja be, hogy az Isten számára elégtelen. Csak azért, hogy saját lelkiismeretüket elhallgattassák, újító viselkedésséget és feltűnni vágyást vetettek szemére. Mindenféle elképzelhető váddal illették, és ettől kezdve tűrhetetlenné lett az élete a kolostorban. Ő azonban hallgatva tűrte a szidalmakat anélkül, hogy tervét föladta volna. A megszerzett házat csak szükség-jelleggel lehetett átépíteni, mert nem volt rá pénz. Bepucolatlan épület ugyan nem elégítette ki kifejezett szépérzékét, de ez nem fékezte buzgalmát.

Végül is be lehetett költözni az új szent József-kolostorba. Útközben, amint átmentek az új épületbe, nem keltett föltűnést Teréz kis

cselekedete — és valóban, aligha lehet világtörténelmi jelentősége annak, hogy valaki leveti a cipőjét. Ostoba dolog — mondaná az ember, és mégis fontos szimbólum lett abból, hogy Teréz útközben egy templomban lehúzta a cipőjét, és alpargates-t vett föl helyette. Így mondták a spanyol szegényemberek madzagos saruszerű bocskorát. Ettől kezdve sarutlan Karmelitáknak nevezik követőit. A lábbeli váltása jelentéktelen kicsiség ugyan, amire nem érdemes nagy figyelmet fordítani, de ebben az esetben mégis ritka vallási fontossága lett. A történelem mind olyan szubjektív döntések sorozata, amelyek kevés figyelemre méltatott kis eseményekkel kapcsolatosak. A nyomorúságos szandál lett a rend megújításának külső jelképe az eredeti szabályok alapján, amelyeket még ma is igen hasznos elolvasni.¹⁵ Ez a pillanat a kerubi misztikából szervesen kibontakozó kolostori reform kezdete. Ez a kettő volt Teréz életének központja. Ő, aki fáradhatatlanul cselekvésre szólít fel, így lett a Kármel nagy megreformálója, és méltó lett a kereszténység többi nagy rendalapítójához.

Természetesen, aki felidézi a látnoki bejelentést, hogy „nagy dolgokat fogsz látni”, először csalódást érez magában. Önkéntelenül is azt kérdezhetjük, hát ez lenne minden? Az új szent József kolostor valóban nem volt impozáns. Alig néhány novíciának lett benne nyomorúságos fedél a feje fölött. A jelentéktelen kezdet önmagáért beszél, szegényes voltát nem lehet eléggé ecsetelnünk. Egészen bizonyos, hogy senki se gondolt arra, hogy ez az alig féltucat apácából álló kis kolostori közösség a kereszténység belső megújulásának jelentőségét hordozza. Nem szabad szem elől téveszteni a jelentéktelen külső mögött a mértékadó belső folyamatot. Új kezdet volt! A Kármel újjászületését vezette be Teréz bevonulása a szent József kolostorba. Csak Isten tudta, hogy hogyan fogja „csodás műveit ezeken a gyenge kis apácákon felragyogtatni”¹⁶ — amint komoly humorral magát Teréz kifejezte. Megtörtént a döntő lépés, létezett újra komoly Kármel, lakói biztos jövedelmek nélkül kizárólag Isten irgalmába vetett hitükből éltek. Csak kézimunka eladásával járultak hozzá saját fenntartásukhoz, de a kézimunka árát is a vevőnek kellett megállapítani — mennyit ad érte. Újra durva szövetből készítették a barna ruhát, és szalmazsákon aludtak. Sem kedélyes cella-partikat, sem bizalmas barátságokat nem tűrtek a nővérek között. Kompromisszum nélküli kereszténység volt az első

kármelhegyi remetek élete is, akik isteni oktalanságukban az ég felé szárnyaltak.

Küldetésének sürgető tudatában nem elégedett meg Teréz egyetlen kolostor létrehozásával. Alig, hogy elkészült egy épület, rövidesen máris második ház alapításán dolgozott. Egyik a másik után ött létre, és nem túlzás kolostoralapítások korszakáról beszélni. Állandóan fülébe csengtek azok a szavak, amelyeket egyik víziójában hallott. „Most nincs idő pihenésre, sietnem kell a kolostorok meg-alapításával, hiszen Ő azok lelkeségében találja meg nyugalmát.”¹⁷ Ez az isteni fölszólítás készítette arra Terézt, hogy szinte modern tempóban siessen egyik helyről a másikra, és mindenütt új kolostorokat hívjon életre. Hajszaltságában szinte Pál apostolhoz hasonlítható, egyikük sem volt képes szünetet tartani működése közben. Még ha kis kolostorokat állított is föl — csak tizenhárom lakót akart megtérni egy kolostorban — roppant utánjárásokat, fáradságot igényeltek az ilyen alapítások. Sőt maga a rengeteg rendelkezés is megkövetelt néhány elengedhetetlen előfeltételt. Még Terézia sem tudta a dolgokat egyszerűen csak elővarázsolni; minden levelet saját kezűleg kellett megírnia, és minden megbeszélésben előzetesen meg kellett állapodni. Hosszú utazásokat kellett tennie, pedig cleve irtózott ettől. Az akkori rossz útviszonyok mellett amúgy sem volt kellemes naphosszat zötyögni rugó nélküli kocsin sivatagos vidékeken keresztül, egész nap a kerézkörgést hallgatni. Hol szédítő spanyol hőségben, hol metsző hidegben még az utat is nemegyszer elvették kísérőnőivel együtt, más alkalommal pedig csodával határos módon menekült meg egy halálos balesettől. Mégsem csökkentette igyekezetét ezerféle viszontagság a kényelmetlen utazással kapcsolatban. Egyszerűen az Úr szavához tartotta magát. „Ne törődj ezzel a hideggel, mert én vagyok a forrás.”¹⁸ Utazásai során is szerte a kietlen Spanyolországban mindig hűségesen betartotta a kolostori szokásokat. Állandóan zárt kocsi-ban utazott, és így ugyanúgy megtartotta a klauzúrát, mint otthon — nem látta a sajátos spanyol tájakat. A szállásokon mindig olyan szobát vett ki magának és a nővéreknek, hogy az ajtóban kaphassák meg a szükséges ételt. Hozzájárult még a sok vesződéshez, hogy a városi hatóságok elzárkoztak jövedelemforrás nélküli kolostorok alapításától, mert attól féltek, hogy a városi szegénygondozás terhére lesznek majd. Először gyanakvásukat kellett leküzdeni, mielőtt egyáltalán bele lehetett volna fogni a ter-

vezett munkába. Terézia pedig betegeskedett, eközben kellett az ellenállást mindenütt hihetetlen szívóssággal megtörnie. Egyetlen korabeli arcképe erőteljes vonásokat mutat. Már az első festő is előnyösen akarta bemutatni. A valóságban állandóan szenvedett, bénulásos tünetekkel, reumával és szinte mindennapos hányással küzdött. Ilyen testi bajai ellenére sem lett olyanná, mint sokan mások, akik egyebet se tesznek, mint egész nap jajgatnak, sopánkodnak. Nő léte keményen tartotta magát, nem ismert magával szemben gyöngeséget, engedékenységet, vakmerően tette túl magát azon, hogy lázas, mintha az semmit se jelentett volna. Testi fogyatkozásai a legcsekélyebb mértékben sem tartották őt vissza szándékainak végrehajtásában. Ahelyett, hogy saját magát sajnálta volna, úgy járt feladatai után, mintha csak isteni vihar szele hajtotta volna.

Ugyanilyen fáradhatatlannak mutatkozott kolostorainak belső rendezésében is. Látnoki adottsága mellett valóság iránti érzéke is ugyanolyan rendkívüli. Pachomiusra emlékeztet ebben a ritka kettős adottságában, az őskolostor fölépítőjére. Magasabb lelki régiókba ható szárnyalása nem tette idegenné számára a földi viszonyokat. Csorbitatlanul megőrizte minden emberi dologgal szemben oly nyílt, csodálatos megértését, amivel mindinkább és mind mélyrehatóbban uralta a valóságot. A mosódézsza nem állt tőle távolabb, mint a tűzhely, kitűnő szakácsnő volt, a nővérek mindig örültek, ha ő volt soron, hogy kezébe vegye a főzőkanalat. Nem voltak kékharisnya illúziói, de nem veszett bele kicsinyes háztartási gondokba sem, mintha csak harisnyastoppolás lenne az élet értelme. A kolostoralapításnál mindig a szerzetesnők lelki vezetését tartotta szem előtt, minden más rendelkezést ennek a legfőbb elvnek rendelt alá. Minden, pusztán mennyiségi növekedést tudatosan kizárt a maga részéről, mert az ilyesmi általában káros hatású. Szerinte a kolostorok a lelkek üdvére szolgálnak, nem másra. Ne higgye azt a priorissza, hogy rögtön átlát mindenkin, hagyja rá alázatosan Istenre, aki egyedül lát bele a lélekbe. A mélylélektant is zavarba ejtő lélekismerettel belátja, hogy a lélek megismerése rendkívül nehéz, mert belül éppúgy, mint a külvilágban, különböző klíma-viszonyok léteznek. „Az okosság igen nagy jelentőségű a lelkek vezetésében, ezekben a kolostorokban pedig, elmondhatom, még inkább szükséges mint más kolostorokban, mert a szerzetesekkel külső és belső tekintetben nagy óvatossággal kell eljárni.”¹⁹ Hogy ezt a

nehéz feladatot könnyebben meg lehessen oldani, megírta a „lelki intelmeket”, beledolgozta egész élettapasztalatát, amit a belső megvilágosíttatás még tisztábbá tett. Lelkükre kötötte szerzetestársainak, hogy kerüljenek minden különlegességet, és ne túlozzanak semmiben. „Mindent úgy intézz, mintha valóban magad előtt látnád az Isten fölségét. Ilyen módon sokat nyer a lélek.”²⁰ Így hangzik egyik rövid mondása.

Karizmatikus realizmusát káprázatosan mutatja „Az apácakolostorok látogatásának módja” című írása. Erőteljesen hangsúlyozza a kifogástalan rend és helyes vezetés szükségességét. Az előljárónő lehet ugyan az életszentség magas fokán, de ez még nem teszi őt alkalmassá a kolostor vezetésére. Ilyen esetben nem helyénvaló az együttérzés, el kell mozdítani hivatalából, mert a hamis tekintetek e téren megbosszulják magukat az egész kolostori közösség szempontjából. Utasítása szerint a vizitátornak pontosan meg kell tekintenie az egész kolostort, és ne hagyatkozzék eleve „a szerzetesnők szent voltára.”²¹ Mindennek személyesen nézzen utána, ez kötelessége, és nem jelent bizalmatlanságot. A gyóntatószéket ugyanúgy nézze meg, mint ahogy a rács előírásos voltáról is meg kell győződnie a társalgókban. Egyáltalán semmi sem kerülte el figyelmét, még a legkisebb dolgokba is belenézett. „A vizitátor nagy gonddal és figyelemmel tekintsen bele a gazdasági elszámolásokba, ne fusson át rajta felületesen.”²² A bevételeknek és kiadásoknak még a kolostorban is egyenleget kell mutatniuk. Semmit se becsüljön kevésre a vizitátor, mert „az időleges dolgok elhanyagolásából nagy károk szoktak származni lelkiekben.”²³ Ezt ugyanaz a Terézia írta le, aki imáiban sohasem kért földi javakat, és mindig a szerzetesi tökéletességet dicsérte. Ezek a jelentős rendelkezései is lelki segítséget nyújtanak, nem csak mély értelmű fejtegetései a belső imáról. Azzal, hogy óv a földi józanság lebecsülésétől, olyan buktatóra hívja föl a figyelmet, amely miatt már sok lelki ember jutott siralmas helyzetbe. Keservesen megbosszulja magát a vallási életben, ha nem veszik észre a reális alapot. Terézia a maga biztonságával folytatja: „Az, hogy kis dolgokra nem ügyeltek, oka lett már egyes kolostorok, sőt egész rendek hanyatlásának, mert a kis dolgokból igen nagy dolgok származnak.”²⁴ Mindezek a csak látszólag szervezésbeli, a valóságban lelki rendelkezések ugyanattól a Teréztől származnak, aki gyakran oly viharos levitációkat élt át, hogy akarata

ellenére egész teste „szabadon lebegett a föld felett”. Ez a lelki fesz-távolság átérte az ellentétes pólusokat, nagysága felfoghatatlanság-gal határos.

Példás tetterő küzdött meg többirányú ellenállással a rend megújít-ásának minden oldalról való megindításában. Az ellenzék a rend-ből magából, nem pedig a világból indult ki. A sarus kármeliták védekeztek kezdeményezései ellen, és minden elképzelhető nehé-zséget gördítettek útjába. Biztosan sokkal könnyebb új rendet ala-pítani, mint a megszokás szellemét reformálni. Ellene van az ilyen kísérletnek az ember teljes tehetetlensége, nem akar megválni addigi szokásaitól, úgy fogja fel, hogy ez olyan szokásjog, amihez nem szabad hozzányúlni. Az apácák a számukra kellemes kötetlenségben akartak élni, és szenvedélyesen utasították el az eredeti regulát, amire belépésükkor egyáltalán nem voltak kötelezve. Ezért Teréznek a legsúlyosabb formában kellett megtapasztalnia az ellenségeske-kedést. A sarus kármelita kolostorok szerzetesnői bolondnak tekin-tették, hogy lehetetlenségeket akar elérni. Még a pápai nuncius is úgy beszélt róla, hogy „nyugtalan, kószáló nő, aki istenes vállalko-zások ürügyén dőreségekben leli kedvét.”²⁵ Csavargó, önféjű, becs-vágyó, megveti Pál apostol szavait, aki nőknek tiltja a tanítást — ilyesmiket hallhatott maga felől. Sőt nem is volt elég, hogy szidal-mazták, sértegették, hanem még az erőszaktól sem riadtak vissza a küzdelem hevében. Sötét ellenfelek részéről keresztényietlen gyű-lölet árnyéka vetődött rá. Sarus és sarutlan kármeliták túlzó har-cairól beszél a történelem az ő életében, alapjaiban rendítették meg az egész rendet. Valóságos háború folyt a két irányzat között, telje-sen elfeledték, hogy ugyanahhoz a rendhez tartoznak, ijesztő csorbát szenvedett a szeretetparancs. Olyan eszközkhöz folyamodott a régi irányzat, amelyeket később maga is szégyellt. A reform vezetője jogtalanul börtönbe került, az újítás mellett nyilatkozó apácákat pedig kiközösítették.²⁶ Terézt magát átmenetileg száműzték egy kolostorba, amelyet nem volt szabad elhagynia. Sokszorosan meg-tapasztalta magán a keresztényietlen üldöztetést. De minden kelle-metlenség közepette is bátor maradt. „Ez alkalommal az Úr arra is megtanított, hogy milyen jó őerte szenvedni és üldöztetést el-viselni.”²⁷

Vajon jobban viselkedtek-e keresztényi tekintetben a sarutlan kár-meliták? Az igazságon ejtene csorbát, ha megkerülnénk ezt a kényes

kérdést. Mindenekelőtt bizonyos ugyan az, hogy a reform híveit nagyobb vallási erő támogatta, mint ellenfeleit, és próbáltak keresztény lelkiülettel ellenfeleik elé állni. De a sarutlanok se voltak mind szentek, ugyanúgy, mint ahogy nem is csupa gonosztól megszállott ellen harcoltak. Efféle túlzó eszményítés ki akarná igazítani a valóságot. A reformok mindig sok olyan ügybuzgalmat hoznak felszínre, amely távol van attól, hogy egekig csapó tiszta láng legyen. Súlyos ellentétek választották el Hieronymus Gratiant és Nicolaus Dóriát, ami pedig Teréz érdemes munkatársának kitasztásával végződött. Keresztes szent Jánost is eltávolították hivatalából saját reformpárti hívei. Amint ő magát kifejezte, félredobták, mint a rongyot. Ezt a kolostori reformot is olyan atmoszféra övezi, amely sérti a vizsgálódó ember szemét. Ennek ellenére ez is hozzátartozik a kármelita valósághoz, Teréz nagyságából pedig nem von le semmit, ha realizmusunkhoz híven megemlítjük. Ő ragyogva emelkedik ki a fájdalmas események háttéréből, amint azt egyetlen jelenet is csodálatosan szemlélteti.

Az egyik reformpárti vizitátor visszahelyezte Terézt priornőnek a Megtestesülés kolostorba az apácák feje fölé. Amikor a káptalanteremben fölolvasták a választásról szóló okmányt, valóságos zendülés tört ki az apácák között. Spanyol temperamentummal megfélemedtek a szent helynek kijáró tiszteletéről, és fölháborodva amiatt, hogy szavazati jogukat megsértették, fölálltak, lármáztak, hadonásztak, visszautasították az intézkedést. A jelenet nem volt épületes, és annyira elfajult a helyzet, hogy még a provinciális hangját is túlkiabálták. Méltatlankodásukban lökdösted egymást, mint a megvadult nyáj, és végül olyan tumultus kerekedett, hogy többen összeestek, rosszul lettek. A százötven apáca méltatlan fölzúdulása közben csak maga Teréz nem reszketett. Se nem védekezett a zajongásban, se nem játszotta a sértett előjárót. Első adandó alkalommal elmenekült az általános zűrzavarból, és a kápolnában talált csendet. Ott az oltár lépcsőire vetette magát, és így imádkozott: „Uram, könyörgök hozzád, adj békét ennek a háznak. Küldj nekik más előjárót, aki számukra kevésbé tűnik terhesnek, vagy pedig hajlítsd engedelmességre akarataikat.”²⁸ A vizitátor akarata szerint Teréznek föl kellett vennie a priornői hivatalt, nem volt felmentés. Az a mód, ahogy azután a rákényszerített hivatalt gyakorolta, ismét megmutatja ennek a rendkívüli nőnek igazi nagyságát. A legcsekélyebb

mértékben sem érezte egyikkel sem viselkedésének méltatlanságát, sem nem torolta meg a kifejezetten ellene irányuló állásfoglalást. Ahelyett, hogy bevezette volna a szigorú reformot, amitől a lagymatag apácák féltek, először is megpróbálta alaposan megismerni a viszonyokat, megkísérelte vonzóvá tenni az apácák számára magát a kolostori életet és visszaállítani a nyugalmat. A második káptalan-összejövetel alkalmával pedig olyan gesztust tanúsított, amely elhallgattatta valamennyi ellenfelét. Szűz Mária szobrot tett a priornő dobogójára, és ennek a kezébe tette a kolostor kulcsait, ő maga szerényen csak mellette ült le. Anélkül, hogy egy szóval is utalt volna az előbbi fölzúdulásra, így nyitotta meg az összejövetelt: „Asszonyaim, anyáim, nővéreim! Az engedelmesség erejénél fogva a mi Urunk küldött ebbe a kolostorba, hogy átvegyem azt a hivatalt, amit se nem kerestem, se meg nem érdemeltem. Személyem megválasztása erre a hivatalra nagy szomorúsággal tölt el, egyrészt mert olyan feladatot bízta rám, amelyre nem vagyok rátermett, másrészt pedig mert megvonták Önöktől a szabad választás lehetőségét, és akaratauk és ízlésük ellenére való piornót kaptak, aki már akkor is sokat tenne, ha eljutna odáig, hogy akár csak a legfiatalabb nővértől is, aki itt van, megtanulná azt a sok jót, amiben példakép lehet. Egyedül az a célom, hogy Önöknek szolgáljak, és olyan kedvesnek mutakozzam Önök előtt, amennyire csak tudok. Reménykedem abban, hogy az Úr hűségesen segíteni fog engem ebben, egyébként mindegyikük taníthat és figyelmeztethet engem a jóra. Ezért kérem, asszonyaim, szíveskedjenek csak nekem jelezni, miben lehetek bármelyikük szolgálatára, és nagyon szívesen meg is teszem, még ha véremet és életemet kellene is érte adnom. Ennek a kolostornak a leánya vagyok, mindannyiuk nővére. Mindegyikőjüknek, vagy legalábbis legtöbbjüknek ismerem jellemét és igényeit. Nincs tehát semmi ok arra, hogy idegenkedjenek olyantól, aki Önökhöz tartozik. Ne féljenek az én vezetésemtől, mert ha eddig sarutlan kármeliták között éltem is, hála Istennek mégis nagyon jól tudom, hogyan kell vezetni azokat, akik nem közéjük tartoznak. A vágyam az, hogy mindannyian szelíden szolgáljunk az Úrnak, és azt a keveset, amit szabályaink előírnak, annak az Úrnak a szeretetéből tegyük meg, akinek annyival tartozunk. Ismerem gyöngeségünket, milyen nagy. De ha nem is jutunk olyan messzire alkotások terén, legalább vágyakozzunk erre, mert az Úr jóságos, és meg fogja adni, hogy tetteink lassanként megfeleljenek szándékunknak és kívánságunk-

nak.”²⁹ Ez a beszéd kétségkívül minden tekintetben csodálatos és megfelelő szavakat használ a kellő órában. Egyik mondat se mond túl sokat, de nem is túl keveset. Megérdemlik ezek a szavak, hogy a természetfölötti adományok mellé állítsuk – az angyali nyíllal átvert szív mellé. Olyan emelkedettséget árult el Teréz e rendkívül nehéz helyzetben, hogy ráillik a tökéletes jelző. Nagyobb megfontoltságot senki sem tanúsíthatott volna. Teljesen a helyzet magaslatán állt, és tökéletesen uralta a pillanatot. Bár ugyanazt a ruhát hordja, mint a többi nővér, gesztusaival kimagaslik közülük. Leginkább fölénye tűnik föl ezen a káptalani összejövetelen. A zavaros viszonyok elcsitultak körülötte, fejedelmi szuverenitása ott ragyog a káosz fölött. Akárhol lépett is föl, mindig legyőzte az ellenállásokat Istennel fennálló misztikus kapcsolatának erejével.

Ami az ő megítélését illeti, a kortársak egészen haláláig ingadoztak határtalan csodálat és heves elutasítás között. Még halála előtt három héttel is kiutasította egy priornő a konventből, egyáltalán semmit sem fogott föl abból, hogy ő milyen bonyolult alkat. Ugyanakkor pedig egy másik „olyan barátságtalanul fogadta, hogy csak egy éjszakát maradhatott abban a kolostorban, és másnap reggel anélkül, hogy egy falatot evett volna, betegségtől, fáradtságtól és éhségtől elgyengülve újra kitette az utcára. Aznap egy Pennaranda melletti faluban volt, mert amott nem kapott enni semmit, és közel járt ahhoz, hogy belehal.”³⁰ Ennyire durván nézett ki a valóság a maga idejében, csak négyszáz év távlatából szépül meg, amikor már szent Terézt egyháztanítói rangra emelték. Ezután az esemény után néhány nappal félholtan érkezett meg a hatvanhét éves apáca Albo kolostorába. Ott azonnal ágynak esett, és nem is kelt föl többé. Tudta, hogy mi vár rá, és nem csinált magának illúziókat küszöbön álló halálát illetően. Vágyott utána, mert az meghozta számára a végleges egyesülést az Úrral. Szerette volna, ha az általa először alapított szent József kolostorban temették volna el Avilában, de úgy vélte, hogy nem adatott meg neki az, hogy ilyent kívánhasson, és csak ilyen feleletet adott arra a kérdésre, hogy hol temessék el: „Szabad-e egyáltalán, hogy valami a sajátom lehessen? Megtagadnak-e majd itt tőlem egy kicsi földet?”³¹ Haldoklása közben még egyszer megmutatta lelki nagyságát. Tizennyolc kolostor alapításával valóban „nagy dolgokat látott”, ami egyedülállóvá teszi az ő emberi teljesítményét. De betegágyán sem töltötte el elégtételt, sőt

méltatlanságának érzése gyötörte, és megtört hangon vallotta be a körülötte álló apácáknak: „Lányaim, asszonyaim! Bocsássák meg, hogy rossz példát adtam Önöknek, ne utánozzák. Én voltam a legnagyobb bűnös a világon, és a legkevésbé tartottam be saját regulámat és statutumaimat. Az Isten szerelmére kérem Önöket, leányaim, nagy tökéletességgel tartsák be regulájukat és statutumaikat, és engedelmeskedjenek feletteseiknek.”³² Megrázó, mennyire gyötörte az a lesújtó tudat a tetterős reformátort, hogy hivatásának nem tett kellőképpen eleget. Nem hamis alázat ez a beismerés, megfelel a tényeknek! Túlságosan zseniális volt ahhoz, hogy apácák számára példakép lehessen. Hallgatag lemondást tanított, és mégis állandóan az emberekhez beszélt. Milyen varázsos kapcsolata volt a gyerekekkel! Hogy szerette a műtárgyákat, milyen sok emberrel tartott kapcsolatot askéta létére! Senki sem ismerte jobban saját magánál túláradó természetéből fakadó következtelenségeit. Utolsó szavai a tezeziánus tisztesség kifejeződései, és azt a belső életérzést tükrözik, amely a halállal szemben önkéntelenül megjelenik a valóban Isten által megérintett embernél. 1582. október 4-én eksztázisba került, az arca lángolt, mint a leáldozó nap, és elragadtatás közben távozott az életből — ez volt valóban a halál egyetlen hozzá illő neme.

Nincs szükség méltatásra. De mégis helyénvaló föltenni az alapos kérdést: mit jelent Teréz? Önmagában mi volt a funkciója, és mit mond a mai kornak? Ezt a kérdést pedig nem szabad dicsőítő hangnemen fölvetni, mert ezáltal könnyen hamis kép keletkezik, amelynek már az alaptónusa is hibás. Inkább úgy kell tennünk, mint Ortega y Gasset Goethével kapcsolatban. Azt kell kérdezni, hogy mit jelent Teréz a fuldoklónak, mert ezt érzi az ember a mai világban. Miért nyújtja még ma is a kezét felénk, hogy kimentsen a mindent elnyelő hullámokból? Ez gyümölcsözőbb kérdésfelvetés, mint spanyol jellegének állandó hangsúlyozása. Kasztíliai volt ugyan, de korán megszabadult a nemzeti gögtől. Cervantes szerint a kasztíliaiak azt hiszik, hogy a spanyolok magának Istennek a helyettesei a földön és igazságának sújtó jobbjai.

Életében három dolgot dicsértek meg benne, hogy szép, hogy okos és hogy szent. Ebből a bókából, amint maga is megvallja, eleinte azt hitte, hogy kettő tényleg igaz, ami azonban szerinte nagy hiúság volt részéről. Viszont hogy szent lenne, ilyen csalódásnak, mondja,

soha sem esett áldozatul.³³ Jellemző a tereziánus szellemiségre, hogy ilyen magától értetődéssel tudott beszélni saját lényéről is anélkül, hogy magát tenné meg a dolgok középpontjává. A hízélgést ugyan elhárítja magától, valóban távol esett tőle az, hogy hízelegjen magának, de mégsem mond üres szavakat.

Fiatal korában vitán felül szép lehetett. Fekete fürtök, ragyogó szemek, sok csodálójá akadt. Spanyol szépség. Finom kezei voltak, és amikor valaki bókolt neki, mert meglátta a karcsú lábát, nem esett zavarba. „Jól nézze meg, caballero, mert most látta utoljára.”³⁴ Pedig nem volt meg benne az a tulajdonság, hogy mindenkinek megtessék. Egyébként megnyerő külsejében sok volt a női báj. Amikor későbbi éveiben testesebb lett, és alsó ajka kissé lelógott, értett hozzá, hogy egykori testi vonzerejét belső szépséggé változtassa, ami még ígézőbb lett. A lelki élet ápolása miatt finom lélek sugárzott belőle, lelki szépség, a szó legkevésbé szentimentális értelmében. Lelki gazdagságot árult el, megtestesítette a belső előkelőséget, – vagyis egy szóval ő volt az a fajta mérvadó és végleges lelki szépség, amely teljesen kivész a mai időkben. Napjaink embere újra megtanulja tőle a szépséget úgy felfogni, mint Isten visszfényét. Ez a lehetőség az egyik oka annak, hogy miért nem képes az ember tőle soha elszakadni, és hogy újra és újra foglyul ejti azokat, akik az ő írásait olvassák. Feltárja az ember előtt a metafizikai szépséget. Emiatt a becses adománya miatt nem engedte meg neki már a sevillai érsek sem, hogy előtte letérdeljen, hanem inkább ő hajtott előtte térdet!

Okosságáról számos bizonyosságot adott a maga idejében, és szemmel láthatóan mindenkifölött becsülte ezt a tulajdonságát. Amikor egy ízben egy anya kiemelte előtte azt, hogy kolostorba lépő leánya mennyire ájtatos, Teréz rögtön replikázott. „De van-e értelmi adottsága is?” – és azt a figyelemreméltó megjegyzést tette, amit csak ilyen rangos apáca tehetett. „Itt mi képesek vagyunk az embereket a jámborságban oktatni, de értelmet adni hozzá nem tudunk.”³⁵ Ennek a világos észjárásnak a láttán egy apáca részéről, milyen ostobának hat az az elterjedt férfi-előítélet, hogy a nők gyenge felfogásúak. Teréz az eszével zsebre vág egy tucat férfit, akik nagyra vannak szellemi erejükkel. Amint azt a tudós de Castro páter is tanúsítja. „Inkább vitázom az összes teológussal, mint Teréz anyával.”³⁶ Nem volt meg benne az az intellektuális hidegség, amely gyilkos,

fagyasztó lehetetet áraszt. Inkább melegvérű, lendületbe hozó okosság. Az örök bölcsesség beszél belőle, művei olyan roppant szellemi tartalékot rejtegetnek, amelyet még korántsem tártak föl. Bámulatos, hogy ezt az irodalmat olyan cellában hozta létre, ahol még asztal se volt, se szék, ő maga pedig túl gyöngének érezte magát ahhoz, hogy még egyszer átolvassa, amit leírt. Stílusa mégis művészi, megjelenítő erejű. Az angol írónő, Sackville-West szerint „A lelki várkastély” és „A tökéletesség útja” „más kvalitásaik mellett – mélység, felvilágosultság és emberi valamint lelki okosság — oly szépek, hogy víz és fény tud csak efféle ragyogást létrehozni. Mint a gyöngyház. Prizmaszerű átlátszóság egyedül csak a lélek legmélyén világító bizonyosságból fakadhat.”³⁷ Egyenesen áramlik valami a könyveiből, szavai mintha isteni fuvolahangok volnának, magukkal ragadják az embert. Ilyen könyveket csak ritka okos ember tud írni, és tudnia kell még az emberi értelmet meghaladó fölsőbbrendű okosságról is. Ennek az ima állapotában író nőnek a könyvei sugalmazottak, saját bevallása szerint nem is szokta tudni, „hogya mit mond, mert ezt úgy vetem papírra, mintha a szavak nem is tőlem származnának.”

Az életszentség nem feküdt ott Teréz bölcsőjében, hanem fáradságos úton emelkedett föl odáig a megszokottság mocsarából, bár a maga pajkos módján azt mondta, hogy „fej és láb nélkül.” Az, hogy magától elvitatja az életszentséget, még nem érv ellene, mert egy szent se tekintette magát szentnek, különben éppen ezért nem is lenne az. Mindenesetre Teréz mentes volt minden szemforgató pózolásból, mégis őszintén megörült annak, hogy valaki egyszer azt mondta neki: „Ön talán szent, bár nekem nem tűnik annak.” A teréziánus életszentségnek megvan a maga sajátossága, amit alig lehet mivel összehasonlítani. Csodálatos módon a legcsekélyebb mértékben sem fékezte vidám nőiességét. Tudott nevetni és lekenyerező humorával nem egy nehéz helyzeten lett úrrá életében. Mint ahogy ő maga örömben élt, ugyanúgy mindig szerette, „ha a nővérek a kolostorokban mértéktartóan vidították magukat.”³⁸ Az ő életszentsége nem oltotta ki természetes kvalitásait, apáca létére ugyanolyan mértékben volt szent, mint emberi. Megszentelt természetességének köszönhető, hogy mind a mai napig nem tudták őt unalmas gipszfigura-modellbe belekényszeríteni. A legcsekélyebb mogorvaság sem tapad hozzá, a nővérekbe azt a gondolatot igye-

kezett belesulykolni, hogy Istennek fontosabb a szeretet hófoka, izzása, mint a vezeklési gyakorlatok. Alkalmoszerűleg még táncolt is spanyol dobszóra. Ez a minden iránt nyitott személyiség hajtotta végre a kármelita rend reformját, megparancsolva, hogy újra szigorú szabályok szerint éljenek. Ez összefügg Teréz természetének szokatlan befogadóképességével. Szíve állandóan merész, nagy dolgokra vágyott, és mindig nagyvonalú döntéseket követelt. Semmi kicsinyes, banális dolog nem hatolt föl ehhez a „szent vakmerőséghez”. Ezt a zsoltáridézetet szerette: „Kitágítottad szívemet.”⁴⁰ Nem maradt meg a „nem illik” nyárspolgári szintjén. A talány megoldása összefügg a „dicső örülettel”, amely ezt a „fénytől ittas lelket”⁴¹ elfogta. „Kérem Nagyságodat, hadd legyünk mind oktanok az iránt való szeretetből, aki érettünk így nevezette magát.”⁴² Ezt az aszketikus iskolázottságú apácát eltöltötte Krisztus szent bolondsága, amely „őfelsége” szolgálatában „nem ismert mértéket.”⁴³ Égő szeretete Isten iránt mindenen túlsapott, és egyedül ebből eredt a kármelita rend megújítása, amelynek végrehajtásánál ő csak eszköz volt Isten kezében.

A szépség, okosság és szentség dicséretét már Luis de León, Spanyolország legnagyobb lírikusa ilyen elismerésben foglalta össze Teréz műveinek első spanyol kiadása alkalmával: „Mert csoda, hogy egy nő teljesen egyedül képes volt egy egész férfi és női szerzetesrendet visszavezetni eredeti szigorához.”⁴⁴ Ez a tényleg csodálatraméltó jelenség annál bámulatraméltóbb, hogy a nők mozgási szabadsága akkoriban sokkal kisebb volt, mint manapság. Spanyolországban még a házak is zártak kívülről, csak egy kis belső udvart ültetnek be zöld növényekkel. Vallási tekintetben az a bibliai mondas gátolta működését, hogy az asszonyok hallgatnak az egyházban. Ezeket a kötöttségeket Teréz erősen érezte is, de sohasem panaszkodott miattuk. Gyakran idézik kortársa, Hernández szavait. „Azt mesélték nekem, hogy nő, de nem így van. Férfi, mégpedig a legférfiasabbak közül való, akit valaha is ismertem.”⁴⁵ Pedig nem, Teréz nem volt férfi, még csak nem is volt férfias nő, hanem ízig-vérig nőies lélek, aki éppenséggel mint igazi apáca volt képes nagy művét végrehajtani.

Manapság roppant divat lett lebecsülően nyilatkozni apácakról. Mindenféle rossz viccet engednek meg maguknak az emberek, és

kritizálják a viseletüket, hogy nem illik korunkhoz. Magától értetődően vannak közöttük is korlátolt és elkeseredett teremtesek, komikusan szűk látókörűek, akik kielégületlen kedélyvilágukat gyilkos megjegyzésekkel juttatják kifejezésre másképp gondolkodókkal szemben. Ki ne találkozott volna már olyan szerzetesnővel, aki alatta marad az apácákkal szemben támasztott magas követelményeknek, és ezzel nem szerez sok becsületet a kolostornak. Tudom, tudom, és lehetne is éppen beszélni róla.

De lelki előkelőség hiányára vallana, ha egyesek miatt az egész intézményt kedvezőtlenül akarnánk beállítani. Azzal, hogy bizonyos számban vannak alkalmatlanok, a dolog még nincs elintézve. Ebből a szerzetesekről szóló könyvből már ránk pillantott néhányszor a szerzetesnő hallgatag arca. Pachomius nővérétől a nagy domonkos apácáig láthattuk halk mosolyukat. Rövidség kedvéért le kell mondanunk arról, hogy azzal a gonddal rajzolhassuk meg most lelki nemességüket, mint amit az föltétlen megérdemelne. De mégis igen érzékeny hiányt szenvedne a szerzetesség bemutatása, ha legalább az egyik fejezetben nem az a szerzetesnő állna a középpontban, aki a monasztikus élet megvalósításáért megtette a legnagyobb szolgálatot, amit csak női odaadással tehetett.

Az igazi apácát körüllegi valami nagyság. Nem csak a kórházban betegeket ingyen ápoló nővért, amit általában el is ismernek, és nem is kell különösebben megvédeni. Pedig talán még nagyobb az a fátyolt viselő nő, aki zárt kolostorban tölti az életét. Ugyanazt a tiszteletet érdemli, mint a Vesta-szüzek az ókori Rómában. Az apáca tiszteletreméltó, mert lemondott a férfi iránti szeretetről, hogy szívének teljes erejét Krisztusnak ajándékozza. Mint Krisztus jegyese hordja a fátyolt egész életében, nem úgy, mint a világi leányok, csak az esküvőkor. Az áldozati szellem időtlen nővé teszi, őrá illik leginkább az „örök nő” jelzője. Ezt az igazságot pedig senki sem testesíti meg világosabban, mint Avilai szent Teréz. Saját nyilatkozata szerint fiatal éveiben ugyan mélységes ellenszenvet érzett a szerzetesnők pusztá láttára is, végül mégis ő lett az, aki minden időkre megnemesítette a szerzetesnő alakját, és tiszteletet vívott ki számukra. Lelki anyaságánál fogva olyan művet hozott létre, amely elnémitja a kicsinyes megjegyzéseket. Rendkívüli koncentráló képességével föl tudta halmozni lelki erejét, hogy azt azután egészen

magasrendűen bontakoztassa ki. Nem kevésbé kézzelfoghatóan harcolt az ördöggel, mint egykor szent Antal Egyiptomban, teljes erővel tette és olyan kizárólagossággal, amely kizárt minden közbenső fokozatot. Az örökkévalósággal nézett szembe. Víziói és eksztázisai mindenekelőtt ezt a kerubi tendenciát szimbolizálják. Kiemelkedő erejű, örökkévalóságra utalt nő, innen ered fejedelmi jelzője: szeráfi apáca. Az volt ő abszolút értelemben és olyan mértékben, hogy izzóbb és sugárzóbb már nem is lehet. Úgy áll előttünk, mint emberré lett szeráf, és feltárja a legmélyebb titkot, amiről csak örömmel és reszketve lehet beszélni. Csodálatos, hogy mennyire olvassuk például Dosztojevszkijt, Kafkát, Pascalt, Kierkegaardot és élvezzük. De miért nem mélyedünk el Teréz írásaiban? Enélkül aligha lehetséges komoly keresztény tájékozódás. Szerencsére nem képvisel misztikus rendszert, de egész világokat rejt magában, a lélek világait és ezek még mindig fölfedezetlenek. „Tényleg titkokat látok magunkban elrejtve, amelyek engem gyakran csodálatba ejtenek, és milyen sok lehet még, amit nem ismerek.”⁴⁶ Minden érdeklődése ellenére a lélek belső élete iránt soha sem esett a szubjektivizmus csapdájába, mert mindig ezekre a szavakra gondolt: „Keresd magad bennem.”⁴⁷ Állandóan ott körözik az emberi lélek körül és a körül a titokzatos módozat körül, ahogyan benne Isten működik. A lélek, az emberi lélek csodája lenyűgözte Terézt. Kevesen értették meg azt a megfoghatatlannak tűnő ténnyt, amely úgy válik érhetővé, hogy az Isten által az emberbe lehelt lélek Istenhez tartozik. „Ő Jézus, milyen nagy egy lélek, csak egy másik érti meg!”⁴⁸ Őbenne megvolt ez a ritka megértés a lélek iránt, írásaiban formálisan megrohanja az olvasót a lélek állandó belső kritikával szemlélt valóságá. Sohasem lehet bizonyosabb az ember a lélek halhatatlanságáról, mint amikor Teréz analíziseit követi. Isteni eredete miatt teljesen lehetetlen, hogy úgy elszálljon, mint a lehelet. Nála pedig mindez tapasztalati színezetű. Végeredményben ezt magától értetődően feltételezi a misztika erkölce. És nincs-e mindenekelőtt erre a meggyőződésre szüksége újra a mai embernek?

A szalmaszálba kapaszkodó mai ember számára Teréz jelentősége végül is az, hogy nem fogadta el korának eseményeit. Látnoki élményei révén teljesen új szemléletet kapott saját korának szörnyűségéről. Mintegy rémülettel látta viharok által felkorbácsolt évszázadának démoni voltát, amelyben minden megsemmisült. Szemei előtt

látta, hogy a kereszténység határtalan szükséghelyzetben van, a szakadék szélére került. A XVI. század vérvörös égboltja egy egész régi világ pusztulását jelezte, és ebben nagyon hasonlított a mi korunkhoz. Míg azonban mi gyakran megakadunk a felületes napi eseményeken, Teréz a mélyebb hátteret is szemlélte. Halálos rémület izgalmát jelentette számára, hogy tűzvész pusztítja az egyházat, az eretnokség az Oltáriszentséget sérti. Jézust újra keresztre feszítik, kiáltott fel izgatottan. Drámaian átélte korának szorongattatását, ezért oly megindultak szavai. „Ó keresztények, itt az idő, hogy megvédjétek királyotokat, és nagy elhagyatottságában csapatba gyűljetek köréje! Mert bizony kicsi a hűségesek száma, akik még körülveszik, de nagy a száma azoknak, akik Lucifert követik. A legrosszabb az, hogy ezek külsőleg az Úr barátainak adják ki magukat, titokban azonban elárulják őt úgy, hogy szinte senki sincs már, akire hagyatkozhat.”⁴⁹ Teréz ugyan, mint szerzetesnő visszavonultan élt, és így nem lehetett maradéktalan áttekintése az akkori áramlatok fölött, de az Istennel eltelt apáca ösztönével mégis megérezte, hogy mi hiányzik évszázada kereszténységének: az isteni dolgok egyéni átélése. Ez a nő sokkal világosabban megérezte a döntő hiányt, mint sok férfi, akik az események kavargásában csak az egyház megújításának szükségességéről tudtak meddő, tudós beszédek tartani. Látnoki biztonsággal találta el azt az egyet, ami évszázadának szükségét okozta. Csak az eredethez való visszatérés képes föltartóztatni a fenyegető megsemmisülést. Életművét, a kolostori reformot csak akkor tudjuk kellő távlatba állítani, ha látjuk, hogy a kor lelki szükségét kívánta kielégíteni.

Nem elégedett meg azzal, hogy épp csak fölállítsa saját évszázadának diagnózisát, hanem úgy vélte, hogy megtalálta az eszközöket is ahhoz, hogy a kereszténység széthullását új isteni várkastélyokkal hatékonyan megakadályozza. Kérdés formájában fejezte ki végső indítékát. „Mi lenne különben a világból, ha Isten nem óvná szerzetesei kedvéért?”⁵⁰ Ez a kérdés mintegy az olvasó lelki mélységét méri le, mert aki nem képes magáévá tenni a gondolatot, az soha sem fog közel jutni a Kármelhez. Vezeklő, engesztelő apácák, szerzetesek kedvéért könyörül meg Isten a kereszténységen, akik nem élnek ugyan a világban, de annál többet járnak közben érte imáikban. Ez a meggyőződés készítette Terézt arra, hogy a rendet új engesztelésre sarkallja. Új harcokra szólítja fel a közömbösségbe

merülő keresztényeket, mint Debóra tette az Ószövetségben. „Ti mind, seregünk küzdő harcosai, gyűljetek zászlónk köré, most már ne aludjatok, ne aludjatok, bizony nincs béke a földön!”⁵¹ Vértett a lelke a romlás láttán és bevehetetlen, minden bomlási tendenciával dacoló várakat akart teremteni Isten számára. Kolostori erődtírné nyek kiépítése felelt meg az akkori történelmi helyzet apokaliptikus látomásának. Igézö szavakkal saját maga fogalmazta meg a kármelita várak rendeltetését, hogy tudniillik a keresztény misztika kertjeit övják. „A rossz pedig ne terjedjen tovább, és azt szeretném, hogy ne lássak naponta tönkremenő lelkeket. Ö, nővéreim Krisztusban, segítetek hát kikönyörögni ezt a kegyelmet az Úrtól, hiszen erre hozott össze titeket ezen a helyen, ez a ti hivatásotok, kell, hogy ez legyen foglalkozásotok és vágyatok, emiatt folyjanak könnyeitek, ezért imádkozzatok. . . A világ lángokban áll, Krisztust úgyszólván újra el akarják ítélni, ezer hamis tanú emelkedik föl öellene, meg akarják semmisíteni egyházát — és akkor mi azzal töltük-e az időt, hogy olyan dolgokat kérünk, amiket ha Isten megad, talán mi lennénk az okai, hogy egy lélekkel kevesebb jut az égbe? Nem, nővéreim, most nincs idő arra, hogy Istennel kicsinyes dolgokról tárgyaljunk.”⁵² Mit sem akart tudni pompás épületekről kolostorváraival kapcsolatban, hogy azok a következő viharokban hatalmas robajjal összedőlhessenek. Tudatosan csak szegény és védtelen kis kolostorokat hozott létre, amiknek semmi közük sem volt az akkoriban épülni kezdő, fényűzésre valló barokk homlokzatok stílusához. Ugyanígy nem várta „a világi hatalom segítségét”⁵³ sem, mint azelőtt a középkor, és ezzel ismét bebizonyította alkotásának evangéliumi szellemét. Eleve elkerülte azt, hogy erőszakos intézkedésekre támaszkodjék, ami a kereszténységet oly gyakran veszélybe sodorta. Bízott védtelenségében, a pusztai imádságban. Ezzel úttörője lett sokkal keresztényibb kereszténységnek, mint amivel általában találkozunk. Végső jelentősége a tehetetlenség vallási erejének újkori felfedezése, amivel az egyetlen mentőhorgonyt mutatja be a jelen idők fuldokló embere számára.

2

Csak csekély töredékek hozhatók fel e helyen a Kármel gazdag történetéből. Rövidségükben is bepillantást adnak egy grandiózus, mélyen keresztény világba. Nincs sok hasonló.

A rend eredetét Illés prófétáig vezetik vissza. Ezen már sokat fönnekadtak, történelmi lehetetlenség. Ha azonban szimbolikusan, kevésbé történetileg fogjuk fel, mégis igaz. Illés hivatása jelzi a rend szellemét. Illés történetéből vett mondat a Kármel jelszava. „Buzgóságtól égek a seregek Ura iránt.” Ezekben a kolostorokban tényleg ugyanaz a parázs izzik, mint az az Isten iránti szenvedély, amely a prófétákat emésztette. Úgy fogható fel, hogy a kármeliták olyan emberek, akikre Illés ráhajította köpenyét távozásakor ebből a világból, hogy ők szellemének örökösei legyenek. Ő volt az, aki Isten jelenvalóságát végül is szellő susogásában érezte meg.

A legrégebbi történetileg kimutatható nyomok szerint 1155-ben alapította Palesztinában kalábriai Berthold az első kármelita kolostort. Erről éppúgy nem alkothatunk magunknak szemléletes képet, mint arról, hogy utóda, Brocardus regulát kért Albert jeruzsálemi pátriarkától, és ezt III. Honorius pápa 1226-ban jóváhagyta. Ezeknél a kezdeteknél nem a nevek fontosak, mert számunkra nem jelentenek olyan élő embereket, akikről portrét rajzolhatnánk. Viszont latba esik a Kármel keleti eredete. Keleti kereszténység szelleméből sarjadt! Ez a nem európai eredet vonja magára a figyelmet, mert egyedül ez magyaráz meg sok sajátosságot. Sokkal későbbben éledt újjá a távoli nyugaton egészen váratlanul ez a keleti szellemiségű szerzetesség.

Még egy évszázada sem virágozhatott Palesztinában, amikor kolostorai áldozatul estek a szaracének ostromának. Csak néhány szerzetes menekült meg a vérfürdőből, és ezek menekültek nyugatra. A viharvert külsejű emigránsoknak azonban eleinte igen nehéz volt

Európában kolostori elhelyezést találni. Az áttelepülés bizonyos fokig meg is változtatta a rendet, amelyet nevezetesen Stock szent Simon kormányozott. Angliában remetéskedett, egy odvas fában élt; szemlélődő természet, erős látnoki adottságokkal. Sikertült neki a pápai jóváhagyást elnyernie a megváltoztatott és a nyugati viszonyokhoz alkalmazott szabályzat számára. Attól kezdve a kármeliták koldulórenddé alakultak, és lekipásztorkodást folytattak a világi papság mellett. A végül is rendi generálissá emelt Stock Simon személyében azonban megvoltak azok a belső ellensúlyok, amelyek nem engedték, hogy teljesen szem elől té vesszék a későbbiekben a rend eredeti rendeltetését. Egyik látomásában Stock Simonnak nyújtotta Szűz Mária a skapulárét, és ezt a vállruhát a rend minden tagja hordja mind a mai napig. Ezáltal a Kármel máriás jellegűvé válik.

Egyetemeken folytatott tevékenysége révén a rend mindinkább elvesztette eredeti remete életmódját, vagyis azt a sajátosságát, hogy főleg az imádsággal töltötte idejét. Észrevétlen hanyatlás korszaka kezdődött. Az ellanyhulás pedig végül is jogi igazolást kívánt és „az 1431. évben egy rendi káptalan kérésére a rendtagok többsége számára túl szigorúvá vált regulát IV. Jenő pápa enyhítette. Ez az intézkedés főleg a magányra, böjtre és megtartóztatásra vonatkozott. Két évvel ezután a veszedelmes határozat után alapították az első női kármelita kolostort, ami azonban nem tudott új életet lehelni a rendbe, mert már az enyhített regula szellemét kapta.

Avilai szent Teréz ragadta ki a Kármelt a letargia állapotából, és nyitott új korszakot. Ezért van alapvető jelentősége a rendben neki, mint reformátornak, nem pedig annak az alapítónak, akit teljesen homály fed a történelemben. Teréz adott új jelleget a rendnek, bár ez a jelleg egyben ősrégi is volt, és ez határozta meg további fejlődését.

A Kármel megújítása körül Keresztes szent János tett nagy szolgálatokat. Teréz reformja aligha járt volna olyan messzemenő következményekkel, ha csak a rend női ágára korlátozódik. Föltétlenül bele kellett vonni a férfikolostorokat is a belső újjászületés folyamatába. Ezt a munkát Teréz készítetése nyomán a fiatal, keresztről nevezett János végezte el, kiemelkedő helyre került a Kármel történetében. Barátságuk rácson keresztül folytatott beszélgetéseken alapult mindössze, de mégis olyan lelki párt alkotnak együttesen,

mint szent Ferenc és szent Klára. Alkatilag és természetüket tekintve erősen különböztek egymástól, kolostori törekvéseik viszont az azonosságig megegyeztek. Teljes egyenjogúságon alapult közöttük az objektív kapcsolat. Egyik részről sem volt személyes ügy — csak ritkán fordul elő, hogy Keresztes szent János „boldog Teréz anyánk csodálatos írásait”⁵⁵ említi, de egekig csapó misztikus lángolás terén megvolt a kölcsönösség. Összetartozásuk szimbóluma mintegy az, hogy egy ízben mindketten egyszerre elragadtatásba estek a társalgó szoba rácsánál, amit ijedten látott egy véletlenül odatévedt apáca. De lelkük nemcsak a misztikus eksztázisban üdvözölte egymást, hanem egyik voltak a kolostori reform közös munkájában is. Teréznek sikerült megnyernie a fiatalembert a reformtörekvések számára, bár ő nem került vele szolgai-tanítványi kapcsolatba, hanem teljesen egyenrangú alakként állt mellette.

Keresztes szent János olyan misztikus, akiről teljesen lehetetlen néhány mondatban adekvát képet nyújtani. A következő sorok csak minimális utalásnak foghatók fel, nem érnek fel hatalmas szellemének legalsó lépcsőfokáig sem. Költő rejtőzött a barna szerzetesi kápa alatt, izzó versei a vallásos költészet legmagasabb régióinak virágai. Varázsos versei fejezik ki az ő lényét, egész lelke benne van. Ő mindenekelőtt olyan hallgató ember, aki átéli misztikus énekeinek belső erejét. „A legfontosabb, amit tennünk kell, a hallgatás ez előtt a nagy Isten előtt, és pedig hallgatás vágyainkkal és nyelvünkkel. Ő csak egyféle beszédet hall meg, a hallgató szeretet beszédét.”⁵⁶ Belső előremenetel szinte lehetetlen anélkül, hogy hallgatásba ne burkolódzzék valaki, amit ő elvi magatartásnak fog fel, nem pedig külön erénynek. A következő alaptételt állította fel. „Ahhoz, hogy valaki Istenhez jusson és vele egyesüljön, a léleknek úgy kell mennie a maga útján, hogy inkább nem ért, mint érteni akar, és teljesen el kell felejtenie minden teremtményt.”⁵⁷ Ezek a szavak aszketikus módszerre utalnak, de nem tagadják meg az életet. Költői szemmel úgy látta, hogy a világot „természetfölötti ragyogás sugározza be mióta a megtestesült Ige megpillantotta. Erdőkben és ligetekben még lehet érezni Isten lépteinek nyomát, aki sietve áthaladt rajtuk — vagyis aki fáradság nélkül és örömben teremtette azokat, és ezer varázst terített szét mindenütt. A világ, mint egy óriási hangverseny Isten dicséretét zengi.”⁵⁸ Ennek ellenére János nem maradt meg „a teremtmények asztalánál.” Lelke vágyott arra, hogy egye-

süljön az el nem múlóval, és ezért vállalkozott „a Kármelhegy megmászására.” Az ember borzad őt ezen a meredek úton követni, ami az emberi gondolkodás és érzés teljes átfordulását jelenti. A hitet sötét éjszakának tekinti, amelybe ő belehatol, és amely hallatlan szavakra készítette. „Legyen gondod rá, hogy hajlamaidat mindig irányítsd. Nem a könnyebb, hanem a nehezebb, nem a kellemes, hanem a kellemetlen, nem a több örömet, hanem az örömet nem adó dolgokra.”⁵⁹ Csöndben meg kell állni a nyilván nem féktelen paradoxonok iránti hajlam által sugallt irányelv előtt, és hosszasan utána kell gondolni. Először arcul üti a természetes ember szokásait, de végül is nem sejtett mélységekbe vezet, és a Kármel egyik leghatározottabb titkát mutatja meg, amely elválaszthatatlanul hozzátartozik a „kereszt tudományához.”⁶⁰ Művészi hajlama és misztikus elmélyedése nem gátolta Jánost abban, hogy síkra ne szálljon mindenütt a Kármel reformja érdekében. Toledóban még súlyos börtönbüntetést is elszenvedett szerzetesi törekvései miatt, de ez őt meg nem hajlíthatta. Durvelóban az elképzelhető legkezdetlegesebb viszonyok között alapított kolostort sarutlan szabályok szerint. Erről a nyomorúságos kolostorról mondotta Teréz egyik látogatása alkalmával: „Amikor beléptem a kápolnába, csodálkoznom kellett azon a szellemen, amely az egész fölött ott lebegett. Nem csak nekem volt ez az érzésem, hanem két kereskedőnek is, akik a barátaim voltak, és engem kísértek. Csak sírni tudtak. Annyi kereszt és halálfej volt ott. Sohase felejtettem el egy kis fakeresztet, ami a kis szenteltvíztartó fölött lógott, és amire papírból volt ráragasztva egy krisztuskép. Ez sokkal inkább áhítatra hangolt engem, mint a legszebb műremek.”⁶¹ Kézenfekvő ezen a megjegyzésen átsiklani, és mégis ez a fadarabra csirizzel ráragasztott papírkrisztus esztétikátlan látványa szinte jelképe lehetne a megújított Kármelnek. A korábbi kolostorokban felhalmozott műkincsek helyett a zavarbaejtően nyomorúságos berendezésből ismét az emésztő, izzó istenszeretet lángja csap felénk, amely mind fölperzselte a föld minden javait és egyúttal helyettesítette is azokat. A keresztről nevezett János által újra föl idézett régi sivatagi szellem vallási újjászületést idézett elő a férfi-Kármelen. Nagyszerű írásaiból pedig eredeti frissességében időtlen misztika lehelete árad.

A sarutlan Kármel Spanyolországban keletkezett, és magán viseli az ország sajátos, mór korszak nyomait mutató jellegét. Ennek

ellenére nem maradt meg nemzeti korlátok között. A Pireneusokon túli elterjedése óvta meg ettől. A terjeszkedés ilyen irányát nem észszerű megfontolások diktálták. A Kármelen általában másképp mennek a dolgok. Víziók révén történt a bővülés. A kevésbé ismert és mégis igen nemes Barbe Acarie-nek Teréz jelent meg, és ráparancsolt, hogy vigye át Franciaországba a reformált Kármelt. Ő érthetően nagyon megijedt ettől a megbízástól, de összeköttetései révén mégis sikerült követséget menesztetnie Spanyolországba Bérulle kardinális vezetésével. Hosszas fáradozás eredményeképpen a különös karaván hat spanyol kármelita apácával tért vissza Franciaországba. Élükön állt a tiszteletreméltó Jézusról nevezett Anna, aki még személyes kapcsolatban állt Avilai Terézzel és keresztről nevezett Jánossal. Ez a reformált Kármel eredeti szellemét bensőségesen hordozó lélek volt hivatott az áttelepítésre, amint az be is bizonyosodott. Az ő vezetésével alapították 1604-ben az első sarutlan Kármelt Párizsban, majd rövidesen még több ilyen alapítás történt Franciaországban és Flandriában. Jézusról nevezett Annában azonban nem volt meg Teréz zseniális életszentsége. Ünneplés szigora miatt eleinte sírtak a francia apácák. Férjének halála után belépett a rendbe Barbe Acarie is, de nem csatlakozott a zsolozsmázó nővérekhez, hanem megelégedett azzal, hogy mind egyszerű laikus nővér a legegyszerűbb munkát végezze, az igazi kármelita alázat példáját nyújtva ezzel. Szellemiségét kiérezzük szavaiból: „Nem merem azt mondani, hogy Isten tiszta szeretetéből jövök a kolostorba. Hiszen tudjuk-e, hogy mi a tiszta szeretet és mi annak a mértéke? Természetünket áthatják a rejtett szándékok, és gyakran az természet hajt minket. Tudhatom-e tehát, hogy akár csak egyetlen cselekedetet is tiszta szeretetből tettem?”⁶² Merész vállalkozás volt a Kármel áttelepülése Franciaországba, mert először csak a női ág terjeszkedett, és ezáltal kiszolgáltatta magát idegen lelkiezésnek. Bérulle kardinális végezte először a fiatal alapítás lelki gondozását, ez a misztikus jámborsággal áthatott férfiú, aki nem vitt bele más vallási gondolatokat. A francia Kármel ragyogóan kiállta a próbát, és a vallási elmélyülés befolyását jelentette a lelketlen vallásháborúk által megsebzett ország számára. Egész sor rendkívüli ember származott belőle, akik méltóan vitték tovább a spanyol Kármel irányvonalát.

Ilyen volt Lőrinc testvér, akit annyira megrázott télen egy levelét hullajtott kopasz fa látványa, hogy laikus testvérként belépett a kolostorba. Mint rideg férfi, mindig csak egy irányban haladt. Csak néhány beszélgetését jegyezték fel, és néhány levele maradt fenn, ezeket halála után hozták nyilvánosságra „Isten jelenlétének gyakorlata” címen. Igénytelen könyvecske, csekély terjedelmét azonban messzemenően kárpótolja becsessége. Azt a boldogító titkot rejtí magában, amit gyakran hiába keresünk teológiai könyvtárakban. Nem keltett feltűnést, és kevesen figyelték, amikor Lőrinc testvér megszólalt, néhány szót mondott. És mégis milyen súlyos csengések ezek az egyszerű megnyilatkozások, ha pontosabban megfigyeljük. Elárulják a lélek mélységét. Az alázatos laikus testvér az imát Isten állandó jelenlétének tudataként fogta fel. Ez az érzés nem hagyta el egy percre sem, akár a konyhán süített tojásos tésztát, akár a szentségház előtt térdelt imádkozva. Ahhoz, hogy az ember Istennel legyen, nem szükséges állandóan térdelni, az ember szíve is lehet kápolna. „Föladtam minden olyan ájtatossági gyakorlatot és imát, ami nincs előírva. Azt teszem elfoglaltságommá, hogy mindig kitartok szent jelenlétében.”⁶³ Életének tisztaságán kívül csak ezen múlt minden, halk, elhallgatott szeretetfuvallat a Mindenható iránt. Jellemző módon teljesen hiányoztak nála a víziók és ekstázisok. Ennek ellenére ez az egyszerű kármelita testvér olyan egyszerűen megfogalmazta a kármelita misztikát, hogy az örök érvényű. Lemondása az értelmi csiszoltságról teljesen megfelel a rendnek, és az evangélium egyszerűségére emlékeztet. Kis könyvéből rendkívüli vigasz meríthető, mert szerzője Istennel való állandó érintkezése révén már ebben az életben újra megtalálta a Paradicsom boldog békéjét. A vallási kérdéseket feltevő embernek Lőrinc nem tudott jobb tanácsot adni annál, mint hogy „most nekünk igyekeznünk kell, hogy minden foglalatosságunkat kivétel nélkül kis beszélgetéssé változtassuk Istennel, művészieskedés nélkül, a szív egyszerűségében”.⁶⁴ A belső lelki rokonság készítette arra Gerhart Tersteegen, hogy „szent lelkek válogatott életírásai”-ban marandó emléket állítson ennek az egészen Istenbe merült embernek, akinek ez volt az egyetlen célja az életben. „Ha én prédikátor lennék, akkor semmi másról nem prédikálnék, mint Isten jelenlétének tapasztalatáról.”⁶⁵ Descartes kortársa volt, csak hogy Descartes nagyban hozzájárult az ember gyökértelenné válásához kételkedést kiindulásul vevő filozófiájával, míg a visszavonult laikus testvér az

ima Isteni jelenléteként való felfogásával a legerősebb tartást tanúsította, ami keresztény ember számára az életben lehetséges. A XVII. század azonban a híres filozófust hallgatta, és vajon mikor fogja a kereszténység észrevenni Lőrinc testvér hangját?

A nők jelentős szerepet játszanak a Kármelben, az újkorban még nagyobb a kisugárzásuk, mint a férfiaknak. Ez azonban ne ejtsen abba a tévedésbe, mintha főleg női intézmény lenne. A kármelita apácák annál az egyszerű oknál fogva hoztak inkább felvirágzást, mint a férfikolostorok, mert hívebbek maradtak a két reformátor előírásaihoz. A férfi ág elidegenedett a remeteségtől a templomi lelkipásztorkodás kötelezettsége miatt. A lelkipásztorkodás túlerheltsége mindig ellensége szokott lenni a szerzetesi szellemnek. Ott, ahol a rend újra rászánta magát, hogy visszatérjen eredeti rendeltetéséhez, mint Franciaországban, rögtön erős vonzást kezd gyakorolni. Manapság a szemlélődés miatt a Kármel újra az érdeklődés közepontjába kerül a szerzetességben. Vallási tekintetben tényleg rendkívül értékes dolog a hosszú fekete fátyol mögé rejtőzött nővérek témája.

A Kármel rendkívüli misztikus szerzetesnője volt a késő reneszánsz idején Pazzi Mária Magdolna. Fiatal éveiben lépett be Firenzében a Kármelbe, és rendkívüli látomásokban volt része. Negyven napon át egymás után minden reggel elragadtatásba esett, eksztatikus állapotban beszélt Istennel, szavait pedig nővérei tudtán kívül följegyezték. Órák hosszúig tartottak eksztázisai, és közben nem érzett semmit, külseje egészen elváltozott, és olyan nehéz lett, hogy helyéről nem lehetett elmozdítani. Ezek az elragadtatások ritka isteni adományokra vallanak, de mégsem ezek képezik a fődolgot Pazzi Mária Magdolna életében. A lényeg lángoló önátadása az isteni szeretetnek. Megesett vele, hogy „inkább angyali, mint emberi gyorsasággal végigfutott a kolostoron, és így kiáltott: ó szeretet, szeretet, szeretet! Ó Istenem, nem tudok belefáradni abba, hogy elmondjam neked a szívem szeretetét, örömét, lelkem reményét és vigaszát! Akkor azt mondta az apácáknak, akik utána mentek: Nem tudjátok, kedves nővéreim, hogy Jézus nem más, mint szeretet, igen! ő oktan, szeretetből. Azután a feszületre tekintett, amelyet hordott, és így szólt: Igen, ó Jézus, azt mondom, hogy oktan vagy szeretetből, és mindig ezt fogom mondani. Azután tovább beszélt még efféléket, ahogy azt neki a szeretet sugallta.”⁶⁶ Ezek a lelkes szavak a keresz-

tény oktalanságról még nem jelentenek egzaltáltságot. Ő Jézust mint kínt és enyhületet, mint fáradságot és megpihenést ismerte meg élményeiben. Ez az égő szeretet kifejeződése, ami testi hogylétét is befolyásolta, de nem akadályozta kolostori kötelességeinek példás végrehajtásában. Lángolása közben egészen egyszerű kijelentést is tett. „Egyetlen bensőséges tett többet ér, mint ezer pusztán külsődleges cselekedet.”⁶⁷ Olyan mély bensőségességre jutott, hogy teljesen mindegy volt neki, „hogy azt parancsolják-e, hogy menjen a kórusra imádkozni vagy menjen ezt vagy azt a szétszóródást előidéző munkát elvégezni. Meg kell önöknek vallanom igazán, — mondja — hogy Istent inkább megtalálom ezeknél a külső tevékenységeknél, mint a tulajdonképpeni imában.”⁶⁸ Pazzi Mária Magdolna élet-szentségét végül holtteste is jelzi, mely mind a mai napig ép:

A vértanúság iránti vágy, amely a Kármelben élt, nem romantikus rajongás, ami ne illenék a rend józanságához. A tényekre irányuló, nem pedig pusztán szavakban kimerülő beállítottság, mint azt a tizenhat compiegne-i nővér híres példája mutatja. Ezek a kármelita apácák a francia forradalom borzalmai idején a világban is folytatták szerzetesi életüket a kolostor megszüntetése után, amikor megparancsolták, hogy minden vallásgyakorlatot meg kell szüntetni. Semmi szorongattatás nem rettentette vissza őket, mert meggyőződésük szerint a Kármel fennmaradását csak a végső dolgoktól sem visszariadó áldozatkészség igazolhatja. Mindegyik nővért letartóztatták, és fogságukban örömtől sugárzó arccal fogadták a halálos ítéletet. Összekötözött kézzel álltak ezek a törekeny nők a társzekéren, amin Párizs utcáin keresztül vitték őket a kivégzésre, és hangos imájuk szokatlan benyomást tett a bámuló tömegre. Énekelve léptek föl a vérpadra, maguk hajtották fejüket a nyaktiló alá, és hang nélkül haltak meg a Kármelért. Nagy vallási erőket kell egy szerzetesrendnek megtestesítenie, ha tagjai képesek ilyen összeszedett magatartást tanúsítani. A tizenhat compiegne-i vértanú apáca, akiknek testét kivégzés után meszesgödörbe dobták, hősies halálával biztosította Franciaországban a Kármel további fennmaradását. Gertrud Le Fort „Az utolsók a vérpadon” című novellájában, George Bernanos pedig „Az áldott szorongás” című darabjában adott művészi megfogalmazást alakjuknak. A mai ember számára mutatják be mély benyomást keltve ezek az írásművek a különleges kármelita lelkiséget.

A Kármel vallási lángolása a legutóbbi időkben is tart, adott néhány olyan apácát, akik messze kiemelkednek az átlagból. Közülük a Kisdéd Jézusról nevezett Teréz a legismertebb. „Egy lélek története” című írása alapján eleinte lekicsinylően, mindössze édeskésnek tartották, ma pedig az ellenkező veszély fenyeget, mert a felismerhetetlenségig elteológizálják. Mindkét értelmezés elvétí azt, hogy ez az utánoszható szent, aki a „kis utat” tanította, gyermeki tisztán tartotta kezében saját életét. Nem a rendkívülit, hanem a mindennapi dolgokat kell rendkívül jól végrehajtani! Nyilvánvalóan megértette, hogy nincs ereje ahhoz, „hogy az örök életet a mennyben saját maga kiérdemelje,”⁶⁹ hanem „hogy üres kézzel álljon Isten előtt”⁷⁰ — és ezzel felfedte a kereszténység legmélyebb titkát — minden csak kegyelem. Egészen fölfoghatatlan félelmes, példás kitartással megvívott halálküzdélme, mely korán teljességet elért életének csúcspontja lett. Búcsúzáskor azzal az ígérettel távozott, hogy „az égben jót akarok tenni a földieknek!”⁷¹

Nem szabad azonban megfeledkezni a többi nagy női lélekről Lisieux-i kis szent Teréz mellett, akiket a Kármel a századforduló táján adott a kereszténységnek. Ilyen Jézusról nevezett Mária, a rendkívüli priornő, akinek frázisok nélküli mély vallásossággal áthatott krónikája annál megragadóbb olvasmány, mert tudatosan lemondott arról az igényről, hogy valami különös legyen. Önkényesen két nevet ragadunk ki még. A Szentháromságról nevezett Erzsébet nővér és Jézusról nevezett Mária Angelika nővér rendkívüli tanúi a kármelita szellemnek. Az ő mély benyomást keltő életrajzuk a mai ember számára teljesen idegen világ kapuját tárja föl. Annál inkább elbűvöli az embert ezeknek a fiatal apácáknak a világban divatos minden értékről való lemondása, mert az ilyesmi a jelenben már alig lehetséges. Pedig ezt a kármelita magatartást nemcsak tanítják, hanem még ma is szótlán egyszerűséggel élik napról napra. Az apácák életében külsőleg nem történik semmi izgalmas, de lelkükben él a kizárólagos, mindent átható önátadás Istennek, amely a világ pillantásai elől teljesen elrejtett visszavonultságban valósul meg.

A sarutlan kármeliták kolostoraiban sajátos légkör uralkodik. Van benne valami „fönséges és szelíden rábeszélő, gyakran szinte kényszerítő, szinte csábító gesztus a láthatatlan, függöny mögé rejtett titokkal szemben”.⁷² Száraz szigora egyszersmind ritka vonzerővel elutasít minden ellágyulást még az apácakolostorokban is. „Én pedig, leányaim, azt kívánnám, hogy egyetlen porcikátok se legyen nőies, ne is akarjátok magatokat nőiesnek mutatni, hanem mindenben legyetek olyanok, mint az erős férfiak. Tegyétek meg, ami rajtatok áll, és akkor az Úr olyan erőt ad nektek, mint a férfiaknak, hogy még maguk a férfiak is csodálkozni fognak rajta.”⁷³ Finomkodás és találékonyság nem illik a misztika atmoszférájához. Márpedig ez tölti be a Kármel kemény szobáit. „Azért léptél be a kolostorba, hogy szent legyél, és ezért ne tűrj semmit a lelkedben, ami nem vezet életszentségre.”⁷⁴ Ez a misztikus életszentségre való törekvés készteti arra a Kármel fiait és leányait, hogy minden más értékkel szemben az Énekek énekének szavait ismételjék: „Nem ismerek már semmit”.⁷⁵

A Kármel légköre már a cella berendezéséből is árad. Kis szobát függönytelen ablak világít meg. Az ágy két bakra fektetett deszkára tett szalmazsák gypjú ágyneművel. Hokedli, vizeskancsó, kosár és egyszerű polc a szoba leltára. De a rendkívül szegényes bútortáznál is jelentősebb a csupasz falon függő puszta kereszt, amely elmélkedésre indít. A korpuszt nem esztétikai okokból hagyták el, hogy tudniillik művészileg fogyatékos lenne. Még kevésbé jelenti ez a lemondást Krisztusról — ezt a gondolatot senki sem tulajdonítja a Kármelnek. A kármelita keresztet nem szabad úgy érteni, mintha a megváltásból csak a bitófa maradt volna. Az ilyen gondolatok teljesen tévesek. A csupasz keresztnek a Kármelen egészen más értelme van. Mélyreható szimbólum, arra szólítja föl a cella lakóját, hogy saját maga függjön a keresztfán! Ijesztő, megdöbbentő követelés. És mégis visszaadja a kármelita életérzés hangfekvését, amit

igazolnak egy apáca szavai: „Olyan nekem, mintha az én testem függne a kereszten”.⁷⁶ Krisztus lakodalma a kereszt éjszakájában folyik. Erre az igazságra figyelmeztet a csupasz keresztfa, árnyékában van a Kármel, és mindenkit, aki rápillant, arra emlékeztet, hogy „testén pótolja ki azt, ami Krisztus szenvedéséből még hiányzik”.⁷⁷

A csupasz kereszt jelenti először is az egyedülállót. „Egyedül az egyetlennel mindenek között” — ezek a szavak kísérik cellájába az újoncot. A kármelita egyedülállótban van benne az a lecke, amelyet a szerzetesnőnek egész életén át tanulnia kell. „A mi életünknek nem pusztán apácaéletnek kell lennie, hanem remete-életnek, és ezért kell elszakadnunk minden teremtménytől.”⁷⁸ A szabályban szigorú rendelkezések vannak arról az életről, amelyet Istennel egyedülállótban kell folytatni. A Kármel mintegy a sivatag, aki belép, eltemeti magát Istenben. Nehéz az út az élő csöndben, alig lehet kifejezni az egyedülállót, amelynek a kármelita apáca életében és halálában ki van téve. De a keserű egyedüllét hozzá tartozik ugyan a kereszthez, mégsem szabad pusztá szörnyűségnek beállítani. A Kármel leánya átverektszi magát a belső vonzódásig a szív egyedüllété iránt, amelyben találkozik Istennel. Ezért valahányszor belép cella-szentélyébe vagy azt elhagyja, tisztelettel megcsókolja a földet. Végül megnyugvának fogja találni a sivatagi egyedüllétet az isteni Szívben, aminek elkerülhetetlen feltétele a lehető legnagyobb elzárkózottság.

Az egyedülléthez hozzá tartozik a hallgatás. A Kármelen hallgatnak, kevés időt fordítanak beszédre. Évenként csak ritkán kapnak a növendékek engedélyt arra, hogy egymást celláikban kölcsönösen felkeressék, úgy, mint valaha a remeté a pusztában. Keresztes szent János szerint „az örök Atya egyetlen Igét mondott, és ez az Ige volt az ő Fia. Nekünk ugyanezt az Igét mondja örök hallgatásban. És a hallgatásban a léleknek meg kell hallania ezt az Igét.”⁷⁹ A hallgatás ilyen metafizikai megalapozása összefügg a csupasz kereszttel, amely nem tűr vitát. Komolysága túlságosan is nagy ahhoz, hogysem arról sok szót lehetne ejteni. Elnémulással lehet legjobban tisztelni. A kármeliták megkülönböztetik a belső és külső hallgatást, ami sokféle vonatkozásban kihat. „A szabály szigorú hallgatása, az alázat hallgatása, a szeretet hallgatása és az engedelmisség hallgatása, a hallgatás ima közben, úgy, hogy a lélek néha

túl sokat beszél, és az egyszerűsödés hallgatása, ami abban áll, hogy az ember nem esik már vissza önmagába, hogy az ember csak a pillanat kegyelmében él Isten színe előtt, és végül a hallgatás az áldozatban, amely a fájdalmat szűziesen növeli az Úrért.”⁸⁰

Az egyedülléthez és hallgatáshoz járul a szegénység. A Kármelen nem tűrik a legkisebb kényelmet sem. Eredetileg nem volt szabad a kolostoroknak biztos jövedelmének lenni, és a betlehem-i szegénységhez kellett hasonlítani a teljes vagyontalanságban. A rend reformálója először hallani sem akart laikus nővérek intézményéről, és ma is legfőljebb három szolgáló laikus nővért tűrnek meg egy kolostorban. Azon a hozományon kívül, amit az apáca belépéskor magával hoz, alamizsnából él a kolostori család, de nem koldulnak, hanem csak várnak rá, hogy hozzák nekik. A Kármel tudatosan dísztelen, minden berendezés a legnagyobb egyszerűséget és igénytelenséget mutatja. Fakanállal esznek cserépedényből terített asztalon. Virág csak az oltárt díszíti. A Kármel megújításáig megy vissza az ilyesmi belátása. „Ó Istenem, milyen kevésbé függ a lélek megelégedettsége ezektől az épületektől és külső kényelmi berendezéstől! Isten szerelmére kérlek benneteket, nővéreim és testvéreim, mindig óvakodjatok a pompás és nagy költségekkel épült házaktól. Mindig igazi alapítóink lebegjenek a szemünk előtt, azok a szentatyák, akikről rendünk származik, és legyünk meggyőződve arról, hogy ők ezen az úton, szegénységben és alázatban jutottak el Isten élvezetére. Tényleg azt tapasztaltam, hogy több lelkeség és több benső béke uralkodik ott, ahol a testi kényelem hiányzik, mint ott, ahol tágas és kényelmes ház van.”⁸¹

Mint minden szerzetesrendben, a Kármelen is nagy jelentőséget tulajdonítanak az engedelmességnek. Ez a kármelita élet lényeges eleme. „Az angyalokról nevezett Anna priornő mondotta egyszer egy mellette álló apácának egy víztócsánál: Mi történne, ha azt mondanám, kérem, essen bele. Alighogy ezt kimondta, az apáca már benne is feküdt, és úgy nézett ki utána, hogy muszáj volt átöltöznie.”⁸² Szinte burleszknek hat ez a kis eset, de jól mutatja, milyen szigorúan betartják a Kármelen az engedelmességet. A kármelita apáca minden körülmények között aláveti magát, meggyőződése, hogy „az engedelmesség ad erőt”⁸³ ahhoz, hogy az ember önmaga fölé emelkedjék.

Egyedüllét és hallgatás, szegénység és engedelmesség a csupasz kereszt konkrét hatása. Ezeket foglalja magában az a szenvedés, amit a kármelita tudatosan vállal. A rendalapítónő szájából származik a szinte már nem is emberien hangzó kérés: „Uram, vagy meghalni, vagy szenvedni! Semmi mást nem kérek tőled magamnak.”⁸⁴ Ebben a nyilatkozatban föllángol a keresztény szellem teljes hősiessége, amit a Kármelen állandóan szítanak. Remélem, hogy szenvedni fogok, csak azért megyek a Kármelba” — mondotta egy apáca.⁸⁵ A kármelita kolostor lakói nemcsak azzal a csodálattal eltelve állnak Isten kimondhatatlan titka előtt, amellyel szinte minden vallási ébredés kezdődik. Ők még egy lényeges további lépést is megtettek. Mindenekelőtt az a sebesülés bizonyítja, aminek Nagy szent Teréz szívének megebesülése csak ellentmondást nem tűrő szimbóluma, hogy a csupasz kereszt a Kármelen nemcsak jámbor frázis. Jézus Szívéről nevezett Teréz Margittal elhatározta, hogy „szenvednek és hallgatnak Jézusért.”⁸⁶ Mindig a passió vágyával találkozunk a Kármelen. A fájdalom iránti vágy fejezi ki azt az akaratot, hogy magukat keresztre feszítsék. „Az áldozattá vált lélek” Jézusról nevezett Mária szerint egyenesen boldog készséggel szenved. „Ahhoz, hogy az ember erős legyen a szenvedésben, titokban kell azt tartani Isten és az ember között. Jézus hallgatott, ez teszi főnségessé fájdalmait. Legyünk erős lelkek, kármelita apácák, akik hallgatnak és örömmel eltelve állnak a kereszt alatt.”⁸⁷ A kármelita szenvedő jámborság tudatosan föl akarja magát áldozni. Ahelyett, hogy az életet megtartaná magának, elveszíti azt, és így imádkozik Istenhez: segíts, hogy teljesen el tudjam felejteni magamat. Törekvése az, hogy önmagát fölülmúlja. „Igen, azt hiszem, hogy a hit és a béke titka abban áll, hogy az ember magát elfeledje, ne foglalkozzék magával.”⁸⁸ Az a készség, hogy életét áldozatul hozza Istennek, a Kármel alap gondolatai közé tartozik.

A Kármel csupasz keresztje termékeny valóságot rejt magában, és ez nem tűr gyöngítést. A Kármel igazi kereszt-élmény, nemcsak „a kereszt teológiája”, amit „a dicsőség teológiájával” lehet szembeállítani. A Golgota naponkénti újra átélése az. Ahhoz, hogy közeledjünk a csupasz kereszt kármelita értelméhez, gondolhatunk Keresztes szent Jánosra, aki mintegy megadja a kulcsot a titkokhoz. „Ha el akarsz jutni arra, hogy mindent izletesnek találj, semmiben sem szabad élvezetet keresned. Ha el akarsz jutni arra, hogy mindent

tudjál, ne akarj tudni semmit. Ha el akarsz jutni arra, hogy mindegy legyen, semmiben se kívánj magadnak valamit. Ha oda akarsz jutni, hogy minden legyen, ne akarj semmiben se lenni valami.”⁸⁰ Szinte kibírhatatlan a kármelita „nada, nada, nada”. Ez a „semmi” az elképzelhetetlen tátongó mélység, amit még jóformán szavakba se lehet foglalni, és ami előtt az ember önkéntelenül visszaretten. Állatnak kellene lenni ahhoz, hogy ne tiltakozzék az ember. Ebben az ijesztő légkörben, „semmit nem élvezni, semmit nem birtokolni, semmit nem tudni, semminek lenni” — ami a Kármel erősen hangoztatott programja — benne van azonban az is, hogy „mindent izlelni, mindent tudni, mindennek lenni” — ide kell eljutni. Nem negatívum, hanem pozitívum. A nem csak átmeneti fokozat a legmagasabb rendű igenhez. A Kármel fonákja rendkívül világos, ebben áll a talány megfejtése. Ennél csodálatosabb fordulat el sem gondolható. Ennek az elrejtett fénynek a sugarai már újra és újra elővillantak eddig is a Kármel szférájának a bemutatásakor, különben nem csókolnák meg a cella padlóját, és nem beszélnének „a fájdalom öröméről.” A kereszt ugyan csupaszon áll a puszta falon a cellában, de ennek a félelmes realitása kármelita ember számára végül mégiscsak a megváltást jelenti. Már Teréz megfogalmazta az ésszel felfoghatatlan paradoxont. „Ezért benne van minden boldogság, amit csak kívánhat az ember az életben. Mert ha az ember nem kíván már semmit, mindene megvan. Az ilyen lelkek nem félnek semmitől és nem kívánnak semmit. A fájdalom nem zavarja őket, örömek nem hozzák izgalomba. Békéjüket nem rabolhatja el tőlük senki, mert az egyedül Istentől függ, akitől senki sem képes őket elválasztani.”⁸⁰

A megváltás miatti, mindeddig csak egyes megnyilatkozásokban megnyilvánuló öröm az imában tör elő teljes fénnel, ragyogással. Az ima áll középpontban a Kármelen. A Kármel az imádság helye és az, aki az imát csak úgy tekinti, hogy valaki illuzórikusan magában beszél, a kármelita kolostorokat a világ leghaszontalanabb intézményeinek találja. „Ennek a háznak az alapja az imaélet” — ez volt a nézete annak a kolostoralapító nőnek, aki a belső imáról az egész irodalomban a legvilágosabban és legmélyrehatóbban írt.⁸¹ A kármelita feladata az imádság, és mások helyett is ő imádkozik. Kármel fiainak és leányainak tulajdonképpen imája soha sem szakad meg, bensőjükből tör föl annak a meggyőződésnek az

alapján, hogy „a halálfélelem imája mentette meg a világot. A mi imáink, még ha nagy szükségből fakadnak is, sohasem hagynak minket isteni erő nélkül.”⁹² Az ima a Kármel lényege, ez adja létjogosultságát. „A Kármel életében a benső ima a lényeges.”⁹³ Imában — nem az elragadtatásban — lehet elérni az egyesülést Istennel. Bernanos halálos ágyán megkapó becsületességgel vallotta meg: „Nem értek a kéréshez” — és ez a tehetetlenség teszi a modern ember nyomorúságát. Elfeledte azt az egyszerű igazságot, hogy az imát is meg kell tanulni és gyakorolni kell. Ezek a fátyolba öltözött nők viszont tudják azt, ami a nagy írónak nem adatott meg, és az imát mint Isten állandó jelenlétét élik át. Az, hogy Isten eljön az emberhez, nincs hozzákötve az életszentséghez. Kármelita apáca írta: „A kertben, a keresztfolyosón, mindenütt csak ő van. Csak egészen vékony fátyol választja el tőlünk, minden pillanatban megjelenhetne.”⁹⁴ Teljes egyszerűségben, de lenyűgöző erővel Lőrinc testvér beszélt Isten állandó jelenlétének bizonyosságáról. „Nagy csalódás azt hinni, hogy az imádság idejét meg kell különböztetni más időszakoktól. Ugyanolyan szigorú kötelességünk Istennel egyesülni tevékenység révén, a tevékenység idején, mint ima révén az imádság idejében.”⁹⁵ Nem kevésbé mély benyomást tesznek a Szentháromságról nevezett Erzsébet nővér sorai. „A kármelita nő élete Istennel való kommunió reggeltől estig és estétől reggelig. Ha nem tölténé be celláinkat és kolostoraink folyosóit, milyen üresség lenne itt akkor.”⁹⁶ Az a tudat, hogy Isten a lélekben lakik, ott él ezekben a rácsok mögé zárt kolostorokban, ez a Kármel titka. Ilyen nem sejtett lelkiséget közvetít a csupasz kereszt!

Istennek ebből az állandó jelenlétéből árad Isten mindent betöltő szeretete. Ezek az emberek fogták föl azt, hogy mi az izzó szeretet Isten iránt. Nem elégednek meg azzal, hogy csak higgyenek. Szeretni is kell, sőt mindenekelőtt szeretni kell, ezt hangoztatják mindig. „Nem maradt más hivatalom, nem tehetek mást, mint hogy szeressek”⁹⁷ — énekelte a misztikus költő, aki egyszer nyomatékkal úgy nyilatkozott, hogy „az élet alkonyán szeretetünk alapján fognak megítélni bennünket.” Milyen izzó lángolással élte hivatását a szeretetben a gyermek Jézusról nevezett Teréz, mennyire nem ismert más eszközt a tökéletességre való eljutáshoz a szeretetnél, és mennyire vágyott az után, hogy ne ismerjen más tudományt, mint a szeretet tudományát. Jézusról nevezett Mária egészen világosan

kimondotta: „A szeretetnek kell a kármelita apácánál minden mást pótolni. Az ember azért kármelita apáca, hogy az Urat egészen az oktalanságig szeresse, és minden mást megvessen... Azért lettünk megalkotva, hogy jobban szeressünk, mint a többiek.”⁹⁸ A szeretet lángjai Istenhez csapnak a Kármelben. Hangsúlyozzák, hogy az apácának meg kell halnia, és a halált Krisztussal való találkozásnak tekintik. Az Isten szeretetéből szinte megfoghatatlan szeretet árad. A szigorú engesztelő szellem ellenére nem uralkodik nyomott sötétség, homály a Kármelben. Ismerik azt az örömet, amely az isteni szeretetből származik. A szomorúság ott azt jelenti, hogy még magába van bezárva valaki. Aki mindig Istennel van, az örül. „A lelki öröm annak a léleknek az alapvonása, amely teljesen átadta magát Istennek. A szeretet csillága és a jámborság virága, annak az elragadtatása, aki abban szeret, akit szeretnek... Az öröm könnyűvé és szárnyalhatóvá teszi a lelket, fölemeli a föld fölé, megpróbáltatások és fájdalmak fölé, és az teljesen Istenben lebeg miatta”⁹⁹

A szeretet kiolthatatlan öröme apostolságra gyűjtja az akaratot ezekben az elzárt kolostorokban. Lélekmentés volt az önmegszentelés mellett a második ok a Kármel megújítására. A reformátor ezer életét is odaadta volna, ha csak egyetlen lelket is megmenthet. Pazzi Mária Magdolna így állította ezt a feladatot a kármelita apáca elé: „Egyik oka annak, ami miatt Isten a rendbe hívott, az, hogy segíts a szent egyháznak a bűnösök megtérítésében. Mert nem elég az, hogy te magad jó vagy, hanem vezekléssel és imádságoddal Isten haragját is meg kell enyhítened a bűnösök iránt.”¹⁰⁰ A Kármelben így hangzik a kiáltás: „Ó örök Atya, lelkek kellenek nekem minden szenvedés árán, egész életem engesztelés, kész vagyok mindent elszenvedni, de kegyelmet, irgalmat a világnak.”¹⁰¹ Ezeknek a szigorú elzártaságban élő apácáknak ritka küldetésstudatuk van, ami a gyermek Jézusról nevezett Teréznel azt a lenyűgöző formát öltötte, hogy majd csak halála után kezdi meg azt, amit azután teljesített is. Kolostori magányuk ellenére a kármelita apácák élénk részt vállaltak a világ dolgaiban. „Élénken foglalkoztatják őket a nyilvánosság eseményei Krisztus és az ő országa szempontjából. Nyilvános választások idején kemény vezeklő gyakorlatokat vállaltak, külön segélykérő imáik szálltak az ég felé” — jelenti egy prior-nő.¹⁰²

A kármelita küldetésben az a meglepő, hogy hogyan teljesítik apostoli megbízatásukat. A Kármel nem rendez népmissziót. Bizalmatlan minden emberi aktivitással szemben, és nyomatékkan nem vesz részt még a pápa által meghirdetett Actio Catholicában sem. A kereszténység megmentése szerintük az ima által történik. A harcot csaknem láthatatlan módon vívják, zárt falak mögött, csak kezüket tartják égnek emelve. Hans Urs von Balthasar értelmezése szerint ismét ugyanazzal a kisugárzó szemlélődéssel töltökezik a Kármel, amely már a szerzetesség bölcsőjénél is ott állott. Ezáltal „igazi bástya lett a modern egyházas aktivizmus ellen és egyes keresztények rövidlátása ellen, akik idejétmúlt dolognak tekintik a pusztá szemlélődést, és a világ felé forduló lelkiséget követelnek. A Kármelben megvan az ellenméreg a gyöngeségből fakadó, aggodalmaskodó alkalmazkodási kísérletek ellen: megvan az a belátás, hogy a tiszta szemlélődés a teljes lelki halállal, amit az megkövetel, a leghatékonyabb segítség, amit a világban élő egyháznak nyújthat.”¹⁰³ A kármelita apostolságot csak paradox fogalmazásban lehet kifejezni. Úgy hatni a világban, hogy nem működnek. Ez a sajátos ellentmondás a misztika legmélyebb bölcsessége. A Kármel passzivitása végül élénk aktivitásnak mutatkozik. És hogy mennyire áldott volt valóban láthatatlan kisugárzása, azt a sok isteni kegyelem bizonyítja, amely elárasztotta.

Ez a csupasz kereszttől függő Kármel-atmoszféra nem mindenki számára elfogadható. Megértése nem annyira az értelemről, mint inkább a vallási érzéktől függ. Ennek emelkedettségére is alkalmazható Jézus szava: akinek fülei vannak a hallásra, hallja meg! Ez azon a síkon történik, amelyet Jézusról nevezett Teréz élet-történetének utolsó fejezetében ilyen királyi szavakban adott vissza, még egyszer összefoglalva a Kármel és az saját titkát: „Mintegy nagy magasságból pillantok le a világra, és keveset törődöm vele, hogy az emberek mit mondanak vagy tudnak rólam. A mi Urunk számomra az életet valamiféle szendnergéssé változtatta, mert akármit pillantok is meg, szinte úgy tűnik számomra, mintha álomban látnám. Kevés érzékem is van a kedvtelés és fáradozás iránt.”¹⁰⁴

SZENT IGNÁC ÉS A JÉZUS-TÁRSASÁG

1

Ignác arról ír visszaemlékezéseiben, hogy nagyon szerette a csillagos eget. Órák hosszáig képes volt nézni a sziporkázó csillagokat, mélyen elmerülve. Ez a látvány belső bizakodással töltötte el, és buzgóságot öntött belé Isten szolgálatára.¹ A végtelen csillagmíriád impozáns jelképe az ő titokzatos lelkének. Aki az igazi Ignáccal akar találkozni, hosszasan emelje fel szemeit az éjjeli égboltozatra, és akkor találkoznak pillantásaik a legmagasabb célnál, amiből kiindulva meg lehet ragadni az utolsó nagy rendalapító eszmevilágát. Egyedül ebből a közös égi pontból kiindulva lehet eljutni ahhoz a metafizikai megértéshez, amely áthidalja a földi vélemények minden különbözőségét. Természetesen az efféle történeti módszer csak a „tudománytalan utóirat” körébe esik, amint Kierkegaard az ilyen eljárást elnevezte. Annak ellenére, hogy megütközünk rajta, valószínűleg ez az egyetlen mód arra, hogy hozzáférközzünk ennek a végtelen mélységeket magában rejtő embernek benső világához. Ennek a módszernek megvan az az egyetlen óriási előnye, hogy vallási feleletet ad vallási kérdésfelvetésre. Minden más kísérlet arra, hogy Ignácot hatalmunkba kerítsük, külsőségeken fog fennakadni.

Életében vannak egyes csomópontok, ahol összefutnak a belső dráma bonyodalmainak szálai. Az előzmények gyorsan átvezetnek majd mélyebb élményekhez. Életrajzi visszaemlékezéseiben ő maga azzal a rövid megjegyzéssel intézte el életének első negyedszázadát, hogy „a világ hiúságaival” töltötte.² Föltehetőleg még mindig saját maga tudott önmagáról legjobb fölvilágosítással szolgálni. Titkára, Polanco szerint ezek a léhaságok szerencsejáték, futó szerelmek és bántó becsületbeli ügyek voltak, amit az udvari élet és a tisztai szolgálat hozott magával. Igaza volt, hogy bűnös életének dicstelen időszakát nem érdemesítette arra, hogy nagyobb lélegzettel elbe-

szélje. Becsületessége azonban nem engedte, hogy letagadja elvesztett éveit. Még később a szószéken beszélt nyomorúságos almalopásokról Azpeitiában, fiatakorára emlékezve. Így megalázta magát, ami még fontosabb volt számára, mint az, hogy rendalapítói tekintélye csorbát szenved ezzel a vallomással. Nem félt ettől.

Elég jelentéktelen volt ugyan történetének ez a bevezető szakasza, de mégis e sárban érte őt az a döntő impulzus, amely kilendítette megrekedt helyzetéből. Ez Loyolában történt, apja várában, ahol sebesült lábbal betegeskedett. Súlyos sebet kapott Pamplona bátor védelmezése közben. Mivel végső ellenállásra tüzelte a maroknyi védősereget, vitézsége iránti megbecsülésből nem bántották őt a győzők, hanem betegen Loyolába vitték. Az orvosok még egyszer eltörték a lábát, hogy jobban forradjon össze, sőt valamivel később még egy kiálló csontdarabot is le kellett fűrészelni. Ennél a szörnyű műveletnél figyelemreméltó lelkierőről tett tanúságot. Az akkori sebészi módszereknek megfelelő barbár beavatkozást jajszó nélkül tűrte. Összeszorított öklökkel várta, amíg lassacskán csillapult az esztelen kín, mely roppant önuralmat igényelt.

A szívósan elviselt fájdalomknál is rosszabb volt számára az unalom, mely betegágyán lepte meg. Öneki mint könnyelmű világfinak, szinte mártíromság volt az órák lassú cammogása — olyan gyilkos érzés, amit később az orosz író, Goncsarov ábrázolt borzongató erővel elbeszéléseiben. Hogy megrövidítse az ólomlábakon járó idő múlását, vágyott az akkoriban Spanyolországban oly kedvelt lovagregények után. Ilyen olvasmányok csavarták el a fejét Avilai szent Teréznek is fiatal korában. Ő viszont annyira rajongott a lovagi tradíció iránt, hogy egyenlőre még nem is álmodott arról, hogy egykor majd az égben fog lovagi szolgálatba kerülni. Kívánságát nem tudták teljesíteni, mert a várban csak két könyv volt mindössze, és azok is jámbor könyvek. Krisztus élete Ludolf von Sachsen tollából és Jacobus de Voragine Legenda aureája. Menekülve önmaga és a határtalan unalom mozdulatlansága elől, mindenáron feledést keresve bármilyen olvasmány jó volt arra, hogy agyonüsse vele az időt. Így hát ezt a két könyvet kezdte olvasni.

Világias gondolkodásmódja megnehezítette számára, hogy kiigazodjék a szentek idegenszerű világában. Időnként félretette a legen-

dákat, és átadta magát az édes álmodozásnak. Fantáziáját csak akkor kezdte foglalkoztatni az olvasmány, amikor már szent Ferencnél és szent Domonkosnál tartott. A koldulórendek alapítóinak merészsége nem tévesztette el hatását a bátorságot oly lelkesen nagyra tartó Ignác előtt. Felködlött előtte az önmagában véve kérdéses párhuzam vallási és katonai hősök között, és kezdte összehasonlítani magában a két életformát. Betegágyán persze még csak kavargtak gondolatai, mert akkoriban mindössze rendkívüli bravúrokat látott az élet-szentségben. Kielégítetlen becsvágya vitte rá erre a gondolatra: „Mi lenne, ha én is megcsinálnám azt, amit szent Ferenc és szent Domonkos?”³ Ez annyira lekötötte, hogy rögtön közvetlen következtetést vont le belőle. „Szent Domonkos megtette, ezért nekem is meg kell tennem. Szent Ferenc megtette, ezért én is meg fogom csinálni!”⁴ Ebből a megfontolásból még egyáltalán nem következett az a jelentős problémafelvetés, amely őt az új útra ráállította. Vallásilag tekintve ez csak afféle morfondírozás volt különösebb jelentőség nélkül. Maga a kérdés és felelet elárulja, hogy sejtelve se volt arról, hogy nem saját erejéből hajtotta végre tetteit a két koldulórend alapítója, hanem az Isten műve volt. A hiú hírnév vágya által mozgatott fantázia képes azt hinni, hogy az mind pusztán szent Ferenc és szent Domonkos tetszésétől függött, ami felfoghatatlant műveltek, éppen csak az kellett, hogy kedvük legyen hozzá. Ekkoriban Ignácban még alig szunnyadozott a vallási gondolkodásmód.

Mégis betegágyán, kínlódásai közben folytatott öntetszelgő gondolati játék révén kapta az első elhivatást fölülről. Képzletbeli összehasonlígtatások révén jött rá arra a lelki tapasztalatra a sebesült lovag, hogy szíve hölgye iránti vágyai mindig csak átmenetileg élénkítették föl, hogy utána csak még nagyobb levertségbe süllyedjen, míg ezeknél a lelki gondolatoknál mindig jótékony utóíz maradt vissza. Belső életének ez a pontos megfigyelése örökké érvényes igazságot leplezett le előtte, ez pedig számára úttörő jelentőségű volt, mert nem pusztán pszichológiailag aknáztta ki. Az ilyen félre-csúszáshoz közel állt, de gondolkodása elmélyült a betegágyon, és így elkerülte ezt a baklövést. Mint ahogy a középkor végén tették az emberek, ő is metafizikai kategóriákban gondolkodott, és a két hangulat ellenkező utóhatásában „két lélek közti különbséget látott, amelyek őt mozgatták, éspedig a Sátán lelke és Isten lelke közti

különbséget”.⁵ Ezzel a megfigyeléssel érinti meg őt először az a belátás, amelyre föltétlenül föl kell figyelnünk. Kizárólag ez a lényeges indítás vallási fejlődésének útján. Most kezd az arca az éjszakai égbolt felé fordulni, és visszatükröződik rajta az örök csillagragyogás visszfénye. Boldogságot és könnyeket hozó szellemek különbségének felismerése meghatározó erőt kapott életében, nem maradt pusztán átmeneti ötlet, nem röppent át maradandó hatás nélkül lelkén. Belső vonzódást tapasztalt lelki megfigyelése során a jóhoz vagy a rosszhoz, és így jött rá „a lelkek megkülönböztetésére”, ami alapvető, és amiről az Apostol is beszél az első korinthusi levélben (12, 10). Még nem is sejtette, hogy életének egyik legcsodálatosabb karizmája ez, a kegyelem becses ajándéka, enélkül sose lett volna képes feladatát teljesíteni abban a zavaros bomló korszakban. A szellemek megkülönböztetésének nagy művészete akkoriban alapozódott meg nála. Nagyon a szívén feküdt ez a téma, mindig újra visszatért rá. Működése során ez a karizmatikus vonás különböztette őt meg leginkább a modern embertől, aki már nem ért a szellemek megítéléséhez, — mint ahogy szent János levelében mondja, — hogy Istentől jönnek-e vagy sem. A modern ember ösztönét elvesztve esik bele minden ál-vallási és politikai fogás csapdájába. Végig lehet vonszolni a csatornában a patkányok között, míg a végén összevérezve össze nem esik, és ott nem marad. Ignácban viszont fölsejlett ez a pszichológia-fölötti észlelés Loyolában a betegágyon, és ezzel megnyílt vallási pályafutása. A szellemek megkülönböztetése hozta létre az első fordulatot lelkében. Megrövidített lábával mozgásában akadályoztatva hagyta el az apai várat, nyilván még erősen ködös elhatározással, hogy ezentúl vándor vezeklő életet éljen.

Fölgyógyulása után anélkül, hogy hozzátartozóinak csak egy szót szólt volna, ellovagolt egy öszvéren, és mint a bánatos lovag, keresztutaknál mindig öszvérére bízta, hogy merre viszi tovább. Bár az a vágy töltötte el, hogy „Isten szeretetéből nagy dolgokat tegyen”,⁶ megtérése még csak a kezdet kezdetén tartott, hiszen ez még el nem párolgott lovagi becsvágyának felelt meg. Lelke mélyén ő még mindig a régi Ádám maradt, és nem is lehetett más, hiszen nem olyan könnyen lesz szépasszonyba bolondult ifjoncból Krisztus lovagja. Hogy mennyire vak volt még a lelke akkoriban, annak ellenére, hogy a lelkek megkülönböztetésének adománya már ott csírázott lelkében, bizonyítja találkozása a mórral. Az úton vélet-

lenül akadt össze egy muzulmánna, és valahogy Szűz Máriáról kezdtek beszélgetni, csak a mór kétségbe vonta Jézus anyjának örökös szüzességét. Alighogy elváltak egymástól, utólag dühbe jött, és spanyolos temperamentumával, mint mondja, „heves vágyam támadt arra, hogy a mórt megkeressem, és néhány törshúrassal fizessek neki a beszédéért”.⁷ Saját szavai szerint tehát Mária és a tördőfések még szépen megfértek egymással. Ez mutatja, milyen kevésbé világosodott meg meg az értelme. Elkeseredésében végre is akarta hajtani a gyilkosságot, de öszvére, mint annak idején Bálaám számára, nagyobb belátást tanúsított, és lehetetlenné tette szándékának kivitelét. Viszont még túlsúlyban volt nála a spanyol becsület a felebaráti szeretet keresztény parancsával szemben, és úgy vélte, törrel kell megbosszulni a Márián esett sérelmet. Mentségére legyen mondv, hogy ez az epizód még csupán vallási életútjának előzményeihez tartozik, bár most már mindenesetre gyorsan közeledett a csúcspontához.

Útja végül is a Grál-monda kapcsán híressé vált Montserrat-hoz vezetett, a spanyol kereszténység szentélyéhez. Életgyónást végzett a kolostor bencés szerzeteseinél, elajándékozta az öszvérét, és megvált lovagi öltözetétől. Kardját fölakasztotta a főoltár fölé, és az egész éjszakát imában töltötte Szűz Mária kegyképe előtt. A nemes lovag durva zsákruhát öltött, botot vett a kezébe, és lopótököt akasztott oldalára. Nem külsőségekre korlátozódó hóbort indította arra, hogy öltözetet cseréljen, ez inkább egy jellegzetes cselekvés volt, hiszen Montserrat hegyén végleg szakított a világi élettel. Egy kicsit megmosolyoghatták, hiszen egy kicsit sántított, és himbálódzott az oldalán a lopótök, de ezzel nemigen törődött. Teljesen fölhagyott a becsvágyó fegyverforgatás mesterségével: soha többé nem nyúlt fegyverhez. Montserrat fontos állomás életútján, hiszen ott kezdett új életet a vezekléssel.

Mértéktelen vezeklésének vadóc kezdetei kalandor hírébe hozták. Felőlem —! Az azonban Isten kalandja volt amibe belebocsátkozott, ez pedig egészen más. Ez a sejtés földerengett már Miguel de Unamunónál is Don Quijote kommentárjának írása közben. Don Quijote szerint Krisztus tanítványa, és őt mindig a Jézus-társaság alapítójára emlékeztette, aki szerint „a legnagyobb erőfeszítést tette, hogy mint kóbor lovag isteni módon éljen”.⁷ Azzal, hogy ez a spa-

nyol vallásfilozófus Don Quijote alakját összekötötte Ignáccal, finoman utalt bizonyos közös háttérre, ami sokkal közelebb áll baszk fogalmakhoz, mint középeurópai mértékhez, hiszen egyébként általában a kitűnő pszichológust szokás méltatni Ignácban, akinek önmegfigyelés iránti adottsága bámulatra méltó. A spanyol felfogás ellenben úgy látja, hogy ugyanaz a mennyei örültség ejtette foglyul, mint Dulcinea del Toboso halhatatlan szerelmesét, és ezzel eleve kiragadja őt minden nyárspolgári felfogás szférájából. Montserrat-i megtérése óta, amely őt hirtelen magasba emelte, keresésével és kérdezősködésével tényleg megtisztult bolondra emlékeztet. Első vallásos fázisában magasabb rendű Don Quijote.

Miután föladta azt a gondolatot, hogy mint remete belépjen a sevillai karthauzi kolostorba, Montserrat-ból elzarándokolt Manresába. Ebben a kisvárosban vívta meg döntő lelki harcát. Nagysága csak Manresában kezdődik. Minden korábbi esemény csak előkészítő jellegű. Manresában történt meg az a vallási áttérés, amely őt szent Ignáccá tette. Ő maga minden olyan kérdésre, amelyet neki életével kapcsolatban föltek, állandóan Manresára való utalással válaszolt. Ott ringott életművének bölcsője, ide kell mindig visszatérnie minden mélyebb felmérő eszmélkedésnek. Manresa a kulcs a továbbiakhoz. Ott került Ignác Isten kovácsműhelyébe, és ott kalapálta ki őt kérlelhetetlenül simára és egyenesre az Örökkévaló. A szellemek megkülönböztetése, amely a loyolai betegágyon ötlött föl benne, nem elméleti probléma volt többé, hanem egzisztenciális ügy. Hallatlan erővel tapasztalta meg saját testén, hogy hogyan küzd egymással Isten lelke és a gonosz szellem a lélek csataterén, úgy, hogy csaknem látását és hallását veszítette el miatta.

Először egy barlangban élt szigorú vezeklő életet. Azután egy ideig a kórházban lakott, majd a domonkos kolostorban, sőt jámbor hölgyek is vendégül látták házaknál. Tartózkodott a hústól és bortól, naponta háromszor megostorozta magát, vasláncot hordott a testén, és pusztá földön aludt. Nem fésülködött, megnőttek a körmei, és nem is mosakodott. Lassanként borzasztó elhanyagolt lett. Nyoma sem maradt az egykori nemes lovagnak, aki valaha udvarolt a hölgyeknek. Testét féktelenül gyűlölte. Önmagát sanyargató aszkéta lett az egykor finoman öltözött lovagból. Keserű komolysággal folytatta a vezeklést, eltűnt minden játékos kacérkodás azzal a gondo-

lattal, hogy ő is megteszi ugyanazt, mint Domonkos. Amit vállalt, azt végre is hajtotta, nem szentignáci jellemvonás a félmunka.

Abban a manresai barlangban, ahol korai keresztény remeték módjára aszkéta gyakorlatokat végzett, súlyos vívódásai voltak. Csak viszafojtott lélegzettel mer az ember erre a félelmes helyre lépni, ahol ki volt szolgáltatva a sátán támadásainak. Mégis észre kell vennünk, ha meg akarjuk őt érteni, hogy életre-halálra ment, lenni vagy nem lenni. Valóságos poklot élt át a barlangban, szörnyűbbet el se lehet képzelni. Reális és egyszersmind megrázó módon jutott kapcsolatba a földöntúli hatalmakkal, rárohantak, tomboltak és teljes dühüket kimutatták vele szemben. Lelki aggályok gyötörték, és a kétség szélére sodorták. Heves kísértései támadtak, egy alkalommal még arra is csábították, hogy fejjel kiugorjon a domonkos kolostor cellájából, és a halál karjai közé vesse magát. Az ördöggel vívott küzdelmek leghevesebb szakasza kétségkívül ez az öngyilkossági kísértés, mely egész létét kérdéssé tette. A kísértő hang, amely azt sugallta neki, hogy vessen véget életének, leleplezi azokat a sötét hatalmokat, amelyekkel vérre menően küzdött. Ignác is átment halálélményen. Az éjszakai csillagos ég teljesen eltűnt szeme elől, úgy tűnt, hogy végszükséget kell kiállnia. Ekkor pedig szíve ismét gögtől dagadozott, ami nem kevésbé volt veszélyes. Naponta hét órát töltött térdén állva imádság közben, hogy úrrá legyen pokoli vívódásain. Különböző papokkal és szerzetesekkel beszélt meg kritikus problémáit, de azok nem tudtak rajta segíteni, mert soha sem jutottak el ilyen mélységekre a lelki ellenséggel vívott harcban. Még meg is rémítette egy öregasszony szava. „Ó bárcsak megjelenne neked egy napon az én Uram, Jézus Krisztus.”⁹

Átesett az aggályosság lelki betegségén is annak minden szorongásával és kínjával. Ennek a szenvedésnek minden elképzelhető fázisát végigjárta. Keservesen küzdötte át magát rajta, míg csak le nem győzte azzal az elhatározással, hogy az egyszer már meggyónt bűnök nem melegíti föl mindig újra, ami elmúlt az elmúlt. Miután az aggályosság lelki bajait egészen önmaga elpusztításának fenyegetéséig átszenvedte, később világos tanácsokat tudott adni a kísértő elleni küzdelemben. „Ha az ellenség büszkévé akar tenni minket, meg kell magunkat alázni úgy, hogy bűneinket és nyomorúságunkat tartjuk szemünk elé. Ha viszont kishitűvé és csüggedté akar tenni,

éppen ellenkezőleg, fel kell egyenesednünk erős hitben és az Űrba vetett erős reményben.”¹⁰

Első segítsége vívódásai közben Kempis Tamás könyve volt, a „Krisztus követése”. Egyetlen más könyv sem segítette annyira előre lelki fejlődésében, mint ennek a holland aszkétának szenvedélyes sorai. Szinte megvilágosításképpen hatott rá ez az épületes olvasmány, és egész életén át nagy tiszteletben tartotta, állandóan magánál hordta, és mindig újra olvasgatta. Ebben nincs semmi különös, mert Kempis Tamás „Krisztus követése” valamiképpen olyanná válhat, mint a mindennapi kenyér, soha sem bántja az embert, nem okoz utólagos fájdalmat, és vallási erőt önt bele, mint ahogy a táplálék testi erőt ad. Önmagáért beszél Ignác szeretete ez iránt a könyv iránt. Csak igazi keresztény érezheti azt, hogy Kempis Tamás minden csillogástól mentes szavai annyira őhozzá szólnak.

Ez az olvasmány mélyreható változást idézett elő Ignácnál. Arra a belátásra jutott, hogy az életszentségre való törekvés a belső megtisztulásban áll, nem pedig a külső önmehtagadásban, amint addig gondolta. Szinte kinyilatkoztatásként hatott rá az, hogy a léleknek lehiggadásra van szüksége, nem pedig a test sanyargatására. Ezért teljes következetességgel lassanként eltekintett a mértéktelen szigortól, levágta haját és körmeit, úgy hogy újra rendesen nézett ki. Arra az útra lépett, amely belső életének megújulására vezetett, és nem kívánt többé föltűnést kelteni különös megjelenésével. Nem hódolt tüntetően külső vallásosságnak, amivel néha méltánytalanul vádolják a jezsuitákat.

Ez az átállás elvi jelentőségű. Nem szabad félreérteni. Ő továbbra is az aszkézis barátja maradt, amiről szerzetes nem mondhat le. A „sanyargatott ember” volt az eszménye, mert csak az képes megfékezni szenvedélyeit, aki képes önmagán uralkodni. Nem az értékes aszkézisen emelkedett felül, hanem az elvakult aszketizmuson, amely kész arra, hogy kiszáítsa a lelket, és megfojtsa az alkotó impulzusokat. A túlzott sanyargatás csak a külső bűn veszélyét nyomja el, de nem képes kioltani a belső vágyakat. A fölösleges önkínzásról való lemondás nem vezette őt vissza a mindennapi emberek gondolatlanságába. Ettől kezdve nem tévesztette össze a természetfelettit a természetessel, a tisztult szeretetet a holt szeretettel. Amit ő mindaddig külsőségekben keresett, azt most belül kereste, amint azt a

keresztény misztikusok minden korban tették. Kétségkívül lényeges elmélyülés fokára jutott a pusztán negatív beállítottságú aszketizmus lelki leküzdésével, ami minden tökéletességre való törekvés számára figyelemreméltó marad. Mélység tekintetében azzal a felismeréssel állítható párhuzamba, amely Buddhát erdei életének feláldozására vezette. A csak elszürkülésre vezető aszketikus rigorizmusnál jobban kívánta elérni az örömet Istenben. A test heves megfenyítése többnyire kárt okoz az embernek, könnyen az értelem megmerevedésére vezet, amit ő nem szeretett. Ahol később saját társaságának soraiban találkozott a túlzott önmehtagadás hajlamával, rögtön föllépett ellene. „Ami a böjtölést és önmehtartóztatást illeti, azt tartom, Istennek inkább tiszteletét szolgálja általában a rendes emésztés és a testi erőnlét ápolása, mintsem az ellenkezője. . . Fontolja meg jól, hogy testét és lelkét Istentől kapta, aki azokat teremtette és fönttartja. Mindkettőről számot kell adnia. Isten kedvéért nem szabad testét gyöngítenie, különben nincs meg a léleknek a kellő ereje a munkához.”¹¹

Manresában történt az is, hogy az első égi öröm érte, ami még nagyobb segítségnek bizonyult számára Kempis Tamás könyvénel. Kimondhatatlan vigaszok árasztották el halálra sebzett lelkét. A sátán őt fenyegető szellemével szemben Isten lépett föl szabadítólag, és az első látomás kegyelmében részesítette. „Gyakran fényes nappal érzett maga mellett valamit a levegőben, ami neki nagy vigasztalására volt” — írja életrajzi visszaemlékezéseiben.¹² Sajnos, nem volt rá adottsága, hogy szemléletesen ecsetelje megvilágosításainak tartalmát. Hírt ad a „Szentháromságról, amit ő három orgonabillentyű alakjában szemlélt”¹³ és hasonló jelenségekről. Látnok volt, lelki szemeivel többnyire Szentháromság-víziókat látott. Ezek nem képzeletből fakadtak. A látomások rájöttek, nem tudott ellenük védekezni, ugyanúgy, mint ahogy a kereszténység történetének nagy vizionáriusai sem tudtak. Később is mindig újra látnoki megvilágosításokat kapott „Lelki naplójában” följegyezte: „Láttam Isten lényét gömb alakban, valamivel nagyobb gömbben, mint amilyenek a nap látszik.”¹⁴

Ignác személyiségének vallási megértéséhez ezek a víziók egyenesen elengedhetetlenek, mert utalnak arra a mélyebb háttérre, ahonnan erőt merített. Az, hogy ezekben valaki pusztán az idegrendszer egyensúlyi zavarából eredő úgynevezett „fotizmusokat” lásson,

„amilyenek ma is fölléphetnek minden erősen vizuális típusú normális embernél erős izgalom pillanataiban”, metafizikai lehetetlenség, ami miatt csak pironkodni lehet.¹⁶ Ez a megszegyenítően lapos értelmezés azt árulja el, hogy valakinek egyáltalán semmi sejtelme sincs misztikus élményről. Ha Ignác vízióinál pusztán automatikusan keletkező fényérzetekről lenne szó, akkor következésképpen szent Pál damaszkuszi élményét is így kellene magyarázni. Az ilyen pozitívizmussal csupán a metafizikai hatásokat lehet elvitatni az emberi életben. Ennek a tagadásnak semmi köze a történelemhez, hanem mindössze modern hitetlenség kifejeződése.

Közelebbről szemlélve a manresai látomások kifürkészhetetlen titok számba mennek, amelyeket tiszteletben kell tartani. Aki a misztikus eseményt analitikusan földarabolja, kiszolgáltatja a pusztulásnak. A víziók nemcsak rendkívüli lelki megindulásként értelmezendők, hanem részesülést jelentenek a transzcendens világból. Ezek a vigasztalások egyértelműen mutatják, hogy Ignác valóban Isten által érintett ember volt. Még ha nem is látott alakokat, ezek a fénylátomások nem kevésbé keresztények, mint a kifejezett Krisztus víziók. Biztos az, hogy reálisan találkozott a természetfölöttivel. Isten rátette a kezét erre a becsvágyó spanyolra. Művét a földöntúli világgal látnoki összefüggésben alkotta. Ehhez a fáradságos úthoz, amelyet életében végig kellett járnia, abból merített erőt, amit megláthatott. A víziók voltak számára az az isteni nap, amely őt gyakran formálisan fénysugarakkal övezte. Ebből fakadtak felismerései.

Szorosan összefüggött ezekkel a vigasztalásokkal a könnyek adománya. A látomások és könnyek ugyanabból az istenélményből fakadnak. Állandóan ismétli naplószerű jegyzeteiben: „Túláradó áhítat, könnyek és emiatt szemfájás.”¹⁶ Manresában megkapta a könnyek adományát, de még később is könnyek között folyó imádság volt az a fegyver, amellyel Istennel küzdött. A könnyek adománya számos szentnél előfordul, nincs semmi köze mindennapos hangulatokhoz, szomorúsághoz. Misztikus probléma, fittyet hány minden pszichológiai magyarázatra. Az ő könnyei inkább a rejtetett fájdalmas vallási örömmel függenek össze, nem hiányzott ezután az ő életéből sem. Túlságosan kevés figyelemre méltatják azt, hogy később Párizsban „olyan vidámság töltötte el, hogy hangosan kezdett ujjongani azokon a tájakon”.¹⁷ A lelki Don Quijotéhoz

hozzá tartozik a könnyező öröm, ami őt fönntartja, ha mégoly gyakran törik is pozdorjává lándzsája a világ fásult ellenállásán. Elragadtatásaiban néha a belső hangot is meghallotta. Mindezek a lényeges jegyek teszik őt még mindig túl kevésbé ismert keresztény misztikussá, pedig ez a felfogás lényegesen magasabb polcra helyezi őt, mint pusztán csak szomorú vallási lovaggá való minősítése. Rögtön megértjük, hogy miért tudta olyan elmerülten nézegetni órák hosszat a csillagos eget. Ebből a természetfölötti élményből bontakozott ki a későbbi Ignác alakja, már manresai tartózkodása alatt is része volt benne. Ha valaki keresztülnéz az ő pokoli kísértésein, könnyező imáéletén és örömtől szikrázó látomásain, akkor lényé érthetetlen hieroglifa marad számára.

Még Manresában megkapta élete nagy megvilágosítását imádságos küzdelme során. Annyira rendkívüli volt, hogy minden részletével kitörölhetetlenül belevésődött az emlékezetébe. Hatvankét éves korában még pontosan tudta a nagy esemény pontos idejét, még az órát is, amikor ütközben a Szent Pál templom felé leült az út szélére, és nézte a folyó vizét. Maga az eset olyan nagy horderejű, hogy csak saját szavai tudják kellően visszaadni azt, ami történt. „Lelki szemei kezdtek kinyílni, nem olyan értelemben, hogy látomása lett volna, hanem úgy, hogy sok kérdést fogalmazott meg és ismert föl, olyanokat, amelyek a lelki életet és olyanokat is, amelyek a hitet és tudományt érintették. És ez olyan éles megvilágosítással járt együtt, hogy minden újnak tűnt számára.”¹⁸ Ez a váratlan élmény az ő belső fejlődésének középpontja. Egy csapásra világos lett előtte az élete. Minden erre az ésszerűen megmagyarázhatatlan megvilágosításra vezethető vissza. Ezt a sorsszerű fénysugarat, amely most reá esett, a legszertelenebb szavakkal sem lehet körülírni, mindig is titokzatos marad. Ő maga is a legnagyobbra értékelte ezt a pillanatot, fölülről ragyogta őt be a világosság sugara. Az elképzelhető legerősebb kifejezéseket használja annak a lelki megvilágításának ecsetelésére, amely őbelőle „más embert” csinált, „más megértést” adott neki. Egész élete során nem nyomott annyit a latban a kegyelem segítségével, mint az, ami most érte. Layneznek mondotta később, hogy többet tanult a megvilágosodásnak ebben az órájában, mintha a világ száz doktora taníthatta volna mindenféléről. Tény és való, hogy ő nem hivatalos teológus, hanem inkább nagy látnok volt, aki lélekben ismeri fel a kereszténység hittitkait. Hugo Rahner szerint „ennek

a víziónak alapgondolata valamennyi kinyilatkoztatott igazság szintetikus meglátása” volt.¹⁹ A loyolai betegágyon inkább csak megsejtett, mint megvalósított különbségtétel a szellemek között most kapta meg a koronát. „Minden újnak tűnt számára” — ez a lenyűgöző „egzisztenciamegvilágosodás” lapidáris summázása. A jelenkori filozófia keresi, de nem találja. Arra készítette Ignácot, hogy túlárado köszönettel leroskadjon az első keresztt előtt az út mentén. Az új meglátást persze még olyan formába kellett önteni, hogy határozott vonásokat kapjon, ne maradjon szétfolyó. Csaknem tízéves belső munkára volt szükség ahhoz, hogy ezt a célt el is érje.

Maradandó eredménye lett ennek a megvilágosításnak. Az új felismerések olyan sürgetőek lettek, hogy papírra kellett vetni azokat. Különálló lapokra jegyezte fel gondolatait, amelyek lassanként egész füzetet tettek ki. Ezek voltak a „lelkigyakorlatok” első feljegyzései. Itt állunk a sokat emlegetett könyvecske létrejöttének időszaka előtt, ez a könyv meghatározóvá vált egész lényé számára. A megvilágosításból származott, ott kezdte írni Manresában. Természetesen akkor csak az első jegyzetek keletkeztek, a végleges fogalmazás sokkal későbbi. Maga a koncepció azonban ottani tartózkodásának eredménye, ezért nyomja rá Manresa Ignác lényére a döntő bélyeget. Ezen nem változtat lényegesen az a körülmény, hogy a lelkigyakorlatokat „nem mind egyszerre írta, hanem mindig csak egyes dolgokat, amiket lelkében megfigyelt és hasznosnak talált, és amelyről úgy vélte, hogy másoknak is hasznosak lehetnek.”²⁰

A „lelkigyakorlatok” gyakran közel járnak az érzelmi vallásossághoz. Ignác nem volt született írói tehetség. Kifejezései ugyan néha ügyetlenek, de mégis nagyon pontosak, bármilyen nagyigényű legyen is ez a megállapítás. Már azzal a „másik megértéssel” íródott, és felépítése rendkívül világos. Nem megerőltető olvasmány. Ez a megjegyzés azonban felületes marad, mert maga Ignác is tudta, hogy vannak vallási dolgok, amiket nem lehet trenirozni. Ugyanakkor eltölti a könyvet az erős személyes kapcsolat Krisztussal, és mint vezérfonál az élet átalakítására, mély benyomást kelt. Mesterien mutatja be, hogyan kell az embernek önmagát felülmúlnia és „az életet rendezni”. Ez az a cél, amely ott lebegett minden rendalapító szeme előtt szent Benedektől szent Domonkosig. A lelkiismeret-vizsgálat kikerülhetetlen tudatos szükségesség keresztyén em-

ber számára. A lélek fölkészítéséhez Ignác szerint az embernek kézbe kell vennie magát, és ezért uralkodnia kell képzeletén, ami az akaratot meghatározza. Ezekben a gondolatokban az egykori katonatiszt mutatkozik be hivatott lelkivezetőként. Csalódást okoz viszont a „lelkigyakorlatok” ha csak egyszerű olvasmányként futunk át rajta. Épületes olvasmánynak nem való, amint már Peter Lippert hangoztatta.²¹ Ugyanúgy, mint ahogy úszni sem lehet megtanulni könyvből, hanem csak a vízben, a lelkigyakorlatok is csak az előtt tárulnak föl, aki harminc napon át kitartóan lelkigyakorlatokat végez.

A „lelkigyakorlatok” új gondolkodásmódot közvetítenek. Újdonságát gyakran az elmélkedés pszichologizálásában látták, de ez olyan félreértés, amely számos támadásra adott alkalmat a „lelkigyakorlatok” ellen, és tőle elidegeníthet. A pápai jóváhagyás után a toledói érsek még több, mint egy tucat megütközést keltő helyet fedezett fel a könyvecskében. A történelem iróniája, hogy éppen a manresai domonkos prior mentette meg attól, hogy indexre tegyék. Később Spanyolországban kapcsolatba hozták a gyanús „megvilágosodottak” eretnkségével. Mégis sikerült Ignácnak átmentenie a könyvecskét minden veszedelmen. Ő maga mindig isteni műnek tekintette, maga Isten sugallta neki, ő csak eszköz volt Isten kezében. Ez a meggyőződés lelke mélyéig áthatotta, és igazolta is ezt a hitet az, hogy a „lelkigyakorlatok” nem jutott annak a számtalan irodalmi terméknek a sorsára, amely évente ugyanúgy észrevétlen marad, mint amilyen észrevétlenül keletkezett. Olyan tartós lett, hogy mind a mai napig dacol az idő vasfogával. Minden támadás ellenére igazi vallási tartalom van benne, óriási hatású lett a tridenti zsinat utáni katolicizmus körében.

Mikor Ignác egy év múlva elhagyta Manresát, zsebében a lelkigyakorlatos könyvvel, életében már megvolt a nagy döntés. Életének bonyodalmai számára váratlan módon tisztázódtak ebben a kisvárosban, de azért ez a megoldás még további kérdésekre vezetett. Úgy érezte, hogy az út kezdetén áll, nem a végén. Vallásossága élővé vált, és ez a tudat óvta meg azt a megmerevedéstől. Amint a „lelkigyakorlatokban” írja, világos volt előtte, hogy „az embert Isten arra teremtette, hogy Istent, a mi Urunkat dicsérje, iránta tiszteletet tanúsítson, és neki szolgáljon, ami lelkének hasznára válik.

De Isten az ember kedvéért teremtett minden mást a földön, és hogy azok segítsék annak a célnak az elérésében, amelyre az embert teremtette.”²² Világos volt előtte ez a legfőbb cél, és nem tévesztette szem elől saját életútját sem, amely része ennek az egésznek. Hasonló nevezetes helyzetben volt, mint Pál Apostol a damaszkuszi úton, aki azt kérdezte, „Uram, mit akarsz, hogy cselekedjem?” Volt ugyan bizonyossága Isten általános akaratáról, de arról nem, hogy különösen övele mi az Isten szándéka. Már Manresában belátta, hogy az isteni akarat nem minden további nélkül adott az ember számára. Keresni kell, és úgy kell megtalálni, amint ő a „lelkigyakorlatokban” is kifejtette. Épp ez az útjelző jelleg teszi a könyvecske értelmét. Élete központi problémája volt Isten akaratának a felismerése. Következő évei teljesen ennek a kérdésfelvetésnek a szolgálatában állnak. Állandóan arról van szó, hogy Isten akaratát kutatja. E cél, mint fókuszpont körül kering állandóan. Épp ezért lett oly vonzóan szép az egész útja. Ennek a megfeszített törekvésnek a megfigyelése nélkül viszont érthetetlen talány a további élete. Mindenekelőtt arra kell föl hívni a figyelmet, hogy lehetőleg sohasem akart saját akaratából cselekedni. Vagyis sohasem azt akarja tenni, amit épp kíván, hanem állandóan azon van, hogy kitapasztalja, mit akar az Isten őtöle adott helyzetben. Nemcsak ebben a fázisban, hanem később is ezt viselte szívéen. Tudta, hogy az isteni akarat ilyen kipuhatólása nem könnyű, de nem engedett e téren. Egész életén átvonul ez a gyakran szenvedésekkel teli igyekezet az isteni akarat mindig újonnan történő meg tudakolására. Rendkívül megragadó dolog figyelemmel kísérni állhatatos imáját Isten akaratának megnyilatkozásáért, és az embert magát is magával ragadja, utánzásra készíti ez a keresés. El sem képzelhető ennél izgatóbb küzdelem. Ha meg akarjuk ismerni szívéet, azt kell meglesni, hogyan teszi föl lankadatlanul a kérdést mindig újra, hogy mi az Isten akarata. Ebben áll az ő legbensőbb misztériuma.

Az isteni akaratot minden élethelyzetben tudakoló imaélet az út keresés nagyszerű misztikája. Nincs rá jobb fogalom, bár nem szokás használni ezt a megjelölést. De nemcsak fogalmi játékról van szó, amiből csak sovány iskolás bölcsesség kerekedhetné ki, és amely nem is illenék rá arra a férfiúra, aki Manresában megkapta a nagy megvilágosítást. Az út keresés misztikája nem intellektuális ügy, hanem intenzív vallási élet, és a legnagyobbat akarja elérni minden

lehető keresztény kapcsolat terén Isten iránt. Nincs előbb és központibb jellegű dolog az útkeresés misztikájánál. Az embert az isteni életnek egyenesen a közepébe vezeti be. Amiatt a vallási érzékenység miatt tartozik a keresztény szellem történetének nagyjai közé, amellyel feladatát felfogta. Mélységesen igaz ez a megítélés: „Szent Ignác személyiségének roppant komolysága és súlya gyakran nem is veteti észre velünk, hogy mennyire közel áll Assisi szent Ferenchez.”²³ Az útkeresés misztikájával kimondotta az egyik végső szót, és a szellemek megkülönböztetésével együtt ez a kettő képezi azt a soha el nem avuló leckét, amelyet ezen a világon minden kereszténynek végig kell tanulnia, ha belső meggyőződésből csatlakozik ahhoz a valláshoz, amelyet az Apostolok Cselekedetei szerint az emberek először „útnak” neveztek.

Először úgy vélte Ignác, hogy akkor teljesíti Isten akaratát, ha fogadalmát beváltva elzarándokol Jeruzsálembe. Még a pillantás is belefárad, ha követi megrövidített lába miatt kissé sántikáló szentünket végig hosszas útján a Szentföldre. De legalább röviden mégis utána kell tekintenünk ezen az úton is, mert rendkívül tanulságos ennek kapcsán tanúsított viselkedése. Ez a zarándokút mindenekelőtt belső beállítottságának külső, látható megnyilatkozása. Ő magát, mintegy magától értetődő természetességgel, minden további nélkül egyenesen zarándoknak nevezi még életrajzi visszaemlékezéseiben is. Már akkor zarándokútnak értelmezte a keresztény ember életét, amikor az út szélén ülve megkapta a nagy megvilágosítást. Ezzel egyúttal az egyik legfontosabb keresztény gondolatot építette bele életébe. Nemesei származása ellenére koldulva jutott el Velencéig. Útközben állandóan látomásai voltak, „mintha mindig Krisztust látta volna maga fölött vele együtt menni.”²⁴ Földöntúli boldogságban úszott, amikor végre eljutott Jeruzsálembe, lángoló áhítattal szemlélte azokat a helyeket, ahol földi alakját fölvette a Földöntúli. Roppant buzgón nézegette az Olajfák hegyén a kertben a sziklába benyomódott lábnyomokat. Ezeket többször is látni kívánta, és nem tudott vele betelni. Ezt a leghalványabb kétségtől is mentes naivitást nem szabad megmosolyogni. Csodálatosan gyermekded lélekre vall, amit oly ritkán látnak meg őbenne, pedig vitathatatlanul összefért éles elméjével. Ez a ritka kettős adottság teszi végeredményben egész megnyerő egyéniségének vonzerejét. Gyermeki tisztaságú ember volt, amit gyakran szemlélhetünk jám-

borságában. Ez a tulajdonsága azonban mégiscsak könnyebben érthetővé teszi őt, mint ahogy első pillantásra tűnik. A gyermeket közvetlenül meg lehet érteni. Ha hő vágyból fakadó kérését, hogy Jeruzsálemben térítő munkát végezzen a hitetlenek között, el is hártotta feszült palesztinai viszonyok miatt a ferences kolostor gárdiánja, számára mégsem maradt eredménytelen a zarándokút. Saját szemével látta a viszonyokat keleten, és világossá vált előtte a régi rendek képtelensége arra, hogy hatékonyan szembeszálljanak a hitetlenséggel. Még évekig nem tudott megszabadulni attól a kedvenc gondolattól, hogy a palesztinai mohamedánok között térítsen. Ezzel lehet kapcsolatba hozni még a földközi-tengeri flotta tervét is, amit ő gondolt ki, és szeretett volna megvalósítani.

Spanyolországba visszatérve ismét csak az előtt a központi probléma előtt állt, hogy mi most az Isten akaratja. Még mindig nem volt tisztában saját útját illetőleg. Az az elképzelése, hogy az embereket kis összejöveteleken vezesse vallási élményekre, egyházi hatóságok ellenállásába ütközött. Végre fölismerte annak múlhatatlan szükségességét, hogy pótolja mindaddig hiányzó tanulmányait. Már harminchárom éves volt; nem volt könnyű, de elkerülhetetlennek mutatkozott homályosan sejtett küldetése szempontjából. Mindenesetre azt jelentette, hogy Barcelonában be kellett ülni a z iskolapadba a gyerekek közé, hogy latinul tanuljon. Maga meséli el előre nem látott nehézségeit. „Mégis volt ott számára egy nagy akadály, ami abban rejlett, hogy rögtön a könyv nélkül tanulásnál, ami a grammatika kezdő fokán szükséges, új felismerések ötlöttek föl benne lelki dolgokat illetően és új lelki örömek, olyannyira, hogy nem tudott semmi többet fölvenni emlékezetébe, és képtelen volt arra is, hogy ezeket a gondolatokat elhárítsa, bármilyen erősen küzdött is ellene.”²⁵ A vallási átélés zavarta állandóan a száraz tananyag tanulása közben, amihez már mindenképpen túl öreg volt. Kevésbé erős alkatú ember valószínűleg belebukott volna abba, hogy állandóan egymást keresztezik lelki törekvései. Rá jellemző akarakterővel azonban mégiscsak végrehajtotta elhatározását, és semmi fáradság nem tudta eltántorítani attól.

Eretnekség gyanújába esett amiatt, hogy tanulmányai mellett megpróbálta vallásilag befolyásolni embertársait. Az inkvizíció érdeklődött a rendkívüli ember iránt, és Ignác többször is a rettegett

törvényszék elé került. Egyszer másfél hónapot töltött megkötözve az inkvizíció fogságában. Kínos érzést vált ki az emberből ez a jelenet: szent Ignác az inkvizíció börtönében. Nyilvánvalóan senki sem gyanakszik komolyan amiatt, hogy őt az inkvizíció szigorúan vallatta. Viszont ez az esemény mutatja életkörülményeinek valóságát. Együttal az ő útjainak újdonságára vall, hogy így megalázták. Az, amit ő kezdeményezett, nem mozgott a mindaddig megszokott keretek között, és ezért mindenütt gyanút keltett. Ez volt az ok, ami miatt az inkvizítorok kinyújtották utána rettegett fogóikat, kínzóeszközeit. Ő még ebben a rendkívül veszélyes helyzetben is megfontolt tudott maradni, és bátran bizakodott, ahogyan csak olyan ember képes, akinek bátorsága Istentől való. Mint szent Pál filippi fogságából, könnyen kiszabadulhatott volna, de ő ott maradt, és roppant merész hittel mondom a burgosi kardinálisnak: „Egész Salamancában nincs annyi bilincs, hogy Isten szerelméért ne kívánnék még többet!” Sikerült neki bizonyítania az eretnecség gyanújának alaptalanságát, és ismét szabadlábra helyezték. A keserves élménynek azért lett egy üdvös hatása, örök életére ellenszenvet érzett az inkvizíció iránt, hogy ne mondjam, gyűlöletet, és később sem volt szabad soha jezsuitának az inkvizíció bíróságán működnie. Követői mindig távol tartották magukat ettől az intézménytől, sőt keményen küzdöttek a spanyol inkvizíció ellen — ami igen figyelemreméltó tényező a Jézus-társaság megítélése szempontjából.

Szerencsétlen tapasztalata az inkvizícióval arra készítette Ignácot, hogy elhagyja szülőhazáját, és Párizsba menjen, ott végezzen teológiai tanulmányokat. Csaknem hét évig élt itt vallásos buzgalomban. Itt akadtak első társai is, Fábri szent Péter és Xavéri szent Ferenc, akik egy életen át hűen kitartottak mellette. 1534-ben összegyűjtötte barátait a Montmartre-on, a földalatti kápolnában, és ott a kis társaság — mintha XVI. századi ifjúsági mozgalom lenne — mise után letette a fogadalmat. „Tanulmányaim elvégzése után később meghatározandó napon lemondok minden vagyonomról és javaimról a szegények javára, csak zsebpénzt hagyok magamnál, és Rómába megyek, hogy a pápától engedélyt kérjek arra, hogy Jeruzsálembe zárándokoljak. Jeruzsálemben fogok letelepedni, hogy Istennek szolgáljak, saját magam és embertársaim kedvéért, legyenek azok hívők vagy hitetlenek. Ha azonban egy éven belül lehetetlen számomra az, hogy Jeruzsálembe eljussak, vagy Jeruzsálemben meg-

maradjak, akkor a pápa rendelkezésére bocsátom magam, és mindent megteszek, amire felhív, bárhova küldjön is.”²⁶

A földalatti kápolna titokzatosságánál is figyelemreméltóbb az érdekes kettős fogadalom tartalma. Még ebből is kivehető Ignác küzdelme Isten akaratának megtudakolásáért. Tervei ugyan világosabban körvonalazódtak, de még nem tisztázódtak teljesen. A fogadalom valószínűleg kompromisszum az érintettek elképzelései között. Ignác még úgy látszik, kitart a palesztinai misszió mellett, de a többiek már Európában folyó működést tartanak szem előtt. A vélemények különbözősége a montmartre-i fogadalomban fogalmazódott meg, ami azt bizonyítja, hogy milyen demokratikusan indult eredetileg Ignác körének kialakulása. Ha végre tudták volna hajtani az ő első helyre állított szándékát, akkor ma aligha létezne jezsuita rend, csak missziós társaság volna a Szentföldön. Azt, hogy minek kell történnie szándékaik végrehajtásának elmaradása esetén, kifejezetten a pápa döntésére bízták. Két év múlva találkoztak azután Velencében, de Velence és a török közötti háborús feszültség lehetetlenné tette számukra azt, hogy Jeruzsálembe utazzanak. Ignác így ír: „Egy évig szándékozom itt maradni. Hogy azután mi a szándéka velünk a mi Urunknak, nem tudom.” Félreérthetetlen bizonyítéka állandó belső keresésének.²⁷

Miután a társaság közös megbeszélésen Vicenzában megegyezett egy tervben, külön csoportokban Rómába vonultak fogadalmuk teljesítésére. Mindeddig az ideig Ignác nem volt képes világosan megtudni Isten akaratát, és látomásai ellenére is életútja lassú tapogatózás a sötétségben. Az Örök Városba menet azonban végre megkapta az annyira vágyott megvilágosítást Isten akaratát illetően. Ő maga jegyzi meg életrajzi visszaemlékezéseiben, hogy ezen utazása közben „Isten egészen különösen sokszor meglátogatta.”²⁸ Néhány mérföldre Rómától a kis La Storta templomban újra látomása volt, „olyan átalakulást érzett lelkében, és nagyon világosan látta, hogy az Atyaisten őt Krisztus, Fia társává tette.”²⁹ Ez már az új hang, amely jelzi a homályosan sejtett rendalapítási eszme közeli megjelenését. Fölbukott lelke mintegy megváltozott, mert meghallgatást talált lankadatlan kérése, kutatása az isteni akarat megtudását illetően. Végre valahára tisztán látta szemei előtt saját küldetését. Ezzel az elbeszéléssel megegyezik Laynez híradása arról, hogy Ignácot akkoriban nagy ájtatosság fogta el Jézus neve iránt, „és azt

akarta, hogy a társaságát nevezzék Jézus-társaságnak.”³⁰ Kettőjük szavaiban lép elénk először a Compañia de Jesús alapításának gondolata, amely látomásból ered. Véget ért az a küzdelem, amely Manresában kezdődött. Célba vezetett az útkeresés misztikája. Szándékosan nem teregette ki Ignác a látomását, de ennek az élménynek a horderejét utolsó idegszáláig érezte. Ez volt legmélyebb vágyának isteni jóváhagyása. Életének nagy álma kezdett megvalósulni. Ignác finom jelzésein is kiérezhető az idő teljessége. A La Storta kápolnában megszületett a második reformáció szelleme. Egyszeri esemény, csöndben, alig vette észre valaki, mégis a kiválasztás pillanata volt. A látomás során megkapta a biztosítékot, hogy Isten „Rómában kegyes lesz” hozzájuk, ami Ignácot rendkívül megvigasztalta. A „lelkigyakorlatok” szerzője a vigasztalásokat mindig úgy fogta fel, mint Isten akaratának jóváhagyását.

Amikor kísérőivel 1537 november közepén Rómába bevonult, először az utcákon prédikáltak. Nagyobb súlyt fektetett a lelki tűzre, mint a beszéd csiszoltságára. Ez a rendkívüli föllépés azonban itt is eretnkség gyanújába keverte a kis csapatot, de Ignác maga kért vizsgálatot, és az ragyogó felmentéssel végződött. Végül sikerült pápai kihallgatást kapnia. Csaknem egy órán át beszélgetett egyedül III. Pállal, és apostoli ékesszólással fejtette ki szándékait. Ez a tanúk nélküli beszélgetés döntő lett Ignác életművének jövője szempontjából. Az okos III. Pál pápa nem vonhatta ki magát a belső tűztől lángoló spanyol benső erejének hatása alól, és kijelentette, hogy sikerült őt megnyernie a maga számára. Természetesen számos ellenállást kellett még legyőzni, de a Vatikán attól fogva segítette a munkáját, és megvalósíthatta tervét a Compañia de Jesús megalapítására vonatkozóan. Az, amit ő többéves küzdelem után egészen félreérthetetlenül és félremagyarázhatatlanul isteni megbízatásnak talált, az a „Jézus-zászlóalj” megalakítása volt, amin ő mozgékony, mindig és mindenütt bevethető csapatot értett. 1540. szeptember 27-én bullában hagyta jóvá a pápa az új társaságot, bár kikötötte, hogy hatvan tagjánál nem lehet több sohasem. Ebből a korlátozásból kitűnik, hogy akkoriban Rómában nem tápláltak túlzott elképzeléseket az alapítás jelentőségét illetően. Senki sem látta meg benne a tulajdonképpeni küzdőcsapatot, amely majd annak idején a második reformáció terhének legnagyobb részét magára vállalja.

A kis létszámú társaság először is elöljárót választott. Amint várni lehetett, Ignácra esett a választás, ő azonban határozottan visszautasította. Ebben sem pusztán alázatossági játékot kell látnunk, egészségi okokból nem bízott abban, hogy meglesz a hivatal ellátásához szükséges ereje. De társai kitartottak döntésük mellett, és amikor az ügyet Ignác ferences gyóntatója elé terjesztették, ő röviden kijelentette, hogy vállalnia kell a hivatalt. Mindeddig „primus inter pares” volt társai között, csak generálissá választása után kapott rendelkezési jogot. A demokratikus egyenlőséget abszolút hatalmi helyzet váltotta fel. Az ő alázatán azonban ez a rang mit sem változtatott. Azzal kezdte generálisi hivatali működését, hogy néhány napig konyhai kisegítő volt.

Életének hátralevő tizenhat évét az új társaság vezetésére szentelte, ami óriási munkát követelt tőle. Le kellett raknia a *Compañia de Jesús* alapjait, és ez alapos megfontolást igényelt. Egyenlőre minden csak alakulóban volt, és részletes tárgyalásokat igényelt. Önemésztő odaadással dolgozta ki a kis társaság statutumait. Nemcsak meglepő szervezőkészségről tett tanúbizonyságot, hanem olyan lényeglátónak bizonyult, amit csak olyan ember képes tanúsítani, aki minden döntés alkalmával újra és ismételten megtudakolta Isten akaratát. Érdeklődött minden iránt, ami csak a rendben történik, és a legkisebb dolgot sem hanyagolta el. Amikor egyszer valaki csodálkozott, hogy miért bajlódik a legjelentéktelenebb mellékes ügygel is személyesen, tréfával ütötte el a dolgot. „Ha lehetne, még azt is szeretném tudni, hogy éjszaka hány bolha bántja a testvéreimet.”³¹ Hogy micsoda mérhetetlen munkát végzett, bizonyítja már maga teljes tizenkét kötetet kitevő levelezése is. Lehengerlő bizonyítékát adják vezetői rátermettségének. Sőt nagy körtekintésre volt szüksége Róma kényes viszonyai között a pápai kúria érdekszférájában. Neki egészen rendkívüli diplomáciai készsége volt. Igen ügyesen tárgyalt, így elérte céljait anélkül, hogy partnerének az lett volna az érzése, hogy nem ő maradt felül. Csodálatos alapelve, „senkit se engedjen el magától szomorkodva”³², rámutat, hogy mennyire szívember volt. A rendi ügyek közepette soha sem veszett bele a kormányzásba. Időnként, amikor nagyobb döntést kellett hoznia, napokig tartó imában tárta az ügyet Isten elé, hogy saját akaratát kizárja, és csak Isten akaratának megfelelően járjon el. Élete utolsó napjáig kitartott a posztján anélkül, hogy munkáját megszakította volna.

A Jézus-társaság generálisát fáradhatatlan tevékenysége a kereszténység egyik ritka „emberhalászává” avatja. Legtalálóbban ez az evangéliumi szó fejezi ki munkájának értelmét. Mint Jézus tanítványai, akiket követésére hívott, ő is csak arra gondolt, hogy lelkeket mentsen. Ő maga súlyos küzdelmeken esett át, és egészen egyedülállóan volt alkalmas erre az emberek körüli munkára. Csak csodálni lehet azt a művészetet, amelyet az emberek kezelése terén kifejlesztett. Sem a renden belül, sem kívülállók közül nem húzott senkit egy kaptafára, tekintettel volt mindenkinek az egyéniségére. Kifejezetten udvarias volt az emberekkel folytatott érintkezésében, és mindenkinek szabad döntést kínált beszélgetésük során. Kitűnő tehetsége volt az ügyes tárgyaláshoz, pontosan azért, mert ő végtelenül több volt, mint pusztán diplomata. Amint emberhalásszá lett, követőinek ezt az alapelvet adta: „Az újítás elleni hévnek nem szabad megakadályoznia, hogy személyes szeretettel forduljunk azokhoz, akik mást hisznek.”³³ Mindig arra törekedett, hogy jóindulattal értelmezze embertársainak nyilatkozatait, semmiképpen sem akart róluk kedvezőtlen gondolkodást feltételezni. Milyen kevés keresztény követi ezt az elvet, ami pedig egyedül felel meg a felebaráti szeretet parancsának. Fölállította axiómáját: „Soha ne állapítsd meg felebarátod hibáját. Légy mindig kész arra, hogy mentegessed. És fordítva: mindig rögtön csak saját magadat hibáztasd!”³⁴ Le nem becsülhető praktikus elvek, igen keresztényi eljárás. Ehhez járult még az ő személyiségéből kisugárzó megmagyarázhatatlan fluidum. Lelki nagyságának mélysége már Párizsban érezhető volt, ahol mint diák homályos ügyek gyanújába keveredett, és a rektor előtt kellett megjelennie. Nem volt könnyű dolga, de izgatott szóváltásuk azzal végződött, hogy térdre borult előtte az egyetem rektora, úgy kért tőle bocsánatot előbbi elfogultsága miatt! Nem mindennapi jelenet, aligha történt még ilyesmi egyetemen. Rendkívül erős keresztény kisugárzása mindenütt a legkülönbözőbb embereket ragadta magával. A legvalószínűtlenebb dolgokra is képes volt fiai érdekében. Ribadeneira szerint „nem volt még olyan anya, aki inkább gondoskodott volna gyermekeiről, mint megboldogult atyánk, főleg a betegekről és gyöngébbekről.”³⁵ Amikor egyszer a Jézus-társaság egyik tagját depresszió kínozza, Ignác elgondolkozott egy pillanatra, hogy mivel tudná azt föloldani, aztán egy mozdulattal a szoba közepére ugrott, és eljárt egy baszk népi táncot. Képzeljük csak el a helyzetet: a rendalapító rossz lábával táncol az

egyik pater szemei előtt! Nem tette mégis nevetségessé magát azzal, hogy így látták? Biztos, hogy nem. Ezzel a tetteivel mutatja ki a szívzenialitását, csak istenáldotta emberhalászoknak van meg ez a tulajdonságuk. Ott helyben ki is rántotta a pátert nyomott lelki hangulatából, aki nézte a táncot. Tettei abból a csodálatos adottságból fakadtak, hogy „mindenkinek mindene legyen.” Aligha valószínű, hogy valaki nagyobb átütő erővel ezt a nagyszerű szentpáli mondást, mint a Jézus-társaság alapítója. Egész generálisi működése felfogható úgy, hogy egészen egyedülálló illusztrációja az Apostol szavának. A legigazibb felebaráti szeretet.

Rafinéria és taktika pontosan az ellentéte lenne annak a kényszerítő erejű igyekezetnek, hogy „mindenkinek mindene legyen.” Az ő beállítottságának semmi köze a hideg számításhoz, az emberek kezelésének a művészetét se lehet eltanulni tőle. Neki karizmatikus adottsága volt az emberhalászat. Ebben teljhatalmat kapott, amint a „lelkigyakorlatok” bizonyítják. Számtalan ember tanúskodik erről. Ezért viszonzták közeledését oly megható szeretettel. Csakis karizmatikus egyéniség képes ilyen ellenállhatatlan vonzást gyakorolni környezetére, hiszen olyan emberek is ragaszkodtak hozzá, mint Néri szent Fülöp. Michelangelo Gonzalez mondotta egyszer: „Ignác atyát látni és hallani felér egy fejezet elolvasásával a Krisztus követéséből.”³⁶ Ilyennek találták őt fiai, készek voltak tűzbe menni érte. Milyen szeretettel csüggött rajta a rendkívüli Xavéri Ferenc, aki már csak Ignác levelének pusztá láttán is könnyekben tört ki! Lelkeket segítő tevékenységének legmélyebb értelme és végső motívuma a szolgálat misztikája volt. Manresában fájdalmas küzdelemmel kezdte meg a keresését — ez volt az útmisztika —, Rómában pedig önmérsztő szolgálat-misztikával teljesítette be. Nyilvánvaló, hogy mindkét beállítottság alapja misztikus vágy volt, azok egymással a legszorosabban összefüggnek, amennyiben mélységesen hozzátartoznak Ignác lényéhez. A világban végzett szolgálat volt a feladata, ehhez szüksége volt persze olyan segítőkre is, akik ismerősek voltak a világ dolgaiban, de mégsem a világ dolgai uralkodtak fölöttük. A szolgálat misztikája engedelmisség a legmagasabb rendű iránt, örök kötelesség, amit Ignác újkori köntösbe öltöztetett. Ez a szempont az emberhalász legbensőbb lényére utal. Példamutató módon váltotta valóra az újszövetségi elvet: „szolgáljatok egymásnak.”

Halála fölött valami szomorúság lengedez, és nem annyira azon van a hangsúly, hogy parancs ellenére is elhanyagolták a halotti előkészületet a nyugtot nem ismerő aktivizmus kedvéért. Betegségében érezte, hogy a halál előtt áll, és kérte magántitkárát, menjen a pápához, és kérjen pápai áldást. Csakhogy Polonco azt válaszolta erre a fölszólításra, hogy még ma föltétlen föl kell adni a tengerentúli postát, hogy még időben elérje a hajót. Rendkívül legyengült állapotban Ignác már csak ennyit mondott: „Jobban szeretném, ha kérésemet ma teljesítené, és nem csak holnap, de tegyen úgy, amint jónak látja. Teljesen az ön kezébe adom magam — Ó Istenem —.” Ezek voltak utolsó szavai, és még az éjjel elköltözött az örökkévalóságba. Haldoklók szentségeinek fölvétele nélkül, anélkül, hogy az atyák összegyűltek volna az ágyánál, anélkül, hogy búcsúszavakat mondhatott volna rendjének. Teljesen egyedül, magára hagyatva vívta meg halálküzdelmét, nem adatott meg neki a kívánt vigasztalás. Nem pillanthatott még egyszer a csillagos égre sem. Csak sötétség borította be, elhagyatottan kellett meghalnia. Nyomasztó volt számára, hogy így jött a halál, szegényesen berendezett szobájában senki nem állt mellette. Az emberi vigasz távolmaradása Krisztus magányos halálküzdelmére emlékeztet a kereszten.

Amikor örökre lezárta szemeit, halotti maszkot vettek róla. Ha már nem festhette meg művész finom metszésű arcvonásait életében, legalább halva akarták megörökíteni. A halotti maszk fenségesen emelkedett arcot mutat, az örökkévalóságba költöző ember arcát. Ma is éppen Ignác időtlensége érdekel minket. Sub specie aeternitatis szeretnénk látni a jezsuita rend alapítóját, függetlenül az egyházpolitikai viták minden jelentőséget nélkülöző csatározásaitól. Egyedül az örökkévalóságban meglevő jelentősége foglalkoztat minket bensőleg a jelenben. Elköltözése óta minden évszázad elmúltával mindig világosabban áll az emberek szemei előtt, és ma már olyan erővel világít, hogy ki kell térnünk előle.

Aki Ignác időtlen lényét akarja maga elé varázsolni, fájdalmasan tapasztalja, hogy az újkor már nem alkot színes legendákat, amelyek végérvényes vonásokkal kirajzolhatnák az ember szellemi kontúrjait. A szimbólumok láttán értetlenkedő felvilágosultság szétrombolta az állítólag hazug legendákat, pedig ha netalán nem vol-

tak igazak, jól találták ki őket — hitelük a maga módján kétségbevonhatatlan, csak igaztalanság árán lehet őket befektíteni. „A gonosz beszéd pedig megrontja a jó erkölcsöket”, és „mérges legyek megrontják a drága kenetet” (I. Kor. 15,30 és Préd. 10,1). Ezt az igazságot senki sem tapasztalta meg jobban Ignácnál. A legrosszabb félreértések áradatát kellett eltűrnie. Sorsa az volt, hogy gyanúsítsák és gyanúsnak tartsák. Ravasz fickónak minősítették, aki bevezette a dríllt a vallásos nevelésbe, hogy karmai közé kaparintson fiatalembereket. Született intrikusnak nevezték, aki diktatúrát gyakorolt társasága fölött. Megszállott fanatikusként tekintették, aki újra el-sötétítette Európát. Kifigurázták, szörnyűségeket írtak róla, és ellen-örzés nélkül tovább másolták mások is úgy, hogy a végén mindenütt ugyanaz a kép keletkezett róla, legfeljebb kívülállóként merészelt például Ernst Merz rést ütni ezen a dogmatikus dogmatikátlanságon.³⁷ Sőt még a katolicizmuson belül is hosszú ideig vitatták személységét, a protestánsok pedig joggal tartottak ki heves ellenzékben vele szemben.

Nyilvánvaló, hogy ilyen ellenszenves előítéletekkel reménytelenül eltorlaszoljuk a megközelítés lehetőségét. Ilyen téves és laza felfogással még a Jézus-társaság alapítójáig se lehet eljutni. Elfogult emberek mind úgy beszélnek, mint ahogy vakok beszélnek a színekről. Szent Ignácot inkább eleve jezsuitaellenesnek kell mondanunk, ha a jezsuitákat ellenségeik bizonyos népszerű fogalmaival próbáljuk magunk elé állítani. Ez a paradoxon sokkal közelebb áll az ő igazi lelki felfogásához, mint fenntartás nélküli becsmérlése, ami pedig a történeti források objektív világánál úgyszólván tarthatatlanná válik. A köd is szétfoszlik a napon. Ezek az elfogult, előre megfogalmazott nézetek a lényegét illetően mit sem sejtve mennek el mellett; sehol sem tudnak fölülemelkedni a legalacsonyabb vitateológia békátávlátán, és soha sem tekintenek föl éjszaka a csillagos égre, hogy pillantásuk Ignácéval közös pontban egyesülhessen. Egészen más képet adnak levelei, naplói és életrajzi visszaemlékezései úgy, hogy nincs szükség azt védelmezni az ellenvetésekkel szemben. Alapvető változáson ment át a szellemtörténet az utóbbi fél évszázadban. Katolikus részről manapság tarthatatlan torzításnak tekintik például Denifle és Grisar gyűlölködő beállítását Luther Mártonról, aki szerintük gonosz pszichopatha lett volna, s nem élt benne semmi isteni inspiráció. Vallási erejét ma már nem vitatja

el. Josef Lortz vagy Johannes Hessen, sokkal megfelelőbb értékelést adnak. Hasonló helyreigazításra van szükség protestáns részről Ignáccal szemben is, ami már régóta esedékes. Gothein és Böhmer már megkezdte ezt az átértékelést a források józan használatával. Sajnos megálltak pszichológiai képességeinek elismerésénél, és ezért munkáik nem kielégítőek. Még további lépésre van szükség, a rendalapító keresztény mélységeinek kifejtésére, hiszen ez képezi lényének alapvonását. A vallási felfogás túllendül azon a meddő múlt századi német, úgynevezett kultúrharcos beállítottságon, illetve az ilyen irodalom színvonalán, amely azon az állításon alapszik, hogy Ignác a protestantizmus leküzdésére alapította volna a Jézus-társaságot. Hamis tétel, amit könnyűszerrel tudott megcáfolni Bernhard Duhr „Száz jezsuita-mese” című könyvében. Nyilvánvaló, hogy nem ködös jezsuitarajongásról, jezsuitapártolásról és nem is rejtett katolicizmusról van szó. Értelmetlenség, képtelenség — csak ezt lehet válaszolni az ilyen otromba gyanúra, oly lapos, hogy nincs is róla mit beszélni. Ezzel szemben mindenekelőtt az egyszerű történelmi hitelesség kérdése forog kockán, mindenekelőtt a vallásos történetírás nem véthet ellene. Az első világháború kitérése óta új szemmel látjuk a metafizikai problémákat; megpróbálunk megszabadulni felekezeti szemellenzőktől, és újra észrevenni teljes mélységükben a kereszténység nagy igazságait, teljesen függetlenül attól, hogy katolikus vagy protestáns emberek testesítik-e meg. Az csak másodlagos kérdés, hogy ki fogalmaz meg felismeréseket, ha azok az élet központi kérdéseire vonatkoznak. Jelen pillanatban egyedül csak ennek a szigorúan tárgyilagos beállítottságnak van létjogosultsága, lehetőleg meg kell szabadulnia minden előítéllettől, és történeti személyiségeknek mindenekelőtt vallási lényét kell kutatnia, újra visszavezetve azt az örökkévaló dolgok realitására, hiszen egyedül csak ebből lehet élni az embernek. Ignác olyan mélyen állt benne az isteni realításban, hogy a nyugati kereszténység felének nem szabad azt megengednie magának vele szemben, hogy róla szándékosan eltorzított képet tartson fenn. Vallási küldetése nem engedi meg, hogy őt pusztán polemikus szemszögből ferdén igyekezzék megítélni. Időtlenségének az egész kereszténységhez van szava.

Mindjárt előjáróban fölmerül a kérdés, hogy egyáltalán képes-e minden további nélkül egy XX. századi közép-európai keresztény megérteni egy olyan baszkot, aki négyszáz⁷ évvel ezelőtt spanyol

földön élt — annak szellemi atmoszférájáról, kultúrájáról pedig általában eléggé keveset tudunk. Képes-e őt egyáltalán fölfogni vagy pedig olyan talányos a számára, mint mondjuk az orosz világ? A baszk méghozzá nem is spanyol — de ezt most nem részletezzük. Mindenesetre más, mint a többi ember, a jelen nemzedék megérzi ezt egy kicsit Picasso festészetén. Nem könnyű megérteni azt, amit az ember kifejezetten spanyol élménynek nevezhetne, mégis megköveteli, hogy abszolút szenvedéllyel ragadja meg azt, ami abszolút, és ne elégedjék meg relativista szemlélettel. Ezenfelül a baszk embernek vannak bizonyos sajátosságai, amelyek éppoly távoliak a modern közép-európai ember számára, mint amilyen idegenszerűnek találják a spanyolok Luther gondolkodásmódját. A modern ember számára azáltal válik érthetővé, hogy nem szabad tompítani ezt az ősi baszk vonást misszionárius küldetéstudatában, ami sajátos jelleget ad az ő hősi kereszténységének, és ami töretlen, érintetlen katolicizmusból eredt. Őt nem szabad kiemelni idegenszerűségéből a mi számunkra, még kevésbé szabad őt annyira magunkhoz idomítanunk, hogy minden nehézség nélkül váljék érthetővé. Az ilyen átpolírozás azt eredményezné, hogy meghamisítjuk őt. Van bizonyos szépség és nagyság az ő spanyol idegenszerűségében, ugyanakkor a legcsekélyebb jogalapot sem nyújtja az ő ibér volta ahhoz, hogy emiatt kereszténységét meggyanúsítsuk csupán csak azért, mert ő más, mint a közép-európai ember. Egyébként akkoriban Közép-Európa katolicizmusa súlyosan beteg volt.

Viszont az is méltánytalanság volna, ha eltúloznánk spanyol vonásait. Eredendő nemzetiségének túlságos hangsúlyozása ellen szól már maga az a tény is, hogy „még teológiai kiképzését sem Spanyolországnak köszönheti. Roppant kitartással próbált ráerőszakolni Spanyolországra egy nagy szentet és egy nagy szerzetesrendet, de az egyiket sem akarta.”³⁸ Róla is bebizonyosodott, hogy senki sem próféta a saját hazájában. Elhagyta Spanyolországot, és máshol alkotott nagyot. Igaz, baszk vér csörgedezett a „lelkigyakorlatok” szerzőjének ereiben, de életének egész vállalkozása messze túllép Spanyolország határain. Nemzetiségi kategóriák egyáltalán nem elégségesek ahhoz, hogy az ő lényét ezek révén megragadjuk, ugyanakkor megengedhetetlen lenne emiatt azt mondanunk, hogy őt mint nem spanyolt lehetetlenség megérteni. A szentignáci szellem nem merül ki népi hovatartozásban; azt ő tudatosan háttérbe szo-

rította. Személye és életműve csaknem kizárólag vallási előfeltételek alapján magyarázható, ami a közép-európai megértés számára mégiscsak hozzáférhető. Ezzel szemben minden más értelmezés végül is elhibázza a célt. Ő ugyan demonstrálja azt, hogy hogyan tükröződik az evangélium a baszk lélekben, de a súlypont a nemzetiségről a kereszténység javára tolódik.

Ignácot mint baszk keresztényt titkok övezik. Talányosságát még növeli lelki alkatának bonyolultsága. A legkülönbözőbb rétegeket találjuk meg benne. Lelki struktúrája tekintetében még erősen benne gyökerezett a középkorban, és mégis rendkívül merészen pillantott előre az újkorba. Szerette a kertet, és a virágok annyira megbabonázták, hogy bárhol járt, nem állhatta meg, hogy virágot ne szedjen. Ez a finom érzékenység együtt járt olyan példátlan önuralommal, hogy az nem hagyta el egy pillanatra sem. Egyszer azt mondotta, hogyha a legnagyobb csapás érné az életben és megszüntetnék a Jézus-társaságot, akkor negyedórás imádságos összeszedettségre lenne szüksége ahhoz, hogy megadja magát Isten akaratának! Nehéz dolog egyetlen nevezőre hozni a „lelkigyakorlatok” szerzőjét. Egyes lelki területeken olyan mélységek nyílnak meg, amelyeket nem lehet feltárni pusztán történeti módszerekkel, legfőljbbe vallási részesedés alapján lehet egy kissé megsejteni. Mindig új és új távlat bontakozik ki nála, amire az ember nincs elkészülve. Ő volt a keresztény kultúrkör egyik leginkább rendkívüli egyénisége, különös természet. Mint büszke spanyol még olyant is kijelentett, amit más keresztény aligha mondana: „Különös kegyelemnek tartanám, ha zsidó származású lennék, hogy az Üdvözítőhöz e téren is jobban hasonlítanék, és egyúttal családfámon is rokonságban állnék vele.”³⁹ Mindig új helyzetek elé állítja az embert. Hogy ne ítéljük meg méltánytalanul, fel kell ’idéznünk, hogy Bernanos „Brazíliai napló”-jában bevallja, hogy „A család” című regényének utolsó sorát leírva még mindig nem tudta, hogy „Cénabre abbé a valóságban képmutató volt-e vagy sem.”⁴⁰ Ez a vallomás elgondolkasztató és elővigyázatosságra készítet az ítéletalkotásban. Ha egy olyan lelkileg éber író, mint Bernanos a saját maga által megalkotott figura lelke mélyére se tud belelátni, akkor mennyivel kevésbé képes egy közönséges ember ítéletet mondani olyan bonyolult hátterű személyiségről, mint Ignác. Csak ne tetszelegjünk képzelődve, hogy máris átláttunk rajta, ha belső lelkiségének leg-

följebb egy kis töredék csillámát szemügyre vettük, és ne gondoljuk azt, hogy máris illetékesek vagyunk ítéletet mondani róla, noha alig pár szót kaptunk el tőle. Nyilvánvalóan egészen más előfeltételek is lényegesen esnek latba e tekintetben. Korunk aligha érett arra, hogy végérvényes ítéletet mondjon róla. Végső titkát még a mélylélektan sem képes megfejtani egy ilyen embernek. Amint Novalis mondja, a szentségnek csak lárvája a pszichológia. Az időfölötti dolgok kutatása révén lehet Ignácot leginkább megközelíteni. Ez a problémafelvetés képes megláttatni leginkább az ő örök arculatát. „Csak lángolásban” lehet őt megérteni, csakis „abból, ami nem ő maga, — Istenből kiindulva.”⁴¹

Időtlenségének elismerését még egy utolsó meggondolás gátolja, amit Leopold Ziegler juttatott kifejezésre Miatyánk kommentárjában. „Még egy Loyolai Ignác nemesfém anyagából sem hiányoznak alacsonyabb rendű anyagok zárványai és adalékai, amelyek a tomboló forgósél salakjából erednek.”⁴² Minden okunk megvan rá, hogy megszívleljük Ziegler gondolatát, és csak túlbuzgó jezsuita ütököznék meg rajta, míg maga Ignác biztosan helybenhagyta volna. Mondotta is életrajzi visszaemlékezéseinek megírása után Gonzaleznek, hogy ő „az Urat sokszor megbántotta ugyan, mióta elkezdte szolgálni, de sohasem egyezett bele halálos bűnbe,”⁴³ ami pedig ugyanazt jelenti más szavakkal kifejezve, mint amit a német vallásfilozófus szem előtt tartott. Az „alacsonyabb rendű anyagok adalékaival” keveredő „nemesfém” gondolata figyelemre méltó problémát érint. Azt a kérdést rejti magában, hogy vajon a rendkívül nagyvonalú Ignác nem hagyott-e örökül az utókorra olyan tanokat, amelyeknek végül is nem volt jó hatásuk? Nem tapad-e kétértelműség egyes nézeteihez? „Minden alkalommal, amikor valakit meg akarunk nyerni Isten ügyének, úgy kell tennünk, mint az ördögnek, amikor az egy jó embert a romlás hálójába akar húzni — azzal a különbséggel, hogy mi a jóra akarunk eljutni . . . Ebben az értelemben miránk is érvényes a jelszó: idegen kapun kell bemenni, és saját kapunkon kell kijönni.”⁴⁴ Ha ez a kérdés nem is érinti a kulcsproblémát, mégsem jelentéktelen. Megválaszolni csak úgy tudjuk, ha rámutatunk, hogy az ő emberhalászi tevékenysége eltolja a súlypontot az isteni dolgokról az emberi dolgokra, nem úgy, mint az első szerzetesatyáknál. Az olyan szentnél, mint Ignác ez nem jelentett semmit. Hiszen ő Isten jelenlétében élt, Isten által érintett

ember volt. Ezért nagyrészt félreértésen alapulnak az ő alapelveit erő ellenvetések. Ha azonban tanítását olyan emberek alkalmazzák saját eljárásaikra, akik elhagyták az életszentség alapját, és önhatalmúlag földicsen járnak el, anélkül, hogy Isten tartaná őket állandóan a kezében, akkor a helyzet lényegesen más. Ha nem a szentség mértékével mérhető ember követi a szentignáci célkitűzést, akkor annak elgondolkoztató következményei lesznek. Mindazoknál a jezsuitáknál, akiknek vallási megalapozása nem volt már teljesen rendben, fenyegetővé vált a súlypont eltolódása az isteni dolgokról az emberi dolgokra. Ez a megfontolás talán meg tudja oldani a „Jézus kis zászlóaljának” kétoldalúságából eredő talányt a kereszténység körében kifejtett hatását illetően; a „typhóni salak” nehézsége csak a későbbi követőknél, nem pedig magánál Ignác-nál merül fel.

A Compañia de Jesús alapítójának időtlen funkcióját Rubens festette meg azon a jellegzetes képen, amelyen őt úgy ábrázolja, amint az oltárnál meggyógyít egy megszállottat. Ahelyett, hogy rögtön „ízetlen csodákról” beszelnénk, amiket fiai aggattak rá az alapítóra, jól teszi az ember, ha kissé hosszasan, elmélyedve szemléli ezt a képet. Művészeknek megvan valamiképpen az adottságuk ahhoz, hogy ösztönszerűen sokkal mélyebben megragadjanak lelki adottságokat, mint ahogyan tudós teheti. Sőt a zseniális Rubens életteli barokk festészetével közel is áll a második reformáció életérzéséhez. Művészi génuszának erejével realiztikus-dramatikus festészet fejezi ki igazi küldetését. Az ábrázolt ördögűzés mintegy szimbólum akar lenni a „lelkigyakorlatok” szerzőjének működése és hatása számára. Mint régebben Domonkos, most Ignác is pontos éleslátással, kérlelhetetlenül rátapintott korának súlyos betegségére. Ez a teljes vallási közömbösség volt, amely hagyta, hogy új, pogány szellem árássza el. A szellemek érzékeny megkülönböztetésével fedezte föl sátáni elemek betörését, elszántan állást foglalt ellene, és megkísérelte meggyógyítani az idők gyógyíthatatlan szelleme által megszállott embert. Ő valójában a kereszténység egyik legnagyobb ördögűzője, úgy, amint azt Rubens meglátta. Amikor a reneszánsz túláradó szabadságvágya a keresztény tartás fellazulásához, sőt megszüntetéséhez vezetett, ő egy újfajta megkötöttségben látta a nyugat megmentését. Új formába kellett mindent önteni, csak így lehetett feltartóztatni a bomlási tendenciákat. Ő a kereszt-

ténység formálói közé tartozik, nem pedig az azt aláaknázó forradalmárok közé. „Krisztus kis zászlóaljával” visszahódította a minden irányban szétfutó formáló erőket, és ezt a jelentős alkotást mindössze néhány gondolat segítségével hozta létre, amelyeket vasakaratlanul következetesen vitt végig.

Az az erő, amely őt erre a nagy teljesítményre képesítette, végeredményben misztikájából származott, ez az ő titka. Jézusról nevezett Terézzel és keresztről nevezett Jánossal együtt ő is a spanyol misztika klasszikus képviselője. Létezik egy kifejezetten szentignáci misztika, amelyben a teremtmény közvetítő nélkül szól Teremtőjéhez. Kimutathatóan kapcsolatban áll a német misztikával, amit Ludolf von Sachsen, Kempis Tamás és Tauler János írásaiból ismert meg.⁴⁵ Fontos indításokat kapott tőlük anélkül, hogy szolgailag utánozta volna őket. Ő az Örökkévalónak kiszolgáltató ember volt, aki úgy oldódott föl Istenben, mint ahogy a hópihe elolvad. Leveleiben igen mély benyomást kelt misztikája. „Gyakorolják magukat abban, hogy mindenben Isten jelenlétét keressék, például járás-kelés közben, a látásban, ízlelésben, hallásban, gondolkodásban, egyáltalán mindenben, amit csak csinálnak, hiszen Isten fölsége ott van minden dologban, jelenléte, akarata és lényege révén.”⁴⁶ Ez a felszólítás kimondja a utolsó szót, és ezért nem lehetünk neki elég hálásak. Hogy a szentignáci misztika izzása igazán mély benyomást keltsen, meg kell ismételni a mondatot spanyolul. „Hallar Dios en todas las cosas!” (azaz „ott sugárzik Isten minden dologban!”) Nem lehet hatalmasabb és lelkibb célt odaállítani az ember elé, mint azt, hogy Istent kell megtalálni minden dologban, ez pedig — más szóval — szüntelen imádság. Ebben áll Ignác legnagyobb eredetisége, személyes ügye. Akkor és úgy jött rá áhítat, ahol és ahogy akarta. Isten mindig beszélt „az ő lelkéhez minden hallható beszéd nélkül.”⁴⁷ Nadal megfigyelése szerint „privilegiuma volt, hogy minden dologban, cselekedetében és beszédében érezte és szemlélte Isten jelenlétét és a lelki dolgok ízeit úgy, hogy az aktív életben is szemlélődött. Ezt a kegyelmet és lelkének ezt a fényét elárulja arcának fényes ragyogása és cselekedeteinek áhítatossága és biztonsága — mindannyiunk csodálkozására és nagy lelki vigasztalására, mert a visszfényt mi is éreztük.”⁴⁸ Mint Nadal, ugyanúgy Polanco is, magántitkára, jelzi hogy „inkább hajlamos arra, hogy minden dologban Istent igyekezzék megtalálni,

mint hogy sok összefüggő időt fordítson az imára.”⁴⁹ Az első nemzedék megérzéséhez csatlakoznak a mai jezsuiták észrevételei. Przywara szerint „jámბorságának lényege és értelme”⁵⁰ ez a misztika: Isten megtalálása minden dologban. Hugo Rahner pedig „a szentignáci vallásosság és szentség magaslatának”⁵¹ nevezi azt, hogy Istent megtalálja a mindennapos intéznivalókban. Alapvető fontosságú ez az érett szent Ignác életében, akinek jámborsága ezért sugároz olyan vigasztaló erőt és közvetít maradandó örömet. Évszázadok távlatából nyújt kezét Eckhart mesternek, akivel igen közeli rokonságban van. Lehetetlenség az egyiket elfogadni és a másikat elutasítani. Misztikus törekvéseik terén közvetlenül egymáshoz tartoznak. Mindketten készek voltak látomásaikat felfüggeszteni — „nagy lelki nyereség Istent Isten kedvéért elhagyni” —, s a mindennapi munkát a szolgálat misztikájában végezni. Ugyanúgy, mint egykor a kölni mesternél, a „lelki gyakorlatok” szerzőjénél is végül „minden imává” vált. Magától értetődően semmi köze ennek a pantheizmushoz, viszont így az élet megszentelődését lehet elérni, ez pedig a kereszténység egyik lényeges ügye. Ki fogja még vádolni ennek a misztikának a látán a kiválasztott szent Ignácot, aki istent találja meg minden dologban. Szent Pál adja meg a feleletet: „Isten van itt, aki megigazulttá tesz” (Róm. 8,33). Ennek az egyetlen kiváltságos látványnak a kedvéért kész örömmel dobunk oda mindent, csak hogy minden elfoglaltság közepette Istenre bukkanjunk. De azért ne csapjuk be magunkat! Egyáltalán nem magától értetődő dolog az, hogy szentignáci módra minden dologban megtaláljuk Istent. Ezt nem lehet egy nap alatt megtanulni. Ez az útkeresés misztikájának a vége, nem pedig az eleje! Sok gyakorlás, lelki fegyelem és belső összeszedettség kell hozzá, hogy így tényleg megtaláljuk Istent, ne pedig egyszerűen csak szétszórtságot idézzenek elő bennünk a dolgok. Az ilyesmi az ég tiszta ajándéka, és ebben a kegyelemben csak annak lesz osztályrésze, aki, mint szent Ignác, „kilépett önmagából, hogy teljesen Istenbe lépjen.”⁵² Aligha képes keresztény ember ebben az életben magasabbra szállni; ez az útmutatás teszi teljessé Ignác időtlenségét!

Hogyan lehet valakinek mindezt a saját életébe beépíteni? Ignácra is vonatkozhatnak e szavak: „példát adtam nektek” . . .” Úgy kell tennie az embernek, mint ahogy ő cselekedett. Útkereső és szolgálat-

misztikáját összefoglalja abban, hogy minden dologban Istent lehet megtalálni. Ez azonban csak akkor nem meddő mások számára, ha indítást látunk benne ahhoz, hogy új formát adjunk korunknak, hogy megmenthessük, ugyanúgy, mint ahogy Ignác egykor fordulatot adott saját évszázadának.

Franz Overbeck szavaiból kell kiindulnunk a Jézus-társaság lényegének rövid meghatározásához. Ő „nem is tudna másképp beszélni a jezsuita rendről, mint a tisztelet érzésével, amely oly fontos egyháztörténelmi emléket érdemel és fog mindig is megérdemelni az egyházban, élő kereszténysége miatt.”⁵³ Overbeck nem volt tucatember a tudósok között, nem volt olyan, hogy láttára az a kérdés merülne föl az emberben, hogy mire való egy ilyen ember élete? Nietzsche leghűségesebb barátja volt a szellemileg legfüggetlenebb protestáns egyháztörténész a XIX. században. Ő mondotta ki a legmélyebb dolgokat a keresztény ősirodalomról formai tekintetben, és prófétikus biztonsággal jelezte előre a modern teológia végét. Overbeck hangsúlyosan képviselt nézete, hogy a jezsuita rend valami mást is érdemelne minden emberi fórumtól, mint csak nyílt felháborodást, eleve más síkra tereli a témát. Távol esik Novalis rajongó lelkesedésétől a Jézus-társaság iránt — minta-társaság —, de távol van a libabőrös jezsuita-borzongástól is, és nem tagadja a különbséget Ignác és későbbi fiai között. Ha Overbeck tiszteletteljes magatartását, amit Pascal-tisztelete miatt nem lehet elnagyolt felfogásnak tekinteni, még vallási szemponttal is kiegészítjük, akkor közeledünk ahhoz az állásponthoz, amelynek talaján olyan keresztény tisztességtudattal lehetne beszélni a jezsuita rendről, amely fölötte áll a rövidzárlatszerű barát-ellenség sémának.

A Jézus-társaság vezeti be az ellenreformációt, amelyet inkább második reformációnak, katolikus újjászületésnek nevezhetünk. Még egyszer összefoglalta a másfélezer éves kereszténység minden vágyát az ég felé, és ugyanakkor új távlatokat is nyitott. A második reformáció nemcsak reaktív mozgalom volt, nem merült ki ellenérzésben az első reformációval szemben. Az ilyen elégtelen felfogás nem számol annak vallási erejével. Lángolt benne az önálló, emésztő valóságosság. Paradox módon egészen viharos mozgalom volt a legmélyeségre isteni nyugalom elérésére. A Jézus-társaság csak részese en-

nek az újonnan felöltő kereszténységnek, bár rendkívül szorosan tartott időszakban sietett az egyház segítségére. Bármennyire is a korviszonyoktól függött Ignác alkotása, mégis a mulandón keresztül az örökkévalóig tört előre, földi alakulása, formálódása isteni létbe merült.

A Jézus-társaság életét a konstitúciók határozzák meg. Ignác műve, fontosság tekintetében a jezsuita rend számára szervesen hozzátartozik a „lelkigyakorlatok”-hoz. A rend megismerése szempontjából mértékadóak a szabályok. Ezeknek már a keletkezése is rendkívüli. A generálisnak kellett a szabályt megírnia, és példátlan az a mód, ahogyan Ignác ezt a feladatot megoldotta. Tekintettel volt ugyan korábbi rendek reguláira, de ezek közelebből szóba se jöhettek az ő céljai szempontjából. Amikor azon volt a sor, hogy megírja, egész nap imába merült, hogy ebben is kitapasztalja Isten akaratát. Megfogalmazásakor csak az Újszövetség volt ott a szobájában, a Krisztus követése és a misekönyv. Minden megírt lapot az oltárra tett a misén, és új megvilágosításokért könyörgött. Bizonyos kérdések tekintetében több mint egy hónapig vívódott imádság közben, míg megkapta a végérvényes tisztánlátás adományát. Így keletkeztek a konstitúciók, amelyeket egyébként ebben az összefüggésben most nem részletezhetünk közelebből.

Élén ez a mondat áll: „Társaságunk célja Isten kegyelmével nemcsak kinek-kinek saját lelki üdve és tökéletessége, hanem ugyanannak a kegyelemnek a segítségével buzgó munka a felebarát lelki üdvéért és megszenteléséért.”⁵⁴ Eszerint a jezsuita nemcsak az önmegszentelésnek él. A felebarát lelkének megmentése nem kevésbé lelkiismereti ügy az ő számára. Az emberhalász égő vágya, fő célja világlik ki rögtön ebből a rendelkezésből. „A lelkek segítése” a Jézus-társaság legfőbb célkitűzése. A kereszténységet inkább Isten szolgálataként fogja föl, nem mint Isten-élményt kinek-kinek saját lelkében. A felebarát felé vallási okok miatt irányul a pillantás, és a lelkek üdvéért folyó munka közben sohasem szabad Isten jelenlétből bensőleg elhúzódní. A szabályok óvatosságra intik a jezsuitát bűnös embertársaikkal folyó érintkezésük során, mint ahogy feldoklók megmentésénél is vigyázni kell, nehogy mind a ketten elmerüljenek. Ha sikerül a jezsuitának megfelelő útra terelni más lelki üdvét, nem szabad magának emiatt semmit beképzelníe. Még leg-

sikeresebb működése során is csupán méltatlan eszköz, mint amilyen a számár állkapcsa volt Sámson kezében. Nem mindenki jöhet szóba ilyen nehéz munkára, csak különösen alkalmas embereket lehet bevonni, még a közönséges buzgóság sem elég. Ezért szigorú kiválasztás alapján történik a föl vétel a Jézus-társaságba. Csak olyanokat vesznek föl, akik képesek és érettek erre a nem könnyű feladatra. A vallási elit jelentős és egyben nehézkes problémáját először a jezsuita rend vetette föl. Vallási-értelmiségi arisztokrácia társasága volt, amely az egyház szolgálatába állt. Olyan feladatra bukkant a lelki elit megteremtésével, amely kiemelkedően fontos az eltömegesedés korában a kereszténység számára. Sokkal nagyobb figyelmet érdemel, mint amilyenben általában részesülni szokott.

Történetileg a Jézus-társaság egyik sajátossága, hogy elfordult a régi szerzetességtől. A monasztikus életmód elhagyása nem Ignác személyes beállítottságán múlt, őtöle igazán távol állt a régi rendek mellőzése. Az elvi fordulatot lényegében az akkori korviszonyok követelték. Olyan történelmi pillanatban alapította Ignác a Jézus-társaságot, amely örökölte a régi rendek végzetes elgyengülését. Ahelyett, hogy képesek lettek volna a korhelyzet magaslatára állni, őket is magával rántotta a romlásba az általános szellem. Eltorzulásuk sok vallásos ember számára visszatetszővé tette őket. Ignác nem ringatta magát illúziókba a kétséges helyzetet illetőleg. A XVI. század közepén nem lehetett remélni semmit az addigi szerzetességtől. Meggyőződése volt, hogy föltétlenül új útra kell lépni, és ez olyan szükségszerűség volt, amely elől nem hátrált meg egy percre sem. Emiatt tett merész elhatározást ez a konzervatív férfi, hogy új rendet alapít. Nem akart új monasztikus mozgalmat, nem öltött szerzetesi ruhát sem, és nem hordott tonzúrát. A jezsuita öltözete nem különbözik a világi papság öltözetétől. Külsőleg semmin nem látszik, hogy tagja-e a Jézus-társaságnak. Még rózsafüzért sem hordott magánál Ignác, otthon hagyta, ha kiment a házból. Még nagyobb különbség a kórusimáról való lemondás, ami azelőtt hozzátartozott a szerzetesség fogalmához. Túl sok időt igényelt volna a tagok részéről, közben más feladatokat vállalhattak. A kórusima föladata annak idején óriási föltűnést keltett, szinte elviselhetetlen újításnak találták. Ugyanígy nem akart tudni Ignác névváltoztatásokról sem, ami szokásban volt régi szerzetesrendekbe való belépéskor. A szabályzatban sincs szó se kolos-

torról, se konventről, a társaságnak csak rendházai voltak és kollégiumai. A stabilitas loci régi szerzetesi fogadalmát Ignác következetesen az ellenkezőre változtatta, mert akarata szerint „teljes egyszerűséggel és alázattal városról városra, helyről helyre kell költözni anélkül, hogy meghatározott helyhez kötné magát”⁵⁵ a jezsuita. A készenlét a bevetésre nem egyeztethető össze hosszas tartózkodással elhagyatott kolostorban. A szemlélődő élet helyére a jezsuitáknál szünet nélküli tevékenység lépett. Szakadatlan munkával mindig új feladatokat vállal, az egyház érdekében. A Jézus-társaság nem akarja nyugton hagyni a világot, engesztelhetetlen harcban áll minden keresztényellenes erővel. Ebből származik az, hogy a jezsuita rend mindig agresszió benyomását kelti. Ignác szerint a küzdő egyház seregében páncélos osztagot képez a többi szerzetesrend, szilárdan kell állniuk a rájuk bízott helyen, és nem szabad azt elhagyniuk, míg a Jézus-társaság a könnyűlovasság, éjjel-nappal készenlétben áll a riadóra, hogy bárhol védekezzék vagy támadjon.

Nem minden egyházi férfiú tudott megbarátkozni a XVI. században ezzel a radikális elfordulással a régi szerzetességtől. Számos gyűlölködő megjegyzés hangzott el, és nem jutottak nyugvópontokra a súrlódások. De a jezsuiták nem hagyták, hogy az ellenvetések félrevezessék őket, mindig hevesen és sikerrel védekeztek a pápák ismételt kísérletei ellen, hogy a régi monasztikus eszményhez idomítsák őket. A Sorbonne ítélete, hogy a Jézus-társaság „a szerzetesség fölforgatója”, igaz. Erős misszionárius tendenciája, hogy tagjait kolostor és kórusima nélkül kiküldje a világba, tényleg a monaszticizmustól való legteljesebb eltávolodást jelentette. A jezsuita rend még egy hatalmas lépéssel ment túl a szerzetességnak azon az átalakításán, amelyet már szent Ferenc és szent Domonkos bevezetett. Alig lehet ezen az úton még tovább elmenni. A Jézus-társaság levonta a végső következtetést, ha nem is szánták soha a régi szerzetesség pótlásának. A jezsuiták már nem monasztikus szerzetesek. Ignác műve a monasztikus szerzetesség történetét lezáró fordulat. Küldetésének tudata belső szükségyszerűséggel megköveteli azt, hogy a monasztikus életforma története lezáruljon. Minthogy a Jézus-társaság megtette azt az utolsó lépést a szerzetesség fejlődésében, amit még meg kellett tenni, beletartozik ebbe a monasztikus szerzetesség témájának szentelt könyvbe, noha annak már túllépte a határait. Láthatóvá válik az a folyamat, amely a nyugati cönobi-

tizmuson belül a bencés szerzetességből kiindulva mindinkább a szentignáci szerzetesség felé vezetett.

Bár a Jézus-társaság már nem tartozik bele a monasztikus szerzetességbe, tarthatatlan az az állítás, hogy „kolostori regula betartása nélkül egyáltalán nem tekinthető rendnek a közösség.”⁵⁶ Sőt ellenkezőleg, ha valaha is rendnek volt nevezhető valamely szerzetesrend, akkor éppen a Jézus-társaság az. Roppant erős rendi érzéke van, hogy ne mondjam katonai csapatszellem tartja össze őket. A jezsuita mindig tudatában van annak, hogy a rend kedvéért dolgozik, és kizárólag a rendért él. Ez hatja át minden pillanatban. Hogy a rendhez tartozás tudata ne szenvedjen csorbát semmilyen módon, tilos a Jézus-társaság tagjainak egyházi méltóságok vállalása. Ignác nemcsak a személyes becsvágyat minősítette a meglevő szerzetesség pestishez hasonlítható súlyos betegségének, hanem a püspökségek elfogadását is. Biztos eszközt látott benne ahhoz, hogy az igazi rendi szellemtől elidegenedjenek.

A Jézus-társaság jellegzetes rendi érzéke mutatkozik meg különösen az engedelmisség felfogásában. Minden szerzetesrend fogadalmat tesz az engedelmisségre. Engedelmisség nélkül elképzelhetetlen minden rendi közösség, nem lehet azt attól semmi módon sem függetleníteni. Ezért volt szó erről már Pachomiusnál. Az engedelmisség kötelezettsége a Jézus-társaságnál éri el azt a lényeges fokozatot, amin már nem lehet túltenni. Az engedelmisséget erősen hangsúlyozzák már a novíciátus első napjától kezdve, hisz sohasem gyakorolhatja magát benne kellőképpen a fiatalember. A jezsuitának vakon kell magát a rend rendelkezésére bocsátani, és meg kell tanulnia engedelmeskedni anélkül, hogy megkérdezze, miért? Nem szabad saját megítélésében bízni, mert az becsaphatja. A „lelkigyakorlatok”-ban található ezzel kapcsolatban az a híres mondat, amelyet annyit vitattak: „Hogy mindenben biztosak legyünk, állandóan szem előtt kell tartanunk: ami szemeim előtt fehérnek tűnik, feketének tartom, ha az egyházi felsőbbbség úgy dönt.”⁵⁷ A teljes jogú rendtagok nemcsak az előjáróknak tartoznak engedelmisséggel, akikben Krisztust kell látniuk, hanem különös engedelmisségre vannak kötelezve a pápa iránt. Engedelmisségi fogadalmuk ezáltal kettős lesz, és hangsúlyozottan katolikus jelleget ad a rendnek az, hogy különlegesen hozzá vannak láncolva a pápasághoz. A Jézus-

társaság a végsőig hű a pápához, és sokszorosan próbára tette hűségét. Ignác sorai szerint „más rendek túltehetnek rajtunk böjtölés, virrasztás és egyéb szigor terén, amit sajátágaik szerint szentül megtartanak, viseljük el ezt. De a tiszta és tökéletes engedelmeség terén, amelyben benne van a saját külön akaratunkról való lemondás és saját ítéletünk meghazudtolása, kitűnőnek kívánom tudni, kedves testvéreim, mindazokat, akik ebben a társaságban szentelték magukat az Úr Istennek. Erről kell igaz fiait megismer-ni.”⁵⁶ Engedelmeség terén a jezsuitát nem szabad másnak fölül-múltni. Ebben kíván élen járni. A jezsuita az az engedelmes ember, aki mindig és minden körülmények között aláveti magát előjárója rendelkezésének. Hogy Ignác milyen szigorúan értelmezte az en-gedelmeséget, végrendeletében igen élesen megfogalmazta. „Egy-általán nem szabad, hogy a saját magamé legyek, hanem Terem-tőmé és annak helyetteseiei, hagynom kell magam vezetni és moz-gatni úgy, mint ahogy a viaszdarabot szét lehet kenni . . . Úgy kell viselkednem, mint a halottnak, akinek se akarata, se belátása; mint egy kis fészületnek, amit minden nehézség nélkül egyik helyről a másikra lehet vinni; mint a bot az öreg ember kezében, hogy oda tegyen, ahova akar és ahol a legjobban használhat.”⁵⁹

Gyakran idézik ezt az engedelmeségre kötelező szöveget, de ritkán értik jól. Az ilyen végtelen engedelmeséget általában mint szolgai vakfegyelmet kedvezőtlenül állítják be. Nos, maga a szó: vakfegy-elem, egyáltalán nem is szerepel Ignác végrendeletében. Ez a fogal-mazás inkább Assisi szent Ferenctől származik, aki minden további nélkül aláírhatta volna Ignác végrendeletében az engedelmeség értelmezését. Aki lebecsülő értelemben beszél a vakfegyelemről, az nem kevésbé érinti a Poverellót, mint Ignácot. A szigorú en-gedelmeségben egyáltalán nem csak az egyéniség mindenáron való megtörésének eszközét kell látnunk. Az ilyen szemlélet épp a lénye-get nem érinti. Ignác szándéka nem az ember szolgaságba taszítása volt, ő mindig bizonyos szabadságot adott alárendeltjeinek. A Jézu-s-társaság elutasította az egyéniség mindennemű megsemmisítését, hiszen gerinctelen emberekkel nem lehet semmire se menni. Az olyan embert tartotta eszményének, aki magát szabályokhoz tartja, aki külső és belső fegyelmével az élet minden helyzetében megőrzi tartását. Csak ilyen módon volt képes a Jézu-s-társaság a szentignáci kornak új formát adni. A bomlás démonát egyedül csak újabb

kötöttséggel lehet ártalmatlanná tenni. Enélkül az engedelmességi kötelezettség nélkül nem tölthette volna be feladatát akkoriban a jezsuita rend. Szubjektív szabadságával a modern individualizmus korántsem lett volna képes erre.

Vitathatatlan, hogy a Jézus-társaság fokozott engedelmességre való kötelezettsége gyakran igen keménynek tűnik a részleteket illetően. Nemegyszer találták nyomasztónak és léptek ki miatta újra a rendből. De amellett az iga mellett, amit az ember nyakára rak, látni kell azokat az erőket is, amelyeket az engedelmesség felszabadít. A jezsuita Istennek felajánlott égő áldozatot lát benne, az ember Isten színe előtt mintegy elégeti magát a szeretet lángjában. Állandóan abban a meggyőződésben él, hogy Jézusnak engedelmeskedik, aki az előljáró személyében áll előtte. A jezsuita engedelmesség iskolája megtanítja az embert arra, hogy fölötte álljon az élet zavarainak. Mindig magasabb pontról akarja szemlélni a dolgokat. A szubjektív benyomás és az objektív tényállás közötti különbségtétel segíti a jezsuitát abban, hogy ura legyen a helyzetnek. Engedelmességre való nevelése teszi képessé arra, hogy ne álljon meg saját belső zavaros érzelmeinél, hanem eltévedés nélkül legyen képes végigjárni az utat, amit előljárói számára előírnak. A rend története világosan jelzi az engedelmesség iskolájának nagy előnyeit. A jezsuita úgy véli, hogy a korlátlan engedelmességben rejlő veszélyeket azzal képes éretten áthidalni, hogy mindent nemcsak Isten dicsőségére, hanem Isten nagyobb dicsőségére vállal magára. „Isten nagyobb dicsőségére” — ebben ugyancsak kifejeződik a jezsuita rendnek az a sajátságos vonása, hogy nem akar megállni az eddigi határoknál, hanem túllép a korlátokon.

Fenomenológiai szempontból a Jézus-társaság a vallási okosság rendje. Ahelyett, hogy mindig fennakadnánk a jezsuitákon, hogy ravasz rókák, akik kárt tesznek az Úr szőlőjében, mutassunk rá egyszerű nyugodtan arra, hogy sok buta ember van a világon. Hogy harcolt például Bernanos politikai irataiban a tökfilkók ellen, ami alatt természetesen nem a józan életű egyszerű emberek értendők, hanem az ostoba intelligencia. Minél kevesebb belátásuk van félrevezetett embereknek, annál inkább kialakul bennük az a benyomás, hogy mindent meg tudnak ítélni. Mi mindent fognak majd ezek beszélni ennek a könyvnek a tendenciájáról! Ha valaki sokat bajlódik

az emberi társadalom egyes buta embereivel, akkor a végén már kifejezetten örül, ha végre megint okos emberrel találkozik, akivel tényleg képes rendesen szót váltani. Vitán felüli, hogy a jezsuiták vallási értelmiségi elitet képeznek. A jezsuitáktól való félelem nagyrészt a szellemi kisebbség tudata velük szemben. A jezsuita iskolák is bámulatosan magas színvonalúak, és mindenki bizonyára jobban érdeklődik jól vezetett iskola, mint elhanyagolt intézmény iránt. Számptalan bizonyosságát adták a jezsuiták tényleges okosságuknak, és ez olyan előny, amit el kell ismerni, és ebből nyilván nincs túlságos fölösleg a világon. Az Újszövetség nem utasítja el, Jézus úgy inti tanítványait, hogy legyenek okosak, „mint a kígyók.” Ehhez tartja magát a jezsuita rend. Cselekedeteiben igényelheti a maga számára a szentpáli „bölcsséget Krisztusban”. Itt nem világiasságról van szó. A jezsuita rendet a vallási okosság rendjének neveztük és ez alapvetően más, mint a pusztán természetes furfang. Ha nem tesszünk ilyen megkülönböztetést, félreismerjük a jezsuita rendet. A vallási okosság abban bizonyosodik be, hogy a jezsuiták sohasem tekintik az ember értelmi adottságait a legfontosabbnak, mindig ismernek még valamit, ami magasabb rendű az értelemnél. Ignác arról is beszélt, hogy „az okosság terén az ember túl messzire mehet el. Túlságosan okos emberek ritkán hoznak létre nagy műveket.”⁶⁰ Ismételten megmondotta, hogy aki Isten tiszteletére akar tenni valamit, annak nem szabad túl okosnak lennie. Aki ismeri az okosság határait, az képes valóban vallásos okosságra eljutni, amelynek a galamb egyszerűségével kell kiegészülnie.

A jezsuita rend története olyan mozgalmas, hogy távolról sem lehet néhány sorral elintézni. A Jézus-társaság gyorsan fellendült, mert mélységes szükségletnek felelt meg. Rövid idő alatt a legkülönbözőbb területekre hatolt be, és segítségét mindenütt igénybe vették. A XVI. században katolikus részről a jezsuiták voltak azok, akik először találtak rá újra önmagukra és pontosan tudták, hogy mit akarnak. Nem álltak ott többé fejetlenül, mint azok, akik képtelenek voltak egyáltalán csak fölfogni is, hogy mit jelentett tulajdonképpen a mozgolódás északibb tájakon. Ahelyett, hogy egyszerűen csak sodortatták volna magukat az eseményekkel, újra határozottan körvonalazott, az idők változásához idomított programjuk volt. Azokkal a fegyverekkel, amelyeket az új humanizmus adott a kezükbe, védték a középkor régi álláspontját. Ez egészen szokatlan dolog volt, és ezért indult ki tőlük a katolicizmus egyik, mind a mai napig leglényegesebb megújulása a történelem folyamán. Amire a régi rendek ebben a korban már nem voltak képesek, azt mindenekelőtt a jezsuiták hajtották végre: az egyházon belüli reformot.

A Jézus-társaság egyik eredeti gondolata volt a világ meghódítása Krisztus számára. Ahhoz, hogy ennek a feladatnak képesek legyenek megfelelni, a jezsuita rend fölkarolta az akkoriban igen elhanyagolt pogány missziót.

A jezsuita misszió élén áll Xavéri szent Ferenc pompás alakja, a társaság egyik alapító tagja. Ő is baszk nemesi sarj volt, mint Ignác. Eleinte húzódozott, de az végül is párizsi diákévei alatt megnyerte őt céljai számára, később pedig leghűségesebb barátja lett. Maku látlan életszentség atmoszférája lengett körülötte, eminens keresztény felfogást sugárzott magából. Ignáchoz fogható karizmatikus volt, nagy élményt jelent közelebből megismerni. Az ember gazdagabb lesz általa. Emellett szól már a jezsuita rendről vallott felfogása is. „A Jézus-társaságot nézetem szerint más néven a szeretet

és belső egység társaságának kell hívni, nem pedig a keménység és szolgálai félelem társaságának.”⁶¹ Szent Pálra emlékeztető missziós buzgóság töltötte el, Krisztus szeretetétől sürgetve „isteni ugrásokkal” mozgott, és egyúttal tudta, hogy az ember a világot Isten számára csak önmaga fölláldozása árán tudja megnyerni.

Saját életének legszebb emléket maga állított csodálatos leveleiben. Nem szabad ítéletet mondanunk az eredeti Jézus-társaságról anélkül, hogy ezeket a leveleket tekintetbe ne vennénk. Ezekben egy kortárs véleménye szerint csak egy valami van: Erő a reményre, szív, tűz, vihar és puskapor. Nemcsak az igéző távoli ázsiai világ egzotikus illatai szállnak felénk — a történelem során részben most első ízben — ezekből a sorokból, hanem mindenekelőtt a levelek szerzőjének szellemisége igézi meg az olvasót. Lenyűgöző bizonyosságai egy olyan belső életnek, amely a legnagyobb vesződés és fáradság közepette is ég felé törő lángokat sugárzott. Minden megpróbáltatás és fájdalom közepette ez a nagy szív megtalálta Krisztus békéjét, mert az ő számára csak egyetlen egy igazi baj volt, a méltatlanság Krisztus keresztyéne. Leveleiben arról beszél, hogy milyen mélységesen átélte a nehéz misszió feladatát. „Mi mind, akik itt vagyunk, azt hittük, hogy mi teszünk neki bizonyos szolgálatokat, mert eljövünk ide ezekbe az országokba, hogy az ő szent hitét hirdessük. De nézd, jóságában rávezet bennünket arra az Úr, hogy legbelül érezzük azt, hogy ő maga az, akinek a kegyelme mérhetetlen kedvezménynek bizonyul, hogy bennünket Japánba hív, bensőleg szabaddá tesz a teremtményekhez való szívós ragaszkodástól, amelyek akadályoznának bennünket abban, hogy mind mélységesebben higgyünk Istenben, őt magát reméljük és rábízunk magunkat.”⁶²

Az első jezsuita misszionárius szent kalandor, akit se hosszú tengeri utazás, se perzselő nap heve nem tartott vissza, hősies bátorsággal többre tartotta a veszélyt biztonságos körülményeknél. Térítő buzgalmában bizonyára egy kissé túl hamar neki is látott a munkának, egyszer egyetlen hónap alatt több, mint tízezer pogányt keresztelt meg, más alkalommal egészen megmerevedett a karja a sok kereszteléstől. De becsületére legyen mondva, hevesen tiltakozott a portugál királynál a pogányok szemérmetlen kizsákmányolása ellen. Fölsírmerte, hogy keresztyén misszió csak az alázat útján ér cél, nem pedig durva föllépéssel. Lisszabonból való elutazásakor

egy gróf szolgát akart adni melléje, de elutasította ezt az ajánlatot. „Gróf úr, a tekintély és hatalom vágya hozta mai szomorú helyzetébe Isten egyházát és vele a tisztségviselőit is. Az az eszköz, amellyel tekintélyt és hitet kell az embernek biztosítania, az, hogy maga mossa a ruháját, maga bíbelődik a fazékkal, és ugyanakkor a felebarát lelki üdvének szenteli magát.”⁶³ Az evangélium hirdetésével a távolkeleti lelki szükségét akarta megoldani, nem pedig európai civilizációt akart vinni az ázsiai népek közé. Megindító, hogy közvetlenül Kína kapui előtt egy kis kunyhóban lehelte ki lelkét, teljesen magára hagyatva egy szalmakupacon. Ez a halál fölér egy vértelen vértanúsággal, ugyanúgy, mint Ignác elhagyatott halála. „Xavéri szent Ferenc élete a katolicizmus egyik legnagyobb legendája, és még mintegy trubadúrdalok visszhangoznak benne, sőt a hősi mítosz örökkévalóságának illatát leheli” — írta a jezsuiták egyik ellenfele, Richard Blunk.⁶⁴

Ő volt az első, de nem az egyetlen jezsuita, aki eljutott Ázsiába. Mivel minél hamarabb fogható sikert kellett tudni jelenteni az előjáróknak, kissé elgondolkodtatóak a Jézus-társaság missziós módszerei. Nem építettek eléggé szilárd talajra, eredményeik nem voltak megtarthatók. A pogány rítusok miatt pedig heves viták támadtak az egyházban, számos érv felhozható megtűrésük mellett és ellene is. A „jezsuiták tengeren” folytatott tevékenységei azonban — ez a címe Felix Alfred Pattner ilyen tárgyú könyvének — az efféle kérdőjelek ellenére is a misszionáriusok nélkülözéseivel és lemondásaival is fényes lapot jelentenek a rend történetében.

Nem kisebb teljesítmény volt a jezsuiták által alapított paraguayi keresztényszocialista állam. A merész domonkos, Thomas Campanella eszméin alapult, amelyet „A nap állama” című könyvében fejtett ki. Őnála ez természetesen pusztá elmélet volt, a jezsuiták viszont megvalósították a gondolatokat. Igaz, a paraguayi kísérlet sem lehet egészen államnak minősíteni, mert a jezsuita misszió a spanyol gyarmati állam része maradt. De a jezsuiták nem kevésbé tisztességesen védelmükbe vették a bennszülötteket a sötét spanyol elnyomás ellen, mint ahogy Las Casas tette, és ezért hamarosan magukra vonták a fehér gyarmatosítók gyűlöletét. Mégis szent Ignác fiainak érdeme hogy elsőként oldották meg azt a problémát, hogy kereszténnyé tegyék az indiánokat anélkül, hogy rabszolga-

sorba döntsék őket. Szabályszerűen fölépített államukban bevezették a köztulajdonon alapuló társadalmi formát, amit mindenesetre bizonyos átmeneti állapotnak szántak; ez azért volt lehetséges, mert túl gyorsan vittek át a kereszténységbe egy rendezetlen népet. Tudatosan mellőzték a pénzt, és kiküszöbölték vele az ezzel kapcsolatos nyereszkesedést. Joggal mondta már Dobrizzhofer ahelyett, hogy fönnakadt volna a vallási alapon bevezetett kommunizmuson: „Gondoljunk inkább arra, hogy hogyan tudnánk itt Európában is megvalósítani azt, amit ők kényszer és pénz nélkül a Guaranisnál létrehoztak. Hogy egy dolgozzon mindenkiért és mindenki egyért, hogy senkinek se kelljen semmit se vásárolnia és ne legyen eladnivalója, hogy megszűnjék a pénz használata és valóra váljon az, hogy az isteneknek minden csak munkáért legyen eladó.”⁶⁵ A jezsuiták Paraguayban olyan államot hoztak létre, amely kiküszöbölte az alkoholizmust, megszüntette gyermekek kitételét és nem alkalmazott halálbüntetést. Magától értetődő, hogy voltak hátrányai is előnyei mellett. A magánélet korlátozásával korlátozta a családi életet, az egyéni szabadságot, ami teokratikus vezetésű köztársaságban szükségszerű. Modern szempontból ugyanis könnyűszerrel lehet bizonyos elképzeléseket érvényesíteni, eszerint ez az államalakulat egy meghatározhatatlan köztes képződmény kapitalista és szocialista felfogás között.⁶⁶ Arról azonban szó sincs, hogy a jezsuiták Paraguayban csak babonákat és ceremóniákat terjesztettek volna. Az ilyen ellenvetések irigységből és rágalmakból erednek, mert a többi spanyol úgy érezte, hogy igazságtalanságot követnek el ellenük. Aki elfogultság nélkül tanulmányozza a jezsuita államot Paraguayban, nem tarthatja vissza csodálatát roppant törekvéseik láttán. Rendkívüli merészséget követelt az, hogy beleállítsanak a világba egy ilyen kísérletet, amit nem kevesebb joggal nevezhetünk szentnek, mint a kvékerekét Észak-Amerikában. Montesquieutól Herderen keresztül Gotheinig joggal adóztak neki elismeréssel. A jezsuiták kísérletet tettek arra, hogy komolyan megoldják a társadalmi kérdést a bennszülöttek körében, és ezért érdemli meg a paraguayi keresztény szocialista állam a maradandó emlékezetet. Még ma is érdemes elemezni ezeket az érdekes gondolatokat, mert a jövőben ugyanúgy, mint eddig minden erjedés táptalaját az emberek társadalmi együttélésének megoldatlan problémája képezi. Ha ennek a kérdéskörnek mindig olyan tevékeny figyelmet szenteltek volna, mint akkoriban⁶⁷ a jezsuiták, valószínűleg soha sem jutott

volna a világ odáig, hogy a kereszténység a XIX. században fölmondja a szolgálatot a társadalmi kérdéssel szemben. Ennek komor utóhatásai azzal fenyegetnek, hogy az egész kereszténységet hanyatlásba rántja.

A Jézus-társaság ugyan szent Ignác alkotása, azonban nem lehet azt vele teljesen azonosítani. Belső feszültségek is léteznek szent Ignác és a rend későbbi alakulása között, amit érthető módon, a jezsuiták maguk nem szívesen engednek meg, de azért azok éppen úgy megmaradnak. Minden rend hű akar maradni alapítója szándékaihoz, s erre természetszerűleg nagy súlyt fektet. Ugyanolyan természetes viszont, hogy minden rend fejlődik, ha nem akar megrekedni. Ez a növekedés belső szükségszerűséggel túllép az alapítón. Annak ellenére, hogy szent Ignác alapgondolatai időtlenek, szemmel láthatóan megváltozott a Jézus-társaság. Másféle rendházakat épít, mint a barokk korban, úgy hogy jezsuita stílusról már nem beszélhetünk. Idők folyamán fölvetett a rend bizonyos sajátosságokat, amik idegenek voltak az eredeti Jézus-társaságtól. Nehéz megmondani, hol kezdődik az elhajlás — vajon Ludwig Molina vitt-e bele olyan elemet, amely idegen volt szent Ignációtól — de szemmel láthatóan megnyilvánultak a tökéletlenségek. Szervezeti intézkedések szorították háttérbe a lelkiséget. Borgia Ferenc vezetése a rendben nem jelenti ugyan „a társaság általános hanyatlását,”⁶⁷ amint Otto Karrer joggal mondja, de az első nemzedék kihalásával mégis bizonyos hanyatlás tapasztalható. Sacchini, a rend régi történetírója kényszerült ilyen megállapításra: „Nem tudom, honnan jött, de lassanként beszívárgott a társaságba egy olyan szellem, amely nagyon különbözött a rokonszenves kezdettől.”⁶⁸ Ez a sorsa minden szerzetesrendnek, mert a keletkezési időszak egyedülálló virágzása nem lehet tartós. Bizonyos lanyhulás elkerülhetetlen. Tamburini generális „azért jelentős a rend történetében, mert ő ismerte fel először az újabb nézetek szellemét, veszélyeit és tévedéseit és a rend elé tárta. Természetesen felfogás beszüremkedése, elfordulás bizonyos férfiasságtól, puhány élvezetek keresése és a kényelem növekedése.”⁶⁹ Ez a változás azzal áll összefüggésben, hogy a jezsuiták ott tartózkodtak a fejedelmi udvarokban, bár „már Ignác óvta attól fiait, hogy ne avatkozzanak bele állami ügyekbe. Mégsem tartott sokáig, hogy kitértek a politika útjából.”⁷⁰ Hozzá tartozik a jezsuita valósághoz, hogy erről is beszéljünk. Ahhoz, hogy biztosítsák a

maguk számára az uralkodóházak jóindulatát, olyan előzékenységet kellett tanúsítaniuk, ami életmódjukra is hatással volt, és ezt meg is kellett fizetniük. Amikor pedig felismerték, hogy az ókeresztény bűnbánati szigor a polgárság felkapaszkodó korának felfogásával összeegyeztethetetlen, minimális követelményekre tértek át. Ebből szokást csináltak, és az biztosan nem volt szent Ignác szelleme szerint való. Balthasar Gracian „Kézi orákulum” ennek a megváltozott gondolkodásmódnak egyik szimptomája. Ez az erősen túlértékelt könyvecske „a világi okosság művészetéről” azt a „nagy arany szabályt” tanítja, hogy „az emberi eszközöket úgy kell alkalmazni, mintha nem volnának isteni eszközök, az isteni eszközöket pedig úgy, mintha emberi eszközök nem volnának.”⁷¹

A jezsuiták világához alkalmazkodó magatartása ellenállást váltott ki a katolikus egyházon belül, amelynek szellemi szóvivőjeként Pascalt lehet megemlíteni. Nem lehet komolyan beszélni a Jézus-társaságról anélkül, hogy ne reflektálnánk Pascal harcának mélyebb értelmére a jezsuiták ellen. Pascal vitájában a jezsuita renddel nincsen semmi protestáns jelleg. Ő Port Royal barátja volt, és a katolicizmus talaján állt. Ezen az alapon vívta meg harcát ez a „filozófia ellenes filozófus”. Katolicizmuson belüli küzdelem folyik Pascal polémiájának keretében a jezsuiták ellen. Katolicizmus áll szemben katolicizmussal ebben a szellemi mérkőzésben, és ez feszült, tragikus jelleget kölcsönöz neki. Megengedhetetlen túlegyszerűsítése a dolgoknak, ha az egyik oldalon keressük az igazságot és a másik oldalon a hibát. Igazság és méltánytalanság keveredik szinte feloldhatatlanul Pascal viharos támadásában a jezsuiták ellen. Ez a harc csak Kierkegaard harcához hasonlítható a dán államegyház ellen, és fatális félreértés azt mondani, hogy Pascal nem ismerte a humort, és túlságosan hevesen rontott nekik ebben a megrázó vitában.

Helytelen lenne Pascal „vidéki leveleit” pusztán mellékes dolognak felfogni, ami lényegtelen az ő megértése szempontjából. A „levelek a jezsuiták ellen” az után az éjjeli tűz-élmény után keletkeztek, amelyről az „emlék” tudósít. Ezekről nem lehet eltekinteni Pascal vallásosságának megismerésénél, ha nem akarjuk őt meghamisítani. Ebben a küzdelemben mint keresztény, nem pedig mint tudós vett részt. Figyelemre méltó, hogy jezsuiták elleni polémiájá-

ban kihagyja a játékból szent Ignác alakját. Sehol sem említi az alapítót. Nyilvánvaló, hogy Pascal meg akarja őt különböztetni rendjétől. Ezzel szemben az inkvizícióval együtt említi a Jézus-társaságot olyan értelemben, hogy mindkettő „megcsúfolja az igazságot.”⁷² Félelmetes, tovább már nem is fokozható panasz. Pascal csak azért tudta elviselni, mert ő benne élt abban a bizonyosságban, „hogy az egyházat nem fertőzte meg romlottsága.”⁷³ Nem megfontolatlanul fordult a jezsuiták ellen ez a nagy keresztény, és tisztában volt azzal a felelősséggel, amellyel az akkoriban hatalmas rendet megtámadta, és csak lelkiismeretének készítésére vállalta ezt a feladatot. Pascal „leveleit” vallási pátosz ragadja magával, ugyanakkor nem szabad gondolatait örök igazságnak tartani, mert érthető módon egyoldalúan, csak az árnyoldalakból kiindulva ítélte meg a rendet hadakozása közben, azokat a nagy dolgokat pedig, amelyeket a rend története során végbevitt, sehol sem nyugtázza.

A pompás ironia Pascal érvelésének csak az olvasó felé forduló oldala. Emögött a szatíra mögött azonban elmélyült komolyság áll. Ő az akkori jezsuitákat vette célba, pontosabban fogalmazva úgy találta, hogy az ő viselkedésük túl kevés védelmet nyújtott a deizmus betörése ellen. Lényeges dolgok iránti érzékével a vita központi témájává a jezsuita tanítást tette az isteni kegyelemről. A „vidéki levelek” olvasásakor mindenekelőtt éreznünk kell belőlük azokat a kétségeket, amelyek Pascalban a jezsuita könyvek olvasása során keletkeztek. „Ez vajon Krisztus nyelve?”⁷⁴ Őszerinte csak „világosság fiai léteznek és az evangélium ellenségei. Csak egyik vagy másik párthoz lehet tartozni, középút nincs.”⁷⁵ Ez a kemény vagy-vagy, amely igen leegyszerűsíti az élet sokrétűségét, végül is arra készítette őt, hogy fellépjen a jezsuita rend ellen. Azzal vádolta a világgal érintkezésben álló rendet, hogy igaztalanul és jogtalanul igazítja hozzá az evangéliumot az idők szelleméhez. Ezzel Pascal tényleg a döntő problémát nevezte nevén. A neuralgiás pont a világban való kényelmes elhelyezkedés kérdése, nem pedig az erkölcsi felfogás. A jezsuita engedékenysége erkölcsi tekintetben csak annak a készségnek a következménye, hogy a világgal szemben udvariaskodjon. Ami az ő saját erkölcsüket illeti, gondoljunk arra, hogy Franz Overbeck észrevétele szerint „a jezsuiták legkisebb vétése kérdéssé tette és alapjaiban rázta meg egész egzisztenciájukat.”⁷⁶ A jezsuiták erkölcsi felfogását többnyire egészen eltorzítva

mutatják be. A jezsuiták abban az időben is vallásos emberek voltak, akik naponta lelkiismeretvizsgálatot végeztek, nem pedig amorális nihilisták. Ez készítette arra Nietzsche-t, akit igazán nem lehet e tekintetben gyanúsítani, hogy emlékeztessen rá: „Így csak a jezsuiták ravaszságáról és elvetemült művészkedéséről beszélnek, de nem veszik észre, hogy milyen önlegyőzésre kötelezi magát az egyes jezsuita, és hogy a gyakorlati élet megkönnyítése, amit a jezsuita tankönyvek prédikálnak, egyáltalán nem nekik szól, hanem a laikusok kedvéért van.”⁷⁷ Az emberi gyengék megértésének a készsége, engedmények tétele méghozzá sokkal régebbi, mint maga a jezsuita rend. Már előzőleg is, és a Jézus-társaságon kívül is gyakran folytak ilyen eszközökhöz és a modern protestantizmusban is megfigyelhető. Ahhoz, hogy a jezsuiták magatartását érthetővé tegye, B. Groethuysen is megjegyezte: „A mindennapi élet kapja meg itt a maga jogait. Az életet egészen közelről szemlélik, nemcsak nagy vonalakban és örök jelentősége szempontjából. Ezzel kapcsolatban mindent értelmesen meg kell beszélni; a mindennapi élet szempontjait kellően figyelembe veszik.”⁷⁸ A jezsuiták igaza ebben a polémiában a gyakorlati élet ilyen megfontolása. De mindezek a megállapítások mit sem változtatnak az eredményen, hogy az akkori jezsuiták túl hamar behunyták az egyik szemüket, és kétszer kettőből bizony néha ötöt csináltak. Pascal nem az életből vette érveit, hanem az evangéliumból, és ebben igaza volt. Rátapintott a sebre, és még George Bernanos megítélése is hasonló a mi korunkban.⁷⁹

A jezsuiták még ma is azon a véleményen vannak, hogy Pascal igazságtalan volt a renddel szemben, és hogy most az egyetlen egyszerű félreértették a rendet. Ellentétben azzal az alapelvükkel, hogy a támadásokra hallgatással reagálnak, Pascal ellen mindent, amit tudtak megmozgattak. Sikertült nekik kimutatni, hogy Pascal idézeteiben itt-ott pontatlanság fordul elő, és indexre tették a könyvet. Így a döntő kérdést mindenestre félreállították, de nem cáfolták meg, ugyanúgy, ahogy az sem felel meg a mélyebb problémafelvetésnek, hogy „a jezsuiták a kisember erkölcsét képviselik, Pascal pedig a hegyi beszéd hősi tartását.”⁸⁰ Nem arról van szó, hogy Pascal egyes mondatokat túl élesen fogalmazott meg, hanem tárgyi kérdésekről, amelyek nyugodt lelkiismeretvizsgálat során várnak feleletet. Igaz-e az igaztalan alkalmazkodás vádja vagy nem? Nem

túl messzire mentek-e el a jezsuiták akkoriban az újkori életnek tett engedményeik terén? Ezt a lelkiismereti kérdést minden vallásos embernek fel kell tennie, mert olyan veszélyre mutat rá, amely az egész kereszténységet fenyegeti, és amely elől csak akkor menekülhet meg, ha tudatosan védekezik ellene. A jezsuiták viszont vonakodtak attól, hogy Pascal tüze átjárja őket, és ezért nem okozott tisztulást bennük a harc. Pascal mint ellenfél csak súlyos sebeket ejtett a renden, de nem hozott számukra gyógyulást.

Az utóbbi évtizedekben általánosságban véve lanyhult az érdeklődés a jezsuiták iránt, de nyilvánvalóan egészen más okokból, mint amik Pascalt foglalkoztatták. A Jézus-társaság minden gúny és gyanúsítás célpontja. Tényleges és állítólagos belekeveredése a politikai eseményekbe gyűlöletet váltott ki. Az elfordulás tőlük nyílt ellenségeskedéssé fajult. Már száz évvel Pascal támadása után elűzték a jezsuitákat a latin országokból. Portugália kezdte, Spanyolország és Franciaország folytatta. Nápolyból és Pármából is kiutasították őket. Jezsuitaüldözés kezdődött, ezt kihasználták az államok, és bűnbakokat kerestek bennük, hogy egyéb dolgok helyett inkább órájuk tereljék a figyelmet. A katolikus uralkodók részéről oly nagy nyomás nehezedett a pápára, hogy XIV. Kelemen 1773-ban arra kényszerült, hogy a jezsuita rendet föloszlassa. Ez olyan félelmetes csapás volt a Jézus-társaságra, mint amilyen még nem ért szerzetesrendet a templomos lovagrend megszüntetése óta. Maga a pápaság fordult az ellen a szervezet ellen, amely éppen a pápaság támogatására jött létre. Ez a fordulat képezi a tragédia csúcspontját a rend történetében. Mélységesen fájdalmas drámai esemény volt ez. A történelem lapjain olvasható egyik legnagyobb hitványosság volt az a mód, ahogyan ellenfelei nekiestek a már teljesen leterített rendnek. Így mondott ítéletet a rend bukásáról Michael Sailer: „A rend keletkezésénél sok isteni, elterjedésénél sok emberi, és megszüntetésénél sok olyasmi hatott közre, ami sem nem volt isteni, sem nem volt emberi.”⁸¹

Mély benyomást tesz az, hogy a Jézus-társaság milyen méltósággal viselte el a végső megaláztatást, és ezzel bizonyította azt a készséget, hogy búzaszemként elhaljon a földben. Teljes lehetetlenség, hogy olyan állapotok uralkodhattak a jezsuiták körében, mint ahogy a politikai, nem pedig vallási indítékok alapján keletkezett

uszító iratok állították rágalalmazóik részéről. Ricci generális a börtönben haláláig durva elbánásban részesült, de nyilatkozatából igazi keresztény felfogás tükröződik: „Annak az időpontnak a bizonytalansága, hogy a Magasságbeli tetszése mikor szólít majd magához engem, valamint az a bizonyosság, hogy előrehaladott koromra, fájdalmaim sokaságára, tartósságára és nagyságára való tekintettel ez az időpont már közel van, arra figyelmeztet, hogy jóelőre megtegyem azt, ami kötelességem. Itthagynom a földet, és arra készülök, hogy megjelenjek a csalhatatlan igazság és igazságosság ítélőszéke előtt, a Magasságbeli utolsó ítéletén. Hosszas és érett megfontolás után, miután alázatosan imádkoztam irgalmas-ságos Űdvözítőmhöz és rettentő bírámhoz, hogy ne engedje, hogy én, különösen életem utolsó cselekedeteiben akár fájdalomból, akár a szív valamiféle keserűségéből vagy bármi más hajlam vagy bűnös cél miatt elragadtassam magam, hanem pusztán az a belátás mozgasson, hogy kötelességem az igazságot és ártatlanságomat tanúsítani, a következő két magyarázatot és bizonytságot adom nyilatkozatban. Először is kijelentem és bizonyítom, hogy a fölösztatott Jézus-társaság nem adott okot és alkalmat arra, hogy megszüntessék. Ezt azzal a bizonyossággal jelentem ki és tanúsítom, amellyel ezt olyan előjáró teheti, aki jól értesült mindenről, ami rendjében történik. Másodszor kijelentem és bizonyítom, hogy én a legcsekélyebb okot és alkalmat sem adtam arra, hogy elfogjanak. Ezt azzal a legfőbb bizonyossággal és világossággal tanúsítom, amivel ki-kisaját tetteit illetően rendelkezik. Ezt a második bizonytságot csupán azért teszem, mert arra szükség van a fölösztatott Jézus-társaság jó hírneve miatt, amelynek előjárója én voltam. Egyébként semmiképpen sem akarom, hogy ezen bizonytságtételeim alapján bárkit is azok közül, akik a társaságnak vagy nekem károkat okoztak, Isten előtt bűnösnek tartsanak, mint ahogy én magam is tartózkodom az ilyen megítéléstől.”⁸² Keletkezésének idejét kivéve soha sem jutott közelebb a jezsuita rend az istenihez, mint megvettetésének éveiben. Legmélyebb megaláztatásának órájában tapasztalta meg a Jézus-társaság, hogy mit jelent az, ha saját hittestvérei üldözik és így szenvedte el az igazi keresztény sorsát.

A protestáns Poroszország és az orthodox Oroszország nyújtott menedéket az elűzött jezsuitáknak, úgy hogy a rend nem katolikus területeken mintegy áttelelhetett. Negyven évvel később VII. Pius

visszaállította a rendet, mert bebizonyosodott a Jézus-társaság ellen elhintett rágalmak tarthatatlansága. XIV. Kelemen kényszer hatása alatt állt, amikor föláldozta leghűségesebb fiait, és ezért volt joga későbbi utódának arra, hogy rendelkezését hatálytalanítsa. Beteljesedett az a vágy, amit sokkal később Stephan George költői szavakba öltöztetett. „Térjete vissza, okos és ügyes atyák!” A Jézus-társaság gyorsan fölemelkedett bukásából, és rövidesen újra vezető pozícióba jutott az egyházon belül. Újult buzgalommal szentelte magát feladatainak és sokszorosan felvetette az újabb idők lelki életének problémáit. Próbálkozott azzal a munkával is, amiről a jezsuita Paul de Chastonay írt: „Jelen sorok írója számára nem kétséges, hogy szent Ignác ma a vallásilag leginkább elhagyatott proletár tömegeknek tett szolgálatokat tekintén Isten legnagyobb szolgálatának és a lelkek leghatékonyabb megsegítésének.”⁸³

Az előítélet azonban a jezsuiták visszatérése után sem oszlott el, bár ismét és ismét léptek föl előítélet nélküli protestánsok, többek között az annak idején fölосzlatásuk ellen küzdő valóban keresztény szellemű költő, Jeremias Gotthelf.⁸⁴ Még mindig megvan a sematikus kép a jezsuitákról, olyan makacsul tartja magát az emberek fejében, mint a szabadkőművességről szóló ostoba híresztelések. A jezsuita rendről nem szabad Hoensbroechtől meríteni az információkat, akinek szubjektív tisztességét megzavarta gyűlölködő renegát volta, és aki, mint nemzetiségi Vilmos császár korában, egyáltalán nem jutott el mélyebb problémákig. Kellő eredményt csakis úgy lehet várni, ha valaki elfogulatlanul foglalkozik a Jézus-társasággal. Akkor láthatja, hogy a szigorú rendi iskolázás ellenére sem lehet egységes jezsuita-típusról beszélni. Ilyen sosem volt és ma sincs. A jezsuita rend minden korban a legkülönbözőbb jellemekből toborzódott, egyik sem olyan, mint a másik. Borja szent Ferenc mellett — akinek csodálatos arcvonásait portréján láthatjuk a sevillai múzeumban — ott áll Gonzaga szent Alajos. Milyen kevés közös vonás van bennük! A jezsuita rendből támadtak azok a férfiak, akik elsőként léptek föl a boszorkányüldözés ellen. Említsük a nemes Tannert, majd mindenekelőtt a rendkívül rokonszenves Friedrich Spee-t, akinek mélyen vallásos költészete oly félreismerhetetlenül valódi cseng. Lenyűgöző keresztény emberséget tanúsított közbelépésével az irtózatos elvakultság áldozatai érdekében. Egyébként is az elképzelhető legkülönbözőbb emberek vannak együtt a rend-

ben a XX. században is. Az aktivista Ruppert Mayer mellett ott látjuk az egészen belső élet felé forduló Wilhelm Eberschweilert. A nemzeti szocializmus áldozatai között találunk olyan rettenthetetlen jezsuitákat, mint páter Delp, aki bátran várta kivégzését. Aki a mai Jézus-társaságról akar beszélni, nem hallgathat ezekről a férfiakról. Különben az ő körükből származik a mondás, hogy „a jezsuiták tisztában vannak vele, hogy az ő koruk lejárt.”⁸⁵

Ha végül is olyan kategóriát keresünk, amely mindenekelőtt a Jézus-társaságra illik, akkor a jezsuitát keresztény atlétának kell tekintenünk. Ez a fogalom közelíti meg legjobban legbensőbb lényüket. Magára Ignácra lehet hivatkozni, aki saját magát „Krisztus új bajnokának” nevezi életrajzi visszaemlékezéseiben.⁸⁶ Manapság ritkán értik helyesen ezt a szinte a feledés homályába borult felfogást. A keresztény bajnokot általában összekeverik a keresztény katonával, ez a félreértés pedig arra vezetett, hogy a Jézus-társaságban mindenekelőtt a kereszténység katonai alakulatát lássák. Militáns szervezetről beszélnek. Ezzel azonban észrevétlenül szekularizált elképzelésbe siklanak át. Kifejezetten kultúrtörténeti értelmezés a jezsuita rend tagját modern katonához hasonlítja. Ugyanígy tévedés a keresztény atlétát vitázó teológusként felfogni. Az ilyen nézet dogmatikus ellenségeskedés és konfesszionális gyűlölködés törmeléke alá temette a keresztény bajnok fennkölt képét. Isten bajnoka azonban kitűnő keresztény fogalom. Az Újszövetségre vezethető vissza, már Jézus kimondta a nehezen érthető szót: ő nem azért jött a földre, hogy békét hozzon, hanem kardot. Az Apostol az efezusi levélben oly hatásosan állítja elénk a keresztény bajnok fegyvereit, hogy az a Biblia minden olvasójának lelkébe kitörölhetetlenül belevésődik. Krisztus bajnoka az egész történelmen végig követhető, ott él Sárkányölő szent Györgyben, a középkori szerzetes lovagrendekben és Jeanne d'Arc-ban. Albrecht Dürer, a „Lovag, halál és ördög” időtlen képén örökítette meg. A modern időkben a keresztény bajnok képe mindinkább eltűnik, ami nagyban hozzájárult a kereszténység széthullásához. Krisztus bajnoka nélkül nincs tartós kereszténység! Létezése hozzá van kötve amazéhoz. Ezt az igazságot ismerte fel Ignác, és az ő „kis Krisztusz-ászlóalja” nem más, mint az egyik utolsó nagyszabású kísérlet arra, hogy a keresztény bajnokot még egyszer felújítsa. Rábízta a metafizikai küzdelmet a Sátán birodalma ellen, éleslátó stratégiával. Ebből a szemszögből kell szemlélni a Jézus-társaságot, ha az

ember föl akarja fogni annak titkát. A Compania név a lelki harc alakulatára vonatkozik. A jezsuitának „Krisztus nemes bajnokának kell magát éreznie, akinek Ignác kiadta a parancsot: menjetek, borítsatok mindent lángba.”⁸⁷

JEGYZETEK

Hej, barát, te most elmégy egy kicsit . . .

1. R. M. Rilke: Das Stundenbuch, 1918. 67—69. oldal
2. N. Berdjajew: Existentielle Dialektik des Göttlichen und Menschlichen, 1951. 191. oldal
3. Franz Overbeck: Über die Christlichkeit unserer heutigen Theologie, 1903. 83. oldal
4. Novalis: Gesammelte Werke, Seelig kiadás, I. kötet 343. oldal
5. R. Guardini: Unterscheidung des Christlichen, 1935. 406. oldal
6. F. Nietzsche: Fröhliche Wissenschaft, I. könyv, 34. szám
7. Die Reden Gotamo Buddhos, Neumann kiadás, 1921. I. kötet 66. oldal
8. O. Spengler: Untergang des Abendlandes, 1922. II. kötet 313. oldal
9. Walter Dirks, Die Antwort der Mönche, 1952. 115. oldal
10. J. Smolitsch: Leben und Lehre der Starzen, 1936. 165. oldal
11. lásd J. von Kologriwof: Von Hellas zum Mönchtum, 1948. 14. és köv. oldalak
12. N. Gogols sämtliche Werke, Buek kiadás, V. kötet 143. oldal
13. Rudolf Thiel: Luther, 1952. 613. oldal
14. F. Parpert: Das Mönchtum in der evangelischen Kirche, 1930. 55. oldal
15. Die symbolischen Bücher der evangelisch-lutherischen Kirche, Müller kiadás, 1882. 272. oldal
16. uo. 275. oldal
17. A. von Harnack: Wesen des Christentums, 1900. 180. oldal
18. Sören Kierkegaard: Abschliessende unwissenschaftliche Nachschrift, II. kötet 94. köv. oldalak
19. Kierkegaard: Angriff auf die Christenheit, 1896. 396. oldal
20. M. Thust: Sören Kierkegaard, 1931. 416. oldal

21. J. Koestlin: Luthers Leben, 1892. 255. oldal
22. Nietzsche: Fröhliche Wissenschaft, 4. könyv, 292. oldal
23. F. X. Bronner: Ein Mönchsleben aus der empfindsamen Zeit, I. kötet 185. oldal
24. F. Mauriac: Der Stein des Anstosses, 1952. 16. oldal
25. Russische Frömmigkeit, kiadta Bubnoff, 1947. 112. oldal
26. Léon Bloy: Die Stimme, die in der Wüste ruft, Kuhlmann kiad. 1951. 314. oldal
27. G. Bernanos: Welt ohne Freiheit, 1947. 25. oldal

Szent Antal és a pusztai remeteség

1. Vita Antonii, cap. 2.
2. E. Friedell: Kulturgeschichte des Altertums, 1936. 90. oldal
3. Vita, uo. cap. 4.
4. ib. cap. 7.
5. ib. cap. 7.
6. ib. cap. 7.
7. Overbeck: Christentum und Kultur, 1919. 33. oldal
8. Vita, uo. cap. 7.
9. Stephan Schiwietz: Das morgenländische Mönchtum, 1904. I. kötet 238. oldal
10. Vita uo. cap. 5.
11. Leopold Ziegler: Menschwerdung, II. kötet 266—7. oldal
12. Viller und Rahner: Ascese und Mystik in der Väterzeit, 1939. 119. oldal
13. K. Kirch: Helden des Christentums, I. kötet 4, 58. oldal
14. Vita, cap. 5.
15. ib. cap. 8.
16. ib. cap. 9.
17. ib. cap. 9.
18. ib. cap. 10.
19. Villers und Rahner: uo. 86. oldal
20. M. Claudius: Gesammelte Werke, 2. kötet 521. oldal
21. Vita, cap. 23.
22. ib. cap. 25.
23. ib. cap. 25.
24. ib. cap. 23.

25. ib. cap. 42.
26. ib. cap. 50.
27. Sozomenos: Kirchengeschichte, IV, 23.
28. Vita, cap. 3.
29. A. Möhler: Schriften und Aufsätze, 1840. II. kötet 177. oldal
30. J. Cassianus: Weisheit der Wüste, kiad. A. Kemmer, 1947. 161. oldal
31. Vita, cap. 67.
32. Palladius: Leben der heiligen Väter, kiad. Krottenthaler, cap. 21.
33. F. Böhlinger: Die Kirche Jesu Christi und ihre Zeugen, 1842. I. kötet 149. oldal
34. Vita, cap. 87.
35. ib. cap. 85.
36. ib. cap. 14.
37. ib. cap. 19.
38. ib. cap. 17.
39. ib. cap. 55.
40. ib. cap. 55.
41. ib. cap. 77.
42. ib. cap. 44.
43. K. Müller: Kirchengeschichte, 1921. I. kötet 211. oldal
44. Vita, cap. 81.
45. Schiwietz, uo. I. köt. 52. oldal és K. Heussi: Der Ursprung des Mönchtums, 1936. 79. oldal, vö. H. Dörries: Die Vita Antonii als Geschichtsquelle, „Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen“, 1949.
46. W. Bousset: Apophthegmata, 1923. 91. oldal
47. K. Holl: Gesammelte Aufsätze zur Kirchengeschichte, II. kötet 1929. 254. oldal
48. Ludwig von Hertling: Antonius der Einsiedler, 1929. 88. oldal
49. Theodoret: Mönchsgeschichte, cap. 2.
50. Palladius: uo. cap. 7.
51. Theodoret: uo. cap. 26.
52. Palladius: uo. cap. 18.
53. ib. cap. 1.
54. ib. cap. 17.
55. Theodoret: uo. cap. 30.
56. Rufinus: Mönchsgeschichten, cap. 7.

57. ib. cap. 16.
58. Schiwietz: uo. I. kötet 95. oldal
59. Theodoret: uo., előszó
60. ib., utószó
61. ib. cap. 3.
62. L. Schestow: Kierkegaard und die Existenzphilosophie, 1949. 69. oldal
63. Vita, cap. 73.
64. ib. cap. 33.
65. Böhringer: uo. I. kötet 134. oldal

Szent Pachomius, a kolostoralapító

1. Vita Pachomii, Mertel kiadás, cap. 7.
2. Grützmacher: Pachomius und das älteste Klosterleben, 1896. 23. oldal
3. Nietzsches Werke (Klassikerausgabe), II. kötet 137. oldal
4. Vita, cap. 50.
5. ib. cap. 2.
6. ib. cap. 5.
7. Grützmacher, i. h. 72. oldal
8. Vita, cap. 5.
9. ib. cap. 5.
10. Schiwietz: Das Morgenländische Mönchtum, 1904. I. kötet 167. oldal
11. Vita, cap. 10.
12. O. Zöckler: Aszese und Mönchtum, 1897. I. kötet 200. és 203. oldal
13. C. Butler: Benediktinisches Mönchtum, 1929. 157. oldal
14. Palladius: Leben der heiligen Väter, cap. 32.
15. Vita, cap. 20.
16. Herwegen: Vaterspruch und Mönchsregel, 1937. 12. oldal
17. Vita, cap. 37.
18. J. Burckhardt: Die Zeit Konstantins des Grossen, 1924. 424. oldal
19. Vita, cap. 6.
20. Grützmacher: i. h. 132. oldal
21. Vita, cap. 36.

22. K. Heussi: Der Ursprung des Mönchtums, 1936. 123. oldal
23. Vita, cap. 8.
24. Vita, cap. 14.
25. ib. cap. 10.
26. ib. cap. 29.
27. ib. cap. 36.
28. ib. cap. 41.
29. ib. cap. 6.
30. ib. cap. 9.
31. ib. cap. 6.
32. ib. cap. 16.
33. H. Bacht: Pakhom — der grosse Adler in „Geist und Leben“, 1949. 367—382. oldal
34. Vita, cap. 25.

Nagy szent Vazul és a keleti szerzetesség

1. Josef Sellmair: Humanitas Christiana, 103. oldal
2. Gregor von Nazianz: Trauerrede auf Basilius, cap. 49.
3. Basilius: Epistola, 223.
4. ib. 223.
5. ib. 14.
6. ib. 2.
7. ib. 42.
8. ib. 2.
9. ib. 65.
10. F. Heiler: Urkirche und Ostkirche, 1937. 370. oldal
11. Gregor von Nazianz: i. h. cap. 61.
12. Basilius: Regula, 26
13. K. Holl: Enthusiasmus und Bussgewalt im griechischen Mönchtum, 1898. 262. oldal
14. Basilius: Regula, 46.
15. Schiwietz: Das morgenländische Mönchtum, 1904. I. kötet 326. oldal
16. F. Laun: „Die beiden Regeln des Basilius, ihre Echtheit und Entstehung“, in „Zeitschrift für Kirchengeschichte“, 1925. 1. és köv. oldalak
17. J. Herwegen: Vätterspruch und Mönchsregel, 1937. 25. oldal

18. Basilius: Regula, 2.
19. ib. 5.
20. ib. 19.
21. ib. 8.
22. ib. 17.
23. ib. 32.
24. ib. 37.
25. ib. 38.
26. ib. 39.
27. Epistola 42.
28. ib. 2.
29. J. Wittig: Leben, Lebensweisheit und Lebenskunde des heiligen Metropolitens Basilius des Grossen von Caesarea, in Ehrengabe deutscher Wissenschaft, 1920. 619. oldal
30. Symeon, der neue Theologe: Licht vom Licht, 1930. 24. oldal
31. A. Harnack: Das Wesen des Christentums, 1900. 149. oldal
32. Max Heimbucher: Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche, 1933. I. kötet 93. oldal
33. vö. F. Dölger: Mönchsland Athos, 1943. és F. Spunda: Der heilige Berg Athos, 1928.
34. Fallmerayer: Der heilige Berg Athos, év nélkü, 35. oldal
35. Reinhold Pabel: Athos, der heilige Berg, 1940. 100. oldal
36. N.v. Arseniew: Das Mönchtum und der asketisch-mystische Weg, in „Der christliche Osten“, 1939. 205. oldal
37. vö. Smolitsch: Leben und Lehre der Starzen, 1936. 220. oldal
38. N. v. Arseniew: Die Kriche des Morgenlandes, 1926. 8. oldal
39. M. Viller és K. Rahner: Ascese und Mystik in der Väterzeit, 1939. 116. oldal
40. Herwegen: i. h. 12. oldal
41. K. Heussi: Der Ursprung des Mönchtums, 1936. 153. oldal
42. Friedrich Zöpfl: Die Weisheit der Wüste, 1925. 8. oldal
43. Makarius: Geistliche Homilien, 17.
44. Leben und Taten der heiligen Einsiedler und Mönche, 1842. II. kötet 17. oldal
45. ib. 91. oldal
46. ib. 91. oldal
47. Schiwietz: i. h. II. kötet 35. oldal
48. Heussi: i. h. 146. oldal
49. ib. 235. oldal

50. Makarius, i. h. 41.
51. Leben und Taten der heiligen Einsiedler und Mönche, 1842.
III. kötet 62. oldal
52. ib. 37. oldal
53. ib. 51. oldal
54. Arseniew: Der christliche Osten, 157. oldal
55. ib. 169. oldal
56. Arseniew: Die Kirche des Morgenlandes, 65. oldal
57. Johannes Cassianus: Weisheit der Wüste, 1948. 105. oldal
58. ib. 170. oldal
59. Leben und Taten der heiligen Einsiedler und Mönche, 1842.
II. kötet 47—48. oldal
60. Zöpfel: i. h. 37. oldal
61. Leben und Taten der heiligen Einsiedler und Mönche, 1842.
III. kötet 15. oldal
62. Heussi: i. h. 187. oldal
63. Leben und Taten der heiligen Einsiedler und Mönche, III.
kötet 17. oldal
64. ib. III. kötetet 16. oldal
65. ib. II. 51. oldal
66. ib. III. 51. oldal
67. ib. II. kötet 101. oldal
68. Dostojewskij: Die Brüder Karamasoff, 631. oldal

Szent Ágoston és a klerikusok közös élete

1. Johannes Tauler: Predigten, II. kötet, 1923. 117. oldal
2. Conf. III. 11.
3. ib. IV. 4.
4. ib. VI. 16.
5. Augustin: Johannes evangelium, 63.
6. Conf. II. 2.
7. ib. VIII. 11.
8. vö. A. Nygren: Eros und Agape, 1937. II. kötet 257. oldal
9. Conf. XI. 3.
10. vö. J. Nørregaard: Augustins Bekehrung, 1923. 62. oldal
11. Conf. VI. 11.
12. vö. Augustin, Gottesstaat XIV. 9.

13. Conf. VIII. 11.
14. ib. VII. 8.
15. ib. VIII. 6.
16. ib. VIII. 6.
17. ib. VIII. 6.
18. ib. VIII. 8.
19. ib. VIII. 12.
20. ib.
21. ib.
22. ib. IX. 10.
23. ib. X. 6.
24. A. Suarès: Misère des heiligen Augustin, in: „Neue Schweizer Rundschau”, 1929. 672. oldal
25. Bernanos: Das Haus der Lebenden und der Toten, 1951. 132. oldal
26. Guardini: Die Bekehrung des heiligen Augustin, 1935. 164. oldal
27. Conf. II. 3.
28. ib. X. 8.
29. ib. X. 7. és 17.
30. Epistola 213.
31. Gilson: Der heilige Augustin, 1930. 440. oldal
32. A. Zumkeller: Das Mönchtum des heiligen Augustinus, 1951. 10. oldal
33. Possidius: Vita 3.
34. Zumkeller: i.h. 47. oldal
35. Possidius i. h. 19.
36. F. Van der Meer: Augustinus der Seelsorger, 1951. 308. oldal
37. Augustin: Der Gottesstaat XIX. 19.
38. Van der Meer: i. h. 242. oldal
39. Possidius: i. h. 22.
40. ib. 22.
41. Epistola 78.
42. J. Mausbach: Die Ethik des heiligen Augustin, 1929. I. kötet 356. oldal
43. H. Reuter: Augustinische Studien, 1887. 501. oldal
44. Die Grossen Ordensregeln, kiadta Balthasar, 1948. 101. oldal
45. Van der Meer: i. h. 269. oldal
46. Augustin: Regula I.

47. ib. 8.
48. Zumkeller: i. h. 212. oldal
49. Pascal: *Pensées*, *Fragm.* 283.
50. H. Scholz: *Glaube und Unglaube in der Weltgeschichte*, 1911. 195. oldal
51. Reuter: i. h. 391 – 2. oldal
52. Augustin: *Regula I.*
53. Die grossen Ordensregeln, i. h. 122. oldal
54. Zumkeller, i. h. 138. oldal
55. Possidius, i. h. 24.
56. Conf. VIII. 9.
57. B. Groethuysen: *Philosophische Anthropologie*, 1931. 84. oldal és vö. E. Dinkler: *Die Antropologie Augustins*, 1934.
58. Van der Meer: i. h. 668. oldal
59. Reuter, i. h. 494. oldal
60. Possidius: i. h. 31.
61. M. Heimbucher: *Orden und Kongregationen der katholischen Kirche*, 1933. I. kötet 397. oldal
62. Luther: *Vorlesung über den Römerbrief*, Ellwein kiadás, 1927. 472. oldal
63. Kierkegaard: *Tagebücher*, Haecker kiadás, 1923, II. kötet 353. oldal
64. Erich Przywara: *Humanitas*, 1951. 379. oldal
65. Luther (Erlangeni kiadás) 30., 107.
66. ib. 62. 111.
67. A. Hamel: *Der junge Luther und Augustin*, 1935. II. kötet, 155—8. oldal
68. vö. J. Hessen: *Luther in katholischer Sicht*, 1947. 8. oldal
69. Augustin: *Der Gottesstaat*, XXII. 30.

Szent Benedek és regulája

1. Greg. Dial. II., előszó
2. Herwegen: *Der heilige Benedikt*, 1926. 137. oldal
3. Dial II. 1.
4. ib.
5. ib. II. 2.
6. ib.

7. ib.
8. ib. II. 3.
9. ib. II. 6.
10. vö. T. Leccisotti: Monte Cassino, sein Leben und seine Ausbreitung, 1949.
11. Dial. II. 14.
12. ib. II. 17.
13. ib. II. 35.
14. Benedictus: Weihegabe der Erzabtei St. Ottilien, 1947. 317. oldal
15. Herwegen: i. h. 130. oldal
16. Dial. II. 33.
17. ib.
18. Benzing: Benedictus, 1949. 130. oldal
19. Dial. II. 37.
20. Regula, I.
21. Dial. II. 35.
22. Herwegen: Sinn und Geist der Benediktinerregel, 1944. 12. oldal
23. Regula, bevezetés
24. G. Aulinger: Das Humanum in der Regel Benedikts von Nursia, 1950. 35. és köv. oldalak
25. Regula, 58.
26. ib.
27. ib.
28. Vir Dei Benedictus, ed. Molitor, 1947. 107. oldal
29. Dirks: Die Antwort der Mönche, 1952. 122. oldal
30. Regula, 33.
31. ib. 5.
32. ib.
33. ib.
34. ib. 6.
35. ib. 4.
36. ib. 43.
37. ib.
38. ib. 19.
39. Steiger: Stifter als Dichter der Ehrfurcht, 1952. 47. oldal
40. Butler: Benediktinisches Mönchtum, 1929. 31. oldal
41. vö. Th. Filthaut: Die Kontroverse über die Mysterienlehre, 1947.

42. Regula, 20.
43. L. Hunkeler: Vom Mönchtum des heiligen Benedikt, 1947. 142. oldal
44. Regula, 53.
45. Die Regel des heiligen Benedikt, Piffner kiadás, 1947.
46. Regula, 73.
47. Hilpisch: Geschichte des benediktinischen Mönchtums, 1929. 65. oldal
48. Regula, 1.
49. ib. 63.
50. ib. 40.
51. ib. 7.
52. Dial. III. 16.
53. Salvatorelli: Benedikt, 1937. 153. oldal
54. Regula, 48.
55. Nietzsches Werke, Kröner-kiadás, II. kötet, 545. oldal
56. Regula, 70.
57. ib. 31.
58. ib. 72.
59. Benediktus, Weihegabe der Erzabtei St. Ottilien, 1947. 67. oldal
60. lásd Hilpisch: Geschichte des Benediktinischen Mönchtums, 1929. és Schmitz: Geschichte des Benekiktinerordens, 1947.
61. Dirks: i. m. 136. oldal
62. Butler, i. m. 294. oldal
63. ib. 295—6. oldal
64. E. Sackur: Die Cluniazenser, 1894. II. kötet 437. oldal
65. Schmitz: i. m. I. kötet, 103. oldal
66. E. Rosenstock: Die europäischen Revolutionen, 1935. 111. oldal
67. M. Grabmann: Geschichte der scholastischen Methode, 1909. I. kötet 262. oldal
68. Hilpisch: Geschichte der Benediktinerinnen, 1951. 61. oldal

Szent Brunó és a karthauziak

1. H. Löbbel: Der Stifter des Kartäuserordens, 1899. 31. oldal
2. Emil Baumann: Die Karthäuser, év nélkül, 19. oldal

3. Newman: Historische Skizzen, 1948. 194. oldal
4. Löbbel: i. m. 96. oldal
5. Kierkegaard: Stadien auf dem Lebensweg, 1909. 498. oldal
6. Löbbel: i. m. 118. oldal
7. Baumann: i. m. 37. oldal
8. Löbbel: i. m. 147. oldal
9. Tappert: Der heilige Bruno, 1872. 207. oldal
10. Van der Meer De Walcheren: das weisse Paradis, 1949. 47. oldal
11. Droste—Hülshoff: Sämtliche Werke, (Insel-kiadás) 401. oldal
12. Gigo von Kastell: Tagebuch eines Mönches, 1952. 86. oldal
13. Nietzsche: Fröhliche Wissenschaft, 338. aforizma
14. J. Wenzler: Kennst du den Kartäuserorden? 1912. 112. oldal
15. Kierkegaard: Angriff auf die Christenheit, 1896. 590. oldal
16. Nietzsches Werke, Kröner-kiadás, III. kötet 426. oldal
17. Lortz: Die Reformation in Deutschland, 1941. II. kötet 134. oldal
18. J. Greven: Die Köllner Kartause und die Anfänge der katholischen Reform in Deutschland, 1935. 7. oldal
19. Gigo von Kastell: i. m. 77. oldal
20. Baumann: i. m. 90. oldal
21. H. Faber: Unter den Kartäusern, 1892. 35. oldal
22. Das Leben in Gott, kiadta Kronseder, év nélkül, 35. oldal
23. Van der Meer de Walcheren: i. m. 72. oldal
24. Baumann: i. m. 39. oldal
25. Gigo von Kastell: i. m. 62. oldal
26. ib. 55. oldal
27. Kierkegaard: Angriff auf die Christenheit, 287. oldal

Szent Bernát és a ciszterciek

1. Deutsche Mystikerbriefe, Oehl kiadás, 1931. 83. oldal
2. 1802. március 17-i levél.
3. Hausrath: Arnold von Brescia, 1895. 40. oldal
4. Kierkegaard: Unwissenschaftliche Nachschrift, 1910. I. kötet 265. oldal
5. Gilson: Die Mystik des heiligen Bernhard, 1936. 101. oldal
6. Epistola 106.

7. Benedikt von Nursia: Regula, 58.
8. Epistola 110.
9. Vacandard: Leben des heiligen Bernhard von Clairvaux, 1898. I. kötet, 473. oldal
10. Neander: Der heilige Bernhard und sein Zeitalter, 1889. II. kötet 169. oldal
11. Vacandard: i. m. I. kötet, 214 – 5. oldal
12. vö. von Walter: Bernhard von Clairvaux und die Geschichte der Mystik, „Theologische Festschrift für Bonwetsch“ és R. Linhardt: Die Mystik des heiligen Bernhard, 1924.
13. A. Ritschl: Geschichte des Pietismus, 1880. I. kötet 50. oldal és A. Harnack: Lehrbuch der Dogmengeschichte, 1910. III. kötet 345. oldal
14. Cantica canticorum, 3, 1.
15. ib. 76, 6.
16. ib. 3, 1.
17. J. Schuck: Das religiöse Erlebnis bei Bernhard von Clairvaux, 1922.
18. Cant. 74, 5.
19. ib.
20. ib. 74, 6.
21. J. Bernhart: Die philosophische Mystik des Mittelalters, 1922. 98. oldal
22. Cant. 2, 3.
23. ib. 3, 2.
24. ib. 3, 4.
25. ib. 3, 5.
26. ib. 83, 3.
27. ib. 31, 6.
28. ib. 71, 10.
29. ib. 8, 6.
30. ib. 79, 1.
31. lásd W. Kahler: Radbert und Bernhard, zwei Ausprägungen der christlichen Frömmigkeit, 1938. 21. oldal
32. Cant. 25, 9.
33. ib. 43, 4.
34. Kutter: Not und Gewissheit, 1927. 9. oldal
35. Bernhard: i. m. 98. oldal
36. vö. Theodor Haecker: Metaphysik des Fühlens, 1950.

37. Vacandard: i. m. II. kötet 125. oldal
38. ib. II. kötet 508. oldal
39. Cant. 62, 8.
40. ib. 18, 3 és 6.
41. ib. 33, 16.
42. Neander: i. m. I. kötet 48. oldal
43. Erich Caspar: Bernhard von Clairvaux, „Meister der Politik”, 1923. 183. oldal
44. Ep. 189.
45. Ep. 193.
46. Ep. 189.
47. Bernhard: i. m. 98. oldal
48. Cant. 36, 2.
49. Ep. 363.
50. Wolfram von den Steinen: Vom heiligen Geist des Mittelalters, 1926. 191. oldal
51. Neander: i. m. II. kötet 92. oldal
52. Ep. 363.
53. Neander: i. m. II. kötet 266. oldal
54. K. Hampe: Das Hochmittelalter, 1932. 167. oldal
55. Neander: i. m. II. kötet 262. oldal
56. Vacandard: i. m. II. kötet 552. oldal
57. P. Rohbeck: Bernhard von Clairvaux, 1949. 94. oldal
58. Wolfram von den Steinen: Bernhard von Clairvaux, 1926. 31. oldal
59. Dalgairns: Der heilige Stephan Harding, 1865. 66. oldal
60. Gilson: i. m. 116. oldal
61. Dalgairns: i. m. 82. oldal
62. G. Müller: Vom Zisterzienserorden, 1927. 30. oldal
63. Kierkegaard: Angriff auf die Christenheit, 1896. 268. oldal
64. H. Grundmann: Neue Forschungen über Joachim von Fiore, 1950. 91. oldal
65. Buchholz: Blaise Pascal, 1939. 224. oldal
66. Schmid: Armand-Jean le Bouthillier de Rancé, 1897. 313. oldal
67. Büttgenbach: Mariawald, 1897. 31. oldal
68. Ruff: Die Trappistenabtei Oelenberg, 1898. 101. oldal
69. Schmid: i. m. 143. oldal

Szent Ferenc és a kistestvérek

1. Celano: Das Leben des heiligen Franziskus von Assisi, Schmidt kiadás, 1919. 194. oldal
2. Ziegler: Gestaltwandel der Götter, 1922. I. kötet 321. oldal
3. Bruder Leo: Der Spiegel der Vollkommenheit, Rüttenauer kiadás, 1935. 192. oldal
4. Celano: i. m. 193. oldal
5. ib. 60. oldal
6. A. Styra: Franz von Assisi, in der neueren deutschen Literatur, év nélkül, 66. oldal
7. Franz von Assisi, Legenden und Laude, O. Karrer kiadás, 1945. 201. oldal
8. G. Menge: Der selige Ägidius von Assisi, 1906. 77. oldal
9. Karrer: i. m. 279. oldal
10. ib. 194. oldal
11. J. Lortz: Der unvergleichliche Heilige, 1952. 21. oldal
12. Legenda trium sociorum, 1923. cap. 10.
13. ib. cap. 9.
14. Die Schriften des heiligen Franziskus von Assisi, Bonmann kiadás, 1940. 49. oldal
15. Legenda trium sociorum, cap. 10.
16. Celano: i. m. 25. oldal
17. Spiegel: 130. oldal
18. ib. 270. oldal
19. K. Müller: Die Anfänge des Minoritenordens, 1885. 7. oldal
20. Walter Götz: Die ursprünglichen Ideale des heiligen Franz von Assisi, „Historische Vierteljahresschrift“ 1903. 26. oldal
21. Spiegel: 54. oldal
22. Der Geist des heiligen Franziskus und der dritte Orden, kiadta Dietrich von Hildebrand, 1921. 83. oldal
23. Celano: i. m. 42. oldal
24. Reinhold Schneider: Die Stunde des heiligen Franz von Assisi, 1946. 85. oldal
25. F. Imle: Der Geist des heiligen Franziskus und seiner Stiftung, 1921. 119—120. oldal
26. Blütenkranz des heiligen Franz von Assisi, Taube kiadás, 1908. 13. fejezet
27. Spiegel, 35. oldal

28. Karrer, 173. oldal
29. Die grossen Ordensregeln, Balthazar kiadás, 1948. 230. oldal
30. Legenda trium sociorum, cap. 9.
31. Schriften, 95. oldal
32. Die symbolische Franziskuslegende, Lützelner kiadás, 1929. 119. oldal
33. Dostojewskij: Die Brüder Karamasoff, 642. oldal
34. Schriften, 122. oldal
35. Max Scheler: Wesen und Formen der Sympathie, 1931. 106. oldal
36. Schriften, 45. oldal
37. Celano: i. m. 230. oldal
38. Schriften, 48—9. oldal
39. Lily Zarncke: Der Anteil des Kardinals Ugolino an der Ausbildung der drei Orden des heiligen Franziskus, 1930. 35. oldal
40. Legenda trium sociorum, 12. fejezet
41. P. Cuthbert: Der heilige Franz von Assisi, 1944. 211—3. oldal
42. ib. 203. oldal
43. Menge: i. m. 37. oldal
44. F. Ehrle: Die Spiritualen, ihr Verhältnis zum Franziskanerorden, „Archiv für Literatur und Kirchengeschichte des Mittelalters“, 1887, III. kötet, 581. oldal
45. L. Casutt: Das Erbe eines grossen Herzens, 1949. 114. oldal
46. Celano: i. m. 78. oldal
47. Spiegel, 131. oldal
48. K. Balthasar: Geschichte der Armutstreites im Franziskanerorden, 1911. 123. oldal
49. Schriften, 49. oldal
50. Gemelli: Das Franziskanertum, 1936. 47. oldal
51. Schriften, 9. oldal
52. ib. 17. oldal
53. ib. 19. oldal
54. ib. 17. oldal
55. ib. 37. oldal
56. ib. 40. oldal
57. De Mereschkowski: Franz von Assisi, 1938. 247. oldal
58. Spiegel, 77. oldal
59. ib. 77. oldal és Celano 226. oldal

60. Casutt, i. m. 53. oldal
61. Schriften, 51. és 54. oldal
62. Josef Bernhard: Franz von Assisi, 1947. 55. oldal
63. Menge, i. m. 24. oldal
64. Karrer, 33. oldal
65. Blütenkranz, 7. fejezet
66. Spiegel, 196 és 213. oldal
67. Celano, 244. oldal
68. ib. 81. oldal
69. ib. 209. oldal
70. ib. 210. oldal
71. Spiegel, 12. oldal
72. Gemelli, 61. oldal
73. Ernst Benz: Ecclesia Spiritualis, 1934. 176. oldal
74. Symbolische Franziskuslegende, 1., 108., 119. oldal
75. Balthasar, i. m. 132. oldal
76. Schriften, 83. oldal
77. Symbolische Franziskuslegende, 1 sköv. oldalak
78. Blütenkranz, 8. fejezet
79. Gilson, Der heilige Bonaventura, 1929. 99. oldal
80. Hildebrand, 49. oldal
81. Cuthbert: Die Kapuziner, 1931. 83. oldal
82. Holzapfel: Geschichte des Franziskanerordens, 1909. 641. oldal
83. H. Ghéon: Die heilige Klara von Assisi, 1949. 86. oldal
84. F. van den Borne: Die Anfänge des franziskanischen dritten Ordens, 1925. 102. oldal
85. Hildebrand, 60. oldal
86. Das Leben der heiligen Elisabeth (von Lulu v. Strauss und Torney) év nélkül, 60. és 64. oldal
87. Mauriac: Die heilige Margareta von Cortona, 1947. 52. oldal
88. Lásd E. Benz: Das Lutherbild des französischen Katholizismus, „Zschr. f. Religions- und Geistes- gesch.“ 1952. 10—11. oldal
89. Celano, 245. oldal

Szent Domonkos és a prédikátor rend

1. Kierkegaard: Angriff auf die Christenheit, 1896. 334. oldal
2. Sankt Dominikus, Zeugnisse seines Innenlebens, Hofmann kiadás, 1935. 69. oldal
3. Scheeben: Der heilige Dominikus, 1927. 142—3 és 135. oldal
4. Dominikanerlegende, Stadtmüller kiadás, 1921. 9. oldal
5. Lacordaire: Leben des heiligen Dominikus, év nélkül, 105. oldal
6. Scheeben: i. m. 225. oldal
7. Scheeben: Jordan der Sachse, 1937. 139. oldal
8. Cambermond: Der Armutgedanke des heiligen Dominikus und seines Ordens, 1926. 16. oldal
9. Hofmann, i. m. 44. oldal
10. ib. 54. oldal
11. ib. 33. oldal
12. ib. 57. oldal
13. Scheeben: Dominikus, 385. oldal
14. ib. 386. oldal
15. Hofmann: i. m. 34. oldal
16. v.ö. B. Alttaner: Der heilige Dominikus, 1922.
17. Scheeben: i. m. 6—7. oldal
18. Lacordaire, i. m. 140. oldal
19. Hofmann, i. m. 41. oldal
20. ib. 40. oldal
21. Stadtmüller, i. m. 32. oldal
22. Hofmann, i. m. 38. oldal
23. Stadtmüller, i. m. 31. oldal
24. Hofmann, i. m. 83. oldal
25. v.ö. Angelus Walz: Compendium historiae ordinis praedicatorum, Romae MCMXXX.
26. J. Piper: Über Thomas von Aquin, 1940. 36. oldal
27. ib. 62. oldal
28. Walter Dirks: Die Antwort der Mönche, 1952. 194. oldal
29. Meister Eckhart: Schriften und Predigten, Büttner kiadás, 1917. I. kötet 148. oldal
30. Meister Eckharts deutsche Predigten und Traktate, Schulze-Maizier kiadás, év nélkül, 359. oldal
31. ib. 391. oldal

32. ib. 314. oldal
33. ib. 384. oldal
34. ib. 84. oldal
35. G. Fischer: Geschichte der Entdeckung der deutschen Mystiker Eckhart, Tauler und Seuse im XIX. Jahrhundert, 1931. 17. és köv. oldalak
36. Greith: Die deutsche Mystik, 1861. 71. oldal
37. Johannes Tauler: Predigten, 1923. I. kötet 60. oldal
38. ib. I. köt. 209. oldal
39. ib. I. köt. 128. oldal
40. v.ö. K. Grünewald: Studien zu Taulers Frömmigkeit, 1930.
41. Heinrich Seuses deutsche Schriften, 1922. Lehmann kiadás, II. kötet 7. oldal
42. ib. I. kötet 146. oldal
43. ib. I. kötet 126. oldal
44. Gröber: Der Mystiker Heinrich Seuse, 1941. 209. oldal
45. Seuse, i. m. I. kötet 10. oldal
46. ib. I. kötet 45. oldal
47. ib. I. kötet 33. oldal
48. ib. I. kötet 24. oldal
49. E. Stigel: Das Leben der Schwestern zu Töss, 1923. 28. oldal
50. Wilms: Das Beten der Mystikerinnen, 1923. 144. oldal
51. A. Levasti: Katharina von Siena, 1942. 18. oldal
52. Die Briefe der heiligen Katharina von Siena, Korb kiadás, év nélkül, 200. oldal
53. Katharina von Siena: Politische Briefe, Strobel kiadás, 1944. 121. oldal
54. Beato Angelico, Ciaranfi kiadás, 1947. 6. oldal
55. Scheeben, i.m. 92. oldal
56. Scheeben: Jordan, 199. oldal
57. Rings: Das Werk des heiligen Dominikus, 1922. 183. oldal
58. J. Schnitzer: Savonarola und Streite mit seinem Orden und - seinem Kloster, 1914. 89. oldal
59. Schnitzer: Savonarola, 1924. I. kötet 580. oldal
60. Sementovsky—Kurilo: Savonarola, 1950. 38. oldal
61. Mechthild von Magdeburg: Das fließende Licht der Gottheit, VI. könyv, 21. fejezet

Szent Teréz és a Kármel

1. Sämtliche Schriften der heiligen Teresa von Jesu, 1919. I. kötet 26. oldal
2. Bernanos: Die begnadete Angst, 1951. 36. oldal
3. Schriften, IV. kötet, 2, 5. oldal
4. M. Virnich: Teresa von Avila, 1934. 110. oldal
5. A. Mager: Mystik als seelische Wirklichkeit, 1946. 144. oldal
6. Schriften, IV. kötet 1, 315. oldal
7. ib. 77. oldal
8. Reinhold Schneider: Philipp II, 1931. 144. oldal
9. Schriften, II. kötet 52. oldal
10. Schriften, IV, 1. 297. oldal
11. Schriften, II. kötet 14. oldal
12. Briefe der heiligen Theresia von Jesu, 1936. III. kötet, 420. oldal
13. Waach: Theresia von Avila, 1949. 128. oldal
14. Schriften, IV. kötet 2, 137—8. oldal
15. ib. III. kötet 303. és köv. oldal
16. ib. II. kötet 40. oldal
17. IV. kötet, 2, 83. oldal
18. ib. II. kötet, 392. oldal
19. ib. II. kötet, 184. oldal
20. ib. IV. kötet 2, 94. oldal
21. ib. 10. oldal
22. ib. 7. oldal
23. ib. 8. oldal
24. ib. 15. oldal
25. ib. 204. oldal
26. Briefe, III. kötet 563. oldal
27. Schriften, I. kötet 455. oldal
28. Waach, i. m. 249. oldal
29. ib. 250. oldal
30. Schriften, IV. kötet 2, 338. oldal
31. ib. 195. oldal
32. ib. 90. oldal
33. ib. 468. oldal
34. V. Sackville-West: Adler und Taube, 1947. 30. oldal
35. ib. 183. oldal

36. Virnich, i. m. 110. oldal
37. Sackville-West, i.m. 77. oldal
38. Briefe, IV. kötet 228. oldal
39. Schriften, II. kötet, 370. oldal
40. ib. IV. kötet 1, 68 és 79. oldal
41. ib. II. kötet, 327. oldal
42. ib. I. kötet, 195. oldal
43. ib. 529. oldal
44. ib. IV. kötet 2, 108. oldal
45. Virnich, i. m. 100. oldal
46. Schriften, IV. kötet 1, 79. oldal
47. ib. IV. kötet 2, 55. oldal
48. Briefe III. kötet 417. oldal
49. Schriften, IV. kötet 1, 415. oldal
50. ib. I. kötet 445. oldal
51. O. Schneider: Im Anfang war das Herz, 1951. 132. oldal
52. Schriften, III. kötet 12. oldal
53. ib. 22. oldal
54. Redemptus vom Kreuz Weninger: Geschichte des Karmelitenordens, 1914. 35. oldal
55. Johannes vom Kreuz: Sämtliche Werke, 1927, IV. kötet, 106. oldal
56. ib. V. kötet 145. oldal
57. ib. V. kötet 73. oldal
58. François de Sainte Marie: Johannes vom Kreuz, 1951. 57. oldal
59. Johannes vom Kreuz, i. m. I. kötet 65. oldal
60. lásd Edith Stein: Kreuzeswissenschaft, 1950
61. Schriften, II. kötet 137. oldal
62. M. Paulus: Barbe Acarie, 1949. 129. oldal
63. Bruder Lorenz: Im Angesicht Gottes, 1951. 77. oldal
64. ib. 21. oldal
65. ib. 69. oldal
66. V. Cepari: Leben der heiligen Maria Magdalena von Pazzi, 1857, 181. oldal
67. ib. 91. oldal
68. ib. 177. oldal
69. Thérèse von Lisieux: Geschichte einer Seele, Karrer kiadás, 1947. 204. oldal

70. ib. XIII. oldal
71. ib. 230. oldal
72. Schwester Elisabeth von der Dreifaltigkeit, 1952. 6. oldal
73. Schriften, III. kötöt 62. oldal
74. Johannes vom Kreuz: i. m. V. kötöt 57. oldal
75. Salamon Énekek éneke, 6.11.
76. Elisabeth, i. m. 231. oldal
77. Kol. 1,24.
78. Schriften, III. kötöt 96. oldal
79. Johannes vom Kreuz: i. m. V. kötöt 108. oldal
80. Marie de Jésus: Gestalt und Lehre, 1951. 113. oldal
81. Schriften, II. kötöt 135. oldal
82. ib. 159
83. ib. 5. oldal
84. ib. I. kötöt 598. oldal
85. Elisabeth, i. m. 74. oldal
86. O. Schneider: i. m. 266. oldal
87. Marie de Jésus, i. m. 111. oldal
88. Elisabeth, i. m. 100. oldal
89. Johannes vom Kreuz: i. m. I. kötöt 56. oldal
90. Schriften, II. kötöt 49. oldal
91. ib. III. kötöt 35. oldal
92. Marie de Jésus, i. m. 121. oldal
93. Elisabeth, i. m. 29. oldal
94. ib. 73. és 86. oldal
95. Bruder Lorenz: i. m. 58. oldal
96. Elisabeth, i. m. 91. oldal
97. Johannes vom Kreuz: i. m. V. kötöt 189. oldal
98. Marie de Jésus, i. m. 124. oldal
99. ib. 130. oldal
100. Cepari, i. m. 367. oldal
101. O. Schneider: i. m. 213. oldal
102. Marie de Jésus, i. m. 36. oldal
103. Hans Urs von Balthasar: Elisabeth von Dijon, 1952. 85. oldal
104. Schriften, i. m. I. kötöt 600. oldal

Szent Ignác és a Jézus-társaság

1. Lebenserinnerungen des heiligen Ignatius von Loyola, Feder kiadás, 1922. 28—29. oldal
2. ib. 21. oldal
3. ib. 25. oldal
4. ib. 25. oldal
5. ib. 26. oldal
6. ib. 32. oldal
7. ib. 33. oldal
8. Unamuno: Das Lebens Don Quichotes, 1926. I. kötet 55. oldal
9. Lebenserinnerungen, 40. oldal
10. Ignatius von Loyola: Geistliche Briefe, Karrer-Rahner kiadás, 1942. 73. oldal
11. Francis Thompson: Ignatius von Loyola, 1912. 288. oldal
12. Lebenserinnerungen, 38. oldal
13. ib. 46. oldal
14. Ignatius von Loyola: Geistliches Tagebuch, Feder kiadás, 1922. 82. oldal
15. H. Böhmer: Studien zur Geschichte der Gesellschaft Jesu, 1914. 54. oldal
16. Tagebuch, 37. oldal
17. Lebenserinnerungen, 95. oldal
18. ib. 48.
19. Hugo Rahner: Ignatius von Loyola, 1947. 57. oldal
20. Lebenserinnerungen, 115. oldal
21. P. Lippert: Zur Psychologie des Jesuitenordens, 1923. 33. oldal
22. Ignatius von Loyola, Geistliche Übungen, Feder kiadás, 1924. 31. oldal
23. F. Heer: Das Experiment Europas, 1952. 60. oldal
24. Lebenserinnerungen, 65. oldal
25. ib. 71. oldal
26. Böhmer: Die Jesuiten, 1921. 34. oldal
27. Huonder: Ignatius von Loyola, 1932. 68. oldal
28. Lebenserinnerungen, 112. oldal
29. ib.
30. ib. 134. oldal

31. Becher: Die Jesuiten, 1951. 90. oldal
32. Briefe, i. m. 165. oldal
33. ib. 169. oldal
34. ib. 283. oldal
35. Huonder: i. m. 113. oldal
36. Thompson, i. m. 196. oldal
37. E. Metz: Kulturerneuerung und Ordensgemeinschaft, 1933. 203. oldal
38. Thompson: i. m. 57. oldal
39. R. Blunk: Der schwarze Papst, 1937. 211. oldal
40. Bernanos: Das Haus der Lebenden und der Toten, 1951. 111. oldal
41. Briefe, i. m. 36—37. oldal
42. Ziegler: Menschwerdung, év nélkül, II. kötet 365. oldal
43. Lebenserinnerungen, 115. oldal
44. Briefe, i. m. 96—97. oldal
45. Böhmer: Ignatius und die deutsche Mystik, 22. oldal
46. Briefe, i. m. 178. oldal
47. ib. 76. oldal
48. Huonder: i. m. 55. oldal
49. Briefe, i. m. 175. oldal
50. Przywara: Majestas Divina, 1925. 70. oldal
51. Briefe, i. m. 53. oldal
52. ib. 109. oldal
53. Franz Overbeck: Christentum und Kultur, 1919. 276. oldal
54. Die grossen Ordensregeln, Balthasar kiadás, 1948. 287. oldal
55. Briefe, i. m. 122. oldal
56. Thompson: i. m. 139. oldal
57. Geistliche Übungen, i. m. 161. oldal
58. Briefe, i. m. 210. oldal
59. ib. 249. oldal
60. Huonder: i. m. 42. oldal
61. Briefe, i. m. 126. oldal
62. ib. 165. oldal
63. H. Rahner: Francisco und sein Meister, in „Stimmen der Zeit“, 1952. 166—7. oldal
64. Blunk: i. m. 200. oldal
65. E. Gothein: Reformation und Gegenreformation, 1924. 250. oldal

66. Kautzsky: Geschichte des Sozialismus in Einzeldarstellungen, 1895. 749. oldal
67. Otto Karrer: Der ehilige Franz von Borja, 1921. 335. oldal
68. ib. 301. oldal
69. Becher: i. m. 276—7. oldal
70. E. Gothein: Ignatius von Loyola, 1885. 78. oldal
71. Balt. Gracian: Handorakel, év nélkül, 251. szám
72. Pascal: Pensées, 920. szám
73. Pascal: Briefe gegen die Jesuiten, 1907. 211. oldal
74. ib. 247. oldal
75. ib. 246. oldal
76. Overbeck: i. m. 124. oldal
77. Nietzsche: Werke, Kröner kiadás, II. kötet 77. oldal
78. B. Groethuysen: Die Entstehung der bürgerlichen Welt- und Lebensanschauung, 1930. II. kötet, 61. oldal
79. Bernanos: Das sanfte Erbarmen, 1951. 89. oldal
80. Koepgen: Lösungen und Erlösungen, 1948. 212. oldal
81. G. Aichinger: Johann Michael Sailer, 1865. 25. oldal
82. Becher: i. m. 315—6. oldal
83. Chastonay: Die Satzungen des Jesuitenordens, 1938. 230. oldal
84. W. Günther: Der ewige Gotthelf, 1934. 138—9. oldal
85. E. Rosenstock: Der Atem des Geistes, 1951. 280. oldal
86. Lebenserinnerungen, 40. oldal
87. Huonder: i. m. 9. oldal

ISBN 963 360 343 9

A KIADÁSÉRT FELEL: DR. ÁKOS GÉZA IGAZGATÓ

**84/1843 FRANKLIN NYOMDA, BUDAPEST
FELELŐS VEZETŐ: MÁTYÁS MIKLÓS IGAZGATÓ**

